

Falusi Norbert
Két nemzet határán

20. SZÁZAD

2.

Sorozatszerkesztő:

Bárdi Nándor, Gidó Attila, Jakabffy Tamás

A kézirat elkészítését támogatta:

a Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiuma

Társadalomkutató Központ Székely önképzés

a 19-20. században NKFI 128848. sz. program

Nemzeti Kulturális Alap

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

FALUSI, NORBERT

Két nemzet határán : Erdélyi magyar nemzetépítők az európai nagy változásban : 1900-1925 / Falusi Norbert. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület : Kriterion, 2020

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-739-145-9

ISBN 978-973-26-1237-8

FALUSI NORBERT

Két nemzet határán

Erdélyi magyar nemzetépítők az európai nagy változásban
(1900–1925)

Erdélyi Múzeum-Egyesület • Kriterion Könyvkiadó
Kolozsvár

A sorozatborítót Matei László tervezte.

© Falusi Norbert, 2020
Kriterion Könyvkiadó

www.kriterion.ro

A könyv szerkesztője: Jakabffy Tamás
Nyomdai előkészítés: Virág Péter
Alak: 16 × 24 cm
Megjelenés éve: 2020
Kiadói ívek száma: 26,57
Nyomdai ívek száma: 22,75

Készült a zilahi Color Print nyomdában.

1. ELŐSZÓ

A mai kor szemlélője a végkifejlet távlatából, korának közösségi narratíváiba ágyazva, olykor az összefüggésekből kiszakítva beszéli el a múltat. Az adott kor gazdasági, szociális, kulturális feszültségei által meghatározott politikai napirendeket értelmez, utólagos magyarázatokkal látva el a történeteket. Politikai küzdelmekről lesz szó ebben a könyvben, de nem az „üdv történeti”, a konzervativizmus, a szocializmus- vagy a liberalizmuseszmék nézőpontjaiból, hanem a politikai küzdelmet alakító személyek saját történeteinek és elfoglalt politikai pozícióikon keresztül. A különböző politikai konfliktusok cselekvésre, szervezetek létrehozására, egy addig nem létező politikai közösség megteremtésére készítette az emberek egy csoportját, akiket a politikai cselekvés fő kérdése, a *mi a teendő?* foglalkoztatott. A ma szemlélője az egyes eszmeáramlatok fogalmazványain keresztül nehézkesen értheti meg a korszak fogékonyságát az egymással versengő szellemi-politikai mozgalmak, az új tudományos és művészeti irányzatok, valamint a kibontakozó eszmék és ideológiák iránt. Homályba vész a Nagy Háború¹ kitörésének lelkes fogadtatása éppúgy, mint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának sokféle elbeszélése. Az érintett személyek megszólaltatásával, a felszín alatti rétegek megoldatlan problémáinak szemléltetésével könnyebben értelmezhető a korszak sokszínű és bonyolult valósága. Az eszméknek megvan a maguk fontos politikai szerepe, hatással vannak a cselekvő politikusokra és a politizáló közvéleményre, de a politikai döntéseket, a közösség számára megfogalmazott jövőképeket döntő mértékben az adott kontextus és a körülmények realitása határozza meg, s ezek mentén alakulnak ki a politikai közösség cselekvési programjai. Hanák Péter az osztrák–magyar dualizmus válságát a világtörténelmi folyamatokba ágyazó összegző munkájában a következőképpen írja le: „A világháború előtti negyedszázad korforduló az emberiség egyetemes történetében is. [...] Az imperializmus ellentétét halmazza s a vele járó civilizációs alkalmazkodási válság folyamatai közvetlenül is, átgyűrűző eszmei hatásukban is erősen befolyásolták azokat a feltételeket, amelyek között a kettős Monarchia megoldatlan problémái újból napirendre kerültek.”² A 20. század első felének szakadatlanul változó valóságában mélyreható válságok rázták meg az államokat is, amelyek mintát szolgáltatottak Magyarországnak a 19. században, s azokat is, amelyek újonnan alakultak. A liberalizmus 19. századi nagy kora, vele együtt a dualizmus korának reményt keltő dinamizmusa, a „boldog békeidők” megtört. A liberális

1 Már 1916-ban elnyerte ezt a megnevezést az 1914 és 1918 között zajló háború.

2 Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918*. Budapest, 1978. 43–51.

világrend 19. században kialakult, a politikai gondolkodásban kánonként rögzült formája elvesztette orientációs erejét az Egyesült Államoktól kezdve Magyarországon át Oroszorszáig. Mindenhol megnövekedett a liberalizmus „bal-” és „jobboldali” alternatívái, illetve a liberalizmus megújításának lehetőségét kereső politikai erők mögött csoportosulók tábora. Schlett István a 20. századot meghatározó válságos politikai átalakulást így jellemzi: „A rövid XX. század politikatörténetét alapvetően az új világrend kialakításáért folytatott politikai-ideológiai harc határozta meg, élesen megmutatva, hogy a liberális paradigma – addigi történetében immár második alkalommal – súlyos válságba jutott. [...] A liberalizmus európai reneszánsza új képleteket eredményezett, amelyeknek kialakításában – a történelem iróniáját bizonyítva – döntő szerepet játszottak az új, genezisüket tekintve antiliberális, ám a folyamatban az arcukat jelentősen megváltoztató erők.”³

A világháború előtti negyedszázad általános jellemzője, hogy ekkorra tehető a nemzetiségi mozgalmak látványos megerősödése, illetve a kapitalista gazdaság szerkezet irányába történő átalakulás. A *nemzetiség*, a *társadalom* és a *politikum* kategóriái sajátos fúzióra léptek, ami idegen korábbi koroktól.⁴ A 19. század derekának közép-európai forradalmi megoldás felé vitték a magyarok, a németek és az olaszok nemzeti problémáit, míg más népeké – román, cseh stb. – megoldatlan maradt. A századfordulótól fokozatosan a térség négy nagy birodalom – török, osztrák–magyar, cári orosz, német – uralma alá tartozó alávett népek szenvedéllyel teli nemzeti mozgalmainak célja a függetlenség kivívása volt, hogy szuverén államot alapíthassanak. A történelmi Erdélyben a piaci viszonyok szélesebb körű kibontakozása a Monarchia más területeihez képest később indult el, egy viszonylag kedvezőtlen helyzetű régióban, ahol a közlekedési és piaci infrastruktúra hiányosságai, a városi népesség alacsonyabb aránya, a magas írástudatlanság válaszokat igényelt.⁵ A kialakuló etnikai rétegződést egyrészt a korábbi korszak öröksége befolyásolta, egyebek mellett az, hogy Erdély rendi társadalmában a magyar, székely, szász és román nemzetiségek milyen pozíciót foglaltak el. Másrészt pedig jelentős hatással volt rá az a tény, hogy a modernizációs folyamat a magyar nemzetállamon belül játszódott le, ahol a magyar uralmi érdekek szembekerültek a nemzetiségi mozgalmakkal.⁶

Húsz-harminc év történelmi távlatokban látszólag jelentéktelen idő, de a huszadik század első két évtizede a szereplők által sem sejtett és elképzelhetőnek is alig tartott hosszú távú változásokat hozott. A megjelölt történelmi problémák, mint a nemzetiségi, az agrár vagy a választójogi kérdések tükrében a mai szemlélő általánosabb kérdéseket végiggondolhat, mindenekelőtt a regionalizmus problémáját és a nemzetépítő elitek

3 Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon* 3. Budapest, 2018. 10–13.

4 Gyáni Gábor: *A nemzeti történetírás válaszúton*. Limes, 2012. 25. évf. 4. szám, I. kötet, 5.

5 Erdélyen 1918-ig a történelmi Erdélyt (a Király-hágóig), az ezt követő szövegösszefüggésben a Magyarországtól 1920-ban Romániához csatolt területeket értem.

6 Kiss Tamás: *Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához*. I. Pro Minoritate, 2010. nyár, 9.

által megfogalmazott társadalmpolitikai javaslatokat. Magyarországon a századfordulótól megélnékültek a politikai és kulturális decentralizációs törekvések. A Budapest-központú intézményrendszerrel szemben pezsgés indult néhány hagyományos vidéki centrumvárosban, így Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Pozsonyban, Komáromban, Kassán, Debrecenben, sőt új kulturális és politikai központok is létrejöttek, például a gyorsan polgárosodó Nagyváradon vagy éppen Temesváron, ahol négy kultúra, a magyar, a német, a szerb és a román találkozott.⁷ Az erdélyi régióban egy olyan többszintű helyzet alakult ki a 20. század első negyedszázadában, amelyen belül az első világháború elvágta a Budapestről vezényelt modernizációs kibontakozást, miközben a nemzetiségi nacionalista mozgalmak a háború hatására megerősödtek önálló állami politikai törekvéseikben. A korábbi állami struktúrát egy új uralmi struktúra váltotta fel a Monarchia felbomlása következtében, s ez az átalakuló folyamat jelentős hatást gyakorolt a társadalom különböző rétegeiben, és azokban a szereplőkben, akik lokálisan, regionálisan és országosan is igyekeztek alakítani az erdélyi politikai világot.

Az érintettek cselekvését az 1910-es években nemzetközi és hazai szempontból is kiemelhető események befolyásolták. Ezek voltak az olasz–török (1911), illetve a balkáni háborúk (1912–1913), amelyek az európai két nagy hatalmi tömb konfliktusát tovább élezték. Ez utóbbi háború nemcsak az Oszmán Birodalmat, de a hatását tekintve Oroszország és a Monarchia kapcsolatát is negatívan érintette. A balkáni kérdés a délkelet-európai nemzeti átrendeződéssel volt kapcsolatos. A viszály tovább mélyítette az európai nagyhatalmi ellentéteket, amely elvezetett az első világháborúhoz.⁸ Magyarországon az 1910. évi választásokon megbukott a koalíciós kormány, és megnyílt az évekig elhúzódó belpolitikai válság leküzdésének elvi lehetősége a Nemzeti Munkapártot vezető gróf Tisza István előtt. Tisza a magyar államérdek biztosításának szándékával 1910-től – 1904-et követően ismét – megpróbálta paktumpolitikával átalakítani a nemzetiségi politika eszközrendszerét, s javítani Ausztria–Magyarország szomszédságpolitikáján Románia irányában. Tisza az 1910. évi választási kampányában elmondott nagyváradi beszédében állást foglalt a román–magyar megegyezés fontossága mellett, ahol megemlítette, hogy a román nemzeti mozgalom vezetőivel javasolt megállapodni, s ha ez nem lehetséges, az egyházi vezetőknek kell megteremteni a közeledés feltételeit. Tisza tárgyalásai nem értek el eredményt, és különben is sokféle akadályba ütköztek. Tiszát a kor baloldali tábora mellett a magyar konzervatív nacionalisták is élesen támadták, hazaárulással vádolták, de a bukaresti politikának sem volt alaptörekvése, hogy az erdélyi románok és a magyar kormány között valódi megállapodás szülessen. 1910 őszén a Román Nemzeti Párt huszonhárom pontos me-

7 Pomogáts Béla: *A magyar irodalom köztársasága. Irodalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2014. 31.; Borsi-Kálmán Béla: *A Bánság és Temesvár a századfordulón és az első világháború előestéjén*. I–II. rész. *Pro Minoritate*, 2000. ősz–tél, 170–205., illetve 2001. tavasz, 158–199.

8 Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest, 1997. 219–229.

morandumban foglalta össze politikai, gazdasági és kulturális igényeit, de ezt Tisza István pártvezér és gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök elfogadhatatlannak tartotta.⁹ Az erősödő román nemzetiségi mozgalom fenyegetőleg hatott az egységes magyar nemzetkonceptióra. Az erdélyi magyar szellemi és politikai elit félelmeit ez felerősítette, és társadalmi befolyásának megtartása érdekében aktív politikai harcot indított. Politikai magatartásukban az újszerűséget az jelentette, hogy bizonyos mértékben túlléptek a hagyományos parlamenti, illetve vármegyei politikai kereteken. Társadalmi mozgalmat indítottak, lokálisan és regionálisan egyaránt részt kívántak venni a mindennapokban, az erdélyi kérdést egyféle önvédelmi stratégiává politizálták át, illetve kívülről és alulról támadták a kormányzó párt által működtetett közigazgatási rendszert és azok képviselőit, leginkább Tisza Istvánt. A Monarchián belül a háború, illetve az 1916-os román betörés érdemben befolyásolta a nemzetiségi mozgalmak radikalizmusát, amely szeparatizmushoz vezetett. Erdélyben az 1916-os román betörés pusztítását a háború végéig nem sikerült helyreállítani, ami negatív háttással volt a mindennapok mellett a gazdasági és a közigazgatási életre is. A magyar belpolitikában hatalmi vákuum alakult ki, amikor Tisza István 1917 tavaszán lemondott. 1918 novembere és 1920 márciusa között a román hadsereg mint antanthaderő megszállás alatt tartotta Magyarország jelentős területeit, s mindeközben megkezdődött a román államberendezkedés kiépítése Erdélyben.

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően a romániai magyarság két világháború közti helyzetét meghatározó kulcskérdés az volt, hogy miközben a románság Erdélyben megszerezte a politikai és közigazgatási hatalmat, addig a régió társadalmi, gazdasági, kulturális életében az ott élő kisebbségek, a németek és a zsidók mellett a magyarok megőrizték domináns szerepüket. A változások kapcsán a következő kérdésekre kellett választ találnia az erdélyi magyar politikai közösségnek a Nagy Háborút követően: hogyan alakultak át a személyes értékek és a közösségi eszmék, milyen irányú változások következtek be az intézményekben, az oktatásban, a közigazgatásban s az érdekvédelmi szervezetek és felekezetek terén, illetve miként változott az önkép – *kik vagyunk?* – és a helyzettudat – *hol vagyunk a társadalomban?*

A mai szemlélő mindezek nyomán joggal teszi fel a kérdést: pontosan mi is történt száz évvel ezelőtt, és magyar szemszögből milyen következtetéseket vonhatunk le a nagy átalakulásból, amikor a válság megoldását célzó politikai erők programjai és politikai pozíciói sem a status quo (a kettős Monarchia védelmét célzó programok), sem a rendszer részleges, illetve alapvető átalakítására törekvő forradalmak nem vezettek el a kívánt eredményhez. A nagy átalakulás radikálisan átformálta a térség politika rendszerét, s lényegesen megváltoztak azok a keretek, amelyekben 1918 előtt a politi-

9 A román emlékiratba belefoglalták többek között a választójog kibővítését, ötven román választókörzet kialakítását, a román nyelv hatósági használatát, három új román püspökség felállítását, az Apponyi-törvény revízióját. Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. Harmadik kötet. *1830-tól napjainkig*. Budapest, 1986. 1679–1688.

kai tevékenység zajlott. Mindeközben kérdésessé vált az a világmagyarázat, amelyre addig a társadalmi, gazdasági és politikai rendszer, a „nagyállamiság” és nemzeti szuverenitás sajátos összekapcsolódását létrehozó dualizmus épült. Tudjuk, a háború lezárulta sem hozta el a megbékélést sem a nemzetközi kapcsolatok terén, sem az egyes országokon belül. A korábbi ígéretes – az igazságos béke, a társadalmi fejlődést ígérő demokratizálás és gazdasági kiegyenlítődés – nem teljesültek. Ellenkezőleg, beköszöntött a szélsőségek kora, amikor érvényét veszítette a haladásba, a tudás növekedésébe és együttműködésbe vetett hit, a fékek és ellensúlyok rendszere, az egyének és kisebbségek jogait védő jogállam, a természetjogi vagy észjogi alapokra épülő emberi cselekedetek és az elképzelés, hogy az egyéni érdek megfeleltethető a nemzeti közösség érdekeinek, a nemzeti érdek pedig az emberiség érdekeinek – és fordítva.¹⁰

Ez a könyv arra vállalkozik, hogy száz év távlatából Erdély példáján keresztül releváns cselekvő szereplőkön át – beszédek, publicisztikák, programok, nyílt levelek, szervezetek, könyvek segítségével – felvillantsa, és érthetőbbé tegye azokat a korabeli dilemmákat, amelyek valójában országos szintűek voltak, és hatványozottan csapódtak le Erdélyben. Nem terjedhet ki ez a könyv a holnap kérdéseire, mert a történetíró szerepe a múlt „búvárlása”, míg a jövőkép megfogalmazása a politikus és az általa képviselt közösség tagjainak feladata. Ezért is fontos tisztában lennünk azzal az eltérő helyzettel, hogy míg a mai szemlélő a végkifejlet felől tekint a múlt eseménysoraira, addig a politikus és vele gondolkodó cselekvése és döntése nyitott végű, előre nem látható eredményt fog produkálni.

10 Schlett: *A politikai gondolkodás története...* 3. 2018. 445–450.

2. BIRTOKPOLITIKA, VÁLASZTÓJOG, NEMZETISÉGI KÉRDÉS ERDÉLY REGIONÁLIS NÉZŐPONTJÁBÓL

2.1. KIK A REGIONÁLIS NEMZETÉPÍTŐK?

Az erdélyi kérdés lényegét 1916-ban a Protestáns Szemle hasábján Ravasz László úgy fogalmazta meg, hogy „bár Erdély politikailag csak egyik része az egységes és élő nemzettestnek, mindazáltal külön kultúrpedagógiai elbánást kíván. Erre a külön típust mutató nemzetnevelésre Erdély történelmileg és jelenlegi helyzeténél fogva egykép igényt tarthat. Történelmi igényét nemcsak egy ragyogó, de megavult múltnak az emlékeiben keresem, hanem abban a nagy nemzetépítő gondolatban, amelyet az erdélyi fejedelmek közöttük elsősorban Bethlen Gábor vetett meg, s amelyen, több-kevesebb elhajlással, a jelenlegi erdélyi társadalom is felépült. [...] Az erdélyi társadalomnevelés történelmi gondolatai a következők: először is el kell ismerni, hogy Erdélyt csak önmagából lehet megépíteni. [...] Külön kultúrpolitikai elbánást igényel Erdély jelenlegi helyzeténél fogva is. Ezt a helyzetet jelenleg a nemzetiségi kérdés szabja meg. [...] a nemzetiségi kérdés tulajdonképpen oláhkérdés, s elég leszögezünk annyit, hogy Erdélyben a nemzetiségi kérdés Romániának az állami kialakulásával kezdődik.”¹¹

Erdély kérdése egyszerre három nagyobb problémakört jelent: 1) Erdély állami hovatartozásának kérdése: Románia vagy Magyarország része, esetleg önálló állam; 2) Erdély mint régió közigazgatási, gazdaságpolitikai helyzete az adott államalakulaton belül; 3) az Erdélyben élő etnikai csoportok egymás közti viszonyrendszere, a nemzetiségi problémák kezelése. Az erdélyi kérdést történetileg két további tényező is meghatározza. Egyfelől a két egymás mellett párhuzamosan végbemenő magyar és román nemzet- és államépítési folyamat. Másfelől az erdélyi magyar, román, német nemzetépítő elitek a nemzetállami centrumaiktól részben eltérő, de nem ellentétes, saját stratégiákkal bíró regionális csoportok.¹² A hangsúly ebben a történeti látószögben egyszerre a nemzeti (összetartó és szervező erő) és a regionális (egy szűkebb közösség tagjainak tapasztalatai és törekvései) nézőpontokra helyeződik. A nacionalizmus azt feltételezi, hogy a társadalmak nemzeti elven szerveződnek, ahol az egyének homogén nemzeti csoportokba tömörülnek, míg a regionalitás ezt árnyalja vagy kiegészíti, mert

11 Ravasz László: *Erdély*. Protestáns Szemle, 1916. 28. évf. 7–8. sz. 479–485.

12 Bárdi Nándor: *Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. (A magyar elképzelések 1918–1940)*. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Budapest, 2000. 137–180.

más szempontok – például lokális identitások, vegyes házasság, szakmai, családi és vallási közösségek, csoportok nélküli etnicitás, illetve nemzeti közömbösség – is szerepet játszhatnak.

A nemzetépítés modellje a nemzetek politikai jellegét és az állampolgárok és elíttek – nemzetépítők – aktív szerepét emeli ki, szemben azokkal az elméletekkel (konstruktivizmus, etnoszimbolizmus, primordializmus), amelyek elsősorban a nemzetek kialakulására keresik a választ.¹³ „A nemzetépítés tulajdonképpen a különálló – nemzeti elven szerveződő – társadalom építése, amely a különálló intézményrendszerre épül.” A nemzetépítési nézőpont felülről elemzi a kérdést. Középpontban az elit szándékainak, cselekvéseinek megértése áll, hogy az miként igyekszik szervezni a társadalmat.¹⁴ A nemzetépítésnek ez az elittől lefelé terjedő modellje nem mentesülhet minden kritikától. Rogers Brubaker a *Csoportok nélküli etnicitás* című esszéjében azt a megközelítést bírálja, hogy „hajlamosak vagyunk a kulturális világot egyszínű etnikai, faji és kulturális kockákból kirakott sokszínű mozaikként beállítani.” Ezt nevezzük „csoportizmusnak”, ami a hétköznapi beszédben – vagy politikai elemzésekben is – úgy jelenik meg, hogy „csoportista” terminusokban mesélik el az etnikai és nemzeti konfliktusokat, s etnikai csoportok, fajok és nemzetek küzdelmeként tekintenek a történelem egészére.¹⁵

A regionalizmus története Európában hosszú évszázadokra nyúlik vissza. A középkorban az európai élet szerveződésében a régiók vezető szerepet töltek be, mert valamely terület gazdasági, kulturális és politikai megszervezését nem az állami vagy birodalmi kormányzat, hanem a helyi hatalom végezte. Ezek a regionális egységek (tartományok, országrészek) saját hagyományaikra támaszkodva fejlődtek, vagy kiváltak a feudális állam keretéből, és szuverén országokká lettek, vagy megmaradtak a modern, nemzetállami keretekben.¹⁶ A régió nem állandó, statikus kategória, hanem

13 Ernest Gellner, Juan J. Linz, Eric Hobsbawm, Benedict Anderson által fémjelzett modernista paradigmából az következik, hogy a nemzetiesedést a modernizáció és az iparosodás hajtja egy irányba, a homogén nemzetállam célja felé. A modernisták azt állítják, hogy Nyugat-Európában először az állam alakult ki, majd ezt követően a nemzet, ellenben ez Kelet-Közép-Európában fordított sorrendben következett be. A témában kimerítő információval szolgál Ernest Gellner: *A nemzetek és a nacionalizmus* (1983); Eric J. Hobsbawm: *Nemzetek és nacionalizmus 1780 óta: Program, Mítosz, Valóság* (1990); Benedict Anderson: *Elképzeltek közösségek – Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*; Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* (1983).

14 Kántor Zoltán: *Kisebbségi nemzetépítés*. Regio, 2000. 11. évf. 3. sz. 220–225.

15 Rogers Brubaker: *Csoportok nélküli etnicitás*. Beszélő, 2001/7–8. 60–62.

16 Németországban és Olaszországban, amely államok a 19. század második felében jöttek létre, későbbi fejlődésük során is fenntartották a belső régiók kereteit. Németországban a *Landok*, vagy akár a legújabb kori Ausztriában az egykori örökös tartományok (Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia, Krajna, Tirol) formájában. Hasonló gazdasági és politikai jellegű régiók kaptak bizonyos fokú autonómiát Nagy-Britanniában, Ausztriában, Svájcban (kantonok) vagy újabban a decentralizált módon szervezett Spanyolországban. Bár Olaszország ettől eltér, egészen az olasz egyesítésig (1861) ugyancsak több különálló régiót ismert: Lombardia, Toszkána, a pápai állam, a Nápolyi Királyság rendszere és kultúrája.

dinamikus jelenség annak ellenére is, ha végül is egy adott területet értünk rajta. Ebben a folyamatban négy szint elkülönítése látszik célszerűnek: 1) a területi keretek kialakulása (identifikáció), 2) a fogalmi keret létrejötte (területi szimbólumok), 3) az intézményes forma megteremtődése (saját intézmények), 4) intézményesülés a regionális rendszer és a regionális öntudat részeként (legteljesebb formája az önálló nemzetállam). A régió fogalmára épül a *regionalizmus*, amely szellemi és politikai mozgalom, s embercsoportoknak a tájegységhez mint földrajzi kerethez való kötődését, tapasztalatait jelenti.¹⁷ A régióértelmezés kiemelt kulcsfogalma a *reprezentáció*. A regionális és etnikai identitás ismérvei a társadalmi gyakorlatban a nyelv, a dialektus vagy a kiejtés, amiket a cselekvők saját érdekeikkel és előfeltevéseikkel ruháznak fel. De ezek képezik egyfelől a tárgyi ábrázolás alapjait is (emlékmák, zászlók), másfelől tetteket és a szimbolikus manipuláció olyan stratégiáit is, amelyeknek célja, hogy mások fejében alakítson ki (mentális) reprezentációt ezekről a tulajdonságokról és hordozóikról. A szimbolikus küzdelmeknek nagyon is valós megalapozottságuk, hatásuk van, mert például a regionális nemzetépítők valóban hozzájárulhatnak a valóság fölépítéséhez, illetve átalakításához.¹⁸

Magyarországon kevésbé alakultak ki a feudális regionalizmusnak azok az intézményei és hagyományai, amelyek a kontinens nyugati és déli részén oly hatékony formálóerővel voltak jelen. A középkori magyar állam szervezetében csupán a társországi státust élvező Horvát-Szlavónországnak, rövidebb ideig a balkáni bánóságoknak, illetve az erdélyi vajdaságnak, majd fejedelemségnek volt a nyugati regionális struktúrákhoz valamelyest hasonló helyzete. Kulturális régiók azonban a történeti Magyarországon belül is létrejöttek. A két legnagyobb: Dunántúl és Erdély, mert ezeknek volt elsőrendűen magyar nemzeti jelentősége. A két kulturális tér mellett természetesen voltak a magyar kultúrának más régiói is, de azok a maguk kulturális sokféleségükben éltek és fejlődtek, például Pozsony, Kassa vagy Temesvár. A kultúrának az az egységesítő és egységesített modellje (nemzet), amelyet ma is ismerünk, amelynek keretében a közép-európai népek gondolkodnak – például a románok, a magyarok, a szerbek stb. – a polgári fejlődés keretében alakultak ki a 19. században. Közép-Európát és ide értve a Habsburg Birodalmat is sok száz éven keresztül a különböző tájegységek kulturális arculata jellemezte, ahol a térképre a nyelvhatárokat pontosan fel sem lehet rajzolni (mozaikjelenség). A 19. századtól határozott és időnként erőszakos eszközöket alkalmazó kulturális egységesítő törekvés jellemezte Közép-Európa életét. Ekkor jöttek létre azok a nemzeti kultúrák, amelyek egy meghatározott nemzeti nyelven, politikai keretben, értékrendben, illetve mentalitásban éltek egymás mellett, vagy éppen küzdöttek egymás ellenében. A Habsburg-uralkodóházzal kötött 1867-es kiegyezés után, a dualista állami berendezkedés évtizedeiben Magyarország politikai, gazdasági és kulturális élete központosított módon fejlődött. A hazai kulturális élet régi,

17 Éger György – Josef Langer: *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Budapest, 2001. 19–23.

18 Pierre Bourdieu: *Az identitás és a reprezentáció*. Szociológiai Figyelő, 1985. 1. évf. 1. sz. 7–23.

történelmi székhelyei (Debrecen, Kolozsvár, Szeged, Marosvásárhely, Kassa) sokat vesztettek korábbi szervező erejükből, és csak a századforduló után történtek kísérletek arra, hogy vidéki városokban kulturális és velük párhuzamosan politikai központok alakuljanak. Az ilyen törekvések példái Nagyvárad, Temesvár, illetve Kolozsvár újbóli „megerősítése”.¹⁹

Magyarország története szempontjából 1867-et követően a modern nemzetállam egyben nemzetépítő állam is, amely a többségi nemzet kultúráját és érdekeit vette elősorsban figyelembe. A magyarországi politikai elit részben azért lépett fel nemzetiesítő szándékkal, mert így látta biztosíthatónak a kulturálisan sokszínű ország területi integritását. Másfelől ez volt a válasza arra a politikai tapasztalatra, amely részben az 1848/49-et követő abszolutizmus időszakából fakadt, hogy a Habsburg-dinasztia intenzív nemzetépítést, centralizációs eszközöket vetett be legitimációja megerősítése érdekében. A birodalom és nemzet tehát nem versengő kategóriák, mert egyrészt a birodalmak is alkalmaztak saját érdekükben nemzetiesítő eszközöket, másrészt pedig a birodalmakon belüli nemzetépítők gyakran éppen a birodalmi kereteket használták fel céljaik eléréséhez. A szakirodalom ezt „birodalmi fordulatnak” is nevezi. A hosszú 19. században, 1918-ig a francia, német, orosz és brit birodalmak magterületükön intenzív nemzetépítést folytattak, ahol a birodalmi dinasztiák a nacionalizmus eszközeihez hasonló, nemzeti tartalmú eszközöket vetettek be legitimációjuk megerősítéséért.²⁰

Erdély interetnikus viszonyai között a nemzeti közösségek egymásba ékelődő területeken éltek. Az erdélyi magyar vezető réteg, a *nemzetépítők* 1918 előtt nem látták értelmét, hogy hatalmi befolyásuk rovására kollektív engedményeket tegyenek a nemzetiségek felé. Éles kritikával bírálták ugyanakkor a Magyar Királyság Budapestre központosított, szerintük az erdélyi magyarság kulturális és gazdasági fejlődését gátló rendszerét. A magyar–magyar, Erdély és Budapest, kormánypárt és ellenzékiek közti ellentétek enyhítésének olyan változatait mérlegelték, amelyek fenntartják az osztrák–magyar közjogi kiegyezést, és biztosítható általuk az erdélyi magyar szupremácia. Régiójuk bizonyos fokú önállóságára, Budapesttől függetlenebb, „autonómbb” mozgásra törekedtek anélkül, hogy kétségbe vonták volna az oszthatatlan nemzeti egység dogmáját.²¹ A gazdasági tervezés, a közlekedés, nagyobb politikai elgondolások vagy akár a propaganda szintjén átjárás lehet a felső és az alsóbb nemzeti szintek között, amelyek olykor egymást kiegészítve jelentkezhetnek. A regionális nemzetépítők nézőpontjából a nemzetépítés és a regionalizmus értelemszerűen elválaszthatatlanul összetartoznak. Az egységesnek vélt és láttatott nemzeten belül mégis lehettek eltérő, akár

19 Pomogáts Béla: *A kulturális regionalizmus*. Regio, 1991. 2. évf. 2. sz. 91–95.; Pomogáts Béla: *Magyar kulturális régiók a Kárpát-medencében*. Együtt, 2007. 9. évf. 3. sz. 4–10.

20 Stefan Berger – Alexei Miller: *Building Nations In and With Empires – A Reassessment*. In: uők (szerk.): *Nationalizing Empires*. Budapest, 2015. 16–25.

21 K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, 2007. 5–6.

szemben álló identitásképzetek is.²² Összefoglalóan fogalmazva: az erdélyi nemzetépítő aktivisták a nemzetépítés programjával, a regionális társadalom és térszervezés közötti kapcsolatrendszer fejlesztésével, megújításával léptek fel a 20. század első felében.

2.1.1. Erdélyi magyar nemzetépítők: kulturális és politikai törekvések

Az erdélyi magyar elit szempontjából az 1900-as évek elején három nagy vitakérdés bontakozott ki: a birtokviszonyok, a választójogi reform és a Tisza István-féle meggyezési kísérletek révén a nemzetiségi kérdés megoldatlansága. A jelzett problémák a nemzeti és nemzetiségi politikai törekvésekben egymással összekapcsolódva voltak jelen. A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó néhány szakértő (Beksics Gusztáv, Barabás Endre, Jancsó Benedek, Bartha Miklós, Moldován Gergely, Réz Mihály) arra hívta fel a figyelmet, hogy az erdélyi román nemzeti mozgalom lehetséges célja Erdély és Románia egyesítése. Felismerésükből arra következtettek, hogy a nemzetiségi jogok kiterjesztése a régió elszakadására törő erőket segítené.

Az erdélyi politikai és szellemi elit részéről az erdélyi kérdésre válaszul kétféle elképzelés bontakozott ki. Egyfelől megjelentek az 1867-es kiegyezés előtti Erdély önállóságát, modernizációját, sajátos nemzetiségi viszonyait történetileg alátámasztó decentralizációs, önkormányzati eszközökkel kezelhetőnek vélt, döntően kulturális jellegű társadalmi és prototranszilvanista értelmiségi törekvések.²³ Ebben a gondolkörben olyan lapok kerültek az olvasóközönség kezébe, amelyek szerkesztésében a későbbi kisebbségi magyarság szellemi életének meghatározó szereplői vettek részt, mint például a Kós Károly szerkesztette Kalotaszeg (1912) és a Szentimrei Imre kolozsvári székhelyű Új Erdélye (1918). Hasonló tematikájú újság volt a Haladás (1911, Kolozsvár, Bárd Oszkár) és az Erdélyi Figyelő (1914, Dés). A székelység regionális érdekeit jelenítette meg a Székelyország, amely a Székely-Udvarhely jogutódjaként pártoktól függetlenül Betegh Pál szerkesztésében jelent meg 1913 és 1916 között. Mind közül kiemelkedett az Erdélyi Szemle (1916, Kolozsvár), amelynek előzménye a fiatalabb irodalmár nemzedéknek is fórumot adó Szemle (1913) volt.²⁴ Kibontakozását a háború kitörése megakasztotta, a munkatársak többségét besorozták, csak Moldován Pál és Nagy-Sütő László maradtak Kolozsváron, akik egy újabb szépirodalmi folyóiratot indítottak Kolozsvári Szemle címmel (1915). A nagyrészt hadiszolgálatot teljesítő, de közben segítséget nyújtó írókkal, újságírókkal, művészekkel (Reményik

22 Egy Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest, 2015; Maiken Umbach: *Introduction*. *European Review of History–Revue européenne d’histoire*, Vol. 15. No. 3. June 2008. 235–242.

23 Az 1867-es közjogi kiegyezést követően a *Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról* szóló 1868. XLIII. törvénycikk egyesítette Erdélyt és Magyarországot.

24 Sütő-Nagy László: *Az Erdélyi Szemle történetéből*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1971. 75. évf. 41. sz. 504.

Sándor, Kádár Imre, Kós Károly, Szentimrei Jenő) megváltozott a folyóirat tematikája (magyar és egyetemes irodalmi, művészettörténeti, társadalom- és természettudományos közleményekkel), amire az Erdélyi Szemle nevet vették fel. Kapcsolataik is kiszélesedtek, Áprily Lajos mellett Pilisi Lajos – a polgári radikális Világtól – vagy Juhász Gyula (Szegedről) nyújtott támogatást. Az impériumváltást követően az újrakezdés nem volt zökkenőmentes. A működés feltételeit végül a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. biztosította, amellyel együtt a lap szellemi vezetése Reményik Sándorhoz és Grandpierre Emilhez, írói nevén Nagy Péterhez került. A lap címe is megváltozott: a Toldi előszavából vett Pásztortűzre.²⁵

A másik elképzelés a politika irányába mutatott. Az erdélyi magyar dominancia első világháború előtti formájú megőrzéséért regionális politikai szintű nyomás gyakorló szervezetek alakultak, a Székely Társaság (1900), a Székely Társaságok Szövetsége (1904), amelynek tiszteletbeli elnökévé Bethlen Istvánt és Jancsó Benedeket választották. Az Országos Magyar Szövetséget (1903) már Budapesten szervezték meg, amely arra törekedett, hogy Magyarországon „a magyar értelmiségnek a magyar nemzeti állam kiépítésére és megvédelmezésére szolgáló szétszórt és vidékenként elszigetelt társadalmi törekvéseket egybefoglalja, [...] e célra szervezze és tervszerűen irányítsa.”²⁶ A kezdeményezéshez csatlakozott Beksics Gusztáv és Bartha Miklós országgyűlési képviselő, Jancsó Benedek szakíró, Szádeczky-Kardoss Lajos kolozsvári egyetemi tanár, Csajthay Ferenc, a Budapesti Hírlap munkatársa, Sándor József, az EMKE titkára is. A Székelyföld, illetve a belső-erdélyi területek modernizációjának elmaradása és a románság dinamikusan növekvő földszerzése a magyar birtokállomány meggyengülésével veszélyeztetettségérzetet keltett az erdélyi magyar politikai elitben. A kormánypárt és az országos ellenzéki pártok mellett az Erdélyi Szövetség (1913–1918) volt a legbefolyásosabb szervezet, amely Erdély politikai életét meghatározta a világháború végéig. Bethlen István és Apáthy István, a kolozsvári Függetlenségi Párt vezetője közösen kezdeményezték a szervezet létrehozását, amely által az elsődlegesnek megjelölt probléma – szemben a politikai pártok problémaérzékelésével – nem közjogi kérdés volt, hanem az Erdélyért folyó román–magyar politikai küzdelem, illetve az erdélyi magyarság modernizációjával kapcsolatos társadalmi feladat. A Szövetség regionális, pártokon felül álló lobbicsoport kialakítására törekedett az országos politikában, ami sikerrel befolyásolhatja a törvényalkotókat és a kormányt a vélt vagy valós erdélyi érdekeknek megfelelő intézkedések meghozatala irányába.

A szervezetek törekvéseit tekintve: ha 1918 előtt más és más módszert javasoltak is a társadalmi és politikai megújulásra, nem kérdőjelezték meg az egységes Magyarország kereteit, amikor a figyelmet Magyarországról Erdélyre próbálták irányítani. A

25 Palotai Mária: *A Pásztortűz elődje: az Erdélyi Szemle*. Kisebbségkutatás, 2003. 12. évf. 1. sz. 182–183.

26 Jancsó Benedek (szerk.): *Tájékoztató az Országos Magyar Szövetség céljairól, feladatairól és eszközéről*. Budapest, 1903.

lehetséges programok között a magyar gazdasági érdekeknek az állam által történő közvetlen támogatása és nemzetpolitikai telepítési programok szerepeltek, mint például Beksics Gusztáv mezőségi telepítési terve, Darányi Ignác telepítési törvényjavaslata és Bethlen István birtokpolitikai koncepciója. A központi kormányzat régiópolitikájának bírálata mellett programjaik alátámasztása érdekében világnézeti szempontjaik szerint hol a középkori erdélyi fejedelemség kulturális emlékezetéhez (pl. a tordai vallásszabadsághoz), hol az 1848/49-es függetlenségi pontokhoz, hol az 1867-es kiegyezéshez, hol pedig a belső régiók – Székelyföld, Szászföld, Kalotaszeg – elviséséhez nyúltak.

2.2. A BIRTOKPOLITIKAI KÉRDÉS

Az agrárkérdés a modern kori Magyarországon az 1880-as évektől kezdődően, az európai agrárválság idején került a tudományos és a politikai érdeklődés középpontjába, amikor a tengerentúli gabona-, az élő- és a vágottállat-behozatal fenyegette az európai piacokat, és drasztikus árzuhanást okozott a mezőgazdasági termékek és termények piacán. A recesszió eltérő hatással volt az agrárvilág szereplőire, de összességében negatívan érintette a piacra termelő nagybirtokosokat, a mezőgazdaságból élő kisbirtokosokat és a földnélküliek életlehetőségeit is. A reformkori agrárvitáktól eltérőleg a századfordulót követően a kiútra nem születtek átfogó javaslatok, a diskurzusok elsősorban a napi gondok orvoslására, az elmaradt lehetőségek visszaszerzésére, szűkebb intézkedésekre terjedtek ki. Bármilyen elképzelés született is, az végeredményét tekintve az 1918-as összeomlásig nem befolyásolta a magyarországi birtokállomány aránytalanságát. A nagybirtokrendszer struktúrája végig meghatározó maradt.²⁷

Az első világháborút megelőző években a birtokpolitikát övező vitákat időnként nemzet- és honmentő elképzeléseknek fogták fel, amelyek óhatatlanul a harci retorika tárgyává is váltak. Az 1880–90-es évekre a magyar és nemzetiségi publicisztika egyfajta latens háború képét vázolta fel, amely Erdély telekkönyvi birtoklásáért folyik annak három nemzetisége között. A magyar megszólalók egy része, mint például gróf Mikó Imre, a románokhoz hasonlóan veszélyesnek találta a szászokat, a szászok félték a románok terjeszkedésétől és a magyarosítástól, a románok pedig a szász és a magyar telepítésektől. George Bariț, az ASTRA kulturális egyesület megalapítója épp úgy a létért folytatott gazdasági háborúról értekezett, mint Friedrich Teutsch evangélikus püspök és Karl Wolff, a Szász Néppárt elnöke. A térséget ismerő nemzetiségi szakértők, publicisták, politikusok hajlamosak voltak háborús kategóriákban gondolkodni a társadalmi-gazdasági változásokról, elismerve ezzel a démonizáló, egymással ellentétes nézeteket, illetve a külön nemzetgazdaságok létét. Ez egybevágott a nemzeti elit

27 Pölöskei Ferenc: *Birtokviszonyok és viták a századfordulón* (Tisza István, Darányi Ignác, gróf Károlyi Sándor, Rubinek Gyula). *Agrártörténeti Szemle*, 2007. 48. évf. 1–4. sz. 145–151.

ön- és közösségképevel és az etnokulturális különbségekre építő politikai programokkal.²⁸

A nemzetiségekkel szembeni, veszélyérzetre alapozó, mindenekelőtt a románok tudatos nemzeti-politikai birtokvásárlás-stratégiáját feltételező álláspontot néhány magyar szakértő (Jancsó Benedek, Bodor Antal, Tokaji László) és erdélyi politikus, főként gróf Bethlen István tematizálta. A gazdasági szakíró Bodor Antal a Magyar Közgazdasági Társaságban tartott egyik előadásában a román és a szász földvásárlást támogató nemzetiségi pénzügyintézeteket úgy jellemezte, mint „a magyarság gyöngülésének s a nemzetiségek számbeli és gazdasági térfoglalásának hathatós előmozdítói”. Sőt a román takarékpénztárakat „titkos, államellenes aspirációkkal” is megvádolta.²⁹ Figyelemreméltó ugyanebben a kérdéskörben Barabás Endrének, a székelykeresztúri tanítóképző tanárának kutatása az 1901 és 1904 közti évekből, amely a székelyföldi közgazdasági állapotokat volt hivatott felmérni, miután a Székelyegyleti Első Takarékpénztár bezárásra került. Barabás összesítette a telekkönyvileg betáblázott hitelek pénzügyintézetek szerinti megoszlását Udvarhely vármegye három (udvarhelyi, keresztúri, homoródi) járásában. Arra a megállapításra jutott, hogy a hitelezési és a népszámlálási adatok azt igazolják, hogy a nemzetiségek célja a Székelyföld kettéosztása lehet a Nagy-Küküllő mentén nemzetiségi településlánc révén. Szerinte előbb a szászok jelennek meg egy-egy községben, majd nyomukban a románok is. Amíg húsz évvel korábban (az 1880-as népszámlálás alkalmával) alig voltak szászok Udvarhely vármegye székely községeiben, addig 1900-ban már negyvennégy székely községben körülbelül ezerhatszáz szászt mutattak ki, és Csík vármegyében is ezer szászt találtak harmincnyégy községre elosztva.³⁰

Ha az erdélyi földbirtokviszony változása kérdésében adatokat kell felsorakoztatni, a legtöbbet hivatkozott szerző ma is Tokaji László, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), illetve az Erdélyi Gazdasági Egyesület (EGE) titkára.³¹ Bethlen István – elsősorban Tokaji adatgyűjtésére támaszkodva – saját összeállítást készített a nemzetiségek földvásárlásairól. Mindkét szerző a nyers, súlyozatlan birtokforgalmi statisztikára koncentrálna igyekezett igazolni, hogy Erdélyben veszélybe került a magyarság. Következtetésük szerint a románok – kisebb részben a szászok – fokozatosan felvásárolják a földbirtokokat, ami veszélyezteti a magyar szupremáciát. Bethlen öt év adatait vette szemügyre. Egyfelől megállapította, hogy a nemzetiségi vidékeken el-

28 Egry Gábor: *Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1861–2003). Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében*. Múltunk, 2006. 3. sz. 4–34.; Hunyadi Attila: *Economic nationalism in Transylvania*. Regio, 2004. 4. évf. 1. sz. 172–193.

29 Bodor Antal: *Az erdélyrészi pénzügyintézetek*. Közgazdasági Szemle, 1904. 28. évf. 32. k. 923–937.

30 Barabás Endre: *A nemzetiségi bankok székelyföldi actiója*. Közgazdasági Szemle, 1904. 28. évf. 32. k. 815–825.

31 Tokaji László: *Eladó ország. Az erdélyrészi földbirtok-forgalom utóbbi 10 évi adatai. Az erdélyrészi földbirtok-politika feladatai. Az állam és a társadalom teendői*. A szerző kiadása, Kolozsvár, 1913.

adott magyar birtokok nagy része az ott lakó, többnyire román nemzetiségű paraszt-ság kezébe került. Másfelől kimutatta, hogy a román bankintézetek politikai háttér-munkával segítették a vásárlás folyamatát, és így egész versenyfutás alakult ki a nemzetiségiek és a magyarok közt. Egész Erdélyben, továbbá Máramaros három, Szilágy vármegyének összes járásaiban, Szatmár, Bihar, Arad vármegyék túlnyomó részében, Krassó-Szörény egészében, Temes és Torontál több járásában a román nemzeti-ség volt túlsúlyban. „Ezért a nagy kiterjedésű területért, az ország területének közel 40%-áért folyik tehát az élet-halál küzdelem a hazai románok és magyarok között.” A legnagyobb veszteséget Kolozs vármegyében, „Erdély szívében” prognosztizálta: „Kincses Kolozsvár, a magyar kultúrának erdélyi központja körül volt a román tevé-kenység a legerősebb. Az, hogy ez lehetséges volt: előttem az erdélyi magyar társada-lom csődjével egyértelmű.”³² Eles minősítéseket tett az erdélyi magyar és a kormány-zati vezetőkre, akiket szerinte a nemtörődömség, a „keleti fatalizmus”, a tudatlanság és a tájékoztatatlanság jellemez. Bethlen korholó véleménye ellenzéki ségének csakúgy tu-lajdonítható, mint az erdélyi politikai élet újjászervezésére irányuló szerepfelfogásá-nak. Számításai alapján az utolsó öt évben a Kolozs vármegye területén lakó magyar magánbirtokoknak tizenegy százaléka került román tulajdonba, amely kilenc járásból ötre és harmincöt községre koncentrált. Szében és Brassó vármegyék állapotle-írásában kiemelte, hogy egyetlen száz hold feletti magyar birtok sem volt magánkéz-ben, Fogarasban összesen két ilyen esetről volt információja, illetve Nagy-Küküllő vármegyében öt év alatt huszonhat százalékkal csökkent a mezőgazdasági és tizenhat százalékkal az erdőbirtok. Érdemi változás – a románság csekély részaránya miatt – Csík, Udvarhely és Háromszék vármegyékben nem következett be. Öt év leforgása alatt a nemzetiségi területeken kilencvenhatezer hold mezőgazdasági és hetvenezer hold erdőbirtok került román kézre. Bethlen úgy érezte, hogy az a korábbi szemlélet van megszűnőben, amely hazafias ügyként tekintett a földbirtokok kezelésére. Nagy-fokú eladási hullám vette kezdetét. A birtokokat kisebb parcellákra felosztva eladásra jelölték ki, amelyben egyformán részt vett bankár, ügyvéd, földbirtokos, pap, tanító, nyugalmazott katona, ügynök, fakereskedő, özvegy, egyedülálló nő, akik a földjeik eladásából próbáltak pénzhez jutni. Az elszegényedő száz-négyyszáz holddal rendelke-ző középosztály gyermekei számára a föld és a vele járó gazdálkodás egyre kevésbé nyújtott biztos jövőképet. A magyar birtokos középosztály megerősítésének szándéka Bethlennél – akárcsak Réz Mihály társadalompolitikai víziójában – kulcsszerepet ka-pott. Benne látták az utolsó lehetőséget arra, hogy a nemzetiségi területeken védelem alatt maradjon a magyarság befolyása. Gondolkodásukban – a földtulajdonláshoz kö-tődő évszázados politikai hagyományokból következően – a földhöz a megélhetően túl egyszerre társult a társadalmi pozíció és a tekintély, amit az Erdélyért folyó nemze-tiségi küzdelem meghatározó tényezőiként értelmeztek.

32 Bethlen István: *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben*. Budapest, 1912. 1–11.

A századelőn készült elemzésekre kritikusan kell tekintenünk, mert azok többnyire nem összefüggéseikben vizsgálták a kérdést, illetve sokszor a legalapvetőbb összehasonlítások is hiányoznak belőlük. Az egyik gyakori hiba az adatok értékelésében az, hogy a földbirtokforgalom (vétel-eladás) egyik nemzetiség esetében sem volt egyirányú folyamat. Tokaji elemzéséből az is kiderült, hogy a magyarok a vizsgált időszakban közel hatvanezer katasztrális holdnyi földbirtokot vásároltak – ami máris árnyalja a képet. A másik gyakori hiba, hogy implicit módon, a teljes népességen belüli arányszámokhoz viszonyították őket. Mivel a magyar és a szász népesség körében jóval magasabb volt a városi és nem földműveléssel foglalkozó lakosság aránya, ezért ez a fajta összehasonlítás óhatatlanul torzít. Míg 1910-ben a magyar népesség 56 és a szászok 57 százaléka tartozott az őstermelésből élők közé, addig a románoknál ez az arány 85%. A birtokforgalmi adatokat ezért javasolt azoknak a létszámához és arányához viszonyítani, akik valóban földművelésből élnek, és így potenciális vevők és eladók a földpiacon. A vizsgálat során nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, miként oszlott meg a földbirtok birtokkategóriák és nemzetiségek szerint. 1898-ban az összes mezőgazdasági terület mintegy fele volt magyar kézen, miközben az őstermelőkön belüli arányuk jóval kisebb volt, mint a románoké. Ezenfelül a teljes mezőgazdasági terület 28%-a száz holdon felüli magyar birtokokhoz tartozott. Nagyobb esélye volt ezért annak, hogy magyar tulajdonban lévő földbirtok kerül piacra, mint annak, hogy nemzetiségi kézen lévő, illetve annak is, hogy az egyre terjedő modern hitelezési technikák segítségével román parasztok veszik meg az eladásra kerülő birtokot. Bár a magyar agrártársadalomban is jelentős aránya volt a kis- és törpebirtokosoknak, azok leginkább a székely megyékre koncentráálódtak, ahol sem eladó nemzetiségi, sem eladó magyar közép- és nagybirtokot nem volt könnyű találni.³³

Bethlen 1913 májusában az OMGE közgazdasági ülésén konkrét programot hirdetett *A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben* címmel. Ebben összefoglalta a földeladás mögött – szerinte – meghúzódó gazdasági és társadalmi okokat, mint a bizonytalan jövőkép, kedvezőtlen hitelviszonyok, magas kamatterhek, spekuláció. És kijelölte az erdélyi birtokpolitika két fő célját: „megmenteni és stabilizálni a még megmenthető közép- és nagybirtokot, és [...] telepítések egész láncolata révén egy erőteljes, egészséges magyar parasztsztyál kreálása Erdély régi vármegye részeiben,” amelyek együttes célja „Erdélyt regenerálni és a magyarságnak megtartani”.³⁴ Bethlen az ülésen elérte, hogy határozatában az OMGE elégtelennek minősítse a munkapárti Lukács László vezette kormány birtokpolitikáját, illetve az Erdélyre vonatkozó kettős célt (közép- és nagybirtok megmentése; telepítések révén magyar parasztsztyál támogatása) további eszközökkel kiegészíttesse. Az OMGE a következő javaslatcsoma-

33 Egry, Múltunk, 2006. 30–34.

34 Bethlen István: *A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben*. Budapest, 1913. 3–24.

got fogadta el: egy altruista³⁵ bank felállítása, amely fedezetet jelent az osztatlan tulajdonú földek megtartásában; a közép- és nagybirtok terheinek csökkentése; ezer kat. hold maximumig hitbizományok létrehozása. Amennyiben a kormány az ország sík területein állami, alapítványi vagy más kötött birtok eladását engedélyezné, írja elő, hogy az eladók a vételárból elsősorban Erdélyben nagyobb földterületeket vásároljanak. Indítsanak széles körű telepítési programot, amely magában foglalja a magyar kisbirtokos réteg támogatását, az Egyesült Államokban és Romániában élő magyarság bevonásával évenkénti tízmillió korona alap létrehozását, illetőleg a Székelyföld nép-főlöslégének központilag irányított letelepítését.

A különböző nemzetpolitikai célzatú telepítési akciókra vonatkozó elképzelések nem voltak előzmény nélküliek. A zömében nemzetiségek által lakott területeken a magyarság arányának növelése érdekében született a Bethlen András földművelésügyi miniszter jegyezte 1894. évi V. törvénycikk³⁶, továbbá hivatali utódja, Darányi Ignác által elkészített, de törvényerőre nem emelkedett két törvényjavaslat 1903-ban és 1909-ben. A magyar országgyűlés 1911-ben arról döntött, hogy az állam feladata a telepítés ellenőrzése és irányítása. A nagybirtokosok érdekeit védő agráriusok körében az állami telepítési tervek azonban nagy ellenkezést váltottak ki, mivel a földmagántulajdon megbontásának felvetése mellett az állami beavatkozás gondolata elfogadhatatlan volt számukra. A telepítési akciókat Rubinek Gyula, Széchenyi Imre és más agrárpolitikusok a magyarosítás eszközeként sem tartották célravezetőnek. Emellett a hatalmon lévő szabadelvű kormányok sem voltak bőkezűek a telepítések költségvetési támogatásában. A telepeseknek például maguknak kellett volna készpénzben vagy kölcsönrel fizetniük a birtokba vett földterületért, ami egy föld nélküli vagy esetleg egy-két holdas paraszt esetében szinte kivitelezhetetlen volt. Az 1894. évi telepítési törvény pedig mindössze harminchatezer holdra korlátozódott, elszórta Kolozs, Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, Krassó, Szörény és Temes, Torda-Aranyos megyékben, amihez akkori viszonylatban is szerénynek tekinthető, hatmillió korona pénzbeli támogatást nyújtottak.³⁷

A telepítési politikára annak támogatói úgy tekintettek, mint ami képes lehet orvosolni az országos bajokat. Pártolói közé tartozott a szellemi elit számos tagja, köztük Balás Károly egyetemi tanár. Az állami földpolitikától általában azt várták, hogy eny-

35 Az altruista bank összehangolja a gazdaságos működést és a nemzeti célokat, ideológiailag elkötelezett az adott nemzet modernizációja érdekében. A magyar altruista bank a magyar gazdasági nemzetépítést segítette elő.

36 1894. évi V. törvénycikk a telepítésről: 1. § Az állam, magánbirtokosok és földbirtokot tulajdonjoggal bíró községek, a jelen törvény rendeletei szerint telepeket alapíthatnak, akár új községek alakítása, akár már létező községeknek hozzátelepítés által leendő megnagyobbítása céljából. 2. § Minden újonnan telepített községnek akkora területtel kell bírnia, hogy azon legalább százötven gazdálkodó telepes elhelyezhető legyen.

37 Pölöskei, Agrártörténeti Szemle, 2007. 160–161. Hatmillió korona értéke mai áron (2019) megközelítőleg tizenötmillió lej.

híti a szegény paraszti társadalom szociális problémáit, illetve nemzetiségi területeken erősíti a magyarság helyzetét. Balás szerint a telepítési politika szerves kiegészítő része az állam által felügyelt gazdaság- és agrárpolitikának, amelynek két fő célja lehet. Az egyik a földművelő népesség társadalomgazdasági helyzetének javítása, a másik pedig a magyar nemzeti érdekek előbbre vitele egy nemzeti agrárpolitika segítségével. A kettő szerinte nem egy és ugyanaz, mert az előbbi pusztán agrár-, esetleg szociális célokat szolgál, az utóbbi, amelyet *nemzeti telepítésnek* nevezett, elsősorban nemzeti érdekeket támogat. A kettő közti kapcsolat abban áll, hogy az állam a többségi etno-kulturális szempontot előtérbe helyezve agrárpolitikai eszközökkel, a földszerzés támogatásával igyekszik egy nemzetiségi terület etnikai viszonyait megváltoztatni. „A belső telepítéseknek legnagyobb fontosságuk az ország földjének a nemzeti faj részére való meghódításában rejlik [...], nevezetesen pedig a földműves, a birtokos parasztosztály minél nagyobb részben a nemzeti anyanyelvű népességből kerüljön ki.”³⁸ Balás a telepítési politika előnyei közé azt sorolta, hogy a magyar nyelv terjesztése szempontjából célravezetőbb bármely magyar nyelv tanításáról rendelkező jogszabálynál.³⁹ Véleménye szerint az iskolák csak az államnyelvet tanítják meg – többnyire rosszul – a nemzetiségi iskolákban, azt azonban a tanulók pár év alatt elfelejtik. Ha azonban a magyar nyelvi határok kitolódnak a magyar nyelvű szigetek által, mindinkább lehetővé válik, hogy az etnikumok között az iskolában tanult magyar nyelvet használják a mindennapi érintkezés során.

Baláshoz hasonlóan Bethlen is úgy gondolkodott, hogy elsődleges a magyar agrár-népesség számszerű növekedésének és gazdasági erősödésének előmozdítása, és csak azt követően a városiasodást serkentő modernizációs fejlesztések az ipar, a kereskedelem és a közlekedés területein. Bethlen nem volt az urbanizáció ellensége, de a nemzeti elvre épülő társadalomfejlődésről vallott felfogásában vidék és város szerves kapcsolatban állt. Azt vallotta, hogy „a magyar kultúra, a magyar városi élet, a magyar ipar és kereskedelem fundamentuma, talpköve, erőtartaléka, soha ki nem apadó, neki

38 Balás Károly: *Telepítéseink főszerpontja*. Közgazdasági Szemle, 1909. 33. évf. 41. kötet, 314–325.

39 1879. évi 18. törvénycikk intézkedett arról, hogy az államnyelvet a nem magyar oktatási nyelvű népiskolákban is tanítani kell. „Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek mint az állam nyelvnek elsajátítására minden állampolgárnak kellő mód nyújtassék.” Berzeviczy Albert 1904-ben betervezte a törvényjavaslatot „a népiskolai közoktatásról szóló 1868. XXXVIII. és a népiskolai hatóságokról szóló 1876. XXVIII. tc. módosítása tárgyában”. A törvényjavaslat indoklása azt mondja, hogy „a tapasztalat azt igazolja, hogy ezen kizárólag nemzetiségi tannyelvű népiskolák túlnyomó nagy részében a magyar nyelv tanítása csakis a magyar gépies írás és olvasásra terjed. Az ilyen, kizárólag nem magyar tannyelvű felekezeti népiskolákból magyarul beszélni tudó gyermek alig kerül ki.” Az Apponyi-féle 1907. évi 27. törvénycikk a Berzeviczy törvényjavaslatot veszi kiindulópontjául. Annyiban tér el csak tőle, hogy még inkább szigorítja a magyar nyelv eredményes tanításának követelményeit, és még több szankcióval fenyegeti eredménytelenségét.

életet adó bugyogó forrása a magyar föld.”⁴⁰ A városra mint olvasztótégelyre tekintett, ahol a magyarság – domináns szerepéből következően – asszimilálóerővel van jelen. A román városi társadalmat fejletlennek ítélte kevésbé tagolt, gyenge munkás, iparos és értelmiségi rétegeivel. Bethlen ezt csupán átmeneti állapotnak vélte, tíz-húsz éven belül jelentős fordulatra számított. Előbb ezért a nagy arányú magyar paraszti réteg kialakulását kívánta elősegíteni, amely szemében egyszerre a vidéki és a városi társadalom utánpótlásául szolgált. A második célja ehhez szorosan fűződött: a magyar történelmi közeposztály és a középbirtokos réteg megmentésének programja. Ők jelentették a „nélkülözhetetlen” és a „józan” konzervatív reformer erőt, akiktől Bethlen azt remélte, hogy képesek a falusi román nép tömegeit távol tartani a román értelmiség, papság és tanítók nacionalista befolyásától. A régi középbirtokos társadalom megújítása lebegett szeme előtt, amely számára az erdélyi magyar szupremácia legfőbb politikai bázisát szimbolizálta.

A Bethlen és az OMGE által felvetett kritikákkal ellentett irányban történtek bizonyos kormányzati lépések. 1911-ben hozták létre a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségét, amely altruista szellemben kívánta segíteni az ipari munkásságot, a föld nélküli, illetve a kisbirtokkal rendelkezőket a földhöz jutásban. A törvény a telepítések ügyét elsősorban szociális problémaként kezelte, nem pedig a nemzeti küzdelem eszközeként. A Szövetség megkapta a telepítési alap összes be nem telepített ingatlanait hétmillió korona értékben, amelyek nagyrészt a Mezőségen, valamint a Maros alsó folyása mentén voltak. A program sikertelen maradt, mert a birtokok megvásárlására nem jelentkeztek kellő számban magyar vevők.⁴¹ Párhuzamosan megindult a magyar pénzüzetek szervezése a vidéki körzetekben, amelyben jelentős szerepet vállalt Lendvay Emil királyi tanácsos, a Pénzüzetek Országos Egyesülése Erdélyrészi Szövetségének elnöke, és annak főtitkára, Miklós Armand. Az elsődleges cél az olcsó hitelek kihelyezése volt.⁴²

Az Erdélyt érintő fejlesztési tervek közül a legnagyobb figyelmet a *székely akció* kapta, amelyet először Sándor József, az EMKE főtitkára javasolt 1896 októberében. A Székelyföld fokozatos lemaradására, gazdasági-társadalmi és általános értékválságára, amely a munkavállaló székelyek nagyfokú migrációjában nyilvánult meg, az 1870–80-as években figyelt fel a magyar közvélemény. A 19. század utolsó két évtizedében a kivándorlás országos problémaként, területenként eltérő intenzitással jelentkezett. A „nagy népvándorlás” Erdélyben érintette a román, a magyar és a német nemzetiségű lakosság szegényebb társadalmi rétegeit is. A peremhelyzetű Székelyföldön a migráció fokozódott, kivált a székelyföldi birtokrendezések (arányosítás, tagosítás), az elsősor-

40 Bethlen István: *Magyar birtokpolitika*. In: Bizony László (szerk.): *A keleti határról: a magyar szupremácia veszedelme Erdélyben*. 1912. 77.

41 Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története*. III. kötet. 1867–1990. Székelyudvarhely, 2016. 136.

42 Bethlen: *Magyar birtokpolitika*. 1912. 93–94.

ban az öt hold alatti vagy birtoktalan népességet érintő számottevő népszaporulat, a magyar–román vámháború (1886–1891), a kisiparos és érettségizett réteg túltermelésének, illetve az ipar korlátozott munkaerő-felszívó képességének hatásaira. A székely kivándorlás egyik fő iránya Moldva és Havasalföld volt (építkezések, ipar, cselédség), az amerikai irány már a 20. század elején jelentkezett, de állandó migrációs cél volt a közelebbi Brassó és vidéke, illetve a távolabbi nagyvárosok (Kolozsvár, Budapest, Bécs) körzete is.⁴³ A problémákat összefoglalóan megragadó „székelykérdés” a publicisztika, az emlékiratok, a kulturális és gazdasági egyesületek, illetőleg a politika kiemelt témája lett. Kiemelkedő jelentőségű volt az 1902-ben Tusnádfürdőn tartott székely kongresszus – amelyet egyébként 1913-ig évente megrendeztek. Először itt dokumentálták, hogy a székelykérdés nemzeti ügy, és a megoldása országos szintű szervezést igényel. A térség problémáira kidolgozták azokat az erdélyi magyar érdektű, de nemzeti hatókörű modernizációs társadalompolitikai javaslatokat, amelyek az első világháborúig irányadóak voltak a kérdésben.⁴⁴ A *székely akció* legnagyobb eredménye az volt, hogy felhívta a magyar közvélemény és a kormány figyelmét a székelység társadalmi problémáira. Átfogó és érdemi kormányzati cselekvésre ennek ellenére nem került sor, mert a soknemzetiségű országban a liberális gazdaságpolitikai gondolkodás mellett a magyar etnikum nagyszabású támogató-fejlesztő politikáját a kormány nem vállalhatta fel. A székelykérdés az ellenzék kezében, az erdélyi származású függetlenségi országgyűlési képviselők, Nagy György, Zakariás János, Sebess Dénes és Bethlen István részéről a kormányt illető kritika formájában ugyan fennmaradt, de a politikai figyelem – eszközök hiányában – más kérdésekre terelődött. Az 1910-es években az (erdélyi) politikusok érdeklődésének előterébe elsősorban a nemzetiségi térnyerés, a magyar birtokpolitika, illetve a választójog került. Az 1913-ban megalakult, az ellenzéki pártok képviselőit tömörítő Erdélyi Szövetség munkatervében (1914) – a felsorolt kihívások mellett – fellelhetőek a székely kongresszusok határozatai is.⁴⁵

A telepítési akciókban rejlő politikai és főként gazdasági előnyök kiaknázására az erdélyi szász közéleti képviselők is bevetették lobbijüket Tisza István miniszterelnöknél. Teutsch püspök, Karl Wolff, a főrendi ház tagja, Wilhelm Melzer országgyűlési képviselő a fogarasi kincstári uradalom nyolcezer hektáros területét szemelték ki evangélikus német telepésekkel történő benépesítésre. Kérésüket nemzetiségi és gazdasági

43 A kivándorlási statisztika szerint 1880 és 1913 között ötven-hatvan ezer fő hagyta el Székelyföldet, ez a helyi összlakosság 7–12%-a. Csík, Maros-Torda és Udvarhely megyékből a kivándorlók 1911 és 1913 között: 84–87% őstermelő, 4–6% a bányászatban, iparban és kereskedelemben dolgozott, 1–5% napszámos, 3–7% házicseléd. Háromszék vármegye esetében: 55% őstermelő, 24% bányászatban, iparban, kereskedelemben dolgozott, 14% házicseléd. *Székelyföld története 1867–1990*. 2016. 124–132.

44 Darányi Ignác földművelésügyi miniszter előterjesztésére az 1902. évi költségvetésben elkülönítettek száznyolcezer koronát egy megyei hatóságok felett álló bizalmas szervezet, az ún. „székely kormánybiztosság” létrehozására Marosvásárhelyen. Balaton Petra: *A székely társadalom önszerveződése: a székely társaságok*. I–II. Korunk, 2010. 21. évf. 1. sz. 78–85.; 2. sz. 71–78.

45 *Székelyföld története*. III. kötet. 2016. 177.

indokokkal magyarították. A számukra érzelmileg nem közömbös területre úgy tekintettek, mint a középkori magyar királyoktól a korona megtartására (*retinendam coronam*) kapott, a szász kultúra befolyása alatt álló tájra, ahol az osztrák–magyar állam iránt hűséges állampolgárok élnek.⁴⁶ A magyar állam biztonsági érdeke ezért – szerintük – az, hogy az elenyésző számú magyar kisgazdák mellé a mezőgazdasági kultúrának a románokénál magasabb fokán álló, az államhoz lojális németek költözzenek. Az idetelepülő emberállomány számításai alapján rendelkezésre állt a háború sújtotta, németek által is lakott területeken, mint például Bukovina, Galícia, a Szepesség és Nyugat-Oroszország vidékein, illetve mint a kivándorlás egyik célállomásaként ismert Amerikában. A szász gazdák Fogaras-földre való telepítését végül nem támogatták, mert Sándor József belügyminiszter földművelésre alkalmatlannak ítélte a területet, és helyette is inkább az ipari telepek létesítését preferálta.⁴⁷

A telepítési tervekkel szembeni ellenvélemények sem hiányoztak az erdélyi sajtóban. Gyárfás Elemér az Ellenzék hasábjain megjelent cikkében fogalmazta meg kritikáját – ezt egyébként 1918 után felülvizsgálta –, mely szerint a nemzetiségek semmi haza- és nemzetelleneset nem tesznek, amikor földet vásárolnak. A földbirtokállomány változása szerinte természetes gazdasági folyamat, amelyben a nemzetiségeket segíti nagyobb körütekintésük, takarékoságuk, ellenben a magyarokat hátráltatja bankjaik gyengesége, megbízhatatlansága. Ugyanígy a nemzetiségek nem sérelmeket adnak elő, hanem céltudatos munkát végeznek, ráadásul azokkal az eszközökkel élnek, amelyeket Széchenyi István akart a nemzet kezébe adni, s amelyek kezeléséhez a magyarság még most sem ért. Azt a következtetést vonta le, hogy a magyarságon is csak az öntudatos munka, a teljesítmény segíthet, nem pedig az erőszak.⁴⁸ Voltak továbbá olyan vélekedők is, akik legalábbis kétkedve nyilatkoztak a román földbirtokvásárlási politika jelentőségéről és főként nemzeti tudatosságáról. Koós Mihály, a földművelési minisztérium székelyföldi kirendeltségének vezetője szerint a közvélemény túlbecsülte a folyamat súlyát. Ráadásul a birtokviszonyok változásai alapján véve nem is történhetnének másként, mert az eladásra került birtokok többsége románok lakta falvak határában terült el, ahol a helyiek előnyt élveznek. Hantos Elemér országgyűlési képviselő, a Pénzügyintézetek Országos Egyesületének igazgatója úgy fogalmazott, hogy a román és a magyar bankok közti harc szokásos üzleti küzdelem. A román bankok vezetőinek ugyanis a nyereség a fontos, és ő maga több esetről is tud, amikor román bankok a kezükbe került birtokot az államnak vagy az állami alapítású, telepítési akciók lebonyolítására létrehozott altruista banknak ajánlották fel megvételre. Majd azt is hozzátette, hogy a székely földbirtok lemorzsolódása mögött is elsősorban

46 Mária Terézia 1765-ben kilencvenkilenc évre vétel és érdem útján Fogarast a szász nemzet részére megerősítette, amely a szász nemzeti vagyonnak is megvetette alapját. A terület különleges jogállása a kiegyezéssel megszűnt, és a magyar kincstár tulajdonába került.

47 Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1914–1916*. VII. kötet. Budapest, 1999. 365–378.

48 Egrý, Múltunk, 2006. 9.

a foglalkozási szerkezet különbsége áll, illetve a román bankok keveset áldoznak nemzeti-kulturális célokra, ami gyakorlatilag kimerül az ASTRA támogatásában. Az ő nyilatkozataik mellett azonban több országgyűlési képviselő ennek pontosan az ellenkezőjét képviselte, például Constantin Burdea, Hegedűs Lóránt, Issekutz Viktor, illetve Kádár János, a Kolozsvári Közhazsnú Takarékpénztár Rt. vezérigazgatója is. Utóbbi szerint a román altruista bankok a szász pénzintézeteket másolva alakították ki bankjaikat, és képviselik a román nemzeti érdekeket.⁴⁹

A századforduló után két álláspont rajzolódott ki. Az egyik egy olyan tudatos politikai stratégiát feltételezett a földbirtokviszonyok változásai mögött, amely nemzeti célokat kitűzve igyekszik érvényesíteni a románság (és kisebb részben a szászok) érdekeit a magyarság rovására. Ez a megközelítés kapcsolódik az erdélyi társadalomtörténeti kutatás egyik alapkérdéséhez, ahhoz ugyanis, hogy a régió különböző etnikumai *együtt* (létezik egy többnyelvű erdélyi társadalom) vagy *egyedül* (párhuzamos nemzetépítések) élnek, illetve éltek. A másik álláspont a szabadságra és a liberalizmus értékeire alapozva részben tagadja az előbbit, részben pedig elveti a háborús logikából következő jogkorlátozást. Az utóbbi felfogásban már ekkor példának tekintették a nemzetiségek önszerveződését (erdélyi román elit), ami egyfajta identitásideológiává, az erdélyiség fogalmának szerves alkotóelemévé válik. A nemzetiségi pénzintézetek ebben a gondolkodásban nem azért sikeresebbek a magyarokénál, mert valami titkos tervet valósítanak meg, hanem azért, mert hajlandók áldozatot hozni a közösség érdekében. Továbbá pedig a Budapestről irányított magyar bankokkal szemben utóbbiak a sajátos erdélyi birtok- és hitelgarancia-viszonyokat jobban hasznosították.⁵⁰

2.3. A VÁLASZTÓJOGI KÉRDÉS

A politikai akarat érvényesítéséért folyó választójogi vita a századfordulón súlyos összeütközéshez vezetett az osztrák és a magyar politikai elit között. Bécs 1904-től kezdve el akarta érni a választójog kiterjesztését, amelyet a magyar kormány mereven ellenzett. A magyar politikai rendszer egyik kulcsfontosságú eleme volt a nyílt szavazás, illetve a cenzus, amely meghatározta, milyen anyagi (*vagyoni cenzus*) vagy tudásbeli (*műveltségi cenzus*) feltétele van a választásokon való részvételnek. A választójogról szóló 1874. évi XXXIII. törvénycikk értelmében az összlakosság hét-nyolc százaléka járulhatott csak az urnákhoz.⁵¹ A jogszabály harmincöt éven keresztül volt érvényben, tizenegy választáson határozta meg a feltételeket 1875 és 1910 között. A magyar vá-

49 Bethlen: *Magyar birtokpolitika*, 1912. 120–136.

50 Egry, Múltunk, 2006. 10–11.; Bíró Sándor: *Kisebbségben és Többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csíkszereda, 2002. 7.; Gyárfás Elemér: *Magyar Kisebbség*, 1923. 19–24.

51 1874. évi XXXIII. törvénycikk az 1848. V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről.

lasztójogi rendszerrel szemben Ausztriában az osztrák liberális párt javaslatára 1906-tól új, modern választójogi törvényt léptettek életbe. Következményeit elsősorban az osztrák birodalmi elsősegítudat és maga a liberális párt szenvedte el. Az Ausztriához tartozó tartományokban a német ajkúak az összlakosság harminchat százalékát tették ki a szláv (cseh, lengyel, szlovén stb.) együttes többséggel szemben. Az osztrákok ezt követően kisebbségbe kerültek a birodalmi tanácsban.⁵²

A magyar belpolitikai válság oda vezetett, hogy az utolsó jelentős szabadelvű politikus, Tisza István az 1905-ös választásokon vereséget szenvedett, a miniszterelnök lemondott, és pártját, a Szabadelvű Pártot is feloszlatta. Az egységes választási koalícióba tömörült parlamenti ellenzék, amelynek többségét a függetlenségek adták, a dinasztia szempontjából nem volt elfogadható, mert komoly fenyegetést jelentett az 1867-es kiegyezés rendszerére.⁵³ I. Ferenc József uralkodó a parlamenti többséget figyelmen kívül hagyta, és 1905. június 18-án a szabadelvű báró Fejérváry Géza tábor-szernagyot, a magyar királyi darabont testőrkapitányát nevezte ki miniszterelnökké. A közvélemény által darabontnak gúnyolt kabinetet általános bizalmatlanság és ellenséges hangulat fogadta, amit legváratlanabban Tisza lépése gyengített, amikor megtagadta a kormánnyal való együttműködést. 1906-ban új választásokat írtak ki. Ennek nyomán az ellenzéki, de '67-es alapon álló Wekerle Sándor alakíthatta meg koalíciós kormányát négy évre. Tisza néhány évvel később ugyan a Nemzeti Munkapárt vezetőjeként ismét miniszterelnök lett (1913–1917), de a liberális áramlat ekkoriban már sokkal erőteljesebben koncentrált a magyar szupremácia fenntartására, mintsem a liberális eszmék megvalósítására.

52 Ormos Mária: *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században*. Budapest, 2009. 52–54.

53 A koalíció a programjában első helyre a választójog meghatározatlan mérvű kiterjesztését állította, másodsor közgazdasági és szociálpolitikai reformokat ígért, harmadszor a gazdasági különválás és önállóság kellő előkészítését helyezte kilátásba, végül annak a kívánságának adott hangot, hogy a magyar hadseregnek nemzeti jellege nyelvben és jelvényekben megvalósuljon.

*Magyarország kormányai 1903–1931*⁵⁴

Kormányfő	Terminus	Párt
gróf Tisza István első kormánya	1903. nov. 3. – 1905. jún. 18.	Szabadelvű Párt
báró Fejérváry Géza	1905. jún. 18. – 1906. ápr. 8.	Szabadelvű Párt
Wekerle Sándor (AP) második kormánya	1906. ápr. 8. – 1910. jan. 17.	AP–FNP–KNP ⁵⁵
gróf Khuen-Héderváry Károly	1910. jan. 17. – 1912. ápr. 22.	Nemzeti Munkapárt
Lukács László	1912. ápr. 22. – 1913. jún. 10.	Nemzeti Munkapárt
gróf Tisza István második kormánya	1913. jún. 10. – 1917. jún. 15.	Nemzeti Munkapárt
gróf Esterházy Móric (független)	1917. jún. 15. – 1917. aug. 23.	NMP–PDP–F48P–FNP–KNP
Wekerle Sándor (48AP) harmadik kormánya	1917. aug. 23. – 1918. okt. 31.	48AP (PDF–F48P–FNP–KNP)
gróf Károlyi Mihály	1918. okt. 31. – 1919. jan. 19.	F48P–SZDP–PRP
Berinkei Dénes	1919. jan. 19. – 1919. márc. 21.	F48P–SZDP–PRP–KNP–OKP
Garbai Sándor, a forradalmi kormányzótanács elnöke	1919. márc. 21. – 1919. aug. 1.	MSZP
Peidl Gyula	1919. aug. 1. – 1919. aug. 6.	MSZDP
Friedrich István	1919. aug. 7. – 1919. nov. 12.	KNEP–OKGFP
Huszár Károly	1919. nov. 12. – 1920. márc. 15.	KNEP–OKGFP–MSZDP–NDPP
Simonyi-Semadan Sándor	1920. márc. 15. – 1920. júl. 19.	KNEP
gróf Teleki Pál	1920. júl. 19. – 1921. ápr. 14.	KNEP
gróf Bethlen István	1921. ápr. 14. – 1931. aug. 24.	EP

A század első évtizedére jellemző nemzetközi feszültség és a balkáni háborúk hatására mindkét európai szövetségi rendszer, az antant és a hármas szövetség is napirendre tűzte a hadsereg és a hadiipar nagyfokú fejlesztését. A Khuen-Héderváry-kormány

54 Bölöny József – Hubai László: *Magyarország kormányai 1848–2004*. Budapest, 2004.

55 Alkotmánypárt (AP), 48-as Alkotmánypárt (48AP), Nemzeti Munkapárt (NMP), Polgári Demokrata Párt (PDF), Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Párt (F48P), Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt (FNP), Katolikus Néppárt (KNP), Polgári Radikális Párt (PRP), Szociáldemokrata Párt (SZDP), Országos Kisgazdapárt (OKP), Magyarországi Szocialista Párt (MSZP; az SZDP és a KMP egyesüléséből), Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP), Nemzeti Demokrata Polgári Párt (NDPP), Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP), Országos Kisgazda- és Földműves Párt (OKGFP), Egységes Párt (EP).

erre vonatkozó, 1911. májusi törvényjavaslata hatalmas parlamenti vitát indított el. A Justh-párt új és demokratikus választójogi törvény megalkotásához kötötte az évente megújítandó véderőtörvény elfogadását, míg a Kossuth-párt, a Néppárt és Andrássy Gyula csoportja, az Alkotmánypárt a függetlenségi hagyományokra épülő nemzeti engedmények megadására próbálta felhasználni a helyzetet. A vita 1912-ben obstrukciós jelleget öltött. Az általános választójog kérdésében a magyar kormányok óvatosak voltak. Úgy vélték, ha az ellenzéki oldal – a több frakcióra oszlott függetlenségek (Kossuth Ferenc – Apponyi Albert, Justh Gyula, illetve Károlyi Mihály vezette három csoport), a szociáldemokraták, a polgári radikálisok – és a nemzetiségek mind az urnákhoz járulhatnak, az a birodalom integritását veszélyezteti. Az általános választójog bevezetése Magyarországon a szociáldemokratáknak a parlamentbe jutása mellett az országgyűlésnek a Reichsrathoz hasonló etnizálódását, a szimbolikus és valóságos nemzetiségpolitikai küzdelmek parlamenti síkra terelődését eredményezhette volna. Tisza István (1912-től házelnök, ezért a parlamenti vitában nem vehetett részt) a leghatározottabban ellenezte a választójog kibővítését. Lukács László miniszterelnök, az uralkodó előzetes jóváhagyását követően 1912 decemberében benyújtotta a továbbra is korlátozott (műveltségi és vagyoni cenzus) és még mindig csak a férfiakra kiterjesztett, de az 1874. évi törvénnyel szemben némileg módosult választójogi törvénytervezetet (a fővárosban és a törvényhatósági városokban előírták a titkos szavazást). A tervezet vitája gyorsan lezajlott részben azért, mert az ellenzék a kormány legitimitását megkérdőjelezve alig vett részt a parlamenti munkában. Az országgyűlés két háza 1913 áprilisában pontot tett a Lukács-féle törvényjavaslatra, amely az 1914. évi választásokat készítette elő. A háború kitörése miatt azonban annak alkalmazására soha nem került sor.⁵⁶

A választójogról szóló diskurzusban egyszerre kulminálódott a korszak több szálán egymással összefüggésben álló társadalmi, gazdasági, politikai és nemzetiségi feszültsége. Az erdélyi és a nemzetiségi kérdés mint politikai törésvonal felülírta a kormány és ellenzék közti hagyományos viszonyt, illetve regionálisan más megközelítésbe helyezte. Bethlen István országgyűlési képviselő, 1913-ig függetlenségi, majd alkotmánypárti politikus a választójogot erdélyi és pártok feletti ügyként interpretálta. Túl radikálisnak tartotta a Kossuth- és a Justh-párt által képviselt általános választójog-programot, és a Lukács-féle javaslattal egyetemben azt kifogásolta, hogy egyik sem differenciál a magyarság és a nemzetiségi lakosság között. Félt, ha egyszerre kedvez a törvény a nemzetiségi és a szociális kihívásoknak, akkor Erdélyben a Kossuth- és a Justh-féle álláspont etnikai fordulatot hozhat a román és a magyar megyék arányát illetően. Erdély magyar választói többségű megyéinek száma kilencről hatra csökkenne, a román többségű megyéké pedig kettőről hatra nőne.⁵⁷ A Budapesti Hírlapba írt

56 Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 1999. 70–72.; Kemény: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez... 1914–1916*. 1999, VI.

57 Romsics: *Bethlen*, 1999. 73–74.

publicisztikájában óvatosságra intette a képviselőtársait. „Minden erdélyi politikusnak kötelessége, hogy minden pártpolitika kikapcsolásával [...] gyakoroljon bírálatot a kormány beterjesztett választójogi javaslata fölött. [...] Az a választási törvény, amely Erdély magyarságát kiszolgáltatná a nemzetiségeknek, szét fogja rombolni a nemzeti alapokon szervezett magyar pártokat is.”⁵⁸ A kormánypárti Kolozsvári Hírlap is ezt a szemléletet erősítette, amikor a kormánypárti bánffyhungyadi országgyűlési képviselőt, gróf Lázár Istvánt és az ellenzéki Bethlent méltatta.⁵⁹ Pósta Bélát, a kolozsvári egyetem tanárát, az Erdélyi Szövetség későbbi tagját ugyanez a lap már éles kritikával feddte, mert Pósta a kolozsvári függetlenségi pártkör gyűlésén azt a javaslatot terjesztette elő, hogy a helyi függetlenségi párt támogassa a szociáldemokraták általános országos sztrájkfelhívását. Pósta azzal érvelt, hogy a szociáldemokraták támogatják a választási harcban a függetlenségi pártot, és az ország más városaiban a polgárság támogatásáról biztosította a sztrájk jogosultságát.⁶⁰ A Függetlenségi Párt és az MSZDP kapcsolata nem világnézeti, hanem politikai ügyek mentén alakult. Először 1905-ben működtek együtt a Jászi Oszkár kezdeményezte Általános Titkos Választójogi Ligában, amelyhez sikerült megnyerni Kolozsvárról a függetlenségi Apáthy Istvánt és Aradról Barabás Bélát. 1911-ben a két párt Erdélyben, a szociáldemokraták szempontjából erősnek számító Resicabányán, illetve a függetlenségi párti mandátumú Marosvásárhelyen közösen kezdeményezett választójogi gyűlést.⁶¹ A következő év júniusában Kolozsváron pártkülönbség nélkül vonultak fel, ahol Apáthy és Kecskeméthy István függetlenségi politikusok, Pósta Béla, Kenéz Béla, Somló Bódog egyetemi tanárok, illetve a szociáldemokrata Józsa Kálmán képviselték közös választójogi ügyüket. A polgári és munkásellenzék a fővároson kívül minden nagyobb vidéki városban kormányellenes tüntetést szervezett, Zentán, Szabadkán, Pozsonyban, Nagyváradon, Debrecenben és Kassán, ahol rendszeressé váltak a tüntetők és a csendőrök közti erőszakos összecsapások.⁶²

Tisza István a választási törvénytervezetről szóló általános vita utolsó parlamenti ülésén (1913. március 5-én) fejtette ki véleményét. A másfél órás beszédben külön hangsúlyt kapott a nemzetiségi és a román–magyar viszony, amit részben Ștefan Cicio Pop román képviselő felszólalása indokolt. A román nemzeti párti politikus ugyanis egy korábbi politikai kijelentés ellen tiltakozott, mely szerint amikor a románok érdekeik elnyomásáról panaszkodnak, bomlasztó tendenciákat képviselnek. Tisza a román képviselővel polemizálva arról beszélt, hogy az erdélyi román társadalom a magyar állam törvényei alatt sokat fejlődött; a magyar–román barátság még nem jött létre, mert a románok között vannak veszélyt keltő, „konkolyhintő” elemek; a választójog

58 *Erdélyi megnyilatkozás*. Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 36. szám, február 12. 1–2.

59 *Szilánkok*. Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 37. szám, február 13. 1–2.

60 *Pósta indítványa*. Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 38. szám, február 14. 2.

61 PIL Fond: 658 Állag: 6. Dosszié: 94, 133.

62 *Föllzad az ország*. Népszava, 1912. 40. évf. 138. szám, június 11. 2–6.

kiszélesítése ezért pedig olyan fenyegetettség, ahol a magyar intelligencia vezető szerepe nem tehető kockára. „Mert én a magyar intelligencia vezető szerepében – és csakis ebben – látom biztosítva a nemzeti szupremáciát. [...] Az általános szavazati jog föltétlenül demagóg irányzatot hozna létre, és ártalmas volna a nemzetiségekre nézve is, mert például a román intelligenciát a demagógiának legutálatosabb fajtája tenné tönkre saját hazájában [értsd: Magyarországon]. Nagy baj volna, ha hatvan-nolcvan nacionalista képviselő jutna a Házba” – mondta Tisza. Az általános választójog – szerinte – mindenütt a parlamentarizmus színvonalának süllyedését idézte elő, ami a magyar parlamentet sem kerülne el, mert azt „inferior” (alárendelt) elemek kezére játszaná. Védelmébe vette a cenzust, amely – véleményében – arra szolgált, hogy „a faj, amely a szupremáciára törekszik, arra képes vezetők kezében van. [...] Másfelől mindaddig távont tartja a ma még éretlen tömegeket, amíg a kultúra haladásával ezek is érettekké és méltókká nem válnak a politikai jogok gyakorlására”⁶³

A Tisza-féle érvelés első olvasatra azt mutathatja, hogy kollektív alapon kívánta volna kiszorítani a választójogból például a románságot. A korabeli szabadelvű gondolkodás ezzel ellentétes volt. Tisza tisztában volt a nemzetiségi kérdés fontosságával, de sajátos szemüvegen keresztül szemlélte a problémát. Őt az „éretlen tömegek” politikai joggyakorlásától való idegenkedés jellemezte. Nem valamely nemzetiség volt az ellensége, a falusi néptömegeket – nemzetiségi hovatartozástól függetlenül – tartotta alkalmatlannak a politikai életben való részvételre. „Egyaránt megbízhatatlanok nemzeti egység, felvilágosodás és emberi haladás szempontjából. A nemzetiségi, klerikális és agrárius demagógiának mindenre kapható könnyű játékszerei.” Tisza István fő ideológusa, a székelyföldi származású Réz Mihály ezt úgy fogalmazta meg, hogy demokratikus állam még nem terem demokratikus társadalmat. A miniszterelnök pedig úgy, hogy a jogkiterjesztést előbb anyagi emelkedésnek és nevelésnek kell megelőznie. Diagnózisának súlyponti elemeit a magyarországi társadalom (anyagi és műveltségi) elmaradottsága és az abban jelen lévő mély törésvonalak alkották. Ezért is ellenezett egy esetleges radikális jogkiterjesztést.⁶⁴ Az ekkor még fiatal teológiai tanár – később református püspök – Ravasz László is osztotta ezeket az aggodalmakat. Az egyházán belül „liberálisnak” tartott Ravasz 1910-ben belépett a kolozsvári Unió szabadkőműves-páholyba, amelynek tagja volt Apáthy István egyetemi tanár is. Szabadkőműves tevékenységét azonban konzervatív megfontolások vezérelték, célja a választójogi reform megakadályozása volt az erdélyi magyarok politikai vezető szerepének megőrzése érdekében. „Bármennyire is akartunk egy demokratikus választójogot, láttuk azt, hogy az akkori Magyarországon a magyarság kisebbségben van, a nemzetiségi kérdés el van rontva, s féltünk, hogy egy általános, titkos, községenkénti választójog mellett

63 *Választójogi vita*. Budapesti Hírlap, 1913. 33. évf. 57. szám, március 7. 3–4.

64 Illés Gábor: *Választójogi viták 1905 után Tisza István és Jászi Oszkár között*. Kommentár, 2012/6.

elvész a magyarság történelmi súlya” – írta az Unió páholyról. Ravasz 1917-ben, amikor ez az álláspont tarthatatlanná vált, kilépett.⁶⁵

Kenéz Béla, illetve Zágoni István – utóbbi a romániai magyar újságírás egyik meghatározó személyisége volt a húszas években – *A választójog Erdélyben* című közös munkájukban vették szemügyre a nemzetiségi viszonyok szempontjából a különböző választójogi törvényjavaslatokat. A kormány amiatt feddték meg, hogy az általános választójog kibővítésének akadályozása céljából megtevesztően mutatja be a nemzetiségi kérdést. Nem fogadták el azt az érvelést, hogy a szűkre szabott törvénykezés az erdélyi magyarság érdekeit szolgálja, „mert minket [erdélyieket] egyszerűen hányódó pokrócnak tekintenek [...], nemzeti színűre festheti és lobogtathatja mint választási kortes zászlókat”. Egyoldalú állításnak vélték azt is, hogy az erdélyi magyarság legnagyobb gondja a rossz gazdasági környezet, és azt, hogy a nemzetiségi kérdést pusztán gazdasági eszközökkel lehet megoldani. A bajok orvoslását az alacsonyabb osztályokhoz tartozókra vonatkozó politikai jogkiterjesztésben látták: „milliókat akarnak kirekeszteni az államéletből. [...] Magyarország állampolgárainak, legnagyobb részben magyaroknak a politikai jogait kobozzák el az erdélyi magyarok megmentése címen”. Véleményük szerint a javaslat valódi politikai szándéka az alföldi parasztság kormányellenes és a munkásság szociáldemokrata erőinek visszaszorítására, illetve a kormánytöbbség fenntartására szolgált. Szóba hozták az 1910-es választások körül lengő korrupciós vádakot és eseteket, konkrétan a Kolozs, a Szolnok-Doboka, az Alsó-Fehér és a Hunyad vármegyei mandátumokkal való visszaéléseket, illetve a székelyföldi falvakban történt erőszakos csendőrségi fellépéseket. Elvetették a vagyoni cenzust, amely szerintük Erdélyben alkalmazhatatlan. Ha magas a limit, akkor a többséget, tehát a magyarság döntő részét is kizárja a választásból, ha pedig alacsony, akkor túl könnyen megszerezhető, és összességében célját tekintve a nemzetiségeket sem fogja korlátozni.⁶⁶ Zágoni realitásként kezelte, hogy a nemzetiségi területekről nagy eséllyel nemzetiségi képviselőt választanak. Érvelését egy 1874. évi parlamenti vitából vett idézettel tette szemléletessé, amikor a választójog bővítését szintén a nemzetiségi veszélyre hivatkozva vetették el. Mocsáry Lajos akkor azt a kérdést tette fel, hogy „mi a különbség a magyar állam érdekének szempontjából abban, ha ugyanazt a nemzetiségi képviselőt nem 1–3 ezer, hanem 7–8 ezer szavazó választja meg”. Zágoni a törvényjavaslattal szemben azt is kifogásolta, hogy az nem reagál a magyar népesség statisztikai mutatóinak változásaira. A Lukács-féle törvény például Brassó és más szász vármegyékben, ahol a magyarság számaránya némileg növekedett, a szászokat politikailag felülrepre-

65 Hatos Pál: „*Mikor Magyarország Erdély volt*”. Kommentár, 2011/4.

66 Egy korabeli kimutatásból az derül ki, hogy a huszonnégy éven felüli összférfinépelességen belül az adót nem fizetők száma Marosvásárhelyen volt a legkedvezőbb: 18%, ezt követte Árva megye 20%, Miskolc és Nagyszeben 21%, Nagy-Küküllő és Fogaras 22%, illetve Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Háromszék, Kis-Küküllő, Udvarhely 26%. Az ország többi vármegyéiben és városaiban ez a szám jóval rosszabb volt, például Pécs 52%, Budapest 49%, de Győr, Kecskemét, Nagyvárad, Somogy, Csongrád is 30% fölötti mutatóval rendelkezett.

zentálta, az összlakosságon belül elfoglalt nyolcszázalékos arányukhoz képest tizenhárom-tizennyolc százalékra. Az erdélyi szász kultúra magas fejlettségi fokát elismerte, azt viszont sérelmezte, hogy a szász politikai elit nem támogatja a választójog reformját. Zágoni a demokratizálás eredményét tekintve egy széles körű és népi alapokra helyezett nemzeti egységet vizionált. „Azok, akik ilyen választójogi rendszerek mellett, mint a mostani, és amilyent meg akar valósítani az 1912. évi kormányjavaslat, a politikai nemzetet képezik, nem képesek az egész nemzet valóságos képviselőjét soha összeállítani.” Ostorozta a kormányok politikáját, mert azok elhanyagolták Erdélyt, amely az országnak „egy ázsiai tartományává süllyedt.” Az elhagyatottságból az egyetlen kiutat egy demokratikus átalakulásban, „a radikális választójogi reformban” látta kivitelezhetőnek. Kenéz és Zágoni összességében úgy vélték, hogy a szűk körű választójog egyszerre zárja ki a parasztságot és munkásságot a politikai közösségből, amely minden érveléssel ellentétben – szerintük – a magyarság politikai dominanciáját erősíthetné. Ugron Gábor – Maros-Torda vármegye volt főispánja, Andrassy Alkotmánypártjának országgyűlési képviselője – Zágonihoz hasonlóan a választójog kibővítése mellett foglalt állást. Az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldását a vármegyék megújításában, céltudatos agrár- és szociálpolitikában, átfogó telepítési programban és a népoktatás kiszélesítésében jelölte meg.⁶⁷

Báró Horváth Emil előbb közpolitikai írásaival, majd aktív politikai szerepvállalásával vonta magára Erdély közvéleményének figyelmét. Az első világháború előtt tanulmányt szentelt egyfelől a nemzetiségi (*Erdély és az oláh kérdés*, 1912), másfelől a választójogi (*A választójogi reform és Erdély*, 1913) kérdésnek. Horváth elkerülhetetlennek tartotta Magyarországon a Nyugat-Európából kiáramló demokratikus politikai tartalmak bizonyos fokú megvalósítását. A választójog kiszélesítését oly formában támogatta, amely az erdélyi magyarság politikai vezető szerepét biztosíthatja. Erre vonatkozóan öt pontos javaslatot vázolt fel: 1) városi kerületek⁶⁸ kialakítása, ahol a német és magyar lakosság domináns, 2) a szavazás titkos, 3) a magyarság és a szászok politikai együttműködésének megteremtése a román politikai erőkkkel szemben. 4) A nemzetiségileg többségű választókerületek magyar területekkel való kiegészítése, illetve 5) az analfabéta választók kirekesztése.⁶⁹ Horváth mindezt a következőképpen indokolta meg: „Különválasszuk a kulturális, a gazdasági s főleg politikai szempon-

67 Zágoni István: *A választójog Erdélyben. Kenéz Béla egyetemi professzor nyilatkozatával*. Kolozsvár, 1913. 5–55.

68 Horváth az angliai választókerületi rendszert vette alapul, ahol a grófságok 377 képviselőt küldtek a parlamentbe, a városok 284-et, illetve az egyetemek 9-et.

69 1910-ben a hat éven felüli román férfiak 41,4%-a, a nők 24,7%-a tudott írni és olvasni, ellenben a magyar férfiak 82,8%-a, a nők 75%-a, a német férfiak 86%-a, a nők 78,7%-a. Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól az első világháborúig*. 2. kötet. Budapest, 1997. 347.

tokból értékesebb városi elemet Erdélyben a kevésbé művelt s részben politikailag teljesen iskolázatlan tömegetől.”⁷⁰

Élesen eltérő politikai megközelítést a polgári radikálisok választójogról szóló vita-sorozata jelentette a Huszadik Század című folyóiratban, amely Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Farkas Gejza, Rácz Gyula, Székely Aladár, Dániel Arnold, illetve Zigány Zoltán álláspontját közölte. Jászi szerint a kormány abban látta a nemzetiségi kérdés megoldását, hogy minimalizálni kívánta a parlamentben a nemzetiségi képviselők számát, illetve, ha a nemzetiségi képviselet nem kap parlamenti súlyt, azzal csökkenthető a fennálló feszültség. Ezt helytelen gyakorlatnak ítélte, mert – úgy vélte – egy befogadó társadalompolitikán keresztül vezet az út a többségi és a nemzetiségek közti harmonikus együttéléshez. „Azon az elven alapszik, hogy a nemzetiségeket beillesszük az állam egész gazdasági és kulturális életébe, közös jogok és kötelességek alapján. [...] Minden olyan törekvés, amely a nemzetiségek jogfosztottságával és mesterséges magyarosításával akar eredményeket elérni csak új olajat önt a nemzetiségi gyűlölködés régi tüzére.”⁷¹

A világháború előtt a választójogról kialakult vitában két markáns vélemény bontakozott ki. Egyik oldalon azok helyezkedtek el – Bethlen István, Réz Mihály, Horváth Emil, illetve a munkapártiak –, akik egy szűkített, illetve „cinkelt” választójogon keresztül kívánták visszaszorítani a nemzetiségi mozgalmakat. Az egyébként politikailag rendkívül heterogén másik oldalhoz azok tartoztak, például Zágoni István, Apáthy István, Kenéz Béla, illetve a függetlenségek, a szociáldemokraták és a radikálisok, akik a társadalom alsóbb osztályainak beemelése mellett szálltak síkra, s úgy vélték az nem veszélyezteti a magyar politikai közösség dominanciáját.

2.4. A MODERN ROMÁN NEMZET ÉS TISZA ISTVÁN ROMÁN PAKTUMTÁRGYALÁSAI

A nemzeti ébredés kora a kiegyezéssel (1867) és a nemzetiségi törvénnyel (1868) zárult le, amikor a modern román nemzet kialakult, és Magyarország a történelmi egységét visszaszerezve a kapitalizálódás útjára lépett. A magyarországi modern román nemzeti mozgalomban kulcsfontosságú 1848/49 tapasztalata és a törvényhozó munkában való alkalmasság 1860-as évekbeli bizonyítása nem egyéb, mint az, hogy 1867-ben majdnem negyven képviselőjük volt a magyar országgyűlésben. Politikai és jogi helyzetét tekintve a magyarországi románság kétségkívül elnyomott nemzet, ami miatt a népcsoport elsősorban önmaga felszabadítását tűzte ki célul. Öntudatos vezető tagjai, a román nemzetépítők ha 1918 előtt nem is tudták elismertetni a román nem-

70 Dr. Horváth Emil báró: *A választójogi reform és Erdély*. Dés, 1913. 10–18.

71 *A Társadalomtudományi Társaság a kormány választójogi törvényjavaslatáról*. Huszadik Század, 1913. 14. évf. XXVII. kötet, január–június, 406–407.

zetet a liberális jogállamiság keretében, az a társadalmi erőinek lehetőséget nyújtott az önérvényesítésre. Az állam ugyanis a magánéletbe nem avatkozott be, így lehetővé vált a hivatalos politikai élet *alatti* politikai munka kialakítása. A bank, az egyház és az iskola voltak a román élet és társadalom fejlődését biztosító intézmények. 1871-ben Visarion Roman szervezésének köszönhetően részvénytársasági alapon felállították az első hitelbankot, az Albinát. 1914-ig közel háromszáz pénztintézet alakult, amelyek kis- és középbirtokosoknak hiteleztek fejlesztés és földvásárlás céljából. A századfordulót követően a magyar újságok és magyar politikusok egy része ezt olyan tudatos lépésnek állította be, amely a magyar kis- és köznemesi birtokokra jelent veszélyt. A századfordulón a román pénztintézetek a magyarországi bankvilág pénzügyi műveleteinek ezzel szemben csupán egy százalékát bonyolították le, illetve a történeti Erdélyben a százholdas középbirtokoknak is csak egyötöde volt román tulajdonban.⁷² A román élet gazdasági és politikai vezető ereje a mintegy ötszáz családból álló bankpolgárság volt, amely az egyház és az egyház által fenntartott iskolahálózat működtetéséhez nyújtott komoly anyagi támogatást. A modernizáció egyúttal a román bankhálózatot szorosan a budapestihez és a bécsihez kötötte. Maga a román értelmiség is annak köszönhette fejlődését és gyarapodását, hogy ezer szállal kötődött a bankpolgársághoz és az egyházhoz. A román társadalom alapvetően haszonélvezője volt az Osztrák–Magyar Monarchiának, amelynek gazdasági fejlődési szintje és üteme magasabb volt a déli és keleti államokéinál. A dualizmus kori modernizáció mellett a felerősödött magyarosítási törekvéseket az mutatta, hogy a nemzetiségi törvényt jórészt nem hajtották végre. A román nyelvet például a közigazgatásból kiszorították ott, ahol – mint például Arad és Krassó megyékben vagy Erdélyben – az 1860-as években meghonosodott. A legnagyobb román sérelmek közé tartozott az egyházi autonómia korlátozása, és a magyar nyelvnek az iskolában való bevezetése. A több mint kétezer-ötszáz román népiskolában 1879-től kötelező volt a magyar nyelv tantárgyként való oktatása. A magyarországi román politikai életet jelentősen befolyásolta, hogy az 1881-ben alapított Román Nemzeti Pártot (RNP) 1894-ben belügyminiszteri rendelet tiltotta be. (A párt választási bizottságként továbbra is fennmaradt.) A század végétől a magyarországi román politika a Bukarest–Bécs–Budapest–Berlin-négyszögben próbálta érdekeit érvényesíteni. A fordulatot a nagyszebeni székhelyű Tribuna című román lap (Ioan Slavici, 1884) testesítette meg, amely általános törekvésként kilátásba helyezte a magyar nemzet ellenségeivel való szövetkezés elfogadását is. Slavici célja a román kulturális egység megteremtése volt. Az ún. tribunisták, akik a Monarchia föderalizálását támogatták, 1892-ben memorandumban ismertették nemzeti tartalmú

72 A románlakta megyékben körülbelül kilencszáz volt a százholdas birtokosok száma az ötezerből. Az ezerholdas birtokok közül román hét százalék. Az ország román vidékein működő ezer bankból kevesebb mint száz volt román tulajdonban.

sérelmeiket. A politikai fellépés azonnali sikert nem hozott, de a tribunista program-pontok továbböröklődtek a birodalom federalizálásának gondolatában.⁷³

A Gross-Österreich-eszmék egyik legismertebb 20. századi román ideológusa Aurel C. Popovici volt. 1906 elején Lipcsében jelent meg a román kormány által anyagi-lag is támogatott *Nagy-Ausztria Egyesült Államai* című munkája, amelynek elméletét a 19. századi nemzetiségkultusz és a 20. században kiteljesedő rasszizmus hatotta át. A magyar nemzetiségi politikát nem azért bírálta, mert emberi jogokat sért, hanem mert a magyarság degenerálódáshoz, fajkeveredéshez vezet. Az asszimilációról szóló érvelését egy 1916-os írásában azzal indokolta, hogy a nemzetiesítés következtében a magyar statisztikákban szereplő közel hárommillió magyarországi román valójában hárommillió-hétszázezer fő. Popovici a Monarchiát tizenöt, etnikailag lehetőleg tiszta „nemzeti államra” bontotta. Erdély magába foglalta a Bánság, Bihar és Bukovina románlakta részeit, Székelyföld önálló állam, míg a román Erdélyhez tartozó szászok jogait az 1868-i nemzetiségi törvényhez hasonló rendelkezés biztosította volna. Az erdélyi románok végeredményben azt remélték, hogy a Duna menti birodalom leendő császára, Ferenc Ferdinánd lemond a dualizmusról a federalizálás javára. A Popovici-gondolat a századfordulótól színre lépő új nemzedék számára részleges politikai programmá vált. Az egyik kiemelkedő vezéregyéniség Iuliu Maniu ügyvéd, népvész volt, a másik Alexandru Vaida-Voevod, aki bekerült a trónörökös, Ferenc Ferdinánd bizalmasai közé. Mindketten a Román Nemzeti Pártban politizáltak, amely 1906-ban tizennyolc választókerületet nyert el, 1910-ben ellenben csak ötöt, miközben kormánypárti programmal további kilenc román képviselő foglalhatott helyet a parlamentben. A román fél többek között általános választójogot követelt, ennek elmaradása esetén garanciát megfelelő számú román képviselő mandátumhoz jutásához, illetve a területi autonómia jegyében a vármegyei határok etnikai arányokat figyelembe vevő átalakítását.⁷⁴

Gróf Tisza István nemzetiségi politikáját az az elképzelés vezette, hogy megfelelő kormányzati eszközökkel lehetséges egy egységes nemzeti állam keretein belül a nemzetiségek részére a gazdasági és kulturális fejlődést biztosítani, ami az érintett nemzetiségeket a nemzeti államot alkotó többséghez fűzi, és ezért nem az elszakadás útját keresik. Tisza a román és a magyar nemzetek történelmi egymásrautaltságát feltételezte annak ellenére, hogy az a kor, amelyben élt, a nemzeti mozgalmak megállíthatatlan önállósodásának időszakában. Liberálisként hiába tartotta szükségesnek a magyarországi románság kulturális és szociális boldogulását, koncepciója felett eljárt az idő,

73 Miskolczi Ambrus: *Románok a történelmi Magyarországon*. Budapest, 2005. 147–170. A magyarországi román kulturális, egyházi, gazdasági, politikai és sajtó első világháború előtti intézményrendszeréről részletes információval szolgál Huszár Antal: *A magyarországi románok. (Bizalmas használatra)*. Budapest, 1907.

74 Miskolczi: *Románok*, 2005. 147–170.; Sigmirean, Cornel: *Átalakuló identitások a monarchia iránti hűségtől a nemzeti identitásig*. Pro Minoritate, 2016. tél, 26.; Aurel C. Popovici: *La question Roumaine en Transylvanie et en Hongrie*. Paris, 1918. 71–76.

mert Tisza negligálta a nemzetiségi vezetők által óhajtott kollektív jogokat és jogvédelmet. Tisza kompromisszumokat kívánt kötni egy nagyobb cél érdekében nemcsak a nemzetiségek, de a magyarság vezetőivel is. Szembefordult a tisztán független Magyarország eszméjével, és engedményeket kívánt adni a nemzetiségeknek, hogy biztosíthassa a Magyar Királyság állami integritását. Magyar nemzeti politikájában Tisza azt a módot kereste, amely az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül biztosíthatja a fejlődés lehetőségét *saját nemzete számára*, ami így nyilván megszabta nemzetiségi politikájának határait is. A keleti szláv veszélytől tartva úgy értelmezte a Monarchia szerepét, mint amely megvédeheti a kis nemzeteket – köztük a románokat is – a külső fenyegetéstől. Ennek pedig az egyetlen formája az, ha hosszú távon biztosítható az 1867-es dualista rendszer. Mert ha csírázni kezd a föderalizmus, azonnal beindul a szláv expanzió.

A román–magyar viszony rendezését és a Romániával való szövetség elmélyítését a balkáni háborúk (1912/13) rendezésére irányuló osztrák–magyar és német diplomáciai szándékok is megerősítették. Románia 1883-ban kötött kényszerű védelmi szerződést az Osztrák–Magyar Monarchiával, amelyet ötévente – utoljára 1913-ban – újíttak meg. Az egyezmény, bár a román parlamentben sohasem ratifikálták, és hivatalosan nem hozták nyilvánosságra, kiindulópontot jelentett a központi hatalmaknak. II. Vilmos császár – akit rokoni szálak kötöttek I. Károly román uralkodóhoz – és Ferenc Ferdinánd Habsburg trónörökös azt követelték a Tisza-kormánytól, hogy az erdélyi románoknak tett kulturális és politikai engedményekkel küszöbölje ki a Bécs és Bukarest közti feszültséget. Románia Bulgária felett aratott győzelme a balkáni háborúban (amelynek következményeként Románia részévé vált Dél-Dobruzsza) és Ausztria–Magyarország fellépése Bulgária mellett, majd ennek nyomában Románia és Oroszország kapcsolatainak javulása nagymértékben elősegítette Románia elidegenedését névleges szövetségésétől.

1914-ben a magyar és a nemzetiségi sajtóban és a képviselőházban lezajlott az első világháború előtti magyar nemzetiségi politika egyik legnagyobb jelentőségű eseménye: a Tisza-féle román paktumtárgyalások zárófejezete és az ehhez kapcsolódó paktumvita.⁷⁵ A tárgyalások 1912 végén kezdődtek Tisza István házelnök és mindvégig háttérben maradó munkatársai (feltehetően Jakabffy Elemér), másrészt a „magyarországi és erdélyi román nemzeti párt végrehajtó bizottsága”, a román nemzeti komité által kiküldött tárgyalóbizottság (Teodor Mihali, Iuliu Maniu, Valeriu Braniște) tagjai között. Tiszának az RNP-re azért lett volna szüksége, hogy a dualista struktúrát védje a decentralizációs törekvésekkel szemben, illetve fékezze a román és a magyar nacionalizmus hangadóit, utóbbi kapcsán a függetlenségi pártiakat. Tiszának a román elitel való kapcsolata nem új keletű. Már első kormányzása (1903–1905) idején többeket

75 A fejezet vonatkozó forrásai részletesen: Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918* című forráskiadása, témánk szempontjából a VI–VII. kötetek.

arra kért a román egyház vezetői közül – akiknek a román nemzeti mozgalomban vezető és befolyásos szerepet tulajdonított –, hogy győzzék meg a passzivitásba vonult RNP-politikusokat a magyar parlament közügyeiben való részvételről. Tisza hasonlóképp számított a rutén görögkatolikus püspökök együttműködésére, amikor az 1914-es orosz katonai betöréskor Ung, Bereg és Máramaros vármegyékben az orosz hadsereg jelenléte nyomán ütötték fel fejüket ruszofil tendenciák. Az 1912-es tárgyalásokhoz kapcsolódóan sor került egy fontos epizódra, amikor az 1910. évi kormányalakítást követően Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök és Tisza, illetve Ioan Mihu felkenyeri nagybirtokos, mérsékelt román politikus kísérletet tettek a magyar–román viszony rendezésére. A Mihu-féle program magában foglalta a választójog kiterjesztését, ötven román nemzetiségi mandátum biztosítását, a görögkatolikus egyház autonómiáját, a román nyelv nagyobb szabadságát. Nem hagyható figyelmen kívül a Nemzeti Munkapárt azon hatalomtechnikája sem, hogy az 1910. évi választásokon mérsékelt román politikusokat támogatót egyes nemzetiségi választókerületekben. Így nyert mandátumot többek között Vasile Mangra (Mangra Vazul, Cséke), Constantin Burdea (Burdia Szilárd, Karánsebes), Ion Ciocan (Ciocan János, Naszód) és Iosif Siegescu (Siegescu József, Oravica) is.

Tisza román paktumtárgyalásai eleinte a nyilvánosság kizárásával folytak, de 1913 végétől, mire híre kelt, hogy a tárgyalások résztvevői közzéteszik megállapodásukat, megindult a találgatás a munkapárt köreiben, illetve a támadások egész sora a magyar ellenzék, az egyesült függetlenségi párt, a '67-es alapokon álló Andrassy-féle alkotmánypárt, a néppárt és a szociáldemokrata párt részéről. A függetlenségi párti Apponyi Albert, illetve Andrassy Gyula úgy foglaltak állást, hogy Tisza hibát követ el, mert a románokkal való paktum megállíthatatlan folyamatot indít el az állam közjogi egységének megbontása irányába; és azt nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Románia megnövekedett súlya veszélyt jelent a Monarchiára nézve. A szociáldemokrata párt Tisza és Mihali tárgyalásait az uralkodóosztály nacionalista paktumaként prezentálta a Népszavában. Tisza tárgyalásainak híre hallatán a sepsiszentgyörgyi Székely Társaság és az EMKE is tiltakozását fejezte ki, amiről a Székelyország adott tudósítást. A két szervezet tiltakozó határozatából kiderül, hogy „a magyar nemzeti állam legkeletibb végvárában az idegen nemzetiségek közé beékel székelység [...] az erdélyi magyarság jövő sorsa feletti nagy aggodalommal szerzett tudomást a magyar állam legfőbb hivatali képviselője s az erdélyi oláh vezető férfiak között folyó alkudozásokról, s ez általa saját létezésének célját is veszélyeztetve látván” tiltakozik.⁷⁶

A román nemzetiségi álláspontról a sajtóban eleinte csak találgatások jelentek meg. Az voltaképp akkor vált ismeretessé, amikor az RNP vezetői 1914 januárjának elején átadták kívánságaikat az ekkor már fél éve miniszterelnök Tiszának, illetve amikor Tisza nyilvánosan beszámolt a paktumtárgyalások megíiusulásáról az országgyűlés-

⁷⁶ Erdély védelme. Székelyország, 1914. 20. évf. 4. szám, január 25. 3.

ben. A munkapárti Bujanovics Gyula interpellációjára válaszolva Tiszának lehetősége nyílt a román nemzeti komitéval folytatott megbeszéléseiről a teljes nyilvánosság előtt kifejezni kormányának álláspontját. A Ház nem szavazott a válasz elfogadásáról, hanem – a házszabálytól eltérve – hozzájárult a miniszterelnöki válasz felett folytatandó vita megtartásához. Ebben a vitában a Tisza-féle válasz elfogadását ajánló Jakabffy kormánypárti, illetve az azt elutasító Mihali román nemzetiségi képviselő határozati javaslata állt egymással szemben. A szavazás formális volt, Tisza javára dőlt el, de az érdemi vitából nyilvánvalóvá vált a román–magyar megegyezés gyakorlati megghiúsulása és a magyar kormányzati nemzetiségi politika bukása annak ellenére, hogy a dualizmus egész időszakában Tisza István volt az a miniszterelnök, aki a legtöbbször ment el a hazai románsággal való megegyezés érdekében.

A vita bővelkedett szónoki felszólalásokban. A két főszereplő Tisza és Mihali volt. Mihali ismertette a román komité programját, amely tartalmazta a román nyelvű tanszabadságot – beleértve az Apponyi-féle 1907. évi törvény revízióját –, a görögkeleti és a görögkatolikus román egyház autonómiáját, a szabad politikai és sajtószervekedést, a román többségű megyék román nyelvű közigazgatását és bíraskodását, illetve román köztisztviselők alkalmazását, a telepítési akciók leállítását, a választójog általánossá tételét – vagy ennek ideiglenes pótlása céljából a románok részére a képviselői helyek egyhatodának biztosítását. Tisza a tárgyalásokról elmondta, hogy hosszú évek óta törekedett ennek a megegyezésnek a megvalósítására, kereste az alkalmat, hogy a fennálló közjogi keretek között a hazai románság követeléseit meghallgatásra leljenek. Hajlandó volt felülvizsgálni elődeinek hivatalos álláspontját arról, hogy az állam minden szabad polgára nemzetiségi alapon is alkothasson politikai pártot. Szabadelvű politikusként kizártnak tartotta, hogy más eljárást alkalmazzanak a magyar, mint a nem magyar állampolgárokkal szemben. Az 1907. évi törvénnyel kapcsolatban világossá tette, hogy a magyar tannyelv érvényben marad, de a nemzetiségi megyékben az állami és a magyar tannyelvű nem állami népiskolákban teret kell nyitni az anyanyelv érvényesülése előtt. A vallásoktatásban pedig biztosítani szükséges a nem magyar ajkú tanulóknak az anyanyelven történő hitoktatást. A román nyelv bíróság előtti és a közigazgatásban való használatának ügyében úgy fogalmazott, hogy kormányának célja a románok által tömegesen lakott vidékeken a kétnyelvű állami tisztviselők alkalmazása. Elismerete és megoldásra váró feladatként jelölte meg azt, hogy a törvényi előírások ellenére az anyanyelv használata a hivatalos ügyintézésben nem egyformán érvényesül a gyakorlatban. Voltak megyék és járások, amelyek elfogadtak nem magyar nyelvű beadványokat, de voltak olyanok, amelyek korlátozták a magyartól eltérő nyelv használatát nemzetiségi területeken. A román polgárok ipari és mezőgazdasági fejlődésének kérdésében nyitottságot és támogatást mutatott, vállalkozásaik elé semminemű akadályt nem állított. Tisza azonban két fontos kérdésben hajlíthatatlan volt – ami alighanem közrejátszott a paktumtárgyalások megghiúsulásában. A román komité által román többségűnek kimutatott negyvenkét választókerület a Tisza–

Lukács-féle választójogi törvény következtében huszonhétre csökkent, és ezen Tisza nem szándékozott módosítani, mint ahogy nem támogatta a választójog általánossá tételét sem. Hasonló érdeklentét mutatkozott az Apponyi-féle, 1907. évi népiskolai törvény körüli vitában, amelynek érdemi felülvizsgálatát szintén elvetette.

Az álláspontok egyik oldalról sem közeledtek, sőt végleges távolodáshoz vezettek, ami a viták hangnemének kiéleződéséből is látható. Gróf Bethlen István alkotmánypárti képviselő felszólalásában azzal vádolta meg Tiszát, hogy a magyar nemzetiségi politika ötven év óta tartó fundamentumát rúgta fel. Tiszának a magyar–román érdekközösségről kifejtett elképzelését az egész magyarságra nézve veszélyesnek ítélte, mert – szerinte – a két nép ellentétei nem félreértésekben mutatkoznak meg, hanem céljukban térnek el, a magyarországi románság végső terve Erdély és Románia egyesítése. Tisza román paktumtárgyalásairól úgy vélekedett, hogy mivel az erdélyi magyarság megkérdezése nélkül bocsátkozott az egyeztetésekbe, és elismerte a román nemzetiségi pártot, megsértette az erdélyi magyarságot. Gróf Károlyi Mihály függetlenségi vezérszónok szerint a polgárok sérelmeit nem paktumokkal lehet megoldani, hanem a demokratizálódás útján. Míg Mihály azt hangsúlyozta, hogy a demokráciához vezető út a nemzetiségi kérdés megoldásán keresztül vezet, addig Károlyi úgy vélte, hogy a nemzetiségi kérdés nem lesz megoldva Magyarországon, amíg a magyar állam nem építi ki a demokratikus, egyenlősítő intézményeit. Ștefan Cicio Pop román nemzetiségi képviselő a sikertelen paktumtárgyalásról azt emelte ki, hogy a tagadásra helyezkedő magyar ellenzékkel ellentétben Tisza az ország legfontosabb kérdésében megtörte a jeget, és vette a fáradságot, hogy kiegyezést keressen a nemzetiségekkel. Hasonlóan beszélt Alexandru Vaida-Voevod is a magyar ellenzékéről, akik – szerinte – azért támadták Tiszát, mert hajlandó volt pártként elismerni a miniszteri rendelettel felosztott román nemzeti komitét. Visszautasította azonban az RNP-t ért magyar ellenzéki vádat, hogy román részről feladták volna az általános választójog programját. Vázsonyi Vilmos polgári demokrata és Nagyatádi Szabó István párton kívüli képviselők azt rótták fel a román politikusoknak, hogy ötven biztos mandátumért cserben hagyták az általános választójogért folyó országos ellenzéki küzdelmet.

A háború kitörését követően Tisza – nem adva fel politikájának fundamentumát – újból engedményeket helyezett kilátásba a magyar–román kapcsolatokban. Tiszát részben a közös külügyminisztérium ösztönözte erre, majd a német hadvezetés is nyomást gyakorolt rá, és 1915/16-ban meg is fogalmazta követelését a magyar kormány felé, hogy kínálja fel Erdély bizonyos fokú autonóm státusát. Berlin és Bécs ugyanis ettől remélte Románia semlegességének fenntartását, illetve egy esetleges, a hármas szövetség melletti katonai fellépést. Tisza – a románság háborúban való részvételéért „cserében” – kész volt tárgyalni Ioan Mețianu nagyszebeni görögkeleti érsek-metropolitával a népiskolai törvényeknek a felekezeti iskolákra vonatkozó módosításáról, a román nyelvnek az állami hatóságok előtti használhatóvá tételéről, a politikai ügyekben elítélt románok amnesztiájáról, a román nemzeti szimbólumok

szabad használatáról, illetve a választójognak a románság részére történő kibővítéséről. Tisza az érsek-metropolitával folytatott egyeztetéseit a közös külügyminisztérium támogatásával abban a reményben hozta nyilvánosságra, hogy a hazai románság körében, illetve Bukarestben és Bécsben is támogatást nyer. Tisza akciója a magyar, a német és a román nyelvű sajtóban is élénk visszhangra talált. A román püspökök a Tisza–Mețianu-megegyezésről szóló nyilatkozataikban általában kiemelték Tisza konszolidációt sürgető szándékát, de – szerintük – a részletek hiányában az érdemi megoldások nem kristályosodtak ki. Ștefan Cicio Pop és Iuliu Maniu a román komité nevében elismerték Tisza igyekezetét, de a korábban ismertetett programjuk feltételül az önkormányzati elv elfogadását és alkalmazását szabták. Ha elfogadták volna a miniszterelnök feltételeit, akkor rendszertagadó ellenzékiességüket adták volna fel, amit nem kockáztathattak. A Függetlenségi és 48-as Párt – épp úgy, mint a többi ellenzéki párt – a háború idejére felfüggesztette a belpolitikai küzdelmeket, ezért Tisza újabb román tárgyalásairól elhalasztották a parlamenti és a nyilvános kritikát, annak ellenére, hogy nem értettek egyet a miniszterelnökkel.

Tisza István román nemzetiségi politikájáról a Magyar Kisebbség című folyóiratban 1927 és 1930 között tizenegy részes sorozat jelent meg, nem titkoltan azzal a céllal, hogy Tisza alakja a román közvélemény előtt „helyes megvilágításba helyeztesék.”⁷⁷ Tisza a 20. század elejének legvitatottabb magyar politikusa volt, aki egyfelől a Magyarországon élő nemzetiségek iránti viszonylag engedékeny politikájával sok, politikailag öntudatos egyén és csoport ellenkezését váltotta ki. Másfelől konok „hatvanhetesége”, a kapitalista rend igenlése, a választójogban képviselt elitizmusa, a háborús kitartása miatt sokan heves gyűlölettel viseltettek iránta. Gratz Gusztáv úgy fogalmazott a miniszterelnökről, hogy „1867 óta alig volt Magyarországon államférfiú, akit az egyik oldalon annyira imádtak, a másikon annyira gyűlöltek volna.”⁷⁸ A Tisza-problematika a mai napig sem jutott nyugvópontra, a történész kutatók kevéssé tudnak egyértelmű ítéletet mondani nemzetiségi politikájáról.⁷⁹ A régi magyar patriarchális politika hagyományait is őrző, részben rendies gondolkodású szabadelvű konzervatív politikus képe rajzolódik ki, amikor modellértékűnek nevezi a szászok jól szervezett, zárt világát. Konzervatív értékközösséget próbál előmozdítani a nemzetiségeknél is, amikor a román főpapokat keresi a demokratizmust hirdető román nemzetépítőkkel szemben. Másrészt az erőviszonyokat is érvényesítő gazdasági szabad

77 Albrecht Ferenc: *Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához*. Magyar Kisebbség, 1927–1930.

78 Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. II. kötet. 1934. 31–32.

79 Tisza nemzetiségi politikájának vizsgálatával alapvető anyagot nyújt: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Budapest, 1986; Katus László: *A nemzetiségi kérdés*. In: uő: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. 2009; Pölöskei Ferenc: *Tisza István nemzetiségi politikája az első világháború előestéjén*. Századok, 1970/1. 3–34.; Szász Zoltán: *A Tisza-féle magyar–román „paktumtárgyalások” feltételrendszere*. Történelmi Szemle, 1984/1–2.

versenyt minden hazai népre nézve magától értetődőnek tekintette, az iparosodás elősegítését kiemelt feladatként kezelte. A magyar és a nemzetiségi nacionalizmust mint egységbontó politikát elítélte. Tisza felismerte a soknemzetiségű birodalmak előtt álló modern kori kihívást: Magyarország fenntartása reformokat igényel, a reformok viszont veszélyeztetik a birodalom fenntartását. Az Osztrák–Magyar Monarchia kerete megszabta nemzetiségi politikájának határait, és ezért csak kisebb korrekciókig mehetett el, rendszerszintű változásokig nem. A magyar–román tárgyalások szereplői sohasem vették le tekintetüket Bécsről. A Belvederének, ha külpolitikailag fontos is lett volna a magyar–román kiegyezés, érdeke – különösen Ferdinánd trónörökösé – azt kívánta, hogy a magyarországi románság ne sodródjék az antidinasztikus magyar táborba, és Tisza a kormányzásához a nemzetiségekben ne találhasson külső támaszra. A miniszterelnök a paktumtárgyalásokkal valójában akaratlanul is nagyobb átalakulást kezdeményezett, mint bármely elődje, amiért is a magyar ellenzékben sürgős megbuktatásának igénye kapott lábra. Tisza háború alatti román politikája már más feltételek között mozgott. A kormányzati és a nemzetiségi célok eltérő volta mellett a külpolitikai szempontok döntő súllyal szerepeltek. Berlinnel szemben nem hitt abban, hogy Romániát meg lehetne nyerni a hármas szövetség melletti hadba lépésre. Véleménye beigazolódott, amikor 1916-ban Románia hadat üzent a Monarchiának. A politikai következmények nem maradtak el, a választójog kiterjesztését támogató I. Károly (magyar királyként IV. Károly) királynak 1917. májusban beadta lemondását.⁸⁰

2.4.1. Viták és közös pontok a nemzetiségi kérdésben a Nagy Háború előtt

A nemzetiségi, illetve a román kérdést érintő véleményformálók közül is kiemelkedő Moldován Gergely, Apáthy István, Réz Mihály, báró Petrichevich-Horváth Emil és Jászi Oszkár nézőpontja. A felsorolt szereplők közül Apáthy és Jászi szerepe – akik egyébként évtizedes vitában álltak Réz Mihállyal – külön figyelmet érdemel. Apáthy az 1910-es években az erdélyi politika egyik vezéregyénisége, Jászi pedig az ellenzéki tábor egyik leghatásosabb közvélemény-formáló alakja. Valamennyien a politika legfontosabb, bár eltérő megoldást igénylő problémájaként tekintettek a nemzetiségi kérdésre. Moldován és Réz az állami integritásra nézve komoly veszélyt látott a nemzetiségekben, utóbbi erőteljes állami szintű fellépést javasolt. Jászi az erőszak minden formáját elutasította, és az oktatás, a kultúra, a közigazgatás és a bíraskodás területein a jogok széles körű biztosításával képzelte el demokratizálni a magyar államot. Apáthy Réz álláspontjához állt közelebb a nemzetiségek politikai mozgalmában rejlő veszélyforrást látva, ezért a jogkiterjesztés minden mértékét a területi integritás megóvásához kötötte. Petrichevich-Horváth javaslatai mögött sok tekintetben Bethlen és Réz földbirtok- és társadalompolitikai elképzelései húzódtak. Az olykor egymással is el-

80 Szász Zoltán: *Tisza István és a nemzetiségek. A román ügy.* In: Ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Tisza István, két korszak határán.* Budapest, 2016. 93–118.

lentétes gondolatok legérdekesebbnek tűnő témája az, amikor és ahogyan Erdély és Magyarország uniójának kritikája megjelenik.

A román származású filomagyar néprajzkutató, Moldován Gergely a románok átfogó történeti, társadalmi és néprajzi történetét feldolgozó, *A magyarországi románok* című munkájában a nagy román állameszme ideáját politikailag valós támogatottsággal bíró mozgalomként írja le. „A dákoromán ideál nem tartozik a mesék országába, hanem tényleg létezik,” ahol a román társadalom nemzetépítése párhuzamos a magyaréval, amely önálló kulturális (ASTRA, színház, népművelő egyletek), gazdasági, pénzügyi (Albina, Solidaritatea, iparos- és kereskedőegyletek), oktatási, vallási intézményeket, illetve politikai képviselőket működtet (RNP). A dákoromán elméletből elfogadta a román nyelv latin eredetét, de az – szerinte – nem Dáciában a római időkben, hanem a Balkánon alakult ki, ami a románság pásztornéperedetére utal. Ezzel a nézetével természetesen szembekerült a román történetírás fővonalával. Az 1400-as évektől bemutatja a magyarországi románok történetét a dualizmusig, amelyben a magyar–román együttélés néhány közös pontjára kíván rámutatni – például a román nemesség a magyar nemesség szerves része, Lemeni/Leményi püspök diákjaival a magyarok oldalán harcolt 1849-ben.⁸¹ 1916-ban hasonló szellemben jelent meg a *Şaguna András* című könyve. Moldován úgy tartotta, hogy Şaguna görögkeleti püspök tehető felelőssé igazán a magyar–román kapcsolatok megromlásáért, aki kezdetben magyarbarátnak mutatkozott, de amikor 1848. október 18-án Puchner főhadparancsnok kiadta magyarellenes manifesztumát, a magyarokkal szembefordulva a császár mellé állt. Az 1848/49-es magyar–román konfliktussal szemben a hangsúlyt a két nép életében az 1867-es kiegyezésre helyezte, amelyet – meglátásában – a románság többsége (kivéve az RNP-t) elfogadott.⁸² Kutatóként Moldován a magyar–román történelem közös találkozásait kereste, de mint Monarchia-barát publicista nyíltan vitába szállt – a maga szerkesztette *Ungaria* hasábjain is – a bukaresti nacionalistákkal, akikről azt tartotta, hogy Oroszország befolyása alatt állnak. Ismertette annak a Liga Culturală nevű szervezetnek a tevékenységét, amely – Moldován jellemzése szerint legalábbis – nem kulturális, hanem politikai jellegű mozgalom Nagy-Románia létrehozása céljából. Történelemszemlélete megegyezett a magyar historikusok álláspontjával, ezért szembekerült a román nacionalizmus törekvéseivel. A románkérdést a magyar liberális alkotmányosság keretében szakpolitikai programokon keresztül gondolta megoldani: képzett román fiatalok álláshoz juttatása kormányzati szinten, az igazságszolgáltatás javítása, tanügyi revízió a felekezeti oktatás rovására, a nemzetiségek közti intézményes párbeszéd kialakítása.⁸³

81 Moldován Gergely: *A magyarországi románok*. Budapest, 1913.

82 Moldován Gergely: *Şaguna András*. Budapest, 1916.

83 Köpeczi Béla: *Egy kitagadott: Moldován Gergely (1845–1930)*. Kisebbségkutatás, 2000. 9. évf. 2. sz. 277–286.; Köpeczi Béla: *Moldován Gergely, a lapszerkesztő*. Kisebbségkutatás, 2001. 10. évf. 1. sz. 85–94.

Apáthy István nemcsak kutató és termékeny szakíró, hanem a közéleti kérdésekben véleményformáló szereplő is volt. A természettudós axiómája az volt, hogy a társadalmi jelenségek és a természeti törvények egymástól nem választhatók el. Az emberi (biológiai) életet és a társadalmi fejlődést összetartozónak vélte (organikus egész), amely meghatározott, funkcionális módon, fokozatosan halad előre.⁸⁴ Apáthy természettudományos gondolkodása társadalomról, nemzetről, nemzetiségi kérdésről vallott nézeteiben is megjelent. Az EME egyik brassói vándorgyűlésén az egységes magyar nemzet és a soknyelvűség összetett problémájáról értekezett. A nemzetiségi mozgalmakra úgy tekintett, hogy a magyar és a nemzetiségi nyelvek különbsége alapvetően nem jelentenek ellentétes érdekeket, mert egy-egy kisebbségi nyelv „csak különböző feladatok elvégzésére irányul, az egy és oszthatatlan, egy és ugyanazon nemzeti gondolattól áthatott nemzet életében”. Állítását arra alapozta, hogy a magyar és nem magyar nyelvek közti különbség forrása etnográfiai, és ezért az anyanyelvnek kevésbé van jelentősége, amely csupán a nyelvjáráshoz hasonlóan „lényegtelen mellékünet”. A nemzetiségek pedig ebben a kontextusban pragmatikus szerepet töltenek be a történelem folyamatában. Erdély történetében a három nemzet, a székely, a szász és a magyar „csak három különböző munkakört, különböző életműködést jelentett, nem különböző, nem egymásra törő érdekeket”. Az egyetemi tanár nézőpontjából ez a következőt jelentette: ahogy a szászokat megkülönböztették a magyaroktól, illetve a székelyeket a magyaroktól, csak azt bizonyítja, „hogy a szászok itt nem mint német nyelvűek, hanem mint a honpolgároknak külön történeti és etnográfiai csoportja játszottak szerepet: mint kikülönödött testrészt”.⁸⁵

A nemzetiségi kérdésben a Tisza István szellemi jobbkezeének számító Réz Mihály – Apáthyval ellentétben – nem organikus egészt, hanem egymással ellentétben álló kategóriákat látott. Osztályozásában a nemzetiségi csoportok radikálisak vagy konzervatívak, vallásilag fanatikusak vagy materiálisak, illetve „faji törekvéseik államfenntartók, másutt államellenesek”. Az eltérő reakcióikat nem – a korszakban oly divatos nemzetkarakterológia szemüvegén keresztül nézve – az egyes népek természetére vagy presztízsképére vezette vissza, hanem az őket körülvevő viszonyokra és tapasztalataikra, ami az állam vezetői előtt nem hagyhatók figyelmen kívül.⁸⁶ Réz a román nemzeti mozgalmat mindvégig szeparatista törekvésként ítélte meg, amelynek vezető rétege Monarchia-ellenes oroszbarát agitációt folytat. Az erdélyi románságot a magyar állameszme szolgálatába állítani lehetetlennek tekintette, az egyetlen lehetséges utat abban látta, ha az Erdélyen kívüli, magyarországi románság megnyerhető – a magyar görögkatolikus felekezeten keresztül. „És ezen a ponton hangsúlyoznunk kell,

84 Apáthy István: *A fejlődés törvényei és a társadalom*. Budapest, 1912. 269–277.

85 Apáthy István: *A nemzetalkotó különbözőségről*. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908. 1. évf. 7. sz. 599.

86 Réz Mihály: *A politikatudomány határai*. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1909. 2. évf. 1. sz. 23.

hogy midőn a magyar szupremáciáról beszélünk, ezt a fogalmat mindig politikai értelemben kell tekintenünk. Nem a született magyarok, hanem a magyar állameszme uralma az, amit mi akarunk. Ezt kívánja Európa e pontján az európai egyensúly és az európai kultúra érdeke. És az a szász, rutén, sváb és keleti tót, aki – akár érdekből, akár érzésből – ennek a híve: a mi szemünkben magyar. Azok ellenben, akik a nemzetköziség elve címén ennek az állameszmének ellenségei: idegenek, bármilyen fajmagyar is legyen eredetük.”⁸⁷

Petrichevich-Horváth Emil az *Erdély és az oláh kérdés* (1912) című írásában két nagyobb probléma köré csoportosította az erdélyi magyar szupremáciát fenyegető – általa vélt – kihívásokat. Egyfelől a hibás földpolitikát jelölte meg, amelynek nyomán a románság nagy arányban vásárolhatta fel az egykori magyar birtokokat. A Szolnok-Doboka vármegyében élő báró számításai szerint az utolsó tíz év alatt tizenhatezer katasztrális holdnyi birtok jutott idegen kézre, miközben meggyengült a magyar földbirtokos középosztály, és a magyar kis- és közepes birtokosság felcserélődött – románra. Előbbi a modernizáció hatására a hivatali, illetve a városokban található foglalkozási ágak valamelyikében kereste a jövőjét. A társadalom illetén átrendeződésében azt a veszélyt fogalmazta meg, hogy a magyar anyanyelvű földbirtokos réteg meggyengülésével a nemzeti identitás elerőtlenedik. Hiába – szerinte – a magyar városi kultúra, az önmagában nem képes hatást gyakorolni a teljes nemzetre, amelynek valódi forrása a népi kultúrát és tradíciókat megőrző nép. Másfelől az Erdély és Magyarország uniója és egységesítése során elkövetett gazdasági és politikai hibákban látta a problémákat. Az agrárreformok – például a helytelen kárpótlás –, az átmenet nélkül végrehajtott jobbágyfelszabadítás a magyar földbirtokos középosztály elszegényedését vonta maga után. A centralizáció pedig felszámolta az évszázados helyi autonómiákat, ami meggyengítette a magyar középosztály kulturális, gazdasági és politikai befolyását. Javaslatának középpontjában Rézhez és Bethlenhez hasonlóan a magyar földbirtokos középosztály megerősítése, állami támogatási rendszer felállítása, olcsó banki hitelek, telepítési akciók, a kivándorlást megfékezni hivatott foglalkoztatási program szerepelt. Továbbá az erdélyi hivatalnoki réteg becsületének helyreállítása, akiknek „egy öntudatos, de méltányos erdélyi politikának tevékeny részeseivé” kell válniuk. A nemzetiségek kulturális fejlődését biztosító intézményes kereteket a következőkben összegezte: korrupciómentes közigazgatás – amely Petrichevich-Horváth Tisza-ellenes magatartásával volt összhangban –, az egyéni jogok tiszteletben tartása, egyházi autonómia, állami kontroll mellett szabad iskolafenntartás és tanítóképzés, egyesületi, gyülekezési és sajtószabadság, a magasabb bírói, állami, önkormányzati hivatalok megnyitása a jól kvalifikált nemzetiségiek előtt, az alsó fokú közigazgatásban az anyanyelv használatának szavatolása, a választójog megadása minden állandó lakhellyel rendelkező, írni és olvasni tudó személynek. A nemzetiségi iskolákban a magyar nyelv

87 Réz Mihály: *A nemzetiségi kérdésről*. Magyar Figyelő, 1912. 2. évf. 4. kötet, 13–15.

oktatását kötelezőnek ismerte el (Lex Apponyi). Petrichevich-Horváth javaslatcsoomagjában figyelemre méltó, hogy a megyehatárokat az etnikai szempontok figyelembevételével kívánta újrarajzolni, azzal a kritériummal, hogy minden erdélyi megyében a magyarság dominanciája biztosítandó – Beszterce-Naszód, Fogaras és Hunyad megyék kivételével. Álláspontját báró Petrichevich-Horváth azzal magyarázta, hogy a kormányzati rendszer csődöt mondott, és a magyarság és a nemzetiségek között meghúzódó feszültséget mielőbb oldani szükséges. „Őszinte fájdalommal nézünk az elkerülhetetlen politikai és társadalmi szakadás felé” – írta.⁸⁸

A nagykarolyi születésű Jászi Oszkárt különvéleménye a dualizmus kori közfelfogással szemben mindvégig a szellemi elit kisebbségéhez kapcsolta. A teoretikus a meglehetősen heterogén ellenzéki csoportokon belül is egyedi hangot ütött meg. A függetlenül kialakított különvéleményét a nemzetfogalomról, nemzeti tudatról is tetten érhetjük. Politikai gondolkodásának fejlődésében fordulópontot jelentett 1904/05, amikor tudatosult benne a társadalmi-szociális kérdések és a nemzeti eszme kapcsolata. E felismerés két szempontból fontos: a nemzeti gondolat tömegeket mozgósító ereje erősebben hat a szocialista internacionalizmusnál – és ennek fényében elkezdte kidolgozni a hagyományosan uralkodó, általa feudálisnak, sovínisztának tartott nemzeteszmevel szemben saját, demokratikus tartalomideával megtöltött nemzet- és hazafogalmát. A nemzeti érzés és gondolat – akárcsak a radikális függetlenségi politika – az ő gondolkodásában a tömegeket mobilizáló eszközként jelent meg a végső célként megjelölt társadalmi változások elérésére. A nemzeti gondolat újraértelmezésével Jászi – legtöbb kortársával ellentétben – a nemzetet és az országot demokratizálni akarta, nem magyarosítani.⁸⁹ Alaptéziseit erre vonatkozóan *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* (1912) című könyvében foglalta össze. Történelmi és nemzetközi példákon keresztül támasztotta alá, hogy a nemzetiségi mozgalmak világszerte szükségszerűen lépnek fel mindenhol, ahol megtörténik az átmenet a feudális állapotból a modern polgári és kapitalista állam felé. Másrészről ez a változás nem homogén néptömegeket talál, hanem különböző nyelvű embercsoportokat, nemzetiségeket, akik nyelvüket, kultúrájukat sajátos módon kívánják fejleszteni. Jászi ezt nevezte a nemzetiségi törekvések minimumának. Azt a következtetést vonta le, hogy a soknemzetiségű Magyarország jövője szempontjából létfontosságú a hazai nemzetiségi törekvésekkel való szembenézés. Javaslatában azonban ekkor még nem az állami egység megőrzésére irányult, hiszen Jászi a nemzetiségi mozgalmakat nem tartotta az ország integritása szempontjából veszélyesnek. „Ami centrifugális irányzat csak van a nemzetiségi népből, ez ma reálisan, utópiamentesen csak Gross-Österreich felé gravitálhat.” Azt feltételezte ugyanis, hogy bár a magyarországi nemzetiségi elnyomatás szükségképp feléleszti a nemzetiségi mozgalmakat, ezek, irányukat tekintve, az osztrák

88 Dr. Horváth Emil báró: *Erdély és az oláh kérdés*. Dés, 1912.

89 Ablonczy Balázs – Richly Gábor: *Jászi Oszkár*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Budapest, 1998. 134–155.

centralisztikus föderalizmustervekben, egy nagy államszövetségben teljeseznek ki, és nem szeparatista törekvésekben. Nem becsülte le a kérdés fontosságát, épp ellenkezőleg: arról igyekezett meggyőzni a társadalmi-gazdasági progresszió híveit, hogy a feudális és nemesi előjogokat konzerváló magyar állami berendezkedés megváltoztatásához elengedhetetlen az elnyomott nemzetiségi tömegek megnyerése, akiket egyféle engedékenyebb politikai környezetben állíthatnak maguk mellé. „Ezért állítom, hogy a nemzetiségi kérdés a magyar demokrácia és állami függetlenség archimedesi pontja, melynek megoldása nélkül papirosalkotmány az egész magyar parlamentarizmus.” A nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozóan általánosságban azt javasolta, hogy az állam ismerje el a nemzeti nyelven történő oktatáshoz, helyi közigazgatáshoz, kultúrához és bíraskodáshoz való jogot. Jászi legeredetibb és egyben legvitatottabb tézise a nemzetek egymás mellett éléséről, integrációjáról eljövendő békés, poszt nacionalista korszakról szól. Szerinte a nemzeti kultúrák kifejlődése szerves, de nem öncélú folyamat, mert maga a „nemzetiségi mozgalom végeredményét tekintve az egység, a szervezesebb gazdasági és kulturális tömörülés mozgalma” egy együttműködő, demokratikus nemzetköziségben, amelyet a föderalizmuson alapuló Európai Egyesült Államoknak nevezett.⁹⁰

Jászi Oszkárt a könyvével kapcsolatban Apáthy István magánlevélben azzal szembesítette, hogy a nemzetiségek iránt túlságosan naiv álláspontot képvisel, majd saját félelmeit tárja fel tudóstársa előtt. „Azt hiszem, nagyon is megbízik a nemzetiségi vezetők jóhiszeműségében és a magyar államhoz való hűségében. Nekem vannak okaim az utóbbiban kételkednem – írta Apáthy Jászinak” Apáthy három tételben foglalta össze azt a jogot, amely szerinte Magyarország nemzetiségeit megilleti. Egyetértett Jászi azon elképzelésével, hogy az iskola, a közigazgatás és a bíraskodás ügyét nemzeti nyelven meg lehet oldani. Azt is elismerte, hogy az adott kisebbség a kultúráját saját nyelvén fejlessze, illetve származásra, vallásra, anyanyelvre tekintet nélkül mindenki előtt biztosítani kell a magyar közéletben való részvételt. Egyetlen kikötést fogalmazott meg a nemzetiségekkel szemben: hogy „ne tagadja meg senki magyar állampolgári mivoltát, és ne törekedjék külön célokra, hanem csak az egységes állam természetéből következő, annak minden polgára számára közös célokra. És tehetségét a közügyek terén is mindenki az egységes állam érdekében érvényesítse”. Az önkormányzatoknak bármely formája, ha nem követi az egységes állami integritás elvét, szétdarabolódáshoz vezet – szól Apáthy intelme. Majd így folytatta: ha például a román nemzetiségi kisebbségnek, amely rendelkezik egyházi önkormányzattal, művelődési és gazdasági önkormányzatában egyre elkülönül az ország többi részétől, amely

90 Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1912; Jászi könyvéhez adalékként szolgál továbbá a témában: *Néhány szempont a nemzetiségi kérdéshez*. Huszadik Század, 1907/10.; *Nemzetiségi politikánk iránya*. Huszadik Század, 1910/12.; *Magyarország, nemzetiségeink s a külföld*. Huszadik Század, 1910/1–2.; *A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője*. Budapest, 1911.

végül az ország integritásának felbomlásával járhat. Csak olyan helyi önkormányzat működhet, amely harmonikusan illeszkedik a területileg egységes magyar közigazgatási rendszerébe. Az etnikai elvű autonómiát határozottan elutasította: „Ellensége vagyok a nemzetiségek szerint alakuló önkormányzatnak, mert az csak is idegen test volna a magyar állam szervezetében, és a szomszédos államokhoz való húzása által szétrobbantaná Magyarországot. [...] Ön hisz olyan dolgokban, melyekben én sajnos megtanultam kételkedni” – zárta sorait Apáthy Jászinak címzett levelében.⁹¹

Az Erdély jövőjéről szóló magyar elképzelések közül kiemelkedett a Székelyföldről induló és országos figyelmet is kiváltó *székely akció*, amely politikai üzenetét illetően Magyarország egységének biztosítását Erdély magyarok általi megerősítésében fogalmazta meg. A székely társaságokat és mindazon szervezeteket, egyesületeket, amelyek a székely ügyet támogatták, 1904-től a Székely Társaságok Szövetsége fogta össze. A székely kongresszusok, amelyeket 1913-ig minden évben megszerveztek, a székely városok, vármegyék, illetve regionális és országos szervezetek küldötteinek találkozóúi is voltak.⁹² Ezek a fórumok, a tervezőmunka mellett, a magyar kormányok nemzetiségi – és a székelyföldi migráció okait elhanyagoló – politikájával elégedetlen, főleg függetlenségi és konzervatív érzelmű, középosztálybeli értelmiségiek, országgyűlési képviselők támogatásán alapuló, erdélyi magyar mozgalom gyűjtőtáborának is tekinthetők.⁹³ Olyan aktív szereplőkkel találkozhatunk itt, akik nemcsak az Erdélyi Szövetség munkájában, hanem a két világháború közti romániai magyar kisebbség társadalomépítésében is szerepet vállaltak. A teljesség igénye nélkül a következő személyek: báró Kemény Árpád országgyűlési képviselő, Paál Árpád vármegyei tisztviselő, Barabás Endre oktatási szakértő, Bernády György főispán, báró Szentkereszthy Béla főispán, Vákár P. Arthur, a Gyergyószentmiklósi Székely Társaság vezetője, Jakabffy Elemér országgyűlési képviselő, Zakariás János brassói ügyvéd, volt országgyűlési képviselő, Betegh Miklós, Torda-Aranyos vármegye főispánja, Erdély kormánybiztosa, Gagyhy Dénes főreáliskolai tanár, később bukaresti magyar diplomata és természetesen Jancsó Benedek és Bethlen István.

A Székely Társaságok Szövetségének 1911. és 1913. évi közgyűlései megfogalmazták, hogy a regionális érdekeket országosan megjeleníteni képes érdekegyeztetésre van szükség. „A közigazgatás nagy tényező a magyar érdekek védelmében. És el kell jönni az időnek, amikor mindnyájan egyesülünk a nagy gondolatban, hogy nekünk együtt kell dolgoznunk tovább.” Felvetett javaslataik között a társadalmi, gazdasági

91 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2452–2. Apáthy István levele Jászi Oszkárhoz, a Huszadik Század szerkesztőjének (Kolozsvár, 1912. május 19.).

92 Az alakulás évében mintegy negyven, 1910-ben kb. nyolcvan egyesület volt a tagja a szövetségnek, amely a *székely akció* támogatását vállalta, például: EMKE, OMGE, EKE, EGE, Nemzeti Szövetség, Országos Közművelődési Tanács, Székely Társaságok Szövetsége és helyi szintű csoportjai, Marosvásárhelyi Székely Társaság, Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, gazdaszövetkezetek, ipartestületek.

93 Balaton: *A székely társadalom önszerveződése*. Korunk, 2010. 71–77.

helyzetleírásukban megjelenő témák a következők voltak: Erdély katonai megerősítése, a természeti erőforrások nemzeti célokat szolgáló használata, a magyarságot támogató földbirtok-politika kialakítása, a kivándorlás megfékezése, a romániai csángók támogatása, a falvak közszolgáltatásainak és a gazdaságszervezés tudásának modernizálása, folyószabályozás, telepítési akciótervek, bank-, ipar- és vasútfejlesztés.⁹⁴ A székelyföldi vasútfejlesztés ügye a gazdasági okok mellett nemzeti szempontból is közbeszéd tárgyává vált. A Csíki Lapok megfogalmazásában ez úgy hangzott, hogy a Székelyföld modern közlekedési eszközökkel való ellátása a székely lakosság számára nemcsak könnyebbé tehetné a munkavállalást az ország belső részei felé, hanem azon keresztül „értékesítheti nemzeti és faji becses” árucikkjeit. Lukács Béla kereskedelmi miniszter 1914 tavaszán előterjesztett törvényjavaslatában előadta, hogy az államvasutak keleti vonalainak kérdése évtizedek óta napirenden van, és a Sepsiszentgyörgy–Brassó–Marosvásárhely–Szászrégen–összeköttetés megvalósítása gazdasági, hadászati és nemzeti elvárás.⁹⁵ A Székelyország a Szatmár–Kolozsvár–Gyimesek vasútvonal-fejlesztés igényét „az erdélyi mostoha, tarthatatlan viszonyok megszüntetése céljából” a következőképpen fogalmazta meg: „a közgazdasági életnek a vasutakra és utakra éppen olyan szüksége van, mint az emberi életnek a vérerekre és csatornákra”.⁹⁶ A fejlesztésre a világháború miatt nem kerülhetett sor.

A Székely Szövetség, Gálffy Ignác által 1913-ban írt vaskos műben a magyar–román viszonyt, az együttélés tapasztalatait az alábbiakban jellemezte: „A görögkeleti nemzeti egyházak mindenütt részt törnek a magyar állam egységén, [...] a görögkeleti románok, támaszkodva az egynyelvű görögkatolikus románságra, felülmúlják a környező más ajkú népeket, s erősen támadók. Az erdélyi görögkatolikusok – ha lehet – még dühösebb ellenségeink, mint a görögkeletiek, ellenben az Erdélyen kívül élő görögkatolikusok nagy része barátságos, sőt nyelvileg is azonos a magyarsággal. A többi vallásfelekezet mind a magyar nemzeti állam céljait támogatja itt is, ott is.” A vármegyékhez és városokhoz kötődő székely politikai szervezetekből álló regionális érdekeket megfogalmazó politikai szövetség célját tekintve túlmutat a szűken vett székelyföldi, illetve történeti erdélyi kérdésem. „Ha Erdélyben székely kérdéstről van szó, ez itt nem partikuláris, nem elkülönített törekvés; itt megváltoztatott névvel a magyarság élet-halál harcáról beszélünk.” A Szövetség céljának beteljesítéséért létrehozták a Székely Nemzeti Alapot, hogy ezen keresztül megszervezzék azokat az aktív köröket, amelyek/akik felkészültségükkel, anyagi forrásaikkal segíthetik a magyar nemzeti érdekeket. Prognózisukból az következett, hogy regionális és állami szintű beavatkozással hatvan-hetven éven belül az erdélyi magyarság abszolút többségbe kerülhet. Min-

94 *Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1911. évi VI. rendes közgyűléséről.* 1912. 1–84.; *Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1913. évi VIII. rendes közgyűléséről.* 1913. 1–148.

95 *A székely vasutak indokolása általában.* Csíki Lapok, 1914. 26. évf. 12. szám, március 18. 1.

96 *A jövő. Székelyország,* 1914. 20. évf. 1. szám, január 4. 1.

tául szolgált számukra az Alföldön folyó magyarosítási folyamat, ahol évtizedek alatt mind kijebb tolódtott a magyar néprajzi határ. Politikai lépéseik legitim voltát történeti előzményekre hivatkozva fogalmazták meg, amelyek alapján a magyarságot tartották egyedüli államalkotó tényezőnek. A magyarság eredetéről szóló vitát nem kívánták eldönteni, egyaránt elismerték a finnugor és a török rokonságot, de régészeti és néprajzi kapcsolatokat tekintve az uráli és altaji kulturális hagyományok mellett foglaltak állást. A keleti kapcsolatok hangsúlyozása – avagy a turáni gondolat – hatást gyakorolt nemcsak az ellenzéki körök politikai diskurzusára, hanem a magyar politikai elit jelentős részére is. Nemzetiségpolitikai programjában a Szövetség az Erdélyre vonatkozó legfontosabb elveket és feladatokat is meghatározta: a nemzetiségek tartsák tiszteletben a területi integritást, az egységes politikai közösséggel szemben saját nyelvüket és nemzetiségi kultúrájukat egyéni, nem pedig kollektív szinten gyakorolják, az oktatás teljes egészében államosítandó, ahol az államnyelv elsajátítása kötelező, de a felekezetekben az anyanyelv használata a magánügy körébe tartozik. A nemzetiségi csoportoknak adható többletjogokat elvetették, mert – szerintük – senki nem élvezhet pozitív megkülönböztetést, ahogy arra más európai országokban sincs példa. „Mi annyi jogot adunk a románoknak itt, amennyit Románia ad a magyaroknak, és annyi jogot kell magunknak fenntartani a nemzetiségekkel szemben, amennyit minden művelt és kevésbé művelt nemzet magának fenntart. Például a német Németországban, a román Romániában a más ajkú népekkel szemben.” A mindenkori magyar kormánytól azt remélték, hogy a magyar nemzeti érdekek védelmében „védő falakat emelve”, nemzeti alapon formálja állami politikáját az erdélyi városi és vidéki magyar lakosság érdekeire tekintettel. Csökkenteni pénzügyi terheit, kulturális, gazdasági és közegészségügyi életének fejlődését kiemelten támogatja, elősegíti a magyarok és szászok közti kulturális és gazdasági együttműködést, vagyis az állam aktív szereplőként jelen van a társadalmi folyamatok alakításában.⁹⁷ *Erdély védelme* című ötrészes cikksorozatában a Székely Szövetséggel megegyező gondolatokat közvetített a Székelyország főszerkesztője, Betegh Pál. Az erdélyi magyarság legnagyobb sérelmének az elhanyagolt hadsereg problémáját jelölte meg. Az országrész biztonságáról egyetlen hadtest gondoskodott, s azon belül is a Székelyföldről mindösszesen három közös, három honvéd gyalogzászlóalj és egy divízió honvéd huszáregység. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén belül ezért Erdélyt tartotta a legsebezhetőbbnek, s egyben kulcsfontosságú régiónak Magyarország jövőjére nézve. „Ha Erdély egy esetleges háborúban elveszett, a Monarchiára nézve Magyarország is elveszettnek tekinthető.”⁹⁸

97 Gálffy Ignác: *Az Országos Székely Szövetség és a Székely Nemzeti Alap*. Miskolc, 1913.

98 *Erdély védelme*. Székelyország, 1914. 20. évf. 14. szám, április 5. 1.

2.5. 1916 – A FORDULAT ÉVE

A háborúnak közvetlen következményei voltak a magyarországi nemzetiségi politikában. A balkáni hadműveletek miatt a szerb, az északkelet-magyarországi orosz betörés nyomán a ruszin és a szlovák kérdés, Románia ellentmondásos magatartása következtében pedig a román ügy külpolitikai kontextusa értékelődött fel. Valójában már a balkáni háború megmutatta, milyen erős szálakkal kötődnek a Magyar Királyság területén élő nemzetiségek a szomszédságban élő nemzetekéhez és azok államalakulataihoz. Egyes nemzetiségi vezetők a keleti frontnak az oroszok számára kedvező alakulásától remélték a régió határainak megváltoztatását. A nemzetiségi mozgalmak vezetői ugyanakkor reálisan látták, hogy a szarajevói merénylet nyomán a vele összefüggő nagy szerb törekvéseket elítélő közvéleménnyel nem ajánlatos nyíltan szembefordulni. Az uralkodóház iránt még élő tisztelet és a Monarchia mint a közös hazá iránti hűség mögött valóságos érzések csakúgy meghúzódtak, mint jól felfogott érdekek. Ez a magyarázata annak, hogy 1914-ben a hazafias nemzetiségi hűségnyilatkozatok mellett meghatározó hazai kollektív nemzetiségi ellenvéleményre – a szerb görögkeleti papok államellenes lépése kivételével – a háború kezdetén nem volt példa.

Románia hadba lépésének lehetősége a háború kitörésétől fogva élénken foglalkoztatta mind az osztrák–magyar, mind a német külügyminisztériumot. Számolniuk kellett azzal: eljőhet a fordulópontra, hogy Bukarest nyíltan a Monarchia ellen fordul. Tisza miniszterelnök 1915. júniusban Berlinben a román kérdésben tárgyalásokat folytatott. A német kormány a török katonai helyzetre való tekintettel elérkezettnek látta az időt, hogy Románia és a központi hatalmak közötti semlegességet biztosítva kölcsönös szolgálatokat tegyenek egymásnak. A német kormány Románia óhajainak megfelelő pénzügyi támogatást helyezett kilátásba, és az Osztrák–Magyar Monarchia részéről Bukovina három déli területét ígérte oda. A német vezetés azzal számolt, hogy ha Románia hajlandó elfogadni az ajánlatot, akkor némi nyomásra a magyar kormány a magyarországi románoknak engedményeket helyezhet kilátásba a román többségű választókerületek számának negyvenre emelésében, a románok hivatali foglalkoztatásában, illetve az anyanyelvű oktatás és a két román egyház támogatásában.⁹⁹ Tisza 1916 augusztusának elején a bukaresti követségtől bizalmas információt kapott arról, hogy a Monarchia hadseregének az oroszok előli meghátrálása kiválthatja Erdély megtámadását a román hadsereg részéről. A román kormány meg volt győződve arról, hogy az osztrák–magyar hadsereg a keleti fronton elszenvedett veszteségei után nem tud számottevő ellenállást kifejteni.¹⁰⁰

1916 június–júliusában a háború egyik legintenzívebb hadművelete zajlott a cári Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia között Lemberg, Kovel és Luck környékén. Az orosz offenzívát Alekszej Alekszejevics Bruszilov lovassági tábornok ve-

99 Kemény: *Iratok... 1914–1916*. VII. kötet, 1999, VI. 398–399.

100 *Gróf Tisza István összes munkái*. 4. sorozat, ötödik kötet. Budapest, 1933. 268–277.

zette, hogy tehermentesítse a franciákra Verdunnél összpontosuló német nyomást. Az addig szokatlan volumenű, négyszázötven kilométer szélességű támadás meglepetésként érte a k. u. k. csapatokat, ahonnan Habsburg József Ferdinánd főherceget, az osztrák csapatok főparancsnokát is csak alig sikerült kimenekíteni. Az időközben kapott német segítséggel az osztrák–magyar haderő csak július közepére tudta a frontvonalat valamelyest stabilizálni, de addigra már Bukovina és Kelet-Galícia elveszett, s az oroszok ismét megközelítették a magyar határt a Keleti-Kárpátokban. A szeptember 20-án véget ért Bruszilov-offenzíva az oroszok legnagyobb katonai teljesítménye volt a háborúban, amelynek során a kimerülés szélére került Monarchia többé már nem pótolható, egymilliós embervesztéssel szenvedett el, és haderejének irányítását fokozatosan a németek vették át. Románia a katonai helyzetet kihasználva, az antant-hatalmakkal megkötött bukaresti titkos egyezmény értelmében, 1916. augusztus 27-én hadat üzent korábbi szövetségeseinek, az Osztrák–Magyar Monarchiának. Másfél héttel ezt megelőzően a Brătianu-kormány Bukarestben titkos szerződésben csatlakozott az antanthatalmakhhoz. Vállalta, hogy támadást indít a Monarchia ellen, illetve nem köt különbékét. A nyugati szövetségesek megígérték, hogy a szaloniki fronton és a galíciai hadszíntéren indítandó támadásokkal segítséget nyújtanak Romániának, és a hadba lépésért cserébe területi engedményeket adnak: Bukovinát, a Bánságot, a történeti Erdélyt és az attól nyugatabbra fekvő területeket.¹⁰¹ A nehéztüzérséggel nem rendelkező, kétszázötvenezer román haderővel szemben a magyar határt csak kis létszámú fegyveres erő védte. A korábban Erdély védelmére tartalékolt 70. honvédszázalót még márciusban átcsoportosították az orosz frontra. A szeptember 19-i jelentések alapján pedig mindösszesen negyvenötezer katonát tudtak felsorakoztatni Erdélyben.¹⁰²

A védtelenség problémáját jól szemlélteti, ha a hátszói helyi társadalom szűkös emberi erőforrásait vesszük szemügyre. 1915. május 5-én a honvédelmi miniszter bizalmas rendeletben fordult az erdélyi főispánokhoz, hogy önkéntes csapatokat szervezzenek a belső rend biztosítására. A beérkezett válaszok kivétel nélkül arról számoltak be, hogy „a megfelelő emberanyag hiányában önkéntes csapatok nem szervezhetők”. A tábori hadsereg szükségleteinek kiegészítésére ezért negyvenhárom év felettieket

101 A bukaresti titkos szerződés szövegét közli: Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Budapest, 1920 (Reprint, 2004). 397–398.

102 A Román Királyi Hadsereg 1916 augusztusában négy hadseregből állt. Ebből egy hadsereg volt Dobrudzsában, mert Románia viszonya Bulgáriával is tisztázatlan volt. Három hadsereg – amelyek összlétszáma háromszázhetvenezer fő volt – a Kárpátok vonalára zárkózott fel, Orsovától Bukovináig, ötszáz kilométeres szakaszon. Augusztus 16-tól az Erdélybe irányított magyar és német alakulatokat egységesen az osztrák–magyar 1. hadsereg-parancsnokságnak rendelték alá, amit a nagyszebeni születésű Arthur Arz von Straussenburg gyalogsági tábornok irányított. Szeptember 9-én alakult meg a német 9. hadsereg, a frissen felmentett eddigi német vezérkari főnök, Erich von Falkenhayn gyalogsági tábornok parancsoksága alatt. Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, 2014. 215–230.; Nagybacsoni Vitéz Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat*. I. kötet. Budapest, 1922. 59–70.

köteleztek szolgálatra.¹⁰³ Brassó vármegyéből azt jelentették, hogy nemcsak az önkéntes csapatok felállítása rendkívül nehéz, de a mezőgazdasági munkák ellátására sincs elegendő munkaerő. Apáca község jegyzője hasonló okokra hivatkozott, amikor azt írta, hogy „arra alkalmas és a földművelésnél nélkülözhető férfi – a tömeges bevonulásra – nincsen”. Krizba község jegyzője szintén az elegendő férfilakosság hiányát róttá fel. Brassó vármegye főszolgabírója több község nevében úgy fogalmazott, hogy a mezőgazdaságban munkaerőhiány van, az önkéntességre pedig nincs hajlandóság, „a szükséges férfianyag teljesen hiányzik, de ily védekezésre a hajlam is”. Brassó város főjegyzője a városi polgárság magatartását hasonlóan jellemezte: „az önkéntes csapatba való belépésre a járásokban jelentkezés nem történt, míg erre Brassó városban is oly csekély hajlandóság mutatkozik, hogy a szervezés sikerrel nem járhat”. Kolozs vármegye és Kolozsvár város főispánja ugyancsak a többségében bevonultakra és a mezei munkákban már résztvevőkre hivatkozva, lehetetlennek ítélte meg az önkéntesek toborzását. A miniszter pozitív választ csak az evangélikus egyház ifjúsági lövészegyesületétől kapott, amely vállalta hétszáz fő beszervezését és kiképzését. Érdemi változás csak 1916 őszén következett be, amikor a román betörést követően megindult az intenzívebb toborzás, amelyet azzal segítettek elő, hogy a korábban alkalmatlannak minősített személyeket és fiatalokat szülői engedély nélkül is kiképzésre fogtak.¹⁰⁴ Az önkéntesek a délkeleten harcoló közös hadsereg pótlásában, kisebb részt portyázó különítmények kialakításában segítettek. Egy jelentés szerint 1917. októberig ezer fő jelentkezett.¹⁰⁵

A román támadás a Parajd–Székelyudvarhely–Nagyszében–Orsova-vonalig jutott el. Székelyföld nagy része és több fontos város, Brassó, Nagyszében és Fogaras is, ideiglenesen román megszállás alá került. A határ menti területek magyar és német lakossága gyalog, szekéren, vonaton pánikszerű menekülésbe kezdett. Több helyen került sor erőszakos, halállal végződő atrocitásra (Gelence, Sóvárad, Szárhegy, Szováta). Nehezen pontosítható adatok szerint közel kétszázötven polgári lakos menekült el otthonából. Konkrét kiűritési terv nem készült, csak egy kiűritési rendeletet adtak ki, amely meghatározta, melyik megyébe kellett távozniuk a megtámadott megyék lakóinak. Például a csíkiakat Maros-Torda vármegyébe irányították, majd onnan vonatserelvénnyel igyekeztek az embereket még tovább szállítani, így kerültek sokan

103 A rendelet száma: 3014/915-eln. 1. sz. A következő vármegyékből érkezett válasz: Szolnok-Doboka vármegye kormánybiztos, Nagy-Küküllő és Kis-Küküllő vármegye főispán, Torda-Aranyos vármegye főispán, Fogaras vármegye főispán, Csik vármegye főispán, Alsó-Fehér vármegye főispán, Hunyad vármegye főispán, Udvarhely vármegye főispán, Nagyszében főispán, Beszterce-Naszód vármegye főispán, Kolozs vármegye és Kolozsvár város főispán.

104 M. kir. Honvédelmi M. 17610. számú rendelet

105 HM HIL M. kir. Honvédelmi Minisztérium iratai, első világháború korszaka, 4653. doboz. Tárgy: Önkéntes csapatok szervezése tárgyában a főispánoktól beérkezett jelentések. 361/Res. 1915. augusztus 6.; Tárgy: Önként jelentkezők felvétele a népfölkelésbe.

Csíkából a Tiszántúlra.¹⁰⁶ A katonai hadműveletek egy aránylag szűk sávban és csak rövid ideig zajlottak, a központi hatalmak csapatai 1916 decemberében Bukarestet is elfoglalták, de a román csapatok bevonulása, pusztítása, a menekülés, az internálások és a rekvirálások mély nyomot hagytak a magyar politikai osztályban és a hétköznapokban. A hatóságok által történő lefoglalásokra a román támadást megelőzően is sor került, amit a háború elhúzódásával fokozatosan kiterjesztettek az egész országra és egyre több árucikkre. A Csíki Lapok 1917 márciusában pótrekvirálásról adott hírt, amikor is a közélelmezési hivatal gróf Károlyi Györgyöt bízta meg Erdélyben a rekvirálások vezetésével. A Nagybánya című lap pedig arról számolt be, hogy egy kormányrendelet értelmében a gazdáktól a piaci ár alatti fix áron az 1916. évi gabonatermésnek a termelő teljes házi szükségletét és vetőmagkészletét begyűjtik.¹⁰⁷

1916-tól Erdély katonailag is hadszíntérre vált. Románia hadüzenete nemcsak a magyar közvéleményt döbentette meg, de a magyarországi románság mértékadó vezetőit is váratlanul érte. A magyar politikusokban a támadás általánosan ellenséges válaszokat szült, a románok kapcsán azonban nem lehet egységes reakciókról beszélni. A magyar országgyűlés mindkét háza éles hangnemben ítélte el Románia hadba lépését. A képviselőházi ülésen Batthyány Gyula, Károlyi Mihály, Justh Gyula és más ellenzéki képviselők „Elárulták Erdélyt!” felkiáltással Tisza István miniszterelnök lemondását és a magyar katonák hazahozatalát követelték. A kormány és az ellenzék képviselői, Tisza István, Andrássy Gyula, Károlyi Mihály, Apponyi Albert, Urmánczy Nándor egyformán beszéltek: Románia lépését példátlan orv- és hátbatámadásnak nevezték.¹⁰⁸ Tisza a Monarchia szempontjából azért tartotta Románia szembefordulását veszélyesnek, mert időközben Olaszország is elfordult a központi hatalmaktól. A római kormány 1916. augusztus 28-án hadat üzent Németországnak. Az országgyűlés főrendiháza rendkívüli ülésen tárgyalta Románia Monarchia elleni hadüzenetét. Báró Jósika Sámuel elnöki megnyitóbeszédében ítélte el a balkáni állam offenzíváját, és a képviselőházi felszólalókhöz hasonlóan Románia lépését szintén orvtámadásnak nevezte. „Románia, mely független állami élete kialakulásában, politikai és gazdasági megszilárdításában annyit köszönhet Monarchiánknak és nagy szövetségesünknek,

106 Az 1916-os betörésről számos visszaemlékezés született: Pilisi Lajos: *A megrohant és felszabadított Erdély*. Budapest, 1916; Veres Emese Gyöngyvér: *Mikor Oláhország háborút izene. A barcasági csángók kálváriája*. Budapest, 2008; Batthyány Tivadar gróf: *Az erdélyi betörés. Beszámoló – I.* Budapest, 1927; Parádi József – Suba János – Vedó Attila: *A magyar–román határ és őrzése 1867–1918*. Budapest, 2011; Tamási Gáspár: *Vadon nőtt gyöngyvirág. Emlékezés*. Bukarest, 1971; Botár Árpád: *A láthatatlan hadsereg. Kémek, árulók, merénylők*. Tapolca, 1938; Vámszer Géza: *Szakadát. Egy Szeben megyei magyar szórvány*. Kolozsvár, 1940; Nagy András: *Városkép és ami hozzá tartozik*. 1997; Ádám Éva: *Hadak útján – Az Olt partjától a Piaveig*, 1916; Kelemen Lajos: *Napló I. – 1890–1920*. Kolozsvár, 2017.

107 *A pótrekvirálás Erdélyben*. Csíki Lapok, 1917. 29. évf. 5. szám, március 28. 2.; *Az egész termék rekvirálása*. Nagybánya, 1916. 14. évf. 37. szám, szeptember 14. 2.

108 *Képviselőházi napló*, 1910. XXXI. kötet. 656. országos ülés, 1916. szeptember 5., 448–477.

ellenségeink sorába állott, hogy rabló kézzel nyúlhasson szent koronánk legdrágább gyöngyéhez.”¹⁰⁹

Románia hadüzenete a magyarországi románság vezetőit is meglepte, aminek magyarázata a világháború kitörésekor a császárhú érzületen kívül a német Hohenzollern-Sigmaringen-házból származó I. Ferdinánd román király váratlan támadó lépésében is keresendő. A háború alatt politikai és propagandaokoknál fogva Bécs számára fontossá vált a nemzetiségi hűségnyilatkozatok kikényszerítése. A Ferenc József által aláírt *Népeimhez!* című kiáltványt követően a Román Nemzeti Párt *A román nemzet fiaihoz* című felhívásában szólította fel a románokat, hogy teljesítsék katonai kötelességüket. A nagyszebeni és a brassói püspökök pedig körlevelet küldtek a parókiákra, amelyben felszólították a hívőket, hogy tegyenek eleget a mozgósító parancsnak. Közel félmillió román katona harcolta végig a Monarchia oldalán a háborút. 1914-ben a birodalmi seregben több mint kétszáz román tiszt szolgált, akik számára társadalmi előmeneteli lehetőséget jelentett a hadsereg.¹¹⁰ Az 1916-os betörés fogadtatása ezért is válthatott ki hűségnyilatkozattal felérő megnyilvánulásokat. Alexandru Vaida-Voevod országgyűlési képviselő a román csapatok erdélyi bevonulása után a Reichspostban a következőket tette közzé: „A román nép [...] Ausztria–Magyarországon megingathatatlanul őrzi évszázadokon át kipróbált hűségét a dinasztiahoz és a hazához ugyanolyan őszinteséggel és szeretettel, mint a múltban. Hiszen a nép ösztöne és hagyományai nem változtathatók meg máról holnapra.”¹¹¹ Ștefan Cicio Pop országgyűlési képviselő felszólalásában azt mondta, hogy „a magyarországi román nemzetiségi párt mély megdöbbenéssel vette a hírt, hogy a velünk szomszédos Románia hazánk ellenségei sorába lépett, és Monarchiánknak hadat üzent. [...] Magyarország román népének a trón és haza iránti hűsége törhetetlen.” Megdöbbenésének adott hangot azért is, mert Románia azzal az Oroszországgal fogott össze, amely véleménye szerint leginkább veszélyeztette a román nemzetet. Az ortodox és a görögkatolikus egyházi vezetők mind hűségükről tettek tanúbizonyságot. Dimitrie Radu (Radu Demeter) nagyváradi görögkatolikus püspök, a főrendiház román nemzetiségű tagja így nyilatkozott: „Saját, valamint papságom és híveim nevében igaz hazafias érzelmekhez képest a magas trónhoz, a dicső uralkodóházhoz és a magyar szent koronához való tántoríthatatlan hűségünknek és ragaszkodásunknak kifejezést adhassak.”¹¹² A Szatmár megyei Alexandru Breban (Brebán Sándor) esperes táviratot juttatott el Tisza

109 *Főrendiházi napló*, 1910. IV. kötet. A főrendiház LXXXII. ülése 1916. szeptember 2. 224–226.

110 M. Alexandru Barbini vezérőrnagy, a 33-as gyalogezred parancsnoka, Nagyvárad helyőrséggel; Teodor Gabriel vezérőrnagy, a 2-es hegyi gyalogezred parancsnoka; Traian Băcilă ezredes, a 7. hadtest 34-es gyaloghadosztálya 29-es dandárjának parancsnoka; Augustin Boeriu ezredes, a 4. hadtest 53-as gyaloghadosztálya 34-es dandárjának parancsnoka; Alexandru Vidolice ezredes, a 7. hadtest 17-es gyaloghadosztálya 39-es dandárjának parancsnoka; Ioan Boeriu ezredes, a 77-es gyalogdandár parancsnoka. Sigmirean, *Pro Minoritate*, 2016. tél, 29–32.

111 Kemény G.: *Iratok... 1914–1916*. VII. kötet. 1999. 680–682.

112 *Képviselőházi napló*, 1910. XXXI. kötet. 656. országos ülés, 1916. szeptember 5. 225., 452–454.

István miniszterelnöknek, illetve a Nagybánya és a Szamos lapoknak, amelyben a nagybányai és a felsőbányai görögkatolikus esperesi kerületek gyűlését követően alattvalói hűségről tanúskodott.¹¹³ „Biztosítjuk a Szatmár megyei románságnak a magyar haza iránt való tántoríthatatlan hűségéről, amely érzelmeinknek Őfelsége Apostoli Királyunk előtt is kifejezést adtunk.”¹¹⁴

Eleinte az erdélyi románság viszonya is felemás volt a román bevonuló csapatok iránt, eltérőleg attól, amit a román vagy egyes hivatalos magyar körök vártak. A számos helyen tapasztalható tartózkodó, majd változó magatartásban a háború kimenetelében való bizonytalanság mellett a románok rovására történt tömeges internálásoknak minden bizonnyal szerepük lehetett. A távozó román hadsereggel sok román értelmiségi elmenekült, Fogaras és Szeben vármegyéből főként a községi előljárók távoztak. A román hadsereg kiűzését követően a magyar kormányzat megtorló intézkedéseket foganatosított a román lakossággal szemben. Több száz román nemzetiségű személyt – főleg értelmiségieket – fogtak perbe, tartóztattak le és internáltak. A belügyminiszter 1917 őszén nyolcszázhusz személy internálását ismerte el. „Kémperekre” is sor került, és azokban (végre nem hajtott) halálos ítéletek is születtek.¹¹⁵ 1917-ben került sor arra az elrettentésül is szolgáló ítéletre, amikor tíz-tíz évi szigorított börtönre ítélték Sánta Illés madéfalvi és Imre Mihály göröcsfalvi román lakosokat. A vád mindkét esetben az állam ellen elkövetett bűntett volt. A román megszállás alatt önként községi bírói tisztséget vállaltak, és a helyiek állatállományát rekvirálták a román hadsereg részére.¹¹⁶

Tisza miniszterelnöksége alatt erdélyi román vonatkozásban két fontos elemet érdemes kiemelni. Folyamatosak maradtak az egyházi vezetőkkel fenntartott kapcsolatok, amelyek részben alkalmas eszköznek bizonyultak egyes túlkapások mérséklésére. Emellett ugyanakkor a háborús intézkedések részeként, különösen 1916 nyarától az erdélyi román vezetőkkel és intézményekkel szembeni jogkorlátozások és internálások alkalmazása a magyar kormányzat fokozódó radikalizálódását vetítette előre.¹¹⁷ Tisza 1917. májusi lemondását követően Apponyi Albert, az Esterházy Móric vezette kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere a Romániával határos megyékben hozzákezdett az ún. kultúrzóna felállításához. Kilátásba helyezték, hogy az összes román felekezeti iskola helyét állami tanintézet veszi át, és legfeljebb húsz tanintézetet akartak meghagyni a román ortodox egyház tulajdonában. A magyarországi románság

113 *A hazai románság és a román háború*. Szamos, 1916. 48. évf. szeptember 1. 2.

114 *Testvérek vagyunk*. Nagybánya, 1916. 14. évf. 36. szám, szeptember 7. 2.

115 Pontos adatokkal nem rendelkezünk az internált románok számáról. A magyar történetírás mintegy ezerre teszi az internáltak számát, de egyes román becslések hatezret is emlitenek. L. Balogh, *Pro Minoritate*, 2016. tél, 24.; Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. Harmadik kötet. *1830-tól napjainkig*. Budapest, 1986. 1698.

116 *Az oláh bírók büntetése*. Csiki Lapok, 1917. 29. évf. 9. szám, április 25. 1–2.

117 Szarka László: *A nemzetiségi kérdés alakváltozatai a Nagy Háború éveiben. Adalékok a magyar kormányok erdélyi politikájának történetéhez*. *Pro Minoritate*, 2016. tél, 3–17.

ellen irányuló intézkedés volt továbbá, hogy korlátozták a nemzetiségi lakosok ingatlanforgalmát. Minden ingatlaneladáshoz vagy bérbeadáshoz előbb a kolozsvári székhelyű, Bethlen István által vezetett Erdélyi Ingatlanforgalmi Bizottság engedélye kellett.¹¹⁸

Az erdélyi sajtó kiemelt helyen foglalkozott a román hadsereg erdélyi bevonulásának helyi társadalomra gyakorolt következményeivel, a veszteségekkel, illetve az újrakezdés kihívásaival. Másfelől – a magán- és katonalevelek mellett – az otthon maradtak is nagymértékben befolyásolták a háborúról, Romániáról, hazafiságról, nemzetről való gondolkodást. A Románia hadüzenetét tárgyaló parlamenti felszólalások, az országos és a helyi lapok szókészlete szinte szó szerint megegyezett. „Orvtámadás”, „árulás”, „hitvány szövetséges” – ezekkel a szavakkal írták le mindenhol a volt szövetséges román állam akcióját. Harag, elfogultság, gyűlölet, harci szellem párosult a nemzet nagyságát propagáló retorikával. A Nagybánya című lap a következőképpen számolt be a hadüzenetről: Románia „meglepetésszerűen tette ezt, mintha gyalázatos orvtámadásával még hitvány szövetségesét, Olaszországot is túl akarta volna szárnyalni”.¹¹⁹ A Csíki Lapok, amely hat hónapig kénytelen volt felfüggeszteni működését, az újraindulásról hírt adó vezércikkében az „alattomos orvtámadás” utáni feladatok – hadikárok összeírása, visszatelepítés, közéletmezés – mielőbbi megszervezését sürgette.¹²⁰ Az Unitárius Közlöny így írt: „27-én éjjel, mielőtt a hadüzenet tudomásra jutott volna, sőt mielőtt nagy raffinériával átnyújtották Bécsben, már becsúsztak, mint a vérre szomjas hiúz a határszéli utakon és ösvényeken a románok”.¹²¹

A történeti források másik információgazdag csoportja a naplókából, visszaemlékezésekből álló magániratok, amelyek nem a román–magyar világháborús harci eseményekre fókuszálnak, hanem a hétköznapokból a katona szemszögét tárja elénk. Kókay László (1897–1972) 1915-ben Szegeden jelentkezett önkéntesként a hadseregbe, ezredével júniusban Brassóba irányították kiképzésre, ahol a román támadás pillanata érte. Kókay naplója érzékletesen tükrözi azt az általános feszültséget, amely az Erdélybe vezényelt katonákat nyugtalanította egy lehetséges román támadás miatt. „Visszatérve szabadságozról, feltűnt az a komoly veszedelmet sejtető hangulat, mely Brassón uralkodott. Csapatszállítások s különösen tüzérségi vonatok sűrűn jöttek [...] éjjel egész jól látható volt, amint a románok a Bucsecset fényszórázták, a román háború réme fenyegetőleg közeledett. [...] augusztus 27-én [...] hallottuk azt a hírt, hogy Romániával ½ 7 óta minden közlekedés (távírda, telefon, vasút) szünetel. [...] augusztus 28-án menetfelszerelésben beérkezünk az óvárosba, a Kolostor utcára. Mindenütt ijedten futkosó nép. A tramway vágányain tehervagonok, s ebbe pakolnak sokan bú-

118 L. Balogh Béni: *1916 – A fordulat éve. Románia hadba lépése és az erdélyi románság*. Pro Minoritate, 2016. tél, 18–25.; Szász (szerk.): *Erdély története*. 1986. 1698–1699.

119 *Románia hadat üzent*. Nagybánya, 1916. 14. évf. 35. szám, augusztus 31. 3.

120 *Előfizetőinkhez*. Csíki Lapok, 1917. 29. évf. 1. szám, február 28. 1–2.

121 *A mi menekültjeink*. Unitárius Közlöny, 1916. 29. évf. 9–10. sz. 138.

tort s egyéb dolgokat. Úgy látom, menekülni akarnak. [...] Már a Bolgárszeg keskeny, köves főutcáján kapaszkodunk felfele a hegyekbe. A bolgárszegi oláh lakosság bezzeg nem éljenez, egy lelket se lehet látni az utcán, be vannak zárkózva.”¹²²

A háborús pusztításnak a helyi társadalom mindennapjaira gyakorolt negatív hatása az élet számos területéről vett példával illusztrálható. A visszatérő lakosság szempontjából mielőbb pótolni kellett a gyógyszerellátmányt. Hogy a visszaköltözőket elláthassák gyógyszerekkel, ahhoz előbb kártalanítani kellett a városokban és községekben kifosztott patikusokat. Csak Csíkszeredában és környékén huszonnégy károsult gyógyszerészről kellett gondoskodni. A belügyminiszter a részükre összesen százhetvenezer koronát utalt ki.¹²³ A károsultak megsegítésének több formája is létezett. Eleinte államilag ruha- és élelmiszersegélyeket utaltak ki a rászorulóknak, majd Kolozsváron és Budapesten megszervezték az Erdélyi Menekültek Segítő Bizottságát. Városokban, járásokban, falvakban helyi bizottságok szervezték a segélyezést. A menekültek részére több városban jelöltek ki lakásokat, állítottak fel konyhákat. Nagyváradon például négyszáz lakást és három iskolát biztosítottak, de hasonlóan jártak el Aradon, Szabadkán, Jászberényben, Marosvásárhelyen. Szentkereszthy Béla, Háromszék vármegye főispánja háláját fejezte ki Bernády György marosvásárhelyi polgármesternek, hogy tízezer háromszéki menekültnek biztosított ellátást.¹²⁴ A visszatelepítés segítésére, a szétzilált gazdasági és közigazgatási élet helyreállításának irányítására 1916 szeptemberében a kormány Kolozsvár központtal külön erdélyi kormánybiztoságot szervezett Koós Mihály elnökletével, aki korábban a *székely akció* egyik vezetője volt. Bethlen István ezt a munkát azzal segítette, hogy megszervezte a Pro Transsylvania mozgalmat. Bethlen szerepvállalását Tisza azzal honorálta, hogy Károly királlyá koronázásakor (1916. december 30.) megkapta a titkos tanácsosi címet, és megpróbálta bevonni a kormányába.¹²⁵ A károsultak kártalanítása szintén jelentős feszültségforrás volt. A többség pénzbeli segítséget, esetleg az elpusztított javak helyreállítását remélte. Bethlen 1917. március 3-án tartott országgyűlési beszédében foglalkozott a kártérítés ügyével. Megkülönböztette a stratégiai károkat (magyar csapatok által meg-

122 Katona Csaba: „Háború van-e már Romániával?” Pro Minoritate, 2016. tél, 37–49.; Pintér Csaba: „Azt hiszem, háborúba megyünk...” Kókay László brassói naplója a román hadba lépés idejéből. http://nagyhaboru.blog.hu/2016/08/27/_azt_hiszem_haboruba_megyunk

123 A kirabolt erdélyi gyógyszerterárok helyreállítása. Csíki Lapok, 1917. 29. évf. 1. szám, március 7. 2.

124 *Hogyan fogadták a brassói menekülteket Jászberényben?* Brassói Lapok, 1916. szeptember 10.; *A románok Háromszék vármegyében.* Brassói Lapok, 1916. szeptember 14.; *Mi történt a románok által megszállt határvidéken?* Brassói Lapok, 1916. szeptember 17.; *Hírek a megszállt Brassóból. Mi történt Háromszék vármegyében?* Brassói Lapok, 1916. szeptember 21.; *Kézdivásárhely megszállásának hiteles története.* Brassói Lapok, 1916. szeptember 24.; *A háromszéki főispán nyilatkozik a menekülésről.* Brassói Lapok, 1916. október 1.; *Mi történt az oláh megszállás alatt?* Brassói Lapok, 1916. október 19.; *Epizódok a brassói oláh uralom idejéről.* Brassói Lapok, 1916. október 26.; *Kiket gyilkoltak meg a románok a Brassó megyei községekben? Kézdivásárhely és Székelyudvarhely az oláh uralom napjaiban.* Brassói Lapok, 1916. november 19.

125 Romsics: Bethlen, 1991. 86–88.

semmisített vagyontárgyak, hogy ne kerüljenek román lefoglalásra), az ellenség által okozott veszteségeket (állatállomány, lakóházak és középületek kifosztása) és a helyben maradt lakosságot ért károkat, főként kisebb értékű vagyontárgyak elrablását, illetve a magyar csapatok által okozott önhatalmú rekvirálásokat. Közvetlen erdélyi információi voltak arról, hogy a magyar hadsereg önkényesen rekvirálta a takarmány- és állatállománykészletet Kis-Küküllő, Szilágy, Kolozs és Szatmár vármegyékben. Bethlen a kormánytól első lépésként azt követelte, hogy nyújtsanak természetbeni támogatást tenyész- és igavonó állatok kiutalásával és az élelmiszerraktárak feltöltésével a visszaköltözők részére, mielőbb kezdjék meg a lakosság kártalanítását, és állítsák le az önkényes rekvirálásokat.¹²⁶ A Csíki Lapok 1917 nyarán arról panaszkodott, hogy a vármegyében a kárösszeírást követően a jóvátételi eljárás ügyében érdemi lépés még nem történt, sőt az 1914. évi orosz betörés során kárt szenvedetteket sem tudták kárpótolni.¹²⁷ Csíkszereda helyreállítása pedig még 1919 tavaszán is komoly kihívást jelentett. Ujfalusi Jenő polgármester 1919. márciusban kelt indítványában a helyiek segítségét kérte a város újjáépítéséhez. A városvezető többek között arról tájékoztattott, hogy „a tűzkárt szenvedett lakosság már három év óta hajléktalan. 1916. és 1917. évben építkezni az akkori hadi helyzet miatt nem lehetett. 1918. évben részben azért, mert a város által életbe léptetett építési tilalom miatt szünetelt az építkezés. A folyó évben azért nem lehet építkezni, mivel a város belső területének rendezésével a megszervezett kormánybiztosság nem készült el.”¹²⁸

A román csapatok Erdélyből való kiverését követően a mindennapi élethez szükséges intézményi működés a háború végéig nem vagy csak részlegesen tudott helyreállni. Az oktatás újraindítása volt az egyik olyan terület, ahol komoly nehézségek adódtak. Az 1916/17-es tanév többhetes, de némely székelyföldi településen akár több hónapos késéssel vette csak kezdetét. Azokban az erdélyi városokban is, ahová a román támadás nem ért el – a besorozásokon, a halálhíreken, a hadikölcsönökön, a rekvirálásokon túl – közvetlen tapasztalattá vált a háború. A katonaság az első hadsereg-parancsnokság részére például Kolozsváron lefoglalta az Erdélyi Római Katolikus Státus főgimnáziumának helyiségeit, a Farkas utcát kordonnal zárta el, és a piarista szerzetesrend tanárképző internátusát, a Kalazantinumot katonai hivatali célokra sajátította ki.¹²⁹ A Szamosújvári Állami Főgimnázium épületét szintén lefoglalták, és táborig kórházzá alakították. Több iskola vezetője, a Szamosújvári Állami Főgimnázium, a Kolozsvári és a Marosvásárhelyi Református Kollégium vezetői is arról számoltak be, hogy a háború hatása nemcsak a tanulók szorgalmára és magatartására van negatív hatással, de az általános drágaság miatt a tanulók szűkös élelmézése, elszállá-

126 *Képviselőházi napló*, 1910. XXXV. kötet. 710. országos ülés, 1917. március 3. 6–8.

127 *Erdély gazdasági reorganizációja és a hadikárok megtérítése*. Csíki Lapok, 1917. 29. évf. 19. szám, július 4. 1.

128 *Csíkszereda újjáépítése*. Csíki Lapok, 1919. 31. évf. 9. szám, március 9. 1.

129 *Az erdélyi román káth. státus egyesrendiek vezetése alatt álló kolozsvári főgimnáziumának értesítője az 1916–1917. évi tanévről*. 1917. 2–3.

solása, a tantermek és a frontszolgálatot teljesítő tanárok hiánya, a menekültek ellátása komoly kihívás elé állította az oktatási intézményeket.¹³⁰ Azokon a településeken, ahol fegyveres harcokra is sor került, további problémákkal kellett megküzdeni. A Székelyudvarhelyi Református Kollégium az 1916/17-es tanévet – a reformáció 400. évfordulóján – egy járványkórháznak használt óvoda épületében kezdte. Az internátus megsemmisült, a hallgatói létszám pedig a nagyarányú menekülés miatt rendkívül megfogyatkozott. Míg az előző tanévben a beiratkozott tanulók száma háromszáz volt, addig a csonka évben már csak hetvennyolc rendes és ötven magántanuló volt. Elsősorban azoknak a tisztviselőknek a gyermekei maradtak a kollégiumban, akiket hivataluk helyhez kötött, és akik nem bírták vállalni más városban a tanítást költséget.

A váratlan román támadás után a politikai beszédmód is azonnal megváltozott, az erőszak szimbóluma mindjobban részévé vált a mindennapoknak. Bíró Sándor székelyudvarhelyi igazgatóhelyettes tanévnyitó beszédében a következő szavakkal jellemezte a kialakult helyzetet: „testvéreink is ellenségeink lettek,” „orozva maró kutya,” „nemzetünk színe, virága, ereje elszórva idegen földeken vért izzad [...], a kenyér gondja nyom, a bizonytalanság mardos”.¹³¹ A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium közösségét hasonlóan megrendítette a háború. Csutak Vilmos igazgató a front elvonulását követően, 1917. február 20-án a következő szavakkal nyitotta meg az 1916/17-es tanévet. „Nagy öröm ér ma bennünket, hogy iskolánknak az alattomos oláh betörés által a kitűzött időben erőszakosan félbeszakított hazafias és kulturális munkáját újból megkezdhethjük.” Zayzon Ferenc főgimnáziumi tanár pedig így fogalmazott: „a mindennapi kenyérért az itthoniaknak a harcolókéval csaknem egyértékű küzdelmet kell szenvedniük, mikor az orvul ránk támadó ősi ellenség” tört ránk.¹³²

A sajtócenzúra bevezetése mellett az utazások idejét és módját is a korlátozták; mindenkire kiterjedő szigorú ellenőrzést vezettek be. A háború alatt a hadsereg az egyes területeket irányítása alá vehette, kizárva a kormány szerveit, ha azok menekülésre kényszerültek. A gazdasági és a társadalmi intézmények megfelelő koordinálásához rendeleti kormányzást vezettek be. A kelet-magyarországi vármegyéket belső és külső hadműveleti területekre osztották, amelyekre vonatkozóan az utazási szabályokat 1917. januárban a belügyminiszter állapította meg.¹³³ A külső hadműveleti terüle-

130 *A szamosújvári M. Kir. Állami Főgimnáziumának 23-ik évi értesítője az 1916–1917. évről.* 1917. 13–18.; *A kolozsvári református kollégium értesítője az 1916–1917. iskolai évről.* 1917. 18–19.; *A marosvásárhelyi ref. kollégium államilag segélyezett főgimnáziumának értesítője az 1916–1917-ik iskolai évről.* 1917. 19–22.

131 *A székelyudvarhelyi Reform. Kollégium értesítője az 1916–1917-ik iskolaévről.* 1917. 10–15.

132 *A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó-Kollégium ötvennyolcadik értesítője 1916–1917.* 1917. 5.

133 Belső hadműveleti területhez tartozott: Csík, Beszterce-Naszód, Brassó, Fogaras, Háromszék, Máramaros, Szeben vármegyék. Hunyad vármegyének petrozsényi, puji, hátszegi és szászvárosi járásai (a Piski–Alvinc-vasútvonal kivételével), Krassó-Szörény vármegyének karánsebesi, teregovai, orsovai, bozovicsi és újmoldovai járásai, Maros-Torda vármegyéből az alsó- és felső-

teken belül a személyforgalom nem esett korlátozás alá, de az onnan ki- és oda belépést a rendőrhatalóság engedélyéhez kötötték. A belső hadműveleti terület határvonalait ezzel szemben tilos volt átlépni, leszámítva azokat, akik katonai vagy más hivatalos ügyekben jártak el, illetve a katonaságtól kivételes engedélyt kaptak. Az egyes települések közti mozgás arcképes személyazonossági igazolvánnyal történt, amire csak előzetes ellenőrzésen átesett személyek voltak jogosultak.¹³⁴

régeni járások. Külső hadműveleti területéhez tartoztak: Alsó-Fehér, Bereg, Kis-Küküllő, Kolozs, Nagy-Küküllő, Szatmár, Szolnok-Doboka, Temes, Torda-Aranyos, Torontál, Ugocsa vármegyék, illetve Hunyad, Krassó-Szörény, Maros-Torda vármegyék (kivéve a belső területéhez tartozó járasaik). I. melléklet a 3.000/1917. B. M. eln. számhoz. *A hadműveleti terület ez időszaki beosztása és határai, valamint a katonai engedély kiállítására jogosult parancsnokságok és hatóságok.* Magyarországi Rendelet Tára 1867–1945. 1917. 51. évf. 596–600.

134 32.000/1915. B. M. eln. szám. *A hadműveleti és megszállott területekre vonatkozó utazási szabályok.* Magyarországi Rendelet Tára 1867–1945. 1917. 51. évf. 586–596.

3. AZ ERDÉLYI SZÖVETSÉG 1913–1918 – ERDÉLY MAGYAR ÖNVÉDELME

3.1. ELŐZMÉNYEK, ALAKULÓ ÜLÉS, POLITIKAI FOGADTATÁS

A Tisza-féle Nemzeti Munkapárt 1910-ben megszerezte a mandátumok hatvankét százalékát, és kényelmes többséggel kormányt alakíthatott. Vele szemben állt a függetlenségi frakciókból (Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt, Függetlenségi és 48-as Justh Párt) 1913 nyarán megalakult Egyesült Negyvennyolcas és Függetlenségi Párt.¹³⁵ Erdélyben az egyesülést az is indokoltta tette, hogy a székelyföldi törvényhatósági jogú választásokon felülkerekedtek a munkapárti képviselőjelöltek. Csík vármegyében a kiosztható hatvankilenc mandátum háromnegyedét szerezték meg az egynegyed függetlenséggel szemben.¹³⁶ Háromszék vármegyében pedig meghatározó helyi függetlenségi politikusok, báró Apor János, Király Aladár, Czeglédi Miklós, Végh Endre maradtak alul.¹³⁷ A székelyföldi kudarcra ellentétben Kolozsváron a függetlenségieknek sikerült felülkerekedniük. Ott Haller Gusztávot választották polgármesterré, aki 1918 decemberének végéig, a román hadsereg Kolozsvárra való bevonulásáig irányította a várost. A tekintélyes létszámú városi közgyűlésben, a száznál némileg nagyobb létszámú törvényhatósági bizottságban több olyan közismert ellenzéki érzelmű egyetemi tanár és művész is helyet foglalt – Kenéz Béla, Apáthy István, Boér Elek, Posta Béla, Somló Bódog, illetve a polgári radikális Janovics Jenő színházigazgató –, akik az 1918-as őszi erdélyi forradalmi eseményekben és Erdély megmentésének utolsó kísérletében közreműködnek.¹³⁸

1913-ban Andrassy Gyula egy kisebb csoporttal kilépett a Nemzeti Munkapártból, és újr alapította a dualizmus közjogi rendszerét támogató, de az általános választójogot elutasító Országos Alkotmánypártot. Ide csatlakozott a volt függetlenségi párti Bethlen István országgyűlési képviselő, illetve szövetségese, Marosvásárhely volt főispánja, Ugron Gábor. Bethlent a birtokpolitikai küzdelem eredménytelensége és Tisza „békülékeny” nemzetiségpolitikája arra sarkallta, hogy szövetségeseiket keressen az

135 Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Parlament, pártok, választások*. Budapest, 2014. 61., 154.

136 *Törvényhatósági tagok választása*. Csíki Lapok, 1913. 25. évf. 47. szám, november 19. 2.

137 A legtöbb kistélepülésen, de Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön is többséget szerzett a Nemzeti Munkapárt. *A munkapárt győzelme Háromszék megyében*. Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 283. szám, november 29. 2–3.

138 *Az új polgármester*. Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 279. szám, november 25. 2.

erdélyi politikai céljaihoz és Tisza-ellenes ellenzéki támadásaihoz. Ehhez sokat nem is kellett várnia, 1913 novemberében Apáthy István és báró Kemény Árpád az erdélyi függetlenségi párt nevében manifesztumot bocsátottak közre *Védjük meg Erdélyt! Fölvívás Erdély önvédelmének szervezésére és egy Erdélyi Szövetség megalakítására* címmel. A fölvívás az ellenzéki képviselőkhez szólt, hogy tanácskozásra hívják össze Erdély minden kormányellenes csoportját. A budapesti és a birodalmi kormányzat szemére egyaránt azt vetették, hogy Erdély és Magyarország unióját követően a keleti határszélek védtelenül állnak – szerintük – egy hamarosan várható román támadással szemben. „Tanácskozásainkra a munkapárthoz tartozó honfitársakat – sajnos – nem hívhatjuk meg, mert az ő politikai hitvallásuk a jelenlegi és mindenkori kormány cselekedeteinek bíráló nélküli helyeslése és türelmes bevárása annak, amíg a kormányzati bölcsesség Erdélyt lemetszi Magyarországtól [...] Románia felől hadi szempontból semminemű védőműveink nincsenek.” Az önvédelem politikáját is szimbolizáló ellenzéki Erdélyi Szövetség megteremtette az együttműködés feltételeit az erdélyi magyar politikai és budapesti ellenzékiek között. Az előkészítő bizottság ülését 1913. december 7-ére, Kolozsvárra hirdették meg, ahová meghívást kapott gróf Apponyi Albert, Justh Gyula és gróf Károlyi Mihály is.¹³⁹

Apponyit és Justhot (díszes lovas banderum és fáklyásmenet élén) Apáthy és Haller polgármester fogadták. A kolozsvári Vigadó termében megjelent Beck Lajos országgyűlési képviselő, az EMKE nevében Sándor József, báró Kemény Árpád nyugalmazott főispán, báró Wesselényi Miklós koronaőr, a Bethlen Istvánhoz közel álló Déry Zoltán és Ugron Gábor, akiket majd be is választanak az Erdélyi Szövetség vezetőtanácsába.¹⁴⁰ Az ülést Apáthy István nyitotta meg. A társadalmi és politikai szervezet létrehozását a belpolitikai válsággal, a kormányzati legitimitás hiányából fakadó „cselekvéstelenséggel”, illetve a román nemzeti mozgalom térnyerésével indokolta. „Nem kell-e az önvédelem gondolatának minden erdélyiben fölvetődnie akkor, midőn az erdélyi érdekek védelmében az országgyűlésre nem számíthat, mert országgyűlés nincs” – vetette fel Apáthy. Programbeszédében a magyar földtulajdon növelése segítségével egy alacsony kamattal működő erdélyi magyar bank létrehozását javasolta, az iparosítás nagyobb volumenű kiterjesztését sürgette – például az erdélyi földgázkészletek célszerűbb hasznosításával. Erdély valós parlamenti politikai képviseletét elenyészőnek vélte, a hetvennégy erdélyi képviselőt pedig gyengének az öncélú Tiszakormányval szemben. Az erdélyi választókerületek magyar képviselőinek megválasztása eszerint nem pusztán országgyűlési választási eljárás, hanem Erdély és az állami egység védelmére irányuló döntés is. Apáthy e ponton védelmébe vette az Apponyi-féle népoktatási törvényt és a magyar nyelv nemzetiségi területeken való tanításának kötelezővé tételét. Az Erdélyi Szövetség feladatát öt pontban vázolta fel: irányítsa az erdélyi közigazgatási intézményrendszert, hozzon létre új nemzeti intézményeket,

139 *Védjük meg Erdélyt!* Csíki Hírlap, 1913. 3. évf. 49. szám, december 6. 2.

140 *Az Erdélyi Szövetség megalakulása.* Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 291. szám, december 9. 3–4.

folytasson nemzeti propagandatevékenységet, vegyen részt a helyi társadalom mindennapjaiban, szervezzen politikai mozgalmat egy egységesen fellépő erdélyi politikus csoport megválasztásáért, az 1913. évi választójogi törvény helyett az 1912. évi, ellenzéki pártok által támogatott tervezetet képviselje, és hívja életre az országos szintű Nemzeti Népszövetséget.

Pósta Béla következett az előadók sorában, aki Magyarország Ausztriához, illetve Erdély Magyarországhoz viszonyított elmaradottságát helyezte beszédének központjába a kulturális és oktatási rendszerek vonatkozásában. A magyar államnyelv erőteljes kiterjesztését követelte magyar iskolák felállításával minden községben. Felvázolta a kultúrzóna tervét, amelynek keretében a magyar néptanítók – magasabb fizetés és többlettuttatások fejében – oktattak volna a nemzetiségi területeken. A kultúrzóna az 1916-os román betörés után reális koncepcióként jelent meg, tényleges alkalmazására viszont csak 1924-től került sor Romániában – de már a román nemzeti célok érdekében.¹⁴¹ Pósta után Kenéz Béla következett, aki Erdély iparának, iparvállalatainak, gazdaságának, vízi közlekedésének mielőbbi fejlesztését szorgalmazta. Magyarország államterületének integritása szemszögéből a Királyhágón túli, ásványkincsekben gazdag területek történelmi rendeltetéséről beszélt, amelyért idegen hatalmak harcolnak Kelet és a Balkán kapujában. Élesen bírálta a kormányt, amely nem támogatta a Darányi-féle telepítési terveket. Justh és Apponyi országgyűlési képviselők országos kontextusban beszéltek, előbbi a népparlament általános, egyenlő, titkos szavazati joga átvételéről, utóbbi – Apáthyhoz hasonlóan – az államhoz lojális állampolgári érzést gyengítő nemzetiségi mozgalmak turbulens veszélyéről. Az erdélyi közös otthon gondolatát megjelenítő zárszót Bíró Balázs kolozsvári ügyvéd, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tagja mondta. „Mi itt élünk Erdélyben, testvéreik [értsd: a románoké – F. N.] vagyunk jóban, rosszban, mi tehát nem az oláhok ellen szervezkedünk, hanem a közös erdélyi, egységes magyar érdekek miatt.”¹⁴²

A gyűlés beszédeinek szellemiségét és a célok politikai eszközeit tekintve egyszerre fellelhetők a demokratizmus és a nacionalizmus elemei, amelyek az állam jogkiterjesztő magatartásában, a választójogi rendszer reformjában, illetve az erdélyi magyarság gazdasági, társadalmi és politikai dominanciájának biztosításában kereszteződtek. A hazai ellenzék szűk polgári radikális csoportja nevében Jászi Oszkár reagált az Erdélyi Szövetség tervére a Huszadik Században. Hatvanöt évvel az uniót követően is jellemző gondolatnak tekintette az erdélyi vezető politikai rétegekben a „szeparatista öntudatot” és a magyar középosztály románellenes hangulatát. A szervezkedést any-

141 A kultúrzóna kérdéséről részletes információt nyújt: Ajtay András: *Kultúrzóna*. Magyar Kisebbség, 1924. 15–16. sz. 615–619.; Fritz László: *Erdélyi román kultúrzóna ügye a Népszövetség előtt*. Magyar Kisebbség, 1932. 11. évf. 11–12. sz. 348–352.; 13. sz. 400–406.; 14. sz. 437–444.; 15–16. sz. 480–491.; 17. sz. 517–524.; 18. sz. 557–563.; Barabás Endre: *Erdélyi magyar és román kultúrzonák*. Magyar Szemle, 1928. 2. kötet, 1–4. sz. 154–162.; Papp József: *Erdélyi kultúrzóna ügye a Népszövetség előtt*. Magyar Szemle, 1932. 16. kötet, 9–12. sz. 287–296.

142 *Az Erdélyi Szövetség alakuló ülésének iratai – 1913. december 7.* Kolozsvár, 1914.

nyiban tartotta előremutatónak, hogy a „vezérszónokoknak sikerült bizonyítani, hogy igenis létezik egy erdélyi probléma, mely minden kultúrpolitikus rokonszenvére és figyelmére méltó. És ez a probléma nem az erdélyi románságnak politikai és gazdasági megerősödésében, kulturális és nemzeti öntudata érezhető gyarapodásában áll, sem pedig egy román földbirtokos középosztály kialakulásában – mindez nagyban és egészben egy természetes, logikus, sőt a magyarság szempontjából is örvendetes folyamat –, hanem ez a probléma Erdély általános kulturális és gazdasági elmaradottságában keresendő.” Jászi úgy vélte, Erdély védelmét nem a nemzetiségek elleni küzdelemre kell építeni, hanem a demokrácia, a kultúra és a gazdaság fejlesztésére, amellyel azt vetítette előre, hogy az etnikai feszültségek egy liberális jóléti államban feloldódhatnak. Üdvözölte Apáthy és Justh választójogról mondott gondolatait, egyetértett Kenéz Erdély gazdasági elmaradtságáról festett helyzetjelentésével, eltekintve a telepítési politikára vonatkozó észrevételeitől, illetve Thorma Miklós azon megállapításával, hogy a nemzetiségi kérdés elmérgesedése összefüggésben áll az elavult és korrump közgazgatási rendszerrel.¹⁴³

Az Erdélyi Szövetség tervét nem övezte általános támogatás, vele szemben számos ellentétes vélemény is megjelent. A kormánypárt azzal támadta Apáthyt és az ellenzéki pártokat, hogy Magyarország és Erdély unióját szét akarják szakítani. A Tisza-párti Kolozsvári Hírlap az Erdélyi Szövetséget Erdély ügyét politikai furkósbotként használó ellenzéki kezdeményezésnek állította be. „Eszünk ágában sincs komolyan venni azt a zavaros manifesztumot, melyet Apáthy István *Védjük meg Erdélyt!* címen Kemény Árpád báró ellenjegyzésével bocsátott ki. [...] Az erdélyi kérdést, ezt a súlyos gondokat okozó, nagy válságot közönséges ellenzéki kortes fegyverre süllyessze.”¹⁴⁴ A kormányellenes attitűdöt emelte ki a Magyar Figyelő is, amikor Apáthyt idézte: „a védőszövetség tagja lehet nemzetiségi és valláskülönbőség nélkül minden hazafias ember, ha a jelenlegi többség politikájával nem azonosítja magát.”¹⁴⁵ Iuliu Pordea (Pordea Gyula) kolozsvári román ügyvéd és EME-tag olvasói levélben reflektált. A Szövetség szándékát úgy értékelte, hogy az a függetlenségi párt román- és kormányellenes megnyilvánulása. Kiemelte, hogy a manifesztum az erdélyi románság vezetőiről általánosan negatívan fogalmaz, miszerint „nem képesek az egységes politikai nemzet feldicsőítésére közös munkát folytatni.” Olvasatában Apáthyék szervezete ellentétes a transzilvanista szövegekben gazdag manifesztumban foglaltakkal – „ki kell zárjon minden fajpolitikát, türelmetlenséget” – és a magyar–román együttélés javításának előmozdításának szándékával.¹⁴⁶

143 Jászi Oszkár: *Erdély megmentése*. Huszadik Század, 1913. 14. évf. XXVIII. kötet (július–december), 660–663.

144 „*Erdélyi Szövetség*”. Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 286. szám, december 3. 1.

145 *Erdély védelmezői*. Magyar Figyelő, 1913. 3. évf. IV. kötet (október–december), 480–482.

146 Pordea Gyula: *Az Erdélyi Szövetség*. Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 290. szám, december 7. 1–2.

Az országgyűlési választásokra való felkészülés jegyében – Tisza román paktum-tárgyalásainak reflektorfénybe kerülésekor – rendezték meg a Nemzeti Munkapárt gyűlését december 5-én Kolozsváron. „A munkapártnak három fő eszmét kell terjesztenie. Az első: Deák politikájának gondolata. [...] A világ helyzete ma olyan, hogy nagyhatalomnak kell maradni. [...]. A második, erős, intenzív nemzeti politikát kell hirdetnünk. [...] Végül meg kell értetni a magyar néppel, hogy a történelemellenes radikalizmus nem szolgálja a nemzet érdekeit, egy nemzet érdekeit nem szabad semmiért sem kockáztatni.”¹⁴⁷ A Kolozsvári Hírlap a következő címmel harangozta be a munkapárti kolozsvári találkozót: *„Kész a magyar–román paktum. Gróf Tisza István megnyerte Erdélyt.”*¹⁴⁸ A találkozón megjelent többek között báró Szentkereszthy Zsigmond, a kolozsvári királyi ítélőtábla bíró-elnöke, Kiss Mór kolozsvári munkapárti elnök, gróf Bethlen Ödön kolozsvári főispán, Dózsa Endre Kolozs megye alispán, Gidófalvy István teológiai intézet főgondnok, Költő Gábor törvényszéki bíró, Réz Mihály egyetemi tanár, Ravasz László református lelkész, Szádeczky-Kardoss Lajos egyetemi tanár. A német szellemi-történelmi hagyományokból kölcsönözve Kiss Mór köszöntő beszédében az államról, az azt vezérlő szellemi áramlatokról és az emberiség civilizálásának tervéről elmélkedett. *»Az emberiség erkölcsi világát közös eszmék irányítják, melyek egy-egy nagy gondolkodó elméjében születnek, aztán elterjednek és uralomra jutnak. A gondviselés által csoportokra, nemzetekre osztott emberiséget a civilizáció egyesíti.«* Az utolsó évtized azonban hullámvölgyet jelentett, mert „korcs eszmeáramlatok kerültek felül, amelyek hatása alatt a polgári jogokat a visszaélés lehetőségébe helyezik, [...] a nemzeti akarat helyett a kisebbség terrorja akar uralkodni”. Kiss ezzel a parlamenti ellenzékre és a politikai szélsőségekre utalt, majd Tisza István támogatására szólította fel az egybegyűlteket. A fiatal lelkész, Ravasz László emelkedett szólásra, aki szintén elismerő szavakkal illette a református miniszterelnököt, de óva is intett a túlzó várakozásoktól. *»Egy történelmi nevezetességű nagy ember, Tisza István azon törekszik, hogy a történelemben egy új fejezetet állítson be. Születik egy nagy gondolat, melyből nagy, nemzeti eszme lesz, mert egy nagy ember látja meg. A nagy ügy megvan, ez a nemzeti lét, megvan a nagy emberünk is, kiből szinte tragikumvá vált a hazaszeretet. [...] Ne legyen Cassandra Tisza, mert ez azt jelentené, hogy minden lángba borul. Lenni kell, s hogy mivé, azt Tisza mondja meg.»*¹⁴⁹

147 *A munkapárt feladata.* Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 252. szám, október 25. 1–2.

148 *Kész a magyar–román paktum.* Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 294. szám, december 12. 2.

149 *Szentkereszthy Zsigmond.* Kolozsvári Hírlap, 1913. 14. évf. 293. szám, december 11. 1.

3.2. AZ ERDÉLYI SZÖVETSÉG PROGRAMJA, MAROSVÁSÁRHELY, 1914

Az Erdélyi Szövetség programtervezetének összeállítása nem ment kompromisszumok nélkül. A száztizenöt tagú vezetótanácsba azért választották be a december 7-i ülésen részt nem vevő, Apáthyéknál konzervatívabb Bethlen Istvánt és társait, hogy valódi programkoalíciót mutathassanak fel. Bethlen és Désy Zoltán annak a bizottságnak is tagja lett, amelynek az volt a feladata, hogy előkészítse a marosvásárhelyi nagygyűlést, ahol a Szövetség programját fogadták el. Az egyeztető fórumok lehetőséget nyújtottak arra, hogy egyfelől a kolozsvári nemzeti demokraták – akik a függetlenségi eszmét, a választójog általánossá tételét kötötték a nemzeti célokhoz –, másfelől a konzervatív nacionalisták megegyezése létrejöjjön. A decemberi üléshez képest januárban megjelenő első írásos tervezet, *Az erdélyi szövetség programjának tervezete* Apáthy, Kenéz és Bethlen közeledését mutatta. A kifejezetten Tisza-ellenes él a júniusi gyűlésen elfogadott szövegig alábbhagyott. Kevésbé voltak már hangsúlyosak Apáthy szociális követelése, és körültekintőbben fogalmazták meg az államszervezet demokratizálásának ügyét is. Legszenbetűnőbb változás a földbirtok-politika kérdése, amely alapvetően Bethlen és Kenéz álláspontját tükrözi. A választójog demokratikus reformjára és a népoktatás nyelvére (Lex Apponyi) vonatkozó kolozsvári gyűlésen elhangzottak is ugyanebben az irányban változtak. Az eredeti tervek között az is felmerült, hogy az Erdélyi Szövetség az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) szerve legyen, de végül csak az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel (EME), a Nemzeti Népszövetséggel és a Katolikus Népszövetséggel való együttműködés pontja került a plénum elé.¹⁵⁰

Az Erdélyi Szövetség 1914. június 7-én Marosvásárhelyen tartotta meg alakuló gyűlését, szónokai Apáthy István, Thorma Miklós, Bíró Balázs, Bethlen István, Désy Zoltán és Ugron Gábor voltak. A Szövetség munkatervét Apponyi Albert, Károlyi Mihály, Justh Gyula függetlenségi országgyűlési képviselők is üdvözölték. A harmincnégy pontos program átfogó, regionális és magyar hangsúlyú, a közigazgatási, a gazdasági és a közművelődési kérdésekre vonatkozó politikai munkaterv volt. A szerzők által megjelölt elsődleges probléma, szemben az országos pártok problémaérzékelésével, nem közjogi kérdés volt, hanem az Erdélyért folyó román–magyar politikai küzdelem, és az erdélyi magyarság modernizációjával kapcsolatos társadalmi feladat. A balkáni háborúk tükrében a prioritást Erdély katonai és a Keleti- és Déli-Kárpátok hágóinak megerősítése jelentette, és csak ezután következtek a társadalomszervezéssel és a választójoggal kapcsolatos kihívások.¹⁵¹ Helyzetértékelésükben Erdély nem volt

150 Egy Gábor: *Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője 1913–1918*. Századok, 2013. 147. évf. 1. sz. 9.; Romsics: *Bethlen*, 1999. 82–84.; *Az erdélyi szövetség programjának tervezete – 1914*. Összeállította: Apáthy István, Kenéz Béla, Posta Béla, Thorma Miklós. 1–38.; *Az Erdélyi Szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megalapított szervezete, munkaterve és megválasztott vezetótanácsa*. Kolozsvár, 1917. (Közölte: Bárdi Nándor.) Magyar Kisebbség, 2003. 8. évf. 2–3. sz. 106–114.

151 Romsics: *Bethlen*, 1999. 84–85.; Egy, Századok, 2013/1. 9.

felkészülve egy katonai támadás visszaverésére, megfelelő létszámú hadsereg nem állt rendelkezésre. A katonai védelem megerősítését, új hadtestek felállítását követelték, akár a tengeri flottára szánt összegek jelentős csökkentése árán is. A nagyszabedű katonai központ megszüntetését és annak Kolozsvárra vagy Marosvásárhelyre való áthelyezését kérték, mintegy ellensúlyozandó azt a tényt, hogy az erdélyi tisztek és katonák többsége román nemzetiségű volt. Az 1913. évi választójogi törvény és a választókerületi beosztás magyar érdekű korrekcióját sürgették, például a titkos választójog preferálásával azokban a városokban, ahol az írni-olvasni tudók száma meghaladja a hatvan százalékot.¹⁵² Az 1910. évi népszámlálási eredmények alapján Magyarországon – a Horvát-Szlávon Királyságot leszámítva – az írni és olvasni tudók aránya ötvenhat százalékot mutat. A legkisebb arányszámokat a Királyhágón túli területen találjuk, és ezen belül is a főként román nemzetiségek lakta megyékben. A legrosszabb érték Hunyad, Kolozs és Szolnok-Doboka vármegyékben volt, ahol a hat éven felüli lakosság kétharmada nem tudott írni és olvasni. Hasonlóan hatvan százalék felett volt az analfabéták száma Máramaros és Szilágy, illetve ötven százalék volt Bihar, Arad és Krassó-Szörény vármegyékben.¹⁵³

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények, 1912.

Írni és olvasni tudók a Királyhágón túli Erdélyben				
Közigazgatási terület	1900	1910	6 éves kor fölött, 1910 (%)	6 éves kor fölött, 1910 (%)
Alsó-Fehér vármegye	56 195	76 618	31	40
Beszterce-Naszód vármegye	47 420	57 269	46	52
Brassó vármegye	61 689	71 426	75	82
Csík vármegye	48 445	71 279	45	59
Fogaras vármegye	37 564	46 685	47	59
Háromszék vármegye	66 972	83 795	57	67
Hunyad vármegye	64 620	99 624	24	33
Kis-Küküllő vármegye	35 530	48 815	38	49
Kolozs vármegye	44 683	66 908	25	35
Kolozsvár törvényhatósági jogú város	31 210	42 212	71	78
Maros-Torda vármegye	62 773	83 149	41	51
Marosvásárhely tvj.	12 617	18 001	72	79

¹⁵² *Az Erdélyi Szövetség programjának tervezete. 1914. 5–6.*

¹⁵³ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények, 1912.*

Írni és olvasni tudók a Királyhágón túli Erdélyben				
Nagy-Küküllő vármegye	76 275	87 565	61	69
Szeben vármegye	88 931	106 516	62	70
Szolnok-Doboka vármegye	42 364	61 001	21	28
Torda-Aranyos vármegye	36 687	54 174	27	37
Udvarhely vármegye	60 414	72 397	60	69
Összesen	874 389	1 147 434	41%	50%

A Szövetség tiltakozott a román többségű választókerületek kikerekítését és a román képviselők számát előre pontosító tervek ellen, amelyek Tisza paktumtárgyalásaiban szóba kerültek. Elfogadták viszont a román többségű választókerületek számát csökkentő pontot, amit a két etnikum eltérő „értelmi és gazdasági fejlettség figyelembevételével” indokoltak. Ezzel összefüggően az önkormányzati rendszernek kiemelt szerepet tulajdonított, amelyben a szászok és a magyarok politikailag, kulturálisan és gazdaságilag domináns helyet foglalnak el. A két világháború között ez lesz majd az egyik olyan terület, ahol a román állam a román nemzeti középosztály megerősítése érdekében komoly korlátokat állít a magyarság fejlődése elé.

A Szövetség tagjainak nemzetfelfogása a korszakra jellemző általános nézetet erősítette, amikor az állampolgároknak kijáró egyéni jogokra épülő egyenlőségre hivatkoztak. Ez azt jelenti, hogy minden magyar állampolgár – nemzetiségre való tekintet nélkül – a magyar nemzet része, és kollektív, illetve megkülönböztető jogok nem adhatók. Az egyéni sérelmek, ha azok tömegesen fordulnak is elő, minden esetben egyéni eljárás alá esnek. Apáthyék számára mindenféle nemzetiségi paktum elképzelhetetlen volt, mert úgy vélték: Tiszának nincs felhatalmazása a magyar állam nevében jóváhagyni a románság politikai képviselőire irányuló intézményes formák elismerését.¹⁵⁴ A munkatervben hangsúlyos részt kapott az erdélyi magyar társadalom megszervezésének kérdése. A külföldre kivándorolt magyarok hazatérését és képviselőit, illetve az elvándorlás megelőzése érdekében a hazai falusi lakosság bevonását szorgalmazták az erdélyi kulturális, vallási és gazdasági szervezetekbe. Ezek a szociális és gazdasági problémák kezelésében való lokális részvételre, illetve a nemzeti érdekek szolgálatára irányultak. A társadalmi bajok közül külön kiemelték a közegészségügy alacsony szervezettségét, amelynek javításáért átfogó állami egészségügyi rendszer kialakítását vetették fel. A közigazgatásban mielőbbi reformokat sürgettek, hogy az erdélyi államszervezet „a maga részéről is kellőképpen hozzájárulhasson a magyar állam hatalmának és tekintélyének növeléséhez”. Erre szerintük akkor kerülhet sor, ha az állam – mai szóval a szolgáltató közigazgatás elve mentén – az állampolgárokat társadalmi különbségre, „gazdagra, szegényre, vagyonra, osztályra, felekezetre, nem-

¹⁵⁴ Az Erdélyi Szövetség programjának tervezete. 1914. 7–8.; Az Erdélyi Szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megalapított szervezete. 1917. 106–107.

zetiségre” való tekintet nélkül segíti. Első lépésként a községi közigazgatást alakították volna át, ahol a magyar államot képviselő jegyző – megítélésükben – nem segítőként, hanem adóbehajtóként jelent meg, konfliktusokat szülve a nemzetiségi lakosok körében.

A gazdaságpolitikai alfejezetben a nemzeti és a modernizációs szempontok egyszerre jelentek meg. Az agrárium fejlesztése, átfogó nemzeti földbirtokpolitika, a telekkönyvrendezés, a tagosítás, a magyar középbirtokos osztály állami segítése, a telepítési akciók, egy altruista magyar–erdélyi bank létrehozása, a szakemberképzés, az erdélyi környezeti viszonyokat figyelembe vevő nemesített vetőmagok, a legelőterületek feljavítása, a vízszabályozás mind megjelent a programban. Erdélyt Magyarország ipari és gazdasági központjává kívánták fejleszteni, ahol kiaknázzák a természeti erőforrásokat, széles körű értékesítőipari szövetkezeti rendszert hoznak létre, a meglévő gyárakat korszerűsítik, és újakat létesítenek, illetve nekifognak a vasút fejlesztésének. Amíg a földbirtok-politikában a nemzetiségi ellentéteket hangsúlyozták, addig az iparosításban annak részbeni megoldását látták: „természeti és politikai előfeltételek által kijelölt helyeken létesített iparvállalatok útján részeseivé teszi az erdélyi népfajokat egy magasabb rendű gazdasági jólétnek és műveltségnek”.

Az utolsó szakasz a közművelődési feladatokat taglalta. A Szövetség tagjai a magyar nyelv ismeretét az állampolgári egyenlőség alapvető feltételének tekintették, amely a minden más polgártársal való érintkezést biztosítja, például a közhivatalokban, a közlekedésben stb. A hazai népoktatás rendszerében elismerték a községi, a felekezeti, a társulati és a magániskolákat is, nem feltétlenül ragaszkodtak az állami oktatáshoz, de a tartalmi egységet, az államnyelv elsajátítását megkövetelték, vagyis a Lex Apponyi mellett álltak ki. Nemzetiségi területeken népiskolákat, kisdédóvodákat szerveztek volna, illetve nagy hangsúllyal képviselték a gyakorlati ismeretek oktatásának ügyét. Elképzelésükben kiemelt szerep jutott az egyházakra és a lelkészekre, de a jegyző, az orvos, valamint a földbirtokos is olyan helyi tényezők, akiket felelősség terhel a helyi társadalom művelésében. Az erdélyi középiskolák tantervében – vélhetően a turanista Pósta Béla hatására – a történelem és a földrajz oktatásában, összhangban a keleti területek felé irányuló gazdasági expanzió terveivel, a keleti nyelvek oktatása és a keleti kultúrák megismerése is szerepelt. A kolozsvári turáni társaság eszmeisége abban is megnyilvánult, hogy a felsőoktatásban a keleti nyelvek tanszékét is fel kívántak állíttatni.¹⁵⁵

A programnak két fő vonulata volt: a nemzeti demokratikus és a nemzeti társadalomszervező. Az előbbi az egyenlőség eszméjében, a választójogi reform követelésében, a szociális javaslatokban, az iparosodáshoz és a városiasodáshoz fűződő reményekben, a műveltség és az oktatási rendszer fejlesztésében, illetve a hatékony és segítő közigazgatásban mutatkozott meg. A nemzeti alapon történő társadalomszer-

155 Az Erdélyi Szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megalapított szervezete. 1917. 108–114.

vező koncepció alapját a nemzetállami felfogás jelentette, ahol az állam aktív szereplő a társadalmi élet formálásában. Ez egyfelől az alacsonyabb társadalmi rétegek felemelésében fogalmazódott meg, másfelől társadalmi szervezetek létrehozásában és együttműködésében a magyar célok érdekében. Az Erdélyi Szövetség szerepfelfogásában egyszerre volt jelen a koordináló, a szervező és a nyomásgyakorló funkció. Az erdélyi politikusokat nemcsak közös platformba kívánta terelni, hanem rajtuk keresztül Erdély regionális érdekeit akarta képviselni az országgyűlésben és a politikai küzdelmekben. Az Erdélyi Szövetség elkötelezettjei úgy vélték, az erdélyiség politikája nemzeti és politikai egységet kíván meg az önálló regionális politikai, kulturális és gazdasági intézmények létrehozásával párhuzamosan.¹⁵⁶

A marosvásárhelyi nagygyűlés megválasztotta száztizenöt fős vezetőtanácsát, amely az évi két nagygyűlés között a szervezet ügyeiben döntési joggal rendelkezett. A mindennapi ügyeket az elnöki tanács látta volna el, amelynek megválasztására az adott év októberében került volna sor, de az első világháború kitörése miatt ez elmaradt.

Bethlen István az új programmal két okból volt elégedetlen. Nem sikerült megvalósítania, hogy a Szövetség az együttműködni kész munkapártiakat is soraiba hívja, s hogy az OMGE-hez hasonlóan egy pártérdekektől független, nagy regionális szervezetté váljon. A marosvásárhelyi gyűlésen elfogadott szervezeti szabályzatba végül bekerült, hogy a tagok bármelyik párthoz tartozhatnak. A gyakorlati megvalósulás esélyeit azonban jelentősen gyengítette, hogy egyes függetlenségi és alkotmánypárti képviselők továbbra is nagyon erősen hangoztatták Tisza- és nemzeti munkapártellenességüket.¹⁵⁷ Apáthy a júniusi gyűlésen a következőképpen fogalmazott: „Magyarországon ma csak két párt van, és a mi e két pártot elválasztja, az nem a politika. Az egyik párt a panamát és a pinkát¹⁵⁸ félti Magyarországtól, a másik pedig Magyarországot félti a panamától és a pinkától.” Désy Zoltán még a gondolata ellen is tiltakozott annak, hogy munkapártiak vegyenek részt az Erdélyi Szövetségben. „Ha az apró csirkefogókat becsukják, akkor a milliók sikkasztójának is börtönben van a helye. Nem tudna mentséget találni egy miniszterelnök számára sem, ott szeretné látni a csendőrök közt, de mint vádlottat.”¹⁵⁹

Bethlen elégedetlenségének másik oka a választójogi program volt, amely lényegét tekintve az Erdélyi Szövetség politikusainak pártállásából és társadalmi bázisából fakadó hangsúlyos ellenzékiességgel állt összefüggésben. A Szövetséghez tartozó tizennégy parlamenti képviselő közül egyedül Bethlen Sándor, a marosújvári kerület képviselője tartozott a Nemzeti Munkapárthoz, a többi tizenhárom politikus a Független-

¹⁵⁶ Egry, *Századok*, 2013/1. 12–13.

¹⁵⁷ Romsics: *Bethlen*, 1991. 58.

¹⁵⁸ Pinka: a kártyázók az asztal közepére tettek egy kis tálkát az aprópénznek.

¹⁵⁹ *Az Erdélyi Szövetség gyűlése*. Kolozsvári Hírlap, 1914. 15. évf. 133. szám, június 9. 3.

ségi Párthoz, az Alkotmánypárthoz (Bethlen István), vagy párton kívüli 67-es volt.¹⁶⁰ Az ellenzéki túlsúlyt a Csík vármegyei képviselők csoportos részvétele is erősítette, amely azt is mutatta, hogy a Szövetségnek Székelyföldön jelentős támogatottsága volt. A szervezethez csatlakozott régebbi országgyűlési képviselők¹⁶¹, de a regnáló városi és vármegyei politikusok zöme is függetlenségi volt – például a helyi pártelnökök¹⁶². A Szövetség a személyi kapcsolatokon keresztül az ellenzéki sajtóval állt leginkább együttműködésben. Például Zágoni István, a Függetlenségi Párt hivatalos erdélyi organumának, az Újságnak, Magyar Mihály az Ellenzéknek (1919-et követően a konzervatívnak kikiáltott passzivisták lapja) volt főszerkesztője, Bölöni Zoltán a zilahi Független Újság kiadója, Ferenczy Géza unitárius egyház főtanácsának gondnoka az Erdővidék tulajdonosa volt, Sümeghy Vilmos pedig a Magyarország Újságkiadó Rt. igazgatójaként és a Magyar Újságkiadók Országos Szövetsége igazgatósági tagjaként működött. A Szövetség életében a sajtón és a politikai szereplőkön kívül az egyházak – különösen a katolikus felekezethez tartozó személyek – vállaltak szerepet.¹⁶³ Szoros kapcsolat állt fenn a Gyulafehérvári Főgimnáziummal, a Katolikus Státussal, az erdélyi Kereskedelmi és Iparkamarával¹⁶⁴, illetve az EME-vel és az EMKE-vel is.¹⁶⁵ Az Erdélyi Szövetség megalakulásakor kitűzött célokat, a pártokon felül álló szervezeti politikai nyomásyakorlást csak korlátozottan volt képes megvalósítani. Hangsúlyos ellenzékiisége (Függetlenségi Párt, Alkotmánypárt) hátrányt jelentett a közigazgatással való érintkezésben és a politikai hatalmat gyakorló döntéshozók befolyásolásakor. Hiába rendelkezett szélesebb társadalmi hálózattal, az Erdélyi Szövetség ezzel együtt sem volt domináns az erdélyi intézményrendszerben. A szervezet pozíciójának változása 1917 őszén került sor, amikor a Szövetséget újjáalakították, és több vezető tagja is országos befolyásra tett szert a számára kedvező – a Tisza-kormány lemondásával – járó belpolitikai fordulatot követően.¹⁶⁶

3.2.1. A Nemzeti Népszövetség; az Erdélyi Szövetség országos keze

A Nemzeti Népszövetséget 1913. szeptember 14-én alapították Budapesten, az Erdélyi Szövetség országos nyomásyakorló szervezetté való fejlesztésében. A vezető tisztikart báró Prónay Gábor elnök, Apáthy István és gróf Vigyázó Ferenc alelnökök irányí-

160 Függetlenségi Párt: Barcsay Andor, Gyórfy Gyula, Sümeghy Vilmos, Urmánczy Nándor, Václav Ferenc, Vertán Endre. Alkotmánypárt: Désy Zoltán, Gál Sándor, Kállay Ubul, Ugron Gábor, Bethlen István. Párton kívüli '67-es: Incze Domokos, Szereday Aladár.

161 Ferenczy Géza, báró Petrichevich-Horváth Kálmán (az unitárius egyház főgondnoka), Teleki Árvéd, Thorma Miklós, Wesselényi Ferenc, Zakariás János.

162 Benkő Elek, Bölöni Zoltán, Czeglédi Miklós, illetve Papp József, a Függetlenségi Párt titkára.

163 Zlamál Ágoston szentszéki tanácsos, Bárány Lukács örmény katolikus főesperes, Fejér Gerő, az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatója, Hirschler József kolozsvári egyetemi lelkész.

164 B. Bürger Albert elnök, dr. Rác Lajos titkár.

165 Apáthy István, Pósta Béla, Bíró Balázs, Gáspár János, Zakariás János, Wesselényi Ferenc, Sándor József.

166 Egry, Századok, 2013/1. 12–15.

tották, velük működött együtt az igazgatótanács, amelybe bevásztották báró Kemény Árpádot, Sándor Józsefet és Ugron Gábort is, illetve egy százötven főből álló választmányt is nevesítettek.¹⁶⁷ Tagjai részére – egy korona tagdíj ellenében – havonta ismeretterjesztő füzeteket készítettek gazdasági, mezőgazdasági, állami és társadalmi kérdésekben. Jogvédő irodát is működtettek, amely a tagoknak ingyenes tanácsadást biztosított. Felekezeti és nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül minden tizenhatodik évét betöltött állampolgár jelentkezését várták. Országos szervezeti hálózatot igyekeztek kiépíteni, de a kezdeti lendületet a világháború kitörése megtörte. A vidéki szervezkedés állomásai közül kiemelkedő volt Békés vármegye, ahol Öcsödön, Kondoroson, Nagyszénáson¹⁶⁸, Gádoroson, Csorváson, Szentetornyan¹⁶⁹, Orosházán, Békéscsabán az alakuló nagygyűlés különösen nagy érdeklődéssel járt, ahol a tudósítások szerint ezerfős közönség előtt szónokolt Prónay Gábor. A báró népszerűségéhez minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy nagybátyja, báró Prónay Dezső békéscsabai országgyűlési képviselőként nyújtott segítséget a város fejlesztéséhez.¹⁷⁰ Ezt követően Szabolcs vármegyében, Nyíregyháza központtal¹⁷¹ alakult helyi alapszervezet, amelyet további nyolc kisebb település követett.¹⁷²

A két szervezet politikai és szellemi gyökerei egy töről fakadtak. A kormánykritikus Csíki Hírlap főszerkesztője, Pál Gábor *Az erdélyi veszedelem* című vezércikkében méltatta Apáthyt és a Nemzeti Népszövetség munkáját, és adott napi helyzetleírást a magyar–román viszonyról és a belpolitikáról. „Ha az oláhok mozgolódnak, mozgolódnak mi is. Természetesnek találjuk, hogy immár az erdélyi kormánypárti lapok is kezdik lassan-lassan elhinni, hogy a havasi franciáknak [értsd: franciabarát románok – F. N.] nincsenek békés szándékaik. [...] A vészharang megkondítása ellenzéki poli-

167 A vezető tisztikar további tagjai: Baján Gyula főtitkár, a szövetség közlönyének szerkesztője, Kutkafalvy Miklós főügyész, Ágh Endre, Hucik Elemér, Katona Imre, Nádas Miklós, Salamon Rezső szervezőtitkárok. Az igazgatótanács további tagjai: Battlay Dezső ügyvéd, Fothi József író, tanár, Lajos Dénes, Németh Zoltán hírlapírók, gróf Vay Gábor. *Nemzeti Népszövetség szervezkedése Pest megyében*. Ellenzéki Hírlap – Újpest, 1914. 11. évf. 4. szám, január 25. 1.

168 *A nemzeti népszövetség agitációja*. Szarvas és Vidéke, 1913. 24. évf. 49. szám, november 30. 3.

169 *A Nemzeti Szövetség gyűlései*. Békésmegyei Közlöny, 1913. 40. évf. 85. szám, október 26. 3–4.

170 Prónay az 1888. évi árvízét követően a várost körülvevő körgát megépítésében nyújtott segítséget, illetve a károsultak részére negyvenezer korona alaptőkéjű pénzügyi alapot létesített. 1913-ig a település vezetése többször kérte Prónay Dezsőt, hogy az alapítvány forrásait másra is fordíthassák, amiben közreműködött. *A Nemzeti Szövetség terjeszkedése. Nagygyűlés Csabán és Orosházán*. Békésmegyei Közlöny, 1913. 40. évf. 94. szám, november 27. 3.

171 *A Nemzeti Népszövetség Szabolcs megyei értekezlete*. Nyírvidek, 1914. 35. évf. 13. szám, február 12. 2.

172 Szabolcs vármegyében a Nemzeti Népszövetség a következő helyeken alakult meg: Tiszanagyfalu, helyi igazgató Bozóky Sándor református tanító; Balsa, helyi igazgató Bugyi Antal gazdálkodó; Tiszatardos, helyi igazgató Dembrovszki Lukács iparos; Gáva, helyi igazgató Kedves Gyula birtokos; Kenézlő, h. i. Rahó András nyugalmazott tanító; Tiszaladány, h. i. Sári Sándor gazdálkodó; Zalkod, h. i. Tarbaj József gazdálkodó; Vencsellő, h. i. Trembeszky József birtokos; Tímár, h. i. Vatamány Sándor gazdálkodó. *A Nemzeti Népszövetség Szabolcs megyében*. Nyírvidek, 1914. 35. évf. 40. szám, május 17.

tikusok részéről történt.” Közülük is kiemelte Apáthy István szerepvállalását a Nemzeti Népszövetségben, aki azzal került a kormánypárti sajtó célkeresztjébe, hogy pártpolitikai alapon megosztja az erdélyi magyarságot. Pál nemcsak megvédte a természettudós politikust, hanem élesen támadta Tiszát, amiért tárgyalásokba bocsátkozott az RNP vezetőivel. Háromszék vármegye törvényhatósági közgyűlésében is vitát és ellenállást váltott ki a románokkal való tárgyalásokról szóló hír. A közgyűlés függetlenségi érzelmű többsége ezért külön határozatot fogadott el, hogy Erdély védelmének kérdését kiemelt nemzeti ügyként kezeljék.¹⁷³ A Székelyország is komoly propagandát fejtett ki a Nemzeti Népszövetség érdekében, s nemcsak felhívásokat tett közzé a helyi szervezetek megalakításának támogatására, hanem kommentárokat is megfogalmazott. Az egyik cikk ezzel a felütéssel kezdődött 1914 áprilisában: „Megindult a föld lábaink alatt. Egyre szűkebb lesz a tér Erdélyben, melynél a magyarság összeszorul. [...] Ma már negyvennyolc kis sziget lett a magyarság földjéből. A Székelyföld kivételével csak Kolozs és Torda-Aranyos vármegyékben vannak nagyobb egységes tömbök. A többi vármegyék magyar vonalait immár részekre tépte a tervszerű román terjeszkedés és eredményes birtokpolitika.”¹⁷⁴

A Nemzeti Népszövetség politikai célja világos volt: a magyar nemzeti szempontból veszélyeztetett vidékeken a lehető legsürgősebben szervezzék meg a magyarság politikai önvédelmét. A Népszövetség ennek jegyében kereste fel a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye magyar közösségét az 1914. februári debreceni bombamerénylet követően.¹⁷⁵ A bombatámadást az egész magyar nemzet ellen elkövetett merényletnek állították be. Ezért azt követelték, hogy az a körülbelül százhuszezer magyar anyanyelvű görögkatolikus hívő, akik román püspökök egyházhatósága alá tartoznak, saját biztonságuk érdekében váljanak ki. A Nemzeti Népszövetség feladatának tekintette, hogy a román egyházmegyéből a hajdúdorogi egyházmegyébe beosztott magyar nyelvű görögkatolikus hívőket, illetve az egyéb görögkatolikus egyházmegyékhez tartozókat a Népszövetség keretén belül megszervezze.¹⁷⁶

173 *Az erdélyi veszedelem*. Csíki Hírlap, 1914. 4. évf. 3. szám, január 17. 1.

174 *A Nemzeti Népszövetség*. Székelyország, 1914. 20. évf. április 19. 1–2.

175 A görögkatolikusok bizánci szertartású keresztények, akik a Római Apostoli Szék fennhatósága alatt állnak. A görögkatolikus hívők két egyházkormányzati egységben helyezkednek el: a hajdúdorogi egyházmegyében (1912) és a Miskolci Apostoli Exarchátusban (1924). Ferenc József király, mint a magyar katolikus egyház főkegyura, 1912. május 6-án alapította meg a hajdúdorogi egyházmegyéjét a magyar ajkú és identitású görögkatolikusok számára. Az alapítást X. (Szent) Piusz pápa is jóváhagyta (*Christifideles graeci* kezdetű bulla). Első püspökévé az uralkodó Miklós István sátoraljaújhelyi parókust nevezte ki, aki ellen 1914. februárban bombamerénylet következett el. A szálak a román elkövetőkön keresztül az orosz titkosszolgálathoz vezettek. (Jaczkovics Mihály helynök, Slepkovszky János püspöki titkár, Csath Sándor jogtanácsos vesztették életüket, Miklós túlélte). Az első világháborút lezáró határmódosítások következtében a hajdúdorogi egyházmegye elveszítette parókiáinak felét. Sok tízezer magyar görögkatolikus az ország határain kívülre került.

176 *A nemzeti népszövetség és a debreceni merénylet*. Szatmármegyei Est, 1914. 2. évf. 18. szám, március 4. 2. (A Szatmármegyei Est a Szatmár vármegyei Függetlenségi és 48-as Párt hivatalos lapja volt. Felelős szerkesztő: dr. Nagy Vince)

A Nemzeti Népszövetség 1913/14-ben kifejtett politikai és szervező tevékenységét a világháború kitörése megakasztotta. Újbóli aktivitást 1917-ben fejt majd ki, amikor a választójogért ismét fellángoló politikai küzdelemben a függetlenségek mellett fel-tűnnek a Választójogi Liga gyűlésein.¹⁷⁷

3.3. 1917 – NEMZETÉPÍTŐK, ELLENZÉKIEK ÉS FORRADALMÁROK A VÁLASZTÓJOGÉRT

A háború első két évében a munkapárti kormány és az ellenzék közötti ellentét valamelyest enyhült, de a fordulatot jelentő 1916-ot követően a keleti fronton elszenvedett emberi és katonai veszteségek, Erdély megtámadása Románia részéről, Károly király békevágya, a választójogi küzdelem újbóli kiéleződése – és egészében véve a pusztító háború hátországra gyakorolt hatása – megkérdőjelezte a harc folytatásának értelmét, ami nem maradhatott belpolitikai következmények nélkül. 1917. március 8-án az uralkodó Budapestre látogatott, hogy megismerje az ellenzék vezetőit, és megtalálja Tisza István miniszterelnök utódát, amiben az osztrák politikusok is érdekeltek voltak. Tisza ragaszkodott hatalmához, ellenállt Károly békepolitikájának és reformelképzeléseinek. Az uralkodó és a hazai ellenzék összefogott a miniszterelnök ellen. Az ellenzék Tiszát tette felelőssé a román támadásért, miközben a Románia elleni megtorló háborút hirdette, a belpolitika fő ügyeként pedig a választójogot nevezte meg, amelyhez taktikai okokból Andrássy Gyula Alkotmánypártja és az Apponyi Albert irányította Függetlenségi Párt is csatlakozott. A választójogi harc szervezése érdekében – a Függetlenségi Pártból 1916-ban kivált – Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Vázsonyi Vilmos vezette Polgári Demokrata Párt, a Polgári Radikális Párt (Jászi Oszkár) és a Keresztényszocialista Párt (Giesswein Sándor), valamint más kisebb egyesületek június 6-án megalakították a Választójogi Blokkot Károlyi Mihály, Vázsonyi Vilmos és a szociáldemokrata Garbai Sándor vezetésével. Felvették programjukba az általános, egyenlő és titkos választójog kivívását, illetve a hódítás és hadikárpótlás nélküli béke kiküzdését. A Választójogi Blokk szervezeti formája majd 1918 őszén, a Magyar Nemzeti Tanácsban teljesedik ki. A szorult helyzetben Tisza az Országgyűlés többségével a háta mögött májusban benyújtotta lemondását a királynak.

IV. Károly egy pillanatra elgondolkodott, hogy Andrássyt kéri fel miniszterelnöknek, de nem bízott benne, mert belügyminiszterként egyszer már elszabotálta a választójog kiterjesztését. Választása a szintén alkotmánypárti ifjú politikusra, a művelt és a királyhoz hasonlóan vallásos katolikus gróf Esterházy Móricra esett. Az új kormányfő mindenféle közigazgatási és politikai tapasztalat nélkül egy bonyolult helyzet-

177 OSZK Kézirattár, F. H. 1673.

ben találta magát, nem tudott megküzdeni az előtte álló kihívásokkal, és alig két hónap után megbukott. Esterházy még kinevezése előtt paktumot kötött Vázsonyival, de a munkapárti többséggel szemben nem kísérelte meg, hogy a Blokkra támaszkodva új országgyűlési választásokat kényszerítsen ki. A kormány és a Blokk politikai hiányossága volt az is, hogy figyelmen kívül hagyták a nemzetiségek részéről a választójog ügyében érkezett megkereséseket, így Dula Máté Turóc megyei ügyvéd, a szlovák nemzeti mozgalom egyik vezetőjének, illetve Vasile Goldiş erdélyi román politikus csatlakozási szándékát. A fokozatosan erősödő Kiszgazdapárt részéről Szabó István felajánlkozásának hasonlóan nem tulajdonítottak jelentőséget.

Esterházy utóda Wekerle Sándor lett, aki nemcsak minisztereinek nagy részét vette át, hanem képviselőházi bemutatkozó beszédében a választójog kibővítését is megígérte. A Wekerle-kormány első összetételében (1917. augusztus 20. – 1918. január 25.) vallás- és közoktatásügyi miniszter maradt Apponyi; a Károlyi-pártot a népjóléti miniszter Batthyány Tivadar képviselte; a király személye körüli miniszter a katolikus néppárt gróf Zichy Aladár; a Nemzeti Munkapártból kivált csoportot Serényi Béla képviselte; Andrássy Alkotmánypártját pedig az erdélyi Ugron Gábor belügyminiszter, Hadik János közlekedésügyi megbízott tárca nélküli miniszter, illetve Esterházy Móric. (Az immár hetvenéves Wekerle az a magyar politikus volt, aki mindenféle nemesi előjog nélkül harmadjára alakíthatott kormányt, mindháromszor válsághelyzetben: először 1892-ben, másodszer 1906-ban s harmadszor Tisza megbuktatása után. Kormányra kerülésének nyomós oka az 1917-ben lejáró osztrák–magyar kiegyezés megújításának elakadása volt, ami összefüggött a vámszövetségről a Németországgal folytatott tárgyalásokkal. Wekerle híve volt a hosszú lejáratú kiegyezésnek és a Mitteleuropa-tervnek, amely magában foglalt egy német vezetés alatt álló vámszövetséget.) Wekerle kormánya rendkívül heterogén volt, és szinte állandóan változott, huszonegy minisztere közül mindvégig csak báró Szurmay Sándor honvédelmi és Zichy Aladár maradt hivatalban. A gyors személyi változások is tükrözték a politikai élet gyors mozgását, a vezetők hamar változó helyzetmegítélését. Wekerle kezdetben Vázsonyi tárca nélküli választójogügyi miniszterrel együtt – az uralkodói akaratral megegyezően – a választójog kiszélesítésén, illetve a hadsereggel kapcsolatos nemzeti igények részbeni kielégítésén munkálkodott. Vázsonyi javaslatát decemberben terjesztette elő az Országgyűlésben, amelynek fő irányelvei megegyeztek az érvényben lévő, de ki nem próbált 1913-as törvénnyel. A tervezet számos helyen enyhített a korlátokon, és elfogadása esetén először kaphattak volna szavazati jogot a nők is. A választásra jogosultak körét hárommillió férfiban és negyedmillió nőben határozták meg, amely mindkét oldalnak elfogadhatatlan volt, a Munkapártnak túl széles, a radikális jogkiterjesztőknek pedig alacsony. Wekerle érdemi lépésre nem szánta el magát, voltaképpen ingadozott a munkapárti többség és a demokratikus, szociális reformokat és békét követelők tábora között. Ahogy Esterházy, úgy Wekerle sem kezdeményezte új választások kiírását. 1918 elején kísérletet tett egy stabil kormánypárt létre-

hozására. A koncentráció igényével megalakította a 48-as Alkotmánypártot, amelyhez az Andrassy és az Apponyi vezetete csoportok mellett a – Katolikus Néppárt és a Keresztényszocialista Párt egyesüléséből újonnan létrehozott – Keresztényszocialista Néppárt csatlakozott. A Nemzeti Munkapárttal való fúzió is felmerült, de nem valósult meg, így a 48-as Alkotmánypárt gyakorlatilag csak az ellenzéki pártokat foglalta magába. A munkapárt magatartásán Tisza 1918. október végi meggyilkolása módosított, amelyet követően beolvadt amabba, de már későn, mert egy héttel a Károlyi-kabinet megalakulása után feloszlott. Wekerle a pártalapítást kormánya átalakításával próbálta helyzetbe hozni, amiből kihagyta a Károlyi-párti Batthyány Tivadart és Vázsonyit. A belügyminiszteri posztot Ugron Gábor nem vállalta. Bekerült azonban Szterényi József, akit az 1918-as őszi forradalom idején a minisztertanács internált mint demokratikus vívmányokat veszélyeztető egyént, illetve Windischgraetz Lajos herceg, aki majd Károlyi Mihály perében a vád tanújaként tűnik fel 1921-ben.¹⁷⁸

Az általános politikai klímaváltozás hatására az 1917. évi magyarországi kormányváltások összességükben azt eredményezték, hogy bár parlamenti többség nélkül, de a korábbi ellenzék került hatalomba. Ez egyfelől úgy tükröződött, hogy a közigazgatásban – így Erdélyben is – a korábbi munkapárti főispánokat a Függetlenségi Párthoz vagy az Alkotmánypárthoz kötődő személyekkel cseréltek le, részben az Erdélyi Szövetség egyik vezetője, Ugron Gábor belügyminiszter hathatós közreműködésével. Másfelől a belpolitikai vitákban 1917-től ismét a választójogi kérdés került a középpontba. A Wekerle-kormány egyre inkább magára vonta a Választójogi Blokk támasait, ami az 1917 őszién újjászervezés alatt álló Erdélyi Szövetséget is megosztotta.

Erdélyi főispánok 1917. június – 1919 ¹⁷⁹				
Név	Vármegye	Korábbi titulus	Előző főispán	Megjegyzés
Szentkereszthy Béla kormánybiztos ¹⁸⁰	Temes és Temesvársz. királyi város	Háromszék főispán	Joanovich Sándor	ESZ, MSZ, MNP, OMP

178 Hajdu–Pollmann: *A régi Magyarország*, 2014. 243–260.; Pölöskei Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, 2014. 216–218.

179 A félkövérrrel kiemelt személyek a romániai magyar kisebbségi politika kialakításában fontos szerepet vállaltak az impériumváltást követően. A Megjegyzés rovatban azoknak a szervezetnek a rövidítése szerepel, amelynek tagjai voltak: Erdélyi Szövetség (ESZ, 1913–1918), Magyar Szövetség (MSZ, 1921–1922), Országos Magyar Párt (OMP 1922. decembertől), Magyar Nemzeti Párt (MNP, 1922), Függetlenségi és 48-as Párt (F48P); Nemzeti Munkapárt (NMP).

180 A m. kir. minisztérium az 1912. LXII. tc. 4. §-a értelmében Szentkereszthy Bélát 1917. október 28-án kormánybiztosnak kinevezik: Arad, Bács-Bodrog, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyék, valamint Arad, Baja, Debrecen, Hódmezővásárhely, Pancsova, Szabadka, Szeged, Temesvár, Újvidék, Versec és Zombor városok területére. Belügyi Közlöny, 1917. 53. sz. 1690.

Steuer György	Torontál	miniszteri titkár	Dellimánics Lajos	Felmentés: 1918. 11. 17. Steuer helyére Botka Béla (NMP)
Eöttevényi Nagy Olivér	Krassó-Szőrény	udvari tanácsos, egyetemi tanár	Medve Zoltán	Felmentés: 1918. 11. 24. Helyére: Issekutz Viktor kormány megbízott (MSZ, OMP)
Purgly László	Arad	földbirtokos		Felmentés: 1918. 11. 17. Helyére: Varjassy Lajos polgármester (ellenforradalmi kormány)
Barabás Béla	Arad szabad királyi város	országgyűlési képviselő	Kintzig János	F48P. Felmentés: 1918. 11. 17. Helyére: Bartha Albert (MSZ, MNP)
Pogány Béla	Hunyad	alispán	Mára László	Felmentés: 1918. 12. 1.
Malatinszky Lajos	Bihar és Nagyvárad	járásí főszolgabíró	Miskolczy Ferenc (1910-1917)	Felmentés saját kérésre: 1918. 11. 17.
Rainprecht Antal	Nagyvárad tvh. város	törvényszéki bíró	Ciffra Kálmán	1918. májustól Malatinszky Lajos
Kaizler György	Szilágy	földbirtokos, ny. főispán	Péchy Imre	Felmentés: 1919. 2. 23.
Jékey Sándor	Szatmár és Szatmárnémeti sz. királyi város	földbirtokos, járási főszolgabíró	Csaba Adorján	F48P. Felmentés: 1918. 12. 15.
Bolgár Ferenc	Máramaros	udvari és miniszteri titkár	Nyegre Lázsió	Felmentés: 1918. 11. 24.
Ugron András	Beszterce-Naszód	tiszteletbeli főszolgabíró	gróf Bethlen Balázs	Károlyi-kormány kormánybiztosa; ESZ
Diószeghy Zsigmond	Szolnok-Doboka	földbirtokos, polgármester		Felmentés: 1918. 11. 17. ESZ
Velits Zoltán	Kolozs	földbirtokos	gróf Bethlen Ödön	Felmentés: 1918. 12. 01. ESZ
Papp József F48P titkára	Kolozsvár sz. királyi város	ügyvédi kamara elnök		Felmentés: 1918. 12. 01. ESZ, MSZ

Bethlen Sándor Nemzeti Munkapárt	Torda- Aranyos	vármegyei má- sodfőjegyző	Betegh Mik- lós kormány- biztos	Felmentés: 1918. 12. 17. Helyére: Betegh Miklós (MSZ)
Bánffy Kázmér	Alsó-Fehér	alispán	Szász József	Felmentés: 1918. 12. 29.
	Szeben		Waldbaum Frigyes szász ispán	
Gyárfás Elemér	Kis-Küküllő	ügyvéd, földbir- tokos	Kemény Ákos	Kemény (MSZ); Gyárfás: ESZ, MSZ, MNP, OMP
báró Petri- chevich- Horváth Emil	Nagy- Küküllő	ügyvéd, földbir- tokos	Somogyi István	ESZ, Országos Mene- kültügyi Hivatal ve- zetője
Lengyel Zoltán	Fogaras	főispán	Széll József ¹⁸¹	
gróf Mikes Zsigmond Brassó vármegye				Felmentés saját ké- résre: 1918. 11. 17.
Inczédy- Joksmann Ödön	Maros- Torda		Szász József	Felmentés: 1918. 11. 27. MSZ, MNP, OMP
	Marosvásár- hely sz. ki- rályi város		Bernády György	
Lengyel György	Udvarhely	földbirtokos	Ugron János	Felmentés: 1918. 11. 24. Lengyel helyére Ugron Ákos
Tolnay Lajos	Csík	ügyvéd	GyalóKay Sándor	Felmentés: 1918. 11. 17. Helyére: György- pál Domokos fő- ügyész
Király Aladár	Háromszék	alispán	Szentkeresz- thy Béla	MSZ. Kiutasították Romániából.

Belügyi Közlöny, 1917–1918

A kormánypárton kívül az erdélyi politikai életre a legnagyobb befolyással bíró alkotmánypárti Bethlen és Ugron, a függetlenségi Apáthy, Zágoni, Haller mellett a parlamenten kívüli erők közül a legjelentősebb tömegbázissal a Magyarországi Szociáldemokrata Párt rendelkezett. A szociáldemokraták Erdélyben főleg Kolozsváron,

181 A m. kir. minisztérium az 1912: LXIII. tc. 4. §-a értelmében Széll József Fogaras vármegye főispánját a brassói cs. és kir. katonai parancsnokság területére és egyidejűleg az ugyanezen területen működő legfelsőbb parancsnokság mellé kormánybiztossá kinevezte. Belügyi Közlöny, 1917. 30. sz. 948.

Brassóban, Nagyszébenben, a bányavidékeken – a Zsil völgyében –, illetve a Királyhágón inneni, iparilag fejlettebb városokban, így Nagyváradon vagy a bánsági Temesváron fejtettek ki aktív politikai ellenállást, és léptek fel kezdeményezően – az erdélyi függetlenségekkel közösen – az általános választójogért.¹⁸² A szocialisták kolozsvári prominense Vincze Sándor volt, aki noha nem tartozott a pártelithez, neve cikkíróként gyakran feltűnt a szociáldemokrata sajtóban. 1914-ben Budapestről került Kolozsvárra a Munkásbiztosító Pénztár alkalmazásában, ahol megismerkedett a város egyes vezetőivel, többek között gróf Bethlen Ödön főispánnal és a kolozsvári hadbírósnál szolgáló, háborúellenes és az általános választójogot támogató báró Horváth Emillel, illetve a demokratikusan gondolkodó erdélyi kulturális és tudományos élet képviselőivel, például a Nemzeti Színház igazgatójával, a polgári radikális Janovics Jenővel.¹⁸³ Jászi Oszkár, aki Kolozsváron még a háború előtt egyetemi magántanárságot kapott, az Országos Polgári Radikális Pártot 1914-ben alakította meg, elsősorban mégis Kolozsváron kívül Temesvár, Arad, Nagyvárad vékony polgári rétegében találtak követőkre. Olyan értelmiségiek kötődtek Jászi progresszív programjához, mint az említett Janovics Jenő, az erdélyi filmgyártás kezdeményezője, 1913-tól kolozsvári közgyűlési tag, 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács alelnöke; Somló Bódog kolozsvári egyetemi jogtanár, 1918-ban Erdélyért felelős nemzetiségi államtitkár, illetve Ady Endre költő is. Vincze ezekben az években került baráti kapcsolatba Adyval és Csinszkával.

A Függetlenségi Párt és az MSZDP kapcsolata nem állt világnézeti alapokon, hanem konkrét ügyek mentén alakult. Először 1905-ben működtek együtt a Jászi Oszkár kezdeményezte Általános Titkos Választójogi Ligában, amelyhez sikerült megnyerni Kolozsvárról a függetlenségi Apáthy Istvánt és Aradról Barabás Bélát. 1911-ben a két párt a szociáldemokraták szempontjából erősnek számító Resicabányán, illetve a függetlenségi párti mandátumú Marosvásárhelyen közösen kezdeményezett választójogi gyűlést.¹⁸⁴ A következő év júniusban Kolozsváron pártkülönbség nélkül vonultak fel közösen, ahol Apáthy és Kecskeméthy István függetlenségi politikusok, Posta, Kenéz, Somló egyetemi tanárok, illetve a szociáldemokrata Józsa Kálmán képviselték a választójogi ügyet. Apáthy megnyitójában megrázó szavakkal hívta fel tiltakozásra a tüntetőket: „Magyarok! Ti az ezeréves szabadságért valamikor halni is kész, állítólag nagy jogi és alkotmányos érzékű nemzet, ha Tisza műve megtorlatlanul és érvényben marad, akkor Tiszának van igaza. Mert minden nemzet megérdemli a korbácsolást, amelyet eltűr a hátán. A megtorlás művéből minden igaz magyar embernek oly igye-

182 1913-ban az MSZDP háromezer szervezett munkást számlált, amely a háború alatt növekedésnek indult. A szervezettség nehézségére utal, hogy az erdélyi szocialista lapok (Erdélyi Munkáslap, Erdélyi Munkás, Kolozsvári Munkás, a marosvásárhelyi Munkás) jobbára rövid életűek voltak. Szász (szerk.): *Erdély története*, 1986. 1687–1689.

183 Politikatörténeti Intézet Levéltára, Fond: 965. 1. ő. e. Vincze Sándor: *Az erdélyi forradalom I.* kötet.

184 PIL Fond 658. Állag: 6. Dosszié: 94, 133.

kezettel kell kivennie részét, mintha csak őrajta múlték a nemzeti becsület megmentése.”¹⁸⁵ 1914 januárjában a munkáspárt a sajtószabadságért rendezett több vidéki városban gyűlést, köztük Kolozsváron is, ahol Kun Béla és más szocialista politikus mellett a kolozsvári függetlenségi párt képviselőjében Apáthy is felszólalt. Közölte, hogy a polgárság együttérez a munkássággal a sajtószabadságért vívott küzdelemben. Majd erősen támadta Tiszát a román paktumtárgyalásai miatt.¹⁸⁶ 1917 júniusában és júliusában nemcsak a főváros munkássága és polgársága mozdult meg a választójogért vívott harcban, hanem a vidéki városok közül Kassa, Kolozsvár, Szabadka, Arad, Debrecen és Szombathely is a tüntetések színhelyévé vált. Erdély fővárosából a Népszava a következőképpen tudósított: „A város munkássága is impozáns módon vette ki a részét június 8-án a választójogi tüntetésből. Bár az ügyészség a tüntetésre való fölhívást elkoboztatta, a vörös pénteken az egész városban szünetelt a munka [...] a munkásság a függetlenségi pártkörbe indult, ahol dr. Vincze Sándor elvtárs [...], dr. Apáthy István [...] bejelentették a fővárosi munkások és polgárok választójogi akciójához való csatlakozásukat.”¹⁸⁷

Az erdélyi politikai erők szervezkedése kétirányú volt. Míg a munkapártiak és Bethlen egy választójog-ellenes erdélyi blokk felállításán dolgozott, addig a Kolozsvári Választójogi Liga az általános választójog kivívása szándékával közös gyűlésekre hívta össze a függetlenségiakat (Apáthy István), a szociáldemokratákat (Nagy Balázs, Vincze Sándor) és a polgári radikálisokat (Janovics Jenő). A Liga az aktivitását abban a meggyőződésben fejtette ki, hogy az általános, egyenlő és titkos választójog az ezeréves magyar alkotmányossággal összeegyeztethető, és különben is a cenzus egy szűk politika elit hatalommegőrzését szolgálja. A kolozsvári Ujság nem kisebb politikai elccel illette a Bethlen István, Réz Mihály, báró Jósika Sámuel, Bernády György, Mangra Vazul nevével fémjelzett választójog-ellenes mozgalmat, mint „múmiák blokkja.”¹⁸⁸ A függetlenségi párti lap a konzervatív arisztokráciát, a bárókat és grófokat képviselő munkapártiak és a szászok közös lobbijáról ír.¹⁸⁹ Közülük többen is szerepet vállaltak a háború után a kisebbségi érdekvédelem megszervezésében. A teljesség igénye nélkül: a Magyar Szövetség alapítója báró Jósika Sámuel, gróf Béli Kálmán zsidói nagybirtokos, Szentkereszthy Béla, az Országos Magyar Párt elnöke Bethlen György, a magyar egyházak életét koordináló Felekezeti Tanács tagja, Nagy Károly református püspök, Ravasz László egyházkerületi főjegyző, későbbi dunamelléki református püspök. Kilóg a sorból Albrecht Lajos, aki a Magyar Szövetség alelnökéül egy rövid

185 *Föllázad az ország*. Népszava, 1912. 40. évf. 138. szám, június 11. 2–6.

186 *A sajtójavaslat ellen*. Népszava, 1914. 42. évf. 13. szám, január 15. 14.

187 *A választójog napja*. Népszava, 1917. 45. évf. 146. szám, június 10. 8.

188 Az általános választójog ellen foglalt állást: báró Kemény Kálmán, báró Kemény Pál, báró Szentkereszthy Zsigmond, gróf Bethlen György, gróf Klebelsberg Kunó, gróf Bánffy György, gróf Bethlen Ödön, gróf Béli Ákos, Kálmán Gusztáv, Lukács László, Mikó Bálint, Sándor János stb. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456.

189 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456. *Erdélyi Szövetség*.

ideig, a transzilvanista Kós-féle Erdélyi Magyar Néppárt elnöke, illetve Bernády György – 1922-től romániai országgyűlési képviselő –, aki az elsők között szőlította fel politikai aktivitásra az erdélyi magyarságot.

A választójog reformját ellenzőket ért kritikákra Réz Mihály reflektált, aki a román betörést követően a korábnál is élesebben támadta a függetlenségiakat és a szociáldemokratákat, akik fellépésében a korábbi állításait látta visszaigazolni. „A magyar közélet ma két táborra szakad. Az egyik oldalon állnak a régi Magyarországnak hívei. A magyar szupremáciának, a magyar intelligencia vezető szerepének a fenntartói. A másik oldalon állnak a nemzetietlen radikalizmus és a nemzetközi szocializmus régi hívei. Az elnyomott nemzetiségek felszabadításának és népuralom szükségességének a hirdetői.” Olvasatában ez azt jelentette, hogy a két utóbbi tábor kezében az általános választójog csupán politikai eszköz, és nem a végső cél. A szociáldemokraták a fennálló társadalmi és gazdasági rendet, a nemzetiségi mozgalmak pedig a területi integritást számolnák fel.¹⁹⁰ Réz minden politikai engedményben a Monarchia belső válságának eszkáldálódását, a nemzetiségi harcok radikalizálódását, az erdélyi románság politikai képvisellete többségbe kerülésének veszélyét, a Monarchia berendezkedésének visszafordíthatatlan átalakulását látta.¹⁹¹

A választójog körül kialakult heves viták erejét mutatta, mennyire megosztotta a kérdés az azonos politikai platformon állókat is. Marosvásárhely és Maros-Torda vármegye új főispánja, Inczedy-Joksmann Ödön beiktatásakor Bethlen István helytelenítette a választójog kiterjesztését, és annak háború utánra való elhalasztását javasolta. Erre reagált saját párttársa, Bedő Sándor, az Alkotmánypárt helyi elnöke: „szomorú, de egyúttal megszégyenítő is lenne, hogy félni kelljen attól, ha a magyarnak több jogot adnak”.¹⁹² Más kontextusban, de hasonló véleménykülönbség alakult ki a brassói magyarokat tömörítő Brassói Egységes Magyar Párt¹⁹³ körül is, amikor Hantz Mihály elnök szembekerült Zakariás Jánossal, az Erdélyi Szövetség, illetve a brassói törvényhatósági jogú bizottság tagjával. Zakariás és az őt támogatók azt kérték, hogy pártgyűlés keretében foglaljanak állást az általános választójog mellett, amit az ellenkezők megpróbáltak leszavaztatni.¹⁹⁴

A választójog szempontjából fontos gyűlésre került sor szeptember 30-án, Kolozsváron, amelyet az erdélyi szociáldemokraták, a kolozsvári függetlenségi párt és a Vá-

190 Réz Mihály: *A demokrácia és a magyarság*. Magyar Figyelő, 1917. 7. évf. III. kötet, 145–153.

191 Réz Mihály: *A koalíció statisztikája*. Magyar Figyelő, 1917. 7. évf. IV. kötet, 217–221.

192 *Főispáni beiktatások*. Népszava, 1917. 45. évf. 189. szám, július 31. 6.

193 Egységes Magyar Párt (1910–1918. november): mérsékelt konzervatív, etnikai párt. A párt vezető testületeibe (24-es és 100-as bizottságok) egyenlő arányban kerültek be a korábbi koalíciós pártok politikusai és a munkapárt helyi vezetői. Első elnökévé dr. Hantz Mihályt (munkapárt), alelnökévé Szele Bélát (újságíró, függetlenségi párti) választották. A párt célja a kisebbségben élő magyarok egyesítése volt, tekintet nélkül az országos politikai törésvonalakra. A pártot a parlamentben a '67-es elveket valló Szerényi József képviselte (Brassó második választókerületében). A párt hivatalos lapjának a Brassói Lapok számított.

194 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456.

lasztójogi Blokkhoz csatlakozott egyesületek rendeztek. A helyszínt Janovics Jenő színháza biztosította. Pósta Béla köszöntője után Apáthy kiemelte, hogy az általános választójogért azért kell harcolni, hogy a társadalom vezető pozícióira a társadalom legalkalmasabb tagjai, a tehetségek jussanak. Báró Kemény Árpád főrendiházi alelnök zajos helyeslés közepette vetette fel pikírt kérdését: „hogya igaz az, hogy a magyar nép minden tagja arisztokratikus hajlamú, akkor miért tagadják meg az arisztokraták az arisztokratától a választójogot?” Vertán Endre országgyűlési képviselő Vázsonyi választójogi miniszter megbízásából számadatokkal mutatta ki, hogy a tervezett választójog nem csökkentené, hanem növelné a magyarság politikai erejét. A szociáldemokrata párt vezetőségének tagja, Bokányi Dezső arról beszélt, hogy a magyarság ereje valójában attól függ, hogy önmaga erejével és „kultúrfőlnyével tud-e másokat magához vonzani. Ha ilyen erő híján van, akkor Magyarország agyagpilléreken nyugvó korhadt szerkezet, amelynek uralmát már csak az erőszak tarthatja fenn ideig-óráig”. Meggyőződése az volt, hogy a magyarság városi, ipari, társadalmi, kulturális téren megnyilvánuló „ereje” a nemzetiségekkel szemben akkor maradhat fenn, ha az állami életet demokratizálják, és a békés fejlődéshez szükséges jogokat széleskörűen biztosítják. Az Országos Polgári Radikális Párt képviselőjében Pilisi Lajos kiemelte, hogy a választójog demokráciát, népműveltséget és felvilágosodást jelent, amelyen keresztül meg lehet oldani a nemzetiségi kérdést. Glücklich Vilma a feministák küldöttjeként arra szólította föl a választójoggal rendelkező nőket, hogy – noha nem minden nő jogosult választani – harcoljanak a választójog további kiterjesztéséért. Vincze Sándor elsősorban a munkásság vezetőinek fogalmazta meg mondanivalóját, amikor arról szólt, hogy bár politikai jogaikért szövetségre léptek a polgári társadalom osztályaival, valódi céljaikat és cselekvési ideáljait nem téveszthetik szem elől. A gyűlés legbefolyásosabb előadója Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter, az Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt vezére volt. A gyűlés politikai tétjét azzal emelte, hogy a választójogért folyó küzdelem szereplőit megerősítette személyes jellegű politikai üzenetével. Apponyi a nyilvánosság előtt felülvizsgálta korábbi álláspontját az általános választójogról. „A választójog nemcsak, hogy nem árt a magyarságnak, hanem használ. [...] A választójog ma azért időszerű, mert akik most átszenvedik a nehéz időket, azoknak már most eleve biztosan kell tudni azt, hogy a nagy tehermegosztás kérdését nem az ő megkérdésük nélkül fogják elintézni. Ennek a megnyugtatósnak szükségessége igazolja az aktualitást.”¹⁹⁵

Paál Árpád Udvarhely vármegye főjegyzője, az Erdélyi Szövetség vezető tanácsának tagja Székelyföld magyar társadalmának politikai megerősítése céljából támogatta a választójogi reformküzdelmet. Érvelése tanúsága szerint Udvarhely vármegyében 1913-ban a választásra jogosultak számát feleannyira csökkentették, mint volt 1874-ben. Székelyföld választóinak összlétszámát pedig negyven év alatt közel negyven szá-

195 *A választójogért*. Népszava, 1917. 45. évf. 245. szám, október 2. 6.

zalékkal apasztották. Ezt a magyarság elleni lépésként értelmezte, amely végeredményben a románság politikai érdekeinek kedvez. „A választójogi kiterjesztéstől való félelmek szerintem se nem jogosak, se nem célszerűek [...] a székelyek szempontjából pedig egyenesen ártalmasak” – figyelmeztetett Paál. Az a gondolat, amely a választójog reformját nemzetpolitikai okokkal indokolta, a világháború végéig a függetlenségi tábor elképzeléseinek egyik kulcseleme maradt.¹⁹⁶

3.4. AZ ERDÉLYI SZÖVETSÉG „MAGYAR TERVE”

Az 1917. évi kormányváltás az Erdélyi Szövetség számára azt a kedvező politikai változást vonta maga után, hogy Ugron Gábor megkapta a belügyminiszteri széket és Erdély újjáépítését felügyelő királyi biztosi posztot is. Munkájában az Erdélyi Szövetség 1914-es programjára kívánt támaszkodni. A miniszteri kinevezés egyúttal a Szövetséghez tartozók véleményének országos szintre történő becsatornázását segítette. Ezt támasztja alá az a levélváltás is, amely a frissen kinevezett belügyminiszter és Apáthy között történt. Ugron elpanaszolta, hogy a román hadsereg által feldúlt keleti részek közigazgatása fél év alatt sem állt helyre. A probléma megoldásához erdélyi szövetségeseinek támogatását kérte, hogy a közigazgatás – a városok és a községek – tisztségviselőit a kormány nevezhesse ki, és az alkalmatlanokat menesztthesse. Az önkormányzati jogköröket nem szüntette volna meg, de a helyi választójog korlátozását szükségesnek tartotta. Válaszában Apáthy támogatásáról biztosította Ugront. Ha szükséges, a kormány éljen kinevezési hatalmával, és az alkalmatlan, főként munkapárti tisztségviselőket bocsássa el – írta Apáthy válaszelevelében.¹⁹⁷

Az Erdélyi Szövetség esedékes újjáalakulásában, 1917 szeptemberében, Apáthy István – ahogy 1913-ban – most is főszerepet vállalt. Bethlen egyetértett az Erdélyi Szövetség újrarendezésével, de Apáthyt illetőleg eltérőek voltak a szándékai. Ugron és Apáthy a kormány támogatására, illetve a választójog demokratizálására kívánták felhasználni a Szövetséget, míg Bethlen Apáthynak jelezte, hogy csak akkor vesz részt a tanácskozáson, ha a választójog nem kerül napirendre. Apáthy végül engedett, mert tudta, hogy Bethlen nélkül a szervezet jelentősége csökkenne.¹⁹⁸ A függetlenségi politikus a választójog kapcsán képviselt nézetéből később sem engedett, amit alátámaszt Vázsonyi Vilmos választójogi miniszterrel történt későbbi levélváltása 1918 júniusában, amikor Paál Árpádhoz hasonlóan azt sérelmezte, hogy az erdélyi magyarság több választókerületben el van tiltva a választójog gyakorlásától.¹⁹⁹

196 K. Lengyel Zsolt: *Erdély újjáalkotásának a magyar terve 1917/1918 során*. Korunk, 2017/2. 66–67.

197 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456.

198 Romsics: *Bethlen*, 1991. 85.

199 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456.

Minden bizonnyal a belpolitikai fókusztemák alakításának szándékával készült 1917 nyarán *Az erdélyi kérdés* című névtelen programszöveg. Az Apáthyhoz köthető irat – Bethlen márciusban elmondott parlamenti beszédéhez hasonlóan – abból a meggyőződésből indul ki, hogy a Monarchia államjogi feldarabolása „egész mai Közép-Európa végveszedelmét jelentené”. A háború és Románia katonai támadása azt tette nyilvánvalóvá, hogy az erdélyi kérdés mint nemzeti és nemzetközi súllyal bíró probléma megoldatlansága magában hordozza az összeomlás eshetőségét. „Gyökeres s a jövőre is teljes biztonságot nyújtó megoldása egyedül az erdélyi magyarságnak és a vele azonos érdekű, feltétlenül államhű németeknek etnikai túlsúlyra juttatásán sarokallik.” Az erre vonatkozó tervek között szerepelt például a Maros menti magyar telepítési akció, a Székelyföldet Kolozsvár környékével és a Partiummal összekötő „etnikai híd” kialakítása vagy a román nemzetiségű köztisztviselők áthelyezése az Alföldre és a Dunántúlra. Erdély etnikai viszonyainak a magyar nemzeti állam érdekeit szolgáló megváltoztatása a „preventív honvédelem” formájában fogalmazódott meg, egy „külön erre hivatott kormányzati szerv” irányításával. A programterv öt tárgykörben és három általánosabb zárófejezetben tárta fel az Erdélyi Szövetség két kívánságát és hat követelését. I.: közgazdasági szempontból a román kivándorlás és a magyar bevándorlás elősegítése mellett nemzeti földbirtok-, kereskedelmi és iparfejlesztő állami politikát kívánt. II.: tan- és egyházügyi vonatkozásban a görögkeleti és görögkatolikus iskolák és tanítóképzők államosítását, a román állami középiskolák, kultúregyletek állami felügyeletét, illetve a román felekezeteiből való áttérések előmozdítását követelte. III.: a közigazgatással kapcsolatban a vármegyék új területi beosztását írta elő annak érdekében, hogy „a magyarság és szászság együttesen lehetőleg minél több vármegyében számszerű többséggel, illetve erős számszerű súllyal bírjon”. IV.: igazságügyi téren az államellenes büntettek megtorlását és a büntetőjog megszigorítását óhajtotta. V.: szociális vonatkozásban állami intézkedéseket javasolt a természetes népességszaporodás elősegítéséért (a közegészségügy intézményes javítása, csecsemő-, gyermek- és anyavédelem, különösen a legnagyobb gyermekhalandóságú székelységnél). Az átfogó jellegű három utolsó fejezet a katonai határvédelem megfelelő szervezését, a törvényhozás terén a főrendiházában az erdélyi részek arányos képviselését óhajtotta. Az emlékirat utolsó pontja, a Bethlen és Apáthy által is támogatott „külön (rekonstrukciós) minisztérium felállítását” indítványozta, amely a felsorolt pontok végrehajtásához szükséges törvényjavaslatokat készítette volna elő.²⁰⁰

Az Erdélyi Szövetség másodszori megalakítására 1917. szeptember 30-án került sor Kolozsváron. A tanácskozáson több országos politikus is részt vett: Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter, Földes Béla (Függetlenségi Párt) ideiglenes gazdasági miniszter, Ugron Gábor belügyminiszter képviselőként Velits Zoltán, Kolozs

200 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456.; K. Lengyel, *Korunk*, 2017/2. 65–66.; Az 1917. szeptember 30-i Erdélyi Szövetség ülésének jegyzőkönyve megtalálható még: HM HIL, M. kir. Honvédelmi Minisztérium iratai, első világháború korszaka, 4653. doboz.

vármegye új főispánja. A Szövetség, ahogy 1913/14-ben, úgy most is kölcsönös kompromisszumokat követően, megfelelő személyi összetétellel, de immár valóban párt- és vármegyehatárok feletti szervezetként kezdhetette meg működését. Az ülés fő feladata a korábbi program aktualizálása és a kilenctagú elnöki tanács megválasztása volt. Az újjáalakulás iratai ügyvezető elnökként nevezik meg Apáthy Istvánt (Kolozsvár), Bedő Sándort (Marosvásárhely) és Zakariás Jánost, aki korábban a székely akció ügyét is képviselte, helyetteseikként báró Petrichevich-Horváth Emilt (Dés), Király Aladárt (Sepsiszentgyörgy), Papp Józsefet (Kolozsvár), Pósta Bélát (Kolozsvár), Thorma Miklóst (Csicsókeresztúr) és Vertán Endrét (Torda). Az elnöki tanácsot három elnök vezette: két főnemes, gróf Bethlen István (Budapest és Mezősámsond) és a függetlenségpárti báró Kemény Árpád (Alsógárd), 1906–1910-ben Alsó-Fehér vármegye főispánja, valamint utóbbi párttársa, Ugron Gábor (Marosvásárhely). A világháborút megelőző rövid epizóddal ellentétben most ténylegesen megkezdődött az Erdélyi Szövetség szervezetének kiépítése, amelyről Zakariás János egy későbbi előterjesztése alapján döntöttek november 21-én. A háromfős ügyvezető elnökség feladata volt a területi szervezetek létrehozása vármegyei és választókerületi szinteken.²⁰¹ Élükre egy-egy elnököt, valamint külön-külön álló tanácsokat választottak. Az elképzelt szervezeti struktúra, ha maradéktalanul nem tudott is megvalósulni, Erdély egész területét sikerült behálózni. 1918 tavaszán számos erdélyi főispán és magas rangú közigazgatási tisztviselő csatlakozott az akkor már több mint száztagú vezető tanácshoz, amely ekkor már az erdélyi kormánybiztosság létrehozását tartotta elsőrangú feladatának.

Bethlen a román–magyar békekötésre vonatkozóan a következő javaslatot terjesztette elő: Magyarország elismeri Románia szuverenitását, az viszont elkerülendő, hogy a Monarchia és Románia szorosabbra fűzze kapcsolatait. Bethlen tehát felülvizsgálta korábbi álláspontját, és nem számolt romániai területek elcsatolásának a lehetőségével. Ebből következett az a biztonságpolitikai-katonai javaslata, hogy a magyar–román határ kiigazításával egyrészt a Kárpátokon túl egy védelmi zóna felállítására, másrészt a Kárpátokon belül a székely határőrség megerősítésével polgári határvédelemre van szükség. A gyűlésen emellett Erdély gazdasági rekonstrukciója szempontból az első lépések egyikének a vasúthálózat fejlesztését jelölték meg, illetve a nemzeti érdekeket megjelenítő szociális birtokpolitika megvalósítását, „a föld nemcsak az egyesé, hanem a nemzeté is”. Bethlen, ahogy márciusi beszédekor hiányolta az államellenes tevékenységgel szembeni határozott fellépést, most a gyűlés megerősítette erre irányuló törekvését, és támogatta a büntető törvénykönyv (1915. évi XVIII. tc.) vagonelkobzásról szóló rendelkezésének a szigorítását.

A Szövetség magáévá tette Bíró Balázs indítványát, a városi fenntartású Kolozsvári Nemzeti Színház államosításáról, illetve újak alapításáról Marosvásárhelyen, Brassó-

201 Kolozsvár: Szilágy, Kolozs, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód vármegyék; Marosvásárhely: Csík, Maros-Torda, Udvarhely, Kis-Küküllő vármegyék; Brassó: Háromszék, Brassó, Nagy-Küküllő, Hunyad, Szeben, Fogaras vármegyék.

ban és Nagyszebenben, továbbá a görögkeleti és görögkatolikus tanárképzők fokozott állami ellenőrzésére vonatkozó javaslatokat. Az ülés vége felé Király Aladár volt főispán Háromszék és Csík vármegyék társadalmi feszültségeit ismertette, és külön felhívta a figyelmet a magyar katonák önkényes rekvirálása körül tapasztalt visszaélésekre. Megoldásként azt kérte, hogy a kormány és a főispánok az Erdélyi Szövetséget vonja be a lakosság ellátásának végrehajtásába. Ez valószínűleg kulcsfontosságú lett volna, hiszen ekkoriban ez volt a legfontosabb pozíció és feladatkör, amiből politikai tőkét lehetett kovácsolni. Zakariás János előterjesztésére döntöttek egy központi iroda felállításáról Kolozsvár központtal, illetve a vezető tanács tagságának további húsz fővel való kibővítéséről. Ekkor vált taggá Gyárfás Elemér, aki a kisebbségi magyarság egyik meghatározó politikusa lett a két világháború között.²⁰²

A földbirtok- és telepítési politika az Erdélyi Szövetség egyik központi ügye volt. Báró Petrichevich-Horváth Emil elnökhelyettes 1917 decemberének végén terjesztette elő memorandumát, amelyet a nemzetiségek birtokvásárlásával és az 1916-os román betöréssel indokolt. Az emlékirat a földtulajdon megőrzésének és visszaszerzésének megkerülhetetlen intézkedéseit egyúttal társadalompolitikai eszköznek tekintette részben a magyar kisbirtokosság megerősítése érdekében, részben a magyarság kivándorlásának megfékezésére. Üdvözölte a birtokpiac új jogi szabályozását, de eredményeit tekintve kevésnek tartotta. A jogszabály hiába preferálta az állami elővásárlás lehetőségét, az eladásra kerülő birtokok nemzetiségi kézbe jutását nem befolyásolta. A tevőleges birtokpolitika eszközeként azt javasolta, hogy Erdély színmagyar vidékein a „kötött birtokot” tíz-tizenöt és kétszáz-hatszáz hold nagyságú kis- és középbirtokokra parcellázzák fel, aminek bevételei (mintegy tízmilliárd korona) fedezetként szolgálhatnak további föld- és erdőterületek felvásárlására. Támogatta a határőrvidékre vonatkozó elképzeléseket, amelyeknek társadalmi bázisát a földtulajdonnal rendelkező magyar kis- és középbirtokosság jelentette. A koncepció részét képezte a szociálisan érintett rétegeken túl a valamelyest életképes gazdaságok támogatása is, amely az „új földteher-mentesítés kell Erdélyben” szlogeneken fogalmazódott meg.

Az Erdélyi Szövetség Vezető Tanácsa 1918. január 28-i ülésén felkarolta Petrichevich-Horváth ajánlásait. Megbízott egy hattagú munkabizottságot, hogy memorandumban szociális, kulturális és gazdasági érvekkel mutassa ki a kormány számára a földbirtok- és határvédelmi politika összefüggését. Az ülésen szóba került az erdélyi választókerületek új beosztásának kérdése is, majd határoztak arról, hogy a román többségi arányok kialakulását elkerülve rajzolják újra a választókerületeket. A jelenlévők ezenkívül kormányzati felterjesztésre jóváhagyták a marosvásárhelyi ipari és kereskedelmi kamara titkárának, Rácz Lajosnak *Erdély vasútpolitikája* című gazdaság-

202 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456.

politikai tanulmányát.²⁰³ Végül szóba került egy olyan hivatal felállításának ötlete is, amely a lassan haladó erdélyi újjáépítést karolta volna fel. Élére Ugront javasolták, aki nemcsak elkötelezettje, de kiváló ismerője is volt az erdélyi kérdésnek. 1918. március 6-án Ugront kinevezték az erdélyi királyi kormánybiztosságra élére, ami újabb lökést adott az Erdélyi Szövetségnek.²⁰⁴

A Wekerle-kormány írásban értesült az Erdélyi Szövetség javaslatairól. Azokat megtárgyalta, és egyes pontjait kész volt támogatni – de egészében nem tette magáévá. A Szövetség munkaterve „nem képezi még a kormány hivatalos programját”, csupán „a szükséges teendők szerves megállapítása céljából, ezen tanulmányt fogadta el a tárgyalás alapjául”. A honvédelmi minisztérium egy név nélküli jelentésében, 1917 decemberében a következőkről tájékoztatta Wekerle miniszterelnököt a Szövetség programpontjairól:

A vasútfejlesztés katonai szempontból kiemelt beruházásként kezelendő, és támogatásra érdemesnek nevezte a nemzetiségi hadiárva magyar szellemben való gondozását, bentlakásos internátusokban való nevelését, amelyre az előzetes számítások szerint Kolozsváron és Marosvásárhelyen kétezer-ötszáz főig nyílnak lehetőségek. A határvidék létesítésének ötletét ellenben elvetette. A hadsereg főparancsnoksága azt már 1915 novemberében (18025. sz.) felvetette, de „erre a háború alatt még amúgy sincs szükség, miután a kivételes intézkedések a kormány részére a kellő eszközöket biztosítják”. A határvidékek felállítását időszerűtlennek gondolták, és a javasolt formájában és megfelelő források hiányában megvalósíthatatlannak is. „Ezen elavult intézmény immár sem a magyar közjogi viszonyokhoz, sem a mai modern védelmi berendezkedésekkel össze nem egyeztethető.” A jelentés ezzel szemben szellemiségében és nemzetiségpolitikai célkitűzéseiben megegyezett a Szövetségével. Egyetértettek abban, hogy a háborút követően szükséges a határ mentén egy megfelelő védelmi zóna kialakítása. Azt is megnevezték, milyen szempontokat vegyenek ehhez figyelembe: egy huszonöt kilométer széles katonai sávon belül a hazaárulással elítéltek és az ellenséghez pártolt személyek teljes vagyonekobbása és családjaik kitelepítése. Az így állami kézbe került földeket rokkant magyar katonák és tisztek részére utalják ki, katonai szolgálataikért cserébe. Emellett kérik, hogy az ipari vállalatok vezető posztjait nemzethű szakemberekkel töltsék be. A helyi társadalomépítés során a magyar tan nyelvű iskolák és egyházak kapjanak kiemelt állami támogatást. Az ortodox felekezeti iskolákat, papneveldéket, nemzetiségi egyesületeket pedig vonják állami kontroll alá.²⁰⁵

203 Rácz Lajos: *Erdély vasút-politikája. Gazdaságpolitikai tanulmány*. Marosvásárhely, 1917. A tanulmány tizenegy fejezetben tárgyalja a vasút hátrányos állapotát, illetve a fejlesztéshez leg-szükségesebb feladatokat és terveket (keleti körvasút, határvasút).

204 K. Lengyel, Korunk, 2017/2. 69–71.

205 HM HIL, M. kir. Honvédelmi Minisztérium iratai, első világháború korszaka, 4653. doboz. Tárgy: Erdély rekonstrukciója.

Az Erdélyi Szövetség 1918-tól fokozta intézményesülését. Áprilisban megalakult a Szilágy, júniusban pedig a Kis-Küküllő vármegyei választmánya.²⁰⁶ Előbbi azonos volt a helyi függetlenségi párti körrel, de ez a világnézeti kötelék nem akadályozta meg a választmány tagjait abban, hogy kijelentsék: nem pártpolitikai célokat támogatnak, hanem „a nemzeti lét teljességéért való küzdelmet”. A másik helyi választmány létrehozását, a dicsőszentmártoni alakuló ülést 1918. június 29-re hirdette meg Gyárfás Elemér, aki 1917 júliusától töltötte be Kis-Küküllő vármegye főispáni tisztét. A pártpolitikai kötetlenséget hangsúlyozva azzal a kéréssel fordultak a vármegye vezető intelligenciájához, hogy minél többen csatlakozzanak az Erdélyi Szövetséghez. Az említett két vármegyén kívül a Szövetség alapszervezete Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér és Kolozs vármegyékben alakult meg, de a vezetőség névsorán kívül források hiányában tevékenységüket nem ismerjük.²⁰⁷

A magyar kormány az Erdélyi Szövetség követeléseiből a világháború végéig két dolgot valósított meg, igaz az egyiket csak részlegesen. Wekerle Sándor kormánya 1917. november 1-jétől minisztériumi utasítással megtiltotta a keleti-délkeleti államhatár mentén fekvő földbirtokok eladását és vásárlását, valamint tíz évnél hosszabb időtartamú bérbeadását, illetve kikötötte az állam elővásárlási jogát.²⁰⁸ A birtokforgalmi ügyletek szabályozási joga az akkor létesített Erdélyi Ingotlanforgalmi Bizottság jogkörébe tartozott, amely Bethlen István vezetésével működött. A másik intézkedés Apponyi kultusz- és tanügyminiszter felügyeletével megkezdett kelet-magyarországi kultúrözna megtervezése volt, amelyben a legtöbb román felekezeti iskolát állami tanintézményekkel váltották volna fel. 1918 júniusában 311 román egyházi iskola 477 pedagógusa elvesztette államsegélyét.²⁰⁹

1918 utolsó hónapjaiban a világháború eseményei a Szövetség által elképzelttel ellentétes irányban hatottak. 1918. szeptember 11-én felfüggesztették az erdélyi királyi kormánybiztosság működését. A Szövetség a valóságban utolsó napjait élte, vezetősége 1918 októberében ülésezett utoljára. Az összeomlás hónapjaiban, a történeti Magyarország önmentési kísérletei rendjén a Szövetség irányítói közül Apáthy István

206 Szilágy vármegyei elnök: dr. Bölöni Zoltán, kerületi elnökök: Dinogén János polgármester (Szilágysomlyó), dr. Kósa Béla, ügyvéd (Tusnád), Benkó Elek, földbirtokos (Szilágycseh). Kis-Küküllő vármegyei elnök: Gyárfás Elemér, kerületi elnökök: Pataky Sándor (Dicsőszentmárton), Pósta Bertalan (Erzsébetváros), Haller Jenő (Hosszúaszó). OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456.

207 Szolnok-Doboka vármegyei elnök: László László, kerületi elnökök: Abrudbányai Ede (Szamosújvár), Jogomán Antal (Dés), Huszár Ádám (Magyarláros), Jimó Lajos (Nagyilonda). Beszterce-Naszód vármegyei elnök: Ugron András. Torda-Aranyos vármegyei elnök: Szenkovics Aurél. Alsó-Fehér vármegyei elnök: Fogarassy Albert. Kolozs vármegyei elnök: Ferenczy Lajos. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2456.

208 A m. kir. minisztériumnak 4000/1917. M. E. számú rendelete, az ingatlanok forgalma tárgyában. Földmívelési Értesítő, 1917. 28. évf. 43. sz. 880–885.

209 Szász (szerk.): *Erdély története*, 1986, 1898.

vállalt kitüntetett szerepet a Károlyi-kormány által támogatott Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság élén.²¹⁰

3.5. AZ ERDÉLYI SZÖVETSÉG FUNKCIÓI ÉS TAGJAINAK ELTÉRŐ SZEREPFELFOGÁSA

Tevékenységét és céljait tekintve az Erdélyi Szövetség egymással összefonódva egyszerre két fő funkciót próbált meg betölteni. Egyfelől az országos politikában bizonyosfajta regionális lobbicsoport (*pressure group*) kialakítására törekedett, ami sikerrel befolyásolhatja a törvényalkotókat és a kormányt a vélt vagy valós erdélyi érdekeknek megfelelő intézkedések meghozatala irányába. Tisza miniszterelnökségét követően erre azért volt esély, mert az erdélyi megyék élére a korábbi ellenzékhez közeli főispánok kerültek, részben a belügyminiszter, Ugron Gábor jóvoltából. A szövetség vezetőiben hamar felmerült az a gondolat is, hogy az új főispánokat vonják be a szövetség vezető tanácsába. 1917/18 fordulójától lett tag Ugron András, báró Diószeghy Zsigmond, Gyárfás Elemér, a régi tagok közül pedig többeket főispánná neveztek ki. Bethlen István ama törekvése, hogy a szövetség integrálja a munkapártiakat is egy nagy közös erdélyi politikai csoportba, azért sem valósulhatott meg, mert a szövetség döntően a Függetlenségi Párt fennálló szervezeteire épült.

A szövetség másfelől kísérletet tett a regionális társadalomszervező szerep betöltésére. 1916-ot követően új helyzet állt elő Erdélyben; a társadalom egyes csoportjaiban és vezetőikben nagyobb igény mutatkozott a segítségnyújtás és az új, radikálisabb politizálás iránt. A szövetség ebben a helyzetben sokkal elfogadottabbnak bizonyult politikai lobbicsoportként, és sokkal könnyebb volt számára a társadalomszervező szerep felvállalása is. A menekültek segítségével és az újjáépítésben Bethlen István és Ugron Gábor kulcsszereplőkké váltak, illetve többedmagukkal (Kemény Árpád, Zakariás János, Vákár P. Arthur, Kenéz Béla) szoros kapcsolatokra tettek szert kormányzati szereplőkkel. Ezenfelül megerősödött az EMKE és a szövetség kapcsolata Sándor József és Apáthy Pósta, illetve Bíró Balázs kapcsolatán keresztül. A Szövetség tagjai nemegyszer országos, illetve regionális intézményes háttérrel is rendelkeztek: Barabás Samu református esperes, Sebess Dénes, a budapesti ítélőtábla tanácselnöke, majd az igazságügyi minisztérium államtitkára, Zombori László, az erdélyi püspök udvari káplánja, az erdélyiek megsegítésére indított Pro Transsylvania segélyakció vezetője. Az Erdélyi Szövetség politikai jelentősége, társadalomszervező lehetőségei és érdekérvényesítő szerepe az 1917. őszi újakezdést követő időszakban megerősödött.²¹¹

Az Erdélyi Szövetség keretei között tevékenykedők nemcsak a szervezetnek tulajdonítottak eltérő szerepet, de egyéni, saját szerepfelfogásuk is különbözött. Reprezen-

210 K. Lengyel, Korunk, 2017/2. 72.

211 Egry, Századok, 2013/1. 19–25.

tánsainak életútját és politikai környezetét illetően pedig a Monarchia összeomlását követően jelentős mértékű változások következnek be. 1918-ig legalább négy, különböző személyekhez kapcsolható szerepfelfogás körvonalazódik.

1) A *helyi politikusok* kategóriájába azok tartoztak, akik a szövetség létrejöttét, formálódó ideológiáját, közigazgatási és más intézményi kapcsolataikat a helyi politikai tér átformálására kívánták felhasználni – például a választókerületekről szóló paktum révén. A helyi szervezők legnagyobb része (Thorma Miklós Beszterce-Naszód, Gyárfás Elemér Kis-Küküllő stb.) többnyire szilárd közéleti pozíciókat őrzött, az Erdélyi Szövetség kevéssé volt számukra egzisztenciális kérdés. A brassói ügyvezető elnökké választott Zakariás János ezzel szemben 1917 végére teljesen perifériára szorult a helyi politikában, őt az a Szele Béla buktatta meg egy pótválasztáson, aki 1920-at követően a passzivisták oldalán jelentős politikai szervezőmunkát végzett a Brassói Lapok főszerkesztőjeként. A helyi politikusok – egy-egy helyi sajátosságtól eltérően – elsősorban a Tisza-rendszer elleni küzdelem eszközt látták az Erdélyi Szövetségben.

2) A *transzilvanista vizionárius gondolkodású személyek* Erdély kérdését próbálták egységes látószögből képviselni. Elsősorban Vákár P. Arthur volt az, aki egy még kiforratlan (proto)transzilvanista eszme mentén nemcsak a románokkal, hanem valamilyen formában a Magyarországon belüli helyzettel is számot kívánt vetni. Említést tett egy remélt valódi erdélyi vezetőről, egy kormánybiztos eljövételéről – ezzel bizonyosan Bethlen Istvánra utalt. Erdély nemzetiségeire úgy tekintett, mint akiket a közös múlt és erdélyi származás köt össze. Vákár követelménye az Erdélyi Szövetség programjában használt faj fogalmával állt összhangban, amelyet úgy határoztak meg mint lelki összetartozást, nem pedig mint testi bélyeget. Erdély-centrikus felfogásában az Erdélyi Szövetség az egyetlen autentikus megjelenítője volt az erdélyi közvéleménynek. Kormánykritikájában Erdély kérdése úgy jelent meg, mint amely régóta csak – Budapestről nézve – a Király-hágón inneni érdeket jelent. Végző konklúziója igazán meglepő: Erdély, „Magyarország Kaliforniája”, a „magyar Belgium” képes eltartani önmagát. Ez a következtetés egyértelmű előfutára volt egy néhány hónappal későbbi gondolatnak: Magyarország nem élhet Erdély nélkül, mert Erdély mindennek a kútforrása. Ami korábban csak a jövőre vonatkozott, és inkább csak Erdély gyámkodástól való mentességét jelentette, itt már az ellenkezőjébe fordult. Erdély értékei jelentik Magyarország felemelkedésének kulcsát is.²¹² Vákár P. Arthur rendkívül aktívan képviselte Erdély határőrvidéktervét. A történeti előzményekre támaszkodva 1918-ban önálló javaslattal állt elő, amelyet Ugron Gábor belügyminiszter elé terjesztett. Vákár a székelyföldi „ősi foglалás jogára” és a székely nemesi előjogokra épülő határvédelmi rendszer modernkori viszonyainak megfelelő újragondolását a román betöréssel, az orosz és a román kapcsolatokkal és a „rövidlátó bécsi politikával” indokolta. „A katonailag felosztott határőrvidékek most lehetnek volna igaz oszlopai a dinasztianak a s

212 Egrý, Századok, 2013/1. 25–27.

katonailag szervezett [...] székely határőrvidékek most teljesíthették volna történelmi feladatukat.”²¹³

A történelmi hagyományokra épülő erdélyi gondolatiság az 1916-os év pusztító eseményeinek hatására nemcsak az Erdélyi Szövetségen belül, hanem a regionalista szemléletű helyi sajtóban is jelentős publicitást kapott. Az Erdélyi Szemle különösen kedvelte az Erdély sajátos érdekeiről szóló írásokat. Napirenden tartotta a vasúthálózat elégtelenségéről, a pénzügyi és kereskedelmi viszonyok újragondolásáról és a földpolitikáról szóló kritikus véleményeket. Nemény Vilmos újságíró az önállóbb kezdeményezőkészségre hívta fel a figyelmet, azzal a kritikai élel, hogy nem lehet mindent a kormánytól várni, mert annak segítsége csak az átmeneti pénzgyűjtésben és címek osztogatásában nyilvánul meg.²¹⁴ Az időszakos pénzgyűjtésre tett kritika részben a Pro Transsylvania-ra és elnökségének személyi összetételére utalt, amelyben egy herceg, huszonzét gróf, tizenegy báró és mindösszesen hat nem arisztokrata foglalt helyet.²¹⁵ Sipos Iván az erdélyi magyar bankok nagyobb szervezettségét hiányolta, amikor a németországi bankrendszer példáját véve alapul, az elaprózottságról és tőkehiányról beszélt. Míg Németországban ötven-hatvan nagy bank kezében összpontosult a banki tőke, addig a hazai rendszerben kétezer intézményben forgácsolódott szét. A viszonyok megváltoztatása érdekében ekkor került sor arra, hogy miniszteri rendeletben korlátozzák az új pénzintézetek alakítását, illetve a nagyobb bankok a kisebb, elsősorban vidéki pénzintézeteket igyekeztek magukba olvasztani. Kolozsváron is sor került egy ilyen beavatkozásra, amikor a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank az Erdélyi Bankot affilialta. Az Erdélyi Szemle tudósítója a lépés pozitívumát elsősorban abban értékelte, hogy a bank nyolcmillió koronáért vásárolt földbirtokokat Erdélyben. A vásárlás mögött két ok is húzódott: egyfelől a háborúval járó pénzromlás, másfelől a tordai földgázterületek megszerzésének szándéka.²¹⁶ A korszak egyik legnagyobb fejlesztésének politikai és társadalmi igénye a vasúthoz kötődött, amelyet számos terv, javaslat, program támaszt alá. A fejlesztések elmaradásának indokolását Rácz Lajos és más megszólalók politikai mulasztáshoz kötötték, amely a gazdasági szempontokon túl „katonailag is a területmegtartás vagy elvesztés egyik közvetlen alapkérdésévé nőtt [...] Magyarország önvédelmének lehetősége és sikere keleti részén Erdély sorsával függ szorosan össze.”²¹⁷

3) A *nagy politikusok* csoportjába az országos és kormányzati pozíciókat ellátó képviselőket sorolhatjuk. Az Erdélyi Szövetségen belül egyértelműen Bethlen István volt

213 Vákár P. Arthur: *A határőrvidékek fejlesztéséről és újjászervezéséről*. Gyergyószentmiklós, 1918. 4–7.

214 Nemény Vilmos: *Erős magyar Erdély!* Erdélyi Szemle, 1917. 3. évf. 6. szám, február 11. 58.

215 *Pro Transsylvania*. Magyar Figyelő, 1917. 7. évf. I. kötet, 449.

216 Sipos Iván: *Az erdélyi tőke fogalma a háború előtt*. Erdélyi Szemle, 1917. 3. évf. 13. szám, május 20. 149.

217 Rácz Lajos: *Erdély vasút-politikája*. Marosvásárhely, 1917. 9–30.; Rácz Lajos: *Erdély vasútpolitikájának feladatai*. Erdélyi Szemle, 1917. 3. évf. 22. szám, július 22. 238.

az élenjáró politikus, aki túllépett a regionális vezető szerepén, és pártok fölött álló kompromisszumokat és konfliktusokat vállalt fel. Ezzel együtt, noha Bethlen a világháború idején országos politikussá vált, az általa azonosított problémák vagy erdélyi ügyek (földbirtok-politika), vagy erdélyi magyar nézőpontból szemlélt kérdések (választójog) maradtak. Jelentősége korán megmutatkozott; például 1912-ben, amikor a kormány a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségén keresztül titkos hitelprogramot indított bajba jutott erdélyi középbirtokok megmentésére, a hitelekről döntő informális bizottság vezetőjévé Bethlent delegálták. 1916-ot követően pedig mindinkább bekerült a döntéshozás mechanizmusába. Bethlen mellett ide sorolható továbbá Ugron Gábor, akit 1915-ben választották országgyűlési képviselővé, előbb belügyminiszter lett Esterházy, majd Wekerle kormányában, 1918 márciusától pedig Erdély királyi biztosa.

4) A negyedik kategóriát a szövetség hálózatát és kapcsolatrendszerét működtető közéleti figurák – a „pókok” – alkották. A szövetség egyben tartásában, regionális szervezésében és a központi kormányzatra való nyomásgyakorlásban Apáthy István vállalt kiemelkedő szerepet, aki nem tört országos politikai ambíciókra. Apáthy lett a szövetség szervezésének lelke, ami abból következett, hogy ő volt a vidéki szervezetek bázisát adó Függetlenségi Párt erdélyi kulcsfigurája. Közmegbecsülését tudományos pályáján kívül minden bizonnyal az is megerősítette, hogy országos kapcsolatain túl képes volt Bethlennel kompromisszumra jutni.²¹⁸

218 Egrý, Századok, 2013/1. 25–29.

4. ERDÉLYI SZEMMEL NEMZETRŐL, NEMZETISÉGEKRŐL ÉS ERDÉLY JÖVŐJÉRŐL A NAGY ÁTALAKULÁSBAN

Bethlen István, Jancsó Benedek, Apáthy István, Pósta Béla, Kenéz Béla, Réz Mihály, Jakabffy Elemér, Pál Gábor és Gyárfás Elemér életútját korszakos átalakulások befolyásolták, amikor Magyarország még egy európai birodalom része volt, és a magyarság egésze tartozott a szuverenitása alá – amit viszont a kisállami lét és a magyarság negyedének kisebbségi sorba kényszerítése követett. Száz év távlatából az említettek megszólaltatása segíthet megérteni a mai szemlélőnek a vizsgált korszak eltérő nézőpontjait. Cselekedeteiken és gondolataikon keresztül közelebb juthatunk az akkori jelen, illetve az elképzelt jövőjükre irányuló tervek megismeréséhez, nevezetesen ahhoz, hogyan kerülhet az erdélyi kérdés a regionális problémakör léptékéből országos megvilágításba. A kiválasztott „beszélők” közül mára többen fennakadtak a szakirodalmi értelmezések rostáján, azaz gondolataik és politikai kezdeményező szerepvállalásuk jobbára feledésbe merült. Nem minden „elfelejtett” személy maradhat homályban, ugyanis jelenlétükön, problémafelvetéseiken, válaszaikon át informálódhatunk közvetlenebb formában az 1910-es évek szakadatlanul változó valóságában. Meg kell jegyeznünk, hogy a nemzetépítők rendkívül eltérő nézetspektruma kidomborítja a magyar szupremácia biztosítására használni kívánt – nem egyszer idejétmúlt – elemeket, mint például a hitbizomány, a székely határőrség újbóli felállítását, a nemzeti telepítés, a románok kivándoroltatása vagy az a javaslat, hogy a telepített hadirokkantak fejlesszenek nemzetivé korábbi agrárvidékeket. Ugyanakkor a kitűnő és tudós férfiak, mint például a demokrata hajlandóságú Apáthy István – akit mélyen áthatott a nemzetiségi mozgalmaktól való félelem –, még a racionális kompromisszumkészséget, a Tisza István románokkal való kiegyezési kísérleteit is, árulásnak minősítették. Azt is ki kell emelni, hogy ezek az erdélyi szereplők – és számos szövetségesük – voltak azok, akik a periférián fekvő Erdélyből a központ felé nyomatékositották korszakuk általánosabb gazdasági és társadalmi problémáit, a középosztály anyagi romlástól való félelmeit, a külső országokból jövő fenyegetettség sűrűsödő érzetét, amelyek a kihívásokkal való szembenézést kívánták előmozdítani.

4.1. BETHLEN ISTVÁN, ERDÉLY VEZETŐ POLITIKUSA

Gróf Bethlen István a 20. századi magyar politika egyik legjelentősebb és a konzervatív-nacionalista magyar politikai gondolkodás egyik nagy alakja. Bethlen 1901-es

képviselővé választásától kezdve 1918-ig sajátos erdélyi jegyekkel rendelkező regionális politikus, aki az erdélyi magyar szupremácia ügyével – főleg annak földforgalmi, választójogi és nemzetiségi aspektusain keresztül – került be az országos politika főáramába. Politikai gondolkodásában nagymérvű változások nem következtek be, szocializációja és környezete élete végéig a liberális konzervativizmus politikai alapértékeihez kötődtek, mint aki elfogadja a 19. század eleji liberalizmust, illetve a 19. század közepének hazai polgári átalakulást. Elutasított minden olyan törekvést, amely a társadalom és a politikai rendszer alapvető megváltoztatását tűzte céljául, szóljon az radikális jogkiterjesztésről vagy annak ellenkezőjéről, bolsevizmusról vagy fasizmusról. Azon a fajta népképviselőten, amely a 19. századi liberalizmus gyakorlatában elsősorban a vagyonos (magyar arisztokrácia, birtokos nemesség), művelt rétegek politikai érdekképviselőtét biztosította, lényegében nem kívánt változtatni. Bármiféle módosítást csak akkor támogatót, ha az nem veszélyeztette a történelmi fejlődés során szervesen keletkezett intézmények és társadalmi formák fennmaradását. Az 1918-as összeomlás előtt a Bethlen politikai gondolkodását meghatározó vonások a konzervativizmus mellett egyrészt az agrárizmus. Ennek főbb elemei a következők voltak: az ipar mérsékeltebb és a mezőgazdaság fokozottabb állami támogatása, az agrárszektor vámvédelme, a mezőgazdasági hitelek kamatfeltételeinek fejlesztése, a hitbizományok rendszerének kiterjesztése a közép- és kisbirtokokra, a termelési, fogyasztási és értékesítési szövetkezetek országos hálózatának létrehozása. Másrészt Bethlen a nemzeti érdekek erőteljesebb képviselője mellett foglalt állást – a kormánypolitikához képest.²¹⁹

Az 1890-es éveket megelőző két évtized tőkés fejlődése megbontotta az uralkodó osztályok kiegyezés után kialakult erőegyensúlyát, amely a nemesi eredetű földbirtokos rétegek mellett jelentős pozíciókat biztosított a felemelkedett ipari, kereskedő- és pénztőkés rétegnek. A 19–20. század fordulójától továbbá a társadalmi befolyást szerző városi polgárság – akiknek az érdekét 1901-től Vázsonyi Vilmos Demokrata Pártja igyekezett képviselni –, a munkásság és a parasztság emancipálódó felső rétege a politikai érdekérvényesítés jogát kezdte követelni a történelmi elit, az arisztokrácia és a dzsentri politikai vezető szerepe mellett.²²⁰ Bethlen ebben a küzdelemben a történelmi elit pozícióinak megőrzése mellett foglalt állást, és minden progresszív irányt (demokrata, polgári radikális ideológia, szocializmus) és erre irányuló eszközt (mint például a választójog gyors kiterjesztése) elutasított. A társadalomról és a nemzetiségekről való gondolkodásában az agrárius szociálprotekciónizmus és a liberális elitizmus szervesen kiegészítette egymást. Bethlen a birtokos osztály megerősítésében látta a magyarság utolsó lehetőségét, amely képes lehet védelmezni a magyar nemzet befo-

219 Romsics: *Bethlen*, 1999. 66–185.; Romsics Ignác: *Bethlen István életpályája*. Kommentár, 2013/5.; Ablonczy Balázs: „*Bethlen István erdélyisége*”. Kommentár, 2013/5.

220 Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867–1918*. Budapest, 2015. 142–143.

lyásának fenntartását. Ez azt is jelentette, hogy politikai víziójában a nemzetet a föld-birtokosok reprezentálják. Az erdélyi románsággal kapcsolatos koncepciójának kiindulópontja az volt, hogy a románság politikai szándéka a Magyarországon belüli nemzetiségi jogok követelése helyett idővel Erdély és a román királyság egyesítése felé irányul. Ebből a tételtől következett, hogy a magyar nemzetiségpolitika feladatát 1918-ig nem a kollektív nemzetiségi jogok vagy általában az állampolgári jogok kiterjesztésében, hanem a nemzetiségi és vegyes etnikumú vidékeken élő magyarság gazdasági és kulturális pozícióinak erősítésében látta. Politikai eszközrendszerébe tartozott a románság gazdasági térnyerésének akadályozása és politikai érdekérvényesítési lehetőségeinek korlátozása.²²¹ Túllépett Tisza nemzeti liberalizmusán, mert kevésnek ítélte a spontán asszimilációt, s az egyik legfontosabb célkitűzésének tekintette a nemzetépítést, illetve, ezzel összefüggően, a nyelvében homogén közösség megteremtését.

Erdély kérdése Bethlen számára a világháború alatt egyszerre összmagyar és birodalmi szintű problémává vált. A radikalizálódó nemzeti mozgalmakkal szemben a térség stabilitása érdekében a Monarchiára úgy tekintett, mint kiegyensúlyozó központi hatalomra az oroszokkal és németekkel szemben. Indoklásában Románia katonai támadása és az antanthatalmaknak a kis nemzetek függetlenségét elismerő állásfoglalása állt. Az antant- és a központi hatalmak között a háború alatt többször került sor béketapogatásokra. Az USA 1917. áprilisi hadba lépése előtt felajánlotta segítségét a békés viszonyok helyreállításában, majd 1916. december 20-án – nyolc nappal azután, hogy Bécs és Berlin ajánlatot tett (Bukarest elfoglalását követően) az előzetes tárgyalások megkezdésére – felszólította a harcoló feleket, hogy hozzák nyilvánosságra háborús céljaikat. Az antantszövetségesek 1917. január 12-i válaszjegyzékükben a következőket kérték: a központi hatalmak által megszállt területek kiürítése, Lengyelország függetlensége, Elzász-Lotaringia francia kézre juttatása, illetve az Oszmán Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia uralma alatt élő kis nemzetek felszabadítása. Az utóbbi pont szolgált Woodrow Wilson 1918 januárjában meghirdetett tizennégy pontos rendezési terve alapjául. Bethlen úgy gondolta, ha a Monarchia felbomlana és létrejönne tíz-tizenkét kisállam, azok fennmaradása kétséges lenne. A két hatalmas, a német és az orosz nemzet befolyása alatt azok rövid időn belül „oroszkká vagy németekké válnának”, ezért „Ausztria és Magyarország nem egyéb, mint a kis nemzetek vétója a nagyokkal szemben”. A Monarchia két legerősebb nemzetének, az osztráknak és a magyarnak ezért az a „történelmi hivatása”, hogy e „negatív összetartozás” helyébe „erős, pozitív lelket” öntsenek – fejtette ki véleményét az országgyűlésben. Az orosz veszélyre való figyelmeztetés az újabb kori magyar külpolitikai gondolkodás egyik alaptétele volt. Bethlen a kormányzati és az ellenzéki körökben egyaránt ismeretes terveket fejlesztette tovább, amikor javaslatában a Bosznia-Hercegovinán túli délszláv területek anektálása bukkant fel az önálló szerb államiság teljes felszámolása nélkül.

221 Romsics: *Bethlen*, 1999. 66–185.

Erdély kapcsán Bethlen nem a sajátos kulturális és regionális eltéréseket emelte ki, hanem a magyar állam regionális politikájának hiányát (földbirtok-politika, gazdaság- és infrastruktúra-fejlesztés), illetve az erdélyi magyar nemzetépítés (a szupremácia fenntartása) erőteljes támogatásának szükségességét. Az ország keleti határainak biztosítása érdekében Románia és Magyarország közötti határkiigazításokat, lakosságcserét és telepítéseket (moldvai csángók, veteránok) és állami birtokpolitikát javasolt (a szociális szempontokat figyelembe véve).²²²

A háború elvesztésének és a Monarchia felbomlásának tényével nyilván Bethlennek is szembe kellett néznie. Feladva korábbi nemzetiségpolitikai koncepcióját, közeledett az autonóm vagy független Erdély gondolatához. Ez a koncepciómódosítás – szoros kapcsolatban az 1918 ősze és 1919 ősze között gyorsan változó és magyar szempontból romló nemzetközi körülményekkel – három szakaszban következett be. Első lépésként elismerte, hogy a nemzetiségek javára engedményeket kell tenni (a megyék kétnyelvűsége, a felekezeti iskolák tanügyi szabadsága, nemzetiségi államtitkárságok felállítása), illetve 1918. november 11-én egy budapesti politikai megbeszélésen támogatta Károlyi Mihály és Jászi Oszkár demokratikus, a magyar állam keretén belül maradó kantonális rendezési koncepcióját. Második gondolati lépcsőnek a székely köztársaság terve – lényegében a történeti állam egységéről való kényszerű lemondás – tekinthető Jászi aradi tárgyalásainak kudarcát (1918. november 14.), illetve a belgrádi katonai konvenciót (1918. november 13.) követően. A független köztársaságról szóló, wilsoni elvekre hivatkozó elképzelés értelmében a kompakt egységben élő hat-nyolcszázévezres székelyföldi magyarság szuverén székely köztársaságot hozott volna létre.

A harmadik szakasz az önálló erdélyi állam vagy a román állam keretein belüli erdélyi autonómia ötletével kapcsolódik össze. *Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei* című tervezetet a magyar, a román és a szász nemzetek 1526-ig visszanyúló autonóm fejlődéséből és az erdélyi önkormányzat történeti hagyományából Gyárfás Elemér vázolta fel 1919 márciusának végén. A három erdélyi nemzet képviselőiből álló kormányzótanács megalakítását és külön erdélyi országgyűlés megválasztását javasolta az Emil Hațieganu erdélyi román miniszterhez eljuttatott memorandumában, de választ sem tőle, sem a nagyszabású román vezető tanácstól (Consiliul Dirigent) nem kapott.

1919 májusában született egy másik memorandum is, amelyet Rugonfalvy Kiss István debreceni egyetemi tanár készített. Gyárfástól eltérően a román és a magyar nemzetet fenyegető szláv „veszedelemből” indult ki, amely megegyezett Bethlen korábbi helyzetértékelésével, és tett ajánlást a román–magyar perszónalunio létesítésére. Ez a gondolat Iuliu Maniunak, a Kormányzótanács elnökének és Teodor Mihalinak, az Erdélyi Román Nemzeti Tanács vezetőjének nyilatkozataiban is visszhangra talált, ami-

²²² *Képviselőházi napló*, 1910. XXXV. kötet. 710. országos ülés, 1917. március 3. 4–16.

kor Románia és Magyarország egymásra utaltságát hangoztatták. A Tanácsköztársaság kikiáltása után Bethlen István Bécsbe menekült, és „új politikai irányvonalat” kezdeményezett. Ennek a lényege – Rugonfalvy gondolatmenetéhez hasonlóan – a szlávellenes magyar–román együttműködés, végső célja pedig egy Románia és Magyarország közötti államszövetség megteremtése volt. A kérdésben 1919 augusztusában és szeptemberében tárgyalásokra is sor került, de a románok mindenekelőtt az 1916-os bukaresti szerződéshez közelítő határok garantálását szerették volna elérni. 1919 végén Bethlen Jancsó Benedekkel együttműködve újabb tervezetet készített az erdélyi kérdés megoldásáról – amely később a párizsi magyar békedelegáció VIII. számú jegyzékéeként bukkan fel újra. Az előterjesztés Gyárfás ismertetett memorandumához hasonlított, amely a történeti Erdély egységének megőrzését javasolta, illetve azt, hogy államjogi hovatartozását (Románia vagy Magyarország része, illetve független legyen-e) népszavazás döntse el. Bethlen erdélyi koncepciójában visszaköszönt az a Játszi Oszkártól származó gondolat, hogy a történeti Erdély nemzetiségi megosztottsága úgy kezelhető, ha svájci mintára, az ott élő nemzetek egyenjogúságát szem előtt tartva, nyelvi-etnikai kantonokat alakítanak ki. Erdély kérdését illetően a Bethlen és mások által felvetett tervezetek közül végül egyik sem talált érdemi támogatottságra.²²³

4.2. JANCSÓ BENEDEK, A SZAKÉRTŐ ÉS KULTÚRPOLITIKUS

A székelyföldi Gelencén született Jancsó Benedek a román történelem és a nemzetiségi mozgalmak problematikájának egyik elismert szakértője. A középiskolai oktatással rövid időre szakítva (1895-ben) a nemzetiségi és munkásmozgalmakkal szemben a magyar miniszterelnökök sorában legkeményebben fellépő gróf Bánffy Dezső kormányában a nemzetiségi ügyosztály munkatársaként kapcsolódik be a politika világába. S ugyancsak itt kezdte politikai pályafutását segédtitkárként a későbbi Bethlen-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, gróf Klebelsberg Kunó is. Jancsó aktív résztvevője a tudománypolitikai vitáknak. Vezető szerepet vállalt a progresszív gondolatokat terjesztő Huszadik Század című folyóirattal és a hozzá kapcsolódó Magyar Társadalomtudományi Társasággal szemben alakított konzervatívabb, a társadalomban fennálló nemzeti értékek szolgálatába állító Magyar Társadalomtudományi Egyesületben (1907). A háromfős igazgatóságban foglalt helyet Apáthy István, Gaál Jenő és Jancsó Benedek. Bethlen és Apáthy formálisan nem csatlakozott az Erdélyi Szövetséghez, de termékeny írókként és szellemi vezetőkként széles körben hatottak gondolataik.²²⁴

223 Romsics Ignác: *Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről*. Magyarságkutatás Évkönyve, 1987. 49–64.

224 Asztalos Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, 1931.

Jancsó az 1916-os román katonai támadást követően a román mozgalmak megismertetése céljából a Szabad Lyceum ismeretterjesztő társaság által szervezett sorozat keretében mutatta be a magyarországi román nemzeti mozgalom történetét.²²⁵ A dák-római kontinuitáselmélet, az erdélyi nemzetekkel egyenlő jogot kérő 18. századi *Supplex libellus Valachorum Transilvaniae* című memorandum, a Horea- és Cloșca-féle lázadás, a görögkeleti felekezeti iskolák román társadalomban betöltött szerepe részletes ismertetésével Jancsó arra kívánt rámutatni – amely nézetet maga is osztott –, hogy a románság valódi célja: Erdély és Románia egyesítése.

Okfejtését a román társadalom elemzésével vezette fel. A század elején az erdélyi románságot „csonka” társadalomként jellemezte, amely nem tagozódik osztályokra, rétegekre, nem rendelkezik széles középosztállyal és arisztokráciával, többnyire falvakban élő földművelő parasztságból áll. Nagy és gazdaságilag jelentős román város nem alakult ki, s az itt élők foglalkozásukat tekintve munkások, kereskedők, napszámosok, illetve cselédek. A vékony középosztályt a fokozatosan növekvő és gyarapodó értelmiség alkotja, amelynek gerincét papok, tanítók, tisztviselők, ügyvédek adják – akik egyben a román nemzeti kultúra és politikai törekvések képviselői is. Jancsó ebből azt a következtetést vonta le, hogy végső soron semmilyen demokratikus reform nem változtathatja a csonka román, illetve a fejlettebbnek ítélt magyar és szász társadalmak között fennálló fejlettségi különbségeket. Az „örök érvényűnek” tűnő kép abból a gondolatból táplálkozik, amelynek jegyében a magyar nemzeti politika a közérdeket védte a tömegektől és az etnikai partikularizmustól. Jancsó sarkos konklúziója így szól: „a népeknek e társadalmi különbözőségén alapuló politikai és gazdasági súlyát semmilyen demokratikus politikai szervezet vagy rendszer – talán még a szociáldemokrácia politikai elveinek diadalmaskodása – sem változtathatná meg, illetőleg nem egyenlíthetné ki. [...] a magyarországi románság, összehasonlítva a magyarsággal, etnikai tekintetben egyáltalán nem mondható haladó fajnak.” Ez utóbbit nyers számadatokkal magyarázta: 1840 és 1910 között a magyarság ötmillió fővel, míg a románság csupán hétszáz ezerrel gyarapodott.

Mondandójának fókuszában a századfordulóra látványosan megerősödött nemzeti mozgalmak álltak. Fejlődési vonalát tekintve megkülönböztette egymástól a magyar és a román nacionalizmust. A román nemzeti mozgalomra mint etnikai, nyelvi nacionalizmusra tekintett, amelynek politikai legitimitását a demokratikus törekvések jelentik. Ezzel szembeállította az általa fejlettebbnek, magasabb rendűnek vélt történeti alapokon nyugvó magyar nemzetépítést, amely önálló államot hozott létre. Véleménye szerint a román demokratikus-populáris nacionalizmus a magyar állam fennállását érintő legsúlyosabb kihívás. Bár felismerte az új nacionalizmusok újszerű tömegerejét, Jancsó szilárdan hitte, hogy a nemzeti törekvések jogalapját elsősorban a

225 Jancsó Benedek a Szabad Lyceum Tudományt és Ismeretet Terjesztő Társaság 1916–1917. évi szabadegyetemi tudományos tanfolyamai sorozatában 1917. március 6-án, 13-án, 20-án és 27-én tartott előadásokat.

történeti előzmények, maga az államalapítás képessége jelenti. Közönsége előtt részletesen beszélt a dák–római kontinuitáselméletről, amely román nézőpontból azt volt hivatott alátámasztani, hogy a román nemzeti mozgalom történeti jogalappal rendelkezik Erdélyre vonatkozóan.²²⁶ Jancsó kétségbe vonta és cáfolta a románság történeti visszavezethetőségét az egykori Dácia népeire, de elismerte, hogy a nemzeti öntudat kialakulásának lényeges alkotóeleme a múlt dicsőségének érzete és politikaiá alakítása. „A nemzetiségi izgató, a politikus, sőt az államférfiú sem veti meg a nemzeti eposzból származó e naiv hitet, hanem felhasználja a maga céljaira.”²²⁷

Kutatói tevékenységének egyik legizgalmasabb időszaka az 1917 júniusa és 1918 októbere közötti szakaszra esik, amikor Bethlen István kezdeményezésére a császári és királyi hadsereg-főparancsnokság – a magyar kormánnyal egyetértésben – a központi hatalmak által megszállt Bukarestbe a román nemzeti mozgalmak tanulmányozására szakemberekből álló bizottságot küldött.²²⁸ Legelső feladatuknak tekintették a nyomtatott és a kéziratos anyag összegyűjtését. A feladat nem várt nehézségekbe ütközött, mert a németek néhány hónappal megelőzték a magyar kutatókat, és számos kéziratos és nyomtatott anyagot lefoglaltak. Azonkívül a német, az osztrák–magyar, a bolgár és a török katonai hatóságok a közhivatalokban található nagy mennyiségű iratot semmisítették meg. A közel másfél éves működés alatt körülbelül ötezer kötetnyi könyvtárat, tekintélyes folyóirat- és hírlapgyűjteményt állítottak össze. Jancsó Bukarestben végzett adatgyűjtését, amely felölelte a románok erdélyi megtelepedésétől az Erdély Romániához csatolásáig terjedő időszak történetét. Adatait *A román irredentista mozgalmak története* című könyvében dolgozta fel, amelynek kiadására a trianoni döntést követően, 1920 őszén került sor. A bizottság által egybegyűjtött állomány hazajuttatása nem volt kalandoktól mentes, ugyanis a Monarchia háborús veresége sürgős távozásra készítette a kutatókat, s az egyáltalán megkerült, ládába pakolt anyagok is megszenvedték az 1918-as őszt.²²⁹

A világháború elvesztésével járó bizonytalan helyzet az erdélyi politikusokat mély aggodalommal töltötte el, és arra ösztönözte, hogy demonstratív akciókkal üzenjenek: Erdély Romániához csatolása a magyarok számára elfogadhatatlan, és összeegyeztethetetlen a wilsoni elvekkel. Az első ilyen akciót az 1918 novemberében Budapesten alakított Székely Nemzeti Tanács kezdeményezte. A szervezet élén Ugron Gábor, Sebess Dénes és Jancsó Benedek álltak. A nagygyűlést november 17-én Budapesten tartották, ahol a tanács támogatásáról biztosította a Károlyi-kormány nemzetiségi politi-

226 Jancsó Benedek: *Erdély és a nagyromán aspirációk*. Budapest, 1918. 1–6.

227 Jancsó Benedek: *Román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. II. kötet. Budapest, 1899. 757–758.

228 A négyfős bizottság, Jancsó Benedek, Ajtay József m. kir. miniszteri tanácsos, Gagyí Jenő országos alleltároló, Gyórfy István, a Magyar Nemzeti Múzeum őre Palló János százados parancsnoksága alatt lévő „K. u. k. Abwehrstelle bei der Zentralpolizei in Rumänien” nevű katonai különítmény alatt dolgozott 1917 júniusa és 1918 októbere között.

229 Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Budapest, 1920. V–VIII.

káját. Javasolták, hogy amennyiben a békekonferencia nem tartja fenn a magyar állam területi egységét, 1) a magyar–román együttélés a wilsoni elvek alapján kantonális rendszerben biztosított, 2) a székelyek összefüggő területeiken nemzetközi garanciák mellett független, szabad és szuverén köztársaságot alkothassanak, 3) kéri a Magyar Népköztársaság támogatását az államalakulat létrehozásában és képviselést a békekonferencián. A Tanács vezetői Jászi Oszkárt is felkeresték javaslataikkal, aki támogatásáról biztosította őket. A Tanács képviselői egyúttal *Székely Katonák!* című felhívásukban megkísérelték fegyverbe szólítani a székely nemzetet.²³⁰ A Székely Nemzeti Tanács megerősítése érdekében Jancsó javasolta az erdélyi székely tanácsok létrehozását. Az Erdélyben tartózkodó Bethlen ösztönzésére november 19-én létrejött egy előkészítő bizottság az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács megalakítására, és a Marosvásárhelyre meghirdetett november 28-i „székely nemzetgyűlés” megszervezésére. A gyűlésen erdélyi, bánági és partiumi magyarok is részt vettek. Bíró Balázs és Szádeczky-Kardoss Lajos kolozsvári oktatók, Ravasz László püspökhelyettes, valamint Szóts János és Csetri János szociáldemokrata vezetők szólaltak fel, s helyeselték a Károlyi-kormány ragaszkodását a területi integritáshoz és a wilsoni elveken alapuló nemzetiségi politikájához. Bethlen jelen volt ugyan, de nem beszélt a közönség előtt. Táviratban üdvözölte az egybegyűlt tiltakozókat Kolozsvárról Apáthy István és Vincze Sándor. A Székely Nemzeti Tanács Marosvásárhelyen kívül Gyergyóban, Háromszéken és Udvarhelyen hozta létre helyi tanácsát.²³¹ Működésüket a Károlyi-kormány első lépésben egymillió koronával segítette, és kérte, hogy külföldi propagandát folytassanak a magyarügy érdekében. Másodszor Ugron Gábor közbenjárására további harmincmillió koronát különítettek el egy erdélyi hadsereg toborzására.²³²

Jancsó a világháború Erdélyre vonatkozó következményeit az Új Magyar Szemle 1920. júliusi számában összegezte. A szerző nézőpontjának egyik sajátossága, hogy a világháború hosszát öt évben állapítja meg, amelynek az 1919-es román és antant-megszállás is részét alkotja. Jancsó az új Romániával kapcsolatban két hipotetikus kérdésre keresi a választ. Egyfelől arra, vajon képes lesz-e a régi román királyság a területében megduplázódott és a társadalmi összetételében sokszínűvé vált Romániát integrálni.²³³ Másfelől: milyen stabil alapokra épül a román parlamentarizmus, illetve: a fennálló intézményrendszer képes-e belpolitikai vitákat megfelelő keretek között tartani? Válasza az előadásaiból is ismert tételre épül: a román királyság társadalmi, nemzeti, politikai és gazdasági fejlettsége jóval elmaradottabb a Monarchiától elfoglalt területekénél, amely magában hordozza azt is, hogy I. Ferdinánd román király rövid

230 Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920*. Aetas, 1993. 3. sz. 76–118.

231 Romsics: *Bethlen*, 1999. 107–110.

232 Primipilus: *A székely hadosztály és a székely nemzeti tanács*. Új Magyar Szemle, 1920. 3. szám, október, 272–281. (A cikk álneven jelent meg. A latin primipilus lófőt jelent. Társadalmi rang volt a székelyek között, amely a főszékelyek, a primorok után következett a hierarchiában. A rangokat *Az egyes címek és rangok megszüntetéséről* szóló 1947. évi IV. törvény törölte el.)

233 Románia területe az 1914-es 137 903 km²-ről 1920-ban 294 967 km²-re növekedett.

történeti múltjánál fogva nem rendelkezett „fejedelmi” tekintéllyel. „Nagyrománia imperium romanummá [Római Birodalommá] csak akkor lehetne, ha rendelkeznék egy olyan erős dinasztikus hatalmi támaszponttal, mint aminő a régi Osztrák–Magyar Monarchiában a Habsburg-dinasztia volt.” Jancsó a román parlamentarizmust hasonlóan negatívan ítélte meg, amely intézményes alapszerkezetében oligarchikus jellegű, és a személyes kapcsolattartáson alapuló bizánci stílusú politikai kultúrához állt közelebb, mintsem a nyugati politikai rendszerekhez. Kultúrharcos véleményét a következőképpen fogalmazta meg: „A románság képtelen megfelelni annak a történeti feladatnak, amely osztályrészévé lett [...]. Nincs ehhez sem politikai ereje, sem erkölcsi hivatása, sem az a tekintélye, amelyet egy hosszú, századokra visszanyúló történeti múlt képes egyedül megadni.”²³⁴

4.3. AZ ERDÉLYI SZÖVETSÉG TUDÓS HÁRMASA: APÁTHY ISTVÁN, PÓSTA BÉLA ÉS KENÉZ BÉLA

Apáthy István, Pósta Béla és Kenéz Béla foglalkozásukat tekintve egyaránt egyetemi oktatók és kutatók a biológia, a régészet és a statisztika területeiről. Erdéllyel való találkozásuk a kolozsvári egyetemhez kötődik, ahol a századforduló környékén kerültek állásba. Egyikük sem erdélyi születésű, Apáthy a fővárosban, Pósta Kecskeméten, Kenéz pedig Szolnokon nevelkedett. A politikába való becsatlakozásuk színhelye Kolozsvár, mindhárman a függetlenségi párthoz kötődtek, a választójog kiszélesítéséért folyó küzdelmekben nyilvánosan szerepet vállaltak. Az Erdélyi Szövetség 1914-es programtervezetét Thorma Miklós Beszterce-Naszód vármegyei és báró Kemény Árpád Alsó-Fehér vármegyei főispánok közreműködésével közösen állították össze. Az 1910-es években az erdélyi magyar politikai élet meghatározó szereplői, akik széles körű kapcsolataikon keresztül hatottak környezetükre, és befolyásolták a magyar nemzetről és általában a politikáról való gondolkodást.

4.3.1. Apáthy István: eugenetika és állami politika a nemzetépítés szolgálatában

Apáthy István az orvosdoktori oklevél megszerzését követően három éven át a nápolyi zoológiai állomáson dolgozott, s az ott szerzett tapasztalatokkal nemzetközileg is elismert tekintélyt szerzett. Huszonhét éves korában, 1890-ben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a zoológia és az összehasonlító bonctan tanárává nevezték ki. Itt 1909-ben Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásával nyugat-európai színvonalú állattani intézetet létesít. Érkezése évében tagjává válik az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvosi és természettudományi szakosztályának, s nagy lendülettel fog bele tudományos népszerűsítő tevékenységébe. Előadásokat tart a

234 Jancsó Benedek: *Nagyrománia*. Új Magyar Szemle, 1920. 3. szám, július, 295–301.

munkásosztály köreiben, folyóiratot szerkeszt, könyvet ír. A századfordulóig Apáthy figyelme főként az egyetemre összpontosult, s arra, hogy előteremtse az anyagi forrásokat a tudományszervező reformelképzeléseihez. 1903-ban az egyetem rektorává nevezik ki, de rövid időn belül a politika irányába fordul.²³⁵ Előbb a volt miniszterelnök, gróf Bánffy Dezső 1903-ban Kolozsváron alapított Új Pártjához csatlakozik, amelynek rövid ideig Ady Endre is tagja. A Szabadelvű Párttal és Tisza Istvánnal szakító Bánffy nemzeti és függetlenségi hangokat pengető programja egybevágott Apáthy politikai gondolkodásával. „Jövevényként” egy későbbi, 1906-os, önvallomással felérő írásából kitűnik, hogy Kolozsváron ébredt rá az anyanyelvi kultúra fontosságára, és Budapest mellett a vidéki Magyarország és Erdély nemzeti kulturális jelentőségére. „A jövevényekben az erdélyi viszonyok lobbantották lánggra az otthon még szunnyadó hazafiságot; azok itt ismerték föl csak igazán a veszedelmet, mely a magyarságot és vele együtt a magyar nemzeti államot belső ellenségei részéről fenyegeti. [...] Ellenségeinkkel szemben leghatalmasabb fegyverünk a közműveltségbeli felsőbbségünk, [...] helytelen a közművelődésnek minden tényezőjét Budapestre helyezni át, és elhanyagolni a vidéki művelődési központokat. Kolozsvárnak, mint közművelődési központnak, még különleges hivatása is van, mely a többi vidéki központnak magasan fölébe helyezi. Ez a hivatás Erdélynek nagy történeti jelentőségében gyökeredzik, amely néki a magyar nemzet jövődjében is egészen sajátos szerepet ír elő. Erdélynek volt saját műveltsége a múltban; kell lenni saját, független művelődésének a jövőjében is. A vezetés Kolozsvárt illeti meg.”²³⁶ Apáthy hamar csatlakozott az Új Pártban, és a Függetlenségi és Negyvennyolcas Pártba lépett át. *Vagyok, aki voltam* című, személyes hangvételű politikai írásában indokolta a Bánffyval való szakítását. Lépését a függetlenségi párt határozottabb nemzeti tartalmú kiállásával, illetve az Új Párt szegedi hintapolitikájával magyarázta, amely együttműködött a Fejérváry-kormánnyal.²³⁷ Az 1905–1906-os oktrojált kormányzati politika, illetve Bánffy lépése azt mutatta meg számára, milyen könnyedén felrúgható Magyarországon az alkotmányosság és a törvények betarthatósága.²³⁸

235 Nagy Nándor: *Apáthy Istvánról és a Kolozsvári Állattani Intézetéről*. Collegium Biologicum, 1998. 2. sz. 91–96.; Markó Bálint: *Apáthy István*. In: Kovács-Kiss Gyöngy (szerk.): *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Kolozsvár, 2009. 9–36.

236 Apáthy István: A „*Múzeumi Füzetek*”. Szerkesztői előszó. *Múzeumi Füzetek*, 1906. 1. kötet, 1. és 2. füzet. II.

237 Az 1905. június 18-án kinevezett Fejérváry-kormány ellen a választáson győztes ellenzéki koalíció június 21-én nemzeti ellenállást hirdetett. Szeged függetlenségi párti többségű közgyűlése június 28-án csatlakozott az országos akcióhoz, és határozatban tagadta meg az állami adóbeszedést. Nyártól a közgyűlés korábbi egyetértése – a működést is biztosító kieső adók miatt – az ellenállás folytatása ügyében kérdésessé vált. Fordulat akkor történt, amikor 1906. március 4-én Bánffy Dezső szegedi országgyűlési képviselő nyílt levélben bejelentette szegedi választóinak, hogy a kilép a koalícióból. A helyi Szabadelvű Párt maradéka és az Új Párt elhatározta, hogy a továbbiakban biztosítani fogja a közgyűlés rendszeres működését. Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1867–1919*. Budapest, 2003. 213.

238 Apáthy István: *Vagyok, aki voltam*. 1906.

Apáthy közletről, társadalomról, nemzetéről és tudományról vallott gondolkodása kéz a kézben járt egymással, ami mindvégig meghatározta látásmódját. Már rektori székfoglalójában is így vall: „természetvizsgáló ül most a rektori székben önök előtt, akire nézve nincs tétel, sem emberi, sem isteni, csak egy, mely bírálát és tépelődés tárgya lehet: mindent a hazáért, s a magyarok hazájával ezer évtől összeforrt magyar nemzetért.”²³⁹ Apáthy axiómája az, hogy a tudomány hat az életre – amely nemzeti tartalmat jelent –, és az élet visszahat a tudományra. A korszakát átható versenyszemlélettel szemben kereste az új erkölcsi normákat. Elfogadta, hogy nem lehet a kapitalista versenyt kiiktatni, de úgy vélte, lehet irányítani, mert a haladás és a nemzeti fejlődés nem ellentétesek. Arra a kérdésre tehát, hogy mi vezesse a társadalmat, az emberi egyedeket a fejlődés magasabb fokára, az EME nagyenyedi vándorgyűlésén (1907) a következő választ adta. „Az akarat! De az akarat, mely számot vet az irányadó társadalom természetével, az élettudományi és erkölcsi törvényekkel. Ilyen akarat csak egy lehet, ilyent csak a nemzeti gondolat érlelhet. Ez az akarat nem szállhat szembe a nemzeti sajátságokkal, nem vezethet más irányba, mint amit a nemzeti történet tanúságai kijelölnek.”²⁴⁰

Apáthy egyik alapítója a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek, amely a polgári radikális Jászi Oszkár fémjelezte Magyar Társadalomtudományi Társaságból kilépett konzervatív tagjaiból szerveződött. Az előkészítő bizottság 1906-ban felhívást tett közzé azzal a céllal, hogy egy nemzeti alapon fennálló társadalomtudományi egyesületet alakítsanak. „A társadalomtudományoknak magyar szellemű és történeti alapon álló, de a korral haladó és lehetőleg sokoldalú művelésére a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatára megfelelő szervezet és életműszer létesüljön.” Az egyesület eszmeiségének krédója a magyar nemzet aktuális, de a múltban gyökerező társadalmi, gazdasági kérdéseinek előtérbe helyezése volt tudományos, összehasonlító alapon, pártpolitikai irányzatok befolyásától mentesen. Az egyesület tudományos vizsgálódásának egyik központi témájává a nemzet fogalmának és tartalmának kutatása vált. A *nemzet* fogalma kitüntetett szerepet töltött be; ez a nemzet a tagság gondolkodásában a társadalom és az állam kategóriái felett állt, és a legnemesebb egyetemes emberi szerveződést segítette elő. Az egyesület elnökévé Gaál Jenőt választották, az alapításban részt vett Marczali Henrik történész, Hornyánszky Gyula kolozsvári egyetemi tanár, gróf Bánffy Miklós és Jancsó Benedek. Apáthy és Gaál voltak a szellemi vezetők, akik a célok és a feladatok tekintetében – egy-egy partikuláris kérdéstől eltekintve – a következő közös álláspontot képviselték: a tudományos eredményeket elsősorban a magyar nemzet és társadalom javára kell fordítani, a magyar társadalomban fennálló nemzeti értékeket és intézményeket meg kell védeni. A liberalizmusból fakadó ver-

239 Apáthy István: *A fejlődésnek nevezett átalakulásról*. (Rektori székfoglaló beszéd, mellyel dr. Apáthy István 1903. szeptember 27-én a Kolozsvári Tudományegyetem 1903/4. tanévét megnyitotta.) Kolozsvár, 1904. 1–35.

240 Benedeczy István: *Apáthy István a tudós és a hazafi*. Budapest, 1995. 115.

sengést elvetették, mert az nemcsak értékromboló és kapkodó haladást próbál megvalósítani, de aláássa a nemzeti érzelmet is. Gaállal szemben viszont Apáthy a szocializmus egyes alapelvei iránt nyitottságot mutatott, de azt nem marxista értelemben tette, mert a társadalmi problémák egyoldalú gazdasági megközelítését nem helyeselte. A *szocializmus az emberi továbbfejlődés szempontjából* című előadásában a fejlődés és a társadalom olyan típusú együttállását vetítette előre, amely az individuális életforma helyett „a társadalomban élő egyedek összetartozandóságának és egymásért valóságának, a közösségnek alapelvein épül föl”. Egy fontos megkötést fűzött hozzá: „az embert elsősorban mint társas lényt, mint a társadalom tagját, nem az egyén, nem az alkotórész, hanem a szervezett egész, a társadalom, illetőleg a legmagasabb rendű társadalmi alakulat, a nemzet nézőpontjából” kell értelmezni.²⁴¹ Sajátos, a magyar viszonyoknak megfelelő szocializmus kidolgozását vetette fel. Figyelemre méltó tudománynak tartotta a szociológiát, de kizárólag nemzeti alapon kívánta művelni. Nem az osztályok és az uralom kategóriáival kell foglalkozni, hanem a nemzettel és annak kialakulásával. Elfogadta azt a nézetet – ami egyébként a szociológia létrejöttének időszakára volt jellemző –, hogy a társadalomtudományok legyenek részei a természettudományoknak. A múltat, az emberi életet törvényszerűségek formájában dekódolta, illetve a változás hajlandóságát a legerősebb elem felől érkezőnek tulajdonította. A tudós gondolkodásában egyszerre érhetjük tetten a darwinista és a spenceri organicista-evolucionista megközelítést, amely sok tekintetben visszalépést jelentett Jászi Oszkár újonnan adaptált durkheimi szociológiai eljárásával szemben.²⁴²

Apáthy főszerepet vállalt a Társadalomtudományi Egyesület által kiadott Magyar Társadalomtudományi Szemle szerkesztésében is. A folyóirat első számának nyomtatására 1908-ban került sor. A lap helyet biztosított olyan tematikáknak, mint a kivándorlás, a szociális mozgalmak és sztrájkok mögött húzódó társadalmi és politikai folyamatok, az oktatás és a család, a szocialista irányzatok, illetve a nemzetiségi problémák elemzése. Indulásakor a társadalom- és természettudományos gondolkodású lap kiemelten foglalkozott a modernitással, a haladással összefüggő társadalmi problémákkal, amelyeket – főként német hatásra – az 1910-es évek elejétől felváltottak az eugenetikáról és a faji biológiáról szóló publicisztikák. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület, a Budapesti Királyi Orvos- és az Országos Közegészségügyi Egyesület 1914. január 24-én közösen megalakította a „fajegészségügyi (eugenikai) szakosztályt.” Apáthy István három pontban foglalta össze a szakosztály feladatát: 1) „odahatni, hogy [...] minél kevesebb embertársunk váljék fajegészségügyi szempontból alkalmatlanná”; 2) „megállapítani azokat a jeleket és körülményeket, melyek után valakinek a szaporítása nem kívánatos”; 3) „a legkevésbé kívánatos egyedek szaporodását lehetőleg gátolni”. A szakosztály elnökévé gróf Teleki Pált választották, tagjai

241 Apáthy István: *A szocializmus az emberi továbbfejlődés szempontjából*. Budapest, 1913. 7–8.

242 Vasvári Ferenc: *A Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalakulása*. Acta Sociologica, 2007. 2. évf. 1. sz. 95–101.

között volt többek között Apáthy István, Jancsó Benedek és Gaál Jenő. A szakosztály kapcsolatot ápolt a Földrajzi, a Néprajzi, a Közgazdasági, a Genealógiai és a Turáni Társaságok vezetőivel.²⁴³

Bár a 20. századi népiértékek ismeretében a mai olvasó számára ezek a pontok a rasszizmus fő irányaira mutatnak, a századelőn sokan úgy vélték, hogy a társadalom életét a biológia segítségével irányítani és tervezni lehet. Az eugenetika olyan társadalomfilozófiai nézet, amely az ember öröklődő testi és szellemi tulajdonságainak javítása érdekében végzett beavatkozásokat hirdet. Konkretizálták azokat a visszaszorítandó társadalmi jelenségeket, amelyek nemkívánatosak: prostitúció, örökletes betegségeket hordozók, értelmi fogyatékosok, alkoholizmus, aberráns szexualitás, ellenőrizetlen bevándorlás és kivándorlás, etnikumok keveredése – mindezek szemben álltak a családdal, a társas kapcsolatokkal, a faj kollektív egységét megtestesítő ideálokkal.

A természettudományok 19. századi fejlődése és a modern tömegtársadalom kialakulása utat nyitott annak a gondolatnak, hogy a társadalom gyarapodása szempontjából ki lehet válogatni az értékes egyedeket. A tudomány bővületében élő Egyesült Államok volt az első a világon, ahol fajegészségtani törvényt alkalmaztak (1907). Az American Breeders Association 1910-ben létesített először eugenetikai szakosztályt. Németországban az 1904-ben alapított Archiv für Rassen und Gesellschaftsbiologie című folyóiratban a fajhigiéniát Alfred Ploetz kezdte el népszerűsíteni, aki jó tudományos kapcsolatot ápolt Teleki Pállal. Londonban az Eugenics Education Society propagálta a fajegészségügy eszméjét, Svédországban pedig a német egyesületnek volt kihelezett társasága. Ausztriában a bécsi székhelyű Társadalomtudományi Társaság, mindenekelőtt Rudolf Goldscheid karolta fel az eszmét, és kezdeményezte az eugenetikai szakosztály felállítását. Magyarországon a háború alatt, 1917. november 24-én, az MTA kistermében tartott közgyűlésen alakították meg a Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaságot. Az előkészítő feladatokat Hoffman Géza vállalta, aki felkereste több nyugat-európai ország hasonló jellegű társaságát.²⁴⁴ A külföldi minták alapján három csoportba rendezték a feladatokat: tudományos, népszerűsítő és gyakorlati tennivalókra. Utóbbiba a törvényhozók és a közigazgatásban dolgozók eugenetikai szemléletű befolyásolása is beletartozott. Az alapszabály értelmében a társaság célja „a magyar nép fajegészségtanának és népesedéspolitikájának tudomány művelésére vonatkozó ismeretek népszerűsítése és a leszűrt tanulságok gyakorlati megvalósítása”. A fajegészségügy, más néven népesedéspolitikai tárgyában kétféle csoportot különböztettek meg: alkotó (pozitív) és nemleges (negatív) fajegészségügyet. Előbbibe az értékes népelemek „embertenyésztése”, utóbbiba „a satnyák visszaszorítása” tartozott. Vizsgálataikban kiemelt témáknak számított a korai házasság szorgalmazása, az egynejű házasság elemzése, az emberi faj génmódosítása, az irányított be- és kitelepítések,

243 *A fajegészségügyi (eugenikai) szakosztály megalakulása.* Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1914. 7. évf. 2. sz. 165–172.

244 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2454.

a házasságon kívüli születésszabályozás büntetése, a tisztviselői bérek gyermeklétszámhoz kötött programjának kidolgozása, a nagycsaládok szavazatszámának emelése, a gyakorlati eugenetika, a nemi betegségek terjedésének megfékezése. Továbbá olyan, napjainkban is ismert szociálpolitikai programok, mint például a lakhatási támogatás, a csecsemő- és anyavédelem, az oktatási és egészségügyi rendszerhez való hozzáférés támogatása, az alkoholizmus visszaszorítása, a munkásvédelem, a szegényügy. Az ún. nemleges fajegészségügy tárgyában mindenekelőtt a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot és bizonyos esetekben a házasság megtiltásának lehetőségét vezették volna be. Svájci, észak-amerikai és svéd példákra hivatkozva pedig az eutanázia lehetővé tételét és a nők sterilizálását is felvetették. A társaság a háború okozta emberveszteség következményeire és az aktuálpolitika egyik kiemelt kérdésére, a telepítési akciótervekre vonatkozóan is reagált. Előbbi kapcsán feladatuknak tekintették, hogy a harctéren odaveszett „erős, egészséges, bátor, önfeláldozó férfiak [...] szaporodását” elősegítsék a „gyenge, beteges, gyáva és önzőkkel” szemben. A Társadalomtudományi Társaság a telepítési program kérdésében a későbbi nemzetiszocialista Max von Gruber müncheni egyetemi tanárnak, a német fajegészségtani társaság elnökének programját követte, amely szerint „csupán kívánatos egyén telepítendő”, aki a „magyar fajhoz testileg és lelkileg odatartozik”, kellő számú gyermekkel rendelkezik, lehetőleg katonaviselt és fiatal.²⁴⁵

Apáthy heves nemzeti érzelmű volt, aki ragaszkodott a nemzeti tradíciókhoz, óva intett a fennálló társadalmi rend erőszakos lerombolásától, de törekvései abban az értelemben radikálisak voltak, hogy gyökeres reformokkal akarta pótolni a társadalmi elmaradottságot. A korszakot meghatározó liberális államfelfogással szemben ezért az államnak kulcsszerepet szánt a társadalom alakításában, mindenekelőtt az oktatásban és azon keresztül a nemzetépítés folyamatában. Első és legfontosabb lépésként a heterogén iskolarendszer reformját, illetve államosítását javasolta. A népiskolai oktatásról szóló 1868. évi törvény egyik alaptétele ugyanis a tanítás szabadságának elve mentén az iskolaállítási- és fenntartási (röviden az iskolaszervezés) szabadsága volt, amit az akkori liberális felfogás a lelkiismereti és a szólásszabadsággal egyenrangú jogként kezelt. Ez a jog, illetve az ezzel együtt járó kötelezettség a felekezeti és polgári községekre, az államra, valamint az egyes állampolgárookra, továbbá az egyének e célra létesült egyesületeire egyaránt kiterjedt. 1910-ben az elemi népiskolák több mint kétharmada felekezeti iskola volt az állami tizenhat százalékkal szemben.²⁴⁶ Apáthy az iskola

245 *A fajegészségügyi (eugenikai) szakosztály megalakulása.* Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1914. 7. évf. 2. sz. 165–172.

246 A „népiskolai oktatásról” szóló 1868. évi XXXVIII. tc. egyik alaptétele az anyanyelven történő oktatás deklarálása: „58. § Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, ahol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.” A másik alaptétele az állampolgári szabadság és az állami felelősség saját

legfontosabb feladatuként a nemzeti egység, a magyar nemzeti eszme és együvé tartozás fenntartását, biztosítását jelölte meg. Államosítási tervét azzal indokolta, hogy a nemzetiségi mozgalmak és a mögötte álló felekezeti iskolák valós veszélyt jelentenek az állami integritásra, éppen ezért minden egyházi iskolát állami felügyelet alá kell vonni. Bár elismerte, hogy korábban a nemzetiségi iskoláknak volt szerepük a nemzeti fejlődésben, véleménye időközben megváltozott. „A felekezeti iskoláknak volt jogosultságuk a múltban; nemzeti fejlődésünknek is tényezői voltak, elismerem. Ma akadályai ama lelki egybeforrásnak.”²⁴⁷ Úgy gondolta, hogy a felekezetek társadalmi befolyása akkor sem csökkenne, ha éppen nem az illető felekezet a fenntartó. A vallásra és az erkölcsre nézve szerinte nem jelentett volna veszélyt, ha a felekezeti iskolák helyett államiak működnek. Apáthy értelmezésében ez a fajta államosítás a gyakorlatban többek között azt jelentette volna, hogy csak az állam tarthat fenn nyilvános iskolákat, csak ő adhat ki érvényes bizonyítványokat, illetve csak az állami iskolák részesülhetnek állami támogatásban. A tannyelv magyar, még a vallásóraké is, hacsak azt nem minősítik magánórává, ahol a nemzetiségi nyelv szabadon használható. Apáthy szemben állt azzal a szabadelvű nézettel, amely szerint a vallásoktatás azonos a hitélettel, amely benső, egyéni és családi ügy, és ott az államnak nincs illetékessége. A közművelődés területén megengedőbb volt. Az iskolán kívüli kulturális életben – amelyen a nemzeti sajátosságok megőrzését értette – szabad nyelvhasználatot engedett volna.

Apáthy a kolozsvári függetlenségi párt helyi elnökeként az 1910-es években az erdélyi politikai élet egyik meghatározó egyénisége lett. Tiszával szemben a nemzetiségi kérdésben mindennemű paktumot elutasító álláspontot képviselt, amiben az integer Magyarország megbontását látta.

Az általános választójogi küzdelemben aktívan szerepet vállaló politikus gróf Károlyi Mihály erdélyi megbízottja és szövetségese, aki az 1918-as őszi forradalomban a Magyar Nemzeti Tanács erdélyi bizottságának elnöke. A polgárháború széléhez sodródó őszi események hatására sem változott meg korábbi véleménye a nemzetiségi kérdésről, amikor a magyar kormány békekonferencián elvárható magatartásáról – Bethlen Istvánnal és az Erdélyi Szövetség vezetőségével egyetértve – levélben tájékoztatta Károlyi Mihályt álláspontjáról. „Magyarország képviselőinek semmi körülmé-

tos értelmezésén alapuló tankötelezettség (6. életévétől 12, illetve 15 éves korukig terjedt), illetve a tankötelezettség kényszerét ellenpontozó tanzabadság és tanítási szabadság egysége és kölcsönössége. 1910-ben az elemi iskolák összlétszáma 16 455 (100%), amelyből a felekezeti iskolák száma 12 075 (73%), a községi 1339 (8%), az állami 2744 (16%), az egyéb (magán, egyesületi, társulati) 297 (2%). Nagy Péter Tibor: *Nemzetiség és oktatás a dualizmus kori Magyarországon*. Educatio. 1993/II. sz. 253–269.; Kelemen Elemér: *A magyarországi népoktatás a dualizmus korában*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karának tudományos közleményei XIX. Filozófia-művelődés-történet. 2001. 57–72.

247 Dr. Apáthy István beszéde. *Előadta Budapesten, 1914. május hó 2-án az iskolák államosítása és felekezettelensége érdekében tartott népgyűlésen*. Különlenyomat az Új Korszak 1914. május hó 22. számából. Világosság Könyvnyomda Rt. Budapest. 14.

nyek között sem szabad Magyarország belső egységének földáldozásáig, még kevésbé Magyarország területének megcsonkításáig elmenni. Amennyiben a béketárgyalások ilyen elhatározásokra vezetnének, a magyar kiküldötteknek a béketárgyalásokat ott kellene hagyniuk, kijelentve a magyar nemzet sem Magyarország belső egységének megbontásába, sem pedig területeinek megcsonkításába soha beleegyezni nem fog.” A béketárgyalásokon kellő számú szaktanácsadó jelenlétét javasolta, köztük gróf Bethlen Istvánt, illetve önmagát. Apáthy külön kiemelte, hogy a béketárgyalásokon Magyarországnak külön kell képviselnie érdekeit Ausztriától, amely egyúttal kifejezi a dualista állam minden korábbi közös ügyének megszakítását.²⁴⁸ Jászi Oszkárral közösen novemberben részt vesz a románokkal való sikertelen aradi tárgyaláson. Decemberben Erdély utolsó önmentési kísérleteként abban a reményben vállalja el a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság vezetését, hogy Erdély megtartható Magyarországnak, és biztosítható az egységes történeti magyar állam. 1919 januárban letartóztatják, és a következő év nyarán repatriálni kényszerül Erdélyből.

Apáthy az erdélyi fő kormánybiztosi tevékenységéről és Magyarország összeomlásáról az Új Magyar Szemle 1920. decemberi számában közölte személyes hangvételű visszaemlékezését.²⁴⁹ A szerző célját tekintve az olvasó előtt tisztázni kívánta a köztársaságot kikiáltó Károlyi-kormányval való politikai kapcsolatát, illetve személyes felelősségét Kolozsvár román megszállásakor. Apáthy a következőket írta: a Károlyi-kormány – eltérőleg a Berinkey-kormánytól – a király felhatalmazásával legitim módon került kinevezésre, amelynek működése elválasztandó az azt követő, „nagy földfordulást” okozó kormányokétól. Magára vonatkozóan hangsúlyozta, hogy ő a törvényes kormány fő kormánybiztosaként tárgyalt Kolozsváron a város megszállásáról az antantcsapatok tábornokával, Constantin Neculceaival, valamint a szövetségesek balkáni haderejének parancsnokával, Henri Berthelot-val, „és nem a lázadóknak tekintett erdélyi és magyarországi oláh vezetőkkel” folytatott egyeztetéseket. Az államforma megváltoztatásának és az országgyűlés feloszlásának kérdésében utólagosan nem értett egyet Károlyi lépésével. Úgy vélte, a köztársaság kikiáltása és a parlament feloszlása (amely a jogfolytonosság megszakítását jelentette) utat nyitott a nemzetiségek elszakadási törekvéseinek. Kárhoztatta továbbá a politikai közhangulatot – megítélése szerint – rossz irányba befolyásoló budapesti politikát, illetve a fővárosi sajtóorgánumok szerepét, amelyek forradalmi hangulatban tüntették fel Erdélyt. „Már az összeomlás előtt sokat és sok helyen hangoztattam, hogy Magyarország legnagyobb betegsége Budapest. Azért igyekeztem minden erőmmel, hogy Kolozsvár egy Budapestnél sokkal magyarabb, sokkal egészségesebb szellemi központjává legyen Erdélynek és általában a hazának.” A világháború előtti kolozsvári tevékenységéről elmondta, hogy a polgári radikális gondolkodású Galilei-kör miatta nem tudta mega-

248 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2455 (Apáthy levele Károlyi Mihályhoz, 1918. október 14.)

249 A Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság irattárát 1919. március elején elkobozta a román katonai ügyészség, Apáthy lakását kétszer is átkutatták, ezért kevés dokumentum maradt fenn.

lakítani helyi fiókját, a Bolyai-kört. Apáthy arra is emlékeztetett, hogy a Magyar Társadalomtudományi Társasággal szemben a vezetése alatt álló Magyar Társadalomtudományi Egyesület (együttműködve az EME-vel) szervezte a munkások képzését, illetve a kolozsvári szabadkőműves-uniópáholy és az Erdélyi Szövetség tagjaként mindig a nemzeti ideák és Erdély védelmének szolgálatában dolgozott. A kolozsvári szociáldemokraták többségére – kivéve Kun Bélára és Vincze Sándorra –, illetve a polgári radikálisokra úgy emlékezett, hogy az erdélyi gondolattól átitatva inkább a függetlenségi párttal voltak egyetértésben, és nem budapesti központjaik irányvonalát képviselték.²⁵⁰

Apáthy visszaemlékezése – ellentmondásoktól nem mentesen – reflektált a trianoni Magyarország belpolitikai diskurzusára, amelyben az októberi események távolítása és a politikai bűnbakok keresése zajlott. Magyarország köztársasággá való kinyilvánításakor – a Károlyi-párt erre irányuló célján felül – nem hagyható figyelmen kívül, hogy Ausztria, időben megelőzve a budapesti döntést, 1918. november 12-én kikiáltotta a köztársaságot. Ezzel Ausztria a maga részéről deklarálta az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnését, amely közjogi helyzetben a Károlyi-kormány nem kerülhet meg az államforma kérdését. Az 1918. november 16-án összeült parlamentben a Nagy Nemzeti Tanács az 1. számú néphatározat 1. §-ában kimondta Magyarország függetlenségét és az önálló népköztársasági államformát. A kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács erdélyi bizottsága Apáthy vezetésével novemberben a szociáldemokrata Vincze Sándor alelnök javaslatára esküt tett a népköztársaságra, és üdvözölte az Ausztriával közös ügyek megszűnését.²⁵¹

4.3.2. Pósta Béla: „A magyar a turáni népekhez tartozik”

Pósta Béla régész, egyetemi tanár, az EME régiségtárának igazgatója, a világlátott és művelt kutató részt vett a jeles Ázsia-utazó, gróf Zichy Jenő expedícióján. Múzeumőr feladatköréből hívták 1899-ben Kolozsvárra, hogy régészetet oktasson. Az ezt követő két évtizedben Kolozsváron és Erdélyben fejtette ki többirányú tevékenységét. Espereskerületi világi képviselőként szolgálta az Erdélyi Római Katolikus Egyházmegyét. Előadásait, ásatásait, publikációit, könyveit és a rendezetlen régészeti gyűjteményből a kor kívánalmainak megfelelő múzeum létesítését a közművelődés és az oktatás szolgálatába állította. Pósta és munkatársai megvetették az Erdély múltját búvárló régészeti iskola tanműhelyének alapjait.²⁵²

Pósta tagja volt annak a századelőn Kolozsváron kialakult értelmiségi körnek, amelynek tagjai, Márki Sándor és Szádeczky-Kardoss Lajos történészek, Cholnoky

250 Apáthy István: *Erdély az összeomlás után*. Új Magyar Szemle, 1920. 3. kötet, 2–3. szám, december, 147–149.

251 *A Nemzeti Tanács felesküdt a köztársaságra*. Keleti Újság, 1918. 19. évf. november 30. 1.

252 Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*. Kolozsvár, 2014.

Jenő földrajzprofesszor vagy a háború alatt itt oktató Pröhle Vilmos, a turáni gondolat képviselői lettek, illetve közreműködtek ideológiájának kidolgozásában.²⁵³ Pósta szemléletének alapját az a gondolat formálta, hogy a Kárpát-medence nemcsak földrajzilag Európa közepe, hanem összekötő kapocs is a keleti és nyugati kultúra között, a művelődés útjának egyik jelentős állomása, ahol egyúttal a turáni népekhez kötődő magyarság is él. „A magyar a turáni népekhez tartozik, akár töröknek, akár finnugornak tekintjük a törzset, amelyről levált.”²⁵⁴ A kolozsvári értelmiség egy része aktív alakítója volt a magyar közélet azon eszmerendszerének, amely a Kelet és a magyarság keleti néprokonságának újrafelfedezését használta fel a magyar szupremácia elméleti és politikai alátámasztására.

A turanizmus kifejezés alatt mást és mást értettek. Egyszerre jelenthette: 1) a keleti magyar őshaza keresését, 2) tudományos ismeretterjesztést Ázsiáról, 3) művészeti stílust, 4) az orientalizmus hazai adaptációját, 5) eredettudatot, amelyből levezethető 6) politikai, kulturális, gazdasági befolyásszerzés, egyfajta magyar imperializmus a Balkánon, a Közel-Keleten és Dél-Oroszországban.²⁵⁵ Saját bevallása szerint Pósta már pályája kezdetén figyelte arra a sajátos szerepre, amelyet az évezredek folyamán a Kárpát-medence, illetve a magyarság az emberiség kultúrkincseinek cseréjében „Dél és Észak, Kelet és Nyugat kultúráinak vegyülésénél” betöltött.²⁵⁶ Elvetette a tudományosságról vallott dichotóm felfogást; helytelennek találta, hogy megkülönböztettek „nemzeties” és „nemzetközi” irányultságú iskolákat, amelynek valamelyikébe a tudóst belekényszerítik. Nézete szerint a helyes út középen van. Nem lehet mindent pusztán magyarnak hirdetni, illetve az emberiség kultúráját, a tudományt és a művészetet „ősidőktől fogva az árja és a sémi népeknek hol baráti, hol ellenséges találkozása” alapján csoportosítani. A turanista gondolkodó abból vezette le korszakának magyar kultúráját, hogy a keleti, turáni eredetű magyarság ezer év alatt magába olvasztotta a vele kapcsolatba kerülő „árja elemeket”, németet, franciát és másokat, aminek következtében „nagyobbára árja fajj [lett], és a turániból csak a külső formát tartotta meg nyelvében és egy pár más vonásában”. A nemzetfejlődés-kérdés tekintetében ezért a korszakra jellemző faji, biológiai szemléletet sem preferálta. Előbbre tartotta a közös nyelv, földrajzi viszonyok, egységes állam, kulturális hatások, politikai viszonyok kategóriákat, amelyek alapján elsődlegesen turáni népekre és nem turáni fajokra gondolt.²⁵⁷

Pósta érdeklődésének középpontjában a Kelet története állt, amelynek értékeivel vándornépek és karavánok az európai és a magyar kultúrát gazdagították. A turaniz-

253 Ablonczy Balázs: *Keletre magyar! A magyar turanizmus története*. Debrecen, 2016. 14–16.

254 Pósta Béla: *A magyar nemzet és a művészetek. A kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem 1910/11. évi pályakiosztó ünnepélyén*. Kolozsvár, 1911. 7.

255 Ablonczy: *Keletre magyar!* 2016. 36.

256 Vincze Zoltán: *A Keleti Intézet Pósta Béla-i terve*. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2003. 640.

257 Pósta: *A magyar nemzet és a művészetek*, 1911. 6–11.

mus egyszerre szolgálta a német politikai, kulturális befolyás csökkentésének szándékát és a magyar nemzetépítést támogató szellemi, politikai ideológiák új tartalmakkal való megerősítését. A Kis-Ázsia, a Balkán, a délorosz sztyeppe érintésével a Kárpát-medencén át kirajzolódó szárazföldi útirány kutatását a régész a magyar tudománynak a nemzetközi munkamegosztásából fakadó speciális feladatként fogta fel. Az oroszul is jól beszélő Pósta több expedícióban vett részt, egyikről könyvet is írt *Régészeti tanulmányok az orosz földön* címmel (1905). Azt vallotta, hogy a magyar tudós sajátos hivatása a keleti források ismerete: „régészeti emlékeink specifikusan nemzeti elemének java részét már a legkorábbi időktől kezdve nem magyarázhatjuk, és meg nem érthetjük a keleti világ emlékeinek tüzetes ismerete nélkül”.²⁵⁸ A régészeti feltárásaiból származó leletek mind azt bizonyították számára, hogy a magyarság valaha közvetítő szerepet töltött be a nyugati és a keleti művelődés mindkét irányában. „Valahányszor ezt a közvetítést figyelmen kívül hagyták, akár keleten, akár nyugaton, annak mindig hátrányos következményei lettek. Legjobban szemlélteti e hátrányos következmények természetét az a félrenövés, amelyet az ifjú Románia egész művelődése a mi szemünk előtt vett. Ezt a művelődést, amely első indítékait szintén Erdély felől nyerte, újabb irányítói úgy vezették, hogy a közvetítő területek átugrásával a legnyugatibb magasra felelt kultúrák közvetlen átplántálását kísérelték meg” – írta Pósta *A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben* című tanulmányában az 1916-os román támadást követő évben. Gondolatmentét azzal zárta, hogy mivel a természetben sincsenek ugrások, úgy a nemzetek szerepeit is helyesen kell megítélni, amelyeket nem lehet régi fejlődési irányukból egyszerűen kiragadni, azt radikálisan megváltoztatni – ezzel az okfejtésével minden bizonnyal a román királyságban megfigyelt francia befolyásra utalt.²⁵⁹

Egy magyar „keleti intézet” felállításának terve is szerepelt tervei között, amelyet közösen Zichy Jenővel propagáltak. Reményeiknek támogatására szolgált, hogy gróf Teleki Pál, a Turáni Társaság elnöke, távlatilag bár, de nem zárta ki a lehetőségét egy intézetnek. Pósta ez irányú tudományszervezését a háború végül megakasztotta. A vesztes világháború és a román megszálló csapatoktól elszenvedett meghurcoltatások közepette a professzor szervezete megroppant, és 1919. április 16-án szívinfarktusban elhunyt.

4.3.3. Kenéz Béla: „a nép és a föld harmóniájának megteremtése”

Kenéz Béla a kereskedelmi minisztérium volt munkatársaként 1907-től tíz éven keresztül a kolozsvári egyetem statisztikatanára volt. Két kollégájához hasonlóan széleskörű közéleti és tudományos munkásságot fejtett ki, tagja volt a kolozsvári Patronage Egyesületnek, az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, az Erdélyi Házipari Szövetkezetnek,

258 Vincze: *Emlékkönyv*, 2003. 640–653.

259 Pósta Béla: *A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben*. Turán, 1917. 4–5. szám, április–május, 192–236.

a Magyar Társadalomtudományi Társaságnak, illetve az Országos Ingatlanforgalmi Bizottságnak is. Apáthy mellett bekapcsolódott a politikai életbe, követte a választójogi küzdelemben. Az Erdélyi Szövetség egyik prominens gondolkodója és véleményformálója volt.

A Magyar Társadalomtudományi Szemlében 1913-ban terjedelmes cikkben összegezte a nemzetiségi kérdésben vallott nézeteit és javaslatait. Kiindulópontja az volt, hogy a magyarországi nemzetiségek nemzetépítésének folyamata nincs olyan előrehaladott állapotban, hogy – egyelőre – képes lehessen a magyar állami egység megbontására, „az állami összetartozás kötelékének meglazítására”. Meglátását abból vezette le, hogy a nemzeti önazonosság tapasztalata döntően a nemzetiségi középosztály egy szűkebb értelemben vett csoportjánál lelhető fel, és a társadalom alsóbb rétegeit a nemzeti együvé tartozás fölismerése nem hatja át. „Egy egészen más jellegű, nem faji, hanem általános emberi szükséglet-csoport közös átérése kapcsolja e középosztállyal egybe a nemzetiségi nép nagy tömegét, nem az együvé tartozás kollektív fölismerésével.” Kenéz a nacionalizmust mint a nemzetépítés társadalmi folyamatát tárja elénk: a nemzeti mozgalmak kovásza a középosztályban gyökerezik. Mégis mintha ezt alábecsülte volna. „Reménytelennek kell mondanunk” az államtól való 1) nemzetiségi elszakadást, 2) a föderalizációt, illetve 3) a nemzetiségi megyék közigazgatási partikularizmusát – amelyeket a nemzetiségek lehetséges törekvéseinek nevezett. Érvelésében természeti, földrajzi, kulturális és politikai vonatkozások egyaránt megjelentek. A Kárpátok láncá által ölelt államon belül a magyarság fejlettebb kulturális élete biztosítja a politikailag gyengébb, önálló államalkotó erővel nem rendelkező románssal szemben az egységet. Teljesen eltérő módon értékelte a nemzetiségi törekvések negyedik csoportját, amelybe beletartozott a népoktatás, a saját kultúra, a közigazgatás és a bírászkodás anyanyelven történő megvalósítása, illetve a nemzetiségek gazdasági élete. Kenéz ezt a dimenziót olyan társadalmi interakcióként értelmezte, amely magától értetődő és természetes, amit ha kissé bonyolultan is, de így fogalmazott meg: „általános emberi szükséglet-csoport közös átérése”. Ehhez hasonlóan gondolkodott Apponyi Albert és Apáthy István is, amikor az állam belpolitikai viszonyainak a javításáról értekeztek. A társadalomszervezésben – mindannyiuk egybecsengő felfogása szerint – az állam a főszerep, amely megfelelő gazdasági, közigazgatási és szociálpolitikai lépésekkel képes, nemzetiségi hovatarozásra való tekintet nélkül, egységben tartani az államalkotó politikai közösséget. Más szóval: ez az etatista társadalomelvű nézőpont az állam szabályozóerejét használja fel a polgárosodás, a fejlődés érdekében a nemzetállami vagy kultúrállami célok érvényesítésére. Kenéz tíz pontba gyűjtötte össze az állam feladatait, amelyeket a nemzetiségi kérdés kezelésében érvényesítenie kell. Szempontrendszerében helyet kapott a negyedik csoportban már ismertetett elemek fejlesztése (anyanyelvű oktatás, kultúra, közigazgatás, bírászkodás), a magyarság gazdasági és kulturális felsőbbbségének növelése, illetve a nemzetiségi területeken élő magyar közösségek kiemelt támogatása. A javaslat a következő főbb pontokat tartalmaz-

ta: telepítési és kultúrözona-koncepció; önálló nemzetpolitikai ügyosztály felállítása minden minisztériumban; agrárium és iparfejlesztés; a népoktatás államosítása, különös tekintettel a görögkatolikus és görögkeleti felekezeti iskolákra vonatkozóan. Továbbá a román és a szerb egyházak állami kontrollja; a katonaköteles nemzetiségek magyar többségű városokba történő besorozása; egy magyar pénzügyi intézet felállítása; a nemzeti érzelmű tőkés középosztály támogatása; a Magyar Társadalomtudományi Egyesület keretén belül működő országos bizottság megalakítása politikai nyomásgyakorlás céljából.²⁶⁰

Kenéz Béla *Nép és föld* című könyve a hazai, illetve az európai társadalom és a föld viszonyait, a földbirtok-megoszlást, a magyarság és nemzetiségek százalékos földtulajdon-részesedését és – külön nyomatékkal – a telepítés kérdéseit tárgyalta. A statisztikus az előszóban megjegyzi, hogy a könyv tartalma javarészt békeidőszakban készült, és békés állapotokra vonatkozó terveket ölel fel. A könyv azzal a szándékkal készült, hogy rámutasson az agrárpolitika valós céljaira, „a nép és a föld harmóniájának megteremtése” érdekében. „Sohase szólalt meg parancsolóbban nemzeti létünk törvénye: gazdasági életünk rendjét a nemzeti élet követeléseivel kell szabni, mint ma, [...] nem volna erkölcsös, ha az annyi nemes magyar vérral termékenyült föld másnak hozna gyümölcsöt.” A táblázatokkal és statisztikai adatokkal ellátott könyvben szerzője azt is kifejtette, miért tartotta szükségesnek az állami földbirtok-politika újragondolását: egy etnikailag heterogén államban „a vezető faj hatalmát, számbeli többsége mellett, műveltségbeli és gazdasági felsőbbségével biztosíthatja”. A gazdasági erőnek legfontosabb eszköze pedig a földbirtok.

Kenéz nemzetiségenként mutatta be a földbirtokosok arányát. Az összlakosságon belül fő foglalkozásukat tekintve a magyarok negyven százaléka volt földbirtokos, ide értve segítő családtagjaikat is, míg a németek esetében ez az érték tíz, a szlovákoknál tizenhárom, a románoknál huszonhat, a ruszinoknál négy, a horvátoknál másfél és a szerbeknél három. Az ezer holdnál nagyobb birtokok kapcsán a magyar földbirtokosok dominanciája megkérdőjelezhetetlen volt, kilencvenegy százalékuk tartozott a magyarsághoz a nyolcszázaléknyi nem magyarral szemben. Az öt-tíz holdas és öt holdnál kisebb birtokosok esetében a képlet a fordítottját mutatta, ahol a nem magyarok aránya hatvanhárom és hatvankét százalék volt a magyar harminchat és harmincnyolc százalékkal szemben. A legtöbbet adózók sorában szintén a magyarok domináltak. Ezekből következően a nagybirtokossághoz társított képet a következőképpen foglalta össze. „A nagybirtokos osztály gazdagsága függetlenné s a tagjaiban kifejlődött kormányzóképeséggel (gyors elhatározással, gyakorlati érzékkel) párosulva: a közéleti szereplésre, a nobile officiumként teljesítendő köztisztviselések ellátására alkalmassá teszi.” Kenéz a magyar tulajdonú földbirtokállomány növelésének másik eszközét a telepítési programokban látta, aminek jogalapjául az Árpádok és a Habsburgok

260 Kenéz Béla: *Javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására*. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1913. 6. évf. 4. sz. 250–272.

időszakában történt, illetve a dualizmus alatt megvalósított kisebb telepítések szolgáltak. Kenéz ez utóbbiért marasztalta el Tisza Istvánt, akinek politikájáról úgy vélte: a magyar nemzet érdekei ellen hat.

Kenéz a magyarságra nézve az objektív folyamatok mögött „láthatatlan finomságú lelki rugókat” is megállapított. A tudós úgy vélekedett, hogy elnyomatottságérzése folytán a román kisebbség sokkal törekvőbb, míg a magyarság – túlsúlyából fakadóan – „elbizakodva, lanyhábban nézi a fajok harcát”. A nehezen mozduló magyar társadalom ezért összességében „fatalizmusig menő egykedvűsége, állandó, összetartó és kitartó munkára kevésbé képes”, ami „keletről magával hozott turáni jellemvonás”. Bár Kenéz nem volt tagja a kolozsvári turáni társaságnak, mondatai alapján minden bizonnyal megállapítható Pósta Béla hatása. A jellemzést abban látta igazolhatónak, hogy a magyar birtokos réteg egy része – akár strómanok révén – a haszon érdekében jó áron képes túladni földjén, ha veszedelmet érez. Az állam pedig vagy gyenge és eszköztelen, vagy a változó kormányok nem tartották az állam telepítő politikáját egyformán fontosnak. Kenéz ezért mind az állam, mind a társadalom egyes szereplőit a magyar föld és a magyar nemzet közös cselekvésére kívánta megmozdítani. „Mert a magyar faj felsőbbiségének megtartása nélkül a Kárpátok koszorújában fekvő ország nem tudja megvalósítani az állami élet minden irányát egységesen átható ama különleges géniuszt, amely az önálló állami lét igazolása. Mert enélkül apróbb országocskákká szagatódik, vagy legjobb esetben laza föderatív szervezetté mállik, s képtelen lesz betölteni világtörténelmi rendeltetését, [...] hogy földrajzi fekvésével és etnikai összetételével gátat emeljen az északi és a déli szlávok két óriási áradata közé, amelynek egyesülése [...] az európai hatalmak egyensúlyát és békéjét semmisíthetné meg.”²⁶¹

Kenéz Béla 1917-ben elkerült Kolozsvárról. A háború végét Budapesten élte át, ekkor csatlakozott a Nagyatádi Szabó István vezette, rövid életű Országos Kisgazda- és Földműves-párthoz, amelynek képviselőjében 1920-ban parlamenti képviselővé választották. A magyarországi földreformról folyó vitában a Nagyatádi Szabó által képviselt álláspontot tette magáévá, amely az egyházi, a pénzügyi, a városi és a községi birtokok, illetve az ötszáz holdnál nagyobb magánbirtok állami kisajátítását szorgalmazta, s elvetette a nagybirtokosok érdekvédelmi szervezetei – az OMGE és a Gazdaszövetség, valamint az Egyesült Kisgazda- és Földművespártban szervezkedő újkonzervatív-agrárius politikusok (például Rubinek Gyula) – által képviselt nagybirtokstruktúra-álláspontot.²⁶² Kenéz a földpolitikát szociális kérdésként értelmezte, amellyel a háborús veszteségeket szenvedett lakosság (rokkantak, hadiözvegyek, hadiárvák, menekült közszolgálati alkalmazottak, katonák, kisiparosok), illetve cselédek, napszá-

261 Kenéz Béla: *Nép és föld*. Budapest, 1916. 34–133.

262 Az 1920. januári választások után Nagyatádi és hívei kompromisszumokra kényszerültek. Az elfogadott új földtörvény, az 1920. évi XXIX. a nagybirtokstruktúrájának kedvezett. Rubinek Gyula: *Az új földbirtokpolitikai javaslatról*. Új Magyar Szemle, 1920. 1. szám, május, 23–27.; Sipos József: *A pártok és a földreform 1918–1919-ben*. Budapest, 2009. 200–219.

mosok, föld nélküli proletárok életkörülményei javíthatók, illetve elkerülhetetlen folyamat a nagybirtokrendszer mellett kialakuló kisbirtok-hálózat megerősödése és támogatása. Érvkészetében a gazdasági és társadalmi szempontok egyformán kiemelendők: a városi lakosság élelmészében a nagybirtok hatékonyabb; a kisbirtokokra épülő szövetkezeti rendszer foglalkoztatottsága társadalompolitikailag kedvezőbb hatású; a nagybirtok gazdasági elsőbbsége (anyagbeszerzés, értékesítés, gépesítés stb.) addig áll fenn, amíg az iskolázottság tekintetében a társadalmi szakadék nem csökken – amiből a szövetkezésre való csekély hajlandóság is következik.²⁶³

Kenéz a két világháború között sem hagyott fel az oktatással, élete végéig katedrán volt. 1920 és 1939 között parlamenti képviselői mandátumokat töltött be. A Bethlen István vezette Egységes Párthoz 1922-ben csatlakozott, amikor a kisgazdák egyesültek a Keresztény Nemzeti Egyesülés Párttal. 1927-től a Magyar Revíziós Liga társelnökéként tarthatjuk számon. A Károlyi Gyula vezette kormány kereskedelemügyi minisztere volt 1931/32-ben.²⁶⁴

4.4. RÉZ MIHÁLY: „A NÉP NEM DEMOKRATA”

Réz Mihály elszegényedett református székely köznemesi családban született. A Tisza István patronálta konzervatív szellemiségű Magyar Figyelő című lap belső munkatársa volt 1911 és 1918 között. Annak ellenére sem sorolta magát a szabadelvű politikai gondolkodók közé, hogy Tisza István szűkebb értelemben vett köréhez tartozott. Saját szóhasználatával a „történelmi realizmus” és a „nemzeti haladás” kettősét tekintette világnézetének, amely szerinte leszámol a – nemzetiségi kérdés terén is uralkodó – destruktív liberális és baloldali illúziókkal.²⁶⁵ Réz politikai gondolkodására Széchenyi István és Otto von Bismarck szellemisége gyakorolta a legnagyobb hatást, akiket megfontolt reformer-konzervatívokként és mintául szolgáló államférfiakként jellemezte. Széchenyi politikai munkássága úgy jelent meg előtte, mint aki „előmozdította a jobbagyság felszabadítását; de a vezető osztályok kezében kívánta a politikai hatalmat megtartani”. Az 1867-es liberális állam előtti korok értékeit élesztette újjá, ami arra is alkalmasnak bizonyult, hogy új tartalommal töltsse fel a konzervatív irányba forduló szabadelvű gondolkodást. Következtetése értelmében a szabadelvűséget „akár konzervativizmusnak is nevezheti,” mert annak valódi tartalma: a nemzeti értékeket magukon viselő aktorok megőrzése. A szabadelvű politika feladata ezért az, hogy „haladjon a nemzet erőinek kifejtésében, s konzerválja annak meglevő elemeit”.²⁶⁶ Réz

263 Kenéz Béla: *A készülő földtörvény*. Új Magyar Szemle, 1920. 3. kötet, 1. szám, november, 8–23.

264 Haeffler István (szerk.): *Országgyűlési almanach 1935–1939*. Budapest, 1940. 294–295.

265 Réz Mihály: *A magyar szabadelvűség*. Magyar Figyelő, 1911. 1. évf. I. kötet, 113–126.

266 Réz Mihály: *A magyarság uralma és a kor szelleme. Publicisztikai dolgozatok*. Budapest, 1909. 34–38.

társadalompolitikai programjának fókuszában a magyar történelmi középosztály – állami támogatással történő – felemelése és megerősítése állt, akikre az ország vezetésére és az erdélyi magyar szupremácia megvédésére egyedül alkalmas társadalmi rétegeként tekintett. Ezzel szemben a társadalom többségét kitevő magyar és nemzetiségi parasztság, illetve munkásság szociális és politikai reformköveteléseit a politikai tekintély fenntartásával, felülről és csak lépésről lépésre vélte támogathatónak. „Isten adott a vezéreknek tehetséget, hogy megmutassuk az utat. [...] Ha a tömeg szabja meg az irányt, egyaránt kárba vész a vezérek tehetsége s a tömeg idealizmusa, mert az utóbbi hamis útra téved.”²⁶⁷

Réz kiterjedt „társadalomnevelő” tevékenységet folytatott. Tagja és titkára volt az 1885-ben alapított Biharmegyei Népnevelési Egyesületnek, amelynek elsődleges célja a helyi tanítók és népnevelők, városi és falusi közösségek gondolkodásának előmozdítása volt a „kulturális hazafias célok szolgálatában”. Az öntevékeny kulturális munkát papok, orvosok, vagyonos földbirtokosok és a vármegyei tankerület felügyelője, Tordai Vasady Lajos is segítették az 1910-es években. Hivatalos lapjuk, a Népnevelési Közlöny úgy emlékezik róluk mint kultúrharcosokról. A háború előtt számos kulturális rendezvényt és előadást szerveztek, a háború alatt főleg karitatív feladatokat láttak el, gyűjtéseket szerveztek az özvegyek és gyermekeik részére, illetve kampányt folytattak a háborús kiadások finanszírozására indított hadikölcsönökért. Az egyesület a tevékenységét 1919 tavaszán, a vörös kommün ideje alatt szüntette be, vagyonát az impériumváltáskor államosították, több tagja – köztük Tordai Vasady Lajos is – repatriált.²⁶⁸

A századfordulótól az első világháború végéig a választójogról és a nemzetiségi kérdéstről szóló viták egymással szoros összefüggésben tematizálták a politikai közbeszédet. Tisza tanácsadója kérlelhetetlen ellenfele volt a polgári radikális, a szociáldemokrata, illetve a túlzó függetlenségi párti nacionalista törekvéseknek. Míg a társadalom fejlődését előbbieik gazdasági és kulturális eszközökkel vélték elősegíteni, addig Réz az alkotmányjogi és állami intézkedésektől remélte azt. Elvetette az egyenlő, titkos választójogot, a szabadgondolkodást, az internacionalizmust és a radikális haladást és modernitást követelő politikai programokat, amit kritikusan „a kor szelleme” kifejezéssel írt le. A választójog reformját a tudatlan, vezetetlen, előítéletes, demagóg, radikális tömegek uralmával társította, a haladást jelképező természettudományos világnézetet a vallás és erkölcs, illetve a nemzetköziséget a hazafias érzés meggyengítésével kapcsolta össze. A jogtudós úgy érvelt, hogy a haladást nem sajátíthatja ki sem a gaz-

267 Réz Mihály: *A magyar fajpolitika*. Budapest, 1905. VIII.

268 1917 első felében az egyesülethez tartozó mintegy ezer tanító százötvenezer koronát gyűjtött össze. ANR Județean Bihor, Prefectura Județului Bihor – Învățămintă de stat fond (anul: 1917–1922), dosar nr.: 77/1922.

daság – ezért sem fogadta el a marxista érvelést –, sem pedig a politika. Minden reform előkészítését elsődlegesen az állam feladatának tartotta.²⁶⁹

Réz például Kenézszel ellentétben reális kihívásként értékelte az 1874. évi választójogi törvény óta bekövetkezett átalakulási folyamatokat: erős román és szlovák parasztbirtokos, iparos rétegek, „osztályok” keletkeztek, illetve a megnövekedett román és szlovák értelmiség, „intelligencia” céltudatos közgazdasági politikával szervezte és vezette ezeket a csoportokat. A nemzetiségi társadalmakkal szemben „az ország minden részében meggyöngült a magyar középosztály, s a nemzetiségek fölötti gazdasági és politikai vezetést kezéből kiejtette”.²⁷⁰ Erdély etnikai viszonyainak változásai mentén arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy Erdély ügye – országos ügy. „Erdély ez érdekei az országnak is érdekei. Ha a magyar középosztály védelmét, ha a magyar szupremácia fönntartását követeljük: ez nemcsak Erdélynek érdeke. Ha azt mondjuk, hogy a választói jog korlátlan kiterjesztése Erdélynek pusztulás: ez a veszedelem nemcsak Erdélynek veszedelme lesz. [...] Ez nem partikularizmus, hanem nemzeti politika.” A megoldás kérdésében Réz egyetértett Tiszával. Mindketten úgy vélték, hogy nem egy átfogó választójogi reform biztosítja a magyarság politikai dominanciáját, hanem a választókerületeknek a nemzetiségek rovására történő technikai kiigazítása. A választójog kiterjesztésével álláspontjuk szerint a széles tömegek hajlamosak a nemzeti, „faji” és a vallási demagógiára, mert – Réz megfogalmazásában – „a nép nem demokrata”. Ez az érvelés általánosan bevett fordulatként jelent meg az általános választójogról szóló vitákban. Szerinte még a függetlenségi párti képviselők sem vették figyelembe, hogy a túlságosan demokratikus reform a közjogi küzdelmek helyébe a fajok harcát hozza. Nacionalizmus és demokrácia kéz a kézben jár. A szociális vívmányok kiterjesztésének kérdéséről hasonlóan vélekedett. Legyen szó akár a keresztény ideológiáról, akár a szocializmusról, a túlzó ígéretek mind a nemzetiségi tömegmozgalmakat, nacionalista törekvéseket erősítik. Réz a választójog demokratizálásától azért óvott mindenkit, mert azzal az egész belpolitika nemzetiségi és felekezeti izgatás hatása alá kerülne, táptalajt adva a magyarellenességnek, az antiszemitizmusnak, a korrupciónak és a liberalizmusellenességnek. A választójog kiszélesítése pedig összességében a magyar szupremáciát ásná alá. Réz álláspontja értelmében az általa vélelmezett magyar fennhatóság, „a magyarság gazdasági, politikai és kulturális fölénye”, amelynek társadalmi reprezentánsa a középosztály és az értelmiség, a választójoggal járó negatív folyamatok következtében egyszer s mindenkorra elvész. „Akkor valóban csupán két lehetőség marad fenn számunkra: az erőszak vagy a pusztulás.”²⁷¹

Réz mintha látta volna a rá váró tragikus történéseket. Az 1918/19-es polgárháborús időszakot, majd Erdély újabb román katonai megszállását otthonában vészelte át,

269 Réz Mihály: *A választójogról*. In: *Választójog*. Budapest, 1913. 90–101.; Réz Mihály: *A történelmi realizmus rendszere*. Budapest, 1924. 204–209.

270 Réz Mihály: *A kor szelleme és a választói jog*. In: *Választójog*. Budapest, 1913. 63.

271 Réz Mihály: *Erdélyi politika*. In: *Nemzeti politika*. Budapest, 1907. 47–79.

de a román hatóságok zaklatása miatt végül el kellett hagynia szülőföldjét. 1920/21-ben Genfben a Népszövetség magyar ügyekkel foglalkozó titkárságának vezetőjévé nevezték ki, de súlyos betegsége nem tette lehetővé, hogy hosszú életet éljen, s negyvenhárom évesen, 1921-ben elhunyt.

4.4.1. Politikai gondolkodók vitában: Réz Mihály és Jászi Oszkár

Az évtizedes Réz–Jászi-vita utolsó csörtéjére néhány héttel a Monarchia összeomlása előtt került sor a Huszadik Században. A két politikai gondolkodó nemcsak a kor egészen eltérő egyénisége volt, de a történeti Magyarország és a dualizmus jövőjéről kialakított, egymással összeegyeztethetetlen társadalompolitikai nézetrendszerek reprezentánsai is.

Réz Mihály *A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából* című írására Jászi Oszkár *A nemzetiségi kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából* című tanulmányában reagált. Réz szerint korának viszonyait a különböző erők, az egymással élet-halál harcot vívó fajok küzdelme alkotja. A harc fő eszköze a nemzetállam, amely az erősebb jogán biztosítja uralmát a gyengébbek – jelen esetben a nemzetiségek – fölött. Markánsan kijelölte a vita további irányvonalat és fogalmi körét: *faj, nemzetiség, nemzet és azok változó tartalmát*. „Nemzetiség: az a politikai öntudatra ébredt faj, amely államalkotó hatalommal nem bír. Nemzet az, amely bír és él ezzel a hatalommal. Mihelyt elnyeri e hatalmat valamely faj: nemzetiségből nemzetté válhat. Mihelyt ezt elveszíti: nemzetiséggé lesz csupán. Ha pedig a faji öntudat is kivész belőle: a nemzetiségből fajjá lesz megint. Hatalom emeli nemzetté a nemzetiséget. A fajt nemzetiséggé: az öntudat.” Réz fogalomkészletében kulcsfontosságú tartalmak: *politikai öntudat, múlt, uralkodó faj, bontó és kapcsoló tényezők* (például felekezet, osztálytagozódás, etnikai párt, területiség), *élő és komplex*. Hierarchikus viszonyrendszerben értelmezte a faj, a nemzetiség és a nemzet közti kapcsolatot. A szociáldarwinista fejlődélméletnek a kor emberére gyakorolt hatását érhetjük tetten, amikor Réz a létért való küzdelemről beszél egyedek és nemzetek között egyaránt. A nemzetiség abban különbözik a fajtól, hogy rendelkezik közös politikai öntudattal és törekvéssel, a nemzettől meg abban, hogy nem képes államalkotásra. A nemzet az államalkotó faj, amely *egymaga* alkotja az államot. A nemzet áll tehát a képzeletbeli fejlődési lépcsőfok tetején, szupremáciája alatt léteznek a nemzetiségek és a fajok. Ez a képlet legvilágosabb formájában Franciaországban valósult meg, ahol a francia faj minden más faj segítségével, egymagában volt képes önálló államalkotásra. Franciaországgal ellentétben Magyarország soknemzetiségű állam, ahol a magyarság mint uralkodó faj gazdasági, kulturális, politikai fejlettsége alapján és mindenekelőtt múltja – az „elsőrendű fajképző tényező” – miatt a maga jellegét nyomja rá bélyegként az államra, amely nevét is ettől veszi, és más fajok felett szupremáciát gyakorol. Réz értelmezésében – a mai szakirodalmakkal ellentétben – nem a nyelv és a közös származás tudata, és nem is biológiai megközelítés a döntő tényező – bár nem mellékesek –, hanem a múlt és a

közös politikai öntudat. „Ahol ez nincs meg, ott a faj közös nyelv, közös származás dacára sem képez önálló politikai faktort. Ahol megvan, ott a fajból politikai faktor lesz, habár tagjai tényleg nem közös származásúak.”

A szeparatizmus, a „bontó tényezők” kérdése kapcsán meghatározó elemként említette, hogy az adott faj/nemzetiség az állam területén belül földrajzilag hol (határ mellett vagy a terület közepén) és milyen formában (szórvány vagy tömb) helyezkedik el, milyen felekezeti, társadalmi fejlettségében mennyire (osztály)tagolt, rendelkezik-e etnikai jellegű párttal és kulturális intézményrendszerrel, illetve, ha van anyországa, az milyen hatást gyakorol rá. Réz fajképző elemeknek tekintette az osztályt, a vallást, a pártot, a területet, az államot, amelyek külön-külön és együttesen is hatnak a faj nemzetiséggé, a nemzetiség nemzetté való fejlődésének folyamatában. „Cél mindig a faj további érvényesülése lesz. [...] A nemzetiségnek: a nemzeti lét. A nemzetnek: a nemzeti egység. Az egységes nemzetnek: a függetlenség. A független államnak: a más államok feletti befolyás.” Réz következtetése szerint téves azt gondolni, hogy a nemzetiségeknek tett engedmények kielégítenék – tehát megszüntetnék – a nemzetiségi törekvéseket, illetve a szabadságnak e tekintetben kohéziós hatása van. Ezen a ponton túllépett a szabadelvű politikára hatást gyakorló 19. századi irányelveken. Nem tekintette magáénak sem az Eötvös-féle liberális, sem a Rousseau-féle természetjogi gondolatot, hogy a nemzetiségi kérdés az egyéni szabadság elvének eszközeivel orvosolható lenne. Elavult gondolatoknak nevezte azokat a nézeteket, amelyek csupán egyéneket vagy – ahogy a marxizmus – csak osztályokat látott a társadalom tagjaiként. „Az a feltevés, hogy az osztályszempont a nemzetiségnél háttérbe szorítja a faji szempontokat – amelyre nézve a világháború fajpszichológiai tanulságai megadták a feleletet –, éppoly anakrizmus és anatópizmus, mint akár az Eötvös-féle.” Réz minden típusú jogkiterjesztésről úgy vélekedett, hogy az a bontó tényezőknek és a politikailag öntudatlan tömegeknek nyit utat. A politikai jogokban kedvezményezett öntudatlan nemzetiségi paraszti tömeg veszélyezteti az állam egységét, az uralkodó faj egységét pedig az osztálytudatában fejlett munkástömeg bontja meg. A nemzetiségi kérdés ezért nem izoláltan, önmagában kezelendő kihívás, hanem olyan állandó probléma, amelyet az egységes nemzeti állam struktúráján belül kell orvosolni.²⁷²

Jászi az uralkodó-meghatározó állam- és nemzetközpontú felfogással – így egyszerűen Rézrel – szemben a demokratikus jogkiterjesztés pártján állt. Ahogy Réz az állam és a nemzet, úgy Jászi a társadalom és az egyén fogalmi kategóriáiban jelölte ki a vita menetét. Jászi tételesen cáfolta Réz nemzetiségről felállított téziseit. Jászi szerint Réz rossz úton járt, amikor azt feltételezte, hogy a nemzet és a nemzeti állam a végleges érték, illetve a nemzetiségi kérdés nem megoldandó probléma, hanem „organikus hiba”. Jászi álláspontja ezzel szemben az volt, hogy a társadalmi fejlődés nem a nemzetállam elérésekor teljesedik ki, hanem amikor az egyén, a társadalom, illetve az ál-

272 Réz Mihály: *A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából*. Huszadik Század, 19. évf. XXXVIII. kötet, 1918. július–december, 1–17.

lam életében valamiféle együttműködő egyensúlyállapot következik be. A Jászi-féle demokratikus gondolat építőkövei az egyén és a kooperatív társadalom – és nem a faj és a nemzeti gondolat, amely szükség esetén a fegyverekhez nyúlva harcol folyton az államiságért. A polgári radikális gondolkodó szemében a nemzetiségi kérdés nem hatalmi, uralmi kérdés, hanem demokratikus eszközökkel, jogkiterjesztéssel megoldható feladat. A Réz által képviselt szakadatlan harc (lehanyaglás versus fejlődés) helyett Jászi a történelmet egyfajta szélesebb körű civilizációs, kooperatív egységek felé haladó folyamatnak látta, ahol az öntudatos egyén nem rendeli magát alá (tulajdonát, erkölcsi értékeit, életét) a faji, a nemzeti és a gazdasági imperializmus hódításának. Az egyén fejlődéséről azt feltételezte, hogy a demokrácia és a kulturális élet gyarapodásával meghaladható az öncélú állami gondolat és a túlfűtött etnikai érzelem „vak zsarnoksága”, amelyek helyébe a felvilágosult egyének és a szervezett világállam lép. A nemzetiségi kérdésben Jászi ment el a legmesszebbre, amikor elismerte, hogy egy ponton túl az adott nemzetiség önálló állam létrehozására való törekvését nem lehet megállítani. A Réz és Jászi közti döntő különbség abban állt, hogy utóbbi az egyre élesedő nemzetiségi ellentétek enyhítésének eszközét minden nemzetiség ama jogának elismerésében javasolta, hogy nyelvét, kultúráját szabadon fejlesztheti. A gyakorlatban ezt a Karl Renner-féle tervvel azonosította, amely azt jelentette, hogy egy nemzetiség az államon belül az egyházak mintájára jogi személyként, bizonyos fokú önkormányzatiság megadása mellett anyanyelvén szervezheti társadalmát.²⁷³

Nem sokkal a Jászi-Réz-vitát követően, 1918 őszén és telén – Jászi rövid miniszter-sége idején – tudomásul kellett vennie, hogy a hazai nemzetiségek vezetői visszautasították összes kompromisszumos javaslatát, nem fogadták el a monarchia helyén felajánlott Dunai Egyesült Államok, sem pedig egy Keleti Svájc tervét.

4.5. JAKABFFY ELEMÉR: „E NEMZET MINT KONSZOLIDÁLT EGYSÉGES MAGYAR ÁLLAM, URALKODÓJÁVAL TELJES EGYETÉRTÉSSEN”

Jakabffy Elemér, az egyik legnagyobb formátumú két világháború közti erdélyi magyar nemzetpolitikai író életét ellentmondásokkal és tragikus fordulatokkal terhelt politikai és társadalmi változások határozták meg. A századfordulótól megerősödő nemzetiségi mozgalmak belső feszítő erejét egy soknemzetiségű birodalomban tapasztalta meg, s e birodalom szétesésének következtében a háború után ő maga válik kisebbségivé. 1918-ig az erdélyi magyar szupremácia védelmére irányuló törekvések a döntőek, Trianont követően az erdélyi román szupremácia kiépítése a cél, amellyel szemben a kisebbségbe kényszerült magyarság a kollektív jogokra, a kisebbségek közjogi alanyiségének elismerésére építette programját. Jakabffy politikai pályája az 1910-

²⁷³ Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából*. Huszadik Század, 19. évf. XXXVIII. kötet, 1918. július–december, 97–111.

es Nemzeti Munkapárt győzelmével vette kezdetét, és országgyűlési képviselőként Tisza István mellett felülről látta a magyar parlamentben a nemzetállam kiépítésére irányuló állami politikát. Tíz évvel később, de már „alulnézetből” mindezt fordítva tapasztalja íróként és a romániai magyar kisebbség pártjának képviselőjeként.

Jakabffy 1881-ben, a román többségű Krassó-Szörény vármegyében fekvő Lugoson született, katolikus örmény eredetű, földbirtokos nemesi családban.²⁷⁴ A többségében románok lakta Zaguzsén község jogász végzettségű birtokosa első munkájában (*Mit kell tennünk elsősorban a gazdasági cselédkérdés megoldása érdekében?*) a cselédek helyzetének javításán gondolkodott: biztosítsák az anyagi fejlődést, a szociális körülményeket, szövetkezeti alapon létesítsenek nyugdíjintézetet – mert a hatályos törvény a mezőgazdasági és ipari munkások és cselédek segélypénztárából nem fedezhető –, amivel a nagybirtokosok érdekében a munkaerő elvándorlása is lassítható.²⁷⁵ A szociális problémák iránt érzékeny Jakabffy a családi tradíciót²⁷⁶ folytatva, Tisza István konzervatív-liberális programjával a németbogsáni választókerületben sikeresen megméretteti magát az országgyűlési választásokon. Politikai víziójában Jakabffy követi Tisza értékvilágát, amelyben inkább az értelmi vitákban, mintsem az érzelmi hullámok mentén vette ki részét a politikai összeütközésekben. 1912 őszén, a Krassó-Szörény vármegye törvényhatósági bizottság ülésén elmondott beszédében értékelte a koalíciós kormány utáni új helyzetet, s reflektált a júliusban elfogadott véderőtörvény körüli heves vitákra. A kormány kiemelt kérdésként kezelte a hadseregreformot (az újoncok számának növelését és a kiadások emelését), mert úgy vélte, annak halogatása veszélyezteti az Osztrák–Magyar Monarchia biztonságát. A függetlenségek azt kifogásolták, hogy a közös hadseregen belül nem kellően érvényesül a magyar befolyás, ezért a véderőtörvény körüli csatározásokban az obstrukció eszközához nyúltak. Jakabffy megvédte a hadseregreformot, s kritikusan szembeállította az általa felelőtlennek tartott nagyhangú s hazafias függetlenségi szövegekkel szemben Tisza mérsékelt nemzeti politikáját. Hogy milyen célt és elvet kell hogy kövessen egy komoly politikus Magyarországon? – tette fel a kérdést Jakabffy –, majd így válaszolt: „e nemzet mint konszolidált egységes magyar állam, uralkodójával teljes egyetértésben, ellenségei előtt félelmetes erőben haladjon a kultúra, a civilizáció, a gazdaság útjain”. Ilyen

274 Az 1881. évi népszámlálás adatai alapján Román- és Németlugos 11 287 lakosából 43% román, 40% német, 12% magyar, 5% egyéb. Felekezeti megoszlás szerint: 4184 római katolikus, 4089 ortodox, 1253 zsidó, 1052 görögkatolikus, 417 evangélikus, 286 református. Az 1910. évi népszámlálás adatai alapján Lugos 19 818 lakosából 35% magyar, 31% román, 31% német, 1% szerb, 0,6% szlovák. Felekezeti megoszlás szerint: 9279 római katolikus, 5413 ortodox, 1878 zsidó, 1414 református, 1235 görögkatolikus, 553 evangélikus.

275 Jakabffy Elemér: *Mit kell tennünk elsősorban a gazdasági cselédkérdés megoldása érdekében?* Budapest, 1904.

276 Apja, Jakabffy Imre az 1880-ban Lugos székhellyel egyesített Krassó és Szörény vármegyében előbb alispán, majd főispán, szabadelvű párti képviselő, később államtitkár Tisza István első kormányában. Mikó Imre: *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség*. Korunk, 1973. 32. évf. 8. sz. 1198.

komoly politikus volt – Jakabffy szerint – id. gróf Andrássy Gyula, aki közreműködött a hármass szövetség létrehozásában, amellyel Magyarország a Német Birodalom szövetségeseiként gazdasági és katonai szempontból is erőssé válhatott. Andrássy azon kortársait is ide sorolta, akik a kiegyezést megvalósították, s felismerték annak veszélyét: ha a magyarságnak nincs képviselője a politikában, nem tölt be pozíciókat a fontosabb társadalmi területeken, például a hadseregben, akkor önként kiszolgáltatja magát.²⁷⁷ Jakabffy racionális okok mentén és érzelmileg is elkötelezte magát a '67-es értékek iránt, és az 1910-ben megalakult kormányra a dualizmust létrehozó nagy elődök folytatóiként tekintett. Ha ifj. Andrássy Gyula és Tisza István egymás politikai ellenfelei voltak is, mindketten a kiegyezés deáki konstrukcióját vélték a legjobb megoldásnak az Osztrák–Magyar Monarchia fenntartásában – amely álláspontot Jakabffy is osztott.

Az 1914-ben lezajlott román–magyar paktumvita végén Tisza Jakabffyt bízta meg a kormánypárt részéről a határozati javaslat elkészítésével és ismertetésével. Ennek alap gondolata Tiszától származott ugyan, de a megfogalmazás Jakabffyé volt, amelyben a területi integritás és a társadalmi haladás szabadelvű programja mellett foglalt állást. „A képviselőház a magyar nemzet évezredek tradícióihoz híven, az állam egységéhez és nemzeti jellegéhez tántoríthatatlanul ragaszkodik. E mellett a hazának nem magyar ajkú polgárait nemcsak a jogegyenlőség jótéteményeiben részesíteni, de minden olyan óhajuk elérésében készségesen támogatni hajlandó, amely az egységes nemzeti állam alapelveivel összefér.”²⁷⁸ Jakabffy a háború kitörését követően tartalékos tisztként Montenegróban szolgált, ahonnan 1916-ban tért vissza. Részt vett I. Ferenc József temetésén, illetve IV. Károly király megkoronázásának ünnepségén. Tisza lemondását követően, immár ellenzéki képviselőként, aktívan kivette részét az országgyűlésben folyó vitákból, s beszédeiben Tisza államférfiúi képességét és volt kormányának politikáját szegezte szembe az Esterházy- és a Wekerle-adminisztrációkkal.²⁷⁹ Következetlenséggel és hamis ígérettel vádolta a Wekerle-kormányt a választójog terén mutatott ellentmondásos magatartásáért. Azt vetette a kabinet szemére, hogy épp azt a „létalapját” jelentő választójogi reformot nem hajtja végre, amelyet tagjai – még ellenzékben – a lehangosabban követeltek Tiszától. Jakabffy ebben a vitában ekkor még az általános választójog ellen foglalt állást, amelyet nem tekintett mindenkinek megillető, alanyi jognak.²⁸⁰ 1917. október 2-án a Krassó-Szörény vármegye állandó választmánya előtt elmondott beszédében a nemzeti koncentráció igényének hangot adva, „a haza üdve szolgálatában” a kormányt fenntartásokkal, de óvatos támogatásáról biztosította. Reálpolitikai lépése mögött indokként az 1916-os román betörés és a

277 *Jakabffy Elemér országgyűlési képviselő beszéde a Krassó-Szörény várm. törvényhatósági bizottságának 1912. évi szeptember hó 5-én megtartott ülésén a kormány iránt való bizalom tárgyában.* Lugos, 1912. 3–14.

278 *Képviselőházi napló*, 1910. XXII. kötet. 517. országos ülés, 1914. március 5. 415.

279 *Képviselőházi napló*, 1910. XXXVI. kötet. 728. országos ülés, 1917. június 23. 48.

280 *Képviselőházi napló*, 1910. XL. kötet. 82. országos ülés, 1918. július 19. 626.

változó hadi helyzet húzódozott, amit így fogalmazott meg: „amidőn még mindig államunk léte vagy nem léte forog kockán minden hazafi kötelessége csak az lehet, hogy az államhatalmat, az államnak erejét a maga tehetségei szerint fokozni és öregbíteni igyekezzék”. Aggályait elsősorban a kormány egyes tagjaival szemben fogalmazta meg, nevezetesen Apponyi Albert miniszter ügyködése kapcsán. Elismerte Apponyi miniszter régre nyúló munkásságát, de úgy vélte, hogy a román betörést követően következtelenül járt el a román tanítóképzőkben bevezetett szigorúbb állami felügyelet terén (Apponyi előbb megtiltotta a román nyelvű oktatást, majd felülvizsgálta döntését). Jakabffy ezzel arra utalt: ha a román nemzeti mozgalomban irredenta irányok ütik fel fejüket, akkor azt az állam nem veheti félvállról. Vázsonyi választójogért felelős tárca nélküli miniszter egy, a tárgybán elmondott beszédére – „ha minden 24 éves írni és olvasni tudó férfiúnak megadnám a választójogot, még abban az esetben is csak 4 vagy 5 erdélyi kerület volna, amelyben a románság csekély többséghez jut” – Jakabffy a következőket válaszolta: „azt kell következtetnem, hogy Vázsonyi miniszter úr nem minden 24 éves írni és olvasni tudó férfi állampolgárnak kíván választójogot adni. Lehet lesz valami census még, amely, remélem, arra fog szolgálni, hogy a nemzeti jelleg fönntartása biztosítva legyen. [...] akkor ebben a kérdésben mi nagyon közel leszünk egymáshoz.”²⁸¹ Jakabffy liberálisként nem a választójog reformja ellen volt, hanem a demagógiának utat nyitó azonnali kiterjesztésétől óvta az (elitista) liberális alkotmányosságot, a nemzetállami kereteket és a polgári rendet. Parlamenti beszédében, 1917 őszén a választójogi politikai viták eskalálódásától tartva arra kérte Wekerle Sándor miniszterelnököt, hogy „igyekezzék a kormány kebeléből a világnézetek harcát kiszorítani, [...] a választói jog kérdésében a parlamentben képviselt világnézetek között kompromisszumot létesíteni, mert ezt kívánja a haza ügye, ezt kívánja az egységes magyar nemzeti állam fennmaradása.”²⁸²

1918. július 19-én új választójogi törvényt fogadott el a munkapárti többségű képviselőház az összetételében időközben megváltozott – Apponyi és Vázsonyi nélkül felálló – Wekerle-kormány együttműködésével. Az előzetes szakmai vitát egy erre létrehozott, ellenzéki és kormánypárti képviselőkből álló, negyvennyolc tagú bizottság folytatta le. A tárgyalásokat befejezően a három fő vitakérdésre adott képviselői válaszokat Jakabffy Elemér szerkesztette meg *A választójogi bizottság a nők választójogáról* című füzetben: szükséges-e a magyar nyelv ismerete, hat vagy négy osztály elvégzését szabják-e feltételül, a nők kapjanak-e szavazati jogot. A nők választójoga tekintetében érdemi állásfoglalást többségében nem fogalmaztak meg a képviselők – többek között Jakabffy Elemér, Bethlen István, Károlyi Mihály, Klebelsberg Kunó sem. Tisza István a nők helyzetének javítását nem a választójogon keresztül képzelte el, és szerinte he-

281 Dr. Jakabffy Elemér országgyűlési képviselő beszéde a Krassó-Szörény vármegye választmányának 1917. évi október hó 12-én tartott ülésén a Wekerle kormány üdvözlése tárgyában. Lugos, 1917. 1–6.

282 Képviselőházi napló, 1910. XXXVII. kötet. 745. országos ülés, 1917. október 20. 99–100.

lyesebb volna nem is foglalkozni a kérdéssel. A nők szavazati jogát támogatta Andrássy Gyula, aki méltányolta a nőknek a háborúban tapasztalt hazafiasságát és helytállását.²⁸³ A Tisza–Wekerle-féle törvénynek is nevezett új szabályozás messze elmaradt az 1917-es Vázsonyi-féle javaslattól, eredményét tekintve pedig a pártok között nem tudott konszenzust teremteni. Az általános választójog oldalán állókat nem elégíthette ki az, hogy a jogosultság kritériuma az írni és olvasni tudás lett, hiszen különféle egyéb követelmények – például az elvégzett hat elemi – beemelésével a választójog széles körű kiterjesztése továbbra sem valósult meg. A munkapártiak megakadályozták az általános, egyenlő és titkos választás alapelveinek érvényesítését, de például a szavazati jog korhatárának harmincra huszonnégyre való leszállítása és a magyar nyelv ismeretéhez nem kötött írni és olvasni tudás radikális reformnak hatott a szemükben.²⁸⁴

Hogy Jakabffy miként gondolkodott a magyarországi román nemzetiségről az akkori szemlélő által előre nem látható összeomlás előtt, arról *A románok hazánkban és a királyságban* című, 1918 első felében megjelent kultur- és szociálpolitikai tanulmánya ad betekintést. A szerző figyelmét az 1916-os román hadüzenet utolsó bekezdése keltette fel, amelyről megállapította, hogy a románok háborúba lépését a nemzeti egység, Románia és Erdély uniójának szándéka vezérelte. „Hogy fájdekeiket megoltalmazza – írja Jakabffy –, Románia azokhoz kénytelen csatlakozni, akik inkább vannak abban a helyzetben, hogy nemzeti egységének megvalósítását biztosítsák”, amiből azt a következtetést vonja le, hogy az egységesítő román szándék ideje még nem érkezett el. Jancsóhoz hasonlóan abból indult ki, hogy fejlettségét tekintve az ezeréves történeti alapokon nyugvó magyar állam- és nemzetépítés előbbre tart a románéval szemben. Úgy vélte, hogy Romániának „meg kell értenie, hogy a kultúra, politikai életfelfogás és erkölcs alacsonyabb fokán álló állam és társadalom csak nyers erővel uralkodhatnék a magasabb fokon állók felett”. Románia alacsonyabb fejlettségéből és kisnemzeti státusából eredően nem törekedhet arra, hogy az „évezredek történelmi államalakulatok megsemmisítésén” munkálkodjék. Jakabffy liberalizmusa etatista volt abban az értelemben, hogy olyan társadalomfejlődésben gondolkodott, amely az állam szabályozó erejét igénybe véve a polgárosodás, a haladás és felzárkózás érdekében kulturállami célokat érvényesít. Ez olvasatában azt jelenti, hogy egy etnikai kisebbséghez tartozó személy fejlődésében a saját csoportjánál társadalmilag tagoltabb társadalom és fejlettebb politikai berendezkedés erősebben hat identitásában és szocializációjában, mint a fejletlenebbnek vélt kisebbségi csoportja. A Magyarországhoz képest elmaradottabb Romániára ugyanez volt „érvényes”: Bukarest elsődleges feladata csak az lehetett, hogy saját állami életét, társadalmát, kultúráját fejlessze, és az egységes magyar nem-

283 *A választójogi bizottság a nők választójogáról*. Közzétette: Jakabffy Elemér. Lugos, 1918. június 20.

284 *1918. évi XVII. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról*. Szentelítve: 1918. szeptember 11., kihirdetve: 1918. szeptember 20.

zetállam határain belül létrejött és létező román társadalmat igyekezzen minőségében „utolérni”.²⁸⁵

1918-ban delegálták a Monarchia részéről a hatvantagú magyar delegáció külügyi és hadügyi albizottságába – a legfiatalabb tagként. Az őszirózsás forradalom Lugoson érte, eseményeit *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény megyében* című naplóban örökítette meg. A román államhatalommal szemben megtagadta az esküt, ezért Lugosról zuguzsényi birtokára vonult vissza. A Romániába szakadt magyar kisebbség önkéntes szervezőjévé szegődött. Eleinte álnéven, majd saját nevével közölte cikkeit a Sulyok István szerkesztette Krassó-Szörényi Lapokban, illetve a Keleti Újságban. Kiemelt témái között szerepel a romániai agrárreform, a bánági magyar telepések helyzete, az iskolaügy és a népesség statisztikai változásai. Egyik alapítója a Magyar Kisebbség című folyóiratnak, amelyet 1922-ben alapít Sulyok Istvánnal és Willer Józseffel. Ők a „lugosi triumvirátus”. Nemzetiségpolitikusként a romániai magyar kisebbség képviselőjében többször vesz részt a genfi nemzetközi népkisebbségi konferenciákon, elsőként Balogh Arthurral 1925-ben. 1928-tól a bukaresti országgyűlés tagja. Az Országos Magyar Párt bánági tagozatának elnöke, de tagja az országos vezetőségnek is. Többek között Krenner Miklóssal, Balogh Arthurral, Szentimrei Jenővel, Paál Árpáddal az OMP reformszárnyához tartozik.²⁸⁶ Az OMP-re nem tekintett ténylegesen politikai pártként. Erről így vall: „nemzetképviselő, melynek csak másodlagos célja a politikai érvényesülés, elsődleges hivatása ellenben, hogy szervezetbe tömörítse mindazokat, akik akár származásuknál, akár anyanyelvüknél, akár érzületüknél vagy műveltségüknél fogva magukat magyaroknak vallják”.²⁸⁷

4.6. PÁL GÁBOR: „ERDÉLY MOSTOHÁJA MAGYARORSZÁGNAK”

Pál Gábor 1883-ban, a mára már Csíksomlyó részévé vált Csíkvárdotfalván született. A ’48-as eszméken felnőtt ifjú nagyapja 1848-as hős volt, apja, id. Pál Gábor negyven éven keresztül tanára és igazgatója a csíksomlyói, illetve a csíkszeredai gimnáziumoknak. Pál Csík vármegye törvényhatóság-központi választmányának megválasztott tagjaként kapcsolódik be a közéletbe, s a hetente megjelenő Csíki Hírlap felelős szerkesztője 1911 decemberétől. A Csíki Hírlap 1911 és 1914 között működött, sokszorosítása rendkívül kezdetleges volt, sokszor kézíleg nyomtatták. Az első világháború kitörésekor Pál önként jelentkezik szolgálatra, három év frontszolgálat után súlyos sebesülésekkel kerül haza. Harctéri levelei a Csíki Lapokban jelentek meg. Jakabffy-hoz hasonlóan Pál történeti korszakokon átívelő élete is mindvégig Erdélyhez kötő-

285 Jakabffy Elemér: *A románok hazánkban és a román királyságban. Kultúr- és szociálpolitikai tanulmány.* Budapest, 1918. 1–4.

286 Balázs Sándor: *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség.* Kolozsvár, 2012. 5–37.

287 *Amire a magyar nemes testőrök példája tanít. Ünneplő beszédek.* Lugos, 1934.

dött: a dualizmus gyermekeként harcolt az első világháborúban, katolikus közösségét képviselte az Erdélyi Római Katolikus Státus tanácskozásain, kisebbségi politikusként az OMP képviselőjében vívta küzdelmét a nemzetiségi jogokért, elszenvetve a második világháborút, megtapasztalta a kommunista diktatúra mindennapjait. 1968-ban, 85 évesen szülővárosában hunyt el. Halála előtt rendezte életének feljegyzéseit, és megírta a *Visszaemlékezését*.²⁸⁸

Világnézetét tekintve kossuthiánus, függetlenségi párti, regionalista szemléletű ellenzéki, amit lapja is tükröz – szemben a Tisza István-munkapárti Csíki Lapokkal. A Csíki Hírlap első számában Pál a következőképpen köszönti olvasóit: „Várták eljövételét azok, kiknek lelkük egyik legszentebb vágya hazánk független államiságának kiépítése. [...] A munkapárt céljait szolgáló hangok mellett, hadd jusson szóhoz itt a vármegye középpontjában a nem hivatalos, független felfogás is.”²⁸⁹ A független Magyarország programját képviselve Pál elvetette a dinasztia centralisztikus föderalizmustervét és egyúttal a délszláv területek anektálását is, ahogy az 1908-ban Bosznia-Hercegovina esetében történt. Attól félt ugyanis, ha a dualista rendszer trializmussá alakul, a bécsi politika pluszjogokkal ruházhatja fel a birodalom szláv nemzeteit a magyarok ellenében, s így a Magyar Királyságon belül a magyar szupremácia nem biztosítható.²⁹⁰ Ezért az egyetlen út, amelyet a mindenkori budapesti kormányok követhetnek, az volna, hogy erdélyi politikájukat megújítják, mert már hosszú idő óta „Erdély mostohája Magyarországnak”, ahol az erdélyiek magukra maradtak hol a törökkel, hol a némettel való küzdelmükben, hol pedig az elmaradt gazdasági és infrastrukturális fejlesztésekben. Pál szerint ezért vált az erdélyi lélek s a belőle fakadó politikai gondolkodás meghatározó jellemzőjévé az „ellenzéki” magatartás – amit az országrész zárkózottsága és különállása csak fokozott. Korrajzában a kihívások a kiegyezést követően sem ritkultak. A korábbi külső ellenségek mellé ugyanis felsorakoztatta a hazai nemzetiségi mozgalmakat, amelyek bukaresti és bécsi támogatással „belső aknamunkát” folytatnak. Pál a nemzetiségi mozgalmak megerősödéséért a budapesti kormányokat is kárhoztatta, s a székely kongresszusok véleményével összhangban úgy vélte, hogy azt maguk is előidéztek a „megtévedt nemzeti politikával”. Ezen azt értette, hogy a régió társadalmi viszonyait figyelmen kívül hagyó magyar kormányok a nemzetiségi vidékeken felállított közép fokú iskolák révén a kívánttal ellentétes hatást értek el, mert végeredményben a kormányzat „állami költségen nemzeti intelligenciát, a magyar nemzeti állam ellenségeinek vezető osztályt nevelt ki”²⁹¹ Másrészt nem érvényesítette Erdélyben a magyar nemzeti szempontokra építő közlekedési, ipari, kereskedelmi fejlesztéseket és beruházásokat. Erdélyben belül Pál külön

288 Pál Gábor hagyatékának egy része a Hargita megyei állami levéltárban: *Fondul personal Pál Gábor (Pál Gábor iratai), 1890–1961*, másik része magántulajdonban található.

289 *Beköszöntő*. Csíki Hírlap, 1911. 1. évf. 1. szám, december 23. 1.

290 *Közeledés a trializmus felé*. Csíki Hírlap, 1912. 2. évf. 3. szám, január 20. 1.

291 *A vasút és nemzeti ügyünk*. Csíki Hírlap, 1912. 2. évf. 10. szám, március 9. 1–2.

kiemelte a Székelyföld periférikus helyzetét: a magas analfabetizmusarányt és elvándorlást, a helyi gazdaság alacsony volumenét, illetve a határvédelem szervezetlenségét.²⁹²

Pál vezércikkekben kommentálta a kormány és ellenzék közt zajló heves választójogi vitát, ami az olvasatában a nemzetiségi kérdés problémájában öltött testet. Függetlenségi párti politikusként véleménye eltért a Justh Gyulától és az Apáthy Istvántól, attól tehát, hogy az általános választójog előmozdítaná a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos problémák megoldását. Azt állította: egy olyan országban, amelyben az államalkotó magyarság a lakosság felét alig haladja meg, az általános szavazati jog nem valósítható meg a nemzeti érdek sérelme nélkül.²⁹³ Bár a demokratikus választójogi rendszer biztosíthatná a függetlenebb és demokratikusabb parlamentet – amivel Pál arra utalt, hogy a kormány az 1910-es választásokon visszaélésekkel szerezte meg a hatalmat –, a nemzeti ügyek irányában, például a véderőtörvényben vagy a nemzetiségi kérdésben, nem lenne elkötelezettebb. „Hogy magyarabb és nemzetibb legyen, ezt hinni vakmerő önámítás lenne, még abban az esetben is, ha a választójog a magyarul írni és olvasni tudáshoz köttetnék, amit pedig alig lehet remélni” – fogalmazott Pál. Indoklása közelített a Tiszához és még inkább a Bethlenéhez: kellő műveltség hiányában a képviselők egy része nem a közjóért küzdene a magyar nemzeti célok szempontjából, hanem saját szociális, nemzetiségi sérelmeiknek, pártérdekeiknek adnának hangot.²⁹⁴ Az erdélyi politikusoknak ki kell kapcsolniuk az egyéni érdekeiket a magyar nemzeti ügyek szolgálatáért, a magyar szupremácia biztosításáért. Pálra minden bizonnyal hatott Bethlen, mert ezeket a sorokat az Erdélyi Szövetség megalakításával egy időben vetette papírra. A Szövetség céljait messzemenőig támogatta, amelyben az erdélyi magyarság és székelység védelmét feltételezte, s működését úgy képzelte el, mint „egységes pártot”, amely külön miniszteri helyet kap a mindenkori kormányban.²⁹⁵ Pál regionalizmusában a székely régió fejlődését elősegítő politika és hagyományok, illetve az állam magyar szupremáciát védő szerepvállalása egymást nem kizáró, hanem – ellenkezőleg – egymást erősítő eszközök. Pál sokrétű és színes erdélyi gondolatában egyszerre van jelen az erdélyi magyarság „vezérszerepének biztosítására, a keresztény kultúra előmozdítására” való törekvés, az erdélyi fejedelmek dicsőítése, a Bocskayak és a Rákócziak helytállása, a székelység szabadság- és hazaszeretete, az 1848-as hagyományok, az ellenzéki attitűd, a tájszeretet és az elhagyatottság érzete.²⁹⁶

A háborúban való részvételét Pál *Emlékezéseim katonai életemből* címmel közölte. Bevonulásakor közlegényként szolgált, majd 1916. tavasszal hadnaggyá léptették elő.

292 *Van-e szükség erdélyi pártra?* Csíki Hírlap, 1913. 3. évf. 51. szám, december 20. 1–2.

293 *Alkudozás a választójog körül.* Csíki Hírlap, 1912. 2. évf. 17. szám, április 27. 1.

294 *Testvérharc.* Csíki Hírlap, 1912. 2. évf. 9. szám, március 2. 1–2.

295 *Van-e szükség erdélyi pártra?* Csíki Hírlap, 1913. 3. évf. 51. szám, december 20. 1–2.

296 *A lejtőn lefelé.* Csíki Hírlap, 1911. 1. évf. 2. szám, december 30. 1.

A védtelenül hagyott Erdélyt ért 1916-os román katonai támadásért az osztrák hadvezetést okolta, amely nem rendelte haza a székely katonákat szülőföldjük védelmére (a brassói 2. közös gyalogezredet, amelynek állományában nagy többséggel háromszékiek harcoltak, néhány nappal a román hadüzenet előtt az orosz harctérről az olasz frontra vezényelték át, illetve a brassói 24. és a marosvásárhelyi 22. gyalog honvédezedeket továbbra is az orosz harctéren hagyták). Pál a német hadsereg nyomában részt vett a romániai katonai megszállásban, amelyről negatívan jegyezte meg a megszálló csapatok civilekkel szemben tanúsított önkényeskedéseit. Bukarest, Ploiești, Buzău voltak az állomáshelyei. 1917 tavaszán súlyos sérülést szenvedett, aminek következtében hazakerült.

Pál a Csík vármegyei közigazgatási bizottság tagjaként javasolataival hozzájárult a háború okozta károk elhárításához. Kifogásolta, hogy az 1916-ban elmenekült és még 1917-ben is távol lévő lakosságra is földadót vetettek ki háborús időkben. Indítványára a közigazgatási bizottság feliratot küldött Wekerle Sándor miniszterelnöknek, hogy a vármegye közvetlen állami segélyben részesüljön. A bekövetkezett hadikárok kifizetésére többségében nem került sor. *Visszaemlékezésében* írta az október végén megalakult Csík Megyei Nemzeti Tanács kapcsán, hogy elsődleges feladata a közrend megtartására irányult – tartva a helyi lakosság, de elsősorban a hazatérő katonák fosztogatásától.

1918 őszén a Károlyi-kormány Csík vármegye főispánjává Pál Gábort nevezte ki. Csíkszeredába november 26-án vonult be a román 1. számú vadászvezred különítménye.²⁹⁷ 1919 májusában Csík megye élére a román Kormányzótanács Valer Neamțiu, az osztrák–magyar közös hadsereg egykori hadbíró őrnagyát nevezte ki, aki a megye tisztviselőit eskütételre szólította fel. Az esküt megtagadták, ami elbocsátással járt. Kivételt az árvaszék képezett, amelynek Pál volt az ügyésze, és ezt az intézményt a magyar állam törvényei szerint és magyar nyelven irányították a békekötésig. Így maradt hivatalában a személyzet, de csak 1920 júniusáig. Comanicu kinevezett főtanfelügyelő a magyar iskolákat is felszólította eskütételre, de a tanszemélyzet nagy része nem jelentkezett. 1919. július elején Csíkszereda polgármesterévé Vasile Barbier főszolgabíró neveztek ki, aki a városi orvoson, mérnökön, számvevőn kívül minden tisztviselőt elbocsátott. Az eskütétellel kapcsolatosan Pál Gábor Kolozsvárra utazott, ahol bekapcsolódott a Paál Árpád és Grandpierre Emil vezette tisztviselői mozgalomba. Részt vesz az 1920/21 fordulójától formálódó Magyar Szövetség előkészítésében, jelen volt az első kolozsvári megbeszélésen is. Csík vármegyében kezdeményezőként lépett fel – a hatóság akadályozó intézkedései ellenére is – a helyi szervezet megalakításában. A Magyar Szövetség ellehetetlenítése után segédkezett a Magyar Nemzeti Párt megszervezésében. 1922-től az agrárreform ellen lépett fel, és a borszéki forrásokat övező

297 Oláh-Gál Elvira: *Pál Gábor élete és munkássága*. I. rész. Székelyföld, 2011. 15. évf. 1. szám, január, 89–104.

erdők kisajátítása miatt memorandumot szerkesztett, amelyet Sándor József háromszéki képviselő által vezetett küldöttség vitt a földművelésügyi miniszterhez.²⁹⁸

Pál a két világháború között aktív politikai érdekérvényesítő szerepet töltött be. Az Országos Magyar Párt megyei szenátoraként 1928-tól, majd képviselőként 1931-től következetesen képviselte a székelység sérelmeit, a genfi bíróság elé vitte a román állam által elkobzott csíki magánjavak ügyét. Politikai közírói pályáját is folytatta, a kolozsvári Ellenzék vasárnapi mellékletében *A magyar kisebbségi politika eredményességének akadályai* című sorozatával jelentkezett (1922), illetve a Magyar Kisebbségben több tanulmányt közölt.²⁹⁹

4.7. GYÁRFÁS ELEMÉR: ÉRDEKKÖZÖSSÉG, REGIONÁLIS SZEMBENÁLLÁS, EGYSÉGES MAGYAR ÁLLAM

Gyárfás Elemér politikusi, bankári, egyházi tisztviselői és publicisztikai tevékenysége révén az egyik legfontosabb erdélyi magyar közéleti szereplő a két világháború között. A román többségű Kis-Küküllő vármegyében született Borzason.³⁰⁰ Katolikus vallású, kolozsvári joghallgató korában alapító elnöke a Kolozsvári Szent Imre Körnek (1903), amelynek irányításában a városból való távozása után is részt vesz. Ügyvédi vizsgáját követően, 1910-től közigazgatási tisztviselő, Dicsőszentmártonban ügyvéd, mellette egyik szervezője az Erdélyi Szövetségnek. Az első világháborúban három évet töltött a fronton; amikor 1917-ben hazatért, Kis-Küküllő vármegye főispánjává nevezték ki. A forradalom alatt a helyi nemzeti tanács elnöke volt. A Monarchia összeomlását követően Erdélyben maradt, és egyik vezető tagjává vált annak az erdélyi magyar körnek, amely lefektette a két világháború közti magyar kisebbség érdekvédelmének alapjait. 1926-ban Csík megye szenátora lett, döntő szerepe volt az erdélyi római katolikus egyház és a román állam között létrejött konkordátum megkötésében. 1933-tól a Római Katolikus Státus világi elnöki szolgálatát látta el. A pénzügyi világban járatos Gyárfás az Erdélyi Bankszindikátus vezető posztját is megkapta.³⁰¹ Sokszínű munkássága okán Gyárfás megítélése nem lehet mentes az ellentmondásoktól. Ion Brătianu

298 Oláh-Gál Elvira: *Pál Gábor élete és munkássága*. II. rész. Székelyföld, 2011. 15. évf. 2. szám, február, 94–130.

299 *A székelyföldi közbirtok és az agrárreform*. Magyar Kisebbség, 1923/2–3.; *Készülődés a közbirtokosságok és urbéri birtokosságok reformjára*. Magyar Kisebbség, 1928/4–5–6.; *A kisebbségi egyezmény és a magyar kisebbség*. Magyar Kisebbség, 1928/17.; *A konkordátum és a katolikus magyarság*. Magyar Kisebbség, 1928/18.

300 Kis-Küküllő vármegyének 1880-ban 92 214 lakosa volt, ebből 48% román, 24% magyar, 18% német, 10% egyéb. 1910-ben a 116 091 lakosból 48% román, 30% magyar, 18% német, 4% egyéb.

301 Gyárfás fontosabb egyházi, pénzügyi és történeti munkái: *Erdélyi problémák*. Kolozsvár, 1923; *Bethlen Miklós kancellár*. Dicsőszentmárton, 1924; *Az erdélyi románok uniója*. Dicsőszentmárton, 1925; *Az erdélyi szászok és a katolicizmus*. Dicsőszentmárton, 1925.

román miniszterelnök „javíthatatlan” magyarnak, Alexandru Vaida-Voevod pedig a magyarok legravaszabbikának nevezte. Banki tevékenysége miatt a korabeli magyar baloldal a tőkés kapitalista kizsákmányolót látta benne, míg mások az erdélyi kérdést rendezni akaró politikusként tekintettek rá, kiemelve a csucsai paktum létrejöttében játszott kiemelkedő szerepét. Gyárfás 1918 előtt is a társadalmi problémák iránt érzékenyebb, demokratikus megoldásokra nyitottabb politikus volt, mint általában a vezető magyar politikai réteg, amelynek nézőpontjából Gyárfás egyenesen baloldalinak tűnhetett, Erdélyben viszont a konzervatív-katolikus álláspont következetes képviselőjének bizonyult. Gyárfás politikai gondolkodását áthatotta keresztény felfogása, amely valamelyest a 19. század végi újkonzervatív mozgalomhoz, illetve a Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor fémjelzte katolikus reformtörekvésekhez, a keresztényszocializmushoz állt közel. A politikai írásaiban feltűnő kultúrkritikai megjegyzések újkonzervatív ihletettségű aktuálpolitikai iránya abban ragadható meg, hogy Gyárfás az országnak a „nagy” magyar királyok (Szent István, Mátyás), illetve erdélyi fejedelmek (Bethlen Gábor) uralkodása alatti dicsőségét állította szembe korának állapotával. A hanyatlás okát abban látta, hogy egyfelől elmúltak azok a „boldog” idők, amikor az állam és a társadalom a keresztény hit és keresztény vezetők oltalma alatt állt, másfelől a liberalizmus megszüntette az embereket szorító évszázados korlátokat, és szabadságot adott nekik, aminek előnyei csakúgy voltak, mint árnyoldalai: egymástól sem védte meg őket, kiszolgáltatta a szegényt a gazdagnak. Ebből társadalom- és demokrácia-felfogását illetően arra következtethetünk, hogy Gyárfás a szociálisan érzékeny, de tekintélyelvű vezetőket preferálta. Támogatta a szociális akciókat, például a keresztény munkásegyletek szervezését, ami összhangban állt a vízióval, hogy a társadalmat keresztény alapon lehet kivezetni problémáiból.³⁰²

Gyárfás a 20. század eleji Magyarország szociális feszültségeinek okát nemcsak a keresztény eszmeiség visszaszorulásában vélte felfedezni. Nagy figyelmet szentelt a nemzetiségi kérdésnek is. Kis-Küküllő vármegyében szerzett személyes tapasztalataira is építve az erdélyi románság helyzetét és politikai mozgalmát közelebbről láttatta. Számos publicisztikai munkát adott közre a románkérdésről azzal a szándékkal, hogy a magyar közvélemény figyelmét árnyaltabban irányítsa rá a problémára. A Monarchia időszakában született írásaiból később válogatást készített *Erdélyi problémák* címmel, amelyet a megváltozott helyzetben már a román olvasóközönségnek is szánt. Gyárfás 1918 előtti írásainak többsége abból a feltételezésből indult ki, hogy a magyarok valójában nem ismerik a románságot, vagy hosszú idő óta sztereotípiákban gondolkodnak róla. A kérdés gyökerét az erdélyi történeti fejlődés viszonyaival magyarázta. A románok Magyarországon a magyarok, illetve a székelyek és a szászok mögött „másodrendű szerepre szorultak”, vallásuk csak megtúrt, társadalmi-szociális pozíci-

302 Horváth Sz. Ferenc: *Az egyensúly embere. Katolikus válságtudat és vezetésvágy Gyárfás Elemér politikai gondolkodásában.* In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség.* Zenta, 2012. 97–125.

ójukat tekintve többnyire jobbagyosorban éltek, ha valaki közülük elérte a nemesi címet, óhatatlanul beolvadt a magyarságba. Ilyen körülmények között érte a románságot 1848, amikor Bécs – maga mellé állítva – a magyarok ellen fordította a román nemzeti mozgalmat. A magyar kormányok pedig 1867-et követően a magyarosítás programjával végleg elszalasztották az esélyét a két nemzet közös útjának megtalálásában – fogalmazott a szerző. Gyárfás ezzel szemben kiemelte a román értelmiség felkészültségét. Számos román értelmiségi európai – francia, olasz, német – műveltségre tett szert, kulturális egyesületeket tartott fenn, bankokat működtetett; saját ünnepeiket és szokásaikat sikeresen terjesztették – vagyis gazdag, színes előrehaladott nemzeti életet éltek.

Gyárfás nem kérdőjelezte meg a magyar nemzetállam kereteit, a magyar politikai szupremácia és a nemzeti egység híve volt. Erdélyi tapasztalataiból kiindulva mégis erős bírálatnak vetette alá a magyar nemzetiségpolitikát, és elutasította a nemzetiségek asszimilációjára irányuló törekvéseket, a velük szemben elkövetett erőszakosságot. Ezt arra vezette vissza, hogy a románság sem létszámából, sem politikai erejéből fakadólag nem kerülhető meg. Gyárfás nemzetiségpolitikai elgondolásában három viszonyrendszer kapott fontos szerepet: az *érdekközösség*, a *regionális szembenállás* és az *egységes magyar állam*. 1) Akceptálta Mocsáry Lajos gondolatát, amely szerint a magyarok és a románok érdekközösséget alkotnak, de ennek létrejöttét a két nemzetbeli szélsőségek agitálása hatékonyan megghiúsítja. 2) Regionális tapasztalatának és nemzetiségi elképzelésének jellegzetes összefonódásáról tanuskodik mindkét nemzethez feltett kérdése 1908 pünkösdi alkalmából: „Joga van-e egy népfajnak, mely véletlen az államhatalmat kezeli, keresztülgázolni mindenben, családi életben, szerzett jogokon, valláson, tudományon a maga uralma érdekében?” Az önmagában ellentmondásos megfogalmazás (ha az egyik nép csak „véletlen” uralkodik, akkor a másiknak az „alárendeltsége” sem lehet örökös állapot) sejteti Gyárfás regionális szembenállását mind a budapesti kormánypolitikával, mind a román nemzetiség radikális politikusaival. A kettéhasadt korabeli magyar pártéletben Gyárfás a függetlenségi táborhoz állt közelebb, amely a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban kialakított, a magyar szupremáciát féltő felfogásában és a magyaroknak a birodalmon belüli helyzetéről vallott nézeteiben is nyomon követhető. Az 1905-ös politikai válságot összekötötte Tisza István nemzetiségpolitikai elképzeléseinek bírálatával. Tisza politikájának várható hatásáról úgy vélekedett, hogy a magyarok előbb behódolnak az osztrákok előtt, majd ők maguk is szolgátságban fognak tartani másokat. 3) A helyzet egyetlen megoldása, ezért „az államiság kidomborítása” és „a magyar népfaj öntudatának, politikai meggyőződésének megváltoztatása”. Ez Gyárfás megfogalmazásában azt jelentette, hogy a magyarság a nemzetiségekkel fennálló – német és orosz befolyással szembeni – érdekközösségre támaszkodik egy erős és egységes magyar állam keretén belül. Ha ugyanis Budapest a magyarokat szorosban Bécshez és a birodalomhoz köti, akkor a nemzetisé-

geknek semmi érdekük sem lesz abban, hogy velük közösséget keressenek.³⁰³ Németellenességében Gyárfás egészen odáig ment, hogy kijelentette: „Minden irányzat, mely ellensége a német omnipotenciának, természetes hű szövetségesre kell hogy találjon a magyarságban.” Potenciális szövetségesként a lengyeleket, a cseheket, a románokat, a horvátokat, a szerbeket, a bolgárokat, a törököket és a görögöket nevezte meg, akik szerinte veszítenek, ha engednek a német vagy az orosz befolyásnak. A Monarchia trializmussá alakítását többek között ezért sem támogatta.³⁰⁴

Gyárfás nemzetiségpolitikai írásainak hangvétele nem türelmetlen nacionalizmusról árulkodik, hanem a magyarságért aggódó, de a nemzetiségi mozgalmak veszélyezetétől átitatott önkritikáról. Kárhóztatta a vármegyék tisztikarának „kasztrendszerét”, a kisebbségi nyelvek használata iránti érdektelenséget, a magyar középosztály hanyatlását, a magyar bankrendszer gyenge erőforrásait, az elmaradt infrastrukturális fejlesztéseket (vasút), illetve a takarékos, produktív gondolkodás hiányát. Az erdélyi románok gazdasági építkezését nem kívülről irányított magyarelles tervként, hanem következetes, sérelmek nélküli nemzetépítő modernizációként írta le. A regionális szempontok képviselőjének igénye és az erdélyi magyarság helyzetén való javítási akarása vezette arra Gyárfást, hogy részt vegyen a Magyar Szövetség munkájában.

4.8. PAÁL ÁRPÁD: „EGYETEMES RAGASZKODÁS AZ ŐSÖKTŐL ÖRÖKLÖTT SZABADSÁGHOZ”

Paál Árpád életművének sokoldalúságából és gondolatvilágának változásaiból az erdélyi magyarság egy-egy részének megfogalmazott világnézete is megismerhető. Paál gondolkodásának módosulásai a 20. század első felében bekövetkezett politikai és társadalmi fordulatokat követik. Célkitűzéseiben hol a kossuthiánus függetlenség, hol a Jászi Oszkár-féle polgári radikalizmus és demokrácia, hol a transzilvanizmus, hol pedig – a harmincas évektől – a demokráciával szembeni szkepticizmus s az antiszemizmustól sem mentes, harcos katolikus jobboldaliság bontakozik ki.³⁰⁵

Paál 1880-ban született Brassóban, Székelyudvarhelyen érettségizett, öt éven át, 1903-ig a kecskeméti jogakadémia tanulója volt. A magyar belpolitika egyik legviharosabb időszakában Kolozsváron államtudományi, majd jogtudományi doktorátust

303 Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Cluj-Kolozsvár, 1923. 11–102.

304 Horváth Sz.: *Az egyensúly embere*, 2012. 108.

305 Paál Árpád politikai gondolkodásáról és életművéről kimerítő anyagot nyújt: Horváth Sz. Ferenc: *Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről*. In: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Budapest, 2005. 117–160.; Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920*. Aetas, 1993. 9. évf. 3. sz. 76–118.; K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, 2017.

szerezett (1905-ben). Paál politikai gondolkodásában ez a válság nem múlt el nyom nélkül, formálójá volt a nemzeti függetlenségről és alkotmányosságról kialakított korai világnézetének. Az Ellenzékben *Az alkotmány legjobb védelme* című vezércikkben fejtette ki bizakodó álláspontját az újonnan felállt Wekerle-kormányról. Nemzet, alkotmány, szabadság, ősi jogok, illetve megyei és törvényhatóságok – mindezek fogalmi alappillérei Paál gondolkodásának, olyan értékek, amelyeket a bécsi abszolútizmus hívei a magyar nemzettől jószerevével megvonnának. A bécsi hatalmi központ, illetve a szabadelvű magyar kormányok válasza hosszú idő óta a centralizmus, amely fokozatosan „szétmorzsolja a társadalmi szervezkedés évezredes alapjait. [...] melyekben a múltak hagyományainak szilárd rétegzetére az új kornak és a népjogoknak eszméit is szilárdul föl lehetett építeni. A felelős és parlamentáris kormányzat elvében való nagy bizakodás elhanyagolta ez alapokat” – fogalmazott a fiatal jogtudós. Paál a Szabadelvű Párt hosszú kormányzására úgy tekintett, mint amely leépítette a helyi önkormányzatokat, s azokat pusztán politikai végrehajtó szervekké alacsonyította. Visszaesésként értékelte ezt a magyar közélet alakulásában, ahol a korábbi nemesi együttműködést kellett volna széles körű állampolgári kooperációvá fejleszteni. „A törvényhatóságok csatornázatán keresztül [...] minden előre törekvés érezte volna magában, hogy ő egy része a nemzet vérkeringésének. [...] Íme a biztos módja annak, hogy miként kelljen a népet egységes nemzetté forrasztani, s miként kelljen a nemzetet az ősi szabadsághoz való egyetemes ragaszkodásra nevelni.” Az alkotmányosság védelmében és a politikai népjogok kibővítése ügyében felmerülő, a századelőn megfogalmazott javaslatok – mint például az általános választójogi követelés – mellé Paál beemelte reformkoncepciójába a törvényhatóságok modernizálását. „Tömörüljön általános választói jogosultsága útján a nép a törvényhatóságokba, s legyen a törvényhatóságok útján érezhető, hatásos és folytonos befolyása a törvényhozásra.”³⁰⁶

Paál 1908-tól tíz éven keresztül Székelyudvarhelyen volt vármegyei főjegyző. A háború alatt a közéleti elmozdulás eloadójaként segítette a lakosságot, segélyakciókat szervezett, 1916-ban ő irányította a román betörés elől a vármegyei igazgatás Tiszántúltra telepítését, s 1917/18-ban a hadikársegélyek megítélése során elkövetett visszaélésekkel harcolva szembekerült a megyei vezetéssel, Sebesi János alispánnal is. A háború elvesztését követő politikai átrendeződésben 1918. november 1-jén a budapesti Magyar Nemzeti Tanács felhívására Paált bízták meg a székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács megszervezésével. Két nappal később a Vasszékely-szobornál megtartott nagygyűlés megválasztotta a székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács elnökévé, ahol elmondta, hogy „a nép egyetértésével és komoly okosságával a kivívott új Magyarország új alapjait akarja lerakni”. Naplójegyzeteiből és A Vármegye című lapban közölt írásából kitűnik, hogy a Nemzeti Tanács vezetőjeként – s időközben immár helyettes alispánként – a korábnál szervezettebb, szociálisan érzékenyebb közigazgatás lebegett szeme előtt.

306 Paál Árpád: *Az alkotmány legjobb védelme*. Ellenzék, 1906. 27. évf. 196. szám, augusztus 30. 1.

Reformelképzeléseit nem tudta megvalósítani, mert erejét a magyar közigazgatás fenntartása kötötte le, illetve a Székelyudvarhelyre december első hetében érkező román katonák akadályozták meg. A helyi Nemzeti Tanács vezetőinek közreműködésével a megszállás előtt alakult meg a Szociáldemokrata Párt helyi szervezete, amit Paál a szociáldemokrata mozgalom nemzetközi kapcsolatainak a béketárgyalásokon való felhasználásával magyarázott. „A munkásságot magunknak kell megszerveznünk, s a világszocializmus magaslatai felé magunknak, hogy onnan a Bokányi-féle gondolkodással egy egész világ munkásságának együttérzését tudjuk hazánk javára.”³⁰⁷ Paál levelet is írt az MSZDP vezetőségének, amelyben beszámol a pártalakulásról, és szervezeti információkat kér, hogy szervezni tudja a munkásságot, hogy „a régi bűnös rendszer által annyira üldözött szellemi, valamint munkás proletárokat zászlónk alá tömöríthessük.”³⁰⁸

Néhány hét leforgása alatt a magyar közigazgatás teljesen ellehetetlenült, s 1919 elején Paál azzal szembesült, hogy Magyarország integritása nem reális opció Európa háború utáni újrendezésekor. Naplójába ezzel kapcsolatban ezt jegyezte fel: „amennyiben itt, a Székelyföldön, a békeszerződések nem tartják fenn a magyar államot, akkor a népek önrendelkezési joga értelmében székely államra van igényünk”. A székely államról szóló elképzeléseit *Emlékirat a semleges, független Székely Államról* címmel vetette papírra január 9-e és 13-a között. Az általa körvonalmazott intézményre úgy tekintett, mint lehetséges megoldásra a román „impérium” ellen. Székelyudvarhelyi tisztviselőtársaival együtt Paált néhány nappal a Károlyi-kormányra tett esküjük után letartóztatták, majd internálták. A tisztviselői ellenállás meghatározó személyiségeként Segesvárról, majd Nagyenyedről továbbított információkat a budapesti Székely Nemzeti Tanács vezetői felé (Jancsó Benedek, Benedek Elek, Ugron Gábor, Sebes Dénes, Mezei Ödön), és szólította az „otthonmaradottakat” belső ellenállásra. Ekkor írta meg a *Ki a Székelyföldet a megszállás alól!* című, kézzel kézre adott és sokszorosított röpiratot. Az kijelölt tartózkodási helyén, Kolozsváron a már meglévő kapcsolatai révén Grandpierre Emillel és Költő Gáborral az erdélyi magyar tisztviselői ellenállási mozgalom (az úgynevezett Szellemi Front, majd a Székely–Magyar Szövetség) egyik vezetője lett.³⁰⁹ Paál a trianoni szerződés aláírása után a kisebbségi magyarság érdekvédelmi szervezeteinek egyik szószólója, a polgári radikális hangvételű Keleti Újság és Napkelet munkatársa, a *Kiáltó Szó* egyik írója, a Magyar Szövetség kezdeményezője, s a két világháború közti romániai magyar kisebbség meghatározó politikusa és szellemi irányítója.

307 Bárdi, Aetas, 1993/3. 83–95.

308 PIL Fond 658. Állag: 6. Dosszié: 153.

309 Bárdi, Aetas, 1993/3. 95–106.

4.8.1. A Székely Köztársaság alternatívája

Amikor a szerb és a román csapatok megszállták a belgrádi katonai konvencióban 1918. november 13-án meghatározott demarkációs vonaltól délre eső területeket, időszerűvé vált az annexiós törekvések – wilsonizmussal összeegyeztethetetlen – igazságtalanságának propagálása, illetve a béketárgyalásokra való felkészülés. A budapesti Székely Nemzeti Tanács november 17-i tiltakozó nagygyűlésén biztosították Jászi Oszkárt, hogy az integritás megóvása mellett támogatják a Magyarország kantonális átszervezéséről szóló tervét. Javasolták: ha a békekonferencia nem tartja fenn a magyar állam területi integritását, 1) a magyar–román együttélés a wilsoni elvek alapján kantonális rendszerben biztosíttassék, 2) ahol a székelység többséget alkot, ott nemzetközi garanciák mellett független és szabad köztársaságot alkothasson, 3) a Magyar Népköztársaság támogassa az államalakulat létrehozását, illetve biztosíttassék számára képviselő a békekonferencián. A Székely Nemzeti Tanács nevében Jancsó Benedek és Ugron Gábor javaslataikkal felkeresték Jászit, aki támogatásáról biztosította törekvéseiket. A székelyföldi megyék közül egyedül Udvarhely álláspontja ismeretes a budapesti határozatokkal kapcsolatban. A székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács az önálló székelyföldi köztársaság eszméjét egyelőre nem fogadta el. Paál december 8-án, miután Udvarhely román megszállása már folyamatban volt, helyi szinten hajlandó volt lemondani Magyarország területi integritásáról, ha a wilsoni elveket, illetve az etnikai önrendelkezés elvét egész Erdélyben megvalósítanák. „Legyen külön Erdélyi Köztársaság a maga román, székely, szász és magyar nemzeteivel. Ezzel az alakulattal az előbbi magyar állam egységét sem zavarhatjuk, s politikai és nemzetközi tűzfészekké a magunk szülőföldjét nem tesszük, mert minden nemzet egyensúlyozottan megkapja a maga új államhatalmát is, meg a régi összefüggéseit is. Ez a külön államalakulat barátságos szomszédként fog állni Magyarország és Románia között, s a két régi állam testvéri szövetségének a létrehozása fog lenni.” A román Kormányzótanács minisztere, Romul Boilă volt az a tárgyalófél, akivel szemben az önálló Erdélyi Köztársaság eszméjét Paál a nagyszebeni tárgyalásokon képviselte. Felvetését a gyulafehérvári nemzetgyűlés határozata alapján utasították el.

Paál és környezete ezt követően a Székely Köztársaság eszméje felé fordult. Részben a századelő Székely Kongresszusainak törekvéseire támaszkodva egy semleges államalakulat tervét vázolták fel, amely – kidolgozatlan formában – már 1918 novemberében a sajtóban is nyilvánosságot kapott. A székelyföldi kezdeményezők között volt Mezei Ödön, Paál Árpád, Gál István, Puskás Lajos, Haáz Rezső és Kolumbán Lajos, akik a fegyverszüneti szerződés és a megszállás elismerése mellett kívánták kikiáltani a független székely államot. Elképzelésükben az új köztársaság gazdasági szövetségre lépett volna a román és a szász nemzettel, Romániával, Magyarországgal, Szerbiával, Lengyelországgal, Oroszországgal és Ukrajnával, illetve Svájc, Anglia és az Egyesült Államok protektorátusát kérte volna. Egy nappal azelőtt, hogy a népszavazás megszervezésének lehetősége felmerült, 1919. január 9-én Paált letartóztatták. A köztar-

ságnak a wilsoni önrendelkezési jogra alapozott tervezete, az *Emlékirat a semleges, független Székely Államról* területi szempontból hatókörébe vonta Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros-Torda vármegyéket, illetve Brassó, Kolozs és Torda-Aranyos megyék magyarok lakta területeit. Az államalakulat létrehozását Paál – a Brassó melletti (ún. hétfalusi) csángókkal, az aranyosszéki székelyekkel és a Kolozs megyei magyarokkal együtt számlált, nyolcszázazres magyar anyanyelvű tömbjén túl – a székely nemzet múltbeli jogi és politikai különállásával indokolta. A béke feltétele a semlegeség elve, amelyet a környező államok és a nagyhatalmak garantálhatnának. „Magyarországnak is jobb lesz, ha a székely nemzet révén is a magyar fajiség számára egy szuverén területet megmenthetett. A kivitel érdekében tehát minden fokozatos alkudozás nélkül magának Magyarországnak is a világbéke tárgyalásaiba bele kell dobnia a semleges székely állam igénylését.” A létrehozás elképzelése megegyezett Jancsó Benedek 1918. novemberi álláspontjával: ha a magyar integritás védelme nem sikerül, minden eszközt fel kell használni az idegen uralommal szemben az erdélyi tömbmagyarság védelmére.³¹⁰

310 Bárdi, Aetas, 1993/3. 92–96.; Paál Árpád székely köztársaság tervéhez további információt nyújt: K. Lengyel Zsolt: *Az elnapolt alternatíva (Paál Árpád és az erdélyi autonómia 1919/1920)*. Korunk, 1991. 3. évf., II/10. 12–65.; Bárdi Nándor: *Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére – A magyar elképzelések 1918–1940*. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Technikák és hagyományok*. Budapest, 2000. 137–180.

5. ÁTALAKULÓ HATÁRHELYZETEK: HATALOMÁTVÉTEL – ELLENÁLLÁS; SZEMBENÉZÉS – KISEBBSÉGI ÚTKERESÉS

5.1. NEMZETI TANÁCSOK, ELTÉRŐ SZÁNDÉKOKKAL

A háború elvesztése után a Monarchia lépéskényszerbe került vezetésének mielőbb újra kellett gondolnia a belső berendezkedést. A nemzetiségek megbékítése szándékával a reformokra nyitott IV. Károly király 1918. október 16-án bejelentette a birodalom osztrák felének szövetségi állammá alakulását, amelyben – a hadügyektől és a külügyektől eltekintve – a föderáció tagállamait teljes körű önállósággal ruházták volna fel. Az átalakulás lebonyolítását a Reichsrat képviselőiből megalakítandó nemzeti tanácsokra kívánták bízni. A Magyar Királyság belső átalakítására az uralkodói nyilatkozat nem tért ki, csak azt szögezte le, hogy „az új átalakulás [...] a magyar szent korona országainak integritását semmi tekintetben nem érinti.” Az Osztrák–Magyar Monarchia egyoldalú osztrák felmondására válaszul a magyar országgyűlés Wekerle Sándor miniszterelnök vezetésével október 20-án törvényt fogadott el a dualista államberendezkedés megszüntetéséről és a Magyar Királyság önállóságáról, amelyet a továbbiakban csak az uralkodó személye kötött az Osztrák Császársághoz. A háborús vereség a tömegeket a Wekerle-kormány ellen fordította, s Károlyi Mihályt követelték miniszterelnökknek. A demokratikus átalakulás céljával október 23-án éjjel Budapesten a Károlyi-féle Függetlenségi Párt, az Országos Polgári Radikális Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt támogatásával megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. A tanács elnöke gróf Károlyi Mihály lett. Mire az uralkodó jóváhagyásával október 31-én felállt a Károlyi-kormány, a Monarchia nemzetiségei már deklarálták elszakadási igényeiket, s a perszónalunió de facto felbomlott.³¹¹ A prágai Cseh Nemzeti Tanács október 28-án kiáltotta ki a csehszlovák állam megalakulását, amit 30-án a túrócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács is megerősített. Ugyanezen a napon a bécsi nemzetgyűlés elfogadta az új osztrák állam ideiglenes alkotmányát. Október 29-én a Zágrábi Nemzeti Tanács (Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa) kimondta elszakadását Ausztria–Magyarországtól, s kinyilvánította akaratát a független szerb–horvát–szlovén államra. A galíciai ukránok október 31-én Lembergben a nyilatkoztak önállóságukról. A magyarországi és az erdélyi Központi Román Nemzeti

311 A Károlyi-kormány 1918. november 1-jén a Magyar Nemzeti Tanácsnak tette le a kormányesküt, mivel József Ágost királyi herceg *homo regiusnak* tett előző esküjét a tömegdemonstrációk és Habsburg-ellenes követelések miatt vissza kellett vonnia. Magyarország ezzel a perszónaluniót is felmondta.

Tanács³¹² október 30-án alakult meg, de csak Robert Lansing amerikai külügyminiszter november 5-én kelt üzenete után foglalt állást Erdély és Románia egyesítésének szándékáról. Az Egyesült Államok vezetése, Nagy-Britanniához hasonlóan, a még Iași-ban székelő román kormánynak megüzente, hogy rokonszenvezik a románok nemzeti egység-gondolatával, s „nem késlekedik majd, hogy latba vesse befolyását a román nép igazságos politikai és területi igényeinek érvényesítéséért”.³¹³

Október végétől több erdélyi településen alakítottak helyi magyar nemzeti tanácsokat – rendszerint a budapestihez hasonlóan – a polgári radikálisok, a függetlenségek és a szociáldemokraták kezdeményezésével, többek között Marosvásárhelyen és Kolozsváron. Nagyváradon és Brassóban a nemzetiségek bevonását is megkísérelték.³¹⁴ Voltak olyan települések, ahol a városvezetés nevezte ki magát a helyi Magyar Nemzeti Tanácsnak, amint az Nagybányán, Nagykárolyban és Szatmárnémetiben történt.³¹⁵ Mind közül a legfontosabb feladat a kolozsvárirra hárult, amelynek megalakítását október 28-án a sétatéri Színkörben határozták el a függetlenségi Apáthy István, a szocialista Vincze Sándor és a polgári radikális Janovics Jenő vezetésével. A népgyűlés egyetértőleg foglalt állást a Magyar Nemzeti Tanács Jászi Oszkár által fogalmazott tizenkét pontos kibontakozási javaslatáról, amely a következő követeléseket fogalmazta meg: a képviselőház feloszlatása, általános, egyenlő és titkos választójog, birtok- és szociálpolitikai reformok, Magyarország területi integritásának fenntartása, Magyarország teljes függetlensége, a magyar katonák hazahívása, a német szövetség felbontása, gazdasági és politikai szövetség kialakítása az ukrán, lengyel, cseh, délszláv, osztrák, német nemzeti államokkal, általános amnesztia a politikai elítélteknek, a cenzúra eltörlése. Erdélyre vonatkozóan további pontokkal egészítették ki programjukat, megfogalmazva a nemzetiségekkel való együttműködés szándékát, illetve Károlyi Mihály mielőbbi kinevezésének óhaját miniszterelnökké.³¹⁶ Az új szervezetre háruló feladatok sokasága következtében a szociáldemokraták és a radikálisok azt javasolták, hogy a szervezet egész Erdélyt irányító testületként működjön, amit Apáthy a Budapesttel való szoros kapcsolattartás feltételével támogatott, s ezért azt Erdélyi Magyar Nemze-

312 A Központi Román Nemzeti Tanács vezetősége a Román Nemzeti Párt képviselőiből állt: Theodor Mihali, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, és részben az MSZDP erdélyi vezetőiből: Ioan Flueraș, Iosif Jumanca, Enea Grapini, Tiron Albani, Iosif Renoiu, Bazil Surdu.

313 Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, 2018. 85–105.; Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, 1983. 72.

314 *A főváros és a vidék csatlakozása a Magyar Nemzeti Tanácshoz*. Világ, 1918. 9. évf. 252. szám, október 27. 3.

315 *A Nemzeti Tanács megalakulása Nagybányán*. Nagybánya és Vidéke, 1918. 44. évf. 44. szám, november 3. 1.; *A városi tisztviselők letették az esküt a Nemzeti Tanácsnak*. Szamos, 1918. 50. évf. 262. szám, november 3. 2.; *Nagykároly város polgársága csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz*. Nagykároly és Vidéke, 1918. 36. évf. 46. szám, november 6. 1.; *Népgyűlés városunkban*. Szatmárnémeti Közlöny, 1918. 44. évf. 45. szám, november 10. 1–2.

316 *Kolozsvár az új Magyarorszáért*. Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 254. szám, október 29. 3.

ti Tanácsnak, illetve Bizottságnak nevezték.³¹⁷ „Az első két nap alatt kitűnt, hogy az egész városi, megyei és állami igazgatás minden dolga és feladata a Nemzeti Tanács nyakába szakadt. A vasút, a posta, az adóhivatal, a törvényszék vezetői, éppúgy mint a városi és megyei hivatalok főnökei, megjelentek a Nemzeti Tanácsnál eskütételre és azontúl a Nemzeti Tanácstól kértek utasítást hivatalos eljárásukban. [...] Úgy az erdélyi katonai hivatalok, mint a frontról hazafelé özönlő egységek is, minden dologban a Nemzeti Tanácshoz fordultak” – írta Vincze Sándor *Erdély forradalma* című visszaemlékezésében. Batthyány Tivadar belügyminiszter jóváhagyta a javaslatot, s a szervezettel úgy kívánták átszervezni, hogy az erdélyi törvényhatóságok nemzeti tanácsosai három-három taggal képviseltesék magukat. A Nemzeti Tanács szükségesnek látta ugyanis, hogy Erdély területén a magyar, a székely, illetve a szász tanácsok működését egységes irányítás alá helyezték. A kolozsvári románság saját Román Nemzeti Tanácsot alakított, amivel távol tartotta magát az Erdélyi Magyar Nemzeti Bizottságtól. Együttműködésre a közbiztonság fenntartását szolgáló katonai népbiztosság keretében került sor, amelybe a függetlenségi Kecskeméthy István református lelkész, Vincze Sándor, illetve Emil Hațieganu törvényszéki bíró és Amos Frâncu ügyvéd delegáltak.³¹⁸

A Budapestről időközben Aradra költözött Központi Román Nemzeti Tanács vezetősége az amerikai és angol támogatás ismeretében november 9-én – Brătianu román miniszterelnök támogatásával – a Magyar Nemzeti Tanácshoz eljuttatott és a sajtóban is közzétett jegyzékében bejelentette, hogy huszonhárom erdélyi, bánsági, partiumi és máramarosi megye teljes területén, valamint Békés, Csanád és Ugocsa vármegyék román lakta járásában átveszik a kormányzói hatalmat. Felszólították a magyar kormányt, hogy az impériumváltásról tájékoztassák a szóban forgó területek lakosságát és szüntessenek meg minden más közigazgatási joghatóságot. A Károlyi-kormány minisztertanácsának határozata alapján Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekért felelős miniszter az Erdélyi Magyar Nemzeti Bizottság, valamint szász és sváb nemzeti tanácsok delegátusaival november 13-án Aradon kísérletet tett a románokkal való megegyezésre.³¹⁹ A magyar delegáció a területi integritás fenntartása reményében homogén nyelv-

317 Apáthy István kérése az volt, hogy „Magyar Nemzeti Tanács Kelet-magyarországi Bizottság” vagy „Erdélyi Bizottság” nevet fogadják el. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2455/1. (*Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság szervezeti és ügykezelési szabályai*. Kolozsvár, 1918. december)

318 PIL Fond: 965. 1. ő. e., Vincze Sándor: *Az erdélyi forradalom*. I. kötet, 239–242.; *A kolozsvári Nemzeti Tanács végrehajtó hatalmat kap Erdélyre*. Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 275. szám, november 22. 2.

319 Az aradi tárgyalások magyar résztvevői között volt: Jászi Oszkár miniszter, P. Ábrahám Dezső, Bokányi Dezső (Magyar Nemzeti Tanács), Apáthy István, Vincze Sándor, Somló Bódog (Erdélyi Magyar Nemzeti Bizottság), Varjassy Lajos aradi főispán, Roth Ottó (Bánsági Nemzeti Tanács), Neugeboren Emil (Magyarországi Német Nemzeti Tanács), Striegl F. József (Bánsági Sváb Nemzeti Tanács). Román részről: Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Aurel Lazăr (Román Nemzeti Tanács), Ioan Flueraș, Iosif Jumanca, Enea Grapini (szociáldemokraták), Ioan Ardelean (Magyarországi Román Nemzeti Tanács).

vi kantonok kialakítását javasolta a románok által igényelt területeken, s visszautasította a Román Nemzeti Tanács nem román többségű területekre benyújtott igényét. A Bécsből Aradra érkező Iuliu Maniu, aki ekkor már ismerte az osztrák hadügyminisztérium titkos levéltárából az 1916-os titkos bukaresti szerződés szövegét, a román nemzet korlátlan önrendelkezési jogára hivatkozva elutasította a tervezetet. A tanácskozás végén pedig bejelentette, hogy „a román nemzetnek jogába fog állani az is, hogy a teljes elszakadást kimondja.”³²⁰

Székelyföldön a helyi nemzeti tanácsok sehol sem szerveztek fegyveres ellenállást, sőt a fegyverszüneti megállapodás betartása érdekében azt meg is tiltották. A megszállásra készülve a székelyudvarhelyi, a csíki és a háromszéki nemzeti tanácsok a Marosvásárhelyi Nemzeti Tanácsot a Székely Nemzeti Tanácsok hatáskörével ruházták fel.³²¹ A tanácsot november 10-én Budapesten alakították, hogy a győztesek előtt demonstrálják a régió magyar jellegét. Az irányítás Jancsó Benedek, Sebess Dénes marosvásárhelyi országgyűlési képviselő és Ugron Gábor kezében volt.³²² Ugron közbenjárására gróf Bánffy Miklós külföldre utazott, hogy a kormány céljai mellett propagandát fejtsen ki, míg Bethlen István a Székely Nemzeti Tanács külügyi albizottságát szervezte meg.³²³

A román és a magyar nemzeti tanácsok mellett a szászok és a zsidóság egy része is alakított nemzeti tanácsokat. A Szászok Központi Tanácsa Nagyszebenben alakult meg október 29-én, amelynek elnöke Adolf Schullerus szebeni evangélikus lelkész, titkára Hans Otto Roth lett. Kolozsváron november 5-én Kirchknopf Gusztáv lelkész kezdeményezte a szászok helyi tanácsának felállítását. A későbbiekben Budapesten egy átfogóbb, regionális szintű német nemzetiségű szervezetet is alakítottak Magyarországi Német Néptanács néven Rudolf Brandsch szászöldi országgyűlési képviselő elnöklésével. Az erdélyi és a bánági németek november végéig kulturális autonómiát, az anyanyelv széles körű használatát és a homogén német körzetekben önkormányzati autonómiát követeltek Magyarországon belül. Miután Szászföld december elejétől idegen megszállás alá került, a szász vezetők egyre inkább arra a belátásra jutottak, hogy jövőjüket Nagy-Románián belül képzelnék el. A szászok elsősorban garanciákat akartak kapni a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatainak betartására. Az új román államhoz való lojalitásuk kinyilatkoztatása céljából 1919. január 8-ra Medgyes-

320 Iancu, Gheorghe: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania: 1918–1920*. Cluj, 1995. 15–24.; Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest, 2003. 147–150.; Szarka László: *A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez*. Kisebbségkutatás, 2008. 17. évf. 2. szám (<http://epa.oszk.hu/00400/00462/00038/1563.htm>); *Meghiúsultak a kormány törekvései a magyar–román meg egyezésre*. Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 269. szám, november 15. 4–5.

321 Bárdi: *Otthon és haza*, 2013. 46–47.

322 A Székely Nemzeti Tanácsot kezdetben Győrffy Gyula, Gál Sándor és Sándor László országgyűlési képviselők irányították.

323 Romsics: *Erdély elvesztése*, 2018. 125–134.; Gróf Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. Kolozsvár, 1932.

re nagygyűlést hívtak össze, ahol az antantszövetséges Románia mellett tették le voksukat.³²⁴

A magyar, a román és a szász nemzeti tanácsok szervezkedése kellő inspirációt nyújtott a már addig is létező, de csekély cionista csoportosulásoknak. Rónai János balázsfalvi ügyvéd tevékenysége révén már az 1900-es évek elején léteztek cionista csoportok Erdély néhány nagyobb településén (Gyulafehérváron, Nagyszebenben, Nagyenyeden, Kolozsváron, Nagybányán, Besztercén). 1918 novemberétől egymástól függetlenül vette kezdetét a zsidóság nemzeti alapon történő szervezkedése: Temesváron, Dicsőszentmártonban, Máramarosszigeten és Nagyszebenben zsidó nemzeti tanácsok alakultak, kolozsvári központtal pedig a Zsidó Nemzeti Szövetség kívánta összefogni a nemzeti mozgalmat. Legitimitását az izraelita hitközségek vallási vezetői is biztosították. A Szövetség elsődleges célja a jogvédelem mellett az Erdélyben élő zsidóság nemzeti tudatának felébresztésére, valamint a többi erdélyi nemzetekkel egyenlő jogállású nemzetként való elismertetésére irányult. A közel kétszáz ezres erdélyi zsidóság jelentős része ezzel szemben – főleg a kulturálisan és más szempontból integrált izraeliták – úgy vélték, és Nagyváradon világossá is tették, hogy a vallási közösségeken túl külön zsidó politikai szervezetekre nincs szükség.³²⁵

A soknemzetiségű Bánság jövője Magyarország szempontjából a balkáni katonai helyzet válságosra fordulásával, illetve a Tisza–Maros közének katonai kiürítési tervével vált kérdésessé. Bartha Albert alezredes, a temesvári katonai parancsnokság vezérkari főnöke és Roth Ottó temesvári ügyvéd, a szociáldemokrata párt helyi vezetője Kunfi Zsigmonddal és Bokányi Dezsővel folytatott tárgyalásait követően október utolsó napjaiban az alkotmányos államhatalom átvételének lehetőségéről cseréltek eszmét. Korossy György főispán a budapesti Magyar Nemzeti Tanácstól táviratot kapott, hogy álljon rendelkezésre a helyben létesítendő Bánáti Néptanács létrehozásában. Az utasításnak eleget téve a főispán összehívta a törvényhatósági bizottság rendkívüli közgyűlését, ahol október 31-én Roth Ottó tisztek, katonák, hivatalnokok, helyi polgárok és munkások előtt kikiáltotta a független – egyes források szerint az autonóm – Bánsági Köztársaságot. Rothot polgári, Barthát katonai népbiztosokká választották vezetőül, akik a Néptanács hatáskörét tekintve – Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyékre vonatkozóan – önálló bel- és külpolitikát képzeltek el, szoros együttműködésben Magyarországgal. Bartha, majd Roth a Károlyi-kormány kinevezése alapján a

324 *Kolozsváron megalakult a szász Nemzeti Tanács.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 261. szám, november 6. 2.; *Milyen magatartást tanúsítanak az erdélyi szászok a magyar állammal szemben?* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 279. szám, november 27. 2.; Romsics: *Erdély elvesztése*, 2018. 180–181.

325 *Megalakult a zsidó Nemzeti Tanács.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 274. szám, november 21. 4.; *Mit akar kolozsvári zsidóság?* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 276. szám, november 23. 4.; *A zsidó nemzeti szervezet megalakulása Nagyváradon.* Nagyváradai Napló, 1918. 21. évf. 278. szám, november 26. 1–2. Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940).* Csikszereda, 2009. 54–55.

három megye kormánybiztosi posztját is betöltötte. A magyar kormánnyal együttműködő Néptanácsnak román tiszti és polgári személyzete is volt, de a szervezetet mindig fenntartásokkal kezelték, s végül külön Román Nemzeti Tanácsot alakítottak. Az elkülönülés világosan megmutatkozott abban, hogy a Központi Román Nemzeti Tanács határozatának megfelelően a román katonákat Temesváron – ahogy Erdélyben is mindenhol – arra utasították, hogy csak a román tanácsokra esküdhetnek fel. Az alig egy hónapig fennálló Bánsági Köztársaságot csak a Károlyi-kormány ismerte el, és a megszálló szerb és francia antantcsapatok számolták fel. A köztársaság létrehozása mögött az a központi politikai szándék húzódott meg, hogy a nemzetiségileg sokszínű térségeket a kantonrendszer révén megőrizhessék Magyarországon belül.³²⁶

A lokálisan megalakult magyar nemzeti tanácsok a kibontakozó forradalomban elsősorban Magyarország függetlenné válását, a magyar állam önrendelkezésének megeremtését látták. A román nemzeti tanácsok ezt a nemzeti önrendelkezés érvényesítésében lelték fel. A szászok a nemzeti tanácsot olyan átmeneti szervnek tartották, amely a változás időszakában – amikor a hagyományos politikai eszközök nemigen alkalmazhatók az államszervezet felbomlása közepette – átveszik a szászok politikai jogainak és birtokállományának védelmét. A helyi nemzeti tanácsok létrehozását a központi akarat mellett a helyben felbomló vagy éppen a helyiek által szándékosan felszámolt közigazgatás feladatainak átvétele is motiválta. A nemzeti tanácsok, bár etnikai alapon szerveződtek, valamelyest együttműködésre is törekedtek, hol a közrend fenntartásában, hol pedig a közéletmezés és a közigazgatás működtetése terén. Ennek köszönhető például az is, hogy a magyar kormány által újonnan beiktatott főispánok sokszor megkeresték megyéjük nemzeti tanácsait, és támogatásukat kérték működésükhöz.³²⁷

5.2. ERDÉLY KATONAI MEGSZÁLLÁSA ÉS A KOLOZSVÁRI MAGYAR NEMZETGYŰLÉS

Az 1918. szeptember 29-i bolgár fegyverletétel Franchet d'Espèrey serege előtt megnyitotta az utat Belgrád felé, s lehetővé vált, hogy Magyarország hadszíntérré váljon. Magyarországon a felszínen ekkor még rend volt, bár a dezertőrök felkutatására kiküldött kommandók a nyár folyamán mintegy tízezer katonaszökevényt gyűjtöttek össze Bácskában, a Duna–Tisza közén, Erdélyben és az északi megyékben. Az olasz fronton a központi hatalmak szempontjából az 1917-es „caporettoi csodaként” is emlegetett

326 Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Budapest, 1939. 10–21.; *Vértelen forradalom országszerte*. Népszava, 1918. 46. évf. 256. szám, november 1. 7.

327 Egy Gábor: *Közvetlen demokrácia, nemzeti forradalom. Hatalomváltás, átmenet és a helyi nemzeti tanácsok Erdélyben, 1918–1919*. Múltunk, 2010/3. 97–98.

sikerek után egy évvel az 1918. október végére időzített antanttámadás már bomlófélben találta a Monarchia katonalázadásokkal is küzdő csapatait. A döntő nap október 29-e volt. Ekkor Svetozar Boroević tábornok hadseregcsoportjának frontján két helyen harminc kilométer széles rést ütött az ellenség az osztrák–magyar védelemben. A végzetes olasz eseményekkel egy időben a hadvezetőség a békejegyzékek szellemében megkezdte az ukrainai, romániai és balkáni haderő visszavonását is a Monarchia határait, de a katonai összeomlást ez sem tudta megakadályozni.³²⁸ Andrássy Gyula, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere október 26-án utasította a berni osztrák–magyar nagykövetet, hogy lépjen érintkezésbe az antant képviselőivel, IV. Károly király pedig II. Vilmos császárhoz intézett táviratában kijelentette, hogy különbékét kér, mert „a hátszói rend és a Monarchia elve legkomolyabb veszélybe került, amennyiben nem vetnek véget azonnal a harcnak”. A Monarchia – a német császár tiltakozása ellenére – Andrássy jegyzékének tanúsága szerint késznek mutatkozott az azonnali fegyverszünetre és a különbékére a wilsoni feltételek szerint, s egyúttal a csehszlovák és a jugoszláv igények elismerésére is. Az antant figyelmen kívül hagyta a Monarchia utolsó önmentő kísérletét, miközben a közös hadsereg felbomlása feltartóztathatatlanná vált, s a hátszói nagyobb városaiban, Prágában, Bécsben, Budapesten és az egyéb tartományi központokban háborúellenes polgári és katonai tömegtüntetésekre került sor. 1918. november 3-án Padovában Viktor Weber tábornok az Osztrák–Magyar Monarchia nevében aláírta a fegyverszünetet, és ezzel a dualista állam számára véget ért a háború.³²⁹

1918 novemberének elejére Erdély katonailag védtelen maradt. Még októberben a kelet-magyarországi határ védelmére Anton Goldbach altábornagy huszonnyolc zászlóaljából, két repülőszázadból és tizenkét ütegből álló csoportja volt kijelölve, amely tizennégyezer puskát és nyolcvankét ágyút jelentett. Románia fenyegető magatartása miatt a határ menti helyzet feltérképezése céljából a kormány Bornemissza Jánost küldte ki, aki október 21-én Brassóból a következő távirati jelentést küldte Wekerle miniszterelnöknek: „Értesülésem szerint a határszéleken a helyzet komolyra fordult, és nyolc nap óta katonai csapatszállítások teljesen szünetelnek. Az itt lévő katonai erők az első nyomás fenntartására sem elégségesek, tüzérség pedig majdnem teljesen hiányzik.” A többségében nem erdélyi legénységből álló Goldbach-csoport a háborús vereség hatására 1918 novemberében feloszlott, s puskalövés nélkül hagyta el a rá bízott területet.³³⁰

328 Hajdu–Pollmann: *A régi Magyarország*, 2014. 363–371.

329 Fiziker Róbert: *IV. Károly békekísérletei (1916–1917)*. In: Németh István (szerk.): *Az első világháború*. Budapest, 2014. 162–163.; Balla Tibor alezredes: *A központi hatalmak legnagyobb győzelme az olasz hadszíntéren: a caporettoi áttörés*. Honvédségi Szemle, 2017. 145. évf. 5. sz. 111–121.; Farkas Márton: *Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban*. Budapest, 1969. 298–306.

330 Gottfried Barna: *A Székely hadosztály, 1918–1919*. Székelyföld, 2007. 11. évf. 2. sz. 73–103.; Fráter Olivér: *Erdély román megszállása 1918–1919-ben*. Kisebbségkutatás, 2000. 9. évf. 2. sz. 46–54.

Románia és a román nemzeti mozgalom életében november első két hete kedvező politikai fordulópontot jelentett. A nagyhatalmak támogatásának tudatában minden akadály elhárult politikai és katonai céljaik elől. November 8-án Ferdinánd király a Bukarest német megszállása alatt működő Alexandru Marghiloman-féle bábkormány helyére ideiglenesen Constantin Coandă tábornokot nevezte ki. Az új vezetés november 9-én ultimátumot küldött August von Mackensen német tábornoknak, hogy mintegy kétszázezres seregével hagyja el Romániát, különben Románia támadásba lép. Mackensen a felszólítástól függetlenül már aznap megkezdte a visszavonulást, nem várva be a francia erők átkelését a Dunán. November 10-én a háttérben eldőlt, hogy Románia az antant oldalán 1916-ot követően ismét háborúba lép a központi hatalmak ellen. Ion I. C. Brătianu elérte célját: a nyugati hatalmak elismerték Bukarestet szövetségesként, ami megteremtette a lehetőséget a keleti front kiszélesítésére is.³³¹ Magyarország megszállása – politikai és katonai szempontból egyaránt – elsősorban francia érdek volt, amit a november 13-án aláírt belgrádi katonai egyezmény konkretizál.³³² Előírták a magyar kormánynak a Szamos felső folyásától keletre, valamint a Maros-vonaltól délre eső erdélyi és bánági területek katonai kiürítését. Megszabták azt is, hogy Magyarország hat gyalogos és két lovashadosztályból álló hadsereget tarthat fenn, illetve előírták, hogy a magyar hadvezetés tegye lehetővé az antanthaderő szabad átvonulását az ország területén. A belgrádi megállapodás nem érintette a polgári közigazgatást, amely a megszállt területen továbbra is fenntartotta a csendőrség és rendőrség, az igazságszolgáltatás, a városi törvényhatósági és községi hatóságok működését az addigi jogszabályok szerint, a közalkalmazottak megtartásával állásaikban. A Károlyi-kormány a katonai megszállást ideiglenes megoldásként fogta fel, s az előzetes ígéretekben bízva arra törekedett, hogy a kijelölt stratégiai jelentőségű városokban francia övezet alakuljon ki, amivel elkerülhető a cseh, román és szerb megszállás. A belgrádi katonai konvenció a balkáni francia parancsnokságok számára olyan tény volt, amely megkönnyítette a francia csapatok benyomulását Magyarországra, s Párizs számára kiindulást biztosított a közép-kelet-európai rendezési terveihez.³³³

A sikertelen aradi tárgyalásokat követően, november végén a Székely Nemzeti Tanács két tömegtüntetést szervezett, egyet Kézdivásárhelyen, egyet pedig Marosvásárhelyen, ahol a területi integritás fenntartása mellett a wilsoni elvek alapján az önrendelkezés érvényesítését követelték. Arra az esetre azonban, ha a békekonferencia nem támogatná a területi integritást, állást foglaltak Székelyföld független, szuverén köztársasággá szervezésének terve mellett. A Székelyföld megmentésére irányuló alterna-

331 Gheorghe Iancu: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania: 1918–1920*. Cluj, 1995. 16–17.; OSZK Kézirattár Fond 625 (*A román–magyar viszony 1910–1920 között*. 791–797.)

332 A katonai konvenciót Magyarország képviselőjében Linder Béla hadügyminiszter, az antant részéről pedig Paul-Prosper Henrys francia tábornok és Živojin Mišić szerb vajda szignálta.

333 Ormos: *Padovától Trianonig*, 1983. 72–75.; Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2004. 115.

tíva azzal kalkulált, hogy a székelység a Monarchia többi nemzetiségéhez hasonlóan az önrendelkezés alapján önálló állami igénnyel lép fel.³³⁴ A szerbek és a románok által megszállt területeken két, többségében magyar – Baranya megye és Székelyföld – és egy vegyes lakosságú tájegység, a Bánság feküdt. Az újvidéki nagy nemzetgyűlés 1918. november 25-én deklarálta a dél-magyarországi megyék csatlakozását Szerbiához, a gyulafehérvári román nemzetgyűlés pedig december 1-jén foglalt állást Erdély és Románia uniójáról. A román nemzetgyűlés Alexandru Vaida-Voevod javaslatára ideiglenesen egy kétszáz tagú Nagy Nemzeti Tanácsot választott, amelynek többségét a Román Nemzeti Párt adta.³³⁵ December 2-án a tanács kijelölte a tizenöt fős Kormányzótanácsot (Consiliul Dirigent), amelynek elnökévé Iuliu Maniut választották. Az új román politikai testület – a román nemzeti egységakarat kifejezéséeként – esküt tett a görögkatolikus és az ortodox egyházakra. A Consiliul Dirigent szűk kétéves működése alatt a megszállt magyarországi területek felett különböző igazgatási hatásköröket alakított ki, és a következő szaktárcákat hozta létre: belügy (élén: Iuliu Maniu), kultúra és közoktatás, ahová a nemzetiségi ügyek is tartoztak (Vasilie Goldiș), hadsereg és közbiztonság (Ștefan Cicio Pop), külügy (Alexandru Vaida-Voevod), alkotmányügy (Ioan Suciú), igazságügy (Aurel Lazăr), egyesítés (Emil Hațieganu), pénzügy (Aurel Vlad), agrárium és kereskedelem (Victor Bontescu), közmunka és posta (Romul Boilă), szociális feladatok (Ioan Flueraș), illetve iparfejlesztés (Iosif Jumanca). A gyakorlatban a Kormányzótanácsnak önálló kül-, külkereskedelmi és katonapolitikája nem volt, ezek szigorúan a bukaresti központi kormányzat hatáskörébe tartoztak.³³⁶ A Kormányzótanács a román kormány ellenőrzése alatt állt, amely az egyesítés kezdeti nehézségeit áthidalva ideiglenesen ellátta az erdélyi közügyek intézését.³³⁷ A Kormányzótanács december 7-én megküldte a gyulafehérvári határozat teljes dokumentumát a magyar kormánynak, amelynek értelmében jogot formált huszonhat magyarországi vármegyére. Károlyi miniszterelnök ezt visszautasította, s a levélre azt felelte: „e határozatok a fegyverszüneti megállapodásokkal, melyek szerint a közigazgatásnak továbbra is változatlanul a magyar kormány főhatósága alatt kell maradnia a legéle-

334 *November 28-án megalakul a független székely köztársaság.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 275. szám, november 22. 4.; *Kézdivásárhelyt székely nagygyűlés.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 279. szám, november 27. 3.; *A székely nemzetgyűlés Magyarország integritásáért.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 281. szám, november 29. 2.

335 A tanács tagsága foglalkozását tekintve többségében ügyvédekből, jogászokból (99 fő), illetve papokból (39 fő) állt. A román szocialistákat 17 fő képviselte, és mindösszesen egy nő volt a tanács tagja, Eleonora Lemeny-Rozvan nagyszabeni tanár.

336 Erdélynek a Román Királysághoz való csatlakozását kimondó 3631/1918. december 11. sz. törvényerejű rendeletben a kormány közvetlenül a saját hatáskörébe utalta a kül- és hadügyet, a vasúttal, postával, telefonnal kapcsolatos hatásköröket, a vám- és pénzügyet, illetve az állambiztonsági szerveket. *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor Românești din Ungaria*, 18/31 decembrie 1918.

337 Iancu: *The Ruling Council*, 1995. 34–44.

sebb ellentétben állanak, miért is a magyar népköztársaság kormánya a határozatokat tudomásul nem veszi, és azok ellen a leghatározottabban tiltakozik.”³³⁸

A román hadsereg közben akadálytalanul folytatta az előrenyomulást, és szállta meg az erdélyi városokat: Marosvásárhely december 2-án, Brassó és Nagyszeben 5-én, Sepsiszentgyörgy 9-én került román ellenőrzés alá. Erdély utolsó magyar kezdeményezésű önmentési kísérletére, mint már említettük, decemberben került sor: Apáthy István és Vincze Sándor Budapesten tárgyalást folytatott Batthyány Tivadar belügyminiszterrel és Jászi Oszkárral. A kolozsvári küldöttség azt kérte a magyar kormánytól, hogy a „kolozsvári tanácsot ruházzák fel teljes hatalommal, mert a gyulafehérvári román kormány csakhamar átveszi az ügyek vezetését.” A Károlyi-kormány Apáthyt kinevezte a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság élére, akinek helyettese Vincze Sándor lett.³³⁹ A feladatok ellátására tizennégy ügyosztályt állítottak fel. Bárány Horváth Emil a fegyverszüneti, a szociáldemokrata Jordáky Lajos a népjóléti ügyosztályt vezette, Sándor József a székelyügyekért felelt.³⁴⁰ A Főkormánybiztosság nem egy erdélyi regionális intézmény volt, hanem országos közügyek intézését, és mindenekelőtt a továbbra is az államközpontból irányítandó feladatok dekoncentrációját szolgálta.³⁴¹

December közepére a román csapatok mindenütt elérték a belgrádi katonai egyezményben kijelölt demarkációs vonalat. Több településen szükségállapotot vezettek be, a lapokat cenzúrázták, korlátozták az utazást, a román katonák besorozása nagy erővel folyt. Az erőszak hullámát nem sikerült sem megelőzni, sem megfékezni. Kastélyokat fosztottak ki és égettek fel (Teleky-, Zichy-, Hirsch-, Bethlen-birtokok stb.), halálos összecsapásokra került sor egész Erdélyben, ahol románok, magyarok, németek, zsidók egyaránt életüket veszítették. Az erőszak legkiemelkedőbb esetei közé tartozik az Urmánczy Nándor földbirtokos, függetlenségi párti országgyűlési képviselő jósika-falvi birtokán történtek, ahol az erőszaknak áldozatul esettek tetemét halomba rakva elégették. Az ottani halottak számát az utólag felállított magyar–román vegyes bizottság harminc körül állapította meg. Szászsebesen a románok és szászok között robbant ki véres összecsapás. Az etnikailag vegyes Alsójárán esett fosztogatásban a csendőrök nyolc embert lőttek agyon. Facsádon ezerfős, katonákból álló rablóbanda ellen vetettek be repülőgépből dobott bombákat. A halálos áldozatok száma ott mintegy százra tehető. Észak-Erdély több településén, például Borgóprundon, zsidók elleni pogromra került sor, s többeket elűdöztek otthonukból.³⁴² Kolozsváron, Besztercén és Naszó-

338 Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*. Budapest, 1978. 318.

339 A hivatal pontos címe Jászi Oszkár javaslatára a következő volt: „A kelet-magyarországi magyarság védelmére alakított főkormánybiztosság”.

340 *Impériumot kap a kolozsvári Nemzeti Tanács*. Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 288. szám, december 7. 1.; *A kolozsvári Nemzeti Tanács Erdély főkormánybizottsága*. Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 289. szám, december 8. 2.

341 K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918/1919 (I.). Korunk, 2004. január, 110.

342 *Zsidóüldözések Beszterce-Naszód vármegyében*. Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 276. szám, november 23. 3.; *Fosztogatások és rablások egyes erdélyi községekben*. Kolozsvári Hírlap, 1918. 19.

don ismeretlenek „Fekete Kéz” aláírással antiszemita röpcédulákat jelentettek meg: „Katonák! Székely fiúk! Négy és fél évig harcoltunk [...]. Most letörve állunk itt, háztatlanul és szegényen. Földönfutók vagyunk a zsidók kapzsisága miatt. Ők vertek le minket, ők fosztottak meg édes otthonunktól, nem a külső ellenség. [...] Vegyétek el pénzüket, raboljátok ki házaikat ezen gaz és elbizakodott zsidóknak.” A magyar és a román tanácsok közleményben ítélték el az uszító hangulatkeltést.³⁴³

Henri Berthelot tábornok, akinek Dél-Oroszország, Románia és Erdély tartozott a hadműveleti területei közé, december 12-én engedélyezte a román megszálló erők főparancsnokának, Traian Moşoiunak a Maros-vonal átlépését, valamint Dés, Kolozsvár, Máramarossziget, Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad és Arad elfoglalását. Hathatós magyar katonai ellenállásra érdemi sereg hiányában nem kerülhetett sor annak ellenére sem, hogy a Magyar Népköztársaság hadügyminisztere, Bartha Albert november 11-én kiáltványt adott ki a Magyarország Szent István-i határainak védelméről, s a kormány 13-án rendeletet tett közzé három magyar fegyveres testület, a hadsereg, a nemzetőrség és a polgárőrség felállítására. November 28-án újabb rendeletet adtak ki a m. kir. honvédség hazaérkező és visszamaradt állományának leszerelésére, s az új hadseregbe való átlépésre.³⁴⁴ A Kolozsvári Katonai Kerület parancsnoka, Siegler Konrád altábornagy helyére lépő Kratochvil Károly ezredes november végén látott neki az egységes erdélyi magyar haderő létesítésnek. Az ezredes rendkívüli kihívásokkal nézett szembe: a Goldbach-csoport felbomlását követően a 38. magyar királyi honvédhadosztály ezredeinek csak a keretei maradtak meg.³⁴⁵ Kratochvil Kolozsvárra érkeztek a csendőrségen, rendőrségen, magyar és román nemzetőrsegeken kívül egy önkéntesekből álló tiszti zászlóaljat talált. Ezek az alakulatok próbálták vigyázni a város és vidékének rendjét. A hadsereg szervezése szempontjából a lehetetlennel határos feladatnak látszott a Kolozsvárról és környékéről kiegészített 21. ezrednél uralkodó állapotok kezelése. A zabolátlan legénységet a tisztikar képtelen volt kordában tartani, akik „szórakozásukban” szétverték szálláshelyüket, a pályaudvaron részegen lövöldöztek, és kézigránátokat hajigáltak, s egy részük szét is széleedt.³⁴⁶

évf. 263. szám, november 8. 2.; *A fosztogató szászfenesiek; Az alsójárai zavargások epilógusa; Zavargások Szolnok-Doboka megyéből.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 264. szám, november 9. 1–3.; *Szászsebesen megölték a román Nemzeti Tanács elnökét.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 269. szám, november 15. 2.; Jakabffy Elemér: *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szőrény vármegyében.* Lugos, 1919. 23–25.

343 *Pogromuszító röpcédulákkal árasztották el a várost.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 289. szám, december 8. 2.

344 Az 5220/1918. ME. rendeletet november 13-án hirdették ki. Ravasz István: *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945.* Budapest, 2003. 33.

345 Erdély a nagyszebeni XII. hadtest területét képezte, amelyhez a közös nagyszebeni 16. és a kolozsvári 35., valamint a 38. magyar királyi honvédhadosztályok tartoztak. A 38-asokhoz voltak rendelve a 21. kolozsvári, a 22. marosvásárhelyi és a 24. brassói ezredek, hadkiegészítő területeik gyakorlatilag lefedte Kolozsvár környékét és a Székelyföldet.

346 Gottfried: *A Székely hadosztály.* Székelyföld, 2007. 73–103.

Kratochvil Ferencz József unitárius püspöknek írt, decemberben kelt levelében a sorozás nehézségei között említette azt is, hogy „a magyar legénység azon ezredeknél, amelyeket azelőtt nagyrészt nem magyar ajkú egyénnel egészítettek ki, azon hiszemben, hogy a kiegészítés most is ugyanúgy történik, vonakodik szolgálni.” Az egyházfőtől abban kért segítséget, hogy utasítsa közreműködésre a lelkészeket a hívó legénység tájékoztatásában s az új magyar hadsereg felállításában.³⁴⁷ November végétől több toborzó körútra került sor Erdélyben, hogy megpróbálják a frontról hazatért katonákat ismét fegyverbe szólítani. Ennek céljából indult útnak Székelyföldre Zágoni István székely tiszt, újságíró, a Székely Nemzeti Tanács egyik tagja, januárban Böhm Stromfeld Aurél vezérkari ezredes és Tombor Jenő alezredes, illetve a székely hadosztály tisztjei a Szilágyságban és környékén. Kratochvil egy többségében székelyekből álló hadosztályt toborzott a 38-asokból, amely Székely Különítmény néven 1919 februárjának elején hatszázötven tisztból és nyolcezer katonából állt, akik a kézfegyverek mellett közel ötven ágyúval, géppuskákkal, háromszáz járművel és ezer lóval rendelkeztek. Az ezredes a fegyelem terén is javulást ért el, amiről a szociáldemokrata Böhm Vilmos így nyilatkozott: „a székely hadosztály fegyelem dolgában kifogástalanul viselkedett”³⁴⁸

A Főkormánybiztosság, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és a kolozsvári Székely Nemzeti Tanács vezetői közös intézőbizottságot alakítottak azzal a céllal, hogy az erdélyi magyarság nevében önálló jogkörrel járjanak el. December 22-ére, Kolozsvárra a gyulafehérvári román nemzetgyűléshez hasonlóan magyar nagygyűlést hirdettek, hogy tiltakozásuknak adjanak hangot a román megszállással szemben. A Kolozsvár környékét már megszállva tartó román csapatok parancsnoka, Moşoiu tábornok megpróbálta fenyegetéssel ellehetetleníteni a tiltakozó eseményt. Az esetleges vérontás elkerülése érdekében Károlyi felvette a kapcsolatot Vix alezredessel, aki felszólította a románokat, hogy ne akadályozzák meg a kolozsvári gyűlést. Az oda igyekvők utazását azonban minden lehetséges módon igyekeztek megakadályozni. Ennek ellenére is – egyes becslések alapján – ötven-hetvenezren, az Ellenzék szerint százezren is lehettek. A tiltakozókhoz beszédet intézett Apáthy István, utána Sava Damian-Ştregar és Gheorghe Avramescu román szociáldemokrata politikusok, Sándor József, Janovics Jenő és Vincze Sándor. A kolozsvári gyűlés elfogadta a magyar nemzet önrendelkezéshez való jogát és Magyarország területi integritásának megőrzése mellett elismerte a nemzetiségek egyenjogúságát. Apáthy egyetértésével Vincze Sándor a következő javaslatot terjesztette a népgyűlés elé: „Kelet-Magyarországnak Kolozsvárt 1918. december 22-én összesereglett különböző vallású és fajú népei kijelentik a Wilson-féle elvek értelmében gyakorolt önrendelkezési joguk alapján, hogy Magyarországgal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni, és az egységes és csonkítatlan

347 EUEGyl Kolozsvár, 274–1918 (Kratochvil levele Ferencz József unitárius püspöknek – 1918. december 14.)

348 Romsics: *Erdély elvesztése*, 2018. 142–164.

Magyarország keretein belül követelik minden itt lakó nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot. Kijelenti a nagygyűlés, hogy az erdélyi magyarság és székelység teljes jogosultságú önkormányzati szervének és képviselőjének elismeri a Kolozsvárt 1918. december 17-én egyesült Erdélyi Magyar Székely Nemzeti Tanácsot, illetőleg annak 1918. december hó 18-án megválasztott központi kormányzó tanácsát.”³⁴⁹

Az erdélyi magyarság demonstrációját követő napon megjelentek az első román járőrök Kolozsváron. Haller Gusztáv polgármester és Botka Sándor rendőrkapitány ugyanezen a napon Apahidán megbeszélést folytattak Neculcea tábornokkal a december 24-én esedékes bevonulásról. Fegyveres összeütközésre nem került sor, ami annak is betudható volt, hogy a nagygyűlés előtti napokban a hadügyminisztérium döntésének megfelelően visszavonták a – kevesebb, mint ötezer főből álló – magyar katonai alakulatokat. Karácsonykor két román ezred vonult be – összesen mintegy négyezer fő – Kolozsvárra, ahol a helyi és a környékbeli falvakból egybesereglett román lakosság zászlókkal fogadta őket a Főtéren. A megszálló katonaság a nemzetörtség és csendőrség létszámát minimálisra csökkentette, cenzúra alá vette a távírdát, a telefonokat és az újságokat. December 27-én rendelet jelent meg a kivételes ostromállapot bevezetéséről, ennek értelmében megtiltottak minden csoportosulást, korlátozták a szabad mozgást, a nem állandó lakosoknak három napon belül el kellett hagyniuk a várost. Berthelot tábornok december 31-én érkezett a városba, Apáthy István fogadta. Négyszemközti megbeszélésük eredményeként megállapodtak, hogy a továbbra is hatályos belgrádi katonai konvenció ellenére szükségesnek mutatkozik egy tizenöt kilométeres demilitarizált sáv kijelölése, amely a román és a magyar csapatokat elválasztaná egymástól. Ez a vonal Dévától – Kolozsvárt érintve – Nagybanýáig húzódná. A Berthelot–Apáthy-féle megállapodást, amely felülírta a belgrádi katonai egyezményt, a magyar kormány és a francia hatóságok egyaránt fenntartásokkal kezelték, ám elfogadták. Kratochvil január 7-e és 10-e között Bánffyhungyadra és Nagyváradra rendelte vissza csapatait. A román haderők, felrúgva minden megállapodást, folytatták előrenyomulásukat, bár a Kratochvil-csapatok igyekeztek fegyverrel feltartani őket. A magyar kormány – addigi álláspontját megváltoztatva – január utolsó napjaiban engedélyezte a románokkal szembeni helyi jellegű katonai ellenállást, amiben közrejátszott az is, hogy román katonák egyre gyakrabban léptek fel erőszakosan a civil lakossággal szemben. A kormányülésen egyhangúlag döntöttek: az Erdélyben állomásozó magyar csapatok saját erejükből tartásuk magukat, országos fegyveres ellenállásra azonban nincs lehetőség, tekintettel az utánpótlás nehézségeire, a szénin-

349 *Tiltakozás a gyulafehérvári határozat ellen.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 295. szám, december 15. 1.; *Nemzetgyűlés a Mátyás-király téren.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 301. szám, december 22. 2.; *A románok nem engedték be a különvonatokat Kolozsvárra.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 302. szám, december 24. 2.; *Keletmagyarország önrendelkező nagygyűlése.* Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 302. szám, december 24. 2–3.

ségre és az ország általános helyzetére. A kezdeti magyar fegyveres előretörés Csucsánál gyorsan megtört, miután a románok Kolozsvárról erősítést kaptak. 1919. január végére az erdélyi front a Vaskoh–Csucsá–Zilah–Nagybánya–Máramaros-vonal mentén stabilizálódott.³⁵⁰

5.3. A MAGYAR IMPÉRIUM MEGSZŰNÉSE

A helyi forradalmakat kísérő erőszakos események és a katonai megszállás a magyar hivatali közegekben szolgálatot teljesítő tisztviselők társadalmi és egyéni élethelyzetére mélyreható változással volt. Kezdetben az állami hatalmat helyi szinten képviselő községi jegyzők, illetve a rendvédelmi szervek tagjai kerültek a legveszélyeztetettebb helyzetbe, amikor – még a román csapatok lefegyverzési intézkedéseit megelőző időben – a lakosság részéről (magyarokéról csakúgy, mint nemzetiségiekéről) az ellenük irányuló támadások hatására több helyen is kénytelenek voltak beszüntetni hivatali működésüket, és sok esetben életük védelmében elmenekülni. November végén csak Aradon hetven olyan községi jegyző tartózkodott, akiket elűdöztek hivatalukból, s velük együtt a védelmükre kivezényelt csendőröket is elkergették. 1918. november második felétől naponta százával érkeztek a belügyminisztériumba a magyar tisztviselők kérvényei, amelyekben áthelyezésüket kérték Budapestre a megszállt városokból.³⁵¹ 1919 januárjától a román hadsereg ellenőrzése alá került területeken a Kormányzótanács megkezdte a régi magyar közigazgatás, valamint a nemzeti tanácsok tevékenységének korlátozását, majd fokozatos felszámolását. A központ elsőbbségének érvényre juttatása érdekében a döntéshozatalt – megsértve a belgrádi katonai konvenciót – a kinevezett prefektusok (magyarul főispánok) vagy polgármesterek kezébe utalták.³⁵² Feladataik között szerepelt az új közigazgatás megszervezése, románok kinevezése a fontosabb pozíciókba, egyébként viszont – elegendő szakember hiányában – lehetőség szerint a magyar tisztviselők megtartása.³⁵³

A magyar kormány alá tartozó Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság felszámolására január 18-án került sor, miután 13-án a Főkormánybiztosság vezetői és Kolozsvár néhány köztisztviselője álló személyisége közvetlen kapcsolatot keresett a Kormányzótanáccsal. Apáthy ellenvetése ellenére Kertész Jenő, a Román Hatóságokkal Érintkező Ügyosztály vezetője, a vármegye frissen kinevezett kormánybiztosa, Grand-

350 Romsics: *Erdély elvesztése*, 2018. 151–161.

351 Fráter Olivér: *Erdélyi helyzetkép 1916–1919-ben*. Budapest, 2003. 81–83.

352 A következő megyei prefektusokat nevezték ki 1919. januárban: Octavian Vasu (Fogaras), Toma Vasinei (Hunyad), Ioan Topu (Alsó-Fehér), Zosim Chirtop (Torda-Aranyos), Gavrilă Trifon (Beszterce-Naszód), Theodor Mihali (Szolnok-Doboka), Nicolae Comșa (Szeben), Dionisie Roman (Kis-Küküllő), Ioan Vescan (Maros-Torda). *A románok átveszik a közigazgatást Erdélyben*. Kolozsvári Hírlap, 1919. 20. évf. 5. szám, január 8. 1–2.

353 Iancu: *The Ruling Council*, 1995. 125–128.; Romsics: *Erdély elvesztése*, 2018. 165–166.

pierre Emil, Menyhárt Gáspár professzor, az egyetem első rektora, Papp József, Ujhelyi József, báró Jósika János a református egyház és Jordáky Lajos a szociáldemokraták képviseltében Maniuval tárgyaltak Nagyszebenben.³⁵⁴ A megbeszélést Kertész visszaemlékezésében így elevenítette fel: „A mi álláspontunk az volt, hogy Erdély magyar területein a közigazgatás legyen magyar, román részen román, vegyes lakosságú területeken pedig vegyes. Esküt ne kívánjanak a tisztviselőktől. [...] Elvben majdnem elismerte javaslatunk indokolt voltát, hivatkozott azonban a történelmi helyzetre. [...] Nem vitatta a fegyverszüneti megállapodás szövegét. [...] A tömegpszichózis szülte naivitásunkra jellemző, hogy közülünk többen komolyan hittünk eljárásunk sikerében. Természetesen másnap megkaptuk az üzenetet, hogy sajnálatukra a javaslatot a tanács nem volt képes magáévá tenni.”³⁵⁵ A hatalomátvétel első lépéseként Moşoiu tábornok beszüntetett minden érintkezést a Főkormánybiztossággal, majd Apáthy fő-kormánybiztost, Barabás Samu református esperest és Szentmiklósi Józsefet, az alig három hete működő Keleti Újság felelős főszerkesztőjét január 15-én letartóztatták. Apáthyt bolsevizmus terjesztésének, valamint a Szilágy megyei Cigányinál történt román–magyar fegyveres összecsapás felbujtásának vádjával vették őrizetbe.³⁵⁶ Helyét néhány napig Grandpierre Emil törvényszéki bíró vette át, miután Rata J. Vasile százados egy szakasz román katona kíséretében a vármegyházán lévő fő-kormánybiztosi hivatalt lefoglalta, és működését beszüntette. Haller Gusztáv kolozsvári polgármester és Grandpierre Emil tiltakozása ellenére új polgármesternek Iulian Popot, városi prefektusnak Valentin Poruţiu, illetve a vármegye élére Simion Tămaşiu neveztek ki. A magyar kormányzati ellenőrzés és a néhány hónapig fennálló magyar–román kettős hatalmi helyzet ezzel megszűnt Erdélyben.³⁵⁷

A Consiliul Dirigent az 1919. januári II. számú törvényerejű rendeletével a törvényhatósági és községi képviselőket feloszlatta. Az új hatalommal való együttműködés feltételeként a tisztviselőktől megkövetelték a Ferdinánd király és a Kormányzótanács iránti hűségesküt. A magyar közigazgatás képviselői az utasítást az annexiószövegekkel szemben megtagadták, a belgrádi fegyverszüneti egyezményre és a Hágai Nemzetközi Konvencióra hivatkozva, amely megtiltja, hogy „ellenséges hatalom a megszállott terület népességét hűségeskü letételére kötelezze”. A tisztviselők ellenállása mögött az a politikai megfontolás is szerepet játszott, hogy amíg a békekonferencia nem dönt a határok kérdésében, a hűségeskü letétele a román álláspontot

354 *Kolozsvár küldöttei Nagyszebenben*. Keleti Újság, 1919. 2. évf. 11. szám, január 15. 5.

355 Kertész Jenő: *A tíz év előtti Erdély napjai*. Korunk, 1929. 3. szám, március, 177–178.

356 A Cigányinál történt kilenc román katona halálát okozó véres konfliktust követően Neculcea tábornok 450 ezer lejre (900 ezer korona) büntette Kolozsvárt, és kijelölte azokat a személyeket, akik a bírságot a város helyett kötelesek voltak kifizetni. Összesen negyvennégy személyt nevezett meg, akik között volt például: Réz Mihály, Vincze Sándor, Janovics Jenő, Apáthy István, Kecskeméthy István, Zágoni István, Költő Gábor, Pósta Béla. *Apáthy István fogságban*. Keleti Újság, 1919. 2. évf. 14. szám, január 18. 6.

357 *Kolozsvár közigazgatásának átvétele*. Keleti Újság, 1919. 2. évf. 15. szám, január 19. 2.

erősíti.³⁵⁸ A prefektusok válaszul elbocsátással, kiutasítással fenyegetőztek. A hűségesküt megtagadó tisztviselőket hivatali működésüktől eltiltották, állásukból elbocsátották, akik ezáltal minden illetményüktől és nyugdíjjogosultságuktól elestek. A helyi közigazgatás működését több esetben a csendőrség is akadályozta, azokat a hatáskörébe nem tartozó utasításokkal bírta információszolgáltatásra, hogy ellenőrzést gyakoroljon felettük, amint az például Nagyváradon történt.³⁵⁹ Az erdélyi tisztviselők többsége minden fenyegető szankció ellenére megtagadta a hűségeskü letételét. Azok a tisztviselők, akik kényszer hatására vagy egzisztenciális okok miatt felesküdtek – ilyenre került sor Velics Kálmán polgármester vezetésével Gyulafehérváron –, román állampolgároknak minősültek.³⁶⁰ Sokak munkakörülményeiben ennek ellenére is fennmaradt a bizonytalanság, amint azt az 1922 októberében történtek mutatják. Az erdélyi és bánági pénzügyigazgatóságok alkalmazásában álló magyar nemzetiségű tisztviselőket tömegesen elbocsátották, és helyükbe román alkalmazottakat szerződtettek.³⁶¹

A közigazgatás átvétele Hunyad megyében, Déván kezdődött január 9-én. Fegyveresek távolították el hivatalukból az esküt megtagadó magyar kormánybiztost és az alispánt, akikkel a helyi közigazgatás minden alkalmazottja szolidaritást vállalt, beleértve a vasúti és a postai hivatalnokokat is. Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely hatalomátvétele 1919. január 11-e és 20-a között összehangolt formában zajlott. Az új prefektus, Ioan Vescan tekei ügyvéd először átvette a vármegye főispáni hivatalát és az állami adóhivatalt, majd felügyelet alá helyezték azokat a magánkézben lévő pénztézeteket, amelyekben a vármegye közpénzét tartották. A marosvásárhelyi városházát január 24-én foglalta le a prefektus, az átvétel azonban nem volt akadálymentes. Halász József főispán a belgrádi fegyverszüneti egyezményre hivatkozva megtagadta hivatala átadását. Vescan ezért azt a megoldást választotta, hogy Marthy Ferenc polgármester mellé egy román polgármestert is kinevezett. A hatalomátvételre a marosvásárhelyi lakosság sztrájkjal válaszolt. A tisztviselőkkel szolidaritást vállalva munkabeszüntetésre került sor a postán, a táviróhivatalban, az államvasutaknál, illetve számos kereskedő zárta be ideiglenesen a boltját. A városi ellenállás hatására a vármegyei tisztviselők visszavonták a fegyveres erő felvonulata mellett tett korábbi esküjüket, és csoportosan felmondtak. Szakember hiányában felmondásukat a prefektus csak részben fogadta el. Marosvásárhelyen ezért az a helyzet állt elő, hogy a magyar tisztviselők egy része 1920 nyaráig eskütétel nélkül végezte munkáját.³⁶²

358 Bárdi: *Otthon és haza*, 2013. 41.

359 ANR Judeţean Bihor. Prefectura Judeţului Bihor fond nr.: 12, inventar nr.: 71 (anul: 1917–1920).

360 *Gyulafehérváron felesketik a tisztviselőket*. Kolozsvári Hírlap, 1918. 19. évf. 289. szám, december 8. 1.

361 Fráter: *Erdélyi helyzetkép*, 2003. 80.

362 Romsics: *Erdély elvesztése*, 2018. 166.; László Márton: *Maros-Torda/Maros megye közigazgatása 1919–1938 között*. In: Kolumbán Zsuzsanna – Róth András Lajos (szerk.): *AREOPOLISZ Tör-*

Udvarhely vármegye székhelyére, Székelyudvarhelyre 1918. december 6-án vonultak be a román csapatok. Nicolescu tábornoktól Váentsik Ferenc kormánybiztos és Paál Árpád helyettes alispán részletes megállapodást kért a katonai megszállás időszakára. A több pontból álló megegyezés többek között a katonák elszállásolására, a köz-élelmezésre, a közbiztonságra, az utazási feltételekre és a közigazgatás zavartalan működésére tért ki. A helyi intézmények életébe való beavatkozást a stratégiai jelentőségű postával kezdték, amikor a telefonkapcsolások lassúsága miatt a személyzet letartóztatását helyezték kilátásba. A vármegye és a város közigazgatásába egyre mélyebben beavatkozó román katonai hatóságok 1919. január 9-én a székely köztársaság kikiáltását szervező Paált letartóztatták. Az udvarhelyi tisztviselők nevében Váentsik néhány társával Segesváron a hadosztályparancsnoknál tiltakoztak a helyettes alispán kiszabadítása érdekében, amikor megtudták, hogy Valer Neamțiu, az osztrák–magyar hadsereg volt őrnagya vette át a vármegye vezetését. A tisztviselők, a tanítók, az igazságszolgáltatás tisztikara kezdetben egyhangúlag megtagadta a hűségesküt, de a tarthatatlan helyzet fokozatosan megtörte az ellenszegülést. 1920 folyamán a megye területéről több mint száz család repatriált, többségükben tisztviselők és értelmiségi foglalkozásúak. A trianoni békeszerződés aláírása után a helyben maradt tisztviselők szolgálatra jelentkeztek.³⁶³

Háromszék vármegye 1918. november 11-én tartotta utolsó közgyűlését, amelyen döntöttek a Magyar Nemzeti Tanácshoz való csatlakozásról, illetve megtárgyalták Török Andor alispán beszámolóját a küszöbönálló román megszállásról. Török a következőket mondta: „mi már nem vagyunk hadviselő felek, és mivel mi ellenállást nem fejtenénk ki, az idegen országok csak egyszerűen bevonulnának hozzánk, és mi az egész világ nemzetközi oltalmába ajánlanók magunkat”. Sepsiszentgyörgyöt december 7-én szállta meg a román katonaság Dumitru Tigoianu százados vezetése alatt. A megyeszékhely és a vármegye közigazgatási szervezetének összetétele és hatásköre az év végéig gyakorlatilag nem változott. A román prefektus, Nicolae Vecerdea 1919. január 30-án vette át hivatalát. A tisztviselőktől nem kívánt esküt, de amikor a román katonaság a vármegyeháza ormára kitűzte a román zászlót, és Török alispán a belgrádi fegyverszüneti szerződés megszegésére hivatkozva benyújtotta a lemondását, őt további negyven alkalmazott követte. A lemondások sora eleinte kizárólag a megyeszékhelyre korlátozódott, a miklósvári, kézdi és orbai járáások főszolgabírói hivatalainak alkalmazottai egyelőre az állásukban maradtak, de a következő hónapokban a hivatalok működésében beállt átalakítások következtében tömegessé váltak a felmondások. Sepsiszentgyörgy polgármestere, Bálint Dénes is így cselekedett. A közigazgatási tisztviselők hűségeskü-kötelezettségét a Kormányzótanács 1919 júniusa és októ-

ténelmi és társadalomtudományi tanulmányok XIV. Székelyudvarhely, 2015. 195–199.; Fodor János: *Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918–1922*. Múltunk, 2016/2. 168–174.

363 Bárdi: *Otthon és haza*, 2013. 65–72., Gidó Csaba: *Udvarhely megye közigazgatás-története impériumváltástól impériumváltásig (1918–1940)*. In: Kolombán–Róth, 2015. 225–238.

bere közti utasításaiban írták elő. A hűségesküt le nem tett tisztviselők lakását román hivatalnokok részére rekvirálták, s az ellenállást az egzisztenciákra gyakorolt fenyegetésekkel igyekeztek megtörni. Az átmenet időszakában a legmélyrehatóbb változást a központosítás jelentette, amit jól jelez, hogy a törvényhatósági közgyűlés hatáskörének egy részét a prefektusra ruházták, másik részének intézését a belügyi tárcához utalták, illetve a segéd- és kezelőszemélyzet tagjainak kinevezése prefektusi hatáskörbe került. Háromszék vármegyében a hatalomváltás másik jellemzője volt, hogy eleinte a vármegyei szint átvétele került a fókuszba, az alsóbb szintű igazgatásban a személyzet továbbfoglalkoztatása és a magyar nyelv használata, ha korlátozásokkal is, de valamelyest biztosított volt. A Kormányzótanács belügyi tárcája 1919 elején közölte, hogy átmenetileg a magyar nyelv használható a hivatali levelezésekben, a vármegyei igazgatásban azonban a román nyelv használatát követelte meg.³⁶⁴

Csík vármegyében, Csíkszeredán az 1918. október 26-i törvényhatósági gyűlésen elfogadták a Vákár P. Arthur által előterjesztett, az ország demokratizálása, az állami függetlenség, a gyors békekötés, a magyar határok védelme és biztonságba helyezése tárgyában megfogalmazott indítványt. A Csík Megyei Nemzeti Tanács november első hetében alakult meg, és csatlakozott a Magyar Nemzeti Tanácshoz. Számolva az idegen katonai megszállással, nemzet- és polgárőrség megszervezését írta elő. A román katonák november 12-én jelentek meg a megye határán. Csíkszeredát 26-án vették ellenőrzésük alá, ami a polgári lakosság mozgásának korlátozását és a botozás bevezetését is maga után vonta.³⁶⁵ Katonai közigazgatás lépett érvénybe, de 1919 áprilisának végéig a magyar polgári közigazgatás is fennmaradt. Pál Gábor főügyész és Ugron András kormánybiztos képviselte a magyar kormányt. Megfelelő román személyzet hiányában a Kormányzótanács februárban hajlandó volt a megye élére magyar prefektust kinevezni Gaál Endre személyében. Májustól átvételre kerültek az alispáni hivatal mellett a főszolgabíróságok, a városi tanácsok, a rendőrkapitányi hivatalok, a pénzügy-igazgatóságok és az állami pénztárak is. A magyar tisztviselőket a vármegye egész területén esküre szólították fel, amelynek letételét a többség megtagadta. A háború és a megszállás miatt közéleti válság alakult ki, mert a megyei gabonatermelés és az akadozó behozatal a lakosság szükségleteit nem tudta kielégíteni. A helyzet még akutabbá vált azzal, hogy a román hadsereg 1919 májusáig nem állította le a rekvirálásokat. Csíkszereda város adminisztrációjának átvételére 1919. július 3-án került sor, ekkor a város élére Vasile Barbier felcsíki főszolgabírót neveztek ki. Az új polgármester Ujfalusi Jenő addigi polgármesternek eskü ellenében felajánlotta a helyettes polgármesteri pozíciót, de Ujfalusi azt visszautasította. A hatalomátvétellel az internálá-

364 Nagy Botond: *Háromszék közigazgatása 1918–1940 között*. In: Kolumbán–Róth, 2015. 159–179.

365 A magyar lakosság sérelmeiről az 1919 és 1922 közti időszakban a Magyar-Székely Egyesület A romániai magyar kisebbség sérelmei címmel állított össze kiadványt 1922-ben, amelyben az agrárreformmal, a magyar nyelvű oktatás korlátozásával, egyházi vezetők üldöztetésével stb., illetve botozással, kínzásokkal kapcsolatos sérelmek és bántalmazások leírását gyűjtötték össze.

sok is megszaporodtak, így került fogságba a Károlyi-kormány által kinevezett Györgypál Domokos főispán. Az adminisztratív és végrehajtói hatalmat birtokló Kormányzótanács 1919 nyarára többnyire átvette a kelet-magyarországi területek irányítását. A közigazgatás átalakítása mellett az igazságszolgáltatás átszervezése is megkezdődött. Csík, Háromszék és Brassó megyéknek közös törvényszéket hoztak létre Brassó székhellyel, ahol a régi bírók közül csak Szebeney Gerő gyergyószentmiklósi járásbíró maradt hivatalában.

1919 végén fontos eseményre került sor: novemberben képviselő- és szenátorválasztásokat tartottak. Csík megyében tényleges voksolás nem volt, ellenjelölt nélkül a Kormányzótanács által elfogadott jelöltek kaptak mandátumot: Aurel Esca a csíkszeredai, Emil Precup a karcfalvi, Octavian Tăslăuanu a gyergyótölgyesi, illetve a magyar közösség politikai felhatalmazása nélkül induló Ürmösi-Maurer Béla a gyergyószentmiklósi kerületben.³⁶⁶

5.3.1. Tisztviselői ellenállás és munkássztrájk

A magyar impérium megszűnését követően az Erdélyben maradt magyar politikai szereplők a fegyvertelen ellenállás két eszközéhez nyúltak. A tisztviselő-mozgalom – más néven Szellemi Front vagy *erdélyi központ* – megszervezését közvetlenül befolyásolta Apáthy István főkormánybiztos letartóztatása és a sikertelen nagyszabású tárgyalás. A tisztviselői ellenállás legfőbb vezetői Grandpierre Emil, Költő Gábor és Paál Árpád voltak. A Szellemi Front szervezőit elsősorban azok a feladatok foglalkoztatták, amelyeket Paál Árpád a következőképpen fogalmazott meg: „1) A néphangulat megőrzése [...] kiképzése abban a hitben, hogy lesz még magyar világ. 2) Minden behódolási irányzatnak a letörése. [...] 3) Az egyházak és iskolák anyagi feltételeinek társadalmi megszervezése. 4) A gazdasági vállalatoknak a szociális és magyar erő építésére irányuló átszervezése [...]. 5) Sajtó és irodalom teremtése a mondott irányok ápolására és terjesztésére. 6) A magyar és székely vidékek szoros összeköttetésének megteremtése. [...] 7) Olyan önvédelmi szervezet teremtése tornaklubok, olvasókörök, dalos egyesületek és munkás szakegyletek útján, mely a magyar világ pontos rendfenntartó karhatalmaként azonnal fel tudjon lépni.”³⁶⁷ A magyar tisztviselők többsége az erdélyi központ közvetítésén keresztül budapesti utasításra tagadta meg az eskütételt. Feladataik közé tartozott, hogy a tisztviselőkön keresztül az állandó kapcsolat fennmaradjon Kolozsvár és a vidék között, Szeged és Budapest felől közvetítsék a tisztviselők segélyezésére kiutalt összegeket, illetve a magyar felekezetek vezetőivel együtt megszervezzék a magyar oktatást. Budapesten Ugron Gábor, Jancsó Benedek, Teleki Pál, majd megalakulása után a Bethlen István vezette, ún. erdélyi minisztérium szervezte a segélyakciókat. A pénz és az írásos kimutatások, elszámolások sokszor ka-

366 Szabó Csongor: *Csík megye közigazgatása*. Magyar Kisebbség, 2014. 19. évf. 3–4. sz. 209–220.; *A központi közigazgatás átvétele*. Csíki Lapok, 1919. 31. évf. 17. szám, május 4. 1.

367 A dokumentumot közli: Bárdi: *Otthon és haza*, 2013. 79–80.

bátbélésbe varrt vásznakban, titokban jutottak el Kolozsvárról Szegedre és Budapestre. 1919 tavaszán elsősorban mozdonyvezetők révén folyt a postázás, majd később különmegbízottak teljesítettek szolgálatot. Paál tevékenységi köre elsősorban a Székelyföldre irányult. Kézzel másolt levelek útján folytatott propagandát a nagyszebeni Kormányzótanács ellen, és a béketárgyalásokra készülõ magyar delegáció számára gyûjtött adatokat a sérelmekrõl.

Paál és az erdélyi központ a román megszállás alatti hónapokban sikeres katonai és diplomáciai lépéseket remélt Magyarország területi épségének megõrzéséért. A tisztviselõ-mozgalom budapesti kapcsolatain keresztül elõbb a Vörös Hadseregnél, majd Horthy Miklós környezetében sürgettek katonai támadást. Udvarhelyen és Háromszéken az ellenálló tisztviselõk egy csoportja 1919 májusában arról döntött, hogy a négy székely vármegye jövõjérõl egyeztetnek a magyarországi politikai körökkel. Elhatározták: ha a nemzetközi és a budapesti politika lehetővé teszi, hogy a magyar katonaság felszabadítsa Erdélyt, akkor a székelyek is fegyvert fognak. Ha azonban a magyar kormány nem vállalná a katonai beavatkozást, Paálék a magyar kormány útján teljes körû jogokkal felruházott önálló területi autonómiát követelnének. Ha pedig a magyar kormányzat semmilyen formában nem avatkozna be az erdélyi ügyekbe, úgy a székely megyék önrendelkezésük érdekében önálló politikát folytatnak.

A nemzetközi viszonyok és a Tanácsköztársaság, majd a Horthyék tekintetében várt kedvezõ fordulat csupán illúzió volt. 1920 elsõ felétõl egyre nehezebbé vált fenntartani a tisztviselõi ellenállást; egyre többen repatriáltak s veszítették el munkájukat, illetve illetményüket, amelyre a budapesti kormánysegélyek nem nyújthattak megoldást. Az ellenállás prioritásai fokozatosan megváltoztak, a külsõ beavatkozás naiv reménye helyett a társadalomszervezés feladatai és a politikai aktivitásról szóló viták kerültek elõtérbe. 1919 szeptemberétõl az egyik legnagyobb gondot az állami iskolák magyar tanárainak felekezeti iskolákba történõ átirányítása jelentette. A felekezeti háttérrel szervezett új magyar nyelvû oktatási intézményekhez szükséges forrásokat Paálék részben a felbomlott Székely Különítmény húszmillió koronára rúgó vagyonából teremtették elõ – amit a tisztviselõk és tanítók segélyezésére, illetve új iskolák alapítására fordították.³⁶⁸ A Kormányzótanács a nemzetiségi oktatás kereteit a felekezeti iskolák engedélyezésén keresztül képzelte kialakítani, ami lehetővé tette, hogy a magyar egyházak viszonylag könnyedén és saját erejükre támaszkodva alapíthatták iskoláikat. Három év leforgása alatt közel négyszáz új magyar oktatási intézményt állítottak fel. Az 1919 és '22 közti redukciós gyakorlat csak rövid periódusnak bizonyult, mert azt követõen nyíltan diszkriminatív oktatáspolitikát lépett életbe.³⁶⁹

368 K. Lengyel: *A kompromisszum...* 2007. 101–102.; Bárdi: *Otthon és haza*, 2013. 79–86.

369 Bárdi Nándor: *A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között*. Regio, 1997. 8. évf. 2. sz. 46–47.; Falusi Norbert: *A romániai magyar oktatás kezdetei 1918–1922*. In: Glässer Norbert – Mód László (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. Szeged, 2018. 362–364.

A politikai tiltakozás és ellenállás másik módszere a munkabeszüntetés volt. 1919/20 folyamán tisztviselők, gyári munkások, vasutasok és kereskedők politikai, szociális és nemzeti életükre vonatkozóan fogalmazták meg követeléseiket. Az erdélyi szociáldemokraták küldöttei január 20-án memorandumban fordultak a Kormányzótanácsához, amelyben összefoglalták sérelmeiket, és a forradalmi szabadságjogok helyreállítását követelték: a szociáldemokrata párt tiszteletben tartását, a gyülekezési és egyesülési jog biztosítását, a katonai megszálláskor bevezetett cenzúra eltörlését, a kommunikációs csatornák szabadabbá tételét, a „nemzetiségek szerinti közigazgatás és igazságügyi autonómia” érvényesítését, a botozás megszüntetését, a szabad utazás és költözködés engedélyezését, a bérszint biztosítását, tanszabadságot, illetve a kisajátított iskolák visszaadását.³⁷⁰ Január végén általános sztrájkba lépett Erdély magyarsága. A Népszava így tudósított: „Az erdélyi bányamunkások tízezrei, Erdély valamennyi állami hivatalnok, minden vasutasa, valamennyi posta- és távíró tisztviselője, alkalmazottja meg munkása általános tiltakozó sztrájkot kezdett. A hatalmas tömegsztrájk éle az erdélyi megszálló román uralom reakciós volta ellen szegeződik. A bojárok Romániája túltéve magát a fegyverszüneti szerződés föltételein, túltéve magát minden emberiségen és politikai szabadságon, a bojáruralom eszközeit alkalmazta a megszállott Erdély népével szemben.” A szociáldemokraták megfogalmazásában politikai ellenállásuk a forradalom demokratikus vívmányainak megvédésére, a termelőegységek, a gyárak és a bányák munkásellenőrzés alá helyezésére, s a román nemzeti „imperializmus” és mindennemű sovinizmus ellen irányult. Úgy vélték, helyi harcukkal hozzájárulnak a nemzeti munkásmozgalom hatalomra segítéséhez, amely a konzervatív és reakciós nyugati kormányokkal ellentétben elismeri majd a magyar nép önrendelkező jogát. „Bármit mond az ellenforradalmi sajtó hazugsága, az igazság mégis csak [...], hogy a magyar forradalmat és a magyar nép épségét csak a szocializmus, csak a nemzetköziség diadalra jutása, csak az Internacionálé mentheti meg.”³⁷¹

A Zsil völgye Erdély egyik stratégiai jelentőséggel bíró gazdasági területe, amelynek hatalmas szénkészletére a háborút követően a magyar és a román kormányoknak óriási szüksége volt a normális élet feltételeinek biztosításában: a világításhoz, a fűtéshez, a vasúti közlekedés és a gyárak fenntartásához. A háború elhúzódása és a fokozott haditermelésnek a munkaidőre gyakorolt negatív hatása a bányászok általános elégedetlenségéhez vezetett, akik támogatták a forradalmi változásokat ígérő Károlyi-kormányt. 1918 novemberében a románok és a magyarok a Zsil-völgyi nemzeti tanácsok központi szervéül megalakították az etnikailag vegyes Zsilvölgyi Nemzeti Tanácsot. A belgrádi katonai konvenció értelmében a területéről a magyar fegyveres erőket – beleértve a határőröket is – ki kellett vonni. A Zsil völgyébe a román katonai megszálló csapatok december elején érkeztek, miután a Mackensen-hadsereg végoszlopai el-

370 *Az erdélyi szervezett munkásság akciója*. Népszava, 1919. 47. évf. 21. szám, január 24. 3–4.

371 *Erdély*. Népszava, 1919. 47. évf. 22. szám, január 23. 1.; *Erdély proletársága a szabadságért*. Népszava, 1919. 47. évf. 21. szám, január 24. 3–4.

hagyták Petrozsényt. A románok első lépésként elzárták az utat a Budapest felé induló szénvonatok előtt.³⁷² Az addig viszonylag békésen egymás mellett élő magyar és román munkásság viszonyában felerősödtek a nacionalista villongások, majd januárban – két magyar munkás letartóztatását követő fegyveres összecsapásban – egy román katona, öt magyar és három román munkás vesztette életét. Megtorlásul magyar munkásokat vettek őrizetbe, akiket nyilvánosan megbotoztak; voltak, akiket meztenre vetkőztetve a folyóba hajtottak, a vulkáni bányagondnokot pedig főbe lőtték.³⁷³

A Zsil-völgyi szervezett munkásság delegáltjaiból álló végrehajtó bizottság január 18-i megbeszélésén azt kifogásolta, hogy „a helybeli román intellektuelek egy része egyoldalú, elvakult intézkedései és túlkapásai” a Zsil-völgyi bányászok és a bányák adminisztrációját végző tisztviselők munkavégzése elé „óriási akadályokat gördítenek”. Kiemelték, hogy a háború és a forradalom alatt a munkásság felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül tette a dolgát a rend és biztonság fenntartásában. A kialakult helyzetre való tekintettel a Kormányzótanács felé a következő követeléseket fogalmazták meg: a cenzúra megszüntetése, a nemzeti szimbólumok használatának betiltása a nemzetiségi béke érdekében, a tisztviselők állásaikban való megtartása, a bérszint fenntartása, a román megszálló csapatoknak a Zsil völgyéből való kivonása, a nemzeti tanácsok feloszlata és – amennyiben e követelések nem teljesülnek – szabad eltávozás. Cserébe a rend fenntartását, a szén fokozottabb kitermelését és a vasúti forgalom pontos lebonyolítását ígérték.³⁷⁴ A munkások és a tisztviselők sztrájkmegmozdulásával szolidaritást vállaló Magyar Államvasutak dolgozói az erdélyi vasúti közlekedést azután bénították meg, miután arra kötelezték őket, hogy írásban ismerjék el a román kormányt, valamint a román állami vasúttársaságot (CFR) felettes hatóságként. A postásokat is hasonló módon kívánták rábírní a hűségnyilatkozatra. Nekik Iosif Boilă posta- és vasútügyi kormánybiztos személyesen adta át a felszólítást. Az erdélyi általános sztrájkhoz csatlakozott a kolozsvári munkások érdekeit képviselő helyi Munkástanács is, amelynek követelései között Apáthy István és a politikai foglyok szabadon bocsátása, a cenzúra eltörlése, a szabad vasúti utazás biztosítása, a gyülekezési és az egyesülési jog tiszteletben tartása szerepelt.³⁷⁵

A sztrájkhullám január végén tárgyalásra kényszerítette a Kormányzótanácsot. Külön megbeszélést folytattak a Zsil-völgyi munkások, a vasutasok és a kolozsváriak képviselőivel, akiknek elvben megígérték mindent, s így néhány napon belül sikerült mindegyik csoportot a munka újbóli felvételére bírni. Csakhogy a sztrájkolók egyetlen lényeges követelése sem teljesült, vezetőiket és a szervezőket viszont keményen felelősségre vonták. A bányászok közül mintegy nyolcvan főt hosszabb-rövidebb bör-

372 Schuller Balázs: *Impériumváltás a Zsil-völgyében, 1918*. Bányászati és Kohászati Lapok, 2005. 138. évf. 3. sz. 35–38.

373 *Az erdélyi munkásság szabadságharca*. Népszava, 1919. 47. évf. 26. szám, január 30. 3–4.

374 PIL Fond 658. Állag: 5. Dosszié: 56.

375 *Véget ért a sztrájk*. Keleti Újság, 1919. 2. évf. 18. szám, január 27. 1.; *A postások nem írják alá a „Nyilatkozatot”*. Keleti Újság, 1919. 20. évf. 21. szám, január 31. 1.

tönbüntetésre ítélték, akárcsak a Munkástanács több tagját. Az ígéretek ellenére Apáthy Istvánt továbbra is fogságban tartották, csupán fogva tartásának körülményein enyhítettek. Szabadlára csak 1919. december 22-én helyezték, miután minden vádpont alól felmentették.³⁷⁶

5.4. A MAGYAR INTÉZMÉNYI SZERKEZET: EGYHÁZ, NYILVÁNOSSÁG, EGYESÜLETEK

Az erdélyi magyar társadalom az összeomlást követő időszakban két, széles körben elismert magyar nyelvű struktúrára támaszkodhatott: az egyházakra és a sajtóra. A politikaformálás során az egyházi elit és a sajtó rendelkezett a legerősebb véleményformáló szereppel, ami lehetővé tette, hogy közvetítésükkel az önmeghatározást illető nemzeti tematika eljusson a széles közvéleményhez.

Minden nehézség ellenére a világháborút követően a legszervezettebb erdélyi magyar intézményrendszer a római katolikus, református, unitárius és evangélikus egyházaké volt. Az 1919-ben meghirdetett agrárreform súlyosan érintette az egyházakat, korábbi biztos bevételi forrásait drasztikusan megkárosította. Az agrárreform során az egyházak földbirtokainak nyolcvan százalékát kisajátították.³⁷⁷ 1919-től az egyházi és az iskolafenntartó alapítványi birtokok nagy részét eltulajdonolták, ezért a magyar nyelvű iskolák működtetése a két világháború közti periódusban magyarországi támogatásra szorult.³⁷⁸ A református és unitárius³⁷⁹ egyházak birtokállományát minden tiltakozás ellenére a katolikus egyházhoz hasonló veszteség érte.³⁸⁰ Hogy a felekezetek az iskoláikat fenn tudják tartani, 1922-ben kénytelenek voltak bevezetni az ún. egyetemes adót, amellyel a híveket évi harminc lej egyházi hozzájárulás befizetésére kötelezték.³⁸¹ A négy egyház 1914-ben közel háromszázmillió, 1929-ben csupán tizenhá-

376 Romsics: *Erdély elvesztése*, 2018. 177–178.

377 A romániai agrárreformról bővebb információt nyújt a Népies Irodalmi Társaság által 1922-ben megjelent *Az erdélyi román földbirtok törvények*, illetve Venczel József: *Az erdélyi román földbirtokreform* kiadványa 1941-ből.

378 Bárdi Nándor: *Az ismeretlen vízmosás és a régi országot. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1923–1924*. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika*. Budapest, 2003. 160.

379 Az unitárius egyház jövedelmét jelentős alapítványi birtokok képeztek, például Augusztinovich Pál ladamos-alamori birtoka, Berde Mózsá bűni és bányabükki birtoka, Derzsi János pusztaszentmiklósi birtoka, Kovács Dénes és Bencze Anna kolozs megyei birtokai stb. A megmaradt 6527 hold nagyságú földbirtokot a második világháború után sajátították ki, ill. a mezőgazdaság kollektivizálása következtében veszett el.

380 EUEGYI Kolozsvár, 25–1919. (Kormányzótanács földművelésügyi osztályának – 1919. november 15.)

381 Molnár B. Lehel: *Az Erdélyi Unitárius Egyház intézményrendszere*. Korunk, 2002. 13. évf. 4. sz. 36.

rommillió lejnek megfelelő állami segítségben részesült. Egyéb bevételeiket, illetve hadikölcsöneiket, értékpapírjaikat a koronabeváltás és az infláció emésztette föl.³⁸²

A magyar egyházak földbirtokvagyonja (katasztrális holdban)

	a reform előtt	kisajátított	a reform után
római katolikus	290 649	277 645	13 004
református	62 148	25 222	36 926
unitárius	17 916	11 389	6 527
evangélikus (magyar)	1 041	73	968

Sas Péter, 1987.

Erdélyben a római katolikus egyház kiterjedt intézményhálózatot tartott fenn, a püspökség, a papnevelde, a főesperességek, a plébániák, a szerzetesrendek mellett léteztek papi, kántori, tanítói és tisztviselői nyugdíjintézetek, árvaházak, kórházak, iskolák, könyvtárak és internátusok is. Koordinációjukért és működésükért az Erdélyi Római Katolikus Státus³⁸³ felelt, amelynek két jelentős kihívással is szembe kellett néznie. Egyfelől a vagyonában bekövetkezett veszteségekkel, miután az agrártörvény következtében csak az erdélyi katolikus egyházmegyék kétszázkilencvenezer hold birtokának kilencvennyolc százalékát elvesztette – a plébániák birtokai nélkül. A kisajátítás alapjaiban rázta meg az egyház gazdasági, kulturális és oktatási életét.³⁸⁴ Másfelől az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésével napirendre került a főkegyúri jog problémája. Lényeges elemei közé tartozott a főpapok kinevezésére vonatkozó, illetve a szervezési jogkör, amely a katolikus egyház igazgatásának területi beosztására, így az egyházmegyék alapítására is kiterjedt. Az a kérdés merült fel, hogy a főkegyúri jog teljes egészében a magyar állami szuverenitás körébe tartozó kormányzati jogosítvány-e.³⁸⁵ Három elképzelés létezett: 1) a királyi koronához kötött főkegyúri jog a Monarchia

382 OSZK Kézirattár 599/1987, Sas Péter: *Az erdélyi magyarság politikai szervezkedése. A politikai passzivitástól az Országos Magyar Pártig.* 32.

383 Erdélyi Római Katolikus Státus: egyházmegyei intézmény, amely az erdélyi püspöki megyében történelmileg és jogilag kialakult római katolikus egyházmegyei autonómia, azaz egyfajta egyházi önkormányzat. Szervezete két részből áll: az erdélyi katolikusok egyetemét képviselő Státus-gyűlésből és az önkormányzatot adminisztráló igazgatótanácsból. Mindkét szervezet törvényes feje a gyulafehérvári püspök volt. A vagyoni ügyek intézésén kívül az iskolai és az alapítványi vagyon kezelése, a tanító- és nevelőintézetek, valamint a tanítás és nevelés ügyei feletti intézkedés és az egyháznak kifelé való képviselete teszik ki a Státus funkcióit. Marton József: *Az erdélyi római katolikus egyházmegye intézményei a két világháború között.* Korunk, 2002. 13. évf. 4. sz. 17–18.

384 Marton József: *A trianoni békeszerződés hatása az erdélyi egyházmegye igazgatására.* Iustum Aequum Salutare, 2010. 6. évf. 1. sz. 85.; ERK SL, Kolozsvár, 360/1919. 1650: Földreform és kényszerbérletek.

385 Szabó István: *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon.* Iustum Aequum Salutare, 2010. 6. évf. 1. sz. 104.

végével megszűnik, 2) az állam és az egyház viszonya érdemben nem változik, amíg a kormány ezen nem változtat, 3) Róma előzetes állásfoglalása szükséges.³⁸⁶ Magyarországon is felmerült ez a vita; a jogköröket már 1920-ban szabályozták. Romániában ellenben az egyházaknak az államhoz és egymáshoz való viszonyát csak az 1928. évi vallásügyi törvényben rögzítették. Az erdélyi katolikusok bizonytalan jogi helyzetében akkor következett be némi változás, miután a püspökök a Vatikán engedélyét követően Ferdinánd román király előtt 1921-ben esküt tettek.

A trianoni békeszerződés a magyar unitárius egyház területi egységét is megváltoztatta. Az unitárius egyházközségek nagyobb része, a kolozsvári püspöki központtal és a teológiai akadémiaival egyetemben Románia államkeretébe került, és csak egy egyházkör maradt Magyarországon. Az Egyház Főtanácsa (Suprenum Consistorium) eleinte úgy képzelte el működését, hogy a román és a magyar állam szerződés keretében biztosíthatná a korábbi egységes szervezeti működést az egyetemesség jegyében, tehát a magyarországi unitáriusok felügyeleti jogát a kolozsvári püspök gyakorolná. Az indoklásban az állt, hogy a Monarchia idején az erdélyi református egyház püspökének biztosítva volt a jog, hogy Romániában a református egyház felett a felügyeleti jogot megkapja. A javaslat végül nem talált meghallgatásra, a Duna–Tisza menti egyházkör elvált az erdélyi egyháztól, és önálló szervezetként folytatta működését Magyarországon.³⁸⁷

Az erdélyi, bánági és partiumi magyar evangélikus gyülekezetek újjászervezését és egyesítését Kirchknopf Gusztáv kolozsvári lelkész kezdeményezte. A különálló magyar anyanyelvű gyülekezeteket magába tömörítő egyházszervezet megalakulásának első egyetemes presbiteri alapítógyűlését 1920. április 11-én Aradon tartották. Kirchknopf számos magyar ágostai hitvallású gyülekezet álláspontját ismertette, és a jelenlevők hozzájárulását kérte az erdélyi és bánági egyházkerület megszervezéséhez, illetve alapításához. Ennek értelmében csatlakozásra szólította fel a tiszai és bániai egyházkerületből kiszakított harminchárom árván maradt gyülekezetet, akik időközben a Szász Országos Egyház kötelékébe tartozó magyar anyanyelvű ágostai hitvallású evangélikus egyház mellett döntöttek, a vezető szerepét betöltő Moór Gyula brassói esperes irányításával. Kirchknopf az Aradi rezolúció határozatait Bukarestbe vitte, hogy az új államban új egyházkerület alapítását kérvényezze. Az önállósodási törekvések küzdelmes útja következett, s hosszas viták után a végleges engedély megadására 1927-ben került sor.

Az önálló romániai református egyház a húszas években két egyházkerülettel kezdte meg önálló szellemi és társadalomszervező tevékenységét. A nagy múltú erdélyi egyházkerület mellett a korábban Tiszántúli Református Egyházkerülethez tartozó hívek közösségeiből alakult meg Nagyvárad központtal a Királyhágómelléki Reformá-

386 ERK SL, Kolozsvár, IV. 4. Erdélyi Katolikus Státus iratai, 355. doboz, 1918:606. 373/1918. október 22.

387 EURGyl Kolozsvár, I. 1/1922. (Felsőbb rendeletek: főhatósági általános – 1. dokumentum)

tus Egyházkerület, amely magában foglalja a Romániához csatolt partiumi, bánági és máramarosi egyházközségeket. Az egyházkerület első választott püspöke Sulyok István bihari esperes lett.³⁸⁸

A Monarchia összeomlásának rendkívüli időszakában gróf Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári katolikus, Nagy Károly református, Ferencz József unitárius és Friedrich Teutsch evangélikus püspökök 1918. november 15-én közös megbeszélésre ültek össze, s egyházaik hosszú történelme során először közös pásztorlevelet tettek közzé. Majláth püspök felvetésére a következő állásfoglalást mindannyian elfogadták: „a magyar népkormányt, mely [...] az ország függetlenségének kivívására, és a társadalmi megújulás megszervezésére vállalkozott, a történelmi időkhöz mért hazafias érzésekkel üdvözi. [...] Viszont kéri a kormányhatalom letéteményeseit, hogy az egyházakat, mint a nemzeti társadalom legrégebb és legerősebb biztosítékait, minden erejükkel támogassák. Különösen gondoskodjanak arról, hogy Erdélynek esetleges katasztrófászerű átalakulása esetére a magyar és szász egyházak teljes anyagi és erkölcsi biztosítékok birtokában cselekvőképesen készen álljanak, hogy mint a nemzeti élet legerősebb mentőszálai, az anyaországtól elszakadt magyarság és szászok nemzeti fennmaradását biztosítsák.” A püspökök egyetértésben megalakították a *Magyar Egyházak Felekezeti Központi Tanácsát*, amely a negyvenes évek közepéig összehangolta intézményrendszerük közéleti és társadalmi – iskolai és szociális – tevékenységét.³⁸⁹ A tanács egyházi és világi személyekből állt, működése 1919/20 fordulójától vált rendszeressé, amiben meghatározó szerepet töltött be a Szellemi Front vezetői közül Grandpierre Emil és Költő Gábor.³⁹⁰ Ebben a körben találunk szoros együttműködésre Bíró Balázs, Ravasz László, akkori egyházkerületi főjegyző, Boér Elek egyházkerületi főgondnok, báró Kemény Árpád, Kolosváry Bálint egykori rektor, akik a békeszerződés aláírását követően a budapesti kormány utasításait követő konzervatív platformot alkottak a politikai aktivitást sürgető Paál Árpádot és Kós Károlyt követőkkel szemben.

A kibontakozó erdélyi magyar önszerveződés során a *folytonosság* kérdése alapproblémaként jelentkezett, hiszen az új helyzetben egyéni és közösségi válaszokat kellett kidolgozni. Grandpierrék a kiútkeresésben elsősorban a történelmi magyar intézményekre és társadalmi osztályokra kívántak támaszkodni. Kolosváry Bálint egy

388 Orbán László: *A Romániai Magyar Evangélikus-Lutheránus Egyház megszületése*. Református Szemle, 2007. 100. évf. 4. sz. 821–833.

389 ERE IL 2417/1921. *Jegyzőkönyv az erdélyi és a szász egyházak vezetőinek értekezletéről, amelyet Kolozsváron, 1918. november 15-én az erdélyi róm. kat. státus igazgatótanácsának gyűléstermében tartottak.*

390 A Felekezeti Központi Tanács befolyásos vezetői: dr. Jósika Gábor, dr. Márki Sándor, dr. Vezér László és dr. Király Pál teológus tanárok, Merza Lajos tanácsos, Sándor József egyházkerületi tanácsbíró, Barabás Samu kolozsvári esperes lelkész, dr. Boros György unitárius egyházi főjegyző, dr. Gál Kelemen és dr. Kovács Kálmán főgimnáziumi tanárok, báró Szentkereszthy Zsigmond, az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsai alelnöke, Miklós István római katolikus egyházmegyei tanfelügyelő.

kolozsvári fórumon a magyar társadalmi és kulturális élet megszervezésének alapját a felekezeti autonómia megőrzésében állapította meg. Az egyházakra a magyar társadalom egyetlen megmaradt szervezetkategóriájaként tekintett, amely képes hosszú távon működtetni a magyar nyelvű kultúra fejlődésében központi helyet betöltő magyar oktatási intézményrendszert. Kolosváry a magyar társadalom közművelődésében, népjóléti és gazdasági életében a felekezetek és a mellettük álló magyar arisztokraták aktív részvételére számított.³⁹¹ Az Erdélyi Római Katolikus Státus, az unitáriusok és a reformátusok a számukra sérelmes oktatási és agárreformok ellen több ízben is tiltakoztak. 1920 karácsonyán a királynak címzett terjedelmes román és magyar nyelvű beadványukban emeltek kifogást az egyházi autonómia megsértése, ingatlanjaik kiszájtítása, a felekezeti oktatás ellehetetlenülése, az állami segélyek megvonása, illetve az anyanyelvhasználat korlátozása ellen. A levelet a következőképpen zárták: „Szilárdan meg vagyunk győződve, hogy ezen előterjesztésben körvonalazott kívánságaink teljesítése csak javára válhat a román államnak, mert lehetővé teszi az egyháznak az államban való békés beilleszkedést, és a kedélyek pacifikálásához nagyban hozzájárul.”³⁹²

A magyar nyelvű sajtó képviselte a másik tartópillért, amelyre az erdélyi magyarság támaszkodhatott. A román megszállás alá került kelet-magyarországi megyék és Budapest közötti kapcsolatok, a sajtószolgálat, posta, távírda, közlekedés, kereskedelem a román hatóságok korlátozó intézkedései következtében megszűntek, illegálisan, illetve informálisan működtek. Egy 1922 áprilisában kelt belügyminiszteri rendeletben újból megerősítették a korábbi tiltó rendelkezést a magyarországi lapok romániai terjesztésével kapcsolatban.³⁹³ A korábban Budapestről is támogatott erdélyi lapok tönkrementek, a hírlap- és könyvbehozatali tilalom, a cenzúra és a Magyarországtól való elszakíttóság kényszerhelyzete Erdélyben új és gyorsan kibontakozó újság- és folyóirat-kultúrát teremtett meg.³⁹⁴ A személyi állomány hivatásos újságírókból és olyan értelmiségiekből állt, akik állásukat veszített értelmiségiek és tisztviselők voltak, illetve politikai okok miatt menekültek el Magyarországról. A kor viszonyai között egy napilap tartósan akkor tudott fennmaradni, ha elérte a napi tízezres példányszámot. A lapok tulajdonosi köre piaci alapon működött, ezért e periodikumok függetlenek voltak az egyházaktól, pártoktól és politikai finanszírozóktól. Az erdélyi nyomdászat 1918-at követően is fontos gazdasági és szellemi tényező maradt. A két világháború közti romániai magyar könyv- és újságtermelés vezető vállalata a kolozsvári székhelyű Miner-

391 *A magyarság szervezési alapjai*. Napkelet, 1920. 1. évf. 1. sz. 244–246.

392 ERK SL, Kolozsvár, 2256-920: *Felső folyamodvány az oktatási birtokok kényszerbérlete és kiszájtítása ellen* – 1920. december 11.

393 *A magyarországi lapok nem terjeszthetők*. Aradi Friss Újság, 1922. 4. évf. 76. szám, április 6. 2.

394 1919 és 1924 között 330 magyar lap jelent meg. Ebből 87 volt 1919 előtti, 243 pedig új alapítású. A kiadványok döntő részét Kolozsváron adták ki. 1923-ban Kolozsváron 113 periodika, Temesváron 42, Nagyváradon 36, Aradon 25, Marosvásárhelyen 20, Szatmárnémetiben 13 jelent meg. György Lajos: *Erdélyi magyar időszaki sajtó öt esztendeje 1919–1923*. In: György Lajos (szerk.): *Erdélyi Almanach*. 1925. 235–238.

va Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. volt. A magyar nyelvű könyvmennyiség huszonkét százaléka – a húsz év alatt kiadott hétezer könyvből ezeröttszáz mű – a Minerva műhelyeiben készült. Kolozsvár központi szerepet töltött be az összkönyvtermésben is, a könyvek közel ötven százaléka (háromezer-négyszáz mű) innen került ki. Magyar érdekeltségű nyomda hetven településen működött, összesen mintegy háromszáz, amely az elaprózottság és a kisebb kapacitás ellenére sokszínűséget mutat.³⁹⁵ A Minerva 1920. augusztus 16-án alakult hatszázötvenhárom részvényes és másfélmillió lej jegyzett alaptőkével. A széles körű összefogással létrehozott vállalkozás az erdélyi magyarság számára szükséges tankönyveket, irodalmi, művészeti és tudományos köteteket, folyóiratokat, heti- és napilapokat volt hivatott előállítani. Bethlen György, Betegh Miklós, Gyárfás Elemér, Grandpierre Emil, Makkai Sándor író, Pál Gábor, Sándor József is az alapító tagok között volt. A vezetést a kezdetektől 1940-ig a volt kolozsvári törvényszéki bíró, Vékás Lajos látta el. 1920-ban, amint megvásárolták Stief Jenő nyomdáját, az Minerva-alapítók azonnal hozzáfogtak a kiadáshoz. A Minerva 1920 és 1922 között átvette az Erdélyi Orvosi Lapot, és megkezdte az iskolai tankönyvek sokszorosítását a vallásos (pl. *Heidelbergi Káté – A református keresztyének hitvallása*), a szépirodalmi (Reményik Sándor, Áprily Lajos stb.) és történelmi témájú művekkel párhuzamosan. 1921 őszén indult el a hetente megjelenő, konzervatívabb áramlatú politikai, gazdasági és szépirodalmi tematikájú Pásztortűz, illetve a vidéki magyar lakosság igényeit kiszolgálni kívánó képes néplap, a Magyar Nép. Gyalay Pap Domokos kolozsvári unitárius kollégiumi tanár látta el a néplap szerkesztésével járó feladatokat, amely tíz év alatt havi átlagban húszezer példányban jelent meg.³⁹⁶

A húszas évek első felében a legolvasottabb napilapoknak a Kolozsvár román megszállásakor induló polgári radikális irányultságú Keleti Újság, az 1878-ban alapított, függetlenségi hagyományokkal bíró Ellenzék és a Brassói Lapok számítottak. A Keleti Újságot a Ferenczy Gyula elnökletével 1918-ban létrehozott Lapkiadó Részvénytársaság indította meg Kolozsvárott 1918. december 24-én. A lapkiadás terve 1917 őszére nyúlik vissza a nagyiparos Farkas Mózeshez, akit 1918-ban a kolozsvári Polgári Radikális Párt alelnökévé választottak. A többes kötődéssel bíró Farkas a Magyar Szövetség 1921-es kolozsvári alakuló ülésén a magyar zsidóság nevében a magyarság ügye mellett kötelezte el magát.³⁹⁷ Az újság első felelős szerkesztői a budapesti Szentmiklósi

395 A következő 14 nyomda (a Brassói Lapok Könyvnyomdája, a dicsőszentmártoni Erzsébet Könyvnyomda, a kolozsvári Concordia, Deutsche Bote, Fraternitas, Graphic Record, Gutenberg, Pallas, Providentia, Schildkraut, a lugosi Husvéth és Hoffer, a szatmárnémeti Szabadsajtó, a székelyudvarhelyi Globus és Könyvnyomda Rt.) mindösszesen 103 művet adott ki csupán, amely a 22 év alatti könyvtermés 1,48%-a. Ezzel szemben a következő 5 helységben működő 11 nyomda (az aradi Vasárnap, a kolozsvári Corvin, Gloria, Grafica, Lapkiadó Rt. és Szent Bonaventura, a nagyváradi Kálvin, Sonnenfeld és Szent László Nyomda, a temesvári Moravetz Testvérek Könyvnyomdája és a tordai Füsi József-nyomda) összesen 1369 művet, azaz 19,65%-ot.

396 Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária: *A kolozsvári Minerva története és bibliográfiája (1920–1948)*. Kolozsvár, 2015. 5–79.

397 Gidó: *Úton*, 2009. 27.

József, Zágoni István, 1922 második felében a polgári radikális Ignotus, szellemi irányítói Paál Árpád, Szentimrei Jenő, Kádár Imre voltak. A lap sikerét remek tollforgatóin kívül magyarországi és bécsi tudósítói hálózata is segítette. A Keleti Újság vezető szerepét mutatja, hogy megközelítőleg naponta húszezres példányszámban jelent meg, de „áttörve a demarkációs vonalakat, Kassán és Debrecenben is napi 2–3000 példányban fogyott”.³⁹⁸ Megjelenésének első éveiben a lap általános irányvonala polgári radikális jellegű, a konzervatív körök politikáját bíráló, a realista és aktivista szemlélet érvényesítéséért szállt síkra, a kisebbségi, párhuzamos társadalmi életlehetőségek kimunkálásán, a román–magyar közeledés elősegítésén fáradozott, amíg 1927-es eladását követően az OMP hivatalos lapjává nem vált.³⁹⁹ Az Ellenzék alcíme 1919-től „független politikai napilap”, majd 1923-tól „magyar politikai napilap” lett, amelynek főszerkesztői 1919-től Dobó Ferenc, illetve 1921-től Grois László voltak. Az újság eleinte kevésbé törekedett a közönség irodalmi vagy színvonalasabb publicisztikai elvárásainak kielégítésére, de aktív szerepet vállalt társadalmi és politikai téren, például segélyakciók propagálásában vagy 1920-tól az EMKE köré szerveződő magyar érdekvédelem kialakításában. Munkatársai közé tartozott a reformista eszméket valló Krenner Miklós, írói nevén Spectator, Grandpierre Emil, az időközben Budapestről visszatért Hunyady Sándor drámaíró és Indig Ottó színműíró. Az Ellenzék előbb a Grandpierre szervezte Magyar Nemzeti Pártot (1921–1922) segítette, majd az OMP politikai irányát követte.

A politikai cselekvés megindításában a központi szerepet a sajtó és a köré csoportosulóknak játszották. Az intézményes formák hiányában a sajtó testesítette meg és követelte ki a közös politikai fellépést. A Keleti Újság ezekkel a gondolatokkal értékelte önmaga és a teljes magyar nyelvű sajtó szerepét az intézményes politikai építkezés megindításában: „A mi vállainkról súlyos, felelősséggel teljes terhet vettek le mai napok. Két és fél esztendő alatt a magyar sajtó tudott – a lehetőségekhez mérten – hangot adni egyedül az itt élő magyar nép vágyainak, szenvedéseinek, sérelmeinek. [...] És nem roskadt össze az erdélyi sajtó a hirtelen vállára zuhant feladatok súlya alatt. Ez a megerősödött sajtó állotta az őrt a szervezkedés nagy munkája mellett is, ez dobott bele gondolatokat, ez követelte a legszélesebb demokráciát s emellett a legösszehangzóbb teljességet egy Magyar Szövetség keretein belül.”⁴⁰⁰ Ligeti Ernő, húsz évvel később a *Súly alatt a pálma* (1941) című összefoglaló korrajzában ugyanezt a gondolatot ismételte meg az újságírás szervező funkciójáról, amely szerves részét képezte a kisebbségi magyar társadalom építkezésében. „Az átmenti időkben és később is, csaknem egy évtizeden keresztül, az erdélyi sajtó jelentett úgyszólván mindent, a sajtó volt az erdélyi magyarság egyetlen megnyilatkozása, az egyetlen kopoltyú, amelyen ke-

398 Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete*. Kolozsvár, 1941. 28.

399 A Lapkiadó Társaság főrészvényese, Weiss Sándor ügyvéd 1927-ben eladta a Keleti Újságot, s az OMP hivatalos lapjává vált.

400 *A Magyar Szövetség megalakult*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 139. szám, július 7. 1.

resztül a magyarság lélegzett. Tényleges politikai szervezkedésről nem volt szó, a szervezkedésnek is az első formáit a sajtó, különösen a Keleti Újság kényszerítette ki.⁴⁰¹ A valóság minden bizonnyal árnyaltabb Ligeti interpretációjánál. Az Ellenzék nemcsak a Keleti Újságéhoz hasonló feladatot látott el, de befolyása is megnőtt. Az erdélyi magyar elit konzervatív szárnyát képviselő lapot a budapesti kormány politikai és anyagi úton is támogatásáról biztosította 1921-től. Grandpierre Emil Hory András bukaresti ügyvivőn⁴⁰² keresztül arra kérte Bánffy Miklós külügyminisztert, hogy a lap többségi részét négyszázezer lej „támogatás” fejében vásárolják meg a tulajdonos és főszerkesztő Dobó Ferencről. A könyvelést a „tekintélyes erdélyi urak által befizetett részesedés” technikai műveléssel oldották meg. Hory a tranzakció szükségét azzal indokolta, hogy az Ellenzék az egyetlen olyan újság, amely „megbízható irányú erdélyi lap, s a Magyar Szövetség szócsöve is. [...] A lap tulajdonosától zsidó származására való tekintettel nem is várható, hogy az Ellenzék fejlesztése érdekében nagyobb anyagi áldozatokat hozzon, s azt abban a szellemben vezesse, amely egyébként kívánatos volna.”⁴⁰³

Az 1919 és 1937 között Szele Béla szerkesztette Brassói Lapok politikai, gazdasági, jogi és sportcikkek, illetőleg bő riportok mellett jelentős irodalmi és művészeti írásokat is közölt, így az olvasók rendszeresen találkoztak Benedek Elek, Móricz Zsigmond és Juhász Gyula munkáival, sőt a harmincas években népi és kommunista írókkal is. A korábban inkább konzervatívabb Brassói Lapok hangvétele 1924-től bekövetkezett tulajdonosváltással a polgári demokratikus Kacsó Sándor, illetve a munkásmozgalomhoz kötődő Füzi Bertalan képviselte progresszív értékvilág irányába tolódott.⁴⁰⁴

Székelýföldön a helyi lapok közül kiemelkedett a Csíki Lapok, amely 1888-tól 1944-ig Csíkszeredában jelent meg, s a megye és a régió társadalmáról, az első világháborúról, illetve az impériumváltás mindennapjairól számolt be. Élthes Gyula egyetemi tanár két évtizeden keresztül volt a lap főmunkatársa, vezércikkeiben összefoglalókkal és iránymutatásokkal látta el az olvasókat. Pál Gábor a háborús veszteségekkel számot vetve próbálta fenntartani a székelýség politikai ellenállásának lángját, és politikai cselekvésre bírni a székelýséget. A szervezett politikai formák hiányában Pál a sajtóban a politikai mozgósítás egyik szükséges eszközét látta, ami megtöri a passzivitást és fórumot teremt a nemzeti autonómia programjának kiérleléséhez.⁴⁰⁵ A lokális lapok a helyi kibontakozást és az új helyzet értelmezését segítették. Marosvásárhelyen a Hajdu

401 Ligeti: *Súly alatt a pálma*, 1941. 28–29.

402 Magyar követség 1920-ban Bukarestben még nem működött, 1921-től Hory András ügyvivőként szervezte meg a bukaresti magyar képviseletet, majd Rubido-Zichy Iván lett a magyar követ. Marchut Réka: *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*. Pro Minori-tate, 2014. tél, 8.

403 MNL OL K64 3. csomó 41. tétel. (Az Ellenzék c. lap megváltása – 1921. május 7.)

404 Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. kötet, Kolozsvár, 2006. *Brassói Lapok* szócikk.

405 Pál Gábor: *A Romániához szakadt magyarság helyzete és jövője*. Csíki Lapok, 1919. 32. évf. 41. szám, október 9. 2.

István vezette Székelyföld, Partiumban a Hegedűs Nándor által szerkesztett Nagyváradi és Nagyváradi Napló, Aradon az Erdélyi Hírlap, illetve Krenner Miklóssal a háttérben az Arad és Vidéke, Temesváron pedig a Temesvári Hírlap látta el hasznos információkkal az olvasóközönseget.⁴⁰⁶ Az Erdélyi Gazdasági Egylet hivatalos lapja az Erdélyi Gazda volt, amely a korszerű mezőgazdasági ismeretek terjesztését és a falu életének vizsgálatát tűzte céljául. 1869-ben alapították, 1918 és 1920 között nem jelent meg, újraindulását követően szerkesztői között találjuk Kós Károlyt, Konopi Kálmán növénynevesítőt és Török Bálint főszerkesztőt, aki 1914 és 1920 között Torda-Aranyos vármegye gazdasági titkára, később az Országos Magyar Párt sajtóosztályának tagja. Önálló mellékletei a húszas években a Hangya (1920–1925) és Méhészeti Közöny (1922–1927).⁴⁰⁷

A zsidóság körében a legnépszerűbb lap az Új Kelet volt, amelynek első száma 1918. december 19-én jelent meg Kolozsváron. A politikai hetilap irányultságát tekintve a zsidó nemzeti eszmékhez, a cionista mozgalomhoz állt közel. Testvérlapjaként tartható számon a temesvári Neue Zeit – Új Kor, amely az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség (1918–1940) és a romániai Zsidó Párt (1931–1938) erdélyi tagozatának befolyása alatt állt. Tagjai számára az EZSNSZ az újságra való előfizetést erkölcsi kötelességként írta elő. Indulásakor naponta több mint háromezer példányban jelent meg, a két világháború között viszont megközelítette a napi húszezret. Alapítói Weissburg Chaim ügyvéd, az EZSNSZ egyik kezdeményezője, Glasner Mózes kolozsvári ortodox főrabbi, Marton Ernő cionista közíró, 1918-ig Kis-Küküllő vármegye főispáni titkára. Az újság első munkatársai közül sokan a magyarországi fehérterror elől Bécsbe menekült, majd Erdélybe települt újságírók közül kerültek ki.⁴⁰⁸

Egyes folyóiratok és napilapok egymást kiegészítve járultak hozzá a napi történesek és aktuálpolitikai viták mélyebb elemzéséhez, s biztosítottak tágabb keretet a társadalom közösségi művelődéséről folyó elmélkedéseknek. A konzervatívabb irodalmat képviselő Páztortúzt riválisa, a Napkelet a Keleti Újság történetével fonódik össze. A Keleti Újság közönségsikere 1920 őszére megteremtette annak a feltételeit, hogy a Lapkiadó Rt. belevájon egy folyóirat kiadásába. A Napkeletet csak két évet ért meg, de a kibontakozó erdélyi magyar kisebbségi közélet számos szereplője talált itt magának fórumot. Főszerkesztője Paál Árpád, társszerkesztői Kádár Imre, Ligeti Ernő és Szentimrei Jenő voltak, valamennyien a Keleti Újság szerkesztői is. A főmunkatársak

406 György: *Erdélyi magyar időszaki sajtó*, 1925. 235–238.

407 Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. kötet, Kolozsvár, 2006. *Erdélyi Gazda* szócikk.

408 Kaczér Illés, Újvári Péter (az 1929-ben Budapesten megjelent Zsidó Lexikon szerzője), Giskalay János, Sas László, Szabó Imre, Darvas Simon, Faragó Miklós. Az 1920-as évek második felétől a Kolozsvárról fokozatosan eltávozó magyarországi származású újságírógárdát fiatal, erdélyi ifjak váltották fel, például Barzilay István, Danzig Illés, Hátszegi Ernő és Kasztner Rezső. Utóbbi Danzig Illéssel együtt jelentette meg 1924-ben *A zsidóság évkönyvét*. Gidó: *Úton*, 2009. 59–80.

közé a törekvésekben sokrétűséget mutató Janovics Jenő, Kós Károly, Nyirő József és Bárd Oszkár, tartoztak. Paál *És fölkel a nap* című beköszönő cikkében az erdélyi sajtóosságok – közös kultúrák kifejlődése, vallásszabadság, nemzeti egyenjogúság – ki-domborítására törekedett. Kós Károly az 1921 nyarán induló Erdélyi Néppártját kívánta népszerűsíteni, amit a Lapkiadó Rt. végül nem is támogatott. A Napkeletben egymással összefonódva, több irodalmi törekvés érvényesült: a transzilvanizmus (Paál, Kós, Szentimrei), az aktivista-expresszionizmus (baloldali emigránsok), illetve a Nyugat folyóirat szellemisége, amely Barta Lajos közreműködésével, némiképp az erdélyiség rovására nyert teret.⁴⁰⁹ A magyarországi emigráns újságírók, akik a városi polgárság modernista igényeit elégítették ki, a Keleti Újság és a Napkelet szerkesztő gárdáján kívül a partiumi és a bánági lapok szerkesztőségeiben találtak befogadást. A Napkelethez hasonló szellemiségben jelent meg Kolozsváron a Vasárnap hetilap 1921 novemberétől, amelyet a *Kiáltó Szó* Szentimrei Jenővel kiegészült szerzőhármasa – Kós Károly, Zágony István és Paál Árpád – szerkesztett. A lapot a Magyar Néppárt szócsövének szánták, amely arra bátorította a román parlamentbe bejutott magyar képviselőket, hogy „autonóm magyarságot” szervezzenek „egy autonóm Erdély keretein belül”, felvillantva Románia föderális átalakításának kívánalmát.⁴¹⁰

A háborút követően aránylag nagy számban jelentek meg Romániában kommunista és szociáldemokrata irányzatú lapok magyarul, románul és németül is. 1921 és 1944 között mintegy kétszáz magyar nyelvű – olykor csak néhány számot megért – munkáslap jelent meg. A húszas évek első felében jelent meg a Román Kommunista Párttal együttműködő Marosvölgyi Munkás (1920–1923) Simó Géza szerkesztésében, aki rövid időre kapcsolatba került a marosvásárhelyi Zord Idők (1919–1920) haladó szellemű szerkesztőjével, Osvát Kálmánnal is. Az RKP hivatalos lapjai közé tartoztak – betiltásukig – a brassói Világosság (1920–1922), a bukaresti Munkás (1923–1924), főszerkesztője a Csehszlovákiából, majd Romániából is kiutasított Kassai Munkás írója, Jász Dezső, illetve a román nyelvű Socialismul. A marosvásárhelyi Előre című lap – bár többször betiltották, de Fáklya, Egység, Robot, Proletár cím alatt rendszeresen megjelent – a kommunista mozgalom megszervezése mellett a szocialista irodalom és művészet fejlődését kívánta szolgálni, s ezt ugyancsak Simó és Jász szerkesztette. A lap ötezer példányban jelent meg, volt olyan időszak, amikor meghaladta a tízezres lap-számot, ekkor futárszolgálatlaltal juttatták el a számokat más városokba.⁴¹¹

409 A Napkelet 1920–1922 között közel hatvan költő (Babits Mihály, Szentimrei Jenő, Bárd Oszkár), ötven prózaíró (Déry Tibor, Tabéry Géza, Nyirő József, Márai Sándor), hatvan irodalomkritikus-publicista (Kádár Imre, Dienes László) és húsz műfordító (Székely Béla) írását közölte. *Napkelet 1920–1922. Antológia.* Válogatta, az előszót írta és a függeléket összeállította Mózes Huba. Kolozsvár, 2004. 5–14.

410 K. Lengyel: *A kompromisszum...* 2007. 132–133.; Szentimrei Jenő: *A nagy Napkeletről és a kicsi Vasárnapról.* Igaz Szó, 1957. 5. évf. 7. szám (július). 52–70.

411 PIL Fond 886. 24, 25, 89.

A húsz éven át rendszeresen megjelenő, a romániai magyarság és általában a nemzetiségek jogkiterjesztő törekvéseit támogató Magyar Kisebbség című folyóirat máig érvényes tanulmányain keresztül járul hozzá a különböző kulturális népcsoportok mélyebb megismeréséhez. A nemzetpolitikai szemle 1922 és 1942 között havonta kétszer látott napvilágot, a lugosi Húsvéth és Hoffer könyvnyomdában nyomtatták. Alapítói a hűségesküt megtagadó „lugosi triumvirátus”: Jakabffy Elemér, a Nemzeti Munkapárt egykori liberális országgyűlési képviselője, Sulyok István Krassó-Szörény vármegyei járási szolgabíró, a Krassó-Szörényi Lapok tulajdonosa, 1918 őszén a helyi radikális mozgalom vezetője, illetve Willer József, Lugos alpolgármester-helyettese (1913–1919). A Magyar Kisebbségben magyar, román, német és francia nyelvű cikkeket egyformán közöltek, illetve idegen nyelvű melléklapokat szerkesztettek (Glasul Minorităților, La Voix des Minorités, Die Stimme der Minderheiten) a kisebbségi jogok széles körben történő megismertetése és érvényesítése érdekében. Jakabffy az egyik legtermékenyebb erdélyi magyar szakíróként sorozatnyitó cikkeket írt az első három számba azzal a céllal, hogy a romániai magyar kisebbség útkereséséhez az erdélyi román és szász nemzetek múltjának tanulmányozásával irányt mutasson. Előre kiköti azonban azt, hogy a román és szász nemzeti mozgalmaknak vannak olyan elemei, amelyek a magyarság jövője szempontjából nem produktívak. „A román nemzet múltjában ez az irredentizmus, a szász nemzetében az allddeutsch-szellem. Nem keressük tehát azokat a módokat és eszközöket, amelyek ezeket szolgálták, mi csak azt kutatassuk, mivel igyekeztek és voltak képesek ezek a nemzetek a maguk nemzeti létét fenntartani, azt megszilárdítani és fejleszteni.” Jakabffy szerint ezért a magyar nemzetépítés során különös figyelmet az egyházak, az iskolák, a politikai és társadalmi szervezetek, illetve a sajtó érdemel.⁴¹²

A demokratikus értékeket magáénak tudó magyar nyelvű sajtó hozzájárult egy új fajta, a régi tematikáktól eltérő tartalmak mentén való politikai megközelítés kialakításához. A vezércikkek napi iránymutatást adtak (Paál Árpád, Krenner Miklós, Zágonyi István, Dózsa Endre, Jakabffy Elemér, Szentimrei Jenő, Ligeti Ernő, Kádár Imre), illetve egyszerre biztosították az eltérő politikai szocializációjú nemzedékek közti átjárást, a történeti múlt és a jövő határozottabb körvonalazását, a nemzetszemlélet új minőségekkel való megtöltését.

A társadalmi egyesületek és szervezetek a harmadik pillér, amelyre az erdélyi magyarság, ha meggyengült formában is, de támaszkodhatott. Szervezeti háttérük 1918-at követően jelentősen csökkent, mert legtöbbjük jogi személyisége az uralomváltáskor megszűnt, ingatlanjaikat elvették, illetve tagságuk létszáma is megcsappant. Működésüket tekintve az egyesületek a következő öt nagyobb területen fejtették ki tevékenységüket: 1) olvasó- és társaskörök, amelyek 1930-ig kétszáz körrel és tizenhatezer taggal működtek, 2) dal- (százharminc kör hatezer-négyszáz taggal), 3) gaz-

412 Mikó Imre: *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség*. Korunk, 1973. 32. évf. 8. sz. 1198–1202.; Jakabffy Elemér: *A román példa*. Magyar Kisebbség, 1922. 1. évf. 1. sz. 9–20.

da- és fogyasztási, 4) hitbuzgalmi (Oltáregyletek, Bibliakörök, Dávid Ferenc), 5) nőegyesületek. Az erdélyi magyar nők társadalmi és közéleti tevékenységének összefogása 1925 októberében öltött országos intézményes keretet a Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkársága megalapításával. A közel nyolcvan működő erdélyi magyar nőegyesületet gróf Bethlen Györgyné, Kovács Dezsóné és Farkas Anna képviselte Bukarestben. Bár az egyesületek együttműködtek, felekezetiileg elkülönültek egymástól; létezett Református Nőszövetség, Unitárius Nők Szövetsége, lutheránus és katolikus nőmozgalom.

Kulturális téren a legfontosabb, országos kiterjedésű közművelődési egyesületek közé továbbra is az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE, alapítva 1884), az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME, 1859) és az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE, 1891) tartozott, illetőleg a frissen alakított Dalosszövetség (1921). Az EME gyűjteményeit és könyvtárát a két világháború között a kolozsvári tudományegyetem használta és kezelte, amit az állam és az EME között létrejött szerződésbe foglaltak. A megállapodás értelmében az államnak a gyűjteménye használata után, évi tízezer aranykoronának megfelelően, mintegy félmillió lejt kellett volna fizetnie 1919-től. Az EME tulajdonában két kolozsvári ingatlan volt. Működését tagdíjakból és adományokból próbálta biztosítani. Az impériumváltáskor az EMKE iskoláit és földjeit elvesztette, s jogi személyiségét csak 1935-ben kapta vissza. Az EKE a húszas években hivatalosan nem működött, jogi személyiséggel 1929-ben rendelkezett ismét. A Romániai Magyar Dalosszövetséget harminc erdélyi dalárda kiküldöttei alapították 1921. november 13-án Brassóban, Inczedy-Joksmann Ödön elnökletével.⁴¹³

Gazdasági téren az Erdélyi Gazdasági Egyesület (EGE), illetve Hangya–Kalácsa szövetkezeti központba tömörült fogyasztási szövetkezetek emelkedtek ki. 1918 előtt az Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH) közel kétezer-ötszáz hitelszövetkezetének több mint hatvan százaléka, községeinek pedig több mint kétharmada maradt az utódállamokban, így Romániában 870 hitelszövetkezet és 270 000 tag. Az erdélyi magyar szövetkezetek 1918 előtt az OKH vagy a Hangya kötelékébe tartoztak. Az új határok miatt elszakadtak egykori központjaiktól, a háború nyomán lepusztultak, egyesek szervezetlenek maradtak, mások pénzforrás hiányában megszűntek – például a Budapesten rekedt betétek kifizetlensége következtében. 1918 és 1920 között az erdélyi magyar hitelszövetkezetek negyven, a fogyasztási szövetkezetek harminc százalékát felszámolták. A Hangya újraszervezésére 1920. június 3-án, Nagyenyeden négy-százharminc fogyasztási szövetkezet csatlakozásával került sor. 1922-ben a Hangya központhoz félezer szövetkezet tartozott, körülbelül másfélszázezer taggal. Az áruforgalom javítása és emelése érdekében a Hangya a húszas évek folyamán áruraktárakat létesített Nagyváradon, Aradon, Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Szatmáron és Tordán. A magyar szövetkezetek érdekében tevékenykedő

413 *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. 1930. 121–159.

egyik élharcos Gyárfás Elemér OMP-szenátor, a Bankszindikátus elnöke volt.⁴¹⁴ Az EGE újjászervezése 1920 decemberében indult meg, amikor a magyar földműves és birtokos osztály tanácskozásra gyűlt össze Kolozsvárra abból a célból, hogy „egy erős, egységes szervezetbe tömörítik a gazdaérdekeket”. Bethlen György EGE-alelnök és Török Bálint titkár levélben keresték fel az unitárius püspököt, és kérték támogatását a közös munkában. Így indokolták lépésüket: „a magyar földműves és birtokos osztály ugyanis, amely a maga egyházának kipróbált mestergerendája, ma szervezetlenül magára hagyatva áll [...] és a vármegyei gazdasági egyesületek anyagi erők hiánya miatt ma még nem képesek mindenhol és minden téren betölteni hivatásukat”.⁴¹⁵

5.5. KEZDETI ÚTKERESÉS

A politizálás módszerében 1919 tavasza és 1922 decembere között – az Országos Magyar Párt megalakításáig – öt lehetséges érdekérvényesítési forma fogalmazódott meg: 1) az EMKE újjászervezése kulturális és politikai érdekérvényesítő szervezetként, 2) egy új egységes, széles körű szervezet (népszövetség) alakítása, amely a magyar kisebbséget közjogi személyiségként képviseli a nemzeti autonómia megteremtése érdekében, 3) önálló etnikai – vagy vegyes – politikai párt létrehozása és részvétel a román törvényhozásban, amely a magyarság politikai integrációját segítheti elő Romániában, 4) a nemzetközi Emberi Jogok Ligájához való kapcsolódás, 5) a román pártokon belüli politizálás országosan és lokálisan.

1) Az EMKE köré elképzelt szervezkedést az Ellenzék mellett álló, konzervatívnak mondott kör kezdeményezte 1920 októberében. A párizsi békeszerződést követő államhatalmi változás tudomásul vétele megkövetelte a magyarság politikai életének megszervezését „társadalmi, felekezeti és osztálykülönbség nélkül, egy egyesületbe tömörülve”.⁴¹⁶ Elsődleges feladatuknak azt tartották, hogy az erdélyi összmagyar társadalom képviselve legyen a magyar nyelv, művelődés, szellem és nemzeti érdekeinek megvédelmezésére egy társadalmi szervezet keretén belül, de nem politikai pártban. „A politikai aktivitás ideje még nem jött el. Kukorékolnak ugyan egyes kakasok, de azért a hajnalhasadás még nem pirkad”.⁴¹⁷ Az „összetartozunk vagy elveszünk” kérdésből kiindulva az egység ideája merült fel előttük, amelyről úgy gondolkodtak, hogy azt politikai párt nem képes széthúzás nélkül megjeleníteni. Azokat a Budapesttel

414 Hunyadi Attila: *Nemzetgazdasági önszerveződési modellek Erdélyben. Az erdélyi magyar, szász és román szövetkezetek kölcsönhatásai*. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, 2006. 189–217.; *Erdélyi Magyar Évkönyv*. 1937. 82–91.

415 EUEGyl Kolozsvár, 7–920. (Bethlen György EGE alelnök levele Ferencz József püspöknek – 1920. december 21.)

416 *Szervezni kell a magyar társadalmat*. Ellenzék, 1920. 41. évf. 213. szám, október 13. 1.

417 *Munkába kezd az EMKE*. Csíki Lapok, 1920. 32. évf. 43. szám, október 24. 2.

közvetlen kapcsolatban álló személyeket, akik a pártalapú politizálás módszerét kezdetben elvetették, a korabeli vitákban a „passzivista” jelzővel illették. A másik csoport – tőlük eltérően – a mielőbbi helyi és országos politizálást pártolta, tagjait az „aktivisták” képviselőiként emlegették.

Nagy Károly református püspök, az EMKE kuratóriumának tagja az egyház közreműködésével megvalósuló kulturális kibontakozásról beszélt. „Míg a politikai szervezkedés erkölcsi alapot kap a békekötés ratifikálásának formaságai bevégezésével, magyarságunk közélete a közgazdasági és a szorosabb értelemben vett kultúr munkásság terére van szorítva.” A kultúr munka a vallásos élettel szorosan együtt járó szociális tevékenységet is magában foglalta. A szervezeti keretet részben az autonóm, külső befolyástól mentes egyházak, részben pedig a magyar társadalom egyesületi alapon történő szervezetei, nevezetesen az EMKE biztosíthatták volna. Sándor József, az EMKE főtitkára a magyar kultúra megtartásáért és a gazdasági élet megteremtéséért vállalt feladatokat hangsúlyozta.⁴¹⁸ A szervezet kiterjedt infrastrukturális hálózata (iskolák, óvodák, menhelyek, könyvtárak, daloskörök, alapítványok, földbirtok stb.) és a kulturális életben elfoglalt pozíciója miatt a hazafiság szimbólumaként és „a magyarság társadalmi parlamentjének szerepét” betöltve jelent meg. A parlament kifejezést nem politikai értelemben használták. Elképzelésükben a pártpolitika nem kapott helyet, mert a fontolva haladás jegyében úgy vélték, hogy előbb megteremtendő a magyarság társadalmi, gazdasági egysége, s csak utána az aktív parlamenti politizálás. Az EMKE újjászervezésében minden egyes erdélyi magyarra számítottak, de legfőbb szolgálatot a magyar nyelvű sajtó csatlakozásától remélték. „Ha Erdély magyar társadalma az EMKE-ben egy egységes magyar társadalmi szervezetben lesz tömörítve, ez a társadalmi szervezet – ha szükséges lesz – úgyszólván máról holnapra átalakítható politikai szervezetté.” Ferencz József unitárius püspök is elsősorban az egyetértést és a társadalmi egység fontosságát emelte ki.⁴¹⁹ Kolosváry Bálint egyetemi tanár, a református egyházkerület tanácsosa konkrétan nyilatkozott. Az aktivista kör nyílt politikai szervezkedést sürgető felhívását türelmetlennek és elhamarkodottnak ítélte. „A lekapcsolt részek magyarsága a türelmetlenek által mind hangosabban sürgetett szervezkedést egyelőre kulturális és gazdasági téren hajthatja végre.” Kolosváry a fokozatosság elve mentén úgy képzelte el az erdélyi magyarság politikai képviseletének kibontakozását, hogy előbb egy társadalmi szervezetben tömörítik a szellemi, a kulturális és a gazdasági élet minden szereplőjét, és majd csak azt követően, megfelelő erjű képviselettel lépnek be a politika nyílt küzdőterére.⁴²⁰ Az Ellenzék beszámolt egy Kézdivásárhelyen megtartott tanácskozásról, ahová kilencven főt hívtak meg a helyi politikai elit szereplői közül, de végül mintegy harmincan jelentek meg. (A résztvevők névsorát nem ismerjük). Az egybegyűltek a kulturális és a gazdasági élet újjászervezé-

418 *Szervezni kell a magyar társadalmat.* Ellenzék, 1920. 41. évf. 213. szám, október 13. 1–2.

419 *Egy szervezetbe tömörül Erdély magyarsága.* Ellenzék, 1920. 41. évf. 216. szám, október 14. 1.

420 *A magyarság társadalmi szervezkedése.* Ellenzék, 1920. 41. évf. 217. szám, október 15. 1.

se érdekében az egyesületi alapon történő szervezkedést támogatták, s a politikai párt Bernády György által kezdeményezett létrehozását elvetették. Az Ellenzék szerkesztőségéhez több székelyföldi városból is azzal a kéréssel fordultak, hogy az EMKE széles körben ismertesse meg alapszabályát, és tanácsokkal segítse az építkezés helyi szintű elindítását.⁴²¹ Az EMKE újjá gondolásának a kulturális és a társadalmi szervezetekre épülő opcióját támogatta Ugron Gábor volt belügyminiszter, az Erdélyi Római Katolikus Státus világi rendi tanácsosa, Bedő Sándor, a marosvásárhelyi ügyvédi kamara volt elnöke, Nagy Endre református kollégiumi igazgató és Grandpierre Emil is.⁴²²

A magyarság önszervező útkeresésében az EMKE újjászervezése mutatkozott az egyik lehetséges alternatívának. Bár az érintettek más intézményes utat választottak, 1921-től párhuzamosan a Magyar Szövetséggel megindult a nagy múltú kulturális egyesület újjáélesztése. A kezdeményezők valójában mindkét építkezésben részben ugyanazok voltak. Az EMKE egy nappal a Magyar Szövetség 1921. júliusi nagygyűlését megelőzően Kolozsváron tisztújítást tartott báró Jósika Sámuel, Ferencz József unitárius püspök, Ugron István és Nagy Károly református püspök részvételével. A megválasztott hat alelnök közül hárman – Kemény Ákos (Maros), Szentkereszthy Béla (Háromszék) és Szabolcska Mihály (Temesvár) – a Magyar Szövetség megyei szervezeteinek elnöki posztját is betöltötték.⁴²³ Bár az EMKE politikai funkciót nem vállalt, a bizonytalan kezdeti időkben többen is támogatták az építkezés ilyen formáját. Gvidó Béla unitárius esperes, a Kis-Küküllő megyei Magyar Szövetség elnöke a magyar nép érdekében kifejtett kulturális szervezőmunkát emelte ki.⁴²⁴ Nagyváradon ugyancsak megpróbálták a bihari magyar értelmiséget az EMKE köré szervezni.⁴²⁵

A Grandpierre vezette csoport a romániai magyarság megszervezését horizontálisan és vertikálisan működő társadalmi, egyesületi és mozgalmi alapon (tehát nem pártpolitikai elven) képzelte el. Segítséget az egyházaktól, az 1918 előtt is működő kulturális és gazdasági egyesületektől, illetve a sajtótól reméltek. A fokozatosság elvét vallották, előbb fel kívánták mérni a rendelkezésre álló humán és szervezeti erőforrásokat, s csak utána kezdtek volna a tagtoborzást. A pártpolitikától több ok miatt is tartózkodtak. Minden bizonnyal nem akartak olyan helyzetet teremteni, hogy egy eljövendő parlamenti választáson ne az általuk preferált személy jusson mandátumhoz. Kategorikusan elutasították a román pártok listáin való indulást, ezt árulásnak ítélték. (A budapesti kormányzat is ellenezte a választásokon való részvételt, amely az impériumváltás elfogadását jelentette volna.)

421 Az EMKE újjászervezése. Ellenzék, 1920. 41. évf. 219. szám, október 17. 3.

422 Szervezkedik az erdélyi magyarság. Ellenzék, 1920. 41. évf. 228. szám, november 3. 3.

423 Elnök: gróf Béli Ákos, volt Kolozs vármegye főispánja, tanácsos, főrendiházi tag. Alelnökök továbbá: Sárkány Lajos, báró Jósika Gábor, Benedek Elek. Főpénztáros: Bocsánczy László, ellenőr: Ferenczy Gyula. Az EMKE nagygyűlése. Az EMKE első nagygyűlése. Szabadság, 1921. 48. évf. 147. szám, július 6. 1.

424 Új EMKE alakulása Kis-Küküllőben. Újság, 1922. 24. évf. 152. szám, július 13. 1.

425 Megint szervezkedés? Nagyvárad Hétfői Lap, 1921. 2. évf. 41. (67.) szám, október 10. 1.

2) 1920 decemberére vált egyértelművé a magyar kisebbségi politikusok ama elhatározása, hogy az EMKE bizonytalan jogi helyzetére való tekintettel új egységes szervezetet, népszövetséget kezdeményeznek. A Magyar Szövetség ötletét az Ellenzék körül csoportosuló konzervatívok és a Keleti Újság politikai aktivizmust sürgető közössége egyformán pozitívan fogadta. A két fél minden valószínűség szerint tárgyalásokat folytatott egymással, de figyelembe véve Grandpierre-ék tevéleges lépéseit az EMKE újjászervezésére, a passzivista csoport volt a kezdeményező. December 25-én az Ellenzék tudósított a Magyar Szövetség megalakításának részleteiről, amelyet egy kolozsvári tanácskozás készített elő. Az egybegyűltek – akiknek a névsorát az újság nem közölte – döntöttek arról, hogy első lépésben a kolozsvári magyarság képviselőt szervezzék meg. Az alakuló ülés feladatait is előírták, ezek között szerepelt egy intézőbizottság felállítása és tagjainak megválasztása, illetve a szövetség hálózatának kiépítésének terve egész Erdélyre kiterjedő léptékben. Egyetértés mutatkozott abban is, hogy az állami centralizációval és a kisebbségi jogokat sértő rendelkezésekkel szemben a politikai úton való érdekérvényesítést kell felvállalni. A passzivista kör – az EMKE-tervhez hasonlóan – továbbra is elvetette a pártalakításra vonatkozó elképzeléseket, és a hangsúlyt a társadalmi egységre és összetartozás fontosságára helyezte. „Az új szerv lesz hivatva minden egyes, a magyarságot érdeklő kérdésben megállapítani azt, hogy milyen magatartás felel meg legjobban a magyarság egyetememes érdekeinek. S az egyes magyar pártárnyalatoknak kötelessége lesz az általános elvek tekintetében alárendelniük magukat az összesség javának.”⁴²⁶

Grandpierre Emil az Ellenzékben fejtette ki álláspontját a politikai magatartás megváltoztatásának szükségességéről. A békeszerződés ratifikálását követően elérkezettnek látta az időt a politikai szervezkedés megkezdésére, amelynek centrumát és kiindulópontját, történelmi hagyományainál fogva, Kolozsváron képzelte el. A szövetség tagjának tekintette minden vármegye és székely szék magyar és székely lakóját, ideértve a moldvai csángó, a bukaresti és más regáti magyarokat, akikben „élénken él a magyar érzés és a magyarsághoz tartozás tudata”. Az EMKE-tervvel ellentétben – amely csak minimális keretet jelölt meg a magyarság kulturális és gazdasági fejlődéséhez szükséges alapok kialakításához – a Magyar Szövetség elképzelésében már a nemzetiségi autonómia terve fogalmazódott meg. A szervezet politikai célt kapott, amely legfőbb jogforrását a kisebbségvédelmi egyezményből nyerte, illetőleg a benne foglalt új jogi kategóriából: a *nemzeti kisebbségből*. Bár a nemzetközi szerződések a nemzeti kisebbség pontos tartalmát nem határozták meg – ezzel számos értelmezési vitának adva táptalajt –, a fogalom politikai fogódzó volt a kisebbségpolitikusok kezében saját stratégiai érdekeik kijelöléséhez. Grandpierre ebből három következtetést vont le. Egyfelől a nemzeti kisebbség fogalmával a nemzetállam-konceptió az államjogi fogalmak lomtárába került. Másfelől a nemzeti kisebbségek jogalanyiségének elismerésével

426 *Megalakul az erdélyi magyarság szervezete*. Ellenzék, 1920. 41. évf. 271. szám, december 25. 4.

megnyílt az út a kollektív kisebbségi jogok, nevezetesen az etnikai alapú autonómiák megvalósítására. Harmadrészről pedig az autonomista törekvések politikai legitimitását a bekövetkezett általános demokratizálódás biztosítja, amelynek Románia sem szabhat gátat.⁴²⁷ Költő Gábor unitárius iskolai felügyelőségnek Grandpierre-hez hasonlóan foglalt állást a politikai építkezés kérdésében. A kulturális, a társadalmi és a gazdasági kihívásokra adható válaszok mielőbbi kiérlelését szorgalmazta egy egységes szövetség létrehozásának keretében. Elvetette a pártpolitikai aktivitást, amiben a múlt hibáinak megisméklődését és az ideológiák mentén történő konfliktusok lehetőségét vizionálta.⁴²⁸

A politikai progressziót képviselő Keleti Újság a szövetség technikai részleteiről nem tájékoztatott, helyette inkább politikai üzeneteknek adott teret. Paál Árpád vezércikkben üdvözölte a szövetség tervét, egyértelművé téve azt, hogy a parlamenti politizálás megragadását sem lehet tovább halogatni. „A megalakulandó Magyar Nemzeti Szövetségnek minden eszközt meg kell ragadnia, hogy a magyarság érvényesülését keresztülvihesse. Meg kell ragadni tehát a parlamenti aktivitást is, és ezért választóinak a tömörítését, azok választójogának a kiküzdését már mindjárt kezdet óta munkába kell vennie.”⁴²⁹ A Grandpierre vezette passzivistá csoport, Paállal szemben, időszerűtlennek tartotta a parlamenti aktivitást. Ragaszkodott az egységes szervezet-hez, amely egyedülként volt hivatott dönteni az országgyűlési választásokon való részvételtől és a jelöltek személyéről.⁴³⁰

Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád, a politikai aktivistást szorgalmazók három vezető prominense minden bizonnyal tárgyalt Grandpierre-ékkel a Magyar Szövetség kérdésében. Hármójuk tollából három programadó írás született, amelyeket 1920 decemberének végén együtt jelentettek meg *Kiáltó Szó* című füzetükben.⁴³¹ A röpirat töredékesen jelent meg, a cenzúra a szöveg több mint felét törölte, és ilyen körülmények között a szélesebb közönséghez sem tudott eljutni. Karácsonyi számában a Keleti Újság egy egész oldalt szentelt az írások propagálására *Röpirat a politikai aktivitásról* címmel, ezzel segítve tartalmának megismerését.⁴³² A Keleti Újság és a *Kiáltó Szó* azonban – az Ellenzéktől eltérőleg – hallgatott az intézményes politikai építkezés technikai részleteiről. A progresszív lap december 28-án továbbra is csak a politikai iránymutatást vállalta magára, megerősítve a *Kiáltó Szó* főbb politikai cselekvésre vonatkozó mondanivalóját. Szerintük a Magyar Szövetség pártokon, osztályokon és felekezeten felül álló nemzeti szervezet lehetne, amelynek mindenki tagja,

427 Grandpierre Emil: *Magyar szervezkedés*. Ellenzék, 1920. 41. évf. 271. szám, december 25. 7.

428 *Helyzetünk s jövőnk*. Ellenzék, 1920. 41. évf. 271. szám, december 25. 8.

429 Paál Árpád: *A magyarság politikai aktivitása*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 283. szám, december 25. 1–2.

430 *A szervezkedési mozgalom kinövéssei*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 5. szám, január 7. 3.

431 Kós Károly: *Kiáltó szó*. Zágoni István: *A magyarság útja*. Paál Árpád: *A politikai aktivitás rendszere*. Cluj–Kolozsvár, 1921.

432 *Röpirat a politikai aktivitásról*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 283. szám, december 25. 5.

aki a magyarsággal sorsközösséget vállal. Célja a népi önkormányzati rendszer megteremtése, amely abban a tekintetben univerzális érdekű, hogy számít az európai nemzetiségek és vallási kisebbségek támogatására, illetve a munkásmozgalom mint elnyomott társadalmi tömeg rokonszenvére. A magyar szervezkedés minden eszközében demokratikus, „ezért el kell vetnie magától a bolsevizmus ideáját, mert a faj diktatúrájának helyébe nem teheti az osztálydiktatúrát”.⁴³³

A romániai magyarság bizonyos köreiben, illetve a szász és sváb német kisebbségi elitekben hasonlóan fogalmazódott meg az egységes szervezet iránti igény, amikor a Nagy-Románia területén egymástól távol élő magyarokat és németeket akarták saját intézményes kereteik között integrálni. Szervezettség szempontjából lényegi különbségként tűnt fel az erdélyi magyarok és a németek között az, hogy míg a németek 1918-at megelőzően is nemzetiségi, kisebbségi státussal rendelkeztek, az impériumváltással a magyarság merőben új élethelyzetbe került, kisebbségi tapasztalatok nélkül. Az összeomlást követően az erdélyi szászok legmagasabb képviselőjét ellátó Erdélyi Német-Szász Néptanácsot 1919. november 6-án Segesváron azzal a céllal hívták életre, hogy az erdélyi szászok – egyesülve a regáti, a bánági, a besszarábiai, a bukovinai, valamint minden más nagy-romániai némettel – közösen lépjenek be a román állam politikai életébe.⁴³⁴ A német érdekvédelem tehát 1918 után tájegységenként, de együttműködésben szerveződött. A Besszarábiai Német Néptanács nyolcvanezer németet képviselt, a bukovinai hetvenezer – akik közül ötvenezer katolikusok voltak. A Regátban harmincezer német élt, főként Bukarestben és Turnu-Severin környékén. A dobrudzsai szászok alacsony létszámuk miatt az erdélyi vezetést fogadták el. Az 1920-as népszámláláskor Erdélyben kétszázhuszezer, a Bánágban és Arad megyében kétszázhetvenezer, Szatmár, Máramaros, Bihar és Szilágy megyékben ötvenezer német élt. Az erdélyi szászok 1918 előtt háromszor tartottak gyűlést (Sachsentag) – utoljára 1896-ban Segesváron. Az 1919. november 6-án megtartott negyedik szász gyűlésen kimondták Nagy-Romániához való csatlakozásukat. Tizennyolc pontos határozatot fogadtak el, amelyben egyéni és kollektív jogok garantálását követelték a gyulafehérvári határozat németekre vonatkozó részleteinek betartásával. A bánági svábok 1918 után két politikai pártot, a Sváb Autonóm Pártot és a Német Néppártot, illetve a pártok és az egyházfők közreműködésével egy egységes szervezetet, a Német-Sváb Népközösséget hozták létre (1921 márciusában). A Népközösség létszáma a húszas évek végére elérte a hatvanezer főt.⁴³⁵ Nagy-Románia német közösségeinek (erdélyi szászok, szatmári és bánági svábok, besszarábiai, bukovinai, dobrudzsai és regáti németek) képviselői az 1921. szeptember 17-e és 19-e között Cernăuți-ban

433 *A magyar szervezkedés taktikája*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 284. szám, december 28. 1.

434 *A szászok nemzetgyűlése előtt*. Keleti Újság, 1919. 2. évf. 251. sz. 5.; *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975*. Köln/Wien, 1975. 268–271.

435 Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918–1940*. Doktori értekezés. Pécs, 2010. 51–65.

(Czernowitz, ma Ukrajna) megrendezett német napok keretében találkoztak első alkalommal. Itt alakították meg a Nagyrománia Németjeinek Szövetségét (Verband der Deutschen Grossrumäniens), amelynek élére Rudolf Brandschot, a német parlamenti párt elnökét választották.⁴³⁶ A Szövetség feladatának tekintette a német érdekek érvényesítését a kisebbségvédelem és a kulturális autonómia területén. A Német Párt volt a németek politikai képviselője a román parlamentben.⁴³⁷

3) A romániai politikai döntéshozatalban önálló etnikai vagy vegyes párttal való részvétel volt a harmadik alternatíva. A német párthoz hasonló magyar párt létrehozásának igénye a trianoni békeszerződés ratifikálása előtt nem merült fel, hiszen ez az Erdélyről való önkéntes lemondást sugallta volna. A politikai szervezkedés 1920/21 fordulójától indult meg, amikor az államhatalom-változás de jure realizálódott, s az ostromállapot körülményei között fokozatosan, de akadályoztatva lassan kibontakozhatott. A passzivitást-aktivitást képviselők egyik vitapontja a parlamenti politizálás megindítása körül bontakozott ki. Paál Árpád üdvözölte a Magyar Szövetség tervét, de egyértelművé tette azt is, hogy a parlamenti politizálás megragadását sem lehet tovább halogatni.⁴³⁸ A konzervatívok álláspontja ezzel szemben az volt, hogy a választásokon való részvétel időszerűtlen, amíg a magyarság szervezetlen.⁴³⁹ 1921 júniusában a Magyar Szövetség szervezésével párhuzamosan, Kós Károly kezdeményezésére megalakult az első magyar politikai párt, az Erdélyi Magyar Néppárt. Mintegy válasszul, fél évvel később, 1922 januárjában a Grandpierre Emil vezette konzervatívok életre hívták a Magyar Nemzeti Pártot. A két szervezet 1922 végén egyesült, miután a Magyar Szövetség működése ellehetetlenült, illetve a magyar kisebbségi elit saját jól felfogott érdekében arról döntött, hogy a romániai magyarság parlamenti képviselet nélkül tovább nem maradhat.⁴⁴⁰

4) 1920 első hónapjaiban fogalmazódott meg az az elképzelés, hogy a magyarságnak a nemzetközi emberi jogok ligájához, az 1920 januárjától tevékenykedő Nemzetek Szövetségéhez, ismertebb nevén a Népszövetséghez való kapcsolódás útján volna hasznos megszerveznie saját közéleti tevékenységét. A nemzetközi szervezetet azért hozták létre, hogy örökdjön a békeszerződések betartása felett, teremtsen széles fórumot az államok együttműködésének, s a kisebbségvédelmi előírások a Népszövetség

436 Nagyrománia Németjeinek Szövetség legfelsőbb szerve a nagygyűlés volt, amelyen részt vettek az egyes néptanácsok delegáltjai, minden tízezer német után egy delegált (regáti németek 2, bászok 25, besszarábiaiak 7, bukovinaiak 8, szatmáriak 1, szászok 25, továbbá a Német Párt parlamenti képviselői).

437 Baumgartner Bernadette: *A szatmári svábok és a német népi mozgalom Romániában, 1918–1940.* Múltunk, 2010/2. 157–158.

438 Paál Árpád: *A magyarság politikai aktivitása.* Keleti Újság, 1920. 3. évf. 283. szám, december 25. 1–2.

439 *A szervezkedési mozgalom kinövésai.* Ellenzék, 1921. XLII. évf. 5. szám, január 7. 3.

440 *Szervezik a Magyar Pártot.* Keleti Újság, 1921. 5. évf. 241. sz., október 24. 5.; *A Magyar Párt országos megalakulása.* Keleti Újság, 1921. 5. évf. 292. sz., december 28. 1–2.; *Az egységes Magyar Párt megalakulása Kolozsváron.* Keleti Újság, 1921. 5. évf. 293. sz., december 29. 3–4.

garanciája alatt betarthatók legyenek. Abban a kontextusban merült fel ez a terv, hogy amikor a békeszerződés az erdélyi magyarságot önállósította, a kisebbségi jogok védelmét a romániai gyenge jogszabályi keretek mellett nemzetközi szintű védelemben is biztosítani kell. „Emberi jogokat követelünk magunk számára, és azoknak a védelmét keressük. Bajtársaink pedig a kisebbségi jogok védelmére utalt többi nemzetek, [...] keresni kell a módot arra, hogy az emberi jogok védelmének erős és nagy eredményekre biztató ligája alakulhasson ki.”⁴⁴¹ Mivel a Népszövetség ekkoriban még kiforratlan intézmény volt – s inkább nemzetközisége, mintsem politikai jogvédő hatékonysága volt domináns –, a terv hamar lekerült a napirendről.⁴⁴²

5) A román politikai pártok támogatásával vagy azok választási listáin való politikai részvétel opcióját egy szűk magyar csoport választotta. A román politikai vezetők ezt azért támogatták, mert a magyar és a román politikai szereplők közti alkufolyamaton keresztül utóbbi úgy éri el a magyar követelések mérséklődését (kontrollkooptáció), illetve az új állam legitimitációját a magyar politikai közösség előtt, hogy közben nem kell intézményesíteni az etnikai hatalommegosztást, és minimalizálja a centralizáció elvén kiépítendő román nemzetállam intézményes és jogi kereteivel szembeni ellenállást. A magyar politikai közösség részéről ennek az útnak három okból sem volt realitása: a) Erdélyben a nemzetiségi alapon szerveződő politikai érdekvédelem hagyományai erősek voltak, például a Román Nemzeti Párt, szász és sváb önkormányzatiság, illetve az 1918 előtti magyar szupremáciát védő magyar társadalmi szervezetek, b) 1920-at követően a romániai pártoknak nem volt a kisebbségi elitnek számára elfogadható kisebbségi programjuk (oktatáspolitikai, autonómia, föderáció stb.), c) az előző kettővel összefüggésben az erdélyi magyar társadalom 1920 után, ha megtépázva is, még mindig viszonylag stabil társadalmi pillérekkel és intézményes hálóval rendelkezett. A magyar politikai közösség tagjai számára a választott út ezért az volt, hogy mindennapi életüket a „sajátjaik” körében éljék, mintegy a többségi társadalom elvárásainak figyelembevétel nélkül alakítsák jövőjüket. Trianont követően a magyar elit politikai retorikájában és önreprezentációjában ez az intézményesített etnikai pilléresedés – a párhuzamos társadalom kiépítése – a *kisebbségi társadalom* fogalmában jelent meg. Egy olyan, etnikailag integrált intézményes struktúra kiépítésére tettek kísérletet, amely a közösség tagjai számára lehetővé teszi, hogy az életüket egy „magyar világon” belül élhessék anélkül, hogy túlságosan tekintetbe vennék, hogy ez fizikailag Romániában bontakozik ki. Ez az intézményes struktúra, illetve a párhuzamos magyar világ megléte központi jelentőséggel bírt a magyar közösség etnokulturális reprodukciója szempontjából.⁴⁴³

441 *Jogvédelmünkért*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 268. szám, december 7. 1.

442 Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes magyar párt megalakulásáig*. Magyar Szemle, 1928. IV. kötet, október, 132.

443 Kiss Tamás: *Marginalizáció, etnikai párhuzamosság és aszimmetrikus akkomodáció. Az erdélyi magyar közösséget érintő társadalmi és politikai folyamatok*. Magyar Kisebbség, 2015. 20. évf. 1–2. sz. 43–55.; Bárdi–Fedinec (szerk.): *Etnopolitika*. 2003, 164.

Az első nagy-romániai választásokra a párizsi békeszerződések aláírása előtt került sor 1919 novemberében. A magyarságot hivatalosan senki nem képviselte, de voltak olyanok, akik román pártok támogatásával vagy függetlenként szerencsét próbáltak, s akiket az erdélyi magyar nyilvánosság renegátoknak tekintett. A választások lebonyolítását Erdélyben a Kormányzótanács vállalta, s a kétszázöt választókerület jelöltjeit a gyulafehérvári nemzetgyűlést előkészítő RNP adta. A politikai szervezkedést akadályozó ostromállapot, a cenzúra, a sorozatos választási csalások, illetve a választási névjegyzék hiányos volta az RNP „győzelmét” biztosították. Az erdélyi választókerületekben nem volt ritka az egyhangú szavazás, ahol közfelkiáltással küldték a bukaresti parlamentbe a honatyákat – amint az például Csík, Udvarhely, Nagy-Küküllő megyékben történt. Az RNP nem mindenhol állított saját román nemzetiségű jelöltet, hanem a velük együttműködő magyarokat és szászokat írárták fel a szavazólapokra.⁴⁴⁴ 1919 elején egy magyarokból és székelyekből álló politikai csoportosulás – Ürmösi-Maurer Béla vezetésével s egy aradi ügyvéd, Lengyel Béla szerkesztésében – 1919. április 27-én Nagyszebenben Új Világ címmel indított napilapot, hogy főleg Székelyföldön követőket toborozzon. 1919 szeptemberében, tekintettel a közelgő parlamenti választásokra, a csoport létrehozta a Magyar-Székely Nemzeti Demokrata Pártot, amely hivatalosan csak november 27-én, Bukarestben alakult meg. Elnökévé vargyasi báró Dániel Lajost választották. Az RNP közvetett támogatásával nyolc képviselői és négy szenátori helyet szereztek.⁴⁴⁵ Fáy József Udvarhely megye képviselőjeként a bukaresti törvényhozásban elmondott bemutatkozó beszédében 1920. február 19-én Erdély és Románia egyesülésének elfogadásáról, a tisztviselő-mozgalom ellenállásáról és az új helyzettel való szembenézésről beszélt: „a székelyek nyugalommal és bizalommal fogadták a Romániával való egyesülést [...] A magyar államnak a székelység mindig mostoha gyermeke volt. [...] Mint a román állam hűséges polgára és mint székely, aki szereti nemzetét, jöttem el ide, erre a helyre, mert nem akartam figyelembe venni annak a társaságnak féktelen terrorját, mellyel az egykori vezetők arra akarták kényszeríteni a székely népet, hogy szélmalomharcot folytasson.”⁴⁴⁶ Ébert Ernőt az Alexandru Averescu tábornok vezette Néppárt, a debreceni egyetem volt rektorát, Kiss Gézát, illetve Szóts Gézát a liberálisok támogatták az 1919-es választásokon.

444 Sebestyén Mihály: *Másnap. Adalékok Bernády György 1919–1920-as pályaképehez*. Látó, 1999. 10. évf. 1. sz. 82–83.

445 Képviselők: Szabó Gábor volt udvarhelyi szolgabíró, székelykeresztúri képviselő, Pető Mózes oklándi kiscgazda, dr. Fekete András kézdivásárhelyi képviselő, kovásznai ügyvéd, Fáy József ügyvéd, udvarhelyi képviselő, Ürmösi-Maurer Béla, Lengyel Béla, Morvay Endre, Nesselrode Károly. Szenátorok: báró Dániel Lajos vargyasi nagybirtokos, udvarhelyi szenátor, Keresztszegy Lajos, Truppel Győző, Herepey Iván. Tóth Szilárd: *Hungarian Elites in the Romanian Parliament during the Interwar Period*. In: Radu, Sorin – Maner, Hans-Christian (eds): *Parliamentarism and Political Structures in East-Central and Southeastern Europe in the Interwar Period*. Sibiu, 2012. 191–194.

446 Nagy György: *Erdélyi magyar szellemi közélet a két háború között (1918–1940)*. I. rész. Korunk, 1999. III. folyam, X/5. május, 105–109.

A román pártok keretében érvényesíteni tervezett magyar érdekképviselet kiépítése elszigetelt politikai kísérlet maradt, amelyet a magyar közvélemény egyöntetűen elutasított.⁴⁴⁷

5.5.1. A passzivisták és aktivisták konfliktusának feloldása: lojalisták és önjáró progresszívek

Az egyik „oldalon” Paál Árpád, Kós Károly, Zágoni István, Kádár Imre, Janovics Jenő, a másik „oldalon” Grandpierre Emil, Költő Gábor, Kolosváry Bálint, gróf Bethlen György álltak, s a köztük kibontakozott vita az *aktivista-passzivista ellentét*ként rögzült az erdélyi magyar politika- és gondolkodástörténetben.⁴⁴⁸ A leegyszerűsítő jelzők eltérő magatartásformákra utaltak, amelyek elsősorban a közvélemény számára szolgáltak eligazodási pontul (a vitán belül a politikai aktorok szerepvállalásának indítékai természetesen sokkal szövevényesebbek voltak, mint ahogyan azt a politikán kívül álló szemlélők regisztrálhatták). Részben a háború nyomán előállt közhatalmi változásokhoz való gyakorlati-politikai viszonyulás két részre osztotta az erdélyi magyar társadalom – amúgy sokszínű – politizáló rétegeit. A két fél közti ellentét az erdélyi magyarság helyzetértékelésében, a kisebbségi-közügyi taktika megszervezésére irányuló gyakorlati lépésekben, illetve történelemfelfogásukban és társadalmi mentalitásukban is eltért.⁴⁴⁹ A politikai polarizáltsághoz hozzájárult az is – eltérően a trianoni Magyarországtól –, hogy azok a szereplők, akik az 1918-as őszi forradalmi eseményekben részt vettek, Erdélyben nyilvánosan nem váltak politikai bűnbakká Trianonért, ami nyilván kedvezett politikai mozgásterüknek.⁴⁵⁰ Az erdélyi társadalom- és politikatörténeti adottságok mindkét oldal helyzetértékelését meghatározták. A romániai magyarság akkor még nem tekinthető a kifejezés mai értelmében kisebbségnek, mert a nagyobb erdélyi városok döntően magyar nyelvűek, a gazdasági és a kulturális életben a magyarok, illetve a németek töltenek be domináns szerepet. A városi polgárság ezért a régiót és önmagát a romániai modernizáció és demokratizálás fontos szereplőjeként képzelte el, ami azonban nem volt konfliktusmentes.⁴⁵¹ A Románi-

447 Bárdi: *Otthon és haza*, 2013. 66–67.

448 Hasonló vita bontakozott ki a jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének megindulásakor 1921-ben. A „passzivisták” (főként Baranyából menekült októbristák) nem támogatták egy önálló párt létrehozását, érvelésük szerint a kulturális és a gazdasági kérdésekre kell koncentrálni, ellenben az „aktivisták” az önálló magyar párt mellett foglaltak állást. A Magyar Párt 1922. szeptember 17-én, Zentán alakult meg. A. Sajti Enikő: *A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai (1918–1941)*. Regio, 1997. 8. évf. 2. sz. 3–31.

449 Nagy, Korunk, 1999. III. folyam, X/5. május, 103.

450 Bárdi Nándor: *Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közti történetében*. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. Budapest, 2011. 304–306.

451 A *Metamorphosys Transylvaniae* jól rekonstruálja a városok nemzetiségi átalakulását, illetve a magyar intézményi élet hanyatlását. Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosys Transylvaniae*. Cluj, 1937.

ához csatolt új területek román lakosságának többsége ugyanis paraszti életformát élt, s így a román hatóságok ellenőrzése alá került városok, öntudatos elíttek és intézményeik alapvetően egy fejletlenebb egyesített Romániával kapcsolódtak egybe, s ez számos etnikai konfrontációhoz vezetett. A román nemzetépítésben a parasztság vált közös nevezővé, hogy az oktatás kibővítésével felzárkózzon a középosztályhoz, a falvakból a városokba költözzön, csatlakozzon a bürokráciához, vagy munkát vállaljon az iparban és a szolgáltató szektorban. A különböző nemzetiségű egyének mobilizációs lehetőségei és az eltérő szocializációs és kulturális fejlettségű csoportok között meghúzódó, ilyen típusú mély ellentétek szinte egyenes úton vezettek a nemzeti ellentétek fellángolásához.⁴⁵²

Az egyik magyar politikai csoportot – a realitások tudomásul vételéért és a politikai cselekvés sürgetéséért – *aktivistáknak* nevezték. Ők úgy gondolták, hogy a párizsi békeszerződést követően meg kell kezdeni a magyar kisebbség jogérvényesítő politikai tevékenységét. A legkifejezőbb címszavaik között szerepel az aktivitás, a cselekvés és a szervezkedés – amelyek annak az erdélyi jogászokból, tanárokból, írókból, illetve részben köztisztviselőkkel álló középosztálybeli és értelmiségi körnek a politikai szándékát fejezték ki, amely, bár társadalmilag szűk, számottevő részét tekintve asszimilált zsidó és emigráns volt, politikai világnézetét illetően népi demokratikus, függetlenségi, polgári radikális és liberális beállítottságú. Az aktivisták néhány újság, főként a Keleti Újság és a Napkelet körül csoportosultak. A másik politikai kört – a tények provizórikus jellegét valló, ezért a romániai politikai életbe való bekapcsolódást ellenző – *passzivisták* tábornak keresztelték el, szűkebb körben a Budapesttel szorosan együttműködő *erdélyi központként*.⁴⁵³ Reprerentánsai zömmel az 1918 előtt is vezető szerepet játszott köztisztviselői elit, a Felekezeti Központi Tanácsban helyet foglaló egyházi vezetők és a földbirtokos arisztokrácia köréből kerültek ki. A csoporthoz tartozott a Károlyi-kormány által kinevezett Kolozs megyei és kolozsvári volt főispán, Grandpierre Emil, Kolosváry Bálint egyetemi tanár, Költő Gábor törvényszéki bírós, Papp Antal kolozsvári pénzügyi igazgató, Nagy László ügyvéd, gróf Bethlen György, az Erdélyi Gazdasági Egyesület vezetője, báró Jósika Sámuel az Erdélyi Katolikus Státus igazgatótanácsának világi elnöke s egy rövid időre Paál Árpád, Udvarhely vármegye helyettes alispánja is.

Az aktivista-passzivisták beszédmód kibontakozását 1920. május–júniustól datálhatjuk, amely jelzőket a publicisták és történétírók továbbörökítették. Az első megnyilatkozások között tartjuk számon Bernády György *Nyílt levél* című röpiratát 1920 májusából, amikor a marosvásárhelyi Székely Napló Bernádyt „az aktivitás híveként”

452 Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, nation building and ethnic struggle, 1918–1930*. Ithaca and London, 2000. 9–11.

453 Paál Árpád: *A magyarság pártalakulásai*. Napkelet, 1921. 2. évf. 22. sz. 1340–1343.

aposztrofálja.⁴⁵⁴ A Keleti Újság főszerkesztője, Zágoni István vezércikkében ad magyarázatot az aktivitás mibenlétére a trianoni békeszerződést követően. „Olyan aktivitás, amelynek céltévesztő programja csak szigorúan elszigetelt szervezkedésben merülne ki, nem volna kívánatos. [...] amikor az erdélyi magyarságot önállósítja a békeszerződés ratifikációja.” Zágoni szerint amikor a budapesti nemzetgyűlésben elfogadásra kerül a trianoni szerződés, meg kell indítani a széles körű magyar politikai szervezkedést.⁴⁵⁵ A magyar nemzetgyűlés 1920. november 15-én ratifikálta és 1921. július 26-án a XXXIII. törvénycikkkel hirdette ki a békeszerződést. A politikai cselekvést Grandpierre az Ellenzékben⁴⁵⁶, Paál Árpád a Keleti Újságban,⁴⁵⁷ Szele Béla a Brassói Lapokban, Tabéry Géza a Szabadságban szorgalmazta. Szele Béla megfogalmazásában ez így hangzik: „Ha a magyarság a politikai munka terére lép, akkor csak egy zászló és egy program köré csoportosulhat. A széthúzó elemeket, a frakciókat eleve ki kell küszöbölni, a többségi elvet érvényre kell juttatni.” Tabéry Géza karácsonyköszöntő cikkében fejtette ki gondolatait: „Mi a legjobb hiszeműleg próbálunk erdélyi magyar belpolitikát csinálni, aktív politikát, hogy bekapcsolódjunk a romániai emberközösség problémái megfejtésébe. Nem kevesebb fontosságot tulajdonítunk a minket érdeklő kisebbség közigazgatási részvételének, legalábbis a magyar többség lakta vidékeken.”⁴⁵⁸ A változással való szembenézés és a romániai magyar intézményes keretek működtetésének elvárása az egyházfőket is lépésre kényszerítette. Majláth Gusztáv Károly erdélyi és Glattfelder Gyula csanádi katolikus püspökök 1921. március 19-én, illetve Széchenyi Miklós nagyváradai katolikus és Ferencz József unitárius püspökök április 9-én hűségesküt tettek Ferdinánd román királyra. Lépésük egyúttal az erdélyi magyar politikai élet konzervatívabb szereplőit is arról győzte meg, hogy megfogalmazzák a közösségük jövőjére vonatkozó elképzelésüket. Balogh Arthur – igen plasztikus megfogalmazással – a vitát a következőképpen láttatja: mindenekelőtt a passzivitás körüli fogalomzavarra mutat rá, arra tudniillik, hogy a magyarok Erdélyben nem a passzív ellenállás magatartását követik, hanem – helytelenül – a szótlan félreállást. Zágonit is kritika alá veszi, mert hiába beszél aktivitásról, ha az nem mutat kellőképpen tisztázott és határozott programot. Nem elég például autonómiát kiáltani, mert az adott környezetben pontosítani is kell, ami a helyben élők számára kézzelfogható.⁴⁵⁹

A versengő csoportok közti törésvonal hátterében és a választott politikai cselekvésmódszerek tekintetében a világnézeti különbözőségeknél meghatározóbb tényező

454 Sebestyén Mihály: *Másnap. Adalékok Bernády György 1919–1920-as pályaképehez*. I. rész. Látó, 1999. 10. évf. 1. sz. 85.

455 *Jogvédelmünkért*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 268. szám, december 7. 1.

456 Grandpierre Emil: *Magyar szervezkedés*. Ellenzék, 1920. 41. évf. 271. szám, december 25. 7.

457 Paál Árpád: A magyarság politikai aktivitása. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 283. szám, december 25. 1–2.

458 Kupán Árpád: *A romániai magyarság első politikai szervezkedése*. Várad, 2011. 10. évf. 6. szám. <http://www.varad.ro/>

459 Balogh Arthur: *Magyar Szövetség*. Pásztortűz, 1921. 7. évf. 2. szám, január, 56–60.

a budapesti kormányzathoz fűződő viszonyuk. Az erdélyi központ regionális társadalmi és politikai befolyással rendelkezett, s egyeseket az Erdélyi Szövetségen keresztül szoros viszony fűzött a budapesti kormányhoz. A Grandpierre Emil, Kolosváry Bálint, Költő Gábor vezette csoport – együttműködésben az EMKE-vel, az EGE-vel és az egyházi vezetőkkel – Budapesttel és közvetlenül gróf Bethlen Istvánnal és gróf Teleki Pállal tartotta a kapcsolatot. Politikai fellépésük az erdélyi magyar társadalom megszervezése dolgában korántsem passzív, csak a választott eszközeik irányultak – budapesti útmutatás alapján – kezdetben a parlamenti politizálás ellen. Mikó Imre *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története* címmel 1941-ben megjelent könyve nyomán rögzült emlékezetünkben a *passzivisták* kifejezés. Ők azonban igenis aktívan és kezdeményezőkként léptek fel a magyarság érdekvédelmében, amiért magatartásuk alapján inkább nevezhetjük *lojalistáknak*. Paált, Zágonit, Kóst, Kádárt, Ligetit és társaikat az *aktivista* kiállással kötötték össze, akik – a lojalistákkal ellentétben – nem álltak érintkezésben a hivatalos budapesti körökkel. Saját és önálló kisebbségpolitikai elképzeléssel léptek fel, társadalompolitikájukban progresszív értékeket vallottak, amiért is őket az *önjáró progresszívek* csoportjának nevezhetjük.

A politika gyakorlati szintjén ez úgy nyilvánult meg, hogy a budapesti kormány kiválasztotta, mely politikai-személyi körrel kíván szorosan együttműködni. Erre vonatkozó döntését a minisztertanács 1921. február 24-én tartott ülésén hozta meg, s az erdélyi központ tagjait jelölte ki erre a feladatra, akiket a továbbiakban a maga hivatalos megbízottainak tekintett.⁴⁶⁰ A lojalisták ezért a szervezkedésnek olyan módjait képviselték, amelyekre Budapest is orientált volt, míg az önjáró progresszívek, tudomásul véve a párizsi békeszerződést, idejekorán megfogalmazták a Románia politikai rendszerén belül kisebbségbe került magyarság jogkiterjesztésének és a társadalom demokratizálásának programját.

A lojalisták politikai aktivitásának megértéséhez alkalmazzuk most a politikatudományban használatos *politikai cselekvés* fogalmát. A *politikai* jelzővel ellátott cselekvés lényege a cselekedtetés; a politikus vagy egy jól behatárolható kör által megadott cél elérése érdekében sok más személy által folytatott cselekvés, a maguk helyén működve összhangban a politikai céllal. Grandpierre-ék döntése az volt, hogy az erdélyi magyarság ne vegyen részt az országgyűlési választásokon, tartsák magukat távol az új állami intézmények kiépítésétől, hogy ezzel se legitimálják a hatalomváltást, de különféle módokon tiltakozzanak a földreformtörvény, az állami centralizáció és az oktatás államosítása ellen. Problémáikat és érdeksérelmüket pontosan körülhatárolták, s a rendelkezésükre álló információk és ideológiájuk alapján alakították ki stratégiájukat. Az egymással ellentétes magatartásformák – például a részvétel, a kooperáció és a tagadás, rombolás – akár együttesen is jelentkezhetnek. Csak a későbbi folyamatok fogják igazolni, melyik opció rejti magában a sikert. Bethlen István, Jancsó Benedek és

460 Bárdi Nándor: *A Keleti Akció. A romániai magyar intézmények magyarországi támogatása az 1920-as években*. Regio, 1995. 6. évf. 3. sz. 91–92.

Bánffy Miklós Budapestről mielőbb igyekeztek megtalálni és kijelölni azt az erdélyi politikáló csoportot, amely politikai céljait iránymutatásai alapján helyben képviselik. A velük szoros kapcsolatot ápoló erdélyi központ tagjainak pedig az állt érdekében, hogy regionális hatalmi befolyásuk biztosításáért szövetségesekre leljenek, és szervezetenként is integrálhassák a romániai magyar politikusokat.

5.5.2. A háborús veszteséggel való szembenézés az új politika kialakításához

Ausztria–Magyarország a maga rendjén Amerikától kért fegyverszünetet Wilson tizennégy pontos javaslata alapján, amelyben az amerikaiak – az 1918. októberi állapotok tükrében – a Monarchia feldarabolása mellett foglaltak állást. Wilson elnök regionális integrációt támogatót volna Kelet-Európában, s a Duna-medence föderációjának lehetséges változatait egy több mint száz akadémiusból álló társaság, a The Inquiry részletesen megvizsgálta. A bizottság utolsó átfogó, de sebtében összerakott jelentésében (1918. október 1.) elismerte, hogy igazságos határjavaslatokat nem tud letenni Wilson elnök asztalára: „Így nyilvánvaló, hogy a csehszlovákok, románok és jugoszlávok számára javasolt határok egy nagy történelmi múltú állam feldarabolását jelentik [...]. Nyilvánvaló, hogy amikor az alárendelt nemzetiségek számára igazságos és célszerű határokat jelölünk meg, olyan javaslatok születnek, melyek magyar szempontból igazságtalanok. A tízmillió magyar majdnem egynegyede a tervezett Magyarország határain kívül él majd. Ez lehetséges megoldás volna egy újonnan felszabadított nép esetében, mely történelme során először nyeri el függetlenségét, de a magyarok Magyarország urai voltak nyolc évszázadon át. Jelentős részük idegen fennhatóság alá helyezése minden bizonnyal elégedetlenséget és – valószínűleg – irredentizmust fog szülni, ami a jövőben komoly problémák forrása lehet. A magyarok – akik a szlovákokat, románokat és szerbeket hosszú időn át alacsonyabb rendűnek tartották – így olyan államban élnek majd, mely területét és lakosságát tekintve is kisebb, mint bármelyik, ezen népek számára javasolt ország.”⁴⁶¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását okozó és Erdély elvesztésével járó első világháborús vereség tragédiája elháríthatatlan és a magyar politikai közösség minden tagja számára fájdalmas volt. A veszteség a magyar közösség kulturálisan meghatározott értelmezési sémájává vált, következésképpen a kudarcot – a győztesek esetében a sikert – identitásképző sémáknak tekinthetjük, amelyeknek kivételes szerep jutott a közösségi emlékezet tartalmainak működtetésében. A háborús vereséggel való együttélés mindenkoron nehéz, a legkézenfekvőbb válasz a kudarc tagadása, a politikai dimenzióban pedig a bűnbakképzés. Wolfgang Schivelbusch írta le a háborús kudarcokra való reakciók folyamatmodelljét:⁴⁶²

461 Glant Tibor: *A 14 pont története és mítosza*. Külügyi Szemle, 2009. 8. évf. 4. sz. 89.

462 Schivelbusch, Wolfgang: *The culture of defeat: on national trauma, mourning and recovery*. New York, 2003.

1) 1918 késő nyarán és kora őszén általános életérzés volt a harcok befejezése és a béke utáni vágy. A vereség ellenére *eufória* és öröm tör ki, mert ebben a szakaszban még nem tudatosul az összeomlás súlyos következménye. A hangsúly a megpróbáltatások elmúlásán van és a háttérben a felszabadultság érzése nyilvánul meg, ami rendszerint forradalommal jár együtt. A régi rend összeomlik, ezek a forradalmak a régi elitet okolják a háborúért és a vereségért, és egyfajta álomvilágot teremtenek a jövőt illetően. A vereség egy pillanatra megtisztulássá alakul át, de csak addig, amíg a győztesek súlyos jóvátételt és elfogadhatatlan békefeltételeket nem írnak elő a veszteseknek.

2) A béke által hozott felszabadulást széttepi a vereségre való *ráébredés*. Ekkor születik meg a kettős árulás mítosza: a győztesek elárulták a forradalommal járó új országterveket, illetve a békét ígérő forradalom vezetői a tömegeket.

3) A felháborodást, meglepetést és elégedetlenséget kiváltó *átértékelés* periódusa ezt követően előkészíti a talajt a kudarc valós okainak megkeresésére. Itt indul meg a vereség átértékelése, amelynek perspektívájából a győztesek győzelme igazolhatatlan. A kudarc okozta frusztráció általános szintre emelkedik, és kommunikálhatóvá válik az igazságtalanság érzete, amely diktált büntetésként jelenik meg.

4) A kudarc eredményeképpen bekövetkező identitásválság feloldásának kulcsfontosságú eszköze az *oktulajdonítás*. Az okok megfelelő differenciálása teszi lehetővé a vereséggel való (nem)együttélést és felkészülést a jövőre. A következő oktípusok jönnek létre: *külső-tartós*, *külső-ideiglenes*, *belső-tartós*, *belső-ideiglenes*.⁴⁶³ A véleményirányítóknak – szociáldemokratáknak, jobboldaliaknak és kisebbségi magyaroknak – a mai napig feldolgozatlan Trianon-traumára adott korabeli reakciói a *külső-tartós* ok sémája szerint egyformán hivatkoznak a hatalmi szóval diktált békére, amely a történelmi Magyarországot kis államokra osztotta fel. A *külső-ideiglenes* okra építő érvelés többek között az antanthatalmak és egyes magyar politikusok és vezetett közösségeik vélt megtévesztettségére épített. Wlassics Gyula MTA-tag, volt vallás- és közoktatásügyi miniszter azt rótta fel, hogy a nemzetiségek éveken keresztül hamis és félremagyarázott propagandát folytattak Magyarország ellen.⁴⁶⁴ A Károlyi Mihályt és Jászi Oszkárt bíráló érvek részben arra épülnek, hogy az önrendelkezésre hivatkozva félremagyarázták Wilson pontjait, ami végeredményét tekintve pusztulást hozott Magyarországra.⁴⁶⁵ A párizsi békeszerződés rendszerét *belső-tartós* okokra vezette vissza Bethlen István a nemzetgyűlésben tartott miniszterelnöki programadó beszédében 1921 áprilisban. Magyarország vesztes helyzetét három tényezővel magyarázta: az ország Mohácstól számítva folyamatos külpolitikai kényszerek közé szorult, a magyar társadalmat „fajhibák”, hamis ábrándok, könnyelműség és a jelszavak szeretete hatotta át, s az első világháborúig eltelt ötven év alatt bekövetkezett középirtókos osztályt

463 A politikai cselekvés. <http://konfliktuskutato.hu>.

464 Wlassics Gyula: *Az Antant területi szerződése*. Új Magyar Szemle, 1920. június, 129–135.

465 Gálócsy Árpád: *A népek önrendelkezési joga*. Budapest, 1920. 3–7.

sújtó elszegényedés, ami azzal járt, hogy „a kereskedelem, a vállalkozás, a pénzügy olyanok kezébe került, akik a nemzet érzésével nem voltak s talán ma sincsenek még úgy összeforrvá, mint ahogy az helyes és kívánatos volna”.⁴⁶⁶ Hogy Bethlen kimondatlanul mely társadalmi rétegre utalt az „összeforrvá” kijelentésében, arra a *belső-ideiglenes* okokat felsorakoztató Bangha Béla, az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) vagy az 1919/20-as egyetemi tanévben zajlott antiszemita diákzavargások megadták a politikai választ.⁴⁶⁷ A politikai beszéd részévé váltak olyan politikai tartalommal felruházott kategóriák, mint *áruló, felforgató, idegen, plutokrata* stb. Bangha Béla katolikus szónok, sajtóaktivista, író többek között az alábbiakat írta 1920-ban: „A nemzet védtelen lett belső árulóival, felforgatóival, a mérges miazmák terjesztőivel szemben. [...] A magyar közélet fel sem ismerte a bomlasztó kórságokat, amelyek a nemzet testén rágódtak. Belefúrta magát a liberális doktrínákba. [...] A szabadkőművesség, mely az országok erkölcsi alapjainak aláásásával s a belső bomlás tervszerű előkészítésével amúgy is bőven rászolgált arra, hogy hazaáruló, nemzetpusztító bűnszövetkezetnek tekintessék, melyet tovább is megtérni egyértelmű volna a nemzeti öngyilkossággal.”⁴⁶⁸

5) A *bosszú és revans* a kudarc előtti helyzet visszaállítását tűzi célul, s ezzel párhuzamosan a bűnbakképzés is zajlik. A revans politikájának egyik szemléletes történeti példáját dolgozza fel Bibó István *Az európai egyensúlyról és békéről* írt tanulmányában az 1870/71-es német–francia háborúról és annak következményeiről. Elzász-Lotaringia elvesztése a francia politikai élet egyik kulcsmotívumává vált, s a francia–német viszonyban kölcsönös félelemforrássá alakult át.⁴⁶⁹ A trianoni Magyarországon a revansvág hasonlóan határozta meg a politikai gondolkodást, s vált általánossá a kisan-tantállamokkal szembeni harcosszizmus. A Védő Ligák Szövetsége a belügyminisztérium támogatásával 1920-ban pályázatot hirdetett a revans eszméjét ébren tartó jelmondat megfogalmazására. A fődíjat a „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” jelmondat és Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna *Hitvallás* című verse nyerte el, amely később a *Magyar Hiszekegy* néven vált ismeretté.⁴⁷⁰

6) A vereség lehetőséget adhat a *megújulásra* is, arra, hogy a közösség önvizsgálatot tartson, és orvosolja azokat a strukturális okokat, amelyek a veszteséget okozták.⁴⁷¹ Az első világháború utáni magyar politikának erre nem volt lehetősége. A politikusok

466 Zeidler Miklós: *Trianon*. Budapest, 2003. 350–353.

467 A világháborút követő egyetemi diákság politikai mozgalmába betekintést nyújt: Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*. Budapest, 1979; Ujváry Gábor: *Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”*. Valóság, 1991. 5. szám; Pelle János: *A Csaba Útja. Politikai antiszemizmus és értelmiségi érdekvédelem*. Múlt és Jövő, 1997/4.

468 Bangha Béla S. J.: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Budapest, 1920.

469 Bibó István: *Az európai egyensúlyról és békéről*. In: *Válogatott tanulmányok 1935–1944*. Budapest, 1986.

470 Szabó Ildikó: *Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban*. Politikatudományi Szemle, 2006. 15. évf. 1. sz. 241.

471 *A politikai cselekvés*. <http://konfliktuskutato.hu>.

Magyarország és vele Közép-Európa problémáját egész Európa helyzetének újrendezéséhez kötötték. Európa aszimmetrikus megosztottságára nem lehetett tartós békerendlet alapozni. Bethlen István 1927-ben a debreceni választók előtt beszédében így jellemezte a külpolitikai helyzetet: „Ezekre a határookra fel lehet építeni egy börtönt, amelyben mi vagyunk az őrzöttek, és a győzők az őrzők.” A harmincas évekre az ország kényszerpályára került, s kapcsolataiban a gazdasági, a revíziós törekvések és a politikai ideológiai elkötelezettség miatt a német vonal kerekedett felül. Magyarországnak és a Köztes-Európa többi országainak olyan politikai térben kellett volna megoldást találnia, amelyben a történéseket két totalitárius rendszer, a nemzetiszocialista és a kommunista, illetve egy gyenge, elbizonytalanodott angolszász liberális közösség határozta meg.⁴⁷²

A nagypolitika alatt lévő regionális erdélyi magyar irodalom, kultúra és politikai újságírás témái közül – főként a húszas években – kiemelkedik a megújulással járó újragezdés gondolata. Kezdetben a Keleti Újság, idővel a Brassói Lapok, de más orgánusok is a demokratikus értékek hangsúlyozásával igyekeztek a politikai gondolkodást formálni. „Amikor az erdélyi magyarságot önállósítja a békeszerződés ratifikációja, abban a pillanatban a legkonzervatívabb gondolkodó előtt sem lehet már kétséges, hogy ennek a leszakított nemzetnek a sorsa szorosan egybeesik a világdemokrácia útjaival. Emberi jogokat követelünk magunk számára, azoknak a védelmét keressük.”⁴⁷³

7) Ideális esetben a *kibékülés* állapota is bekövetkezhet. A változó körülményekkel változnak a közösségi célok is, és a korábbi ellenfelek szövetségre is léphetnek. Új perspektívából nézve idejétmúlnak tűnhetnek a múltban fontosnak vélt, egymással összeegyeztethetetlen célok, amelyekért háborúkat vállaltak. A konfliktusokat felválthatja a kooperáció és a kölcsönös odafigyelés.

5.6. AZ ERDÉLYI MAGYAR ÖNAZONOSSÁG A HÚSZAS ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

Az erdélyi magyarság három politikai pártot, egy pártok felett álló szövetséget és egy felekezeti tanácsot hozott létre a húszas évek elején. Az Országos Magyar Párt az Erdélyi Magyar Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt egyesüléséből alakult 1922. december 28-án, s a két világháború között a romániai magyarság politikai képviselőtét látta el. A Magyar Szövetség 1921 januárjában alakult, s arra törekedett, hogy összefogja a különböző világnézetű erdélyi magyar politikai közösségeket – de működését hamar ellehetetlenítették. A Felekezeti Központi Tanács 1918 novemberében jött létre. E szervezetek vezetői az erdélyi magyar társadalom széles rétegeit képviselték,

472 Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon* 3. Budapest, 2018. 616–617.

473 *Jogvédelmünkért*. Keleti Újság, 1920. 268. szám, december 7. 1.

gondolataikkal közösségeket irányítottak és befolyásoltak, amiben megmutatkozik a megvalósítás esélye, s magában foglalja a teendőkre adott válaszokat is. A fordulópontot az önjáró progresszívek cselekvésében a trianoni békeszerződés magyar nemzetgyűlésben való ratifikálása jelentette 1920 őszén.⁴⁷⁴ A lojalisták politikai magatartásában a magyar egyházfőknek a román államra tett esküje hozott érdemi változást.⁴⁷⁵

Bernády György *Nyílt levele*, Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád *Kiáltó Szója*, a politikai szervezetek – a Magyar Szövetség, az Erdélyi Magyar Néppárt, a Magyar Nemzeti Párt – dokumentumai, politikusi beszédek, publicisztikák – érintve a zsidóság és a magyarság viszonyát is – olyan források, amelyek betekintést adnak az erdélyi magyar elitek által megfogalmazott nemzet- és társadalomkonstrukciókba. Az alábbiakban ezeket ismertetjük.

5.6.1. Bernády György: Budapest és Bukarest között

Bernády György a marosvásárhelyi városépítő polgármester, szabadelvű politikus, Tisza István feltétlen híve már 1919/20 fordulójától igyekezett tábort szervezni a politikai-közügyi tisztánlátásnak. Bernády 1918-ban Székelyföld iparfejlesztési miniszteri biztosa és Gróf Mikes Zabolai Erdőgazdasága és Fűrésztelepei Rt. igazgatótanácsosa volt. A forradalom alatt Budapesten tartózkodott. Politikai támogattság hiányában 1919 júliusában hazatért Marosvásárhelyre, ahol azonnal aktivitásba lendült. Augusztusban a város református egyházának főgondnokaként Maros-Torda vármegye román főispánjával, Ioan Vescannal elutazott Nagyszebenbe, hogy megbeszélést folytasson a Kormányzótanács elnökével, Iuliu Maniuval a marosvásárhelyi református egyház iskolái jövő tanévének (1919/20) biztosítása és függő kérdései (államsegélyek folyósítása, magyar nyelvű oktatás újraindítása, tanárok alkalmazása) tisztázásában. 1920 nyarán a város előljárója, Adrian Popescu prefektus nevezte ki Marosvásárhely közigazgatási és pénzügyi bizottságába, amivel tulajdonképpen visszakerült a város politikai közéletébe.⁴⁷⁶ Az iskolaügyek képviselője mellett felszólalt azoknak a magyaroknak a védelmében, akiket azért utasítottak ki Romániából, mert 1914. augusztus 1-je után települtek le Erdélyben. Ugyanez – a méltányosság próbáját ki nem állva – nem vonatkozott azokra, akik 1918 decemberét követően érkeztek az egykori román királyság területéről. Bernády sokrétű és kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett. Azon kevesek közé tartozott, akik számára volt átjárás a szigorú katonai határvonalakon. 1919 decemberében előbb Budapestre utazott a Mikes-féle vállalkozás ügyében, majd Bukarestben folytatott tárgyalásokat. Az erdővállalat ugyanis 1919-ben nagyobb er-

474 A magyar nemzetgyűlés 1920. november 15-én ratifikálta, és 1921. július 26-án, a XXXIII. törvénycikkkel hirdette ki a békeszerződést.

475 Sas Péter: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus*. Egyháztörténeti Szemle, 2002. 3. évf. 2. sz. 66–70.; *Az erdélyi protestáns püspöki kar esküje*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 67. szám, április 7. 6.

476 A bizottságban Bernády mellett Bodor Pál, Bürger Albert, Bálint János, Kovácsy Albert, Tóthfalussy József, Victor Suciu alprefektus, Aurel Baciu, Ștefan Russu ortodox esperes és Pedura állami gazdasági tanácsos is helyet kapott. Fodor, Múltunk, 2016/2. 183.

dőségeket vásárolt Arthur Văitoianu volt miniszterelnöktől, ahol az ügylet során Bernády megismerkedett – a még miniszterelnökség (1920/21) előtt álló – Alexandru Averescuval és Take Ionescuval (1921/22). Bernády hasznos kapcsolatokat épített ki Bukarest irányába, de a magyar közvélemény minden románokkal való együttműködésére gyanúsán tekintett.⁴⁷⁷

Bernády 1920 májusában jelentette meg *Nyílt levél* című politikai röpiratát. A pragmatikus politikai állásfoglalás egyfelől szembesítésre törekedett a forradalom következményeivel: a történelmi Magyarország szétesésével és a nacionalizmus fellángolásával. Másfelől az erdélyi magyarság előtt álló lehetséges politikai alternatívát vázolta fel. A bűnbakképzés „módszere” helyett Bernády a háborús bukás következményeinek tudomásulvételére és – még a békekötés előtt – a kudarcból következő gyakorlati-közéleti konzekvenciák vállalására hívta fel a figyelmet. A politikai passzivitást elvetette, amely véleménye szerint „helyrehozhatatlan károkat” okoz. Úgy vélte, „a megnehezedett viszonyban szervezkednünk, tömörülnünk kell nekünk, magyaroknak is. Egy táborban, a Magyar Nemzeti Pártban kell egyesülnie rang, állás, foglalkozás, születés és vagyoni helyzetre való tekintet nélkül, bármelyik felekezethez tartozzék, avagy felekezeten kívül álljon, és akármilyen elveket valljon, minden magyarnak.” Bernády a párt világnézetét nemzeti, liberális és demokratikus alapokra helyezte volna. A korabeli erdélyi magyarságot három általa elképzelt politikai alakulatra osztotta fel: „A maga egészében szervezetlen magyarság három pártban, az Egyesült Székely Nemzeti Pártban, a Magyar Demokrata Pártban és a Szociáldemokrata Pártban lelhető fel.” Az egységes párt a magyarság egészét lett volna hivatott képviselni Bukarestben, de belső működésében megengedi a platformszabadságot. Bernády fontosnak vélte a munkásság szociális területen való jogkiterjesztő küzdelmét, amelyet úgy vélt megvalósíthatónak, ha a modernizációs törekvéseket összeegyezteti a nemzetépítés folyamatával. „Erre való tekintettel arra kérem munkás testvéreimet, hogy szíveskedjenek Jumanca elvtársuk által 1918. december 1-jén Gyulafehérváron megtartott román nemzetgyűlésen a magyarországi román munkások nevében kifejtett azon álláspontot elfogadni, amely szerint az itteni román munkások elvtársaikkal továbbra is együtt lesznek az osztályharcban, de nemzeti tekintetben külön fognak haladni.” Magyar–zsidó relációban mindez pedig úgy hangzott, hogy azok az izraelita vallású személyek, akik magyarnak vallják magukat, maradjanak a magyarság keretében, s „ne üljenek fel divatos jelszavaknak, ne bontsák meg rendeinket”. Ellenben „azoknak az izraelita polgártársaknak, akik már az elszakadás útján vannak, [...] menjenek Isten hírével, s elmélkedjenek útközben afölött, hogy mennyi része volt hozzájuk hasonlónak Magyarországon összeomlásában.” Bernády György a munkásság képviselőit is óva intette: ne álljanak különféle ideológiák szolgálatába, és „ne tagadják meg még egyszer a közös édesanyát – nemzetünket –, az őseinktől örökölt hitet, [...], mert egy újabb

477 Sebestyén, Látó, 1999/1. 74–85.

árulás büntetése csak a végleges megsemmisülés lehet”.⁴⁷⁸ A marosvásárhelyi nemzeti liberális politikus nyílt levelének szellemisége megelőzte korának politikai kérdéseit, amelyekről érdemi vita majd csak a trianoni békeszerződés magyarországi ratifikációját követően alakul ki. Bernády azt vetette fel, ami lényegét tekintve a román állam kereteibe való beilleszkedésről, a politikai integrációról szólt, s az 1918 előtti nemzeti- és társadalompolitika felülvizsgálatával való szembenézés vitájához vezetett el.

Bernády további két másik röpirattal is előállt. Az *Emlékirat* 1920 májusában, közvetlenül a romániai választások előtt, illetve a trianoni békeszerződés aláírását megelőzően jelent meg. A hatalmat megszerző Averescu erdélyi körútra indult, amelyen fogadta Bernádyt, aki a magyarságot ért sérelmeket felsoroló memorandumot nyújtott át. Arra kérte az új miniszterelnököt, hogy garantálja az erdélyi magyarság részére az anyanyelvhez való jogot, vessen gátat a civilekkel, köztisztviselőkkel szemben tanúsított hatósági önkényeskedések elé, és végül arra az esetre, ha a trianoni békeszerződés értelmében Erdélyt elszakítják Magyarországtól, a kormány garantálja a gyulafehérvári pontok nemzetiségeknek ígért önkormányzati jogait. Az *Előterjesztés a magyar tisztviselők és ügyvédek eskütétele tárgyában* írt másik röpirat a hűségesküt le nem tett tisztviselők érdekében született. Míg Bernády célja az volt, hogy ráirányítsa Bukarest figyelmét az erdélyi magyar állapotokra, addig Averescué az – és ezért egy szenátori helyet is felajánlott Bernádynak –, hogy megnyerje magának a volt főispánt, közvetve pedig a magyarok egy részét. Bernády az ajánlatot nem fogadta el, ugyanakkor nem kerülhette el a politikai támadásokat, hogy a románokkal kíván együttműködni. A Brassói Lapok ellen Bernády sajtópert is indított, mert az újság azt írta róla, hogy Averescunak és Take Ionescunak tálcán felajánlotta az erdélyi magyarságot. Osvát Kálmán a marosvásárhelyi Zord Időben és Hajdu István a Székelyföldben hasonlóan elmarasztalták a vásárhelyi politikust.⁴⁷⁹

5.6.2. „Itt a tordai országgyűlés levegője él”: regionalitás az összetartozásban

A kisebbségi élet mibenlétéről szóló társadalmi léptékű gondolkodás az erdélyi sajtón keresztül fokozatosan bontakozott ki. A kisebbségi politikai és a társadalmi önszerveződésre irányuló vitákban kiemelt helyet foglalt el az önazonosság újrafogalmazása, a zsidó–magyar együttélés, s ezekkel összefüggésben a „mi a magyar?” kérdése. Paál Árpád a Keleti Újságban *Ratifikáció után* című cikkében a következőket írta 1920 novemberében: „A magyar kényszerbéke ratifikálása azt jelenti, hogy Magyarország a szabályokat maga akarata révén elfogadta, alkalmazkodott a világnak egy erőhatalmi tényéhez. A magyarság lelki közjogi lélek, a jogszabályozást magára nézve elismerte.”⁴⁸⁰ A Keleti Újság köré szerveződött politikai-értelmiségi csoportosulás az illúziókkal való szakítást és a romániai közéletbe való mielőbbi bekapcsolódást szorgalmazta.

478 Bernády György: *Nyílt levél*. Marosvásárhely, 1920. május 15.

479 Sebestyén, Látó, 1999/2. 86–99.; Fodor, Múltunk, 2016/2. 183–184.

480 Kádár Imre: *Zsidóság és sovinizmus*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 252. szám, november 18. 1.

Szentimrei Jenő erdélyi költő, a Napkeletben a következőképpen fogalmazta meg a kulturális együvé tartozás feltételeit: „A magyar vezetőktől Erdélyben a magyar kisebbség megszervezését várjuk egyetlen hatalmas kulturális lendületre, ahol párt és felekezeti ellentétek nélkül találkoznia kell mindenkinek, aki erdélyi és magyar, vagy a magyar kultúrával közösséget vállal. A vád, melyet egyenesen emelek, és minden formában fenntartok, áll azokra a vezető egyéniségekre, akik – repatriálnak. [...] Mégis ki kell mondanom, hogy súlyos hibát követnek el itteni fajtestvéreikkel szemben, mert kivonják magukat a kollektív felelősség alól.”⁴⁸¹ Az emigráns Kádár Imre író, a Keleti Újság szabadelvű-demokrata beállítottságú főmunkatársa – tudomásul véve a nemzetközi szerződés előírásait – a magyar kisebbségek politikai szerveződése kapcsán két lehetséges stratégiát vázolt fel. Az egyik egy alkalmazkodó út, amely az államhatalmat bíró többséggel való kooptálást választja. Kádár ezt az irányt elvetette, mert szerinte ez csak a kisebbségi elitet érdekelte, s nem a széles néptömegek érdekeit. A másik út „a nyílt és őszinte ellenzéki politika, a népkövetelések rendszeres felállítása” mindaddig, amíg a népkisebbségek harmonikus és egyenlőségen alapuló jogai nincsenek biztosítva a románság, a szászság és a zsidóság demokratikus rétegeinek egyetértésével. Ez lényegében baloldali alternatívát jelentett. Kádár a nemzetiségi megbékélés egyik feltételként a szociális igazságosságot határozta meg, amelyben magyarság és románság egymásra találhat. Az erdélyi zsidó és magyar közösségek összetartozását közös anyanyelvük, a magyar nyelv szabad használatának jogalapján és a szabad szervezkedés biztosításában határozta meg: „ezen a ponton az erdélyi zsidóság csak a magyar kisebbségi szervezeteiben keresheti az érvényesülését”⁴⁸²

A Keleti Újság szellemiségéhez közel álló Napkeletben⁴⁸³ három irányzat, a transzilvanizmus (Paál Árpád, Kós Károly, Szentimrei Jenő), a társadalmi megújulásért küzdő képzőművészeti és irodalmi irányzat, az avantgardizmus és a nyugatosság szellemisége egyszerre jelen voltak. Az avantgárd a 20. századi újítók művészeti csoportjainak összefoglaló elnevezése. Megértésének egyik akadály a ellentmondásos fogalmi háló, amely a különböző tartalmakra való eltérő reflektálásból adódik. Képviselői új formai eszközökkel, új témakörökkel – gyakran szociális tartalommal – kívánták megváltoztatni a polgári ideológiát kiszolgáló művészetet. Többnyire radikális csoportok alakultak ki körülöttük írókból, muzikusokból, rendezőkből, akik nemcsak a művészeteket, hanem a társadalmat is meg akarták változtatni. Erdélyben a két világháború között hasonló szellemiségű írásokat jelentetett meg többek között a kolozsvári Napkelet, az aradi Genius (Krenner Miklós Spectator) és az Új Genius, a Periszkóp, a temesvári Holnap, illetve a Korunk. A Napkelet mutatott rá arra, hogy a

481 Szentimrei Jenő: *Magyar kötelesség*. Napkelet, 1920. 1. évf. 3. sz. 129–133.

482 Kádár Imre: *A kisebbségek taktikája*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 253. szám, november 19. 1.

483 Főszerkesztő: Paál Árpád. Szerkesztők: Ligeti Ernő, Kádár Imre. Segédszerkesztő: Szentimrei Jenő. Főmunkatársak: Bárd Oszkár, Janovics Jenő, Kós Károly, Nagy Dániel, Nyirő József, Szombati-Szabó István, Tabéry Géza, Zsolt Béla.

regionalista szemlélet és az emigránsok (Ignotus, a Nyugat volt főszerkesztője, Áprily Lajos költő, Kádár Imre) eszméinek, gondolkodásának szintézise megalapozta a romániai magyar kisebbségi irodalmat a két világháború között.⁴⁸⁴

A Napkelet megjelenésekor, 1920 elején Paál Árpád a nemzetek közötti munkamegosztásra épülő gondolatait osztotta meg. „Erdélyből nézve a világba [...] nem hagyhatjuk feledetlenül, hogy a magunk táján [...] mély hagyományai vannak vallás- szabadságnak, nemzeti egyenjogúságnak, népek világbeli egymásmellettsége megértésének, közös kultúrák kifejlődésének. Ilyen környezetből való beidegződésünk például az is, hogy az Ázsia keletéről Európa közepébe sodort magyarságnak egyazon sorsneműsége van a közötte élő zsidósággal. Mindketten hazát keresünk hol más szívében, hol a föld valamely pontján.”⁴⁸⁵ A demokratikus hagyományok hangsúlyozása, az elnyomás minden formája elleni küzdelem és a nemzeti autonómiák igénye olvasható ki Zágoni István írásából is. Egyfelől a román nemzetiesítő folyamatokra utalt, amelyet némi szocialista retorikával reakciónak nevezett, másfelől kárhoyztatta a magyarság nevében fellépő szélsőségesek politikáját. „Egészen világos csak az, hogy nemzeti elnyomás zónájában élünk. [...] A megfoghatatlanságig érthetetlen tehát az, ha e területen magyar nacionalisták a nemzeti elnyomás ellen reakciós eszközökkel akarnak küzdeni. [...] Amikor pedig a nemzeti sors forog kockán, akkor takargatás nélkül, nyíltan le lehet szögezni, hogy a feudalizmus hitette el sokakkal a múltban, hogy osztályuralmi makacs törekvésük magyar nemzeti politika volt.”⁴⁸⁶ A két oldalról érkező túlzó nemzeti követelések ellen lépett fel a Jászi Oszkár és Otto Bauer szellemisége alatt álló Kádár Imre, aki szintén elvetette a bolsevista szélsőséget. „A magyarság nem fogadhatja el sem egyének, sem fajok, sem osztályok diktatúráját. Az emberi jogok teljességét, a demokráciát, a szociális igazságosságot követeli a maga számára. Tanulva és tanítva fog a magyarság dolgozni és harcolni az emberi ideálért: pártokon felül, osztályokon felül, hazákon felül – a szellem uralmáért és a világállamért.”⁴⁸⁷

A polgári radikális idea a pozitív hitnek és az értelemre támaszkodó önbizalomnak volt egyik legkifejezőbb eszmeisége. A világháborút követően az erdélyi magyar szellemi életben ez a fejlődésbe vetett hit a progresszív táboron keresztül formálódott tovább. Egyfelől arra keresték a választ, miként lehet biztosítani a magyar nemzetiség részére a kollektív demokratikus jogokat. Másfelől arra, milyen formában tudnak szerepet vállalni a „törzsmagyarságtól” elszakadt magyar nemzeti közösségek az új határokon átívelő együttműködések megtalálásában. Paál Árpád a magyarságnak olyan hídszerepet tulajdonított, amely képes a magyar nemzetrészek mellett a többségi nemzetekkel is „őszinte testvérséget” kialakítani. „A szétdaraboltságok az új államok-

484 Az erdélyi avantgardizmus történetéhez lásd: Balázs Imre József: *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*. Marosvásárhely, 2006.

485 Paál Árpád: *És fölkel a nap*. Napkelet, 1920. 1. évf. 1. sz. 1–3.

486 Zágoni István: *Fordított világ*. Napkelet, 1920. 1. évf. 1. sz. 51–53.

487 Kádár Imre: *Az olaszországi szocializálás*. Napkelet, 1920. 1. évf. 2. sz. 57–58.

ba beleidegződő lelki szervei a megmaradt törzsmagyarságnak, a népek lelke diplomáciájának az alakulatai, hogy fölkeltsék és folytonossá tegyék a minden irányú népszövetség megvalósulását. A dunai konföderációt. Ezt kell kívánnunk, ezért kell az új államokban politikai cselekvőségbe is lépünk.”⁴⁸⁸

A lojalista kör a nyílt, napi szintű publicisztikai vitába csak fokozatosan kapcsolódott be. Érvelésük középpontjában eleinte az egyházi birtokokat és a magyar oktatást ért sérelmek felsorakoztatása állt. A nemzetről szóló vita számukra akkor vált igazán politikai kérdéssé, miután szembesültek azzal, hogy a román állam külön-külön nemzetiségként deklarálja a székelységet és a magyarságot. A konfliktus automatikusan maga után vonta a zsidóság és a magyarság közti kapcsolatok kérdését is. Diskurzusuk fókuszában a történelmi Erdély, a magyarság kulturális szerepe, a keresztény egyházak helyzete, illetve a magyarság egysége állt. Kolosváry Bálint a Pásztortúztben a következőképpen írt Erdélyről és a nemzetiségi kérdéstről. „Erdély az erdélyieké! – azt jelentette ez időtlen időközön át, hogy miénk a földnek múltja, [...] szellemi kincseinek gazdagsága, történelmileg fejlett kultúrájában és nemzedékről nemzedékre szálló egységes érzelmvilágában.” Kolosváry Erdélyre és népeire egy közös kultúra részeként tekintett, amelyet a trianoni békeszerződés rendszere felforgatott, amikor külön etnikumként nevezték meg a szászokat, a székelyeket és a magyarokat. A korábbi egyetemi rektor szerint a megközelítőleg kétmillió magyar közösséget „ez tovább gyengítette, hiszen székely és magyar között tényleges különbséget tenni nem lehet. A szerződés így jár el a zsidósággal kapcsolatban is, miszerint külön nemzetiségként tüntette fel a zsidóságot. A román politikum ezzel szemben mégsem biztosítja a szerződésben foglaltakat, a kisebbségek részére az önálló vallási és iskolai autonómiát.”⁴⁸⁹ A székelység és magyarság egyazon etnikumhoz tartozásáról írt Kolosváry Bálinthoz hasonlóan Paál Árpád, amikor azzal érvelt, hogy a két népcsoport etnikai megkülönböztetése lehetetlen, mert a magyarság és a székelység egyetlen népkisebbséget alkot.⁴⁹⁰ A transzilvanista hangvételű Napkeletben, Szentimrei Jenőnél is megjelent az erdélyiség mint közös objektíváció, de Kolosváryval ellentétben a sokszínűség és a közös történelmi tapasztalatokra épülő regionalizmus kapott nagyobb hangsúlyt. „Erdély a keleti és nyugati kultúrák keveredőhelye volt, s e keveredés eredményeképpen kap Erdély egészen külön egyéniséget, amely aztán kihat nyugatra és keletre egyaránt. [...] A jövő a kultúrák vérátömlesztő egymásra hatásaiból kell hogy kialakuljon. [...] Itt nincsenek kurzusai sem a kereszténységnek, sem a zsidóságnak, itt a tordai országgyűlés levegője él. [...] Ez nem Turán és nem Párizs, nem Balkán és nem Berlin, ez Erdély.”⁴⁹¹

Az erdélyi gondolat társadalmisítása mellett tört lándzsát Zágoni István is a Napkeletben, amikor a politikai aktivitás megindítása mellett érvelt, az „Erdély az erdélyi-

488 Paál Árpád: *A magyarság világnézete*. Napkelet, 1920. 1. évf. 7. sz. 385–389.

489 Kolosváry Bálint: *Kultúrpolitika*. Pásztortúz, 1921. I. kötet, 5. sz. 152–155.

490 Paál Árpád: *Székely és magyar*. Napkelet, 1921. 2. évf. 21. sz. 1226–1232.

491 Szentimrei Jenő: *Erdély hivatása*. Napkelet, 1921. 2. évf. 13. sz. 756–758.

eké” narratívát alkalmazva.⁴⁹² Ugyanezzel a tartalommal indult útjára a Magyar Kisebbség című folyóirat 1922-ben. „Nemzetünk, az erdélyi magyar nemzet nemzeti gondolatát kell újra kifejeznünk s elismertetésének eszközeit megtalálnunk.” A többségi államalkotó nemzeti pozícióból kisebbségbe kényszerült magyarság részére megfogalmazott irányadó gondolatot Jakabffy Elemér és Sulyok István fogalmazta meg a folyóirat nyitószámában. Abból az alaptételből indultak ki, hogy az erdélyi magyarság politikai és szellemi eliteje már rendelkezik bizonyos fokú és mélységű regionális és nemzeti tudattal. „Hasonló sorsra jutott többi nemzetközösségeinkkel szemben mi előnyben vagyunk: az erdélyi magyar nemzeti érzés emlékei és hagyományai még nem halványultak el egészen a lelkekben. Az újjászületés erről a történelmi alapról indulhat korszerű teljes kifejlődése felé.”⁴⁹³

Reményik Sándor költő a délvidéki svábok helyzetére reagálva fejtette ki gondolatait a Pásztortűzben, ahol a magyarsághoz való kötődésben a kulturális és történelmi viszonyt emelte ki az etnikaival szemben. A költő védelmébe vette Herczeg Ferenc verseci német polgárcsaládból származó író, s volt munkapárti országgyűlési képviselőt, akinek a magyarsághoz való kötődését kérdőjelezték meg politikai ellenfelei. Reményik azt írta, hogy a délvidéki svábok évszázadokon át tanúsítottak hűséget a magyar állam mellett. „Vegyék tudomásul: a magyarság nemcsak vérségi kötelék, nemcsak faj, nem is csak nyelv, a magyarság mindezeknél több: lélek, élet, titokzatos és gyönyörűsége történelmi közösség, múlt, tradíció, világnézet, mentalitás. Aki ebbe a lélekbe bele tud illeszkedni, az magyar, aki nem tud, vagy nem akar, az idegen.”⁴⁹⁴ Reményik értelmezésében a magyarsághoz való tartozás „feladat”, ahol az egyéni értékek nagy részének elsajátítása a magyar kultúrából fakad, s tanulandó. Míg Kádár Imre a szociális érzék alatt bizonyos fokú osztálytudatot feltételezett, addig Reményik és az erdélyi konzervatív elit a történelmi hagyományokhoz kötötte a nemzeti öntudatot mint politikai igazodási pontot. „A nemzeti érzés a maga ősi mélységében misztikum. [...] bonyolultabb és szubtilisebb is minden osztályöntudatnál. Az utóbbi pusztá érdeksolidaritáson, tehát valami kézzelfoghatóan alapul. [...] A történelmi Magyarország összeomlása pillanatában a magyarság új forradalmi vezetői alárendelték osztályöntudatuknak a nemzet érdekét, amivel nem akarom azt mondani, hogy a magyarság egyéb osztályainak nem voltak mulasztásai, sőt vétkei. A döntő pillanatban a legalkalmatlanabb pillanatban a szociális átalakulás problémája volt legfontosabb nekik. [...] Mondanivalóm summája pedig az, hogy a mi számunkra a csoporthoz való tartozás nem biológiai tény, hanem feladat: tehát erkölcsi, szellemi jelentés.”⁴⁹⁵

492 *Mit kell tennünk erdélyieknek 1922-ben?* / Zágonyi István. – [Válasz a Napkelet körkérdésére. A szerző a Keleti Újság szerkesztője.] Napkelet, 1921. 2. évf. 24. sz. 1471–1472.

493 Sulyok István: *Levelek helyett*. Magyar Kisebbség, 1922. 1. évf. 1. sz. 1.

494 Reményik Sándor: *Fajmagyarság*. Pásztortűz, 1922. 8. évf. I. félév. 86–87.

495 Reményik Sándor: „*Biológiai tény?*” Pásztortűz, 1922. 8. évf. I. félév. 225–227.

A magyar nemzeteszméről szóló erdélyi magyar vitákban a húszas években az a nézet látszik felülkerekedni, amely a magyarságot mint politikai és kulturális közösséget írja le az etnikai, faji jellegű megfogalmazásokkal szemben. A trianoni Magyarországon ezzel ellentétben a politikai gondolkodás története szempontból jóval nagyobb hatást gyakorolt az ún. fajvédelem ideája a politizáló közvéleményre.⁴⁹⁶ A „faji forradalom” ugyanis ellentétben áll a liberalizmus értékvilágának elveivel, a kapitalizmus korabeli formájával, a legtöbb demokratikus tartalommal, s a politikai formát öltő szocializmussal és konzervativizmussal is. A kolozsvári születésű tanár és író, Szabó Dezső kultikusnak számító, *Az elsodort falu* című regényében így beszélteti egyik főhősét: „Mintegy damaszkuszi szó, úgy villant izmaiba egy új honfoglalás gondolata. Feltenni halhatatlan sarkantyúkat, rápattanni a magyar fajra [...] Egy új, minden eddiginél belsőbb és mozdítóbb forradalmat fújni tüzes széllel az izmokba, a magyar fajt minden versenyképes gondolat, minden alkotó tett, minden egészséges szépség hazájává tenni.”

A húszas évek magyarországi kormányzati politikáját Bethlen István tízéves miniszterelnöksége határozta meg. Bethlen nem tartozott a fajvédők táborához, ő a „magyar nemzeti demokráciát” hirdette meg, amely különbözik más demokráciafelfogásoktól. Nem jelenti a társadalom gyökeres és gyors átalakítását, a tömegek uralmát, hanem olyan uralmi szerkezetet támogat, amelyben a nép rétegei fokozatosan, az intelligencia vezetésével végigviszi a „társadalmi harmónia” megteremtéséhez szükséges, óvatos reformokat. Mértéktartásra int, mert minden irányú szélsőséget ártalmasnak tekint a nemzeti érdekre. „Féltjük ezt a nemzetet olyan megrázkódtatásoktól, amelyeket egyfelől egy antiszemizmus szenvedélyei, másik oldalon azonban egy radikalizmusnak meggondolatlan forradalmi ideológiája rejt magában. [...] nemzeti demokrácia alatt valóban nem azt értjük, hogy a nemzet szempontjából értékes rétegek a közélet területéről leszoríttassanak.”⁴⁹⁷ Bethlen még nem volt miniszterelnök, amikor a magyar nemzetgyűlés 1920 szeptemberében megalkotta a *numerus clausus* törvénycikkét, amely a felsőoktatásban a hallgatók számát a nemzetiségi arányoknak megfelelően szabta meg. A jogszabály valójában a zsidóság ellen irányult, s a diplomás zsidók magas számával indokolták – kétségtelenül antiszemita célzattal. A zsidóságot ezentúl népfajként definiálták, amely azt is jelentette, hogy ezzel mintegy semmissé tették a zsidó emancipációra a kiegyezés óta irányuló társadalompolitikát.

Az erdélyi politikai és kulturális nemzetmegközelítés nem azt jelenti, hogy ne jelennek volna meg – és ne keveredtek volna – a faj, a nemzet és a nép fogalmak, de a sajátos erdélyi gondolattal összeegyeztethetőbb történeti hagyományokra és a demokratikus önrendelkezés elvére építő jelentések érvényesebbnek bizonyultak. A helyzetváltozásra adott politikai válaszokban az a jól felfogott érdek vált meghatározóvá, hogy a magyar társadalom köre nem szűkíthető. Fokozottabb hangsúlyt kapott a társadalom

496 Gyurgyák János: *Magyar fajvédők*. Budapest, 2012.

497 Schlett: *A politikai gondolkodás története...* 3. 2018. 479–566.

első rétegeinek szociális helyzete, illetve a munkásság politikai nemzetbe való beemelésének a dualizmus politikai világából örökölt és elvárt igénye. A két világháború közötti erdélyi politikai gondolkodásban egyszerre volt jelen a demokratikus, a jogkiterjesztő és az egyenlősítő nemzetfelfogás, illetve a történelmi osztályokra és közös hagyományokra épülő, de az önként vállalt kulturális hovatartozást elfogadó nézet.

5.6.3. Új politikai és társadalmi kategória: nemzeti kisebbség

A békekonferencia menetét meghatározó nagyhatalmak egyetértettek abban, hogy a közép-európai államrendszer stabilitása érdekében az új államok kisebbségeit valamilyen módon védeni kell. A párizsi békekonferencián az új államok kisebbségi ügyeinek rendezésére külön bizottságot állítottak fel, ez volt a Commission des Nouveaux Etats (Új Államok Bizottsága). Wilson, Clemenceau és Lloyd George azzal bízta meg a testület tagjait, hogy készítsék el a kisebbségi szerződéstervezeteket. Összesen kilenc kisebbségi szerződést kötöttek: Lengyelország, Románia, Csehszlovákia, Görögország, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Magyarország, Ausztria, Törökország és Bulgária tartozott ezen országok közé.⁴⁹⁸ A kormányok azonban a megvalósítandó védelem gyakorlati módjairól nem rendelkeztek egyeztetett koncepcióval. Két alaptételben állapodtak meg. Egyfelől abban, hogy a kisebbségvédelmi jogszabályokat nem építik be a Nemzetek Szövetségének készülő alapokmányába, hanem az érintett államokat külön-külön kötelezik kisebbségeik jogainak tiszteletben tartására. A győztes hatalmak egyszerűen nem akarták elővenni saját nemzetiségi problémáikat. Másfelől a nemzetközi kisebbségvédelem lényegét a minimális jogok garantálásában határozták meg: elsősorban a kisebbséghez tartozók állampolgári jogegyenlőségének biztosítására helyezték a hangsúlyt. Részben túlmutatva ezen, elismerték a kisebbségek sajátos jogát az iskoláztatás, a nyelvhasználat és a kultúra terén, de óvakodtak attól, hogy kollektív jogok biztosítását irányozzák elő számukra – mint jogi személyeknek.

Az európai határok újrarajzolását szentesítő békeszerződések aláírását és a kisebbségi panaszos petíciók sorozatát követően új nemzetközi szervezet kezdte meg működését 1925-ben Genfben: a balti–német kezdeményezésre – és magyar kormányzati hátszéllel – létrejött Európai Nemzetiségi Kongresszus. Az első pillanattól kezdve viták kereszttüzébe került. Legitimitását részben az szavatolta, hogy tagsága túlnyomórészt az európai államok nemzeti kisebbségeinek pártjaira épült, illetve azok konstruktívására, mert elismerték a kisebbségvédelem terén hozott népszövetségi szerződéseket. A genfi összefogás hírére döntően a kormányok félhivatalos lapjai kommentálták, amelyből kitapinthatóak a világháború végén kialakult nagypolitikai törésvonalak. Az egyik típusú érvrendszer jól előkészített német és magyar propagandaeszközt látott a kezdeményezésben, a másik pedig egy előremutató, állami befolyástól mentes érdekképviseletet. A szervezet hivatalos neve az *Európai Államok Szerve-*

498 Baranyai Zoltán: *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Berlin, 1925. 215–222.

zett *Nemzeti Csoportjainak Kongresszusa*, amelyet terjedelmi okokból nem használtak. Helyette a *Nemzetiségi Kongresszus*, a *Kisebbségi Kongresszus* és a *Nemzetkisebbségi Kongresszus* elnevezés terjedt el. Tagjai a *nemzetiség* és *kisebbség* fogalmait szinonimaként használták, harmadikként megjelent – mindenekelőtt a német irodalomban – a *népcsoport* kifejezés is. A kisebbség szótól annak esetleges negatív és alárendeltséget sugalló konnotációi miatt tartózkodtak. A nemzetiség szó a közös nyelvet beszélő, ugyanazon – kulturális értelemben vett – nemzethez tartozó kisebbségek közösségét jelenti.⁴⁹⁹

A történelem tanúsága szerint a nemzetiségi kérdés Európában már a 16. században, a modern állam kialakulásával egy időben felszínre került.⁵⁰⁰ A kisebbségi jogok általános felismerése azonban csak a 19. században került be a köztudatba, miután ezekre az 1789-es francia forradalom mélyreható változásokat gyakorolt. A felvilágosodás racionalizmusán alapuló nemzet fogalma – „a nemzet egy bizonyos állam népességét jelenti, tekintet nélkül e népesség sajátosságaira és érzelmeire” – új megvilágításba került. Az „értelem” reformizmusával szemben a romantika a forradalmi „érzelmekre” épülő nemzeti érzést részesítette előnyben, s ettől az időtől számítva ebben a felfogásban egy nemzet csak a nemzetállam keretén belül tudja elképzelni jövőjét. A nemzet fogalma valójában a népszuverenitás elvét hirdeti meg, ily módon a nemzet olyan fához (nemzetállam) válik hasonlatossá, amely saját talaján (nemzet) gyökerezik. A 19. század derekának közép-európai forradalmi megoldás felé vitték a magyarok, a németek és az olaszok nemzeti problémáit, míg más népeké – román, cseh stb. – megoldatlan maradt. A nemzet fogalmát az uralkodó államhatalom, ahogy később is, erejének kifejezésére használta, s a hatalom saját államhatárain belül nem ismerte el a nemzetiségeket társnemzetekként. A Kelet-Közép-Európa térségét uraló négy nagy birodalom – török, osztrák–magyar, cári orosz, német – uralma alá tartozó népek szenvedélyes nacionalista mozgalmainak célja függetlenség kivívása volt, az tehát, hogy szuverén államokat alapíthassanak. A nemzet fogalma az emberek olyan csoportjait kezdte el fokozatosan jelenteni, amelyek sajátos etnikai jellemzőkkel, ún. etnicitással rendelkeznek: azonos örökségtudat, közös történelem, kultúra, vallás, származás és/vagy nyelv. A századfordulótól a nemzetnek mint olyan kulturális entitásnak a fogalmát, amely saját etnikai örökséggel rendelkezik, minden magát nemzeti csoportként definiáló közösség meg akarta védeni, illetve ki akarta terjeszteni. A nemzetiségi kisebbségek problémája az első világháborút követő nagyarányú területi változások következtében továbbra is fennmaradt. 1914 előtt Kelet- és Közép-Európá-

499 Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)*. Budapest, 2007. 9–15.

500 A vallási kisebbségek tekintetében, amely csoportok sajátos kulturális nemzeti jegyeket is magukon hordoztak, az első nemzetközi szerződés Lengyelország és Svédország között 1660-ban kötött, s egyik szakasza a protestáns Svédországban élő lengyel katolikus kisebbség védelméről intézkedett. Franciaország és Nagy-Britannia között 1763-ban létrejött párizsi békeszerződés pedig a francia katolikus kisebbség vallási jogait szavatolta.

ban mintegy ötvenmillió ember élt kisebbségiként vagy más hatalom alá tartozó népként, 1918-at követően is harminckét millió. A térség új hatalmi rendszerében Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia váltak a legjelentősebb államokká, területükön többmilliónyi nemzeti kisebbségivel, akik az adott állam népességén belül stabil etnikai, vallási és nyelvi jegyekkel rendelkeztek. A kisebbségi követelések három kategóriába sorolhatók: 1) állampolgári egyenlőség: ne legyen megkülönböztetés a kisebbségek és a többségi nemzet tagjai között; 2) vallási és kulturális autonómia, amely által megőrizhető a nemzeti elven felépülő közösség; 3) területi autonómia: saját önkormányzat.⁵⁰¹

A genfi konferencia 1925-ben történt összehívására négy fő érv szolgált. Az okok közül egy szólt pozitív nemzetközi eseményről: az elfogadott ész kisebbségi törvény (1925) iránt megnyilvánuló európai érdeklődésről. Három ellenben negatív nemzetközi tendenciára hívta fel a figyelmet: a győztes államok nem tartják be a kisebbségi egyezményekben vállalt kötelezettségeket, a rendszer hatékony működését akadályozta, hogy a Népszövetség Titkársága ki volt szolgáltatva a tagállamok kormányainak, illetve az új nemzetállamok asszimilációs törekvéseivel szemben a kisebbségek védetlennek tűntek. Ezt az is felerősítette, hogy a nagyhatalmak a békés asszimilációt – a *melting pot* elve alapján – elfogadták. Az „olvasztótégely” víziója Észak-Amerikát a népek, nyelvek és kultúrák kohójaként jellemzi, ahol az asszimiláció következtében végbemenő változások egy új és egységes népet eredményeztek. Az elképzelést először 1908-ban Israel Zangwill, az emigrációs élményt négyfelvonásos drámában feldolgozó, zsidó származású író fogalmazta meg. A kisebbségi tervek általános céljukat tekintve a kisebbségi jogok tényleges általánosítását, a kulturális és területi autonómia kiharcolását, valamint a kijelölt célok megvalósításához elengedhetetlenül szükséges, széles körű kisebbségi szolidaritás megteremtését jelölték meg. A magyar kisebbségek érdekében 1920 és 1938 között összesen kilencven beadvány érkezett a Népszövetséghez, tizenkettő pedig más nemzetközi fórumokhoz. A petíciók közül negyvenhét foglalkozott romániai, a többi csehszlovákiai és jugoszláviai sérelmekkel. A magyar megkeresések jelentős részét a tanács is megtárgyalta, de miután a petíciót véleményezésre megküldték a bepanaszolt állam kormányának, egyszerűen tudomásul vették annak választát, s lezárták az ügyet.⁵⁰²

A győztes nagyhatalmak és a kisantantállamok ellentmondásos kisebbségi politikája nem új keletű magatartásformák; az első világháború előtt, alatt és azt követően a kisebbségekkel szemben alkalmazott antidemokratikus kormányzati eszközök egyformán gyakorlatban voltak Európában. Nyílt és erőszakos etnikai diszkriminációval és az alkalmazásukat tagadó álláspontokkal számos helyen találkozunk, például a német, majd a francia fennhatóság alatt lévő Elzász-Lotaringiában, az angol és ír kapcsó-

501 Girasoli, Nicola: *A nemzeti kisebbségek fogalmáról*. Budapest, 1995. 17–37.

502 Eiler: *Kisebbségvédelem és revízió*. 2007. 15–33.; Zangwill, Israel: *The Melting-Pot. Drama in four acts*. New York, 1914.

latokban, a magyar majd a román államhatalom alatt álló Erdélyben stb. A konfliktusokat kiváltó okok között egyaránt szerepelnek közösségi sérelmek, hatalmi ambíciók, ideológiai radikalizmus és fogalmi eltérésekből fakadó összeegyeztethetetlen terminológiai viták. Balogh Arthur romániai magyar kisebbségi szakértő a két világháború között a kisebbség fogalmának pontatlanul történt meghatározására hívja fel a figyelmet. A kisebbségi és a békeszerződések a *nemzeti kisebbség* kifejezést nem használták, hanem attól eltérően az „etnikai, a vallási és a nyelvi kisebbségekhez tartozó állampolgárokról” és „eltérő nyelvű állampolgárokról” szólnak. Nem definiálták, hogyan állapítható meg a nemzeti kisebbséghez való tartozás a faji és etnikai vonás – vagyis a leszármazás –, valamint a nyelv alapján. Nem pontosították azt sem, milyen személyekből állnak azok a csoportok, amelyek az etnikai, a faji és a nyelvi kisebbségeket alkotják. Balogh ebből azt a következtetést vonja le, hogy a származás és a nyelv nem képezheti a nemzeti kisebbséghez való tartozás jegyeit. A nemzetiséghez való tartozás feltétele a nemzeti érzésen, az összetartozás tudatán alapul, vagyis azt a szubjektív ismérvet kell elfogadni, amely a saját bevallást tartja irányadónak. „A nemzetiségnek lényege ugyanis a bizonyos népközösséghez, kultúrközösséghez való tartozásnak tudata és akarata.”⁵⁰³ Jakabffy Elemér nem definíciót adott a kisebbség/nemzetiség vitatott kérdésére, hanem a kisebbségi társadalom építésén dolgozók figyelmét irányította rá annak jelentéstartalom-változásaira, illetve kijelölte helyét a nemzetközi térben. A feladat „az egyetemes kisebbségi gondolat kiépítése. Mert nemcsak ismernünk kell e szellemi mozgalom minden alakulását, hanem abban tevékenyen részt is kell vennünk. [...] Összhangosan bele kell helyeznünk az európai emberi közösségeknek ama képébe, amelyet a fejlődés irányai a távoljövőben már kipontoznak.”⁵⁰⁴

A kisebbségeknek és anyaországaik kormányainak szembe kellett nézniük a nemzetiségi kérdést relativizáló vagy azt egyenesen tagadó politikai álláspontokkal. Az egyik ilyen esetre 1925-ben, a Nemzetek Szövetségének hatodik ülésén került sor, amikor Melo Franco braziliai tanácsstag előterjesztette jelentését. „Kétségtelennek látszik előttem, hogy azok, akik a védelemnek ezt a módját megalkották, nem gondoltak arra, hogy egyes államok kebelén belül a lakosoknak egy olyan tömegét teremtsék meg, mely a nemzet általános organizmusával szemben állandóan idegennek tekinti magát, hanem ellenkezően, e tömeg tagjainak számára a jogi védelemnek olyan állapotát akarták, mely alkalmas a személyek sérthetlenségének elismerését minden vonatkozásban biztosítani és előkészíteni lassanként azokat a feltételeket, melyek a teljes nemzeti egység megvalósításához szükségesek.”⁵⁰⁵ A nagykövet kijelentése félreértésre okot adó viták sorozatát gerjesztette, amely valójában az európai államokétól

503 Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme: a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Berlin, 1928. 76–81.

504 Jakabffy Elemér: *Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásaiban*. Magyar Szemle, 1928. IV. kötet, 9–12. sz. 166.

505 Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Budapest, 1930. 200–201.

merőben eltérő észak-amerikai kisebbségekkel kapcsolatos tapasztalatokra épült. Az utólagos értelmezések egyöntetűen arról szólnak, hogy a kisebbségi szerződések a kisebbségek tagjainak bár egyéni sérthetlenséget biztosít, de végcélja ezeknek az egyezményeknek az egységes nemzetállam megteremtése és az asszimiláció elősegítése.⁵⁰⁶ Balogh Arthur a nagykövet álláspontját nemcsak a kisebbségi jogok elutasításaként, hanem nyíltan asszimilációpártinak értékelte.⁵⁰⁷ A Melo Franco-kijelentéssel párhuzamosan jelent meg Sir Austen Chamberlain, Nagy-Britannia képviselőjének véleménye, amely szintén a beolvasztás gondolatát formulázta. „A kisebbségi szerződések tárgya az a cél, melyet a tanács követ, midőn a szerződések által rábízott feladatot teljesíti, az, hogy a kisebbségeknek a védelem és igazságosság ama fokozatát biztosítsák, mely őket fokozatosan olyan helyzetbe fogja hozni, hogy beleolvadjanak abba a nemzeti közösségbe, melyhez tartoznak.”⁵⁰⁸ A francia kormány képviselőjében, Henry de Jouvenel azt nyilatkozta, hogy Franciaország nem ír alá egyetlen kisebbségi szerződést sem, mert „nincsenek kisebbségei.”⁵⁰⁹

A kelet- és a nyugat-európai etnikai diszkriminációval kapcsolatos kölcsönhatások vizsgálata elengedhetetlen az első világháború idejében bekövetkezett társadalmi, politikai változások mélyebb megértéséhez. Tara Zahra amerikai történész Franciaország (és Csehszlovákia) német kisebbségeit elemző tanulmányában kritika alá vette azt a hidegháború idején megerősödött, leegyszerűsítő nézetet, hogy a 20. század elejének kelet-közép-európai multietnikus államai illiberális nacionalisták és demokraciellenesek voltak, míg a nyugati államberendezkedések alkotmányosan működő demokratikus, polgári nemzetállamok. A nemzetiségek besorolására vonatkozó eljárások rendkívül eltérő és helyenként brutális eszközeit egyszerre megtaláljuk Keleten és Nyugaton. A háború és a forradalmak következményeképpen a nemzetiségi problémára adott európai válaszok egyazon stratégiára épültek, amely kormányzati részről megbélyegző, korlátozó különbségtételt jelentett állampolgár és külföldi, többség és kisebbség kategóriák között.

Elzász-Lotaringia francia anektálása 1919 februárjában vette kezdetét. A lakosságot aszerint osztályozták, hogy az érintettek, illetve a felmenőik az 1870-es francia-német háborút megelőzően melyik ország állampolgárai voltak. Négy kategóriát állítottak fel, amely célját tekintve a német nemzetiség elnyomására, mielőbbi asszimilálásukra, illetve kivándoroltatásukra irányult.⁵¹⁰ A hatóságok közreműködésével történő diszkrimináció következtében kétszázezer németet telepítettek ki, a német

506 *Képviselőházi napló*, 1927. XX. kötet. Az országgyűlés képviselőházának 292. és 294. ülése. 1929. május 14–16., 277., 384.

507 Balogh: *A kisebbségek nemzetközi védelme*, 1928. 60.

508 Buza: *A kisebbségek jogi helyzete...* 1930. 201.

509 Zahra, Tara: *The 'Minority Problem' and National Classification in the French and Czechoslovak Borderlands*. Contemporary European History. 2008. Vol. 17, No. 2 May. 137.

510 A kártyát azok az elzásziak kaptak, akik szülei vagy nagyszülei francia állampolgárok voltak 1870 előtt (1 082 650 fő). B kártyát, akiknek egyik szülője vagy nagyszülője francia állampolgár

valutát leértékelték, a lakosság szabad mozgását korlátoztak, sokakat eltávolítottak állásukból – például az egyetemek német nemzetiségű oktatóit.

A csehszlovákiai nemzetiségeknek szigorú népszámlálást szabályozó eljárás (1921) alapján kellett nyilatkozniuk etnikai hovatartozásukról. A bejelentés valóságát állami hivatalnokok ellenőrizték, ennek során olyan extrém helyzetek álltak elő, hogy a nyilatkoztatott személyeknek tizennégy napon belül új nemzetiségi besorolást írtak elő. Felmérték, hogy az egyén milyen nyelvet használ mindennapi kapcsolataiban, milyen nemzetiségi környezetben él, felmenői, házastársa és családtagjai milyen nyelvet beszélnek, milyen társadalmi egyesületnek tagja, mi a politikai meggyőződése, állandó tartózkodásának helye stb. Akikről „megállapították”, hogy szándékosan rosszul vallotta be nemzetiségét, azok vagy százezer korona bírságot, vagy három hónap börtönbüntetést kaptak. A beiskoláztatás terén megkövetelték, hogy német gyerekek csak német iskolába iratkozhatnak be. (A szigorú nemzetiségi szempontokat figyelembe vevő iskolai beíratás negatív példáival találkozunk a romániai szabályozásokban is, amely a magyarságot és a zsidóságot érintette a leghátrányosabban.) A csehszlovák állami hivatalnoki rendszer emberek százezreinek nemzetiségi besorolását változtatta meg önkényesen, olyanokét, akik előzőleg magukat németnek vallották.

1881. évi szabályozása értelmében a Habsburg-államhatalom az állampolgáraitól csak a nemzetiségi hovatartozást kérdezte meg. A Monarchia nemzetiségekkel kapcsolatos eljárásrendje az egyénre, míg Franciaországé és az új államoké egész csoportokra fókuszált. Mialatt Franciaország szándékosan nacionalizálta, „franciásította” a maga teljes lakosságát, addig a Monarchia, ha nem szándékosan is, de multikulturálisá változtatta.⁵¹¹ Amíg Németország része volt, Elzász-Lotaringiában számos kísérlet történt a franciák elnémetesítésére. Egy 1917-es jelentés arról számol be, hogy az elzászi hivatalnokok és helyi képviselők ugyan franciapártiak, de a vidéki francia lakosság többsége elfogadta a német életmódot, sőt a helyi parasztság egy felmérés tanúsága szerint azt sem támogatta, hogy a háborút követően Franciaországhoz csatolják őket. A háború alatt a németesítés egyik látványos eszköze az volt, amikor 1915-ben a francia hangzású neveket németre változtatták. 1916-ban írták elő azt, hogy minden elzászi lakos, aki időközben elköltözött, térjen haza, mert különben elveszti állampolgárságát; ez elsősorban a franciákat sújtotta.⁵¹²

A háború alatt és azt követően a kelet- és nyugat-európai államok politikai gyakorlatában általános szerephez jutott az etnikai diszkrimináció, amelyet tetten érünk a németországi lengyelekkel, a németországi franciákkal, a franciaországi németekkel, a

volt (183 500). C kártyát, azok a külföldiek, akik ellenséges államból érkeztek. D kártyát azok, akik Németországban vagy Ausztriában, illetve felmenőik németek vagy osztrákok voltak.

511 Zahra, *Contemporary European History*, 2008. 138–140.

512 Matter, Florent: *Les alsaciens-Lorrains contre l'Allemagne: l'Alsace-Lorraine pendant la guerre*. 1918. Source gallica.bnf.fr/Bibliothèque Nationale de France. 66–96.

magyarországi románokkal, a romániai magyarokkal stb. szemben tanúsított nemzet-állami célokat vizionáló politikákban.

5.6.4. A Keleti Újság szerepe a kisebbségi társadalom építésének tudatosításában

A Keleti Újság jelentős szerepet vállalt abban, hogy a romániai magyar politikai gondolkodás alkotóelemévé vált a demokratikus autonóm kisebbségi társadalom gondolata. Paál Árpád *A kisebbségek védelme* című írásában az erdélyi magyarság önálló érdekérvényesítő munkájáról a következőképpen értekezett. „Sorsunk azonban még nem dőlt el a ratifikálás tényével, csak államjogi helyzetünk tisztázódott, és ezzel sorsunk további intézése a mi vállainkra nehezedett. A bekebelezés nem jelent beolvadást, a békeszerződés sem követeli meg ezt, ellenkezőleg nemzetiségi kisebbség címen megkülönböztetett közösség a többségtől. [...] Első tennivalónk a rendelkezésünkre álló hatalom, jog és erőforrásokat felkutatni, majd csoportosítani valamennyit egy szilárd alappá, amelyről megindulhat a teljes erővel önvédelmi akciónk s teljes súlyával nyomulhat az államhatalom mérlegének serpenyőjébe. [...] A kisebbségek hathatós védelmét csak maguk a kisebbségek tudják ellátni.”⁵¹³

Az első világháborút lezáró párizsi békeszerződések és az Osztrák–Magyar Monarchia romjain létrejövő új államok között kötött kisebbségi szerződések a magyar jogi értelmezésben új közjogi személyt hívtak életre a *kisebbség* fogalmában. Románia 1919. december 9-én Párizsban a szövetséges és társult főhatalmakkal (antant) közösen aláírt egyezményben garantálta, hogy azoknak a román állampolgároknak, akik etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, joguk van „saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják, és vallásukat szabadon gyakorolhatják.” Az erdélyi székely és szász „közületeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot” engedélyeznek. A párizsi kisebbségi szerződést a román parlament 1920 szeptemberében ratifikálta, de pontos szövege csak csekély publicitást kapott. Az erdélyi magyar nyilvánosságban ezért a gyulafehérvári pontokra történő hivatkozás vált általánossá annak ellenére is, hogy ebből csak az egyesülésre vonatkozó részt törvényesítették. A harmadik pont, amely nemzetiségi követelésként maradt fenn a köztudatban a két világháború között, nem került elfogadásra. Ez a pont így szól: „Mindenik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatásával, saját kebeléből választott egyének által.”⁵¹⁴ A Keleti Újság a gyulafehérvári gyűlés dokumentumát a következőképpen magyarázta és állította az erdélyi nemzetiségek szimbolikus eszközévé a demokratikus jogokért folyó politikai küzdelemben: „A gyulafehérvári pontok Románia alaptörvényeiül tekintendők, immár jog szerint is, amelyek szigorúan kötelező erejűek. [...] Demokratikus kormányzatot írt elő, amely

513 *A kisebbségek védelme*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 254. szám, november 20. 1.

514 Mikó: *Huszonkét év*. 1941. 265–271.

helyett szakadatlanul tart a kivételes állapot. Teljes sajtószabadságot, gyülekezési és egyesülési jogot, amelyet csak hírből ismerünk már. Radikális földbirtokreformot, amelyet a többi *nemzetek* ellen éleztek ki. [...] Nincs messze az idő, amikor a magyarság is felveszi a politikai küzdelmet a maga jogainak biztosítása érdekében.⁵¹⁵

A román nemzetállami törekvések és a trianoni békeszerződés ratifikációjának hatására a magyar közéletre elsőként hatást gyakorló, döntően polgári és liberális demokrata író-újságíró körök következetesen a kisebbségi jogok védelmét, egyfajta morális kötelességtudatot és a magyarság nevében fellépő politikai részvételt szorgalmazták. „A falvak és a vidéki magyar lakosságnak is meg kell értenie, hogy a ratifikáció után Romániához csatolt területeken meg kell kezdeni azt a munkát, amely a jogvédelem korlátai között a szabad fejlődést biztosítani tudja. [...] Amikor az erdélyi magyarságot önállósítja a békeszerződés ratifikációja, abban a pillanatban a legkonzervatívabb gondolkodó előtt sem lehet már kétséges, hogy ennek a leszakított nemzetnek a sorsa szorosan egybeesik a világdemokrácia útjaival. Emberi jogokat követelünk magunk számára, és azoknak a védelmét keressük.”⁵¹⁶ Wilson pontjai az elképzelt demokratikus világbékéről az erdélyi magyarok szemében nem jelentettek feltétlenül negatív tartalmat, ellenkezőleg: bizonyos elemei tovább éltek a fejlődésbe vetett gondolatiságban. „A létrejött békerendszer torz, mert ellentétben áll Wilson pontjaival, a népek önrendelkezésével, az annexió és büntető bírság nélküli békével, a vámhatártalan világgazdasági rendszerrel, a népek gazdasági együttműködésével.”⁵¹⁷ Paál Árpád a *Kiáltó Szó*ban ezt – némi keserűséggel – a következőképpen fogalmazta meg: „A békekonferencia békealkotásai és a világ demokratikus fejlődése mindenesetre szembe kerültek egymással. Mert a békealkotásban csak a megindulás volt jó. A népek önrendelkezési joga, a gazdasági elzárkózások megszüntetése, a földek és a vizek szabadsága, az annexió és megtorlás nélküli béke: ezek voltak az alap gondolatok, amiben győző és legyőzött eleve megegyezett.”⁵¹⁸ Paál ezt a folyamatot az utódállamokban és Magyarországon is azzal indokolta, hogy „a kormányzatoknak az a hibája, hogy mindnyájan demokráciaellenes vagy áldemokratikus irányokkal dolgoznak. Sehol nincs kellő szabadság, sehol nincs a népek lelkének kellő felmagasodása és egymásra találása.”⁵¹⁹

5.6.5. A *Kiáltó Szó* és a Magyar Szövetség

A politikai tájékozódás első valódi lépését az önjáró progresszívek csoportja tette meg. Paál Árpád, Kós Károly és Zágoni István tette közzé a *Kiáltó Szó* című transzilvanista szellemiségű politikai röpiratot, amelyben a romániai politikai életben való nyílt és

515 *Két esztendő*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 263. szám, december 1. 1–2.

516 *Jogvédelmünkért*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 268. szám, december 7. 1.

517 *Az örökéletű béke gondolat*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 272. szám, december 12. 1–2.

518 Kós Károly – Paál Árpád – Zágoni István: *Kiáltó Szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*. Cluj-Kolozsvár, 1921. 42.

519 Paál Árpád: *Népkisebbségi politika az utódállamokban*. Napkelet, 1921. 2. évf. 14. sz. 769–771.

közvetlen részvételt, saját kulturális és közigazgatási önkormányzatiságot és területi autonómiát, illetve egy érdekvédő szervezet, a Magyar Szövetség mielőbbi megalapítását szorgalmazták. Kós – hasonlóan Kolosváry Bálinthoz – Erdélyre önálló földrajzi és kulturális régióként tekintett. Bár az építész politikus gondolkodásában megjelenik a magyar historizáló szemlélet, Erdély regionális történelemmel rendelkező külön politikai entitásként realizálódik. „Kétmillió magyar, ezerestendős históriája tudatában” kész önmagát megszervezni Erdélyben, amely „külön históriai egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel.” Zágoni István az erdélyi magyarság tagjait politikai és jogi értelemben is a többségi románokkal egyenlő felekként határozta meg, ami közösséghez való tartozás önálló választás eredménye. „Ma nemcsak a hét szilvafás tekintetes és magasabb titulusú urakból áll a nemzet, de mind egyenlő tagok vagyunk valamennyien. Egyformán tartunk igényt a nemzeti jogokra, de egyforma készséggel akarjuk meghozni áldozatainkat is érettük. [...] A magyar nemzeti autonómiának pedig tagja mindenki, aki Románia számára kijelölt határon belül magyarnak vallja magát. Módot kell nyújtani a zsidók számára, hogy testületileg is csatlakozhassanak a magyar autonómia kereteihez.” Paál Árpád a megalakítandó Magyar Szövetség iránt azt az elvárást támasztotta, hogy a szervezet „az itteni minden rendű és rangú magyar lakosság” képviselőjeként lépjen fel, amely többek között képviseli a székely autonómiaprogramot és az erdélyi munkássággal való szoros munkamegosztást is. Az aktivitást szorgalmazó három szerző egységes magyar politikai közösség megteremtését szorgalmazták.⁵²⁰ Balogh Arthur a Pásztortűzben úgyszintén a kollektív demokratikus jogok nemzetiségekre való kiterjesztését javasolja. Érvelésében helyet kap a Monarchia megszűnésének értelmezése, amelyet a hazai nemzetiségekre gyakorolt déli és északi pánszláv törekvések hatásával magyaráz. A háborút követő nemzetiségi konfliktusok megnyugtató rendezését ezért a nemzetek felett álló államszövetségben, a konföderális államformában látta megoldhatónak.⁵²¹

A *Kiáltó Szó* töredékesen jelent meg, mert a cenzúra a szöveg több mint felét törölte.⁵²² Politikai hozadéka ennek ellenére is meglelt, mert a lojalistákat válaszra készítette – amivel a nyilvánosság előtt kiszélesedett a magyarság útkereséséről szóló vita. Költő Gábor az Ellenzék karácsonyi számában úgy fogalmazott, hogy „a trianoni békének a magyar nemzetgyűlés részéről történt ratifikálása után jogi befejezettséget nyert nemzetközi jogi helyzetünk kérdése. Most már körül kell néznünk, és meg kell találnunk elhelyezkedésünk feltételeit az új államkapcsolatban.”⁵²³ Grandpierre Emil is reagált a *Kiáltó Szóra*, de Kósék lépését elhamarkodottnak látta, s önös politikai és mandátum-

520 Kós–Paál–Zágoni: *Kiáltó Szó*, 1921.

521 Balogh Arthur: *Uralkodó irányok, eszmék és jelszavak a társadalmi fejlődésben: V. Nemzetiség. Pásztortűz*, 1921. II. kötet, 22. sz. 75–81.

522 Bíró Rózsa: *Kós Károly politikai iratai a Székely Nemzeti Múzeumban*. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*. Sepsiszentgyörgy, 2008. 401–418.

523 Költő Gábor: *Helyzetünk s jövőnk*. Ellenzék, 1920. 41. évf. 271. szám, december 25. 8.

szervezési szándékot látott benne.⁵²⁴ Nyílt vita bontakozott ki a Magyar Szövetség létrehozásáról is, amely vita lényegét tekintve a képviselni szándékozott társadalmi rétegekről és a politizálás eltérő módszeréről szólt: önálló párt alakításáról vagy egy pártok felett álló szövetség létrehozásáról. Paál Árpád volt az egyik szószóló, aki meg is határozta, mely társadalmi csoportokra, milyen értékekre támaszkodjon, és milyen célokat tűzzön maga elé a szövetség. „Pártokon, osztályokon és felekezeten felül álló nemzeti szervezeteknek a kialakításáról van szó, amelynek mindenki tagja lehessen, aki sorsközösséget akar a magyarsággal. [...] Célja: a népi önkormányzati rendszer megteremtése. A szabadságmozgalomban számítanak a világ nemzetiségeinek támogatására, melynek immár a kisebbségi magyarság is részese lett, továbbá a munkásmozgalom rokonszenvére mint elnyomott társadalmi tömegre. A magyar szervezkedés nem lehet antidemokratikus, és ezért el kell vetnie magától a bolsevizmus ideáját, mert a faj diktatúrájának helyébe nem teheti az osztálydiktatúrát. [...] A többi kisebbségi népek és a munkásság támogatása mellett a románság haladó elemeinek támogatását is meg kell szerezni. [...] Továbbá a zsidóságra is számítanak, akár a magyarsággal egy szervezetben, akár külön szervezetben. [...] Hogy a zsidóság most el ne távolodjon a magyarságtól, nyíltan és örökre szakítani kell az antiszemita izgatás ostoiba és mindenkire káros aknamunkájával.”⁵²⁵ Paál a demokratikus politikai közösségalakítás programjával lépett a nyilvánosság elé, 1918-as alapokra helyezkedett, ahol a nemzeti érdekek összefonódtak az autonóm, demokratikus társadalom igényével. Az osztálylogikát csakúgy elvetette, mint a rendies kiváltságokra épülő nemzetfelfogást, és elítélte az antiszemitizmust is. A zsidóságot izraelita magyaroknak tekintette. A nemzet kapuit szélesre nyitotta, a munkásságot, a parasztságot és a zsidóságot a magyar politikai közösség egyenlő tagjainak ismerte el.

5.7. MAGYARSÁG ÉS ZSIDÓSÁG ÚTVÁLASZTÁSA

Az első világháború hosszú távon meghatározta az erdélyi magyarság és zsidóság azonoság- és helyzettudatát. A magyar nemzetszemléletben és a magyar és zsidó közösségekben zajló nemzetépítő folyamatot identitásproblémák és új identitásalternatívák befolyásolták. A kisebbségbe kényszerült magyarságnak szembe kellett néznie a román nemzetépítő politikával, a forradalmak bukását követő bűnbakképzéssel a trianoni Magyarországon, a magyarság modern történelmének első zsidóellenes, diszkriminatív célzatú törvényével, a *numerus clausus*szal. A magyarországi ellenforradalmi politika következtében számos értelmiségi és közéleti szereplő kényszerült emigrálni, s jelentős részük menedékkül épp az elcsatolt Erdélyt választotta. Az emigráns Kádár Imre író, költő, az Erdélyi Szépművés Céh egyik alapítója 1920 őszén egy bizonytalan

524 Grandpierre Emil: *Magyar szövetség*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 33. szám, február 15. 2.

525 *Egyedül rajtunk áll*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 278. szám, december 19. 1.

és jövőkép nélküli helyzetről mutat képet. Magyarság és zsidóság viszonyáról így fogalmaz: „Az erdélyi zsidóság egy jelentős része nem tudja, hogy mit tegyen. Magyar-nak vallania magát nem könnyű, amikor odaát Magyarországon fajtáját nem akarja magyarnak elismerni a jelenleg felszínen lévő agrárfeudális klikk, s itt Erdélyben is az egyházi szervezkedésre építők a keresztény kultúra követelésének jelszavaival ki akarják őt rekeszteni a magyar kultúrközösségből. [...] Erőszakos románosítás, magyarosítás, zsidósítás egyformán bűnös, mert nem a kulturális értékek kiteljesedését szolgálja.”⁵²⁶

A Kádár és mások által is feltételezett magyar és zsidó politikai-kulturális összetartozást az a társadalomtörténeti folyamat támasztja alá, amelynek rendjén a 20. század második évtizedére az erdélyi zsidóság többsége asszimilálódott, vagy az etnikai beolvadás útjára lépett. Az első világháború végére az erdélyi zsidók közel nyolcvan százaléka magyar anyanyelvű. Legfontosabb központjaik Máramarossziget, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Temesvár, Arad, Gyulafehérvár, Dés, Kolozsvár és Marosvásárhely voltak. Erdély elcsatolása kétségkívül fordulópont volt az erdélyi zsidó közösségek életében. A történelmi töréspont maga után vonta, hogy felgyorsult az erdélyi zsidó társadalmon belül a szétfejlődés. A többségében magyar nyelvű, de társadalmilag és vallásilag rétegzett romániai zsidó közösség (ortodoxok, neológok, a status quo ante alapján állók, szefárdok) az első világháborút követő köz hatalom-változással együtt járó új politikai és kulturális kihívások megválaszolásával került szembe, ideértve a magyartól elkülönülő saját identitásstratégiák kiépítését is.⁵²⁷ 1918 után az a kérdés vált meghatározóvá, hogy – míg a Monarchia idejében a magyar intézményi keretek között a magyar nemzet részének tekintették a zsidóságot – az új impérium alatt az asszimiláció vagy disszimiláció hat-e erősebben a zsidóságra. Milton Yinger asszimilációs modellje⁵²⁸ alapján a történeti Magyarország zsidóságának asszimilációja többnyire megvalósult. A külső politikai változások hatására a magyar társadalomba, a magyar állami keretekbe történő integráció azonban 1918-at követően megtorpant, és ennek a helyét egy egyénenként és régiókként változó mélységű román állami és társadalmi integráció vette át.⁵²⁹

526 Kádár Imre: *Zsidóság és sovinizmus*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 252. szám, november 18. 4.

527 Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Csíkszereda, 2009. 15–17.

528 Milton Yinger négy összefüggő asszimilációs alfolyamatot különböztet meg: biológiai (a csoportok keveredése), pszichológiai, (identifikáció), kulturális (akkulturáció) és strukturális (a befogadó csoport által működtetett intézményi és társadalmi struktúrába történő integrálódás).

529 Gidó Attila: *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között*. Kolozsvár, 2016. 4.

*A Romániához csatolt kelet-magyarországi területek izraelita lakossága*⁵³⁰

1910	magyarnak vallja magát	1930	magyarnak vallja magát	1941 É-Erdély Magyaro.	magyarnak vallja magát	1941 D-Erdély Románia
182 489	132 000 (73%)	192 833	178 699 (93%)	151 125	47 358 (31,3%)	40 937

Az erdélyi zsidóság rendkívül heterogén volt, és különböző szervezetek mentén tagolódott. Az asszimilánsok többsége az OMP-hez (1923-tól), egy kisebb részük a szociáldemokratákhoz, a kommunistákhoz és egyéb román pártokhoz csatlakozott. A nemzeti alapra helyezkedő zsidóság a magyar, a román és a szász nemzeti tanácsok mintájára alakult Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetséghez csatlakozott, amely Eisler Mátyás kolozsvári neológ főrabbi és Glasner Mózes ortodox főrabbi vezetésével alakult meg 1918 őszén, Temesváron.⁵³¹ A tanács elfogadott egy deklarációt, amelyben kifejezte támogatását a tervezett palesztinai zsidó állam jövőbeni létrehozásáról, illetve a wilsoni pontok értelmében kérte a zsidó nemzetiség elismerését, mint „az egész világon szétszórott 14 milliónyi és a nyugati államok kormányai által nemzetnek elismert egyetemes nép részének”.⁵³² A kisebbségek jogaival egyenértékű alkotmányos felruházást igényeltek az oktatás és a nemzeti kultúra ápolása terén.⁵³³ A „nemzeti zsidóság” önálló társadalomszervező szándékában és az etnikai szemlélet felértékelődésében mintaként szolgált a román, a szász és a magyar nemzetépítés; ráadásul a fokozódó antiszemitizmus, amely Erdély számos településén zsidók ellen elkövetett pogromok sorozatában nyilvánult meg – például a Beszterce-Naszód megyei Borgóprundon vagy Szentmihályon –, a többi etnikai-vallási csoporttól való elkülönülés érzetét erősítette.⁵³⁴ A nemzeti zsidóság mellett a már addig is működő cionista politikai mozgalom az önálló útkeresést szorgalmazta, s olyan helyeken is alakított cionista szerveze-

530 Az 1930-as és az 1941-es észak-erdélyi zsidó etnikai arányok közötti jelentős eltérés oka a népszámlálási módszerekben keresendő. 1930-ban a román hatóságok önhatalmúlag minden izraelita személyt zsidó nemzetiségüként regisztráltak. A magas etnikai mutatókhoz a hatósági visszaélések mellett viszont több mint bizonyos, hogy az impériumváltást követően az erdélyi zsidóság identitástudatában bekövetkezett változások és a román állami lojalitás kialakulása (azaz az állami rendelkezések hűségese alattvalóként való teljesítése függetlenül az egyéni meggyőződéstől) is közrejátszottak. Gidó: *Úton*, 2009. 29–33.

531 Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség helyi szervezetei: Nagyszeben, Dés, Beszterce, Dicsőszentmárton, Gyulafehérvár, Nagyenyed. *Új Kelet*, 1918. 1. évf. 1. szám, december 19. 5.

532 *Mit akarunk?* *Új Kelet*, 1918. 1. évf. 1. szám, december 19. 2.; *Megalakult a Zsidó Nemzeti Tanács*. Kolozsvári Újság, 1918. 19. évf. november 21.

533 *Mit akar a kolozsvári zsidóság?* Kolozsvári Újság, 1918. 19. évf. november 23.

534 *Zsidóüldözések Beszterce-Naszód megyében*. Kolozsvári Újság, 1919. 19. évf. november 28.; *Zavargások Szentmihályon*. Kolozsvári Újság, 1919. 20. évf. január 9.

tet – például Belényesen –, ahol korábban nem működött.⁵³⁵ Nem utolsósorban pedig fontos tényező, hogy a román állam, eltérően az Osztrák–Magyar Monarchiától, a zsidóságot nem vallási kisebbségként, hanem önálló nemzetiségként kezelte. A román nemzetépítés az erdélyi zsidóság magyarságról való leválásában, a disszimilációban volt érdekelt.⁵³⁶ A nem román anyanyelvű tanköteles zsidó tanulók oktatásakor az állam a román vagy saját nemzetiségi nyelvet írta elő. A gyakorlatban ez úgy nyilvánult meg, hogy egy zsidó felekezetű gyermeknek vagy románul, vagy héberül kellett tanulnia akkor is, ha nem beszélt egyik nyelvet sem. A helyzetet súlyosbította, hogy a névelemzés bevezetésével a román származásúnak tekintett gyermekek csak román tanítási nyelvű iskolákba járhattak, ami természetesen súlyos visszaélésekhez vezetett. A Keleti Újság interjújt készített Andrei Matei kolozsvári oktatásügyi tanácsossal, aki az alábbiak szerint értelmezte a békeszerződések alapján a nemzetiségi oktatásban érvényesítendő gyakorlatot: „az anyanyelv fogalmát úgy magyarázzuk, hogy ez azonos – a békeszerződésben szerzett jog szempontjából – a nemzeti nyelvvel. Így például az elmagyarosodott román nemzetiségűek nemzeti nyelve a román. [...] A zsidóságnak, mint nemzetiségi kisebbségnek, a héber, illetve a jiddis a nemzeti nyelve. Korántsem akarjuk lehetetlenné tenni ezen iskolák fennmaradását, hiszen jól tudjuk, hogy a zsidóság nagy része magyar anyanyelvű. Ha a zsidó felekezet által fenntartott iskola nem akarna nemzeti nyelvére áttérni, úgy követelni fogjuk a román nyelvre való áttérést.”⁵³⁷ A felekezetek részéről nem maradt el a sérelmes rendelkezések elleni tiltakozás. A nagyváradi tanfelügyelőség 1921 júliusában kormányzati utasításra elrendelte, hogy a nemzetiségek iskoláiban az órákat csak ugyanazon kisebbségi tanulók látogathatják, és csak ugyanazon kisebbséghez tartozó tanárok oktathatnak. Megtiltották azt is, hogy valamely kisebbségi iskola tanszemélyzete egy másik kisebbségi iskolában tanítson vagy helyettesítsen. A zsidó és magyar felekezetek vezetői és oktatói közösen kérték Petru Groza erdélyi ügyekért felelős minisztert, hogy vonja vissza az anyanyelv szabad használatát súlyosan sértő jogszabályt. A memorandumot Sulyok István református püspök, Kecskeméti Lipót neológ izraelita főrabbi, Pusha Benjamin ortodox izraelita főrabbi, Matorny Imre evangélikus lelkész írták alá.⁵³⁸

Weiss Sándor, aki 1926-ban az OMP képviselőjeként került a román törvényhozásba, a zsidóságnak önálló kisebbségként való megszervezését támogatta. A Napkeletben Apponyi Albert egyik beszédére reflektált, amelyben a gróf kiemelte, hogy a magyarországi keresztény és zsidó társadalom szembekerült egymással, mert a zsidóságnak egy része jelentős gazdasági erőre tett szert. Weiss részben a disszimilációs folyamatok, részben az antiszemitizmus miatt úgy jellemezte az erdélyi magyar

535 ANR Judeţean Bihor. Prefectura Judeţului Bihor fond, nr.: 12, inventar nr.: 1466 (anul: 1920–1950) dosar nr. 97

536 Gidó: *Úton*, 2009. 15–54.

537 *A felekezeti iskolák nyelve*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 72. szám, április 13. 3.

538 EUEGyl Kolozsvár, I.1/1922 (Felsőbb rendeletek: főhatósági általános – 2. dokumentum).

politika szándékát, hogy „marginalizálják a zsidóság cionista csoportjait, és azokkal, akik nem cionisták a magyarság számarányát növelnék. Az erdélyi politikában nem ilyen kis lépésekre van szükség, hanem arra, hogy az erdélyi zsidóság egyenjogú legyen más nemzetiségekkel.”⁵³⁹ Dózsa Endre volt alispán – Weiss-szal szemben – a magyarság és zsidóság kapcsolatáról úgy foglalt állást, hogy „a zsidóságnak természetes szövetségese az erdélyi magyarság”, s jogilag és kulturálisan összetartozók. Dózsa elítélte az antiszemitizmust: a népeket előítéletesen, kollektív módon megbélyegezni nem lehet, mert ellentétes a népkisebbségek demokratikus követelményével.⁵⁴⁰ Az erdélyi zsidó népességgel szemben megnyilvánuló ellenségeskedés 1922 októberében nyílt erőszakba csapott át. Ferdinánd király és Mária királyné gyulafehérvári koronázási ünnepségével egy időben az ország nagyobb városaiban – köztük Kolozsváron, Nagyváradon is – diáksztrájkok törtek ki. A román egyetemi diákság a bizonytalan élethelyzet miatt, illetve a romániai, a magyarországi és lengyelországi xenofób példákat követve a *numerus clausus* romániai bevezetésében volt érdekelt.⁵⁴¹ Az erőszakos kolozsvári eseményeket követően báró Jósika Sámuel a Keleti Újságnak adott interjút, s a következőképpen foglalt állást a *numerus clausus*szal kapcsolatban. „Ellene mond a kultúra és a tudomány haladásának, amelyből az emberi szabadság értelmében mindenkinek egyformán joga van részesülni. A numerus clausus társadalmi visszafejlődésre vezet.”⁵⁴²

Szász Zoltán, akit a Tanácsköztársaság és az ellenforradalmi rendszer is börtönre ítelt a vörös- és fehérterror támadó cikkeiért, *Az erdélyi zsidóság választúton* című írásában a következőkben vázolta fel a zsidó–magyar összetartozás kérdését. „A trianoni béke nemcsak a magyarság jelentős részét szakította el politikailag a nemzet zömétől, de ezeknek a magyar határokon kívül rekedt nemzetrészeknek az emberállományát is problematikussá tette. Hogy kik tartoznak a magyarsághoz, ez a régi Magyarországon is gyakran bizonytalan volt. [...] Hisz a magyar városi polgárság legnagyobb része elmagyarosodó más nemzetiségűekből toborzódott össze, s mindig akadtak egyének, családok, sőt egész községek, amelyek mintegy csak fél lábbal voltak bent a magyarságban, de ezért senki sem vonta kétségbe, hogy egészében magyarok.” Példaként idézi erre a felvidéki szlovák kismemesség tetemes részét, a pozsonyi vagy a temesvári asszimilálódott németeket, s hozzáteszi: ha nyelvíleg össze is olvadtak más népek a magyar nyelvben, de nevükben, családi szocializációs kapcsolataikban gyakran megőrizték más nemzetiségi csoportokhoz való kötődéseiket. Ha tehát egy nagy

539 Weiss Sándor: *Igazi kereszténység, zsidóság és erdélyi magyar politika*. Napkelet, 1922. 3. évf. 1. sz. 6–9.

540 Dózsa Endre: *Magyarság és zsidóság*. Napkelet, 1922. 3. évf. 2. sz. 95–96.

541 Gidó: *Úton*, 2009. 42–54. A két világháború közti romániai antiszemitizmus történetéhez lásd továbbá: Miskolczy Ambrus: *A Vaszárda születése*. Századok, 2004. 147. évf. 4. sz. 845–874.; Nastasă, Lucian: *Antisemitismul universitar în România (1919–1939)*. *Mărturii documentare*. Cluj-Napoca, 2011.

542 *A magyarság a numerus clausus ellen*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 278. december 8. 3.

változás (mint Trianon) és egy új nyelvű és szellemű államhatalom (mint Románia) kérdőre vonja a nemzeti hovatartozást, akkor az egykor asszimiláns csoportok idővel kiléphetnek a régi nemzeti közösségből, és ismét szlovákká, románá, szerbbé válhatnak – írta Szász. A szerző szerint ez Erdélyben úgy néz ki, hogy a zsidóság (az északkeleti megyékbe újonnan bevándorolt galíciai zsidókat kivéve) teljesen magyarnak számít. Az új államok ebből kifolyólag olyan zsidósággal találták magukat szemben, akik a többségi nemzetekkel nem álltak sem politikai, sem kulturális kapcsolatban, csak a magyarsággal – amit azonban a többségek figyelmen kívül hagynak. Szász leírásában mindez így hangzik: Romániában „egy új nemzeti kisebbség, a zsidó született, amely azonban nem egyéb, mint egy második magyarság.”⁵⁴³ Zágoni István a magyar–zsidó kapcsolatokban a közös történelem szerepét emeli ki, amelyben a régi magyar állam liberális politikai intézményrendszere befogadta a zsidó betelepülőket, és jogokat biztosított számukra. Románia ezzel szemben megkérdőjelezte az egyén választási szabadságát, hogy ki mely kultúrközösséghez kíván tartozni. Zágoni a liberalizmust kéri számon a román politikán, majd deklarálja, hogy a magyarságnak továbbra is ezt a liberális hozzáállást kell képviselnie a zsidóság irányában.⁵⁴⁴

A magyar zsidó közösségek valódi szegregációja, illetve szétfejlődése 1918 után kezdődött. Az erdélyi zsidóság a következő években betagozódott ugyan az új állam politikai, gazdasági és társadalmi kereteibe, de nem vette át a román kulturális mintákat. Többségük, függetlenül világnézetüktől és identitásuktól, továbbra is magyar kultúrájú maradt, és a magyar vagy a magyar nyelven működő zsidó nemzeti intézményi struktúrák fenntartásában vett részt. Magyarság és zsidóság változó viszonyát az *aszinkronitás*, a *közösségi azonosságtudat*, a *csoportszolidaritás*, a *kettős identitás* és a *lojalitás* formálta. Az erdélyi magyar értelmiségi és politikai elit túlnyomó része a magyarság részének tekintette az erdélyi zsidóságot. Voltak eltérő vélemények is, amelyek az elidegenedés vádját fogalmazták meg. Egyes konzervatívokban a zsidó politikai aktorok Tanácsköztársaságban való részvétele váltotta ki a bizalmatlanságot, míg másokban az, hogy a politikailag és társadalmilag külön utat járó nemzeti zsidóságra a magyar pozíciókat veszélyeztető konkurens nemzetépítő és – ebből kifolyólag – ellenérdekelt gazdasági csoportként tekintett.

a) Az *aszinkronitás* olyan helyzetváltozást jelent, amely a valamihez képest való kicsinységet, a többletterhek igényét jelenti külső és belső kényszerből fakadóan, amely a többségi társadalommal szembeni hátrányból indulást, a kisebbségi lét lényegéből adódó handicapot próbálja kompenzálni. Egyaránt érvényes az asszimiláns és a cionista erdélyi zsidóság választott magatartására, azzal a különbséggel, hogy az előbbi csoport újra- és újratermeli az aszinkronitást. A nemzeti alapra helyezkedő erdélyi

543 Szász Zoltán: *Az erdélyi zsidóság választúton*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 118. szám, május 28. 1.; Szász Zoltán a zsidóságról vallott nézeteiről kimerítően ír: Szász Zoltán: *Magyarság és zsidóság*. Budapest, é. n.

544 *Minden zsidót reklamálnak*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 205. szám, szeptember 13. 1–2.

zsidóság az impériumváltást követően – főként intézményteremtésében (hitközség, sajtónyilvánosság) – mutatott fel komoly előrelépést, s bármekkora volt is a különbség, megtalálták a kapcsolódási pontot a regáti cionista szervezetekhez, illetve a könnyebb alkalmazkodás útjait a romániai viszonyok között. A zsidó nemzeti mozgalom részéről az aszinkronitás így fokozatosan eltolódott a vállalt önálló kisebbségi élet és a palesztinai zsidó államiság megteremtéséért folytatott háttérmunka irányába. A magyar kisebbség kötelékében megmaradt izraelitáknál – kettős kisebbségi helyzetükből adódóan – felerősödött ez a jelenség. Egyszerre kellett a magyar zsidóságnak *magyarságát* és ebből kifolyólag hiteltelennek látszó *román államhűségét* is bizonyítania.

b) A magyar kisebbség esetében a *közösségi azonosságtudat* egyszerre épült a nyelvre és a kultúrára. A zsidóságnál ellenben a közös nyelv szerepe (jiddis) sokkal kevésbé volt meghatározó. Az etnicitás újjáéledésében kulcsszerepet játszott viszont az a modernizált héber nyelv, amely a közép- és újkorban a vallási irodalom, a tudomány nyelve volt, valamint a vallási hagyományok és az ezzel összekapcsolódó egyetemes ókori történelmi tudat, a közös sors (Izrael népe) és az üldöztetés. A közös zsidó történelmi múlt feltárása, illetve az abba történő erdélyi betagozódás ideológiailag is fontos volt, s a „népi önismeret” közös jelszóvá vált. A modern héber nyelv terjesztése az önazonosságtudatra nagy hatást gyakorolt: már 1920-tól hébernyelv-kurzusokat indítottak (Szatmárnémeti, Beszterce, Marosvásárhely), illetve héber tanítási nyelvű óvodák, elemi iskolák kezdtek meg működésüket.

c) Az erdélyi zsidóságot a *csoportszolidaritás* ugyanúgy jellemezte, mint a magyar és a szász közösségeket. A hagyományosan a hitközségek köré tömörülő belső zsidó világ a vallási funkciók mellett kiépítette szociális, oktatási feladatainak intézményes kereteit is. A külső kényszerekre válaszul jogvédő irodákat, gazdasági és politikai érdekérvényesítő szervezeteket alakítottak. Éles határ nehezen húzható a magyar identitású és cionista zsidó magatartás közé, mert több esetben előfordult, hogy az előbbi csoporthoz tartozók adományoztak Palesztina építésére vagy zsidó árvagondozók részére.

d) Az impériumváltást követően a magyarországi zsidó közösségekben a dualizmus időszaka alatti asszimilációs stratégia válságba került, felerősödött a disszimiláció. Voltak, akik számára lehetséges alternatívaként a *kettős identitás* került előtérbe, mint például Farkas Mózes gyáros esetében. Ő az Országos Polgári Radikális Pártban magyar orientációjú volt, részt vett a Magyar Szövetség megalakításában, majd a palesztinai telepítések megszerzésére létrehozott országos bizottság társelnöke lett. Weiss Sándor több írásában is úgy foglalt állást, hogy a kettős kötődést nem lehet elvitatni a zsidóságtól. Az asszimiláns és a cionizmustól elzárkózó zsidóság származása miatt nem vonhatta ki magát az őt is érintő politikai és nemzetközi események hatása alól.

e) A *lojalitás* értelmezési kerete az összeomlást követően kibővült: kettős/többes, magyar és román állami, illetve kulturális elköteleződésekről beszélhetünk. A zsidó-

ság jövőképét több hatás is befolyásolta: a Magyarországra való odafigyelés, a budapesti revíziós politika, illetve a kettős kötődés és a változó mélységű román államhűség. A Monarchia időszakára jellemző ún. asszimilációs szerződés helyébe lépő disszimilációs folyamatban a kivárási, a nyelvi kötődés – de visszafogottabb magyar nyelvű kultúrafogyasztás – kapcsolta a zsidóságot immár a magyarsághoz. A kisebbségek közötti kapcsolat oldaláról tekintve úgy is értelmezhető ez a viszony, hogy két önálló kisebbség – magyarság és zsidóság – fogalmazza meg magát az állammal szemben, fenntartva egy bizonyos fokú összetartozás-tudatot. A nemzeti alapon szervezkedő zsidóságot ezzel szemben az jellemezte, hogy immár elsősorban a román állam felé fejtette ki aktivitását, szorosán ideértve az állam iránt tanúsított lojalitását – cserébe kollektív jogokat követelve magának. A politikai állásfoglalásoktól elzárkózó vallásos zsidóság (az ortodoxia egy része és a hászidok) állami lojalitása mindenkoron a vallási előírásokból következett.⁵⁴⁵

545 Gidó: *Úton*, 2009. 18–49.

6. INTÉZMÉNY- ÉS PROGRAMTÖRTÉNET, 1920–1922: A MAGYAR SZÖVETSÉG, AZ ERDÉLYI NÉPPÁRT, A MAGYAR NEMZETI PÁRT ÉS A FÚZIÓ

A vesztes világháború minden korábbi állapotot megváltoztatott Magyarország vonatkozásában, ami természetesen jelentős mértékben befolyásolta a magyar politikai szereplők gondolkodását és cselekvési lehetőségét. A történelminek nevezett Magyarország összezsugorodása a nemzeti identitásdiskurzus szinte minden elemét megkérdőjelezte: a történelmi hivatástól a kizárólagos államalkotó képességen át a magyarság befogadó jellegéig, utóbbi elsősorban Magyarországra volt jellemző, amikor a dualizmus korában megindult zsidó asszimilációs politikának véget vetettek. A változások jórészt azért vezethettek el új identitáspolitikai törekvésekhez, mert alapjaiban megváltozott az intézményes és a kulturális tér, amelyben korábban a nemzeti identitás kifejezésre jutott.⁵⁴⁶ 1918-ban a magyar nemzetépítésből kényszerhatás alatt olyan fejlett nemzettudattal bíró régiók szakadtak ki, amelyek magyarsága *kényszerközösség*-ként önálló kulturális és politikai intézményrendszert teremtett a két világháború között. Ezek a kisebbségi társadalmak, bár részesei az adott ország politikai közösségének, nem részesei a szlovák, cseh, román, szerb nemzetépítésnek. Ezekben az országokban a nemzetállamiság kiépítése éppen a magyar, német és zsidó közösségek társadalmi és gazdasági pozícióival szemben történt meg. A párhuzamos nemzetépítések és multietnikus nemzetállami keretek között kényszerközösségként tovább élő magyarságnak a következő kérdésekkel kellett szembenéznie a két világháború közti periódusban:⁵⁴⁷ 1) Milyen válaszok adhatók a nemzetállami kihívásokra, amelyek párhuzamosan érkeztek a budapesti és a bukaresti kormányzatoktól, illetve mit reagálhatnak a saját magyar társadalmukon belül zajló modernizációs folyamatokra?⁵⁴⁸ 2) Társadalmi és politikai szinten miként integrálódik a kisebbségi magyarság az új államalakulatba? 3) Milyen önálló intézményi formákat képes hosszú távon működtetni az őt érintő társadalmi, gazdasági, kulturális kihívásokra válaszolva? 4) Milyen múlt- és nemzetértelmezés segíti a magyar politikai közösség jövőbeni „egységét” a

546 Egry, *Etnicitás...* 2015. 109.

547 Bárdi Nándor: *A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938*. Kisebbségkutatás, 2007. 16. évf. 1. sz. 7–10.; Szarka László: *Kényszerközösségek és védtelen védhatalom*. In: Szarka László (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek*. Budapest, 2002. 17–30.

548 Bárdi Nándor: *Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára*. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, 2004. 251–274.

kisebbségi társadalomépítés folyamatában? A sikeres nemzeti mozgalom érdekében a belső struktúra, illetve a belőle eredő sajátos követelések (hagyományos földbirtokos elit, progresszívabb városi szellemi elit stb.) mennyiben tudták elérni, illetve mobilizálni a domináns többséggel szemben a mozgalom tagjait a nemzeti program kiteljesítésére?⁵⁴⁹

A kisebbségbe kényszerült romániai magyarságról szóló ismereteink az átmenetre vonatkozóan töredékesek. A kezdeti időszakban megfogalmazott politikai programok, tartalmak, formák és gondolatok a két világháború közti magyar intézményszerűsítésre, politikai gondolkodásra és cselekvésre, személyközi viszonyokra jelentős hatással voltak. Alapvetően változtak meg a politikai gondolkodás szemléleti, értelmező és értékelő struktúrái, s azok az uralkodó eszmék, amelyekre korábban értéket, intézményeket és eljárásokat építettek. Meg kellett fogalmazni azt a víziót, amelyen keresztül elképzelhető az erdélyi magyar politikai közösség Nagy-Románián belül. A kiútkeresésben konstruktívan kellett reagálni az intézményes érdekvédelem nyilvánvaló hiányaira. E tekintetben a romániai németek mintájára a hagyományos pártpolitika mellett egy pártok felett álló nemzeti szervezet létrehozásának gondolata merült fel. A húszas évek első felében egymással párhuzamosan futó politikai kezdeményezések és kiútkereső stratégiák születtek, amelyeknek főszereplői a cselekvés közben gondolkodó hivatásos és alkalmi politikusok voltak. A Magyar Szövetség a kulturális egységet és a pártok felettséget szimbolizálta, az Erdélyi Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt megalakítását két eltérő világnézet és taktika hívta életre.

6.1. A MAGYAR SZÖVETSÉG ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS A MAGYAR PÜSPÖKÖK ESKÜTÉTELE

1920 decemberének elején Kolozsváron került sor arra a bizalmas megbeszélésre a tisztviselői mozgalom vezetői között, amelyben a nyílt szervezkedés megindítása mellett döntöttek.⁵⁵⁰ Grandpierre a katonai parancsokság vezetőjétől, Petala tábornoktól december 30-án kért engedélyt tanácskozásra hatvan-nyolcvan fő részvételével a kolozsvári városháza üléstermébe 1921. január 9-re.⁵⁵¹ Az értekezlet engedélyeztetése tárgyában a következő kérvényt nyújtotta át. „A trianoni béke által a Romániához átkapcsolt területek magyar nemzeti kisebbségére nézve elérkezett az idő arra, hogy az adott helyzet lojális elismerése mellett érdekeinek képviselőit a román állam keretén belül és annak szuverenitása alatt megteremtsek az ország területére nézve a maga

549 Hroch, Miroslav: *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában*. Regio, 2000. 11. évf. 3. sz. 11–15.

550 Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes magyar párt megalakulásáig*. Magyar Szemle, 1928. 4. kötet, október, 131–132.

551 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Az erdélyi magyarság szervezkedésének bejelentése*. Nagyváradi Napló, 1921. január 1.)

kisebbségi szervezetét.”⁵⁵² Kérelmét azzal egészítette ki, hogy hasonló ülések megtartását tervezik Kolozsváron kívül is. Az előkészületekben Grandpierre vezetésével a lojalista csoport vállalta a főszerepet.⁵⁵³ A progresszívek közül Paál Árpádot és Zágoni Istvánt vonták be a közös munka első fázisába. A szervezet létrehozásának tervéről Grandpierre és Paál közösen értesítették Teodor Mihali megbízott minisztert.⁵⁵⁴

A magyarság politikai mozgósításában lendületet adó alakuló ülésről a két egymással konkuráló újság, az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* egyformán pozitívan számolt be. Az *Ellenzék* a következőket jegyezte le a tanácskozásról: felvonult Erdély közéletének régi és minden ismert fontos alakja, akik többségében a középosztályt és az értelmiséget képviselték (Grandpierre Emil, Költő Gábor, Paál Árpád, Kós Károly, Sándor József). Helyet foglalt továbbá az arisztokrácia néhány tagja (gróf Bánffy György, gróf Béli Ferenc), s a földbirtokos gazdákat és az erdélyi zsidóságot (Rosenberg Sándor) képviselők egy szűkebb csoportja. Az erdélyi magyar munkásság nem jelent meg a meghívás ellenére sem.⁵⁵⁵ Köszöntő beszédet Grandpierre mondott, aki a szervezkedés célját abban foglalta össze, hogy a magyarságnak olyan pozíciót kell elfoglalnia az új állam keretei között, amely számának, kulturális és gazdasági érdekeinek megfelel. A Magyar Szövetséget pártok, osztályok és felekezetek felett álló szervezetként jellemezte, amely minden magyart, székelyt és csángót magában foglal. Felszólalásában Sándor József arra mutatott rá, hogy az erdélyi magyar kisebbség számára „a jog az 1919. december 9-i párizsi és az 1918. december 1-i gyulafehérvári határozatokban van letéve”. A kisebbségi jogok gyakorlását egyfelől a készülő alkotmányrevízió vitájában betöltött aktivitástól, másfelől egy erős közjogi alapon nyugvó kisebbségi szervezet megalakításától tette függővé. Szólásra emelkedett a kolozsvári magyar zsidóság nevében Farkas Mózes, aki a helyi izraeliták csatlakozását jelentette be. Ravasz László a közös és egységes politikai cselekvés ünnepélyes fogadalmáról értekezett, Fekete-Nagy Béla volt kolozsvári alpolgármester és a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság tagja, Apáthy volt helyettese pedig arról beszélt, hogy a szervezkedés már hosszabb idő óta előkészítés alatt van. A nyílt politikai cselekvést korábban csak azért nem vállalhatták fel

552 *Szervezik a magyar nemzeti kisebbséget*. *Ellenzék*, 1921. 42. évf. 2. szám, január 4. 2.

553 A résztvevők között helyet foglalt: gróf Bethlen György, Grandpierre Emil, Kolosváry Bálint, Költő Gábor, Sándor József, Grois László volt törvényszéki bírósági elnök, 1921-től az *Ellenzék* főszerkesztője, Szász Endre, a kolozsvári *Újság* szerkesztője, Haller Gusztáv volt kolozsvári polgármester, Barthos Ferenc, Lichnovszky Ferenc, Makkai József, Szele Márton, dr. Nagy János.

554 *Szervezik a magyar nemzeti kisebbséget*. *Ellenzék*, 1921. 42. évf. 2. szám, január 4. 2.; *Magyar szervezőgyűlés*. *Keleti Újság*, 1921. 4. évf. 3. szám, január 4. 3.; *Az erdélyi magyarság kérvénye Petala tábornokhoz*. *Szabadság*, 1921. 47. évf. 3. szám, január 5. 1.

555 Jelen volt továbbá: Papp József, Barcsay Tamás, Fekete-Nagy Béla volt alpolgármester, Várady Aurél, Óvári Elemér, báró Bánffy Dániel, gróf Teleki Ferenc, Farkas Mózes, Huber Imre, Vass Emil, Petres Kálmán, Kovács Dezső, Péter Károly, Székely Viktor, Parlaghay Lajos, Nemes Ferenc, gróf Teleki Árvéd, Árkossy Lajosné, Török Bálint, Hevesy József, Havas László, Sámódi István, Bartók György, Nagy János, Szele Márton, Ferenczy Lajos, Kovács András. *Megmozdult Erdély magyarsága*. *Ellenzék*, 1921. 42. évf. 6. szám, január 11. 1–3.

– magyarázata szerint –, mert addig nem voltak meg a megfelelő vezető egyéniségek, akik mögé felsorakozhattak. Fekete-Nagy és Sándor József elismerésüket fejezték ki Grandpierre Emil iránt, akinek a politikai szervezkedés megkezdését megköszönték. Az ülésen az intézményesülés első lépéseit is megtették, amikor megalakították a Magyar Szövetség kolozsvári és Kolozs megyei tagozatát.⁵⁵⁶ Grandpierre javaslatot tett egy ideiglenes központi bizottság felállítására, amelyet a tavaszra tervezett nagygyűlés programjának előkészítésével bíztak meg.⁵⁵⁷ A delegálás eljárásrendjét úgy alakították ki, hogy a megyék magyar népességének számarányához viszonyítva húszezer lélek után egy-egy képviselőt delegálhatnak a helyi szervezetek. Az egybegyűltek a Szövetség alapszervezeteinek kiépítését, illetve egy sajtóosztály felállítását is elhatározták, amely a magyar nyelvű lapokkal való kapcsolattartást segítette; tagjai között volt Balogh Arthur, Kovács János és Alajos Domokos. A feladatok ellátásáért ideiglenesen a központi intézőbizottság huszonegy tagja felelt, amely a hivatalos megalakulásig a magyarság képviseletében eljár.⁵⁵⁸ A Csíki Lapok történelmi fontosságú lépésként értékelte a Szövetség zászlóbontását. Az Ellenzékhez hasonlóan az egység szándékát és a nem pártpolitikai szervezeti forma követelményét emelte ki. „Nem politikai pártalakulásról van szó, hanem a Romániához csatolt területek egész magyarságának egy táborba tömörítéséről, egyetlen magyar szövetségről, melynek tagja kell hogy legyen minden magyar, bármely hitvallású legyen is.”⁵⁵⁹

Az erdélyi magyar püspökök eskütétele a magyar politikai szervezkedés kiszélesítését eredményezte. A katolikus püspökök eleinte ahhoz ragaszkodtak, hogy fogadalmat csak azt követően tehetnek, amint a törvényhozás az állam és az egyház viszonyát tisztázandó jogszabályt megalkotta. A bukaresti kormány erőfölnyéből adódóan azal kényszerítette hűségesküre az egyházfőket, hogy a magyar iskolák állami támogatását az eskühöz kötötte. Saját helyzetüket tekintve a katolikus püspökök azért is bizonytalanok voltak, mert iránymutatást vártak a Vatikántól. 1921 elején gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök Rómába utazott, ahol a pápától felmentést kapott ko-

556 A kolozsvári és Kolozs megyei bizottság tagjai: Fekete Nagy Béla, Bartók György, Gabányi Imre, Hevesy József, Hirschfeld Károly, Nagy János, Kovács Kálmán, Nemes Ferenc, Óvári Elemér, Kovács Géza, Kós Károly, Szele Márton, Váradai Aurél, Jenei Aladár, Kisfaludi Árpád, Lichnovszky Ferenc, Bartók Ferenc, Makkai József, Huber Imre, Szabó József, Szilágyi András, Adorján Ákos, Albrecht Lajos, Bárdos Péter, Császár Gábor, Csiszár Gyula, Barcsay Tamás, Erdődy Imre, Ferenczy Lajos, Dózsa Endre, Gaál Elemér, Hankó Veress Károly, Naláczy István, Szentiványi József, Kovács András. Kolozsvár város és Kolozs megye a Magyar Szövetség alakuló közgyűlésén való képviselőjéül Bartók Györgyöt, Szele Mártont, Váradai Aurélt, Silay Istvánt, Matskássy Pált és Bárdos Pétert választotta meg.

557 Az ideiglenes központi bizottság tagjai: gróf Bethlen György, Dósa Endre, Ferencz József unitárius püspök, Grandpierre Emil, Grois László, Haller Gusztáv, Hirschler József, Kolosváry Bálint, Költő Gábor, Nagy Károly református püspök, Paál Árpád, Sándor József, Kirchknopf Gusztáv, Ferenczi Gyula, Papp József, gróf Teleki Árpád, Szász Endre, Zágoni István, Dálnoki Kovács Áron.

558 *A Magyar Szövetség megalakulása*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 6. szám, január 11. 1–3.

559 *Magyar Szövetség*. Csíki Lapok, 1921. 33. évf. 3. szám, január 16. 1–2.

rábbi uralkodójára tett esküje alól. Visszatérte után Majláth Gusztáv erdélyi, Glattfelder Gyula csanádi és Széchenyi Miklós nagyváradi püspökök bejelentették, hogy hajlandóak felesküdni Romániára, esküjük időpontját és helyszínét március 19-re tűzték ki a bukaresti királyi palotába. Teutsch szász lutheránus egyházfő is ugyanazon a napon tett esküt. A latin nyelvű eskü szövege magyar fordításban a következő volt: „A Mindenható Istenre és a szent evangéliumra hűséget esküszöm Ófelsége Románia királyának és engedelmisséget, minő egy püspökhöz illik. Megtartom a királyság törvényeit, és gondoskodni fogok róla, amennyire lehet, hogy alárendeltjeim is tiszteljék azokat. Az ország nyugalma és épsége ellen nem fogok semmiféle kísérletet tenni, és amennyiben tőlem függ, nem fogom megengedni ilyen akciókban való részvételt híveimnek. Isten és a szent evangélium engem úgy segítsen.”⁵⁶⁰ Az eskütétel azt eredményezte, hogy az egyházak az 1922/23-as évtől a korábbiaknál jelentősebb központi támogatásban részesültek, ami elősegítette az államon belüli integrációt is. A református egyház tizenegymillió, a katolikus tízmillió, az unitárius kétmillió, illetve a lutheránus parókiák kétszázötvenezer lej segélyben részesültek.⁵⁶¹

Az eseményt megelőzően egyeztető tárgyalásra került sor a kormány és a két legnagyobb egyház képviselői között. A felekezetek részéről jelen volt Majláth mellett Balázs András kanonok, illetve a református egyház képviselőjében Ravasz László és Kolosváry Bálint.⁵⁶² Majláth eskütételénél az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsát Balázs András mellett Gyárfás Elemér státusgyűlési tag képviselte. A ceremónián román részről Averescu miniszterelnök, Octavian Goga, illetve az udvari marsall, a királyi udvar minisztere, a ceremóniamester és a király őrnagy szárnysegéde volt jelen.⁵⁶³ Majláth három memorandumot nyújtott át az egyházi intézmények helyzetének tisztázása tárgyában. Octavian Goga kultuszminiszternek átadott emlékiratban a katolikus önkormányzat anyagi támogatását kérte, a másodikban a közoktatási minisztertől a státusi iskolák szabad működését követelte, a harmadikban – amelyet a református és az unitárius püspökök is aláírtak – a tanulmányi és nevelési célt szolgáló egyházi birtokok saját használatban maradását kérvényezte.⁵⁶⁴ A protestáns egyházak saját hatáskörben döntöttek az eskütételről. A református egyház igazgatótanácsának átiratára az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa 1921. március 29-i ülésén döntött a kérdésben, és megadta az engedélyt Ferencz József püspöknek az eskütételre. Tekintettel arra a körülményre, hogy a katolikus egyház vezetői a hűségesküt letették, illetve az Erdélyi Református Egyházkerület engedélyt adott püspökének, „az E. K. Tanács az erdélyi református egyházzal szolidaritásban” cselekedett. Ferencz József

560 *A katolikus püspökök letették az esküt.* Ellenzék, 1921. 42. évf. 58. szám, március 24. 4.; *A katolikus püspökök eskütétele.* Csiki Lapok, 1921. 33. évf. 14. szám, április 3. 1.

561 EUEGyl Kolozsvár, 74–920. (Egyházi sérelmek – 1920.)

562 *Az állam és a magyar egyházak tárgyalása.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 51. szám, március 17. 5.

563 *A katolikus püspökök letették az esküt.* Ellenzék, 1921. 42. évf. 58. szám, március 24. 4.

564 Marton József: *Az erdélyi római katolikus egyházmege intézményei a két világháború között.* Korunk, 2002. 13. évf. 4. sz. 21–22.

az esküt április 10-én, egy nappal a református püspök eskütételét követően – a magas életkorára tekintettel – Kolozsváron tette le. Egy emlékiratot is átnyújtott, amelyben a szabad vallásgyakorlás és oktatás biztosítását, illetve az unitárius alapítványi birtokok visszaszolgáltatását kérte.⁵⁶⁵

A püspöki beadványok nem előzmény nélküliek: a megelőző év augusztusában is közös memorandummal fordultak a kormányhoz. Az egyházfők akkori panaszaik között szerepeltek a kisajátított egyházi ingóságok és ingatlanok, a felekezeti iskolák működésének akadályoztatása és bezárása, a magyar tannyelv korlátozása. Goga a sérelmeket azzal negligálta, hogy Bukarestben nem vesznek figyelembe semmi olyan beadványt, amely a püspökök aláírását viseli. A miniszter arra hivatkozott, hogy a román állam gyakorolja a fő felügyelet jogát a felekezeti iskolák felett, és központi engedély nélkül nem tűr meg egyetlen egyházi iskolát sem, amely nem felel meg – a magyar országgyűlés által alkotott – 1868. XXXVIII., 1893. XXVI., valamint az 1907. XXVI. tc. előírásainak. A református püspökök azt válaszolták Gogának, hogy az 1907-es Apponyi-féle rendelet elvesztette jogalapját, mert azóta a nemzetközi jogszabályokba bekerült a nemzetiségi kisebbségek közjogi státusa, s ennek értelmében biztosítani kell a saját anyanyelven történő oktatást.⁵⁶⁶

6.2. GRANDPIERRE EMIL MAGYAR NEMZETI AUTONÓMIATERVE

A román politikai elit tagjai eltérően reagáltak a magyarság politikai szervezkedésének hírére. A Román Nemzeti Párt irredenta veszélyről beszélt, a bukaresti konzervatívok úgy vélték, hogy a magyaroknak a román pártok keretei között kellene keresniük a politikai kibontakozás útját. Ion I. C. Brătianu a liberálisok nevében a kisebbségi alapon történő szervezkedést kérdőjelezte meg: a magyarok és a románok küzdelmének nem nemzetiségi alapon kell állnia, hanem ideológiák és ügyek mentén, s mihelyt valamely fontos kérdésben politikai döntésre kerül sor, a magyarságnak meg kell haladnia az etnikai szempontokat. A magukat demokratáknak vallók a román demokratákkal, a konzervatívok pedig a román konzervatívokkal kell hogy együttműködjenek. Brătianu szerint ebben az esetben nincs szükség semmilyen magyar pártra. „Lehet-e ilyen alapon az ország általános érdekeivel megegyező álláspontot kialakítani? Mi úgy véljük, hogy nem engedhető meg a zsidó kisebbségi szervezet, épp így nem fogadható el a kisebbségi alapon történő szervezeti forma. A kisebbségi államtikárság felállítása pedig további problémát jelent, mert arra egyesek etnikai kisebbségi szerve-

565 Az egyház képviselőjében jelent volt: báró Petrichevich-Horváth Kálmán és dr. Ferenczy Géza főgondnokok, Gálfi Lőrinc helyettes főjegyző, Kovács Kálmán helyettes egyházi és püspöki titkár. A román állam képviselőjében jelen volt: dr. Petru Metes, Kolozsvár prefektusa. EUEGYL Kolozsvár (Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa gyűléseiről vezetett jegyzőkönyv 1918–1925. 3–5. E. K. Tanács ülés jegyzőkönyve – 1921. március 29., április 8. és 10.)

566 Rendelet a magyar oktatás megfojtására. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 15. szám, január 23. 3.

zetként tekinthetnek.⁵⁶⁷ A kisebbségi államtitkárságról szóló tervezetről a képviselőház hetekig tartó vitát folytatott, s bár az alintézmény megszervezését az Averescu mellett álló többség 1921. február végén elfogadta, a gyakorlatban nem valósult meg.⁵⁶⁸

Grandpierre Emil cikksorozatban ismertette a szervezkedés stratégiáját a januári előkészítő ülést követően. A politikai iránymutatást az Ellenzékben közölte, amit a Csíki Lapok is átvett.⁵⁶⁹ Grandpierre a romániai magyarok ideális politikai elhelyezkedését Erdély széles körű autonómiájában jelölte meg, amely az új állam föderális berendezkedését vizionálta. Véleménye szerint Erdély évszázadokon át tartó viszonylagos önállósága, fejlett jogi, politikai, gazdasági, kereskedelmi, oktatási intézményrendszere, sokszínű kulturális élete és a három nemzet meg a négy vallás közjogisága erre kellő alapot adhat. Grandpierre mégis az etnikai autonómiát jelölte meg reálisabbnak, mert elképzelhetetlennek tartotta az átmeneti állapotban Románia föderalizálását, ahol Erdély, Dobrudza, Bukovina és Besszarábia saját közigazgatási egységeket alkotnak. Indoklásában az áll, hogy az erdélyi román politikai elit felülírta a háború előtt Tisza Istvánnal folytatott tárgyalásokon hangoztatott „Erdély az erdélyieké” programot. Grandpierre a bizonytalan kimenetelű föderális út helyett az etnikai elvet követő autonómiát nevezte meg lehetséges alternatívának: „Gondolatom szerint egyedül kielégítő megoldás a nemzeti autonómián való elhelyezkedés.”⁵⁷⁰ A nemzeti autonómiát a párizsi békeszerződések kisebbségekre vonatkozó pontjaiból vezette le. A nemzetközi szerződés megalkotta a kisebbség jogi kategóriáját, illetve a kisebbségi egyezmények kötelezték az új államokat a nemzetiségek jogi védelmére és kultúrájuk, oktatásuk, gazdasági fejlődésük szabad biztosítására. Grandpierre a nemzetközi szerződésben foglaltakra hivatkozva azt a következtetést vonta le, hogy az kellő alapot nyújt a kollektív jogokkal felruházott nemzeti kisebbség elismeréséhez. „Így történt a nemzeti kisebbség, mint közjogi tartalmi közösség megalkotása, jogainak biztosítása s azok gyakorlásának nemzetközi ellenőrzése, tehát nemzetközi védelem alá helyezése.” Az autonómia megteremtéséhez a jogi feltételeket biztosítottak vélte, s az autonóm közigazgatás kiépítését az etnikailag vegyes területeken pusztán technikai kérdésként és annak biztosítékát – kissé naivan – a kölcsönös jóakarásban látta. Grandpierre az osztrák szociáldemokrata Karl Renner nemzeti-kulturális autonómia-elképzeléséhez hasonlóan a területi és a személyi autonómia együttes kiépítését javasolta. A parlamenti képviselőlet dolgában úgy vizionálta, hogy minden nemzeti kisebbség maga választja képviselőit a népesség arányának megfelelően. Az igazgatási kérdésekben a területi elv érvényesülését proponálta. A nemzeti autonómia megteremtésének sikerességéhez két feltételt támasztott: a többség részéről találjon meghall-

567 *Brătianuék és a magyar szervezkedés*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 10. szám, január 16. 4.

568 *Megszavasták a nemzetiségi államtitkárságot*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 39. szám, február 22. 2.

569 Csíki Lapok, 1921. 33. évf. 4. szám, január 23. 1.; 5. szám, január 30. 1.; 8. szám, február 20. 1.; 9. szám, február 27. 1.;

570 Grandpierre Emil: *A magyar szervezkedés irányai*. II. Ellenzék, 1921. 42. évf. 12. szám, január 19. 3.

gatásra a kisebbségek igénye, illetve legyenek együttműködő államok egy kedvező nemzetközi helyzetben.⁵⁷¹

Grandpierre autonómiatervében az egység elve szerint bennefoglaltatott az egész romániai magyar politikai közösség, társadalmi osztályokra való tekintet nélkül magyarok, csángók és székelyek egyformán. Grandpierre ugyanakkor minden magyar figyelmét felhívta a várható politikai támadásokra és irredenta vádaskodásokra, amelyet a nevükben vissza is utasított. Érveit a nemzetközi békerendszer dokumentumaira alapozta, amelyek értelmében az új állam területi integritásának tiszteletben tartására intette a kisebbségi magyarságot, ellenben a többségtől elvárta a kisebbségi jogok tiszteletben tartását.⁵⁷² A demokratikus politikát összekapcsolta az önrendelkezéshez való joggal, minden etnikai, felekezeti és osztálykülönbség mellőzésével. Úgy vélte, hogy miután a háborús „kavargás elül [...] bizonyos, hogy a demokrácia lesz az uralkodó gondolat, amely végre fogja hajtani valamennyi kultúrállam közös szuverenitásba foglalását”. Teodor Mihali miniszter egyik kijelentését hozta fel példaként, aki azzal üdvözölte a magyar mozgalom megindítását, hogy a magyarok és a románok ettől kezdve intézményes keretek között tárgyalhatnak. Grandpierre ezzel legitimálva érezte a Magyar Szövetség szervezeti formáját. A pártpolitikai aktivitást és a parlamenti részvételt továbbra is elhamarkodott lépésnek tekintette, azt csak megfelelően előkészítve és a többi nemzetiségi kisebbséggel kooperációban tartotta hatékony eszköznek.⁵⁷³

Szintén 1921-ben készülhetett el a Magyar Szövetség égisze alatt egy máig ismeretlen szerző átfogó javaslata *A magyar autonómia vázlat*a címmel. A dátum is ismeretlen, de a tartalma lényegében megegyezik a Grandpierre Emil által felvázoltakéval. A tervezet két pontot fektet le: 1) a magyarság igényei nem szeparációs törekvések. A magyarok területi autonómiát igényelnek, s egy kedvező politikai helyzetben Románián belül Erdély autonómiáját. 2) A jogfolytonosság igényéből fakadóan a fejlettebb erdélyi közigazgatási rendszer megtartása és a centralizáció elvetése, amely sérti az autonómia elvét. A Magyar Szövetség négy területen kívánt autonóm jogosítványokat a kisebbségek részére: az állam tartsa tiszteletben a felekezetek belső intézményrendszerét, legyen független és szabad a felekezeti oktatás, a nemzetiségi településterületeken szükséges az autonóm közigazgatás, az igazságszolgáltatásban – a közigazgatási beosztáshoz alkalmazkodva – biztosítsák a kettős, a román és magyar nyelvhasználatot. Az autonóm terület meghatározásában három típust különítettek el: 1) az összefüggő egységes nyelvű nagyobb területeket, amiből kettő is van: a) Maros, Csík, Ud-

571 Grandpierre Emil: *A magyar szervezkedés irányai*. III. Ellenzék, 1921. 42. évf. 13. szám, január 21. 2.

572 Grandpierre Emil: *A magyar szervezkedés irányai*. IV. Ellenzék, 1921. 42. évf. 14. szám, január 22. 3.; Grandpierre Emil: *Magyar Szövetség és irredenta*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 33. szám, február 15. 2.

573 Grandpierre Emil: *A magyar szervezkedés irányai*. V. Ellenzék, 1921. 42. évf. 15. szám, január 23. 2.

varhely, Háromszék megyék, Brassó, Kis- és Nagy-Küküllő megyék Székelyföldhöz csatlakozó területei, a Maros völgyén, Aranyosgyéresen át Aranyosszékkal, Kolozsvárral, Kalotaszeggel összekapcsolva; b) Ugocea, Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Csánád megyék határszéli területei a városokkal együtt; 2) az ún. kisebb nyelvszigeteket és 3) beékelte egyes községeket. A tervezet közigazgatási modelljének sajátossága, hogy a nem belügyi közigazgatás kinevezett tisztviselőire is a nemzeti kisebbség központi képviselője tehet javaslatot, és ezek tevékenységét a képviselő-testületek és törvényhatóságok ellenőrizhetik. A romániai magyarság először 1922-ben vesz részt a romániai parlamenti választásokon, és a megszerezhető nemzetiségi mandátumokra vonatkozóan két eljárást javasoltak: a tömbmagyar területeken választási kerületek kialakítása, amely fordított helyzetben 1918 előtt a románok követelésével volt azonos, illetve a romániai magyarok arányához kötött kisebbségi mandátumok kiosztása.⁵⁷⁴

6.3. A „POLITIKAI-KULTURÁLIS KÖZÖSSÉG” IGÉNYE: MAGYARSÁG, ZSIDÓSÁG, MUNKÁSSÁG

Minden történelmi korszaknak megvannak a kulcskérdései és jelképei, amelyeket maguk a szereplők teremtenek meg, amiképpen tartalmat is tőlük, a sajátos társadalmi törekvéseiktől, közösségi magatartásuktól és szellemi habitusuktól kapnak. A magyarság történetében az első világháborút követő korszak egyik kulcskérdése a magyarság, munkásság és zsidóság együttállásának ügye, vagyis az, hogy a munkásság és a zsidóság miként és milyen célok mentén vonható be (bevonható-e egyáltalán?) a kisebbségi társadalom, vagyis a magyar politikai közösség kereteibe. A magyar kisebbség politizáló köreiből élénk vita folyt az „egy politikai közösség” megteremtése igényéről. Az erdélyi zsidóság magyarságtól való eltávolodása, román asszimilációja vagy önálló nemzeti kisebbséggé válása a nemzetiségi kérdés egyik fontos polémiájaként jelentkezett a húszas években.

Az Országos Magyar Párt 1922-es megalakulása előtt – és azt követően is – a magyar–zsidó viszonyról kibontakozó vita a magyar és zsidó lapok hasábjain lényegét tekintve arról szólt, hogy kiket lehet a magyarsághoz tartozónak tekinteni. A Keleti Újság ebben a vitában a következő véleményen volt: „A magyarság pártformációkba tömörül, ezek a pártok azonban a munkásság pártjával szövethetnek tud. A koalíciók alapját kölcsönösen megkapják abban, hogy mindkettő a népjogokért küzdenek.”⁵⁷⁵ A Magyar Szövetség előkészítő ülésén a huszonegy főből álló intézőbizottságban két helyet tartottak fenn az erdélyi zsidó szervezetek részére. Egyetlen kikötést fogalmaz-

574 Bárdi Nándor: *Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. (A magyar elképzelések 1918–1940).* In: Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában.* Budapest, 2000. 362–363.

575 *Az aktivitás és a munkásság.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 4. szám, január 6. 1–2.

tak meg, azt, hogy a két státusra a nem cionista zsidóság képviselőit várják. Mint arról korábban szó volt, a zsidó közösségen belüli politikai különbségek részben abban mutatkoztak meg, hogy míg a cionisták a zsidó nemzetépítésben és a Palesztina-munkában látták fejlődésüket garantálni, addig az asszimilált zsidóság döntő része a magyar nemzetépítés intézményes keretein belül történő szabad politikai cselekvésben, kultúrában, gazdaságban való kiegyenlítődésként látta biztosítottjának a jövőjét.⁵⁷⁶ Az összetartozás érzetének fenntartása morális kötelesség is volt. A Napkeletben Paál Árpád erről a következőképpen ír: „Vallásszabadságnak, nemzeti egyenjogúságnak, népek világbeli egymásmellettsége megértésének, közös kultúrák kifejlődésének ősi talaja volt a mi környezetünk. Ilyen környezetből való beidegződésünk például az is, hogy az Ázsia keletéről Európa közepébe sodort magyarságnak egyazon sorsneműsége van a közöttünk élő zsidósággal. Mindketten hazát keresünk hol más nép szívében, hol a föld valamely pontján.”⁵⁷⁷ A Keleti Újság szerkesztői a Szövetség alakuló ülését követően felkeresték a kolozsvári zsidóság vezetőit, s kérték csatlakozásukat az új formációhoz. A kolozsvári zsidóság egyik vezetője – nevét az újság nem ismerte – a következőket nyilatkozta: „Mi, erdélyi magyar kultúrájú haladó zsidók úgy érezzük, hogy [...] a haladó zsidóság nem mehet együtt ezzel [ti. a cionista – F. N.] a zsidósággal. [...] A fajiság tényénél sokkal dominálóbbnak tartja politikai cselekvésében kultúrájának, anyanyelvének a védelmét és a gazdasági kiegyenlítődésként való törekvést. A magyarsággal minden tekintetben azonos jogokra van szükségünk, nemcsak hasonlókra, hanem ugyanazokra. [...] Mi túl vagyunk a fajiság dogmatikus értelmezésén, s egyedül a kultúránk az, amelyért küzdeni akarunk minden támadással szemben. [...] Mi a magyar szövetségben belül akarjuk megszervezni a zsidóságot. A magyar szövetség címéből éppen azért maradt ki a nemzeti szó, hogy a más fajhoz tartozó, de magyar kultúrájú tömegek számára is módot adjanak a csatlakozásra.”⁵⁷⁸

Az OMP 1924 decemberében megtartott brassói nagygyűlésén Barabás Béla által előterjesztett határozati javaslatában a közös anyanyelvet, kultúrát és szokásokat emelte ki a politikai-kulturális összetartozás feltételeként „Mondja ki a Magyar Párt, hogy a Romániához csatolt volt magyar területek zsidóságát, amely hű maradt magyar anyanyelvéhez, műveltségéhez, kultúrájához és régi magyar szokásaihoz, a romániai magyarság integráns egységébe tartozónak tekinti. És míg egyfelől a zsidóság összes magyar érdekeit a Magyar Párt – mint eddig is – testvéries közérzéssel felkarolja, támogatja, és azokért, mint saját kisebbségi ügyeiért dolgozik, úgy másfelől elvárja, hogy a magyar zsidóság a Magyar Párt alkotmányos keretén belül a régi hűséggel és lelkesedéssel vesz részt a Magyar Párt áldozatkész tevékenységében és erélyes küzdel-

576 *A nem-cionista zsidóság szervezkedése*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 7. szám, január 12. 4.

577 Paál Árpád: *És fölkel a nap*. Napkelet, 1920. 1. évf. 1. sz. 3.

578 *A nem-cionista zsidóság szervezkedése*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 7. szám, január 12. 4.

meiben.”⁵⁷⁹ A párt mindenki számára lehetőséget kínált a taggá váláshoz, aki magát származásánál vagy műveltségénél fogva magyarnak vallotta. A döntés politikai értékelése és eredménye eltérő volt. Barabás és az OMP elitje által is támogatott javaslat-hoz a zsidóság képviselőjében Hunyad megye küldöttjeként Leitner Mihály és a kolozsvári gyárigazgató, Székely Viktor szóltak hozzá. Leitner a következőket mondta: „A zsidóságnak kétezer éves múltjában igen sok tapasztalata gyűlt össze az impérium-váltások dolgaiban. Ma nem áll új helyzet előtt. [...] Bábok-e a magyar zsidók, vagy gondolkodó lények, s lehet-e őket rendeletekkel ide-oda tologatni az emberi műveltség csoportjai között? [...] A magyar zsidó magyar magyar akar maradni, és hiába tiltják el a magyar iskoláktól, ettől eltántorítani a zsidóságot nem lehet. [...] Tudassa, hogy a magyar zsidóság utolsó leheletéig kitart a magyarság mellett.” Székely rövidre fogta beszédét, mert úgy látta, hogy maga a kérdés nincs jól megfogalmazva: „Hiba, hogy zsidókérdésről beszélünk, hogy a zsidóságról a magyarságon belül külön megemlékezünk.” A nagygyűlést követő cionista reakciók hevesen támadták az OMP határozatát és a gyűlésen felszólaló zsidókat. Fischer József, a Zsidó Nemzeti Szövetség elnöke politikai tévedésnek értékelte Barabás indítványát. Szerinte „az utolsó öt esztendő megváltoztatta a világ képét és keresztülgázolt a történelem, az asszimilációs politika mentalitásán is. Az itt élő zsidóság [...] visszatért a maga népiségéhez, nem vallja magát sem magyar, sem román nemzetiségűnek, csakis zsidónak. [...] A brassói nagygyűlésen megnyilatkozott zsidó delegátusok [...] vajmi kevés érintkezési pontot tartanak fenn a zsidósággal, és nem a zsidóság nevében beszélnek.” A határozat romboló hatását emelte ki, amely szerinte nem használ a magyarság megerősítésének, viszont nehezíti a zsidóság helyzetét, s bátorítja a románságba való beolvadást. A helyesnek vélt út ezért a két egyenrangú népkisebbség együttműködése a jogokért való küzdelemben az egymás mellett, de nem egy táborban való elv alapján.⁵⁸⁰

A brassói gyűlés határozata az OMP működése alatt érvényben maradt, s a párt és az erdélyi zsidóság közti közeledésének és együttműködésének lehetősége – például az oktatás vagy a zsidó diákokat ért antiszemita támadások ügyében – a későbbiekben is fennállt.⁵⁸¹ Az antiszemitizmus problémakörével azonban az OMP saját közösségén belül is szembetalálta magát, amikor a harmincas évek elején a párt jobbszárnyát képező Gyárfás Elemér, Paál Árpád és Sulyok István Erdélyi Lapok címen elindították a keresztény magyar politikai napilapot, amelynek már az első számában az állítólagos zsidó sajtóhatalomról és az erdélyi magyarságnak a zsidók általi kihasználásáról volt szó. Működésük árnyékot vetett az OMP-re, annak ellenére is, hogy véleményük nem tekinthető a párt hivatalos álláspontjának. Gróf Bethlen György elnök, Jakabffy Ele-

579 *Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok*. Magyar Kisebbség, 1924. 4. évf. 1. szám, január, 30.

580 *A Magyar Párt és a zsidóság*. Új Kelet, 1924. 7. évf. 281. szám, december 16. 1–2.

581 György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Doktori disszertáció, ELTE, Budapest, 2006. 60–62.

mér, Krenner Miklós liberálisabb szellemiséget képviselő politikusok többször is egyértelművé tették, hogy az OMP minden zsidó előtt nyitott, aki a magyar közösséghez tartozónak érzi magát.⁵⁸² A budapesti Népies Irodalmi Társaság által Bethlen István miniszterelnöknek megküldött jelentés 1925 januárjában a zsidóság jövőjére borúlátó következtetéseket vont le: az erdélyi zsidóság többsége rövid időn belül elszakad a magyarságtól, és vagy a román asszimiláció útjára lép, vagy önálló nemzeti utat keres. A román hatalom az impériumváltás után azonnal megadta a választ a disszimilálás, tehát a zsidók magyarokról való leválasztásának szándékával.⁵⁸³

Az első világháborút követően a magyar kisebbségi vezetők a munkásosztály magyar nemzetbe kovácsolásának igényével álltak elő. Szándékukban több ok játszott szerepet: a századfordulótól óta napirenden lévő szociális követelések és a munkavállalói jogok megoldatlansága; a világháborús tapasztalat és a fronton radikalizálódott munkás hátterű katonák életkörülményeinek javító szándéka; a forradalmak követeléseinek gyakorlatba ültetése a nagyobb társadalmi egyenlőség jegyében, amit elsősorban a Szövetség progresszív, baloldali gondolkodású tagjai képviseltek, vagy – ezzel ellentétben – a kommunizmustól való félelem, amely végleg elszakíthatja a munkásokat a nemzeti mozgalomtól. A szociáldemokraták politikai támogatottsága is szerepet kapott, ami jelentős befolyást gyakorolt a magyar városi munkásságra. A Magyar Szövetség számított az erdélyi magyar munkásság csatlakozására. Grandpierre abban a reményben szólt a munkásokhoz, hogy „a kivívni kívánt cél teljes együttműködésre fogja bírni a munkásságot is”.⁵⁸⁴ Az erdélyi magyar szociáldemokraták szervezetileg nem csatlakoztak a Magyar Szövetséghez, amit az Újság a következőképpen kommentált: a munkásság többször kifejezte, hogy nem vesz részt a szerintük nacionalista Magyar Szövetség szervezkedésében, akik azzal utasították el az együttműködést, hogy nem szűntek meg a feudális viszonyok az erdélyi magyar társadalomban. Az Újság azt az ellenérvet hozta fel, hogy a magyar kisebbség a romániai politikai rendszer és a magyar társadalom demokratizálásáért küzd az állampolgári egyenlőség és a szociális jogok széles körű kiterjesztése érdekében. A magyarság nem a nacionalizmus talaján áll, hanem egy kisebbségi alapon, s ezért az erdélyi magyar munkásságnak már nem a magyarországi polgári pártokkal kellene küzdenie, mert a korábbi törésvonalak a világháború után eltűntek, átalakultak.⁵⁸⁵

582 Horváth Sz. Ferenc: *A romániai Országos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz a harmincas években*. Magyar Kisebbség, 2003. 8. évf. 28–29. (2–3.) sz. 368–386.

583 Gidó: *Úton*, 2009. 92–93.

584 *A Magyar Szövetség megalakulása*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 6. szám, január 11. 1–3.

585 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*A magyarság kisebbségi harcában a munkásságnak részt kell venni*. Újság, 1921. január 21.)

6.4. A MAGYAR SZÖVETSÉG VIDÉKI MEGINDÍTÁSA

A Magyar Szövetség januári felhívása – az aktivitást sürgető korábbi hangokkal ellentétben – hitelt érdemlő kezdeményezésnek bizonyult az erdélyi magyarság széles körében, amit nem magánakciónak, hanem országos jelentőségű lépésnek ítélték. A szövetség előkészítő munkálatai a kiforratlan politikai stratégia és a hatósági korlátozások következtében minden előzetes várakozás ellenére csak lassan indulhattak meg. Peta-ta tábornok hetekig nem engedélyezte a Magyar Szövetség ideiglenes központi bizottságának ülését, illetve nem adott engedélyt a vidéki ülések megtartására a hadiállapot-ra és a kivételes rendszabályokra hivatkozva.⁵⁸⁶

Elsőként a temesvári magyarság csatlakozott a Magyar Szövetséghez. A szervezet megalapításában az 1918 előttről is ismert helyi politikai és szellemi vezetők tagjai mellett a temesvári nem cionista zsidó közösség is részt vett. A szövetség általános céljainak elfogadását követően megválasztották a helyi elnökséget és a kolozsvári nagygyűlésre küldendő delegáltakat.⁵⁸⁷ Az elnök Szabolcska Mihály lett, aki 1898 és 1928 között szolgált a temesvári magyar református eklézsiát. A századforduló konzervatív irodalmának népszerű egyénisége volt, akit elsősorban Ady Endre „ellenfeleként” tartottak számon.⁵⁸⁸ Szabolcska az elnöki posztot nem sokáig töltötte be, részben betegsége, részben a Jósika-ügy miatt, amelyben kritizálta a báró lépését, és novemberben ki is lépett a Szövetségből.⁵⁸⁹

Háromszék megyében, Sepsiszentgyörgyön 1921. február 23-án került sor a Magyar Szövetség helyi alakuló ülésére. A gyűlés jegyzőkönyvében nagy gonddal sorolták az egybegyűlteket. Háromszék valamennyi települése egy-egy főt delegált. A helyi újság tudósítása szerint négyszáz fő vett részt az alakuló ülésen.⁵⁹⁰ Báró Szentkereszthy

586 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Elnémítás*. Keleti Újság, 1921. február 12.)

587 Alelnök: Fülöp Béla, titkárok: Ujvári és Kubán Endre. A kolozsvári nagygyűlésre temesvári küldöttként Szabolcska Mihályt, Fülöp Bélát és két további személyt, Pogány Mihályt és Székely Lászlót választották meg. *Temesvár magyarsága csatlakozott a Magyar Szövetséghez*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 39. szám, február 22. 3.

588 Pomogáts Béla: *Temesvár a magyar irodalomban*. Forrás, 2016. 48. évf. 4. sz. 53.

589 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Szabolcska Mihály kilépett a Magyar Szövetségből*. Nagyváradai Napló, 1921. november 6.)

590 A sepsi járásból 34, kézdi járásból 22, az orbai járásból 10, a miklósvári járásból 11 fő jelent meg. Foglalkozásukat illetően többségében voltak a birtokos gazdák és a földművesek, de az érdeklődők között voltak lelkészek, kereskedők, iparosok, orvosok, tanítók, állásukat veszített tisztviselők és bírók is. Továbbá Felsőcsernátonból az elemi iskola igazgatója, Orbán Balázs nyugalmazott államvasúti főkalauz, Barótról a helyi kereskedők, iparosok, szeszfinomítók, olvasókör egy-egy képviselője, illetve a helyi takarékpénztár vezetője foglalt helyet. Előpatak gyógyfürdő birtokosság egy küldöttje, a najtai olvasóegylet, kereskedő és iparosok képviselői, illetve az ott székelő Erdővidéki Takarékpénztár Rt. vezérigazgatója, Bedő József, a nagybaconi kereskedők, a helyi Hangya Szövetkezet, hitelszövetkezet és takarékpénztár vezetői vettek részt a szövetség megalapításában Ferenczy Géza szervezésének hatására. Sepsiszentgyörgy város lakosai, intézetei, egyesületei és testületei nevében közel 100-an aktivizálták magukat, többek között Bálint Dénes volt polgármester, a Székely Mikó Kollégium előljárói, a Székely Nemzeti

Béla nyugalmazott főispán megnyitó beszédében a meghívottak figyelmét arra hívta fel, hogy a kétmillió magyar kisebbség akkor érhet el eredményeket, ha párt- és felekezeti ellentéteket félretéve egyesül a magyarság kulturális, gazdasági és szociális érdekei védelmére. Török Andor volt alispán ismertette a Magyar Szövetség programját. Elfogadtak egy határozatot, amelyben kimondták, hogy Háromszék megye székelysége önmagát „Románia területén élő egész magyarsággal elválaszthatatlanul azonosnak és egynek tudja és vallja.”⁵⁹¹ Döntés született a Szövetséghez való csatlakozásról, a vármegyei szervezet százfős megyei bizottsági tagjainak és elnökének, báró Szentkereszthy Bélának a megválasztásáról, a központi állandó választmány megyei delegáltjairól⁵⁹² és a kolozsvári nagygyűlés szavazati joggal bíró megyei megbízottairól⁵⁹³. A megyei szervezet központját Sepsiszentgyörgyön jelölték ki. Az ülés alatt Szentkereszthy Bélához levél érkezett a helyi szociáldemokratáktól, akiket Ehrich Sándor jegyző, Székely Géza ideiglenes párttitkár és Fekécs Tivadar szervező bizottsági elnök képviselt. Kijelentették, hogy az ösztönösség a nemzetköziség és az osztályharc alapján áll, ezért tiltakozik minden olyan szervezkedés ellen, amely a munkásság közötti faji és nemzetiségi gyűlöletre adhat okot. A Magyar Szövetséghez a helyi munkásság szervezetiileg ezért nem csatlakozhat – jelentették ki a szociáldemokraták.⁵⁹⁴

IV. Károly magyarországi visszatérésének kísérlete 1921 áprilisában belpolitikai konfliktust okozott Romániában, amely a Magyar Szövetség kezdeti kibontakozását is megakasztotta. A félelem légköre uralkodott el a kisantantállamok kormányain, amelyek a párizsi békerendszer megingásától tartottak. A magyarok vezetőit a román politikai elit bizalmatlansággal és irredentizmussal vádolta. A bánági származású román újságíró és parlamenti képviselő, Constantin Savu az országgyűlésben interpellálta a kormányt. Elmondta, hogy Magyarország határrevízióra készül, amelynek érdekében revíziós propagandairodákat működtet Belgrádban, és ilyet készül felállítani Bukarestben is. A képviselő a budapesti revíziós politika és az erdélyi magyarság szervezkedése között vont párhuzamot, amikor a Kós–Zágoni–Paál-röpiratból idé-

Múzeum vezetői, a kaszinó igazgatója, illetve a szeretetház, a gazdakör, az erdőbirtokosság, a vasutasok, a kereskedők, az iparosok, a pénztári intézetek, a vadászok stb. egy-egy reprezentánsa. Kézdivásárhely 30 főt delegált a helyi társadalom képviselőiben, amelynek vezetője dr. Török Andor volt háromszéki alispán, Szöcs Károly birtokos és Oláh Dániel főesperes voltak. MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Magyar Szövetség Háromszék vármegyei értekezletének jegyzőkönyve*. Sepsiszentgyörgy, 1921. február 23.)

591 *Megalakult a Magyar Szövetség Háromszék megyei csoportja*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 45. szám, március 1. 2.

592 Ferenczy Géza ügyvéd, unitárius főgondnok, dr. Török Andor volt alispán, birtokos, vásárhelyi lakos, dr. Hindlleder Jenő volt vármegyei főügyész, sepsiszentgyörgyi lakos.

593 Szentkereszthy Béla, a Magyar Szövetség Háromszék vármegyei tagozatának elnöke, dr. Ferenczy Géza, dr. Török Andor, dr. Hindlleder Jenő, Csutak Vilmos, a sepsiszentgyörgyi Székely Míró Kollégium igazgatója, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, a választmány tagja, Bogdán Arthur, a Háromszéki Takarékpénztár Rt. vezérigazgatója, Kováts Kálmán volt járásbíró.

594 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Magyar Szövetség Háromszék vármegyei értekezletének jegyzőkönyve*. Sepsiszentgyörgy, 1921. február 23.)

zett. Az autonómiáról szóló célkitűzést államellenes magatartásnak ítélte, és azt feltételezte, hogy a magyarok merényletsorozatra készülnek román lakosok ellen. Octavian Goga kultuszminiszter válaszolt az interpellációra. Kijelentette, hogy „az Erdélyben tapasztalható összes mesterkedések a magyarok túlzó természetének tulajdoníthatók, amely különben még a progresszívebb magyarok ellen is üldözésben nyilvánul. Bizonyíték erre az ismert szociológus, Jászi Oszkár esete, aki azért, mert baráti érzéseinek adott kifejezést a Magyarországgal ellenséges állapotban volt népek iránt, ma kénytelen idegen országban bolyongani. A magyar püspökök, akik megtagadták a hűségesküt Románia iránt, még ma is püspöki székekben ülnek.” A Román Nemzeti Párt képviselői, Teodor Mihali, Iuliu Maniu és Emil Hațieganu – akik ebben az időszakban megpróbálták egyesíteni az erdélyi román ellenzéki pártokat a földreform vitája és az erdélyi román igények Bukaresttel szemben történő érdekérvényesítése ügyében – a kormánytól az ország területi integritásának védelmét követelték. Az ellenzéki párt azt vélte, hogy a magyar kisebbség veszélyezteteti Románia területi egységét.⁵⁹⁵

A Magyar Szövetség politikai építkezését a hadiállapot rendkívüli intézkedései is korlátozták. Románia hivatalosan 1921. április 1-jétől lépett a béke állapotába. A kivételes szabályok ennek ellenére érvényben maradtak a román–magyar határ mentén fekvő megyék (Szatmár, Szilágy, Bihar és Arad, illetve a Bánság) teljes nyugati hosszában – az eredetileg ötven kilométeres zóna helyett. A cenzúra intézménye továbbra is lehetőséget nyújtott a nemzetiségi sajtó korlátozására és a Budapestről érkező információk szelektálására. A politikai gyülekezéshez való szabadságjogok gyakorlását is rendkívül szűkre szabták. Minden politikai gyűlést előzetesen be kellett jelenteni a rendőrségnek, de ezek engedélyezését minden indoklás nélkül megtagadhatták.⁵⁹⁶

A csíki magyarság politikai mozgósításában Pál Gábor volt főügyész és Nagy Jenő ügyvéd vállaltak aktív szerepet. Nagy Jenő *Kötelességünk és jövőnk* című írásában hívta fel a szorongató politikai és társadalmi kihívásokra a helyi székelység figyelmét. Az érdekképviseleti munka mielőbbi megkezdését két pontban indokolta. A székelyeknek össze kell fogniuk, mert a megélhetési nehézségek miatt a családok tömegesen hagyják el szülőföldjüket, illetve a Magyar Szövetség a romániai ösztromagyarsághoz felhívással élt a politikai munka megindításával. Nagy politikai és erkölcsi kötelességnek tartotta „az ősi földhöz való ragaszkodást”, a „tűrést” és a „kitartást” az erdélyi magyarság előtt „újult erővel meginduló kulturális és gazdasági harcban”.⁵⁹⁷ Nagy és Pál márciusban nyílt levélben arra kérték a helyi székely egyesületek, intézmények, testületek, közbirtokosságok vezetőit, hogy a Magyar Szövetség megyei alakuló gyűlésére küldötteik megválasztásáról és megbízóleveleik kiállításáról gondoskodjanak. Felszólították a helyi magyarságot, hogy egységes szervezetet alakítsanak. „Ez az egy-

595 *Erdélyi blokk*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 66. szám, április 6. 2.

596 *A hadiállapot megszüntetése*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 72. szám, április 13. 4.

597 Nagy Jenő: *Kötelességünk és jövőnk*. Csíki Lapok, 1921. 33. évf. 7. szám, február 13. 1.

séges szervezet csak úgy létesíthető, ha megváltoztathatatlan akarattal kifejezésre juttatjuk, hogy Székelyföldön kívül élő magyarságtól különválni soha nem szándékunk, hanem a Romániához csatolt magyarság összességéhez tartozunk.” A csíki gyűlés megtartásához szükséges kérvényt harminchatan – köztük ügyvédek, gazdák, esperesek, iparosok és egykori tisztviselők – szignálták.⁵⁹⁸ Az alakuló ülést eredetileg március 16-ra tűzték ki, de a hatóságok az engedélyeket sem akkorra, sem egy későbbi időpontra, május 18-ra nem adták meg.⁵⁹⁹ A Csík megyei szervezet jóval később, csak július 3-án, közvetlenül a kolozsvári nagygyűlés előtt alakulhatott meg.

Petru Groza Erdély-ügyi miniszter 1921 júniusában látogatást tett a Székelyföldön, hogy a közigazgatási rendszer átalakításáról folyó törvénytervezethez információkat gyűjtsön. A dévai születésű Groza összeütközött a Iuliu Maniu vezette Román Nemzeti Párttal, majd belépett a Román Néppártba, és az Averescu-kormányban erdélyi ügyekért felelős miniszteri feladatokkal bízták meg. Újta elsőként Marosvásárhelyre és Szovátrára vezetett, ahol Ioan Harşia marosvásárhelyi polgármesterrel, Valer Suciú alispánnal, Bernády Györggyel, Bodor László bankigazgatóval, Kovácsy Albert körjegyzővel, Tóthfalussy József református esperessel és Hajdu István lapszerkesztővel folytatott megbeszélést.⁶⁰⁰ Groza ezután Szováta érintésével Csíkszeredába utazott, ahol programbeszédében elismerte a kisebbségek által igényelt, az állam előtt mindenkire egyenlően vonatkozó egyéni szabadságjogokat, s ígéretet tett az esküt nem tett magyar tisztviselők helyzetének mielőbbi orvoslására. Beszédét követően egyenként fogadta a különböző delegációkat. Veress Sándor igazgató, Hirsch Hugó sebész főorvos és Balássy Kálmán belgyógyászati főorvos a csíkszeredai közkórház képviselőiben a leromlott épület szükséges fejlesztését kérték, a felcsíki gazdákból álló csoport a közbirtokosság havasi legelőinek elvételét panaszolták el, amely a környék állattenyésztését ellehetetleníti. Az ügyvédek nevében Bocskor Béla a törvényszék Csíkszeredába és a járásbíróság Csíkszentmártonba való visszaállítását kérvényezte.

598 Benke Antal ügyvéd, Görög Joachim kanonok, Kiss Ágoston ügyvéd, Szabó György főesperes, Gáspár Máté ipartestületi elnök, Kugler Vilmos ügyvéd, László István kalapos, László Dezső ügyvéd, György Fazakas András birtokos, Blénessy Dénes birtokos, Merza Vilmos kereskedő, Élthes Gyula, a Csíki Lapok főszerkesztője, Dávid Ignác birtokos, Kovács András tanár, Bíró Benedek Ferenc-rendi szerzetes, dr. Pál Gábor ügyvéd, Dávid Péter cipész, dr. Györgypál Domokos nyugalmazott főispán, Szabó Ferenc birtokos, Takács Károly református lelkész, dr. Kovács Gyárfás ügyvéd, dr. Erőss Péter ügyvédjelölt, Szopos Domokos vendéglős, Bíró József ipartestületi elnök, dr. Élthes Zoltán ügyvéd, dr. Szántó Samu ügyvéd, dr. Tauber József ügyvéd, Adorján Imre, a Gazdasági Egylet titkára, Wagner Sándor tanár, Szász Gyula kereskedő, Dávid János birtokos, Bíró Mihály birtokos, dr. Szekeres János plébános, Szopos József birtokos, Szilassy László pékmester, Gáspár József birtokos, Hajnod L. Ferenc birtokos, dr. Nagy Jenő ügyvéd, Bartha Ferenc plébános. *Csík vármegye lakosságához*. Csíki Lapok, 1921. 33. évf. 10. szám, március 6. 1.

599 *A Magyar Szövetség szervezkedő gyűlése Csíkban*. Csíki Lapok, 1921. 33. évf. 12. szám, március 20. 2.; *Elmarad a Magyar Szövetség alakuló közgyűlése*. Csíki Lapok, 1921. 33. évf. 19. szám, május 8. 2.

600 *Az alakuló nagygyűlés*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 115. szám, június 7. 5.

Nagy Jenő, Pál Gábor és Élthes Gyula Groza támogatását kérték a Magyar Szövetség megyei szervezetének megalakításához. A miniszter látogatása előtt Kolozsváron tájékozódott a csíki politikai helyzetről, hogy – két esetben is – miért utasították el a csíkiak kérelmét. Groza azzal próbálta megnyugtatni Pálékát, hogy a helyi hatóságok nem a kormány utasítására, hanem saját döntésük alapján cselekedtek, s Bukarestben egyébként is támogatják a magyarok politikai intézményesülését.⁶⁰¹ A székelyföldi miniszteri utazás Sepsiszentgyörgyön folytatódott, ahol Groza a Magyar Szövetség háromszéki képviselőivel, Szentkereszthy Bélával, Kovács Kálmánnal, Csutak Vilmostal, József Lajossal, Keresztes Istvánnal és Béli Kálmánnal találkozott. Panaszukban elmondták, hogy a háromszéki prefektus nem vette figyelembe a helyi szokásokat, és önhatalmúlag huszonöt százalék nagyságú megyei pótdót vetett ki. Aggodalmuknak adtak hangot az agrártörvénnyel kapcsolatban is, mert olyan információkat kaptak, hogy a román állam elvonná a Sepsiszentgyörgy és Árkos község között elterülő hatmillió lej értékű erdőt, és helyére katonai löteret létesítene. Követeléseik között szerepelt, továbbá, hogy a helyi igazságszolgáltatásban magyarul beszélő bírákat nevezzenek ki.⁶⁰²

A Magyar Szövetség vidéki építkezése 1921 nyaratól kapott lendületet, miután engedélyezték a szövetség kolozsvári alakuló nagygyűlésének megtartását. Grandpierre-éket továbbá az a körülmény is lépésre készítette, hogy – a lojalisták szándékával ellentétben – Kós Károlyék június 5-én Bánffyhunyon megalakították a parlamenti részvételt is felvállalni kész Erdélyi Néppártot. Grandpierre-ék szorgalmazására Udvarhely megye magyarsága június 21-én csatlakozott a Szövetséghez. Pál István apát kanonok a gyűlés elnökeként a gondoskodás szükségességének üzenetével köszöntötte az egybegyűlteket, ahol jelen volt Pál Gábor is Csík megyéből. A Magyar Szövetség feladatait és a szervezkedés módozatát az Unitárius Egyház című újság egykori szerkesztője, Lőrinczi István székelykeresztúri esperes ismertette: „A székelységnek a többi elszakadt magyarsággal egy úton kell haladnia, mert csak a faji egység keretében tud fennmaradásának és fejlődésének védelmet biztosítani az egységes Magyar Szövetség által.” Sebesi János volt alispán terjesztette elő a Magyar Szövetséghez való csatlakozás nyilatkozatát, amelyet az egyetlen legitim magyar képviselőre jogosult szervezetként ismertek el. Véleményük szerint a székelységet a Maurer-féle csoport és a Székelyudvarhely újság a magyarság más részeitől elválasztani törekedett.⁶⁰³ Megválasztották a kolozsvári nagygyűlés megyei küldötteit⁶⁰⁴ és a kolozsvári központi állandó választmányba delegálandó tagokat, Frölich Ottót, Lőrinczi Istvánt és Sebesi Já-

601 Groza erdélyi miniszter Csíkszeredán. Csíki Lapok, 1921. 33. évf. 24. szám, június 12. 1–2.

602 Miniszteri járás Háromszéken. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 119. szám, június 12. 4.

603 Felhívás Csík vármegye lakosságához! Csíki Lapok, 1921. 33. évf. 26. szám, június 26. 2.

604 Frölich Ottó tanár, státusgyűlési képviselő, Gál Imre Udvarhely vármegyei Méhészegyesület titkára, Gyárfás Pál székelykeresztúri földbirtokos, dr. Lőrinczi István, Máthé István, Nagy János, Sebesi János.

nost. A szövetség képviselőjét ideiglenes elnökként Szakáts Péter földbirtokos látta el, aki később a Magyar Nemzeti Párt helyi elnöki tisztségét is betöltötte.⁶⁰⁵

Az Udvarhelyel szomszédos Kis-Küküllő megyében, Dicsőszentmártonban néhány nappal később alakították meg a Magyar Szövetséget. Elnökké Gvidó Béla unitárius esperest választották, aki a nemzetiségi alapon történő szervezkedés fontosságát hangsúlyozta. Surinya Balázs építőmester, az ipartestület alelnöke az iparosok nevében beszélt, ő nem zárta ki a különböző világnézeti alapon létrejövő magyar politikai pártok megalakulásának lehetőségét, ha az nem bontja meg a magyarság közti szolidaritást. Miklós Béla küküllődombi kisgazda a helyi gazdák csatlakozását jelentette be. A kolozsvári központi állandó választmány tagjaivá választották Gyárfás Elemér volt főispánt, illetve a Nemzeti Munkapárt egykori országgyűlési képviselőjét, Issekutz Viktort.⁶⁰⁶

A párizsi békeszerződés ratifikációját követően a politikai tájékozódást Nagyváradon a sajtó segítette, mert a hadizónában fekvő Bihar megyében a szervezeti kibontakozást a rendkívüli előírások megakadályozták. A Nagyvárad 1920 októberében az EMKE újjászervezésére tett kiútkereső kísérletről így értekezett: „Megmozdulása a párciumbeli (sic!) magyarság széles rétegének egy politikai táborba való tömörülését jelenti, amire ma már elkerülhetetlenül szükség van, s ami nélkül az erdélyi magyarság mint oldott kéve hull szét.” A Szabadság újságírója, Tabéry Géza 1920 év végi karácsonyi írásában az „erdélyi magyar belpolitika” alap gondolatait a következőképpen propagálta: „bekapcsolódjunk a romániai emberközösség problémái megfejtésébe.”⁶⁰⁷ A nagyváradi vezető lapok – Szabadság, Nagyvárad és Nagyváradi Napló – újságírói elkötelezték magukat a nyílt politikai aktivitás mellett. Az első lépéseket Tabéry Géza és a Nagyvárad újságírója, Perédy György tették meg: 1921. júniusban aláírásgyűjtésbe kezdtek a Magyar Szövetség megalakítása érdekében.⁶⁰⁸ A Szabadság úgy kommentálta a hírt, hogy a bihari magyarság a békeszerződések magyarországi ratifikálását követően aktivitásra szánta el magát.⁶⁰⁹ A bihari prefektus és a Siguranța vezetője (Ion Boncilla) a szervezkedést előbb jóváhagyta, de látva annak széles körű támogatottságát végül megvonták a szervezet megalakításának engedélyezését. A prefektus azzal indokolta tiltó rendelkezését, hogy „a beadvány aláírói között sok a zsidó” felekezetű, nevezetesen a két hitközség rabbija, a neológ Kecskeméti Lipót és az ortodox Fachs

605 A „Magyar Szövetség” szervezkedő gyűlése. Székely Közélet, 1921. 4. évf. 27. sz. 1–2.; Udvarhelyi szervezkedés. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 129. szám, június 25. 5.

606 Magyar szervezkedés Kis-Küküllőben. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 131. szám, június 28. 3.

607 Kupán Árpád: A romániai magyarság első politikai szervezkedése. 2011. október 17. <http://www.varad.ro>

608 Az aláírók között volt például: Karácsony János és Lányi József katolikus püspökök, Kecskeméti Lipót neológ főrabbi, Sulyok István református püspökhelyettes, Matterni Imre evangélikus lelkész, Fuchs Benjámín ortodox főrabbi, illetve az egykori függetlenségpárti politikusok közül Czeglédi Jeremiás, dr. Adorján Emil, Stocker József, Olasz Béla. Nagyváradon szervezkednek. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 132. szám, június 29. 4.

609 Szervezkedik Nagyvárad magyarsága is. Szabadság, 1921. 48. évf. 140. szám, június 28. 1.

Benjámin, akik a trianoni békeszerződés (43. szakasz) és a gyulafehérvári határozatok (5. szakasz) értelmében nem magyar nemzetiségűek, hanem más kisebbség tagjai, s ezért csak zsidó szervezetekben vehetnek részt.⁶¹⁰ A megosztó politika sikeresnek bizonyult. A Nagyvárad július 3-án *A zsidó nemzeti program és a magyarság szervezkedése* címmel interjú készített a nagyváradi ortodox zsidóság vezetőjével. A magyar szervezkedést korábban aláírásával támogató ortodox főrabbi ezúttal az alábbi kijelentést tette: „Az ortodox zsidóság politikailag nemzeti alapon állt, az ortodox zsidó nem lehet más, mint zsidó. A zsidóság mint politikai minoritás egy zsidó egységet képez.” Silbermann Jenő, a nagyváradi cionista mozgalom szószólója hasonlóan a zsidóság nemzeti elhatárolódását hangsúlyozta: „Zsidó politikai értelemben csak egyféle van. Az a kis töredék, amely lerohadt a zsidóság fájáról, nem zsidó többé, hanem zsidó vallású magyar vagy német. Viszont Mózes vallású magyar a zsidó nemzeti minoritást nem képviselheti.” Velük szemben Kecskeméti Lipót neológ főrabbi továbbra is az együttműködést, a magyarsággal való összefogást helyezte.⁶¹¹ Újabb próbálkozásra – a Magyar Szövetség júliusi kolozsvári alakuló ülését követően – októberben került sor, miután Morvay Zsigmond ügyvéd, a Nemzeti Munkapárt volt képviselője politikai gyűlés megtartására kért engedélyt a prefektustól. A kérvényt ismét elutasították, részben adminisztrációs, részben politikai kifogásokra hivatkozva: „itt a határ mentén hadizóna van, itt már volt kommunizmus is”; az előírások mindenféle politikai akciót tiltanak, kivéve a parlamenti választásokon való indulást, márpedig a magyaroknak – nagy számarányukból következően – lehetőségük nyílik a képviselőházba képviselőket küldeni.⁶¹²

Alsó-Fehér megyében a politikai szervezkedést helyi értelmiségiek és néhány iparos vállalta fel. A megyében kisebbségben élő negyvenezer – az 1910. évi népszámlálások tükrében 18% – magyar képviseletét ellátó Magyar Szövetség megalakítására 1921. június 30-án került sor. Elnöknek az árvaszéki ügyvédet, Jeney Endrét választották, akit közvetlenül Bala Béla mézszárosmester, Asztalos Kálmán ügyvéd, Jancsó Ödön marosújvári orvos és Takos Géza volt megyei főjegyző segített. Egy száztagú választmányt is választottak.⁶¹³

Szilágy megyében július 3-án (a tudósítások szerint) ezeröttszáz fős gyűlésen döntöttek a Magyar Szövetség létrehozásáról. Bölöni Zoltán zilahi ügyvéd, 1905-től a Független Újság – 1918-tól Független Vasárnapi Újság – szerkesztője ismertette a politikai célokat: „a Magyar Szövetség munkájából ki kell vennie mindenkinek a részét, aki érzésében magyarnak vallja magát [...] mert ha nem így lesz, azt a gyanút ébreszti föl maga iránt, hogy lélekben sohasem volt együtt a magyarsággal.”⁶¹⁴ Személyi kérdések-

610 *Elmarad a nagyváradi magyar szervezkedés*. Szabadság, 1921. 48. évf. 144. szám, július 2. 1.

611 Kupán: *A romániai magyarság...* <http://www.varad.ro>.

612 *Megint szervezkedés?* Nagyváradi Hétfői Lap, 1921. 2. évf. 41. (67.) szám, október 10. 1.

613 *Az Alsófehér megyei magyarság szervezkedése*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 136. szám, július 3. 3.

614 *A Szilágy megyei határozat*. Szabadság, 1921. 48. évf. 147. szám, július 6. 1.

ről is döntöttek: a megyei szervezet élére gróf Béldi Kálmánt, az Ellenzék Rt. Igazgatótanácsának elnökét választották, küldötteket delegáltak a kolozsvári nagygyűlésre, illetve elhatározták, hogy a megye járásaiban alapszervezeteket alapítanak.⁶¹⁵ A hónap végén Szilágysomlyón külön tagozatot állítottak fel, amelynek vezetésével dr. Somogyi Kálmánt bízták meg. A megyei szervezet száztagú választmánnyal működött, és a 14 járásban élő magyarságot képviselte.⁶¹⁶

A Magyar Szövetség Hunyad megyében, Déván június 29-én és Fehér megyében, Nagyenyeden július 3-án hozta létre megyei szervezetét. Arad megyében Beles Jenő volt alispán kezdeményezése sikertelen maradt, mert a rendkívüli előírásokra hivatkozva nem engedélyezték egyetlen politikai gyűlés megrendezését sem. A kolozsvári júliusi nagygyűlésen Arad város és megye magyarságát a hatósági korlátozások miatt senki sem képviselhette. Barabás Béla, Arad város volt főispánját ettől függetlenül beavastották a Szövetség vezetőségébe.⁶¹⁷

A Csík megyei Magyar Szövetség alakuló gyűlésére – féléves akadályoztatást követően, mint említettük – július 3-án Csíkszeredában került sor. A Csíki Lapok vezércikkében az alábbiakban üdvözölte a politikai aktivitást: „Semmi mást nem akar a magyarság, csupán azt, hogy mint a szászok, svábok, zsidók stb. megalkossa a maga képviseletét, részt vegyen a közügyekben, és mikor állampolgári kötelelességeit teljesíti, ugyanakkor részesüljön az állampolgári jogok teljességében és mindazon kisebbségi jogokban, melyeket részére a trianoni békeszerződés, a párizsi különmegyezmény és a gyulafehérvári határozatok biztosítanak.” Görög Joachim gyergyószentmiklósi kánonok köszöntő beszédében a magyar–román és az erdélyi nemzetiségek békés együttélését, boldogulásukat segítő demokratikus intézményes keretek megtalálását kívánta, s a jog és a törvényesség betartását követelte. „Nincs háború, nincs forradalom, s mégis kivételes törvények rendelkeznek felettünk. Az élet és vagyon ezernyi bonyodalma, mely régen az ítélőbíróság pártatlan igazságossága döntött el, ma a csendőr, rendőr detektív hatalmának van kiszolgáltatva. Bírói végzés nélkül besúgások alapján hatolnak be lakásainkba, motoznak, nyomoznak, letartóztatnak, internálnak. A nyílt egyes lelkű magatartás közönséges bűnnek vétetik. A Siguranța hatalma belenyúl életünk minden mozzanatába. [...] Sajtónk panasza fehér foltta változik át. Egyesülési jog illuzórikus, gyülekezés ma két és fél év óta vált lehetségessé – fél évig tartó kérel-

615 A megyei tisztikar vezetősége: gróf Béldi Kálmán, Péchy Imre, Bölöni Zoltán. A kolozsvári gyűlésre és a központi szervezet tagjai közé az elnökség tagjain túl dr. Both Istvánt, dr. Gazda Endrét, illetve Kádár Imrét, a Keleti Újság és a Napkelet újságíróját delegálták. A zilahi járás élére Kiss Ernőt, a somlyóiiba dr. Somogyi Kálmánt, a tasnádiiba dr. Kósa Bélát, a krasznaiba Kádár Imrét, a zsisibóiiba Péchy Imrét, a szilágycsehibe báró Bomberg Frigyest választották meg. *A szilágymegyei szervezkedés*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 137. szám, július 5. 4.

616 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Magyar Szövetség szilágysomlyói tagozata*. Ellenzék, 1921. július 31.)

617 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*A magyarság szervezkedése*. Brassói Lapok, 1921. június 21.; *A nagyenyedi szervezkedő gyűlés*. Ellenzék, 1921. július 2.)

mezés után. [...] Törvényszékünk száz kilométerre van, iskoláink jó része bezárva, a többi ezernyi akadály között vergődik, hogy a hatóságok különböző intézkedéseinek eleget tehesen.” A gyűlés végén határozati javaslatot fogadtak el, amelyben kijelentették, hogy Csík megye székelysége a Romániához csatolt magyarság összességének elválaszthatatlan része, s elítélnék minden ezzel ellentétes törekvést. A Fáy–Maurer-csoport nem képviseli a magyarokat, az egyetlen legitim magyar szervezet a Magyar Szövetség. Az elnök Pál Gábor lett. Megválasztották a kolozsvári nagygyűlés küldöttségét és a központi állandó választmány megyei képviselőit.⁶¹⁸

6.4.1. A Magyar Szövetség alakuló nagygyűlése, Kolozsvár, 1921. július 6.

Grandpierre Emil az alakuló ülés előtt terjedelmes publicisztikában fejtette ki elvárásait a Magyar Szövetségtől az Ellenzékben. Megismételte korábbi gondolatát, hogy a magyarság első politikai megmozdulásán nem pártot vagy politikai pártokat egyesítő szervezetet alakítanak, hanem a békeszerződések értelmében nemzetiségi alapú együttműködésnek a kereteit alakítják ki. „Meddő” és „idő előtti” vitának tartotta a magyarság parlamenti részvételéről folyó vitát, és elhibázott lépésnek Kós Károlyék júniusi kalotaszegi pártalapítását. A Szövetség létrehozása nemzetközi fontosságú lépés, amely a romániai magyarság hazai és külföldi képviselőit jönni látja létre.⁶¹⁹

A Magyar Szövetség alakuló nagygyűlésén, 1921. július 6-án a kolozsvári református teológia nagyterme zsúfolásig megtelt. Nyitóbeszédet Grandpierre Emil mondott. A Magyar Szövetséget a Magyarországtól Romániához elcsatolt területek magyarsága számára „életsükségletként” konferálta fel, amely a magyarság egységét szimbolizálja pártállásra, vallásra, osztályokra való különbségek nélkül. Kiemeli a pártok felett álló szövetségi formát, amit azzal magyaráz, hogy „a pártok érvényesülésének lehetősége nagyon korlátolt, és korlátolt fennmaradásuk ideje is. [...] Pártok keletkezhetnek, pártok elmúlhatnak, de elmúlásuknak nem szabad kihatnia a magyarság egyetemes érdekeire.”⁶²⁰ A szervezkedés időpontjáról megemlíti, hogy az csak a békeszerződés magyar parlament által történő ratifikálását követően indulhatott meg, minden korábbi kezdeményezés az egységet bontja meg. „Mi egy nagy történelmi múltú, magas kultúrájú, ősi államnak voltunk polgárai, amelyhez [...] ragaszkodtunk is kellett mindaddig, amíg hitelesen meg nem győződünk arról, hogy odatartozásunk a mi elhatározásunktól független körülmény folytán megszűnt.” Grandpierre után báró Jósika Sámuel emelkedett szólásra, aki a magyar kisebbség nemzeti kultúrájának ápolását, a magyar társadalom modernizációját és a kisebbségi jogok érvényesítését állította mondandójának középpontjába.

618 Küldöttek: Görög Joachim, dr. Benke Antal, dr. László Dezső, dr. Nagy Jenő, dr. Pál Gábor, P. Bíró Benedek, Koródi János. Választmány tagok: dr. Pál Gábor, dr. Nagy Jenő, Görög Joachim.

A csík megyei magyarság egysége. Csíki Lapok, 1921. 33. évf. 27. szám, július 3. 1.

619 Grandpierre Emil: *Magyar Szövetség*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 140. szám, július 6. 2.

620 *A Magyar Szövetség megalakult*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 139. szám, július 7. 1.

A Magyar Szövetség részletes politikai programját Zágoni István ismertette. A Szövetség általánosságban az autonóm intézmények kiépítését határozta el a kultúra, gazdaság, szociális gondoskodás, közigazgatás, igazságszolgáltatás és politikai érdekvédelem területein. Részletesebben a következő követeléseket fogalmazták meg: a vallásszabadság tiszteletben tartása; a magyar egyházak történelmi autonómiájának elismerése; az egyesületi és egyházi ingatlanok, ingóságok visszaszolgáltatása, a magántulajdon tiszteletben tartása; a magyar nyelvű oktatás állami támogatása; helyi és törvényhatósági autonómia; az állampolgárságtól megfosztott személyek jogainak helyreállítása; a hivatalokból eltávolított magyar köztisztviselők újbóli hivatalba állítása; a kereskedelem és az ipari termelés szabadsága; progresszív adórendszer; a kivételes hadiállapot és a cenzúra eltörlése; a politikai rendőrség megszüntetése; a munkásszervezetek szabad szervezkedése és a sztrájkjog biztosítása; általános, egyenlő, titkos választójogi törvény megalkotása, és a választókerületek beosztásának korrigálása az etnikai határok figyelembevételével; a választási visszaélések kivizsgálása; az összeférhetlenségi törvény elkészítése; a közigazgatás törvényes működése.⁶²¹ Ez utóbbira azért volt szükség, mert a hivatalos működésben gyakoriak voltak a kézi vezérelt döntések. Bihar vármegyében fordult elő például az az eset, hogy a nagyváradi csendőrség vezetője és a főszolgabíró Farkaspatakon megtiltotta annak a bírósági tárgyalásnak a lefolytatását, ahol mintegy hetven fő volt érintett a perben, mert Nagyváradon szoborállításal egybekötött román ünnepséget tartottak 1921. október 13-án. Horváth József járásbíróat márpedig azzal vádolták, hogy az ünnepség idejére kitűzött tárgyalással megsértette a román nemzetet, s megakadályozta a helyi lakosok részvételét az ünnepségen. Horváth letartóztatását helyezték kilátásba, ha nem jelent volna meg a főszolgabíró előtt az ügy tisztázása érdekében.⁶²²

A nagygyűlés egyik legfontosabb politikai döntése arra vonatkozott, hogy a Magyar Szövetség elhatározta a soron következő, 1922. évi romániai választásokon való általános magyar részvételt. Határozatot hoztak arról, hogy minden magyar nemzeti-ségű román állampolgárt felvegyenek a választási névjegyzékbe, mert több tízezer magyar nevet kihagyták az 1920-as választásokra készült névlistából. Gyárfás Elemér zárta a felszólalók sorát, aki találóan úgy fogalmazta meg a Szövetség feladatát, hogy annak minden magyar érdekét figyelembe véve „gondoskodnia kell arról, hogy ezután rólunk nélkülünk senki sem intézkedjék.” A gyűlésen deklarálták, hogy „a romániai magyarság mint egységes és azonos nemzeti kisebbség egy összefoglaló, általános politikai szervezetben egyesül”, amely kétmillió magyart képvisel, beleértve a száznyolcvanezer magyar zsidót. A magyar–zsidó viszony kérdésében egy vélhetőleg zsidó felszólaló véleményét a Keleti Újság a gyűlésről írt tudósításában külön kiemelte,

621 *A Magyar Szövetség alakuló nagygyűlése*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 141. szám, július 7. 1–3.

622 ANR Judeţean Bihor. Prefectura Judeţului Bihor Manifestări Antiromâneşti fond, dosar nr. 97/1922 Nr. fundamental 103/1922.

aki a következőket mondta: „Az erdélyi magyar zsidók nagy része a honfoglaló magyarokkal jött be az országba.”⁶²³

A gyűlésen elfogadták a szervezeti és működési szabályzatot. A szövetséghez minden, huszadik évét betöltött férfi és nő csatlakozhatott. A szövetség szervezeti felépítése a következő volt: nagygyűlés, központi választmány⁶²⁴, megyei, járási és települési választmányok, illetve a központi tisztikar (elnök, ügyvezető alelnök, öt alelnök, titkár, pénztáros, ellenőr). A nagygyűlés tagjai a központi, a megyei, a járási és a városi választmányok tagjaiból, továbbá a járásokból és a városokból minden ötezer tag után kiküldött két-két képviselőből állt. A központi választmány a központi tisztikar tagjaival, továbbá hatvan választott rendes és tíz póttaggal működött. A megyei választmányokat hét-hét főben határozták meg, akiket a járási és a városi választmányok választottak négy évre. A járási és a városi választmányok tizenöt-tizenöt tagúak voltak. Minden pozíciót nemre való különbség nélkül töltöttek be. Két nagygyűlés között a központi választmány felelt a működésért. Tagdíjról nem döntöttek, azt a központi választmány hatáskörébe utalták. A központi tisztikar (elnökség) a következő személyekből állt: elnök – báró Jósika Sámuel, az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának világi elnöke; ügyvezető alelnök – dr. Haller Gusztáv volt kolozsvári polgármester; alelnökök – Ugron István volt nagykövet, dr. Grandpierre Emil volt kormánybiztos, gróf Béli Kálmán zsidói nagybirtokos, Ferenczy Géza volt unitárius egyházi főgondnok, Albrecht Lajos bánffyhungyadi ügyvéd; titkár – Kós Károly, az Erdélyi Néppárt alapítója, aki egy évre vállalta a megbízást⁶²⁵; pénztáros – Ferenczy Gyula bankigazgató; ellenőr – Bányay Károly bankigazgató.⁶²⁶ A nagygyűlést követően a központi választmány megtartotta első rendes ülését, ahol a Szövetség vidéki alapszervezeteinek előmozdítása érdekében ún. intézőbizottságot állítottak fel.⁶²⁷ Haller javaslatára a Szövetség Kolozsváron központi irodát nyitott, amelyen keresztül a kolozsvári központ és a vidéki szervezetek érintkezni tudtak. Elhatározták azt is, hogy

623 *A Magyar Szövetség megalakult.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 139. szám, július 7. 1–2.

624 A központi választmány hetven fővel alakult meg, amely 1922 augusztusára, a vidéki szervezetek bővülésével párhuzamosan százötvenre emelkedett. *A Magyar Szövetség demokratizálása.* Újság, 1922. 24. évf. 183. szám, augusztus 19. 2–3.

625 Kós Károly egy évre vállalta a megbízást a következő feltételekkel, amelyet egy magánlevélben ismertetett: feleségével és négy gyermekével lakást kell bérelnie Kolozsváron, fizetési igénye 4–4500 lej. (Egy ügyvéd átlagosan 2–2500, a Keleti Újság főszerkesztője 4000 lejnek megfelelő összeget keresett.) A Szövetség munkaprogramján belül önálló és független munkalehetőség biztosítását kérte. Amennyiben a Szövetség az év vége előtt megszűnne, a teljes év fizetését is kérte. A személyzetét maga kívánta összeállítani. Arhivele Naționale Secția Județeană Cluj. Fond: Familia Ugron, Nr. actului: 319. (Kós Károly levele, Kolozsvár, 1921. július 15.)

626 *A Magyar Szövetség megalakult.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 139. szám, július 7. 2.

627 Vezetői: Desbordes Ernő, dr. Gyárfás Elemér, dr. Inczedy-Joksmann Ödön, dr. Pál Gábor, dr. Szele Béla, Péchy Imre, dr. Sebesi János, dr. Török Sándor, gróf Bethlen György, dr. Róth Hugó, Sándor József, Szele Márton. *Ellenzék*, 1921. 42. évf. 141. szám, július 7. 3.; *Megalakult a Magyar Szövetség Kolozsvárott.* Szabadság, 1921. 48. évf. 148. szám, július 7. 1–2.

vidéki városokban ingyenesen igénybe vehető jogszolgálati „népirodákat” alakítanak ki jogászok és egykori hivatalnok közreműködésével.⁶²⁸

6.4.2. Vidéki építkezés, a Központi Népiroda felállítása és a Szövetség első memoranduma

A kolozsvári nagygyűlést követően Marosvásárhelyen folytatódott a Szövetség szervezeti építkezése. A vásárhelyi politikai élet abból a szempontból volt sajátos, hogy három politikai csoport is körvonalazódott. A magyar szociáldemokraták bukaresti párttársaikkal tartották a kapcsolatot, és 1920-ban már indultak volna a parlamenti választásokon, de a román hatóságok ezt nem tették lehetővé. A másik kezdeményezés Kovács Elekhez – 1918 őszén Magyar Nemzeti Tanács-tag –, az Ellenőr szerkesztőjéhez kötődött, aki az Építőiparosok Szövetségével karöltve a Polgári (Radikális) Párt felélesztését tervezte. A nagygyűlésükön elsősorban gazdasági és szociális jellegű panaszokat fogalmaztak meg, a pártalakítás csupán másodrendű célként szerepelt. Megkezdte szervezkedését Bernády irányításával a sajtóban csak „húszas bizottságként” emlegetett, politikai szándékú tömörülés is, amely megyei és regionális elképzeléseket tűzött maga elé. Ez a tömörülés fogja alkotni 1922-től az Országos Magyar Párt helyi szervezetének magját.⁶²⁹

A Maros megyei Magyar Szövetség 1921. július 10-én, az újságok beszámolóí szerint ezer fő jelenlétében alakult meg Marosvásárhelyen. Az előkészület nem volt zökkenőmentes, mert Bernády személye miatt politikai, legitimációs vita alakult ki. Bernádyt a kolozsvári központ hazaárulónak, a közvélemény renegátnak tekintette a trianoni békeszerződés ratifikálása előtti politikai aktivitása, pártalakítási kísérlete és bukaresti politikai kapcsolatai miatt. Az udvarhelyi és a csíki konzervatívok és több olvasói levél írója határolódott el nyíltan Bernádytól, mert véleményük szerint nem képviselte az erdélyi magyarság többségének álláspontját a románokkal szembeni ellenállásban.⁶³⁰ Bernádyt Radó Sándor városi tanácsos megyei elnöknek ajánlotta a lojalisták által támogatott báró Kemény Ákossal szemben, de jelölése körül a fenti okokból vita alakult ki. Bernády végül alulmaradt, az elnök Kemény Ákos lett, az alelnökök Kovács Elek szerkesztő, Hajdu István ügyvéd, a marosvásárhelyi Székelyföld főszerkesztője és Szoboszlay László ügyvéd.⁶³¹

A marosvásárhelyi gyűlés első felszólalója Hajdu István volt, aki Petru Groza székelyföldi látogatásakor elmondott egyik beszédére reagált. A miniszter az eltelt három év átmeneti időszakát „leszámolási processzusnak” nevezte. Hajdú ezt így értékelte:

628 *A Magyar Szövetség kiépítése felé.* Szabadság, 1921. 48. évf. 150. szám, július 9. 1.

629 Fodor, *Múltunk*, 2016. 2. sz. 185.

630 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Háromszéki levél a Bernády szervezkedésről, Árkos, Háromszék megye.* Brassói Lapok, 1920. október 6., Székelyföld, 1920. október 12.)

631 A kolozsvári központi választmány tagjának választották a teljes elnökséget, továbbá Inczedy-Joksmann Ödönt, Orbán Balázst, dr. Fekete Andort, Kacsó Lajost, báró Apor Józsefet és dr. Szabó Györgyöt.

„A trianoni békeszerződés jogszerűségének bekövetkeztével megszűnt az átmeneti állapot, és ma a jelen sürgős követelményeként emelt homlokkal kérjük a román államtól, azoknak a jogoknak a teljességét, mely az állam polgárait megilletik, valamint azon kollektív jogokat, melyeket nekünk a román nép spontán megnyilatkozása a gyulafehérvári határozatban elkötelezett, és amelyeket a kisebbségi jogok intézményében, a győző hatalmak, győzelmük erkölcsi konzekvenciájaként világszerződésbe foglaltak.” A felszólalók sorában Hajdut Grandpierre Emil követte, aki a magyarság és a székelység közti egységet, a közös történelmi kapcsolatokat hangsúlyozta, s visszautasított minden irredenta román vádat, amellyel a Szövetséget igyekeztek befeketíteni. Kovács Elek bejelentette, hogy a Bernádyhoz is közel álló Polgári Párt testületileg belép a Magyar Szövetségbe, és elfogadja annak irányelveit. A Székely Gazdaszövetség nevében Orbán Balázs beszélt, aki szintén csatlakozási szándékukat jelentette be. Sebestyén Balázs utolsóként a helyi magyar zsidóság nevében kért szót. „A zsidó vallású magyarokról, akikhez tartozom, kívánok szólni, és hitvallomást akarok tenni a magam és azon hittestvéreim nevében, akik velem egy gondolat- és érzelmvilágban élnek. Magyaroknak valljuk magunkat, mert úgy tarjuk, hogy ezt a karakter indelibilist nem a leszámazás vagy a modern szociológia nyelvén szólva, a fajiság, de legalább nem is kizáróan a fajiság adja meg az egyénnek. De ha a fajiság nem lehet megkülönböztetési alap, még kevésbé lehet az a vallás, amely az embernek az Istenhez való viszonyát, míg a nemzetfogalom az embernek embertársával való szorosabb együtt tartozását fejezi ki. [...] Lelki megnyilvánulás mindkettő, és mindkettő csupán metafizikai törvényeknek alárendelt. És amint semmi sem parancsolja rám azt, hogy milyen hittem legyen a mindenség legfőbb uráról, úgy senki sem oktrojálhatja rám azt sem, hogy távol idegenben milyen nyelven elejtett szóra dobbanjon a szívem, hogy milyen nemzet fájdalmára gyűljön hamarabb könny a szemembe. [...] Szeretet, emlékezés és kegyelet az a hármás kapocs, amely minket elszakíthatatlanul a magyarsághoz fűz. Magyarok vagyunk, mert mások nem lehetünk, és minden magyarügynek becsületes hűséges katonái.” Sebestyén beszédét a tudósítás szerint percekig zúgó tapsal jutalmazták.⁶³²

Ha nem is közvetlenül a Bernády-féle vitára reagált Gyárfás Elemér, a magyar szervezkedésen belül időről időre felmerültek azok a viták és sérelmek, amelyek ellentétes politikai pártállásból és világnézetből fakadtak. Erdélyben – a magyarországi belpolitikai közbeszéddel ellentétben – a nyilvános bünbakkeresés nem vált szerves részévé a politikai kibontakozásnak. Gyárfás *Gyakorlati programmal* című cikkében pragmatikus hozzáállást várt el az erdélyi magyar politikai szereplőktől. Véleménye szerint a magyarság akkor lehet erős, ha nem a múltba tekint vissza, nem keres bünbakokat, nem bélyegez meg soraiban senkit sem, csak mert valamikor a Nemzeti Munkapárt-hoz, a Károlyi-párthoz vagy épp eltérő társadalmi osztályhoz tartozott. „Kizárjuk-e

632 *Megalakult a marosvásárhelyi Magyar Szövetség*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 143. szám, július 12. 5–6.

azt a mágnást, aki a hadba vonult zsellér feleségét zsandárokkal hajtatta ki krumplit kapálni? Vagy bélyegezzük meg azt a hazatérő katonát, aki lerongyolódott háztáját, megbecstelenített asszonyt és éhes porontyokat találva itthon, feldúlta az első házat, melynek falai között jómódot talált? Kiknek kiáltsunk vétót?”⁶³³

A Magyar Szövetség első politikai memorandumát 1921 augusztusában fogalmazta meg. Jósika Sámuel elnök, Haller Gusztáv ügyvezető alelnök és Kós Károly titkár a Szövetség nevében a politikai foglyok, az internáltak szabadon bocsátása és a testi bántalmazás megtiltása kérdéseiben fordultak a miniszterelnökhöz, az igazságügy- és a belügyminiszterhez, illetve Erdély miniszteréhez. „Legsúlyosabb sérelmünk az, amely a magyarságra alaptalan, de mindenesetre szorosán túlzott jelentőségű politikai perekkel kapcsolatosan érte és éri most is állandóan a magyarságot. Egész sereg magyar ember, férfi és nő, agg és gyermek szenved politikai bűnök gyanújával terheltlen a börtönben. [...] Ezenkívül nagy a száma azoknak, akiket polgári és emberi szabadságuktól internálás címén fosztottak meg a különböző hatóságok. Sokan vannak ma is állandóan jelentkezésre kötelezve, holott az ostromállapot megszüntetése után erre a személyes szabadságot korlátozó intézkedésre több szükség nincs.”⁶³⁴

A Kolozs megyei politikai élet augusztusban pezsdült meg, amiben közrejátszott az Erdélyi Néppárt Kolozsvárra tervezett gyűlésének híre. Kósék pártja Kecskeméthy István volt országgyűlési képviselő vezetésével helyi pártszervezetet kívánt létrehozni, amit Grandpierre-ék nem hagyhattak válasz nélkül, s gyorsan megalakították a Magyar Szövetség Kolozs vidéki tagozatát, amely Kalotaszeg és Mócs között elterülő községeket foglalta magába. A négyezer főre becsült gyűlésen többségben gazdák jelentek meg, akik között számos nagybirtokos is volt.⁶³⁵ Elfogadták azt a programot, amely a helyi problémák orvoslását irányozta elő: az agrárreform károsultjai részére anyagi és jogi segítségnyújtást, vasútfejlesztést és a szarvasmarhaexport megszervezését, az állás nélkül maradt tisztviselők foglalkoztatását. Kiss Sándor unitárius lelkész, majd Bárdos Péter a magyarfenesi kisgazdák nevében beszélt. Bárdos lényegében Kós Néppártjának programját ismertette: a magyar politikai közösség tekintse egyenrangú félnek a korábban képviselettel nem rendelkező kis- és középbirtokosokat. Kiemelte a fiatalabb korosztály modernizációját elősegítő képzés és oktatás felkarolását, „hogy a bennünket itt hagyott, megapadt középosztály helyett, egy új, erős és egészséges középosztályt tudjunk gyermekeinkből nevelni”. Lőrincz Sándor szászfenesi római katolikus esperes a lelki egységről beszélt, amelynek megteremtését a Szövetség úgy segítheti, ha azon keresztül feloldódik a magyarságon belüli osztály- és vallási ellentét.

633 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Ne keressünk bűnbakokat!* Újság, 1921. július 22.)

634 *A politikai foglyok szabadon bocsátását kéri a Magyar Szövetség.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 167. szám, augusztus 9. 3.

635 Például Zeyk Károly volt Kolozs képviselője, báró Bánffy Albert, gróf Teleki Géza, gróf Béli Ferenc, Gaál Elemér, Gaál Péter, Gaál Jenő, gróf Wass György, Sipos Aladár, Mélik Jeromos.

A helyi vezetőség megválasztásával⁶³⁶ ért véget a gyűlés, ahol egy érdekes esetre is sor került. Kide község delegáltjai, Nyirő József író és Fülöp Mózes unitárius lelkész, akik alapítói voltak az Erdélyi Néppártnak, nemcsak bejelentették a Szövetséghez való csatlakozási szándékukat, de azt indítványozták, hogy a Kolozs vidéki tagozat csatlakozzon Kós pártjához. Egy javaslatot is előterjesztettek, amelyben azt kérték, hogy a Magyar Szövetség készítsen tervezetet a területi és a nemzeti autonómia megvalósíthatóságáról.⁶³⁷

Kolozs vármegye a Magyar Szövetség és a magyar politikai szervezkedés szempontjából az egyik leplefedettebb terület volt. Kolozsvár központi jellegéből fakadóan ide koncentrált a legtöbb szellemi és infrastrukturális erőforrás. A vármegye területén belül zajló politikai küzdelmekből következtethetünk a két magyar politikai csoport egymáshoz való viszonyára. Kós júniusi pártalakítását követően a konzervatívok azonnal intenzív építkezésbe kezdtek. Az augusztusi kolozsvári néppárti rendezvényeket követően hasonlóan reagált a lojalista kör, miközben tudták, hogy Kósék nem rendelkeznek érdemi befolyással és anyagi tartalékokkal egy szélesebb körű pártpolitikai kibontakozáshoz. A Kolozs vidéki tagozat létrejöttét követően a vármegye három keleti járásában is megszervezték a Szövetséget. Teke, Sármás és Örményes járasok szóránymagyarságának szervezete októberben kezdte meg működését. Előbb külön-külön alakítottak járási szintű választmányokat, de egy közös megyei választmányt is felállítottak, s elnökének Dózsa Endre nyugalmazott alispánt választották meg.⁶³⁸

Torda-Aranyos megyében és Torda városban a Szövetség szeptemberben bontott zászlót.⁶³⁹ A szervezkedésben a helyi papság vállalta magára a kezdeményező munkát. A gyűlés vezérszónokai Lőrinczi Dénes unitárius esperes és Dóczy Endre római katolikus esperes voltak, akik a szabadságjogok érvényesítéséért a politikai aktivitás megindításáról beszéltek. Bartha Lajos református lelkész a Szövetséget a magyarság egyetemességével hozta párhuzamba, amely minden romániai magyart képvisel. „Mi, a Magyar Szövetség annak a nyíltszívű, őszinte lelkű elszakított magyarságnak összege akarunk lenni, kiknek igaz voltáról 1000 éves diploma beszél, [...] bár el vagyunk szakítva, de itt is, ezen impérium alatt is egy egészet képezünk.”⁶⁴⁰

636 Kolozs vidéki tisztikar tagjai: elnök Ferenczy Lajos birtokos, elnökhelyettesek Zeyk Károly és Hankó Veres Károly egykori főszolgabíró.

637 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*A kolozs vidéki magyar szervezkedés*. Keleti Újság, 1921. augusztus 23.)

638 *Magyar szervező gyűlés Tekében*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 218. szám, október 7. 4.

639 A megválasztott tisztikar a következőképpen állt fel. Elnök Lőrinczi Dénes unitárius esperes, alelnökök dr. Gaál Miklós, Dóczy Endre római katolikus főesperes, Bartha Lajos aranyosgyéresi református lelkész, illetve egy ügyész, egy pénztárnok és egy ellenőr. A kolozsvári központi választmányába Nagy Mózes és dr. Szenkovics Aurélt delegálták. 100 tagú választmányt alakítottak, illetve 23 fős intézőbizottságot.

640 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*A tordai nagygyűlés*. Ellenzék, 1921. szeptember 1.)

A Szövetség szervezeti bővülése, a gyarapodó feladatok és megnövekedett költségek miatt a kolozsvári központ rászorult a budapesti kormány támogatására. Rubido-Zichy Iván Bukarestből azzal fordult Khuen-Héderváry Sándorhoz, hogy Budapesten irányozzanak elő pluszforrást a Kolozsvári Ellenállási Központ Vezetősége (más néven erdélyi központ) tagjai részére. A drágaság és a Magyar Szövetség szervezkedése által megemelkedett kiadások következtében tiszteletdíjaitak ötezer lejre emelték, amit a Bocskay Szövetség is jóváhagyott.⁶⁴¹ Az alakuló ülés döntése értelmében a Magyar Szövetség Központi Népiroda Kolozsváron, a Farkas utca 2. szám alatt csak szeptemberben tudott megnyílni. Az iroda egyéves költségvetési előirányzatát összesen négyszázezer lejben határozták meg, amely személyi, szervezeti és propagandacélú kiadásokat foglalt magába.⁶⁴² A vidéki szervezetek finanszírozása és működése érdekében népiroda-hálózat kialakításáról is döntöttek. Ügyrendjét a Magyar Szövetség 1921 szeptemberében fogadta el, funkcióját társadalomszervező és társadalomépítő szervezetként fogalmazta meg, amely a magyarság mindennapjainak ügyes-bajos dolgaival és nem pusztán politikai képviseletével kíván foglalkozni. A népirodák feladatát a következőkben állapította meg: alulról és felülről érkező lakossági és politikai feladatokat lát el, ahol az adott megyék és járások lakossági ügyeit feldolgozzák. A népirodák a Magyar Szövetség szellemében – „az általános népjóléti érdekek” elve mentén – a szövetség minden tagjának díjtalan segítséget nyújtottak magán- és közügyekben. A népirodák figyelmét arra is felhívták, hogy az ügyfelet tájékoztassák, ha a vélelmezett jogsérelem a bírósági eljárás keretében bizonytalan kimenetelű. A munkatársak felkért és önkéntes szaktanácsadók és szakelőadók voltak, akik között ügyvédek, közgazgatási tisztviselők, lelkészek, tanítók és tanárok voltak többségében. Megbízásuk két évre szólt, amiért általában díjazás nem járt. 1922 őszén Rubido-Zichy Iván bukaresti követ gróf Bánffy Miklós külügyminiszternek küldött jelentésében kérte, hogy állítsanak fel a kolozsvári és az időközben megnyílt bukaresti népirodák mellett további irodákat egész Romániában, így Konstancán, Galacon, Ploiești-en, Craiován és Pițești-en is, amelyre tízezer lej előirányzatát javasolta. A népirodai hálózat megszervezése nem valósult meg.⁶⁴³

A központi választmány szeptemberi ülésén került napirendre az autonómia és a Csíki Magánjavak kisajátításának ügye.⁶⁴⁴ Az autonómia kérdésének tárgyalására

641 MNL OL K64 3. csomó, 41. tétel (Kolozsvári Ellenállási Központ Vezetőség tagjainak tiszteletdíja – 320.Res. 1921. augusztus 19.)

642 A Magyar Szövetség Központi Irodájának egyéves költségvetési előirányzata. Személyi kiadások: 129 200 lej, ebből a titkár 48 000 lej és további 5 fő. Dologi kiadások: 37 200 lej (helyiségbérlet, fűtés, világítás, irodaszerek, nyomtatványok), szervezeti is propagandakiadások: 16 000 lej (utazási költség,apidíjak, nyomtatványok), előre nem látható kiadások: 100 000 lej, középtávon: népirodák előirányzata: 0, amely összesen: 426 400 lej. ANR Județeană Cluj, Familia Ugron fond, Nr. actului: 319.

643 MNL OL K63 229. csomó 27. tétel 27/4. Kisebbségi ügyek I. rész. 1922. 1922-27/4.

644 Az ülésen többek között megjelent egy székelyföldi küldöttség, amelyet báró Szentkereszthy Béla vezetett. A küldöttség tagjai között volt: dr. Pál Gábor, dr. Sebesi János, Szini Lajos, Csutak

azért került sor, mert a még kidolgozatlanul álló tervezetekkel párhuzamosan Paál Árpád külön a korábbi székelyföldi autonómiatervével állt elő. Paál a vitában a javaslatot végül Szentkereszthy Béla nyomására visszavonta azzal a feltétellel, hogy a Szövetség autonómiaprogramjában a székely területi önkormányzat külön fejezetben kerüljön kidolgozásra. Pál Gábor ismertette az 1921. évi agrártörvény rendelkezéseit, amelyek a székely nemzet fejlődését elősegítő Csíki Magánjavak kisajátítását célozták. Parlamenti képviselő hiányában a csíki gazdák, Gaál Ernő és Györgypál Domokos volt főispán által írt kérvényben fordultak a kormányhoz, amelyben a mintegy tizenötezer tulajdonos családdal rendelkező Magánjavak székely tulajdonban való megőrzését kérték. Pál a Magyar Szövetség vezetőségének azt indítványozta, hogy a Szövetség – közösen az erdélyi szászokkal és bánági svábokkal – tiltakozzon az új agrártörvény alkalmazása ellen a királynál.⁶⁴⁵ A Szövetség, s majd az OMP is a legfontosabb feladatai közé sorolta a magyarság gazdasági problémáinak megoldását. A Szövetség alelnöke, Ugron István a következő évben részletesen feltárta Alexandru Constantinescu földművelésügyi miniszternek a székelyeket ért gazdasági károkat, de a sérelem jogosságának elismerésén kívül a bukaresti kormányzatok érdemi intézkedéseket nem tettek. A vagyonközösség terhére 1922-től a csíki románok havasi legelőkhöz és erdőkhöz juthattak, s a húszas évek közepétől az Állami Kincstári Erdészet által kezelésbe vett erdők kitermelése is megkezdődött.⁶⁴⁶

Kós Károly titkári tájékoztatójából derül ki, hogy 1921 szeptemberéig a Magyar Szövetség tizenegy helyen alakult meg – Kolozsváron kívül. Ezt követte a Hunyad megyei alapítás Szászváros központtal, amelyhez Lózsád, Kudzsir, Algyógy, Tordos, Sebeshely és Rápost községek szórvány magyarjai is tartoztak.⁶⁴⁷ Krassó-Szőrény megyében nem megyei szervezetet hívtak életre, hanem két tagozatot, amelyek keretében Facsád és a Béga-völgy mentén lakó magyar kisgazdákat egyesítették. Sulyok István ismertette a Szövetség céljait. A gyűlésen Jakabffy Elemér is jelen volt. A Béga-völgyi tagozat elnöke Bakos János bodófalvi kisgazda, helyettese Kozka János lett. A tagdíjat a jövedelemmel arányos mértékben állapították meg. A gazdák holdanként egy lejt tartoztak fizetni, a zsellérek és a munkások évi hat lejt.⁶⁴⁸

Vilmos, Görög Ferenc, Frölich Ottó, Cs. Lázár László, dr. Nagy Jenő, illetve Marosvásárhelyről dr. Hajdu István, dr. Szoboszlai Gábor, Kovács Elek, Fekete Andor. A Szövetség megyei szervezeteit képviselte: Szilágy megyéből gróf Béli Kálmán, Péchy Imre, Brassóból dr. Szele Béla, Fogarásból Ignácz László ref. esperes, Alsó-Fehér megyéből dr. Asztalos Kálmán, dr. Inczedy-Joksmann Ödön, Szolnok-Doboka megyéből dr. Bene Ferenc, Kis-Küküllő megyéből Kispán László, dr. Gyárfás Elemér, Issekutz Viktor.

645 *Dolgozik a Magyar Szövetség*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 205. szám, szeptember 20. 5.; *A Magyar Szövetség a magánjavakért*. Csíki Lapok, 1921. 33. évf. 38. szám, szeptember 18. 1–3.

646 Kocsis Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869–1923)*. Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem, 2006. 126–140.

647 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Hunyad megyében*. Ellenzék, 1921. október 18.)

648 A facsádi tagozat elnöke: Nemes Elemér református lelkész, alelnökök: dr. Szabó Márton római katolikus esperes-plébános és Őz Lajos kisgazda. MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6.

6.5. AZ ERDÉLYI NÉPPÁRT MEGALAKÍTÁSA ÉS HATÁSA A KÉT MAGYAR POLITIKAI CSOPORT VISZONYÁBAN

Kós Károly Erdélyi Néppártjának életre hívása csak fokozta a lojalisták és az önjáró progresszívak közti vitát. Újvárosi Miklós egykori ítélőtáblai bíró véleménye szerint semmi sem támasztja alá azokat az érveket, melyek szerint a román hatalom centralizációját a politikai passzivitás akadályozná, illetve – másként közelítve – az aktivitás jogfeladással párosulna. Őva intette a konzervatívokat, mivel politikai elzárkózásuk sokakat tévedésben tart, hiszen nem a valóságnak megfelelő politikai erőt sugározzák, s túlbecsülik az elérhető eredményeket. Újvári a demokratikus politikai részvételhez szükséges feltételeket a következőkben határozta meg: az egyéni választókerületi beosztás reformja, új választójogi törvény, az összeférhetetlenség szabályozása.⁶⁴⁹ Paál Árpád a helyi önkormányzatiság visszaállítását emelte ki, s állította szembe a centralizációval. „Történelmi, társadalmi és gazdasági összefüggéseket akarnak szétszakítani, holott ezek mind bizonyos kipróbált fejlődéseknek a színvonala. [...] Az új megyei kikerekítések nem az országrészek összeszoktatását szolgálnák, hanem fokozatosan és idő haladtával mind veszedelmesebb akadályai lesznek az állami konszolidációnak.” Szerinte az új állam kiépítésének nem felülről, hanem alulról kell történnie, tiszteletben tartva az önkormányzatiság hagyományait. A központosító hivatalnokrendszer ugyanis elnyomja az önkormányzat valódi, önálló jogosultságát a helyi társadalom, az oktatás, az igazgatás és a gazdaság alrendszerében, hacsak a magyar közösségnek nincs érdemi érdekképviselője.⁶⁵⁰

A Kós Károly író, építész, Bokor Márton bánffyhungyadi református lelkész, Bod László, Kapdebó Szilárd és Nagy Miklós ügyvédek által vezetett csoport 1921 májusában a parlamenti aktivitást szorgalmazók nevében elszánták magukat a pártalapításra. A Keleti Újság az *Egy lépéssel előbbre* című cikkben a döntés közvetlen kiváltó okát a földreformmal indokolja. „Fő erénye a leendő pártalakulásnak, hogy van maga elé kitűzött, sem jobbra, sem balra nem kacsingató erdélyi programja. [...] Az Erdélyi Néppárt egyik lényegbevágó programpontja a földkérdés rendezése.” A progresszív szemléletű csoport az erdélyi magyar kis- és közepes gazdákat, a városi polgárságot és a munkásokat kívánta megszólítani. A pártot nem feltétlenül etnikai alapon kívánták megszervezni, hanem a föderalizmust is magában foglaló erdélyi gondolat mentén. „A kalotaszegiek pártja nem kizárólagosan magyar párt. Olyan programot ad, amelyet maga elé tűzhet bármilyen fajú, felekezetű erdélyi nép.” A magát demokratikus néppártként aposztrofáló kezdeményezés elutasította a cárizmust és a kommunizmust,

(A magyarság szervezkedése Krassó-Szörény megyében. Brassói Lapok, 1921. 204. szám, szeptember 25.; *Szervezkedik Krassó-Szörény magyarsága*. Ellenzék, 1921. november 5.)

649 Újvárosi Miklós: *Hozzászólás a politikai aktivitás kérdéséhez*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 103. szám, május 22. 4.

650 *Gyönge falak*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 108. szám, május 29. 1.

ellenben programelvének az egyéni és a kollektív szabadságjogokat tűzte zászlajára. Az előkészítő bizottság kilenc pontban foglalta össze a népgyűlés programtervezetét. 1) Erdély az erdélyi nemzeteké. 2) A gyulafehérvári határozatok értelmében minden nemzet önmagát kormányozza, ami a közigazgatási, a bírósági és az önkormányzati autonómiában valósul meg. 3) Az alkotmányos közszabadságok helyreállítása. 4) A katonaság fokozatos leszerelése. 5) Munkásvédelem. 6) Birtokminimum és -maximum megállapítása, a tulajdonjog tiszteletben tartása, minden nemzetiségre nézve egyenlő és igazságos földreform. 7) Progresszív adórendszer és a monopóliumok megszüntetése. 8) Az ipar és kereskedelem szabadsága. 9) Általános, titkos és egyenlő szavazójog a nemzetek szerinti kerületekkel és lajstromokkal.⁶⁵¹

Az Erdélyi Néppárt alakuló nagygyűlésére 1921. június 5-én Bánffyhunyadon került sor. Kalotaszeg falvaiból az érdeklődők tömegesen érkeztek szekereken, vonaton és gyalogosan. A gyűlésen megjelent Sándor József az EMKE képviselőjében, Iosif Pop fősolgabíró és a rendőrség főnöke is.⁶⁵² Megnyitóbeszédet Bokor Márton mondott. Kifejezte, hogy a békeszerződés tudomásulvételét követően a magyarság kész részt venni a közügyek intézésében, az állami konszolidáció politikai munkájában. „Nekünk, erdélyi magyaroknak el kell helyezkednünk az új állam keretei között. [...] Első feltételünk nemzeti kisebbségi jogainknak teljes elismerése és biztosítása. Ennek a céljából olyan szervre van szükségünk, mely politikai tárgyalásokat kezdhet és folytathat. Ezért midőn a Magyar Szövetség kalotaszegi tagozatát megalakítjuk, politikai párttá is meg kell alakulnunk, hogy megbízottaink a néptől nyert politikai megbízást is kezdeményezhessenek.” Kós Károly ezt követően a háború tapasztalatából kiindulva ismertette a szervezkedés célját és indokát. A háború gazdasági romlást hozott magával, az árak az égbe szöktek, az infláció és a spekuláció aláásta a munka becsületét, a munkabérek nem elégitették ki a dolgozó kezeket, sem a munkásokét, sem a tisztviselőké. A vámok és a nyersanyag magas ára nyomorba döntötte a vállalkozásokat. Kós a földreform mielőbbi megalkotását az emberi igazságok egyikének nevezte, amely „a régi, feudális igazságtalanságok végleges temetője kellene hogy legyen.” Az önkormányzati rendszer visszaállítását követelte, amelyet az új hatalom hónapok alatt felszámolt. Megszűnt a régi közigazgatási rendszer, benne a vármegyével, a városi törvényhatósági bizottságokkal, a bíró, a jegyző, a solgabíró, az alispán és a polgármester intézményeivel egyetemben. Kárhoztatta a cenzúrát, és azt, hogy akadályozzák a gyülekezési és az egyesülési jog szabad gyakorlását. A gyűlés utolsó felszólalója Major József kereskedő, baptista előjáró volt, aki egy heti politikai néplap elindítását, illetve egy nép-

651 *Kalotaszeg megmozdult*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 109. szám, május 31. 4.

652 A távolabb eső közösségek négy-öt küldöttel, a közelebbiek akár ötven-kétszáz fővel is képviselték magukat. Magyarvita, Türe, Makófalva, Daróc, Bojértelke, Egeres, Kis- és Nagypetri, Zsobok, Váralmás, Kelecel, Bikal, Körösfő, Gyerővásárhely, Inaktelke, Kis- és Nagykapus, Nyárszó, Magyarókerék, Bábony, Farnas, Sárvasár, Magyarvalkó, Jakótelke, Kalotaszentkirály, Zentelke, Sztána, Hídalmás, Középlak, Magyargyerómonostor, Dormos, Bánffyhunyad stb. településekről számolt be a sajtó.

iroda és ingyenes jogsegélyszolgálat felállítását szorgalmazta. A gyűlés záróaktusaként elfogadták az előzetesen meghirdetett, kilencpontos javaslatot, illetve felállítottak egy szervezőbizottságot a párt szélesebb körű kiépítésére.⁶⁵³ A sajtóban többféleképpen is nevezték a pártot, így Erdélyi Néppártnak, Magyar Néppártnak, Erdélyi Magyar Néppártnak vagy egyszerűen Néppártnak.

Az Ellenzék éles kritikával fogadta a kalotaszegi kezdeményezést, a parlamenti részvételre irányuló felhívást csakúgy elutasította, mint a pártalapítást. A konzervatívok szerint a Néppárt nem a hatvanezer kalotaszegi magyar érdekét, hanem egy szűk csoport célját szolgálja, s a két csoport közti Magyar Szövetségre vonatkozó januári paktum felrúgását jelenti. Kóséknak azt is felrötták, hogy társadalmi feszültséget generálnak a magyarságon belül. Hamis érvelésnek tekintették ugyanis azt a néppárti állítást, hogy Erdélyben erősen jelen lett volna a feudalizmus intézményrendszere. „Erdélyben sohasem volt erős feudalizmus, agrárfeudalizmusról pedig a birtokreform és a kényszerbérletek után szó sem lehet, a magyar társadalom egyes osztályai között tehát nincsenek olyan súlyos érdekellentétek, amelyek lehetetlenné tennék egy egységes magyar program megalkotását.”⁶⁵⁴ A Keleti Újság teljesen más álláspontot képviselt. Paál Árpád a következőképpen üdvözölte a pártalakítás hírére: „A Magyar Szövetségnek is helyi tagozata, de azonkívül mélységes forrása Erdély népei céltudatosságának és önálló irányának. Nemcsak helyi jelentőségű mozgalom, hanem az egész romániai magyarság számára is lendítő erő, Erdély minden népei számára is útmutatás, az államalakulás számára is a népakarat teremtő közbelépése.”⁶⁵⁵

A Magyar Szövetség 1921. júliusi megalakításában a Néppárt is részt vett, s az erős embereik a Szövetségben vezető pozíciókat nyertek el. A *Kiáltó Szó* megfogalmazóit, Kós Károlyt a szövetség titkárának, Zágoni Istvánt és Paál Árpádot a központi választmány tagjainak választották. Az Erdélyi Néppárt augusztusban megtartotta kolozsvári előkészítő ülését. Kecskeméthy István volt függetlenségi párti országgyűlési képviselő, teológiai professzor és Szathmáry Ákos kollégiumi tanár nyílt levélben jelentették be, hogy Kolozsváron demokratikus polgári pártot kívánnak alakítani, amely a kalotaszegi Erdélyi Néppárthoz csatlakozik azzal a feltétellel, hogy a „közös nemzeti célja-

653 A szervezőbizottság tagjai. Elnök: Albrecht Lajos ügyvéd, ügyvezető alelnök: Bokor Márton ref. lelkész, ügyvezető jegyző: Tolcsvai Lajos ügyvéd. Tagok: Pócs Márton, Lakatos András, Varga Márton, Makfalvi János, Csöregi András tanító, Tordai József, Bokor Márton mészáros, Nagy Ferenc, Budai János, Major József, Csoma Sándor, dr. Bod László, dr. Kapdebó Szilárd, Nagy Miklós, Tóth Ferenc, Pap András bíró, Vincze Ferenc, Kudor Márton, Betlendi Márton, Buzás Pál Bunffyhungyadról. Kalotaszeg többi községeiből Ágoston Palkó János, Tulogdi János, Ábrahám János, Jakab Gazsi János, Fekete Bíró Ferenc, Kós Károly, Imre József, Bányai László, Gelli Gyula, Császár Gábor, Hatfaludi Ferenc, Korpos B. János, Varga Gáspár, Káló Bandi János, Kolcsár Márton, Vince Pál István, Pitroff József, dr. Szentiványi József. *Zászlóbontás Kalotaszegen*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 115. szám, június 7. 1.

654 *Kalotaszegi pártalakítás*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 113. szám, június 2. 2.

655 *Az alakuló nagygyűlés*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 115. szám, június 7. 1.

ink kiküzdése céljából feltétlenül alávetjük magunkat a Magyar Szövetség pártokon felül álló politikai vezetésének.”⁶⁵⁶

A párt előkészítő ülésére Kolozsváron, a Honvéd utca 53. szám alatt, Gombos Mihály udvarában került sor, ahol – a Keleti Újság beszámolója szerint – közel háromszáz fő vett részt. A közönségben kisgazdák, iparosok, kereskedők voltak többségében. Köszöntő beszédet Szathmáry Ákos mondott, aki kijelentette, hogy „kötelezőnek fogadják el a Magyar Szövetség programját és szabályait, de szükséges a szövetség keretein belül egy mozgékonyabb, demokratikus alapon álló pártot is alakítani”. Kecskeméthy vette át a szót, aki úgy fogalmazott a Magyar Szövetségről, hogy „ebben a pillanatban csak egy ékes tetőszerkezet, amelynek tartófalakra, bástyákra, a népre szüksége van, e nélkül hiába a csillogó ércakas a vártorony tetején. Várharcot nem lehet megvívni mozgékony védőcsapatok nélkül.” Külön kitért az aktivitás és passzivitás vitájára, azt az álláspontot hangoztatva, hogy az erdélyi magyarságnak fel kell készülnie a román országgyűlési választásokon való részvételre, amihez az Erdélyi Néppárt segítséget nyújt. Ütő Sándor tanító ismertette a határozati tervezetet a pártalakítás céljáról és a Magyar Szövetséghez való csatlakozásról. „A szervezkedés a népjólét és népjövő kívánságai szerint a valódi demokrácia tiszta alapjaira helyezkedik, s e alapon szükségesnek tartja, hogy érdekképviselői tevékenység szempontjából magát politikai pártnak nyilvánítsa, s pártkört alakítson. Új pártot a szövetség keretében nem akar csinálni, mert a kalotaszegi magyarság szervezetében megtalálja az azonosan demokratikus politikai alapelveket.” Eldöntötték azt is, hogy továbbítják politikai követeléseiket a Szövetség központi választmányához: az állampolgári jogok érdekérvényesítése, a városi önkormányzat újjászervezése, a gazdasági és a kulturális életben való képviselőbiztosítása. Zágoni programbeszédével ért véget a gyűlés. A centralizáció leállítását, az egyéni jogok alkotmányos és az általános választójog biztosítását, az önkormányzati testületek autonómiájának helyreállítását, a cenzúra eltörlését, illetve az erdélyi nemzetek részére önkormányzati jogokat követelt. Együttműködést kért a gazdasági és a politikai élet szereplőitől a kereskedelem, az áru- és vasútforgalom szabadságának helyreállítása érdekében. A gazdasági élet fellendítése kérdésében a banki kamatok mértékének csökkentését, a kereskedelmi és a gazdasági egyesületek, társaságok autonómiájának tiszteletben tartását, a munkásszakszervezetek szabad szervezkedéshez való jogát kérte. Az állami redistribúció progresszív és arányos elosztása mellett foglalt állást. A magyarság közteherviseléséből befizetett adók kapcsán azt követelte, hogy azok kerüljenek vissza a magyar oktatási, kulturális és gazdasági élet vérkeringésébe. Tiltakozott a lakosságot negatívan érintő lakásrekvirálások ellen. A választói névjegyzék azonnali kiigazítását sürgette, hogy minden magyar nemzetiségű román állampolgár élhessen szavazati jogával, hiszen a választói névjegyzékből a magyar választók többségét korábban kihagyták.⁶⁵⁷

656 *Kolozsvár polgársága szervezkedik.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 170. szám, augusztus 12. 5.

657 *Szervezkedik Kolozsvár magyarsága.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 173. szám, augusztus 16. 2–3.

Néhány héttel később újabb néppárti gyűlést szerveztek Kolozsváron, a Kétvízköz városrészben. Barthos Sándor gazda, egykori törvényhatósági képviselő szervezte meg a találkozót helyi gazdák, kereskedők, iparosok és munkások részvételével. A felzólalók között volt Szathmáry Ákos, Zágoni István, illetve Kecskeméthy István. Mindhárman a szövetség lokális, alsó szinten történő építését tartották fontosnak. Kecskeméthy nem hagyta szó nélkül a pártjukat ért támadásokat. Ismét leszögezte, hogy az Erdélyi Néppárt tagja a Magyar Szövetségnek. A Néppárt szerepét azzal jellemezte, hogy a magyar társadalom korábban nem képviselt rétegeit – kisgazdákat és munkásokat – integrálja a Szövetségbe, s alapot képez egy sokak által legitimnek tekintett program megalkotására: „A Magyar Szövetség mint elmélet nem képvisel erőt, az erőt, a súlyt és a hatékonyságot a nép tudja adni neki [...] amennyiben elfogadják a szövetségnek az alapelveit, azok érlelik ki az igazi politikai programot.”⁶⁵⁸

A lojalisták és önjáró progresszívak közti vita abban éleződött ki, hogy Grandpierre-ék Kósék lépésében a politikai egység megbontását vélelmezték. A Magyar Szövetség megalakításával ugyanis a többség elfogadta a pártok feletti szervezkedés irányvét. „S a bánffyhunyadi pártalakítással kapcsolatosan tiltakozott az ellen, hogy egy agresszív kisebbség, kizárólag saját pártérdekei szolgálatában, pártokra szaggassa szét az egységes magyarságot, és meggátolja a nemzeti kisebbség pártokon felül álló egységes kisebbségi szervének megalkotását.” Az Ellenzék Kósékat s alapvetően a Keleti Újság mögött álló kört „radikális, progresszív csoportként” jellemezte, amely osztályérdekeket és nem a nemzeti egységet képviseli. Az Ellenzék szerint Kósék a pártalakítás kérdésében felrúgták azt a közös megegyezést, amelynek értelmében a Szövetség jogosult dönteni arról, mikor időszerű pártot létesíteni és részt venni a parlamenti választásokon. Grandpierre és a konzervatívok 1921 őszén úgy vélték, „Románia mai alkotmányos élete semmi esetre sem alkalmas arra, hogy a nemzeti kisebbségek a siker kilátásával vehessenek részt abban.”⁶⁵⁹

Kós az Ellenzéknek adott egyik interjúban számolt be arról, hogy a Szövetség direktóriumának ülésén előzetesen bejelentette: az Erdélyi Néppárt a Magyar Szövetség keretein belül politizál. Jósika az ominózus ülésen azt felelte Kósnek, hogy tudomásul veszi a kezdeményezést, ha a párt a megszabott kereteket nem lépi túl. A Szövetség vezetősége azonban nem fogadta el Kós pártalapítási tervét, mint ahogy Jósika megengedő érvelését sem.⁶⁶⁰ A konzervatívok azzal érveltek, hogy egy önálló pártnak még nem jött el az ideje, és ez megbontja a magyarság egységét, hiszen félték, hogy a Néppárt mintájára minden osztály és érdekcsoport saját pártot kíván majd alakítani. A Szövetség konzervatív szárnya visszautasította azt a néppárti vádat, ami arról szólt, hogy azért nem támogatják az Erdélyi Néppártot, mert a demokratikus értékek ellenségei

658 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Kolozsvár szervezkedik. Tizedgyűlés a Kétvízköz városrészben.* Keleti Újság, 1921. augusztus 23.)

659 *Kósik a kolozsvári szervezkedés.* Ellenzék, 1921. 42. évf. 173. szám, augusztus 13. 2.

660 *A Magyar Szövetség nem akar pártot.* Ellenzék, 1921. 42. évf. 177. szám, augusztus 18. 2.

lennének. „Szabad lesz talán a gyanúsítók szíves figyelmébe ajánlani azt, hogy mi a konzervatív vagy bármely más párt megalakítását épp úgy elítéljük, mint a Néppártét. Mi egyelőre a Magyar Szövetséget akarjuk a legdemokratikusabb alapon kiépíteni. [...] Gondosan kerülni akarjuk, hogy a Szövetséget politikai küzdelmekbe sodorjuk.”⁶⁶¹ A lojalisták a parlamenti aktivitás ellen két fő érvet hoztak fel. Egyrészt, hogy amíg nincs Romániának demokratikus alkotmánya és választójogi törvénye, amelyek garanciákat biztosítanak a kisebbségek jogi helyzetére vonatkozóan, addig lehetetlen a parlamenti többséggel szemben bármilyen ellenőrző és érdekérvényesítő politikai munkát eredményesen ellátni.⁶⁶² Második érvekben a szervezettség alacsony foka és a fokozatosság elve jelenik meg. „A magyarság ma még teljesen szervezetlenül áll, mert hiszen azelőtt társadalmi szervezkedését teljesen elhanyagolta, minden életmegnyilvánulása az állami közösség keretében folyt le. Első feladatuk társadalmi úton tömörülni, a magyar nyelv, művelődés, szellem és faji érdekeink megvédelmezésére.”⁶⁶³

Az Erdélyi Néppárt 1922. januári gyűlésének összehívását a belpolitikai helyzet is megkövetelte. 1921 második felében a román kormány lemondott, és 1922 márciusára parlamenti választásokat írtak ki, illetve adminisztrációs okokra hivatkozva felfüggesztették a Magyar Szövetség működését. A kialakult helyzetre való tekintettel a Néppárt megpróbálta a magyarságot egy pártban a választásokra felkészíteni. Szathmáry Ákos a megváltozott belpolitikai viszonyokkal és a politikai képviselet megreemtésével indokolta a politikai szervezőgyűlést. Paál Árpád programbeszédében a magyar nemzeti közösség saját erejéből történő építkezés fontosságára és az állami életben való részvételre hívta fel a figyelmet. „Nemcsak az államtól, nemcsak a kormányzó, a többségi nemzettől kell várni a kezdeményezést, hanem a magunk részéről is bele kell szólnunk, hogy ez a kialakulás [román állam – *F. N.*] ne ellenünk, ne a haladás ellen való legyen.” A részvétel formája körül kialakult konfliktusról azt mondta, hogy nem lehet fennakadni akkor sem, ha a Magyar Szövetség működését felfüggesztették. Véleménye szerint, ha a Szövetség működött volna is, „az mozgó karok és lábak nélkül életképtelen”. A szövetség akadályoztatása miatt ezért pártot kell létesíteni, amely tartalmát tekintve politikai eszköz, és nem cél. A két magyar politikai csoport közti különbség oldására tett kísérletet, amikor a közös célt, a nemzeti egység vízióját hangsúlyozta: „Lehetnek eltérések a módszerekben, de a célban mindig egyek vagyunk. Vannak, akik felülről gondolnak kiterjeszkedni a néprétegek felett, ezek az arisztokraták. A mi eszközeink azonban teljesen mások. Mi a földből, a népből merítjük erőnket, demokratizmust akarunk nemcsak a magyar nép, de a románok, szászok, zsidók részére is.” A pártprogramot Kós Károly ismertette: 1) Románia föderalizálása, az „Erdély az erdélyi nemzeteké” gondolat jegyében, 2) a gyulafehérvári határozatok végrehajtása, a vallásszabadság biztosítása, 3) a nemzetiségek oktatási és

661 *Nincs szükség pártokra.* Ellenzék, 1921. 42. évf. 179. szám, augusztus 20. 3.

662 *A politikai aktivitás.* Ellenzék, 1921. 42. évf. 182. szám, augusztus 24. 1.

663 *Szervezni kell a magyar társadalmat.* Ellenzék, 1920. 41. évf. 213. szám, október 13. 1.

kulturális intézményeinek autonómiája, 4) a politikai és állampolgári egyenlőség és szabadságjogok tiszteletben tartása, 5) az erőszakos katonai besorozás megszüntetése, a magyar katonák Erdélyben történő állományba vétele, 6) a szabad kereskedelem és ipar helyreállítása, 7) a földbirtokreform igazságos végrehajtása, a magyar telepesek és a Csiki Magánjavak visszaszolgáltatása, 8) a munkások szociális és jogi védelmének kiterjesztése, szakszervezeti jogok biztosítása. „Kívánjuk, hogy a munka és tőke örök harcába a hatalom ne avatkozzon bele.” 9) Progresszív gazdasági eszközök alkalmazása: vagyon- és jövedelemadó; a hadinyereség útján és törvénytelenül megszerzett javak visszaszolgáltatása; a kereskedelmi monopóliumok eltörlése. A gyűlés végén elfogadták a pártprogramot, és megválasztották a párt helyi elnökét, a volt függetlenségi országgyűlési képviselőt, Kecskeméthy Istvánt és elnökségét.⁶⁶⁴ Az ülésen nagy feltűnést keltett jelenlétével báró Jósika Sámuel és Sándor József. Az Ellenzék interjút kért Jósikától, tudakolva, miért volt jelen a gyűlésen, és mi a véleménye a pártalakításról. A báró fenntartotta korábbi véleményét. Az egység fenntartásának feltételével addig fogadta el az Erdélyi Néppárt működését, amíg létre nem jön egy egységes magyar párt, miután a Kós–Kecskeméthy-pártnak „bele kell olvadnia – annak megalakulása után – az egységes magyar nemzeti pártba.”⁶⁶⁵ Jósika itt minden bizonnyal az 1922 januárjának végén megalakult második magyar pártra, a Magyar Nemzeti Pártra utalt, amely Grandpierre Emil vezetésével akkor már szervezés alatt állt.

6.6. A MAGYAR SZÖVETSÉG MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ FELFÜGGESZTÉSE 1921 ŐSZÉN

A Szövetség politikai tevékenységének felfüggesztését kimondó novemberi határozatot közvetlenül megelőzte a Jósika-ügy. Mária román királyné októberi kolozsvári látogatása tiszteletére színházi estélyt szerveztek, ahová meghívást kapott Jósika Sámuel is. A báró az invitálásnak nem tett eleget arra hivatkozva, hogy egyfelől egészségi állapota megromlott, másfelől nem kapott hivatalos formában értesítőt.⁶⁶⁶ Az etikett kérdéséből politikai botrány kerekedett, amely a szövetségen belül és a román–magyar viszonyban is konfliktusokat eredményezett.

A szövetség vezető tagjait megosztotta a Jósika-ügy, ami a két politikai tábor közötti szakadékot csak tovább mélyítette. Kós Károly reakciója volt a legélesebb: lemondott titkári megbízatásáról. Indoklásában az állt, hogy a bizalom és az együttműködés légköre nem volt meg a Magyar Szövetség elnökségében.⁶⁶⁷ A központi választmány

664 Elnök: dr. Kecskeméthy István, alelnökök: Szathmáry Ákos, dr. Paál Árpád, Ferenczy Gyula, Mestitz Ferenc, Szilágyi András, Ráthy Károly, titkárok: dr. Zágoni István és Kós Károly. *Megalakult az Erdélyi Magyar Néppárt*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 11. szám, január 17. 1–3.

665 *Megalakult a Magyar Néppárt*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 12. szám, január 17. 1.

666 *A Magyar Szövetség válsága*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 218. szám, október 18. 1.

667 *Kós Károly lemondott*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 231. szám, október 22. 4.

többségét adó konzervatív szárny közleményben reagált, tudomásul véve a Petru Meleş prefektusnak írt Jósika-levél tartalmát. A báró a meghívást úgy értelmezte, hogy azt magánszemélyként és nem elnökként kapta, ezért nem továbbította a Szövetség felé.⁶⁶⁸ Egy későbbi Jósika-interjúból tudjuk, hogy a báró politikai szempontból mérlegelte a látogatás ügyét. A Keleti Újság kérdésére, hogy miért nem ment el a színházi estélyre, a báró azt válaszolta: „Nem is kell mondanom, hogy egész életemben monarchisztikus érzelmű voltam, és tudom, hogy mivel tartozom a királyi ház iránt. Éppen ezért írtam abban az ominózus magánlevélben, hogy egyelőre nem látom elérkezettnek az időt a megjelenésre, mert tudom, hogy akár elmegyek, akár nem, egy vagy más oldalról nyilvános megvitatás tárgya lesz.”⁶⁶⁹

A román politikai reakciók a Jósika-ügyben rendkívül ellenségesek voltak, de valójában a Magyar Szövetség ellen irányultak. A Keleti Újság interjút kért Meteşről, aki a következőképpen fogalmazott: „A magam részéről azt hiszem, hogy Kós Károly és a balszárny visszavonulásával a szövetség a mai összetételében nem prosperálhat. Mi nem ismerhetjük el, hogy a szövetség jelenlegi vezetősége képviselné azt az erdélyi magyarságot, amely alaptermészeténél fogva a demokratikus irány felé hajlik. [...] Jósika azt mondja, hogy beteg, és ezért nem jár színházba, de a politikai helyzetet sem tartja alkalmasnak, hogy megjelenjen a királyné előtt. A Jósikának bizalmat szavazók pedig kijelentik, hogy Jósika mint magánember írta a levelet. Nyíltan megmondom: én ebben provokálást látok.” A Román Nemzeti Parasztpárt lapja, a *Patria* a Magyar Szövetség feloszlását követelte a kormánytól. A Voinţa szerint pedig „a kormány tehát jónak látja a kisebbségek képviselőit meghívni, de a szövetségük elnöke, a budapesti főrendiház nyakas mágnása elutasítja a meghívást. Azaz mi vagyunk, akik közelednek, és ők azok, akik elutasítanak. Az ügy távolról sem csupán Jósika báróé. Nem magánügye, mert nem mint magánember kapott meghívást, és nem mint ilyen utasította azt vissza.”⁶⁷⁰ Octavian Goga miniszter is megszólalt, aki azt mondta, hogy „a királyné kolozsvári látogatásának nem volt politika jellege. Meghívtuk Jósikát, mint a Magyar Szövetség elnökét, de ő nem jött el. [...] Én mindig védelmezője voltam a kisebbségek ügyének, de Jósika báró elrontotta egy kissé a dolgot.”⁶⁷¹

Meteş prefektus 1921. október 31-én kiadott rendeletében felfüggesztette a Magyar Szövetség működését. A rendőrség a kolozsvári központi iroda helyiségeit lezárta és lepecsételte, illetve irattárát lefoglalta. A Szövetség felfüggesztését a Siguranţa és Kolozsvár polgármesterének jelentéseivel indokolták. Ezek értelmében a Magyar Szövetség az alakuló ülését megelőzően nem nyújtotta be a kormánynak az alapszabály-tervezetet (a belügyminiszter 1873/1394., az 1875/1508 és az 1898/1136. sz. rendeletek

668 *Bizalmi nyilatkozatok*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 231. szám, október 22. 1–2.; *A királyné látogatás epilógusa*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 229. szám, október 18. 4.

669 *Interjú Jósika báróval*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 245. szám, november 8. 4.

670 *Román sajtótámadások a Jósika-ügy miatt*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 228. szám, október 19. 2.

671 *Goga miniszter a Jósika ügyről*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 235. szám, október 27. 5.

előírásainak megfelelően), így tilos egyesületnek minősíteni. A rendőrség kihallgatásra beidézte Jósika Sámuel, Grandpierre Emilt, Szele Mártont, Ugron Istvánt, Sándor Józsefet, Róth Hugót és Tóth Györgyöt. Metes részletezte is a döntését, elmondta, hogy a Jósika-ügy és a vezetőség nyilatkozatai vezettek ahhoz az elhatározáshoz, hogy a Szövetség ügyeibe betekintsen. A polgármesteri hivatalhoz, a Siguranțăhoz és egyéb hivatalokhoz fordult azzal a kérdéssel, hogy a szabályoknak megfelelően működik-e a szervezet, amire azt a választ kapta, hogy az alapszabály másolatait egyetlen hivatal sem látta. Előzetesen csak gyűlések egybehívásához járult hozzá, ami nem egyenértékű azzal, hogy a Magyar Szövetség bejelentett egyesületként működhet. Ez az ellentmondásos helyzet abból a joghézagból fakadt, hogy a Szövetség nem párt volt – amelynek alapításához nem kellett engedély, mert a magyar szabályok voltak még érvényben –, egyesületként viszont a jogszabályok előírták a státútum előzetes engedélyeztetését. Jósika az eset után felkereste Constantin Tănăsescu államtitkárt, aki megerősítette Metes állítását, hogy a Szövetség elmulasztotta a belügyminiszterhez jóváhagyásra benyújtani alapszabályát és programját.⁶⁷² A rendőrségi eljárás során azt hozták fel vádként, hogy a Szövetség minden jóváhagyás nélkül pénzt kezelt, határozatokat hozott, irodákat működtetett – amik ellenőrizhetetlenek voltak. Jósika elmondta, hogy a fennálló törvények értelmében a Szövetség jogosan működött, a működéshez szükség engedélyt a belügyminisztertől megkapta, amit a hadiállapot miatt Petala tábornok is megerősített. A Szövetségnek alapszabálya nem volt, csak szervezeti szabályzata, amelyet az irattárban tartottak. Pénzgyűjtő akciókat nem indítottak, mert az arra vonatkozó engedélyt nem kapták meg. Jósika írásos deklarációt is átadott Filipescu rendőrkapitánynak. A beadvány tartalma Grandpierre-ék és Kósék szervezeti formára vonatkozó vitájában érdekes fordulatot hozott. A báró a szervezeti szabályzatra, de a gyakorlatra és a nyilatkozataira hivatkozva is azt mondta, hogy a Szövetség „nem egyesület, hanem a romániai különböző magyar politikai pártok egyesítő szerve, a pártok országos pártja. Mint ilyen nem is készíthetünk alapszabályokat, mert erre a pártok, sem a magyar, sem a regáti törvények által nem kötelezettek. Alapszabályok nélkül, csupán saját használatra szánt házi szervezeti szabályok szerint működtek kivétel nélkül az összes országos pártok,” mint például az 1918 előtti magyarországi pártok, beleértve a németekét és a románokét is.⁶⁷³ Érvelésében hangsúlyt kapott az 1919. évi kisebbségi egyezmény. Jósika úgy értelmezte, hogy a nemzetközi szerződés minden korábbi törvénnyel szemben elsődleges és irányadó jogszabály, amely szerint a magyar belügyminiszteri rendelet hatályát veszítette.⁶⁷⁴

672 *Felfüggesztették a Magyar Szövetség működését.* *Ellenzék*, 1921. 42. évf. 242. szám, november 2. 1.; *A Magyar Szövetség működését betiltották.* *Keleti Újság*, 1921. 4. évf. 239. szám, november 1. 3.

673 *A Magyar Szövetség végrehajtó bizottságának tagjai a rendőrségen.* *Ellenzék*, 1921. 42. évf. 248. szám, november 10. 6.

674 *A Magyar Szövetség pere.* *Keleti Újság*, 1921. 4. évf. 246. szám, november 10. 4.

A prefektus a nyomozás eredményét decemberben közölte, és a Szövetség betiltását kérte a belügyminisztertől. Az ügyben Metes járt el, aki szerint a betiltást „az állam törvényei által előírt formák be nem tartása idézte elő. [...] Kétségbevonhatatlan, hogy a romániai magyarságnak nemzetiségi jogai vannak, és követelési vannak. [...] De a politikai küzdelem az államban csak a pártok útján nyilvánulhat meg. A Magyar Szövetség mint egyesület végzett funkciókat.” A szövetségi formával szembeni kifogása az volt, hogy az egyszerre látott el gazdasági, jótékonyági és kulturális, tehát egyesületi és pártpolitikai jellegű feladatokat, amelyek nem váltak el egymástól. A Magyar Szövetség „működése szerint egy államot megillető hatáskört jelent, ez pedig a román állam felsőségével, amely a nemzetiségi autonómiát nem ismeri el, nem egyeztethető össze. [...] Az állam szuverenitását nem lehet megosztani.”⁶⁷⁵ A nyomozati anyagot megküldte a belügyminiszternek, és kérte, hogy véglegesen szüntessék be a Szövetséget.⁶⁷⁶ A kérelem mögött kétségtelenül politikai szándék húzódott. Metes a román Izbandának adott interjújában a következő véleményt fogalmazta meg a Szövetséggel szemben: „a mi magyarjaink több szabadságot élveznek, mint amazok [magyarországi románok – *F. N.*]. Bizonyoságul ennek hozom fel, hogy nálunk nagyon sok nemzeti és sovinszta jellegű egyesület és klub van, mint pl. az EMKE, EKE, ÉME gróf Bethlen Istvánnal, a Vörös kereszt gróf Bánffy Miklóssal, a Gazdasági Egylet Bethlen gróffal az élükön és a színészek egyesülete,” illetve a római katolikus és református egyházak.⁶⁷⁷ Jósika tiltakozott a rendőrségi prefektusnál is, akinek azzal érvelt a Szövetség működése mellett, hogy a szervezet megalakulását a külügyminisztérium főigazgatósága és a rendőrség is jóváhagyta, illetve benyújtották a szervezeti szabályzatot a belügyminisztérium főigazgatójának. A báró azt kérte, hogy a román állam adja meg a működéshez szükséges engedélyt, ahogy korábban megkapták a szászok is.⁶⁷⁸

A Szövetség betiltására végül nem került sor, ami az 1921 decemberében bekövetkezett kormányváltásokkal áll összefüggésben. Averescu miniszterelnök lemondását követően a kormányrudat néhány hét erejéig Take Ionescu, majd Brătianu vette át.⁶⁷⁹ Az ideiglenes kormány előtt álló két legfontosabb feladat az 1919. évi választójogi törvény módosítása és az 1922. évi képviselőházi és szenátusi választások lebonyolítása volt.⁶⁸⁰ Az erdélyi ügyekért felelős miniszter, Caius Brediceanu⁶⁸¹ a kormány nemzetiségi politikájáról a Keleti Újságnak adott interjújában kiemelte, hogy az ideiglenes kor-

675 MNL OL K610 56. csomó 3. dosszié. VI. 6. (*Elkészült a prefektus jelentése a Magyar Szövetség ellen.* Ellenzék, 1921. december 3.)

676 *A Magyar Szövetség betiltásának okai a kormány előtt.* Ellenzék, 1921. 42. évf. 277. szám, december 15. 1.

677 MNL OL K63 230. csomó 27. tétel. 27/4. II. (*Mi a Magyar Szövetség? Izbanda*, 1922. január 18.)

678 ANIC București, Consiliul Dirigent Secția Prezidială Nr. inv. 1130 dosar nr. A1/1921.

679 *A Magyar Szövetség betiltásának okai a kormány előtt.* Ellenzék, 1921. 42. évf. 277. szám, december 15. 1.; *Brătianu letette az esküt.* Keleti Újság, 1922. 5. évf. 15. szám, január 21. 1–2.

680 *A király megnyitotta a parlamentet.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 262. szám, november 29. 2.

681 Caius Brediceanu Lugoson végezte az elemi iskolát, 1918 előtt Budapesten és nyugati országokban végezte el felsőfokú tanulmányait. A háború alatt az Osztrák–Magyar Monarchia tisztje,

mány tiszteletben tartja az egyházak függetlenségét és autonómiáját az oktatás területén, és elismeri a kisebbségi szervezkedés feltételeit.⁶⁸² Az engedékeny hangnemnek meglett az eredménye, mert a belügyminiszter nem a Magyar Szövetség megszüntetéséről, hanem ellenkezőleg: működésének engedélyezéséről döntött.⁶⁸³ A Szövetség alapszabályát Take Ionescu államtitkára, Victor D. Hortopan írta alá, akivel a Keleti Újság értesülései szerint személyesen Ugron István folytatott tárgyalást Bukarestben.⁶⁸⁴

6.6.1. Értelmezési viták a Magyar Szövetségről, a politikai egységről és a pártalakításról

A Magyar Szövetség felfüggesztése a magyar politikai berkekben az „önmagunkról” szóló értelmezési vitához vezetett. A Keleti Újság vezércikkében arra a következtetésre jutott, hogy összetételében a Szövetség nem fejezte ki a „nemzetgyéniséget.” „Az egység rosszul értelmezett jelszavának a nevében a szövetség jelenlegi vezetősége elnyomott és klikkszerű módszerekkel ledorongolni igyekezett mindazokat a megnyilatkozásokat, amelyek a szélesen rétegezett magyar tömegek igazi kívánságait és szándékait kifejezhették volna. [...] Nem kellenek pártok! – hirdette olyan képpel, mintha a magyar nemzet legéletbevágóbb közös érdekét védelmezte volna ezzel a jelszavával. Ám a nép tudta, hogy a szövetség mai vezetőségének azért nem kellenek pártok, mert ők maguk is egy párt, az egyetlen párt, a felső osztályok konzervatívabb táborainak pártja. [...] Legyen meg minden ellentétes véleménynek a maga képviselője, a maga külön szervezete, és ezek a politikai pártok azután küldjék ki maguk képviselőit a szövetség vezetésére.”⁶⁸⁵

Dózsa Endre szerint a halogató politikai magatartásnak az lett az eredménye, hogy a többségi románság a magyarságot *quantité négligeable*-nak, elhanyagolható mennyiségnek tekintette, amely nem hajlandó részt vállalni sem a gazdasági, sem a társadalmi élet újjászervezésében.⁶⁸⁶ Sulyok István a legfőbb célt a „nemzeti önkormányzat” kivívásában jelölte meg, amely egy olyan élethelyzet, ami minden korábbi állapottól eltérő, mint amiben a magyar nemzet valaha is élt. Feltétele azonban a politikai cselekvés, mert az adott kontextusban ez az önkormányzat „holnap tökéletesen készületlenül érné az erdélyi magyar népet”. Az önrendelkezésért folyó küzdelmet kétirányú útként írta le, amiért kifelé és befelé is folyik a harc. Egyrészt a magyaroknak a román nemzetállami centralizáció ellen kell saját stratégiákat alkotni, másrészt az erdélyi magyar társadalomban „a történelmi előítéletek, a könnyed nemtörődömség,

diplomáciai pályára lépett. Tagja a román párizsi béke delegációnak, illetve a Román Nemzeti Pártnak.

682 *Az új kormány és a magyarság.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 283. szám, december 25. 2.

683 *Megjelent a kormány kiáltványa.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 283. szám, december 25. 3.

684 *Engedélyezték a Magyar Szövetséget.* Keleti Újság, 1922. 5. évf. 19. szám, január 26. 4.

685 *Az erdélyi magyarság útja.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 244. szám, november 6. 1.

686 Dózsa Endre: *A magyarság problémája.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 246. szám, november 10. 1–2.

a megérteni nem tudás, a gyengeség és a gyávaság ellen” egy új politikában belső konszenzusra jutni. Sulyok pártolta a Magyar Szövetség megerősítését, de úgy vélte, hogy „az erdélyi magyar társadalom sokkal tagoltabb – mind a világnézetek, mind a gyakorlati megoldások akarása dolgában és a változatos élethelyzetek folyamányaképp – semhogy akárcsak a Magyar Szövetség felfogásában is egy meggyőződést vallhasson.” Taktikai szempontból azonban a sorra kerülő parlamenti választásokon a magyaroknak egy pártlistát kell állítani, és jelöltjeikről a Magyar Szövetség keretén belül szükséges megállapodni.⁶⁸⁷ Paál Árpád az Erdélyi Néppárt kolozsvári szervezetének megalakítása előtt *Jöjjön el a te országod* címmel vezércikkben vázolta fel, hogy a magyarság nem hiányozhat az új román állam kiépítésének folyamatából. A romániai magyaroknak önmaguk érdekében kell kiküzdeniük a kisebbségi jogokat, meg kell találniuk a megfelelő gazdasági és társadalmi kereteket a többségi román társadalommal való együttélés során. Paál úgy fogalmazott, hogy az első lépéseket nem az államtól kell várni, hanem meg kell találni az utat az államalkotóvá váláshoz. A haladáshoz vezető utat a kisebbségi társadalom jelöli ki maga előtt, amelyben a vezető személyiségek felelősséggel tartoznak közösségükért – írta Paál.⁶⁸⁸

Az Ellenzék vezércikkben reagált a Keleti Újságban megjelentekre. Tiltakozott az ellen, hogy a progresszív oldal kisajátítsa magának a demokratikus értékeket, s visszatartotta a megbélyegző antidemokratikus jelzőket. Egyetértés mutatkozott abban, hogy mielőbb újra kell indítani a Szövetség működését. „Ez a megindulás és az egész további haladás nem állhat semmiféle külön érdek szolgálatában, hanem csak az összmagyarság demokratikusan, legszabadelvűbben felfogott érdekeinek lehet erős eszköze. [...] A demokratikus haladást nem adjuk oda senkinek privilégiumként.” A parlamenti aktivitást megfelelően kell előkészíteni, mert egy-két képviselővel az erdélyi magyarság nem jelenhet meg a parlamentben. A Magyar Szövetség hivatott arra, hogy kifejezze a romániai magyarság egységét, és intézményes keretet biztosítson a továbblépésre – olvasható az Ellenzékben.⁶⁸⁹ *Mi a Magyar Szövetség?* című vezércikkben az Ellenzék megismételte Jósika gondolatát, hogy a Szövetség a különböző romániai magyar politikai pártok egyesítő szervezete. A magyar nemzeti kisebbség minden irányú politikai képviselete és kisebbségi jogainak érvényesítése céljából alakult egyetemes szervezet, amely minden párt- és osztályérdeken felül állva képviseli a Románia területén élő magyarokat.⁶⁹⁰ Albrecht Lajos *A Magyar Szövetség hivatása* címmel terjedelmes cikkben jellemezte a román belpolitikai viszonyokat és a magyarság politikai lehetőségeit. Aggodalommal írja, hogy a román állam adminisztratív és erőszakos úton akadályozza a népkisebbségek szervezkedését, cenzúrázza és ellehetetleníti a nemze-

687 Sulyok István: *Magyar Szövetség és a pártok*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 253. szám, november 18. 1.

688 Paál Árpád: *Jöjjön el a te országod*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 1. szám, január 1. 1.

689 *Pártok és a magyarság egysége*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 258. szám, november 22. 1.

690 *Mi a Magyar Szövetség?* Ellenzék, 1921. 42. évf. 260. szám, november 24. 1.

tiségi sajtót, és politikai alapon bárkit letartóztat. Személyes hangvételű írásában a lojalista és önjáró progresszívak – korabeli szóhasználattal aktivisták és passzivisták – politikai ellentétének tapasztalatát boncolgatja. A Keleti Újságról azt írja: szerkesztői nem a Szövetséget támadják, hanem a nagybirtokos osztályt, amely reakciós és antidemokratikus. Két ellentétpár köré csoportosítja a vitát: demokrácia vagy reakció, parlamenti aktivitás vagy passzivitás. Albrecht kiúttalannak találja ezt a típusú közéleti gondolkodást, mert a párizsi békeszerződés rendszere, a nemzeti kisebbségek nemzetközi oltalomba vétele új helyzetet teremtett, s ez szükségszerűen felülírja a régi politikai kategóriákra épülő vitákat, mint a demokratikus-antidemokratikus vagy osztályalapú megközelítéseket. A Magyar Szövetségtől a politikai egység megteremtését várja el, amely a világnézeti és a felekezeti különbségeket – ha eltörölni nem is, de – megfelelő kereteken belül integrálni képes. „Az egységes képviselő megalakulása után sem az egyik, sem a másik világnézet, sem az egyik, sem a másik politikai párt, sem az egyik, sem a másik társadalmi osztály szolgálatában nem állhat, hanem az egységes egész magyar kisebbség érdekeit kell szolgálnia.” Visszautasította a szövetség vezetőségének arisztokrata származású tagjait ért reakciós vádakokat, ugyanis „a demokrácia alatt sem a társadalmi osztályok egymásra uszítását, nem az érdekkellentétek kiélesítését, hanem kiegyenlítését s a politikai és polgári jogok teljes egyenlőségét értjük.”⁶⁹¹

6.6.2. Diplomáciai jelentések a budapesti kormány részére

A magyar kormány a kolozsvári központtal való összeköttetésein és különböző jelentéseken keresztül értesült a romániai magyarság politikai szervezkedéséről, belső helyzetéről. A magyar kormány részére bizalmi emberek által írt jelentések objektívnek nem tekinthető adatgyűjtési eljárással készültek, illetve hangvételük személyeskedő és politikailag elfogult volt. A folyamatokról, a kihívásokról, a politikai gondolkodásról és a politikai beszédmódról azonban egy adott szemszögből részletes betekintést kapunk a korabeli magyar–magyar politikai viszonyrendszerbe.

A székelyudvarhelyi születésű Endes Miklós 1921-es kiküldetése során készítette az egyik ilyen beszámolót a Bocskay Szövetség részére. Endes a világháború előtt Csík vármegye törvényhatóság tagja volt, majd bíró Brassóban, később Kolozsváron, ahol szorosabb kapcsolatba került Költő Gábor törvényszéki bíróval, Majláth Gusztáv Károly római katolikus püspökkel és Bíró Balázs ügyvéddel, aki aktív szerepet vállalt az Erdélyi Szövetség szervezésében. Bíróval közösen alakították meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályát. Endes visszaemlékezésében megemlíti, hogy ennek megalakítása elé Apáthy István akadályokat állított. A kettejük közti ellenségeskedés valódi oka oda vezethető vissza, hogy Endes közreműködésével kiszorították Apáthyt a katolikus egyháztanácsból, mert a kolozsvári Unió

691 Albrecht Lajos: *A Magyar Szövetség hivatása*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 1. szám, január 1. 4.

páholy tagja volt. A Nemzeti Munkapárton keresztül megismerkedett Réz Mihállyal, akinek egyetemi tanárrá való kinevezésében segítséget nyújtott. Az 1916-os román betörést követően Budapestre menekült, ott érték az 1918/19-es események. Tevékenyen részt vett az Erdélyi Magyar Székely Szövetségben. 1921-ben útlevelet kapott, és márciustól három hónapra Erdélybe utazott, hogy beszámolókat készítsen Bethlen István és a Bocskay Szövetség részére. Ez idő alatt kapcsolatba lépett a Magyar Szövetségből Kolosváry Bálinttal, aki a felekezeti tanács üléseire is meghívta.⁶⁹²

Endes politikai, egyházi, oktatási, közművelődési, társadalmi és gazdasági ügyekben szerzett információit és benyomásait osztotta meg jelentéseiben. Első sarkalatos megállapításában a budapesti kormánnyal szorosán együttműködő kolozsvári központ (lojalisták) Románián belüli erdélyi összeköttetéseknek elégtelenségét állapította meg. „Kolozsvári vezetőség még olyan nagy magyar központjaival is, mint Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti, csak laza érintkezésben van. Nem fejlődhetik ki közöttük olyan érintkezés, amely a kerületek vezető értelmiségét kellően bekapcsolta volna a kolozsvári központi vezetőség akcióiba.”

A tájékoztató továbbá két városról, Brassórol és Kolozsvárról és négy megyéről, Csíkról, Udvarhelyről, Háromszékről és Maros-Tordáról nyújt információkat, a szerrinte politikailag megbízhatónak tartott személyeket is megjelölve.

Kolozsvár az összmagyarság és a két magyar csoport részére is a politikai központot szimbolizálta. Endes a lojalisták szemszögéből a politikai helyzetet ellentétesnek, az óhajtott egységre tekintve aggályosnak ítéli. Problémának látja, hogy Kolozsváron a polgári radikális szellemiség a világháborút követően is erősen hat. „Halovány nemzeti érzésű radikális gondolkodás, amely a munkásságnál és a zsidóság egy részénél – magyartalan internacionalizmussá fajul [...] ennek a radikális iránynak szelídebb, sőt magyar érzésű képviselője Paál Árpád, a radikális színezetű Keleti Újság egyik politikai vezércikk írója.” Endes jellemzése szerint Paál mérséklően hat környezetére, és közvetítő szerepet tölt be a kolozsvári központ, illetve a munkásság és a zsidóság egy része között. Brassó város politikailag aktív közösségét összességében lojalistának látja Kolozsvár irányában. A Magyar Szövetség előkészületeihez való informális kereteket az EMKE jelentette. A Brassói Lapok, illetve a helyi Erdélyi Lapok, Rombauer Tivadar ügyvéd szerkesztésében és a katolikus Erdélyi Tudósító politikai irányvonalát megfelelőnek ítélte. Szele Béla vezérégyéniségére külön felhívta a figyelmet, aki Brassói Lapok szerkesztőjeként politikailag egyetértésben áll Grandpierre-ékkel. A világnézeti különbségekkel kapcsolatosan kiemelte, hogy „Brassóban a magyar munkásság és kisiparoság, sőt még a magyar zsidóság között sincsen a radikális és szociáldemokrata törekvések annyira elterjedve, mint például Kolozsvárt. Egyik fő oka ennek az, hogy Brassót nem özönlötték el úgy, mint Kolozsvárt a Budapestről kivonuló román hadsereggel Erdélybe menekült radikális, szociál-kommunista emigránsok. Brassó nekik

692 OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2099. Dr. Endes Miklós önéletrajza.

messze eső pont volt ahhoz, hogy a régi hazájukkal való bomlasztó érintkezést fenntarthassák.” Ebből következően is „Brassóra mint az új román állam alakulatban folytonosan növekedő erdélyi központra, az eddiginél politikai tekintetben is nagyobb súlyt kellene helyezni.”

Endes a székelyföldi politikai szervezkedést Háromszék és Csík megyék vonatkozásában megfelelőnek értékeli, ahol a vezető férfiak, többek között Pál Gábor – információi szerint – szoros összeköttetésben állnak a kolozsvári központtal. Háromszék megyében a Magyar Szövetség kiépítéséhez az első lépéseket az EMKE keretén belül Szentkereszthy Béla volt főispán és Török Andor volt alispán tették meg. Renegátnak és árulónak tekintette azt a két magyar képviselőt, akik 1919-ben román listáról szereztek mandátumot (Morvay Endre volt kovásznai fősolgabíró, Fekete András kézdivásárhelyi ügyvéd). Udvarhely és Maros-Torda megyékről Endes lesújtóan nyilatkozik: „A magyar érdek szempontjából legaggályosabb a helyzet Udvarhely vármegyében. Itt történt mindjárt kezdetben az oláh politikai irányzathoz való csatlakozás az erdélyi magyarság részéről a legnagyobb mértékben. Ez irány vezetői Fay Dániel Lajos, Szabó Gábor, Ébert Ernő voltak, kik a Vajda-kormány idején lefolyt első választásnál mandátumokat vállaltak.” Ébert a Székelyudvarhely című lapot szerkesztette, Szabó Gábor a Bukaresti Magyar Hírlap – később Bukaresti Újság – köré csoportosuló októbrista emigránsokhoz állt közel. A tiszavirág-életű radikális demokrata újság tizenhárom számot élt csak meg, Bölöni György szerkesztette Dienes Lászlóval és a magyar forradalmak más emigráns íróival közreműködve. Endes az udvarhelyi politikai szervezkedés nehézségét abban foglalta össze, hogy abban nem mutatkozott vezetésre alkalmas egyéniség. A néhai Gyárfás Endre fiáról, Gyárfás Pálról azt beszélték, hogy alkalmas lenne politikai szervezői feladatot végezni. „Az aktivitás és passzivitás kérdése a székely népet magát egyáltalán nem érdekli. Az értelmiség túlnyomó része abban a nézetben van, hogy az aktivitás kizárólagosan román érdek.” Maros-Torda megyéről és Marosvásárhelyről a jelentés azt emeli ki, hogy rendkívül erős elrománosító politikának van kitéve, ahol két magyar irányzat a meghatározó. „Egyik a Bernády vezetése alatt álló románbarát párt. Ehhez tartozik Breschler is. Ez utóbbi az általa kiadott Új Barázda című néplap útján igyekezik a székely kiscgazdákra hatást gyakorolni a falusi gazdasági szervezetek propagálása révén. Ez irány működése tisztán magyar szempontból nem látszik kifogástalannak.” A másik irányzatot Bedő Sándor vezetésével az az értelmiségi csoport képviseli, amely a kolozsvári Magyar Szövetség programja alapján, illetve az EMKE keretében fejti ki tevékenységét.⁶⁹³

Gagyhy Dénes 1921 második feléből származó adatgyűjtése szintén a Bocskay Szövetség részére készült, amely részben a sajtóviszonyokat jellemezte. Gagyhy három újságot emel ki, amely széles körben eljutott az erdélyi magyar olvasókhoz: az Ellenzék, a Keleti Újságot és a Brassói Lapokat. Véleménye szerint „magyar szempontból a

693 MNL OL K64 3. csomó. 41. tétel. Endes Miklós: *Jelentés az erdélyi magyarság jelenlegi politikai, egyházi, iskolai, közművelődési, társadalmi, gazdasági helyzetéről.*

legkiválóbb a Brassói Hírlap. Bátor, szókimondó, föltétlen képviselője a magyar nemzeti törekvéseknek”. Az Ellenzékről árnyaltabb képet ad, amely „hazafias hangokat penget, azonban nincs népszerűsége, és nem bíznak őszinteségében.” A Keleti Újsággal szemben ellenséges jellemzést nyújt: „az oláh politikai törekvéseknek nyílt képviselője, munkatársai között emigráns kommunista zsidók vannak, és elől járnak a csonka magyarországi belpolitikai viszonyok leleplezésében és célzatos ferdítésében.” Említést tett csak, véleményyt nem mondott a marosvásárhelyi kisgazdák körében kedvelt Erdélyi Barázda, Udvarhely megyében a Székely Közélet (szerkesztő: Tompa László) és a Székelyudvarhely (szerkesztő: Ébert András derzsi unitárius lelkész) lapokról. A két legjelentősebb folyóirat, a Napkelet (szerkesztő: Paál Árpád) és a Pásztortűz (szerkesztő: Reményik Sándor) mellett már nem ment el szó nélkül. „A Napkelet is annyira keleti, mint inkább nyugati újság. A Nyugat édes gyermeke, ugyanazon destruktív szellemmel és majdnem ugyanazon irodalmi destruktorkkal, akik Budapesten garázdálkodtak.” Gagyhy az erdélyi magyar sajtó szerepét nagyon fontosnak tartja, amely a magyarság kezében a legközvetlenebb és hatásában a legmesszebb eredményel bíró politikai és kulturális eszköz, s emiatt „nem lehet közömbös, hogy kik és milyen lelki rugókkal irányított emberek szerkesztik az erdélyi magyar lapokat. Azonban nemcsak megbízhatóságra van szükség, hanem tehetségre is. Ha azt akarjuk, hogy az erdélyi magyar sajtó komolyan és eredményesen szolgálja a nemzeti ügyet, akkor úgy formájában, mint tartalmában legyőzhetetlen fölénnyel kell bírnia az összes ellenséges orgánumokkal szemben, és olyan fegyverekkel rendelkeznie, amelyek hódítani képesek. Hogy e cél elérhető legyen, és a politikai irányítás a centrumból történjen, nézetem szerint egy erdélyi sajtóiroda szervezése volna kívánatos.”⁶⁹⁴

Egy harmadik tájékoztatóban Balássy Dénes a székelyföldi magyar politikai szervezkedés helyzetét mutatja be 1922-ből, amit a Bocskay Szövetség utódszervezetének, a Népies Irodalmi Társaságnak címeztek. A jelentés formáját, stílusát és tartalmát tekintve tagolatlan, inkább úti, de egyértelműen politikai beszámoló. A szerző – politikai elfogultságból – bizalmatlansággal vádolja az erdélyi magyar zsidóságot, miközben nem tesz említést az őket érő állami diszkriminációról (oktatás, ingatlanok elvétele stb.) vagy a Magyar Szövetségben való részvételükről. Grandpierre, Ugron, Paál és Majláth szerepét eltérően ítéli meg. Míg a progresszívabb Paált a zsidóság irányában elfogultsággal vádolja, addig Majláth püspököt az egyetlen hű szövetségesnek tünteti fel. A Magyar Szövetségről kevés információt közöl, ott is csak azt, hogy a szervezetet többször is felfüggesztették. Balássy a székelyföldi helyzetről így ír: „Udvarhely megyében a Földműves Szövetség az egyetlen kristálypont, amely köré előbb a lakosságot, majd gazdaságilag és kulturálisan, azután politikailag is csoportosítani lehetne. [...] A román kormány a gazdasági formán kívül csupán vallási cégér alatt engedi meg a közönségnek a csoportosulást, állhatatosan követve mindenütt a divide et

694 MNL OL K64 3. csomó. 41. tétel. Gagyhy Dénes jelentése: *Bocskay Szövetség jelentése az erdélyi politikai, gazdasági, társadalmi helyzetről.*

impera elvét. A megyében például nagyon kevés zsidó van, de azért áprilisban nagy jövedelmi [adománygyűjtés – *F. N.*] cionista koncertet tartottak, amelyen a birtokosság és az intelligencia egy része is felülfizetésekkel vett részt. S a zsidók Romániában kezdenek felülkerekedni, mindenütt ott van a kezük. A zsidókkal össze kell tartanunk – mondja Ugron volt főispán, ők kitudnak nekünk járni hol mit. [...] Központi vagy politikai tekintély szemmel láthatólag nincs a megyében. A kolozsvári szellemi front vezetői: Grandpierre, Kolosváry és Költő mellett és között a legnépszerűbb Paál Árpád, de az igazi autoritást úgy a megyében és Székelyföldön Majláth püspök képviseli. Mert a kolozsváriak a kapott pénz kiosztásában önzően jártak el, lokálpatriotizmust űztek. Ebből elhidegülés, súrlódás származott. Ezt fokozta az ügy érdekében Paál Árpádnak a zsidókkal való szimpatizálása, úgy, hogy autonómia és kapcsolódás tekintetében a Magyar Szövetség fennáll most Kolozsvár és Temesvár között, de nincs meg az egyetértés Kolozsvár, Csík és Udvarhely között. Ezt a gyenge viszonyt az április végén tartott EMKE közgyűlésen való részvétlenség bizonyítja. [...] általában véve csíki kód, a fatális letargia és kultúrközöny a jellemző.”⁶⁹⁵

6.7. RÉSZVÉTEL AZ 1922. ÉVI VÁLASZTÁSOKON ÉS A MAGYAR NEMZETI PÁRT MEGALAKÍTÁSA

1922 elején a román törvényhozást feloszlatták, a szenátorválasztást az Ókirályságban, Bukovinában, Bessarábiában március 1–2-re, Erdélyben, a Bánságban, a Körösök völgyében és Máramaros megyében március 9–10-re, a képviselőházi választásokat az Ókirályságban, Bukovinában, Bessarábiában március 5–7-re, Erdélyben, a Bánságban, a Körösök völgyében és Máramaros megyében 6–7-re írták ki.⁶⁹⁶

1921/22 fordulóján a magyar politikai szervezkedés a teljes bizonytalanság képét mutatta. A Magyar Szövetséget váratlanul érte a választásokról szóló hír. Bethlen György az *Univerſul* című lapnak adott interjújában beszélt a választások kihívásairól. Személyes példáját említette a választói névjegyzék hiányossága kapcsán, tudniillik helyi lakosként a maga neve sem szerepelt a listán. A választásokon való részvétel lehetőségét részben ezért is vetette el. „A magyarság hivatalosan nem vesz részt a választásokon, de lehet, izoláltan némely körök képviselőket fognak küldeni a parlamentbe. [...] Minket teljesen készületlen találtak a közeli választások.”⁶⁹⁷

Míg az erdélyi román pártok az egymással való együttműködést mérlegelték, addig a magyarok szempontjából a részvételtől való döntés okozott fejtörést. A Magyar Szövetség felfüggesztésével és az Erdélyi Néppárttal összefüggő belső konfliktusok, az alakulófélben lévő Magyar Nemzeti Párt, az előző két választáson elkövetett visszaélések

695 MNL OL K64 3. csomó 41. tétel. *Balássy Dénes jelentése a Népies Irodalmi Társaságnak, 1922.*

696 Megjelent a kormány kiáltványa. *Keleti Újság, 1922. 5. évf. 18. szám, január 25. 2.*

697 MNL OL K63 230. csomó 27. tétel. 27/4. II.

megismétlődésétől való félelem, több tízezer magyar név kihagyása a választási jegyzékből – vagyis az ellenséges román viszonyulás és a bizonytalan lábakon álló magyar érdekképviselő – a politikai vezetőket rendkívül nehéz helyzet elé állította. A kételkedő vélemények is felerősödtek azzal kapcsolatban, hogy a két magyar politikai csoport nem képes megegyezni. Egyesek szerint a Magyar Szövetség és az Erdélyi Néppárt programjainak összeegyeztethetlensége alááshatja az egységes fellépést.⁶⁹⁸

A választási részvételről a Magyar Szövetség szervezeti szabályzata értelmében a nagygyűlésnek volt joga dönteni. De egy további ügyben is össze kellett hívni a nagygyűlést, hiszen a kormány az alapszabály módosítását kérte, amikor a Szövetséget fel függesztette. A nagygyűlés meghirdetése az idő rövidsége és működésképtelen vezetői testületei miatt a választások előtt nem valósulhatott meg.⁶⁹⁹ A Magyar Szövetség és az Erdélyi Néppárt vezetősége – Bernády György javaslatára – a problémát ún. vezérőlbizottság felállításával hidalta át januárban. Itt született meg az elhatározás, hogy a magyarság egységesen és közös jelölteket állítva vesz részt a választásokon.⁷⁰⁰ Az első és legfontosabb feladat az volt, hogy a választói névjegyzékbe lehetőleg hiánytalanul felvegyék a romániai magyar állampolgárokat. A kormány ígértet is tett rá, hogy rendeletben szabályozza a névjegyzék kibővítését. A Szövetség ezt követően kampányt indított, arra kérve minden választásra jogosult személyt, hogy jelentkezzen az illetékes városi és községi tanácsnál.⁷⁰¹

A választási esélyekről szóló vélemények egybehangzottak arra nézve, hogy a végleges eredmény nem a valós társadalmi támogatottságot fogja tükrözni. A részvételt és az eredményt négy tényező befolyásolta. Az egyik az volt, hogy a választási kerületeket manipulálták, és a többségi elvet alkalmazták a mandátumkiosztáskor. A román etnikai szempontokat előtérbe helyezve az összefüggő magyar körzeteket megbontották a Gerrymandering elve alapján. A tölgyesi kerületet például kibővítették a szomszédos Maros-Torda megyében fekvő három, teljesen román lakosságú községgel, de ez történt a Brassó megyei hétfalusi választóközzel is.⁷⁰² A Keleti Újság publicistája szerint a „kitűzött választások vonalvezetés módja nem felel meg a modern demokrá-

698 G. L.: *Választanunk kell*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 23. szám, január 31. 1.

699 *Össze kell hívni a Magyar Szövetség nagygyűlését*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 24. szám, február 1. 3.

700 *A magyarság egységesen jár el a választásokon*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 23. szám, január 31. 1.; *Készülődés a választásokra*. *Keleti Újság*, 1922. 5. évf. 23. szám, január 31. 4.

701 Választásra jogosultnak minősült 1910. évi 3621. sz. rendelet értelmében: a) minden 21. évét betöltött férfi, akinek előzőleg meg volt a magyar állampolgársága, és azóta nem folyamodott más, például magyar állampolgárságért, b) a csatolt területeken született, c) 1914. január 1-ig a csatolt területeken illetőséget szerzett, vagy 1914. január 1-jén a csatolt területeken rendelkezett lakhellyel a választói névjegyzék összeállításáig román állampolgárságért folyamodott. A névjegyzékbe való felvétel kérelmét a választásokat megelőző minimum húsz nappal előtte kellett benyújtani. *Kinek van választói jogosultsága?* *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 26. szám, február 4. 2.; *Minden magyar követelje fölvetelét*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 25. szám, február 2. 1.; *A Magyar Szövetség felhívása a magyar választókhöz*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 26. szám, február 3. 5.; *Választunk*. *Keleti Újság*, 1922. 5. évf. 22. szám, január 29.

702 *Választási esélyek*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 39. szám, február 19. 1.

cia alapfeltételeinek. A választójog ott, ahol heterogén népek összetételéről van szó, csak proporcionális [arányos – *F. N.*] lehet, mert csak a proporcionális választójog alkalmas arra, hogy a kisebbségek az őket megillető képviselőkhöz hozzájuthassanak.⁷⁰³ A második akadályt a névjegyzék hiányossága jelentette. A kormányzat hiába utasította a hivatalokat a listák kiegészítésére, egy hónappal a választások előtt a névjegyzékekről még nem is rendelkeztek. Az állam működésének ellentmondásosságát jól példázza az az eset, amikor a belügyminiszter – az előzetes ígéretek ellenére – azzal indokolta a minisztérium halogató magatartását, hogy úgymond’ csak a képviselőház jóváhagyása alapján bocsáthat ki a választói névjegyzékre vonatkozó módosító rendeletet. Sándor József ezt azzal cáfolta, hogy a névjegyzék kibővítéséről az 1919. évi román választójogi törvény rendelkezik.⁷⁰⁴ A harmadik tényező az volt, hogy a liberális párt – amely a választásokat végül megnyerte – saját listáján nagy számban indított magyar jelöltek. Ez azért merült fel, mert a liberális párt arra utasította vidéki szervezeteit, hogy lépjenek érintkezésbe a magyarság és a szászág vezetőivel. Brătianu célja valójában a Maniu vezette erdélyi Román Nemzeti Párt gyengítése volt. Csak-hogy a liberális listán való tömeges magyar indulásra végül nem került sor.⁷⁰⁵ Negyedik körülményként az erőszak légkörét hozták fel ellenérvként a részvétellel szemben. Az Ellenzék kolozsvári szerkesztőségét a választások előtt – a helyi román diákok által szervezett tömeggyűlés nyomán – feldúlták. A beszámoló szerint az egyik szónok az Ellenzéket a nemzetközi reakció szolgálatában álló sajtóorgánumnak nevezte. A szerkesztőség irattárát szétverték, az asztalokat, az írógépeket összetörték, és kidobták az utcára. Egy másik csoport ez idő alatt a lap Státus-palotában lévő szerkesztőségét is feldúlta. Számos kéziratot, kiadványt és az Ellenzék lapszámait a Főtéren felgyújtották.⁷⁰⁶

A mandátumbecslés kalkulációjában a Magyar Szövetség legalább harminc parlamenti és tizenöt szenatori helyre számított. Az elvárt választási magatartásról a választókat igyekeztek instrukciókkal is ellátni. A Magyar Szövetség jelöltjei esetében természetesen nem merült fel, hogy kit ajánlott támogatni. Elsődlegesen ott tevődött fel ez a kérdés, ahol nem volt magyar jelölt és a román pártok között kellett választani. Két eltérő vélemény versengett egymással: egyfelől az, hogy a román pártokra ne szavazzanak, mert a nemzetiségi programjaik egyformán antidemokratikusak, másfelől az, hogy az 1918 előttről ismert román képviselők közül támogathatók azok, akik a kisebbségek ügyében megértést mutattak. Arad volt az egyik olyan város, ahol azzal számoltak, hogy nem lesz magyar jelölt. Ott például Vintilă Brătianu liberális jelölttel

703 *Kitagadva*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 25. szám, február 2. 1.

704 *A névjegyzék miatt*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 25. szám, február 2. 1–4.

705 *Megalakul a háromszéki Magyar Nemzeti Párt*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 39. szám, február 19. 1.; *A választási harc*. Keleti Újság, 1922. 24. szám, február 1. 2.

706 *Megtámadták az „Ellenzék” helyiségeit*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 25. szám, február 8. 3.

szemben dr. Nicolae Lupu volt (parasztpárti) belügyminisztert javasolták támogatni, felvilágosult gondolkodására hivatkozva.⁷⁰⁷

A román választási rendszer választási törvényre és szokásjogra épülő eszközeitől függött a magyar politikusok bejutása a kétkamarás román parlamentbe. A visszaélésektől nem mentes eljárás során – a hatalmi ágak elkülönítésének demokratikus elvét felrúgva – a végrehajtó jogosítvánnyal rendelkező kormány közvetlenül beavatkozott a következő törvényhozó testület megválasztásába. Romániában szokássá vált, hogy választások előtt a király kinevezett egy kormányt, amely a választásokat lebonyolította, s ekként a rendelkezésére álló pluszeszköz felhasználásával manipulálhatta a folyamatot. A király azt a pártot „hozta ki” győztesnek, amelyet a kormányalakítással és a választások lebonyolításával megbízott. Így könnyen kiszámítható volt, melyik párt nyeri el a legtöbb mandátumot. Az 1918 és 1922 közti időszak Románia politikatörténetének – nem egyedülálló módon – kormányváltásokkal teli periódusa. A bukaresti egyezményt aláíró németbarát Marghiloman-kormány⁷⁰⁸ bukását követően rövid életű kabinetek követték egymást. Ebben az időszakban kétszer tartottak választást (1919. november és 1920. március), de a kormányfők ennél többször cserélődtek. A Constantin Coandă-kormány csupán technikai feladatot látott el, beiktatását követően a kormányrudat azonnal átadta a liberális I. C. Brătianunak, akit a párizsi békekonferenciára kiutazó román békedelegáció vezetésével is megbíztak.⁷⁰⁹ A háborút követő első általános választásokra 1919. november 8-án került sor, ennek nyomán Alexandru Vaida-Voevod alakíthatott kormányt.⁷¹⁰ A decentralizációt hangsúlyozó és a kisparaszti birtokra épülő földreformot támogató miniszterelnöktől Ferdinánd király – minden bizonnyal liberális és konzervatív párti nyomásra – hamarosan megvonta a működés jogát. Az újabb választás során a kormányfői posztot a király bizalmát élvező Alexandru Averescu tábornok foglalta el, akit másfél év múlva a konzervatív Take Ionescu követett. 1922-ben ismét választásokra került sor, amelyen a megnagyobbodott Romániába szakadt magyar nemzetrész intézményesen először vett részt. Az érvényben lévő választási törvény a korábbi évekhez képest magasabb kvótát írt elő, közel ötvenezer állampolgárra jutott egy képviselő, és százezerre egy szenátor. A kép-

707 *Milyen magatartást foglaljon el a magyarság a román pártok jelöltjeivel szemben?* Ellenzék, 1922. 43. évf. 42. szám, február 23. 2.

708 Bukaresti különbéke: 1918. május 7-én írták alá a központi hatalmak (Osztrák–Magyar Monarchia, Németország, Törökország, Bulgária) képviselői Alexandru Marghiloman román miniszterelnökkel (1918. március – 1918. november), amely lezárta a román vereséggel végződő 1916–17-es, Magyarország ellen indított háborút. Románia lemondott Dobruzsza egy részéről Bulgária javára, az Osztrák–Magyar Monarchiával közös határa pedig a Kárpátok déli és keleti lábaihoz került.

709 Brătianu öt alkalommal volt Románia miniszterelnöke: 1909. január 9. – 1910. december 28., 1914. január 4. – 1918. január 28., 1918. november 29. – 1919. szeptember 26., 1922. január 17. – 1926. március 29., 1927. június 21. – 1927. november 24.

710 Tilea, Viorel Virgil: *Románia diplomáciai működése 1919 novembertől 1920 márciusáig*. Lugoj-Lugos, 1926. 15–23.; Iancu: *The Ruling Council*, 1995. 42–51.

viselőház háromszázhatvanhét, a szenátus százhatvannyolc fős volt. Az 1919. évi 3632. számú és az 1920. évi 1539. számú rendeletek értelmében Erdélyből százhuszonegy képviselőt és ötvenhárom szenátort delegáltak a bukaresti parlamentbe. 1922-től négy évig a képviselőházi és a felsőházi székek kétharmadát a liberálisok birtokolták. A kényelmes többséggel megnyílt a lehetőség a kormány előtt az alkotmányozásra.

Románia miniszterelnökei 1918–1926 között		
kormányfő	pártállás	kinevezés – megszűnés
Coandă, C. tábornok	Néppárt	1918. 10. 24. – 1918. 11. 29.
Brătianu, I. C.	Nemzeti Liberális Párt	1918. 11. 29. – 1919. 09. 27.
Văitoianu, A. tábornok	Nemzeti Liberális Párt	1919. 09. 27. – 1919. 12. 01.
Vaida-Voevod, A.	Román Nemzeti Párt	1919. 12. 01. – 1919. 12. 13.
Averescu, A. tábornok	Néppárt	1919. 12. 13. – 1921. 12. 17.
Take, Ionescu	Konzervatív Párt	1921. 12. 17. – 1922. 01. 19.
Brătianu, I. C.	Nemzeti Liberális Párt	1922. 01. 19. – 1926. 03. 30.

A romániai magyarság kialakulatlan, mondhatni szervezetlen körülmények között vett részt az 1922. évi választásokon. Az 1919 és 1922 közti rövid intervallumot a „magyar párt előtti időszaknak” tekinthetjük, amikor az egyesületként nyilvántartott Magyar Szövetség töltötte be azt a szerepet, amelyet később másfél évtizedre az Országos Magyar Párt.⁷¹¹ A kormányzó Nemzeti Liberális Párt és a hozzá lojális közigazgatási vezetők, választási bizottságok a magyar, illetve a román ellenzéki pártok jelöléseinek többségét adminisztratív okokra hivatkozva megakadályozták. Biharban a következő okkal utasították el Willer jelölését: a jelölés során a jelölő okmányon a dátum nem felül volt, hanem alul, a „dr.” nem szerepelt az aláíráskor. Kolozs megyében minden magyar jelöltet visszautasítottak – Bánffyhunyadon Sándor Józsefet például azért, mert az aláírásokat nem találták helyesnek. Előfordult olyan összeférhetlenség, hogy Nagy Endrét tudta nélkül kinevezték választási felügyelőnek Kolozson, miközben ő képviselőjelölt volt.⁷¹² Marosvásárhelyen Bernády György, Szatmár megyében Kós Károly, Aradon Zima Tibor, Nagyváradon Willer József újságíró képviselte a magyarokat. Székelyföldön a Magyar Szövetség képviselőjelöltjei között találjuk Gyárfás Elemért Csíkszeredában, Görög Joachimot Gyergyószentmiklóson, illetve szenátorjelölt-

711 Lipcsey Ildikó: *Románia és Erdély a XX. században*. Buffalo–Toronto, 2006. 28–35.; Balázs Sándor: *Magyar Képviselőt a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, 2008. 29–45.

712 *Visszautasítják a magyar jelölteket*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 45. szám, február 26. 2–3.; *Megbuktak a választások*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 46. szám, február 28. 1.; *A nagyváradi kifogások*. Nagyváradi Esti Lap, 1922. 47. szám, február 28. 3.

ként Jósika Sámuel.⁷¹³ A választási kampány egyúttal arra is lehetőséget nyújtott, hogy a pártok vidéki alapszervezeteiket megalakítsák. Nyárádszeredán az Erdélyi Néppárt előbb megalakította a helyi szervezetét, majd megválasztotta a választókerület jelöltjét, Árkosi Jenő református lelkészt, majd a Nyárádszeredán tagtoborzást indított a székely falvakban. A Szociáldemokrata Párt, illetve az Erdélyi Zsidó Néppárt szereplése azt a kérdést veti fel, hogy a többnyire magyar nemzetiségű városi munkásságnak, illetve a zsidóságnak – amennyiben részt tudtak és részt is vettek a választásokon – milyen volt a választói magatartása. Maros megyében a Szociáldemokrata Párt saját képviselő- és szenátorjelölteket állított, a román és a Magyar Szövetség jelöltjeivel szemben.⁷¹⁴ Kolozsváron bontott zászlót az Erdélyi Zsidó Néppárt, amely Székely Bélát, az 5 órás Újság szerkesztőjét nevezte meg képviselőjelöltjének. A legtöbb jelölést a választási bizottságok visszautasították.⁷¹⁵

A képviselőválasztásokon egy magyar jelölt, Bernády György Nyárádszeredán szerzett mandátumot, a szenátorválasztásokon pedig két induló, Pál István apát-plébános Udvarhelyről és Fülöp Béla Temesvárról. Pótválasztásokon még két képviselővel, Sepsiszentgyörgyről Sándor Józseffel és Aradról Zima Tiborral, illetve egy szenátorral, Jósika Sámuellel bővült a magyar parlamenti képviselet, amely a magyar lakosság arányát a népességen belül – kilenc százalék! – messze nem tükrözte. A korabeli számítások szerint a magyarok harminc képviselői helyre számítottak, ehelyett bejutott három fő és – a hivatalból berekült magyar püspököket leszámítva – további három szenátor.⁷¹⁶ A kétszázharmincezer fős erdélyi szász közösség a magyarokkal szemben hat parlamenti képviselővel és három szenátorral volt jelen a törvényhozáásban. Hans Otto Roth képviselő a politikai sikerüket két tényezőben jelölte meg. Egyrészt abban, hogy mindvégig aktív politikát folytattak. A magyarok politikai magatartását úgy értékelte, hogy mivel egy nemzeti kisebbség esélytelen a belpolitika irányítására, nincs értelme, hogy passzivitással akarjon a belpolitikai folyamatokra hatást gyakorolni. Másrészt, legyen bármennyire is szétszórt egy nemzetiség földrajzilag –jelenül a romániai németek (szászok, svábok, bukovinai és besszarábiai németek) –, elengedhetetlen a közös szervezeti háttér.⁷¹⁷

713 *A magyarság a választásokon.* Keleti Újság, 1922. 5. évf. 39. szám, február 19. 2.; *A magyar pártok mozgalmi.* Keleti Újság, 1922. 5. évf. 25. szám, február 8. 2–3.; *A választási küzdelem.* Keleti Újság, 1922. 5. évf. 34. szám, február 4. 2.; *Magyar szervezkedés Szatmáron.* Keleti Újság, 1922. 5. évf. 43. szám, február 24. 2.

714 Marosvásárhelyen a képviselőjelölt Bíró Géza, író, tanár, szenátorjelölt Hámos Ferenc volt, de jelölteket állítottak Szászrégenben, Nyárádszeredán, Mezőbándon, Ákosfalván és Maroshévízen is. Kolozsváron dr. Kertész Jenőt nevezték meg képviselőjelöltnek, aki 15 éve volt a helyi Szociáldemokrata Párt befolyásos tagja. A jelölését visszautasították. *A magyar pártok mozgalmi.* Keleti Újság, 1922. 5. évf. 25. szám, február 8. 2–3.

715 *A választási küzdelem.* Keleti Újság, 1922. 5. évf. 33. szám, február 12. 2.

716 Balázs: *Magyar Képviselet...* 2008. 29–31.; *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.* 1930. 12–25.

717 *Akik beleszülettek a kisebbségi politikába.* Keleti Újság, 1922. 5. évf. 130. június 13. 3–4.

6.7.1. A Magyar Nemzeti Párt – két pártban a magyarság

A Magyar Nemzeti Párt hivatalosan Kolozsváron alakult meg, de a „főpróbára” Székelyudvarhelyen került sor 1922. január 31-én. Grandpierre nem vett részt az alakuló gyűlésen, de minden bizonnyal a háttérből Pál Gáborral együtt koordinálták a folyamatokat. Stratégiájuk arra épült, hogy a Magyar Szövetség helyi szervezeteire támaszkodva szervezik meg a pártot, amelyet a Magyar Szövetség ellehetetlenítése, a belső konfliktusok, az Erdélyi Néppárt kolozsvári januári gyűlése, a választásokra való felkészülés, illetve a határozottabb politikai érdekérvényesítés igénye is megkövetelt. Az Ellenzékben a pártalakítás szükségét a következőkkel indokolták: „A magyarságot érintő hivatalos felfogás és a politikai helyzet alakulásainak megfelelően itteni irányadó körök megalakítják a Magyar Nemzeti Pártot azzal a céllal, hogy az, mint politikai szerv hathatós védelemben részesíthesse a Románia területén élő magyarság érdekeit.”⁷¹⁸ A magyar politikai kibontakozás irányát tekintve a két magyar csoport közti versengés ennél fontosabbnak tűnik. A vita lényege, hogy a két csoport melyike képes meghatározni a magyarság politikai szervezkedésének széles körű útját: „Kétségtelen ugyan, hogy az erdélyi magyarság körében világnézeti, elvi különbségek vannak, különösen azóta, amióta Budapestről, Bécsből sok olyan ember szivárgott be, akinek az erdélyitől elütő ideológiája, felfogása van.” A lojalisták válasza egyértelmű volt; elhatározták, hogy saját pártot indítanak a Magyar Szövetség égisze alatt, mert véleményük szerint „képtelen dolog, hogy legyen Kolozsvár környékén egy párt [Erdélyi Néppárt – F. N.], amelynek semmi talaj nincs Erdély távolabbi részében, de már magyar párt éppen a magyarság nagy többsége részére ne legyen.”⁷¹⁹

Az udvarhelyi gyűlést Szakáts Péter, a Magyar Szövetség udvarhelyi elnöke nyitotta meg, s köszöntötte az egybegyűltek között helyet foglaló Pál Gábort és Élthes Gyulát.⁷²⁰ Embery Árpád főgimnáziumi tanár, korábbi országgyűlési képviselő, a vezérszónok az önkormányzati jogok helyreállítását és a felekezeti autonómia tiszteletben tartását követelte. A gyűlésen két dologban döntöttek: megalakították a Magyar Nemzeti Párt Udvarhely megyei szervezetét és a Magyar Nemzeti Párt Székelyudvarhely és Vidéke Kerülete tagozatát⁷²¹, s elhatározták, hogy részt vesznek az 1922. évi parlamen-

718 *Zászlót bont az Udvarhely megyei magyarság*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 18. szám, január 25. 5.

719 *A Magyar Nemzeti Párt zászlóbontása*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 24. szám, február 1. 5.

720 A felszólalók a következők voltak: Kovács Lázár a helyi polgárság, Sárosy Károly nyomdász a munkásság, Papp Lőrinc gazda a székely birtokosok, Ugron Zoltán az értelmiség és Pál Gábor a Csík megyei Magyar Szövetség nevében fejezte ki támogatását a csatlakozásról. *Hogyan folyt le a Magyar Nemzeti Párt udvarhelyi zászlóbontása*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 27. szám, február 4. 4.

721 MNP Udvarhely megye vezetősége: Szakáts Péter elnök, Vajda Ferenc református esperes, Pál Ferenc oklándi unitárius esperes, dr. Viola Sándor székelyudvarhelyi ügyvéd, Hadnagy Mihály plébános alelnökök, Bíró Sándor kollégiumi és Fazakas Gáspár főgimnáziumi tanárok jegyzők, Varró Elek Földművelési Szövetség titkára pénztáros, illetve Kovács Lázár ellenőr. Továbbá a Megyei Intézőbizottságba 32 tagot és a Nagybizottságba minden községből 1-2 tagot választottak. MNP Székelyudvarhely és Vidéke Kerület tagozat elnöke: Vajda Ferenc református esperes,

ti választásokon. Szenátorjelöltnek Ugron Istvánt választották, a képviselőjelölteket csak később akarták nevesíteni, amit a párt helyi szervezeteire bízta. A pártalakítás fogadtatása a román politikai vezetők többsége részéről – hasonlóan a Magyar Szövetség megindulásához – negatív visszhangot váltott ki. Az *Epoca* szerint „a Magyar Szövetség nem egyéb, mint a volt monarchia dualisztikus despotizmusából egyenesen eredő mágnások eltitkolt szövetsége, akik a mostani helyzetben is azt szeretnék, hogy megmaradjanak az erdélyi magyarság ugyanilyen diktátorainak. [...] A választásokban a Jósika báró mágnásai magukra maradtak. [...] A Magyar Szövetség nem képes megérteni fajtestvéreinek demokratikus akcióját. Most egy új Magyar Nemzeti Pártot alakítottak, hogy amennyire lehet, a néppárt sorait megzavarják s mindazokat, akik nem iratkoznak a pártjukba, hazaárulással vádolják.”⁷²²

A Magyar Nemzeti Párt országos programját az udvarhelyi gyűlést követően ismertették, amely alapjaiban azonos volt a Magyar Szövetség céljaival. A kisebbségi élet szabad fejlődéséért az alábbiakat követelték: 1) állampolgársági jogegyenlőség, vallásszabadság, a magyar egyházak történelmi autonómiájának elismerése, a magyar oktatási rendszer önállóságának garantálása, a magyar egyházi és kulturális intézmények állami segélyezése. 2) Általános, titkos, egyenlő, a kisebbségek képviselőit biztosító választójog, független választási bíróság, a rendeletekkel történő kormányzás megszüntetése. 3) A községi és törvényhatósági jogú városok önkormányzati jogának helyreállítása, a bírói jogkörbe való beavatkozás és a politikai rendőrség megszüntetése, a közigazgatási rendszer helyreállítása. 4) Magyar nemzeti autonómia a gyulafehérvári határozat 3. pontja értelmében, amely szerint minden nemzet önmagát kormányozza saját nyelvén, saját közigazgatással és igazságszolgáltatással, s hivatalnokait maga választja ki. 5) A szórványmagyarság részére a nyelvhasználati jogok biztosítása. 6) A földbirtokreform igazságos, kisebbségekre nézve retorziók nélküli végrehajtása.⁷²³

A Magyar Nemzeti Párt alakuló nagygyűlését 1922. február 12-én Kolozsváron tartották. Ezt megelőzően a Magyar Szövetség elnöke, Jósika Sámuel egyeztetésre hívta össze a két magyar párt vezetőit. A Magyar Nemzeti Pártot arra kérte, hogy működjön együtt az Erdélyi Néppárttal a Szövetség keretein belül, és őrizzék meg annak egységét.⁷²⁴ A politikai egység kívánalma és a közelgő választások egymásra utalták a két csoportot, amelyek vezetői megegyeztek arról, hogy a két párt a Magyar Szövetség irányelvét elfogadva fejtse ki politikai tevékenységét.⁷²⁵ Közös döntésük arra is kitért,

alelnökök: Bartók István iparos, Szabó Dénes zetalaki földbirtokos, titkár: ifj. Szakáts Zoltán bikafalvi földbirtokos és Kovács Lázár.

722 MNL OL K63 230. csomó 27. tétel. 27/4. II. (A Magyar Szövetség csődje. *Epoca*, 1922. február 4.)

723 A Magyar Nemzeti Párt programja. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 28. szám, február 5. 1.

724 *Fordulat az erdélyi magyar politikában*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 29. szám, február 8. 2.

725 A megbeszélésen a Magyar Szövetséget az elnökön kívül Grandpierre Emil, Ugron István, Inczédy-Joksmann Ödön, Gyárfás Elemér, Hajdu István, Nagy Károly püspök, Balázs András kanonok, Sándor József, Török Andor, Sebesi János, Pál Gábor, Ferencz József püspök, Haller

hogy a választásokon közös listát állítanak azzal a kikötéssel, hogy a székelyföldi kerületeket a két párt megosztja egymás között. A Néppárt Kecskeméthy Istvánt valamelyik székelyföldi kerületben kívánta indítani.⁷²⁶

A két fél kompromisszumos megállapodása ellenére a Magyar Nemzeti Párt kolozsvári gyűlésén néhány felszólaló nem hagyta szó nélkül a két magyar párt között feszülő ellentéteket. Óvári Kázmér, Gabányi Imre és Seprődi János eltérő hangsúllyal, de tartalmát tekintve az Erdélyi Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt közti nézetkülönbségekre hívta fel a közönség figyelmét. Az oktatás kérdésében Óvári megállapította, hogy Kósék a felekezeti iskolákkal szemben a világi jellegű oktatást preferálják. Gabányi szerint a Néppárt nem a teljes magyarságot képviseli, hanem csak egyes csoportokat. A Magyar Nemzeti Párt létrehozását azzal indokolta, hogy Kecskeméthyékkel ellentétben a nemzeti egységet Grandpierre-ék képviselik. Seprődi két pontban jelölte meg az eltéréseket: világnézeti szempontból a Néppárt osztályharcos, és a nemzetiségi kérdést a Néppárt nem szigorúan magyarügyként, hanem általánosabb formában, nemzetközi aspektusból értékeli, ami ezáltal nem kellő módon ragadja meg a magyar problémákat. A kolozsvári Néppárt nevében Nyirő József hárította el a kritikákat, s a Néppárt politikai céljait a Magyar Szövetség programjával megegyezőnek értékelte. Jósika zárta a felszólalók sorát, aki a Magyar Szövetség nevében üdvözölte a pártalakítást és annak irányelveit. A párt élére Ferencz József unitárius püspököt választották.⁷²⁷

A Magyar Szövetség Kis-Küküllő megyei tagozata 1922 februárjának elején kezdeményezte a Magyar Nemzeti Párt megalakítását. Elfogadták a parlamenti választásokon való részvételt, és kijelentették, hogy a Magyar Szövetség keretében működnek. A párt helyi elnöke Pekry Sándor, titkára Pokorny Lőrinc lett, alelnököknek három lelkeszt, két ügyvédet és két iparost választottak.⁷²⁸ Háromszék megyében a kis-küküllői pártalakuláshoz hasonlóan a helyi Magyar Szövetség tagjaira épült az új párt szervezete. Szentkereszthy Béla, a Szövetség helyi elnöke a belpolitikai eseményekre hivatkozva tartotta szükségesnek a Magyar Nemzeti Párt létrehozását. Megválasztották a párt megyei vezetőségét, amely a megyei Szövetséggel megegyező volt. Így lett a párt

Gusztáv képviselte. Az Erdélyi Néppárt nevében Kecskeméthy István, Hubay Károly, Zágonyi István, Szász Endre, Csízhegyi Sándor, Cseh József, Nagy János és Balázs István voltak jelen. *Eljötték az egységes párt tervét.* *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 30. szám, február 9. 5.

726 *A magyar pártok választási egyezsége.* *Keleti Újság*, 1922. 5. évf. 25. szám, február 11. 2–3.

727 A központi intézőbizottság (elnökség) tagjai. Titkár: dr. Székely Endre. Elnökség: dr. Abrudbányai Ede, dr. Gabányi Imre, Hevesy József, Fekete-Nagy Béla, dr. Jelen Gyula, báró Kemény Ákos, Kovács Kálmán, Reiter József, Gyalui Rosenberger Sándor, dr. Seprődi János, Szabó József, Székely Viktor. *Magyar Nemzeti Párt impozáns zászlóbontása.* *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 34. szám, február 14. 5.

728 *A Magyar Nemzeti Párt megalakítása Kisküküllő megyében.* *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 35. szám, február 15. 2.

helyi elnöke is Szentkereszthy Béla.⁷²⁹ A megyei szervezet belső tagozatait a járási szinthez igazították, amelyeket egy külön vezetőség koordinált.⁷³⁰

A két magyar párt között a választásokat megelőzően két kérdésben bontakozott ki politikai vita. A Magyar Nemzeti Párt Grandpierre irányelveivel összhangban a nemzeti autonómia részletes kidolgozását támogatta. Az Erdélyi Néppárt ezzel szemben Erdély autonómiáját, összességében Románia föderalizációját tekintette kívánatosnak. A koncepcionálisan eltérő két program egyikét sem dolgozták ki, csupán a szélesebb kereteket adták meg. Kósék – a soknemzetiségű Erdély történetére építve – a régió belül önállóan működő nemzeti autonómiákat magukba foglaló regionális közigazgatásban gondolkodtak. Grandpierre a magyar etnikai elveket hangsúlyozta. A másik eltérés az oktatáspolitikában jelentkezett. A konzervatív oldal az egyház iskolafenntartó szerepét emelte ki, a felekezeti oktatásra helyezve a hangsúlyt. A néppártiak elfogadták a felekezetek részvételét az oktatásban, de mellette a világi, az önkormányzatokat is magában foglaló, vegyes rendszert képzeltek el. Az egységes nemzeti iskolarendszer a szemükben a felekezetek és az önkormányzatok közreműködésével valósulhatott volna meg.⁷³¹ Paál Árpád a progresszív és a konzervatív elképzelések közti vitát a következőképpen jellemezi: „Van a magyarságnak egy csoportja, amelyik erdélyi és népi alapon egyelőre nem találja meg a maga közéleti elhelyezkedésének a kilátásait, tehát kilép külön, hogy magának fórumot és megnyilatkozási módokat szerezzen. Kimutatja, hogy ő elszigeteltebb keretekben csakis a magyar népkisebbségi nemzet önkormányzatáért kíván küzdeni s hogy a közművelődési életben is bizonyos konzervativizmusokra törekszik, például az egész magyarságot összesítő nemzeti iskolarendszert nem akarja. Ezzel szemben áll az erdélyi és csatlósági részek regionalizmusának az a követelése, hogy az új terület minden nemzete kapja meg a maga önkormányzatát, s hogy azoknak a kölcsönössége védje egymás fönmaradását, mert csak ezen a módon oldhatók meg teljes megnyugvással az új területek nemzeti különbségei.”⁷³²

6.7.2. A progresszív Keleti Újság és a Napkelet magyarországi recepciója

Az erdélyi magyar progresszívak a világháború utáni első években polgári radikális módon fogalmazták meg társadalompolitikai elvárásaikat. A Keleti Újság és a Napkelet az 1848/49-es és az 1918-as polgári forradalmak hagyományába – szabadságeszmény, pacifizmus, társadalmi megújulás, önkormányzatiság, függetlenség – foglalták a demokratikus szellemiségű erdélyi magyar politikát, a kisebbségjogi küzdelem har-

729 Alelnökök Ferenczy Géza, Török Andor, Bogdán Arthur, Csutak Vilmos, Hinléder Fels Jenő, Havadtóty Sándor, titkár Kovács Kálmán.

730 Elnök József Lajos, alelnökök Jakits István, Óváry Károly, Kónya Kálmán, Bőjthe Ferenc. *Megalakul a háromszéki Magyar Nemzeti Párt*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 39. szám, február 19. 1.

731 *Az Erdélyi Magyar Néppárt az iskola kérdéséről*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 25. szám, február 11. 3.

732 Paál Árpád: *Új magyar pártalakulás*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 33. szám, február 12. 1.

cát, illetve a román–magyar közeledés gondolatát. A világnézeti és a nemzeti szempontok egybefonódtak a magyar modernizációs követelményekkel, az államjogi elcsatolás kényszerében a világháború előtt is mérlegelt regionális önállósulás és a kelet-európai népek kultúrnemzeti munkamegosztásának programjával.⁷³³ A Budapestről elforduló decentralizációs mozgalom – folytatva az 1918 előtti küzdelmét – szemben találta magát a budapesti nemzeti-keresztény kormánykörök felé lojális erdélyi konzervatívokkal. A két tábor közti vita legélénkebb periódusa a világháborút követő korai évekre tehető, amikor – egyrészt – még élénken jelen voltak a régi magyarországi belpolitikai ellentétek, másrészt Magyarország bel- és külpolitikája hatással volt az utódállamokba szakadt magyarság helyzetére és többség-kisebbség rendezetlen viszonyára. A romániai magyar nemzeti érdeket a vita ennek ellenére nem osztotta meg, mert a progresszívak fokozatosan felhagytak a világnézeti elkülönüléssel, a konzervatívok pedig alkalmazkodtak az államjogi feldaraboltsághoz, integrációs stratégiát dolgoztak ki, amelyet a bukaresti kormányok kisebbségellenes politikájukkal akaratlanul is erősítettek. Ebben a kényszerhelyzetben az egység gondolat jegyében – az eltérő módszerek ellenére is – a két tábor 1922-ben megalakította az Országos Magyar Pártot.

A Keleti Újság és a Napkelet hasábjain az 1920-as évek első felében megjelent közéleti írások három – egymással összefüggő – téma körül bontakoztak ki: 1) Az 1918-as *októberi forradalom demokratikus társadalomszervező szellemiségének* védelme a magyarországi antiliberális *ellenforradalmi* kurzussal szemben, 2) a romániai magyarság *kisebbségi társadalomként* való értelmezése (párhuzamos nemzetépítés), 3) a független magyar *köztársaság* program szembeállítása a Habsburg-monarchiával.

1) A romániai magyar progresszív politikai gondolkodásban „1918” egyszerre jelenti a régi Magyarország és az új román politikai rendszer kritikáját. A (romániai) magyar progresszív politikai és társadalmi irányzat az egyetemes emberi méltóság jegyében saját nemzeti közösségének demokratikus átformálására, a kiváltságrendszeren alapuló elnyomó uralom megszüntetésére törekedett. Az erdélyi polgári radikálisok az októberi forradalom társadalomban bekövetkezett „kitörését” – minden utólagos tiltakozás ellenére is – elkerülhetetlen eseménynek tekintették. A Keleti Újság főszerkesztője, Zágoni István szerint a forradalom a korábban fennálló társadalmi, politikai és háborús viszonyok ellen irányuló természetes következmény. „A nagy háborúk a forradalmi kitörések vágyát keltik a lelkeken. A megindított nagy háborúk felhasogatják és felháborgatják a tömegelek nyugalmát.”⁷³⁴ A magyarországi politikai viszonyok 1919 őszére megváltoztak. A Tanácsköztársaság bukását követően erőteljes jobbratolódás következett be, a közvéleményt az ellenforradalmi erők által képviselt keresztény-nemzeti eszmekör dominálta, amely Károlyi Mihályt, Jászi Oszkárt, Kun Bélát és követőiket a magyar állam összeomlásának felelőseiként állították be. A Ma-

733 K. Lengyel: *A kompromisszum...* 2007. 229–231.

734 Zágoni István: *Október 31-ére*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 246. szám, október 31. 1.

gyar Szemle – és más budapesti újság is – a következő hangnemben fogalmazott: „Áll ez az 1918. október 31-iki forradalomra, mely nyitánya és megindítója volt a magyar történelem legszomorúbb és legsilányabb korszakának, mely Károlyi Mihály, majd Kun Béla nevéhez fűződik.”⁷³⁵ A Keleti Újság és a Napkelet a Károlyi-kormány demokratikus vívmányait hangsúlyozva védelmükbe vették, de a kommunizmustól óva intettek. Történelmi fontosságú lépésnek tekintették az 1919. évi köztársaságról szóló néptörvényt, illetve a földreformot, amelyben Károlyi államférfiszerepét – 1919 februárjában saját birtokán kezdte el a földosztást – méltatták.⁷³⁶ „Október programját” – demokratikus politikai választójog, földosztás, progresszív adórendszer, békés külpolitikai orientáció – Románia és Magyarország kormányai számára követendő irányelvként propagálták. A mindenkori magyar kormánytól körültekintő kül- és belpolitikát vártak el, amely nem hagyhatja figyelmen kívül a kisebbségi magyarok kiszolgáltatott helyzetét. „Senki nem veheti zokon az erdélyi magyarságtól, hogy különös érdeklődéssel figyeli a magyarországi eseményeket. [...] Magyarország bel- és külpolitikája mindenesetre hatással van az utódállamokba szakadt magyar nemzeti kisebbségek sorsára.” A polgári radikális értékekkel rokonszenvezők, Kós Károly, Zágoni István, Paál Árpád, Nyirő József és mások számára a földreform kulcskérdésként jelentkezik, amely eltérő módon, de egyformán érintette a romániai és a magyarországi paraszti rétegeket. A kisgazda szemléletű földpolitika, illetve a nagybirtokrendszer felszámolását a demokrácia fokmérőjeként tematizálták a két lap hasábjain. „A földreform kérdése az, amellyel a demokrácia áll és bukik.”⁷³⁷ Ez az érvelés megegyezik Jászi Oszkár *Az archimedesi pont* című 1919-es írásával, amely a forradalmi változások széles körű társadalmi elfogadtatását egy radikális földbirtokreform megvalósításában látta. A „földművelő nép földhöz juttatásáról” szóló XVIII. néptörvényt a Károlyi-kormány 1919. február 2-án fogadta el, amely minden ötszáz holdon felüli világi – ez Jászi Oszkár javaslata volt – és kétszáz holdon felüli egyházi birtok kártalanítás ellenében történő kisajátítását tette lehetővé. Az igényjogosultak között első helyen a hadirokkantak, majd a hadiözvegyek, a katonai szolgálatot teljesítő nincstelenek és szegény-paraszatok álltak.⁷³⁸ A kisebbségi magyar progresszió magyarországi földreformot támadó véleménye átvitt értelemben a bukaresti kormány 1919-ben megindított, a magyar kisebbség földmagántulajdonát súlyosan sértő kritikájaként értelmezhető.

A Jászit és Károlyit, illetve az októberi forradalom híveit – újságírókat, értelmiségieket – ért támadások a trianoni Magyarországon változatos formát öltöttek a két világ-

735 Túri Béla: *A forradalmi felelősségről*. Új Magyar Szemle, 1920. 3. sz. 295.

736 *A köztársaság védelme (1919. évi XI. néptörvény)*. Keleti Újság, 1919. 2. évf. 32. szám, február 5.; *Károlyi Mihály saját birtokán megkezdte a földosztást*. Keleti Újság, 1919. 2. évf. 46. szám, február 28. 1.

737 (Zágoni István) *A rehabilitált október*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 132. szám, június 29. 1.

738 Jászi Oszkár: *Az archimedesi pont*. In: *Jászi Oszkár publicisztikája*. Budapest, 1982. 286. Az 1918–1919-es földbirtok-politikai elképzelésekről bővebb információval szolgál: Sipos József: *A pártok és a földreform 1918–1919-ben*. Budapest, 2009.

háború között (internálás, kiutasítás, fizikai erőszak, korrupciós vádak, bűnbakképzés stb.).⁷³⁹ A közös ellenségkép és sztereotípiák megteremtésében fontos szerepet játszott a sajtó, amely az októbristákat és a velük szimpatizálókat a nemzet ellenségeiként, a társadalom destruktív elemeiként bélyegezte meg. Erre példa a magyar fajvédők lapjában, a Szózatban Károlyival és Jászival, illetve a róluk pozitívan író Keleti Újsággal és a Napkelettel szembeni lejárató kampány. A Szózat Károlyiról azt terjesztette, hogy Erdélyben a Keleti Újságot és a Napkeletet felhasználva szovjet pénzen aknamunkát végez a „Csonka-Magyarország” és az erdélyi magyarság ellen. Ezt Károlyi úgy teszi – írja a Szózat – hogy a Keleti Újságot „részben hazafias, erdélyi szellemben derék írőkkel íratják hatalmas honoráriumok fejében”, míg a Napkeletet „a nemzetközi zsidóság és Jászi silány söpredéke”⁷⁴⁰ közreműködésével. A jobboldali támadásokra a két kolozsvári magyar lapban nem maradt el az ellenválasz, amely általában a budapesti kormánypolitika antidemokratikus lépéseit kifogásolta. A cenzúra intézménye, a sajtószabadságot korlátozó szabályok, illetve atrocitások kiemelt hangsúllyal szerepeltek a magyarországi belpolitikáról szóló tudósításokban. Erdélyi magyar újságírói körökben komoly tiltakozást kiváltó eseményre akkor került sor, amikor 1921 júliusában Budapesten letartóztatták a polgári radikális párt egykori vezetőtagját, Szász Zoltán újságírót, akit a Tanácsköztársaság, majd az ellenforradalmi terrort támadó cikkeiért mindkét rezsim börtönre ítélte.⁷⁴¹ Az Erdélyi és Bánati Újságíró Egyesület tiltakozó levelet küldött a Bethlen-kormánynak, s a szabadságjog megsértésével vádolták meg a budapesti kormányt: „A magyar szellem szabadságérdekeinek súlyos megsértését érezzük ebben a tényben.”⁷⁴² A Keleti Újság vezércikkben állt ki Szász, illetve a gondolat- és vélemény szabadság mellett. Zágoni István pedig arra hívta fel a magyar kormány figyelmét, hogy a népkisebbségi szabadságjogokért küzdő romániai, cseh-szlovákiai magyar sajtó az utódállamok öncélú kormánypolitikákban még kiszolgáltatottabbá válhatnak, ha Budapest rossz mintát követ, és letér a szabadság útjáról.⁷⁴³

A Keleti Újság hasonlóan kritikus hangnemet ütött meg, amikor gróf Bethlen István kormányát és Ravasz László református lelkész repatriálását bírálták. A miniszterelnök Bethlentől – akinek elismerték 1918 előtti meghatározó szerepét Erdélyben – azt várta el, hogy Bukarest és Budapest között megfelelő partneri kapcsolatokat

739 A két világháború közti bűnbakképzésről számos írást közöltek, a teljesség igénye nélkül: Major Róbert: *25 év ellenforradalmi sajtó 1919–1944*. Budapest, 1945; Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora 1919–1923*. Budapest, 1989; Pelle János: *A gyűlölet vetése. A zsidótörvények és a magyar közvélemény 1938–1944*. Budapest, 2001; Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, 2007.

740 Kádár Imre: „Károlyi Mihályék Erdélyben”. *Napkelet*, 1922. 3. évfolyam, (március 1.) 4. sz. 207–208.; Weiss Sándor: *A Világ, a Szózat és egy kis relativitás*. *Napkelet*, 1922. május 15. 3. évf. 9. sz. 7.

741 Vámbéry Rusztem *védőbeszéde a Kúrián Szász Zoltán ügyében*. *Világ*, 1924. 15. évf. november 6. 7.

742 *Erdélyi tiltakozás a budapesti újságírók letartóztatása ellen*. *Keleti Újság*, 1921. 4. évf. 154. szám, július 24. 3.

743 *Szász Zoltán*. *Keleti Újság*, 1921. 4. évf. 153. szám, július 23. 1–2.

alakítson ki.⁷⁴⁴ Az erdélyi gróf politikai gondolkodását a lap magától távol állónak tekintette, mert a miniszterelnök a társadalom többségét kitevő kispolgárság, parasztság és munkásság demokratikus érdekei helyett továbbra is az arisztokráciát és a nagybirtokosokat képviseli. „Bethlen erős konzervatív tradíciói mellett demokrata szellemet hirdet. Ez a demokrácia azonban nem lesz túltengőbb a többi grófi demokráciáknál [...] Tartani fogja a keresztény-agrár kurzust, de nem olyan szűk látókörrel, mint Teleki Pál.”⁷⁴⁵ Miután 1921-ben Ravasz László elhagyta Erdélyt, megválasztották a dunamelléki egyházkerület püspökévé. Ravasz repatriálásáról a Keleti Újság kifejezetten támadólag értekezett, amit két okból is kifogásoltak. Egyfelől azt a hamis képet sugallta az erdélyi magyarok körében, hogy a háború pusztította Magyarországon egy jobb élet várhat rájuk, másfelől Ravasz távozása morálisan megkérdőjelezhető, amikor a kisebbségbe került magyarok a legnagyobb ínséget szenvedik. „Most te is elmegy, Ravasz Laci, és neked is kell mondanunk egyet-mást. Te nem nyomorúságra mégy, téged nem riaszthatunk a nyomor képeivel. Te díszes polcra még díszesebb polcra hágsz [...]. Én azért csak annyit mondok, hogy manapság szívesebben maradnék éhező káplán egy eldugott, havasközi faluban.”⁷⁴⁶

2) A progresszívak a romániai magyarságra *önálló társadalomként* tekintettek. A romániai magyarság társadalomszervezésében az egyik kulcskérdés az volt, miként és milyen célok mentén vonható be a munkásság és a zsidóság a magyar politikai közösség keretébe magyarság-munkásság-zsidóság együttállásában. A másik kérdés, hogy a romániai magyarok – a lehető legszélesebb jogok birtokában kulturális identitásukat megőrizve – hogyan tudnak integrálódni a romániai politikai rendszerbe. Ebből a nézőpontból tekintve nemcsak az erdélyi polgári radikális irányzat, de a konzervatívok (Grandpierre Emil, báró Jósika Sámuel) is elítélően nyilvánultak meg az erősödő romániai és magyarországi antiszemita mozgalmakkal szemben.⁷⁴⁷ A Keleti Újság éles hangon tiltakozott a szélsőjobboldali csoportok – például az Ébredő Magyarok Egyesülete és tiszti különítmények – erőszakos magatartása ellen, s üdvözölte azokat a kormányzati lépéseket, amelyek visszaszorításukra irányultak 1921/22-ben. A magyarországi konszolidáció érdekében a Nemzetgyűlés elfogadta „az állami és társadalmi rend hatékonyabb védelméről” szóló 1921. III. törvénycikket, illetve átalakításra került a rendvédelem szervezete, amely lehetőséget nyújtott a különböző fegyveres különítmények – például az Ébredő Magyarok Egyesülete, Prónay-, Héjjas-, Ostenburg-

744 *Bethlen István kormánya*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 76. szám, április 17. 1.; *Magyar kormányválság készül?* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 135. szám, július 2. 4.; *Baranyában*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 175. szám, augusztus 18. 1.

745 *Bethlen István programja*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 75. szám, április 16. 4.

746 *Ravasz Lászlóhoz*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 133. szám, június 30. 1–2.

747 Dózsa Endre: *Magyarság és zsidóság*. Napkelet, 1922. 3. évf. 2. sz. 95–96.; *A magyarság a numerus clausus ellen*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 278. december 8. 3.; Grandpierre Emil: *Magyar Szövetség*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 140. szám, július 6. 2.; *A Magyar Szövetség alakuló nagygyűlése*. Ellenzék, 1921. 42. évf. 141. szám, július 7. 1–3.

különítmények – felszámolására és visszaszorítására.⁷⁴⁸ Az erdélyi magyar politikai vezetők közös állásponton voltak abban, hogy az alkotmányos élet nem tűrhet meg más hatalmat az államban, csak a népképviselői alapuló parlamentáris érdekképviseletet.⁷⁴⁹ A kirekesztés minden fajtáját elítélték, ezért a zsidó származású diákokat diszkrimináló *numerus clausus* ellen is tiltakoztak.⁷⁵⁰ A romániai magyarságra nézve ez két okból is negatívan hatott. Egyfelől azok a román politikai pártok és ifjúsági mozgalmak, amelyek a nemzetiségek, illetve a zsidó vallású állampolgárok ellen fordultak (nagyvárad, kolozsvári egyetemi antiszemita erőszakhullám), bátorítást kaptak, másfelől felerősítette az erdélyi magyar zsidóság disszimilációs folyamatát, a magyar–zsidó kulturális elválást.⁷⁵¹ A Keleti Újság és a Napkelet 1919 és 1922 között a demokratikus politikai közösség programjának nyújtott nyilvánosságát, ahol a nemzeti érdekek összefonódtak az autonóm, saját intézményekre épülő társadalom igényével. Elvetették az osztálylogikát, a rendies kiváltságokat, és elítélték az antiszemitizmust, s a zsidóságot izraelita magyaroknak tekintették. A nemzet kapuit szélesre tárták, a munkásságot, a parasztságot és a zsidóságot a magyar politikai közösség egyenlő tagjaiként ismerték el.

3) A *köztársaság* programjának szembeállítását a dinasztikus politikával a harmadik nagyobb témakör, amely meghatározta az (erdélyi) progresszív irányzat világnézetét. Az első világháború egyik fontos következménye a közép- és kelet-európai nagy monarchiák (Hohenzollern, Habsburg) bukása, akik visszatérését az antant hatalmak megtiltották. A tilalom nem vonatkozott a királyságra mint államformára. 1918 őszén Magyarországon – hasonlóan a legtöbb új államhoz (Finnország, Csehszlovákia, Ausztria stb.) – kikiáltották a köztársaságot. Horthy Miklós vezetésével az ellenforradalmi erők 1920-ban visszaállították a monarchikus államformát (1920–1946). A köztársaságpárti (erdélyi) progresszív irányzat nem támogatta a királyság intézményét. Politikai világnézetüket egyszerre befolyásolta és meghatározta a kossuthiánus, Habsburg-ellenes hagyomány, az 1849-es detronizáció emléke, a Függetlenségi és 48-as Párthoz való elvi kötődés, az ellenforradalmi erőszak élő tapasztalata, illetve a román pártok politikai támadásától való félelem.⁷⁵²

748 Suba János: *Karhatalmi formációk Magyarországon 1918–1920*. Rendvédelem-történeti Füzetek, 2008. 15. évf. 18. sz. 1–12.

749 *Ébredő magyarok farsangi körmenete*. Keleti Újság, 1919. 16. szám, január 21. 4.; *Budapesti hangulat*. Keleti Újság, 1920. 3. évf. 249. szám, november 14. 1–2.

750 Numerus clausus (zárt szám): a magyarországi felsőoktatásban ezzel az intézkedéssel kívánták visszaszorítani a zsidó diákok arányát. Az 1920. évi XXV. törvényt a Teleki-kormány 1920. szeptember 28-án léptette életbe.

751 *Nagyvárad védekezik az antiszemita ellen*. Keleti Újság, 1922. 278. szám, december 8. 4.; *Erdély a numerus clausus ellen*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 154. szám, július 13. 7.; *A magyarság a numerus clausus ellen*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 278. szám, december 8. 3.

752 *Miért kell a Habsburgokat detronizálni?* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 243. szám, november 5. 1.; *Támadás a kisebbségek ellen. Goga és Take Ionescu az izgatókról*. Keleti Újság, 1921. 4. évf. 66. szám, április 6. 1–2.

A Keleti Újság és a Napkelet nagy figyelmet fordított a Habsburgok magyarországi visszatérési kísérletére. A két progresszív lap kampányt folytatott a Habsburg restaurációs kísérlet ellen. Szó szerint közölték a Habsburg-ház trónfosztását kimondó 1849. április 19-én jóváhagyott függetlenségi nyilatkozatot.⁷⁵³ Idézték a Károlyi-kormány volt belügyminiszterét, gróf Batthyány Tivadart, aki az egyetlen lehetséges politikai útnak a kossuthi programot jelölte meg.⁷⁵⁴ A dinasztíát, IV. Károlyt és az őt követő magyarországi politikusokat a legkülönbébb negatív jelzőkkel illették: „kétfejű sas”, „karmos ragadozó”, „lakájpolitikusok”, „csaló exkirály”. A progresszívak a Habsburgokat és a velük szövetséges gazdasági és politikai elitet tartották az elvesztett háború és összeomlás legfőbb okozóinak. „Az országot ők kormányozták bele a katasztrófabába, a népet ők vezényelték a szédítő szakadék mélységes örvényébe.”⁷⁵⁵ Ez az álláspont megegyezett a Jászi-féle érveléssel, amelyet Paál Árpád is képviselt, amikor Monarchia összeomlásáért a Habsburg-elitelt okolta. „Ez a rendszer ahogyan nem tudott igazat adni a magyarság márciusi szabadságvágyának, úgy nem tudott igazat adni a többi nemzetek szabadságvágyának sem.” Paál az 1918 előtti bécsi politikával szemben azt rótta fel, hogy a Monarchia népeit egymás ellen fordították, akik „egymás börtönőrei lettek”, a társadalmi különbségeket nem enyhítették, ami a militarizmust és az egymás közti gyanakvást a végletekig fokozta. A közép-európai államhatalmi rendszerek a belső konfliktusok következtében felbomlottak, ahol a népek, románok, szlovákok, szerbek stb. – kivéve a magyarokat – teljes önrendelkezést nyertek. A magyarok a teljes szabadságot nem kapták meg, mert az utódállamokban a magyar közösség elnyomás alatt él – írja Paál.⁷⁵⁶

6.8. „VIDÉKI KISKIRÁLYOK” A POLITIKÁBAN: A MAGYAR SZÖVETSÉG MÁSODSZORI FELFÜGGESZTÉSE

A romániai választásokon való részvétel lehetőséget nyújtott a magyar politikai szereplők közös feladatainak összehangolására. Kósék és Grandpierre-ék együttesen próbálták mozgósítani a magyar választókat. A Néppárt főként Kolozsváron és környékén, a Magyar Nemzeti Párt Kolozsváron, Székelyföldön és a Partiumban kampányolt. A vitatott helyzet ellenére a Magyar Szövetség folytatta vidéki terjeszkedését, ami a két magyar párt is segítséget nyújtott. Az Erdélyi Néppárt közreműködésével Szatmár megyében, közvetlenül a választások előtt engedélyezték a magyar politikai gyűlés

753 *Miért kell a Habsburgokat detronizálni?* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 243. szám, november 5. 1.

754 *A kizárólagosság átka.* Keleti Újság, 1920. 3. évf. 44. szám, november 9. 1.

755 *Két fejű sas.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 64. szám, április 2. 1.; *Habsburg Károly megkísérli az államcsínyt.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 65. szám, április 3. 1–4.; *A rab király.* Keleti Újság, 1921. 4. évf. 234. szám, október 26. 1.

756 Paál Árpád: *Márciustól októberig.* Napkelet, 1922. 3. évfolyam, (március 15.) 5. sz. 257–261.

megtartását. Bélteky Lajos, a Nemzeti Tanács volt elnöke⁷⁵⁷ nyitóbeszédében kijelentette, hogy a bizonytalan politikai helyzetre való tekintettel és a magyar politikai egység érdekében megalakítják a Magyar Szövetség megyei szervezetét. A gyűlés vendégei a néppárti Kós Károly, Zágony István és Paál Árpád voltak, akik a Szövetség képviselőjében szólaltak fel. Kós és Paál egy demokratikus állam jövőképéről beszéltek, ahol a parlamenti részvétel kiharcolásával érvényt kívánnak szerezni az önkormányzati, a nemzeti, a nyelvi, a vallási és az oktatási jogoknak. Lénárt István volt polgármester Kós Károlyt ajánlotta képviselőjelöltnek, szenátornak pedig Harcsák Géza ügyvédet. A szatmári Magyar Szövetség helyi elnökének Bélteky Lajost választották, valamint tíz alelnököt, ötven tagú intézőbizottságot és kétszáz fős megyei választmányt állítottak fel.⁷⁵⁸

Aradon a Szövetség megalakulására csak a választásokat követően kerülhetett sor a pótválasztásokkal párhuzamosan. Az aradi magyarságnak ez volt az első gyűlése a háború befejezése óta. Barabás Béla egykori függetlenségi országgyűlési képviselő és főispán nyitotta meg a tanácskozást a Fehér Kereszt Szálloda nagytermében. A társadalmi mellőzöttség érzéséről, valamint a politikai szervezetlenségről beszélt, amit a nyelvhasználat korlátozása és a tisztviselők kiszolgáltatottsága során átélt negatív tapasztalatokkal szemléltetett.⁷⁵⁹ Az aradiak döntöttek a pótválasztásokon való részvételről, amelyre azért került sor, mert áprilisban Vintilă Brătianu pénzügyminiszter lemondott mandátumáról. A pótválasztásokon Zima Tibor, az aradi Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára képviselte a Szövetséget, majd nyerte el a mandátumot.⁷⁶⁰

A Magyar Szövetség működése elé folyamatos korlátokat állított a mindenkori román kormány, és 1922 nyarán belügyminiszteri rendelettel másodszor is beszüntették. Meteş prefektus utasítására július 7-én a szervezet iratait és irodáit újból lefoglalták. A hivatalos indok ismét az volt, hogy a szervezet alapszabály nélkül, jogtalanul működik. Jósika tiltakozó záradékot adott át Meteşnek, amiben arról tájékoztatta, hogy miután először betiltották a Szövetséget, rögtön beterjesztették az alapszabály-tervezetet a belügyminiszterhez, amelynek elfogadása a Szövetség soron következő nagygyűlésére, 1922 augusztusára van előkészítve. Válaszában Meteş a szervezet betiltását a következőkkel indokolta: a Szövetség túlterjeszkedett a határain, mert utasításokat adott a felekezeti iskoláknak, az országgyűlési választásokon politikai párt-

757 Bélteky Lajos a Károlyi-párt tagja, a Nemzeti Tanács szatmári szervezetének elnökeként 1918-ban esküt tett a Károlyi-kormányra. *Szatmárnémeti ünnepe*. Szamos, 1919. 51. évf. 54. szám, március 4. 1–2.

758 *A választási küzdelem*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 43. szám, február 24. 2.

759 Aradon a lakáshivatal saját hatáskörében elrendelte, hogy csak román nyelven adható be kérvény. Ellenpélda is mutatkozott, amikor az adózáshoz szükséges iratok magyar nyelven is kitölthetőek voltak. *Megalakult a Magyar Szövetség aradi szervezete*. Aradi Friss Újság, 1922. 4. évf. 86. szám, április 19. 1.

760 *Zima Tibort egyhangúlag képviselőnek jelölték*. Aradi Friss Újság, 1922. 4. évf. 86. szám, április 19. 1–2.; *Mozgalom az aradi magyarság szervezkedéséért*. Aradi Friss Újság, 1922. 4. évf. 77. szám, április 7. 2.

ként vett részt, a tisztviselők ügyében deputációt küldött, az agrárreform ellen agitációt fejtett ki Karácsonyfalván, ahol a lelkészekkel együtt arra buzdították a gazdákat, hogy bojkottálják a földreformot, továbbá a Szövetség a Petőfi-ünnepségek megtartásával irredenta politikát folytat.⁷⁶¹ (A Romániába szakadt magyarság 1922-ben ünnepelhette újból a Petőfi-ünnepet, amelyre a tudósítások szerint ötezen gyűltek össze. Hárman mondtak ünnepi beszédet: Dózsa Endre az Erdélyi Irodalmi Társaság elnökeként és a Magyar Szövetség nevében Sándor József frissen megválasztott országgyűlési képviselő és Szabolcska Mihály aradi író.⁷⁶² A román hatóságok a magyar nemzeti ünnepek megtartását igyekeztek megakadályozni, vagy a szervezőket megfélemlíteni. Ez történt az unitárius iskolákban, amikor 1921-ben megemlékeztek március 15-éről. A kolozsvári államtitkárság vezetője, Octavian Prie volt balázsfalvi vallástanár felszólította Ferencz József püspököt, hogy tartózkodjon a magyar nemzeti ünnepektől, mert az sérti a román állam szellemiségét, s „nem csodálkoznék, ha politikai hatóságaink igen draszticus módon fognak eljárni a vezetése alatti iskolák hatóságaival” – írta Prie.⁷⁶³)

A szubjektív szabályértelmezés és az erőszak a mindennapok részeként volt jelen. Szász Endre, a Szövetség vezetőségének tagja, az Újság szerkesztője a teljes értetlenség hangján azt veti fel: miként fordulhat elő, hogy Metes prefektus, „a vidéki kiskirály jogot formált magának arra, hogy az egész romániai magyarságot képviselő hatalmas szervezet életét megbénította”. A választ is megadta: „meginogni készülő pozícióját a sovinszták előtt kétségkívül szimpatikus gesztusával megszilárdítsa.”⁷⁶⁴ Barabás Béla hasonlóan nyilatkozott: az ország legtekintélyesebb kisebbségének egyesülését mindenáron igyekeznek ellehetetleníteni.⁷⁶⁵ A román belügyminiszter, Arthur Văitoianu a lugosi Luptának adott interjúban beszélt a Szövetség betiltásáról. Véleménye szerint „a Szövetség ki akarta sajátítani a magyarság minden mozgalmát, s így még azokat is, akik nem tartoztak a Szövetség zászlaja alá. [...] Megállapítottuk továbbá, hogy a Szövetség titkára olyan értesítést adott ki, amely szerint a magyarországi hatóságok csak olyan igazolványokat fogadnak el érvényesnek, amelyeket a Szövetség vezetősége állít ki.” Az alapszabállyal kapcsolatosan megjegyezte, hogy amennyiben a szervezet kultu-

761 *Ismét beszüntették a Magyar Szövetség működését.* Arad és Vidéke, 1922. 42. évf. 144. szám, július 8. 1.

762 Az első Petőfi-ünnepet, a Segesvár mellett fekvő fehéregyházi mezőn 1899. július 31-én tartották. (Az ünnepi ódát Jókai Mór írta, amit E. Kovács Gyula, a kolozsvári Nemzeti Színház művésze adott elő. E. Kovács az előadás közben agyvérzést kapott.) *Az első Petőfi-ünnep.* Ellenzék, 1922. 43. évf. 169. szám, július 30. 2.; *Zarándoklás a fehéregyházi sírhoz.* Ellenzék, 1922. 43. évf. 170. szám, augusztus 1. 1.

763 EUEGYL Kolozsvár, 25–919 (Octavian Prie levele Ferencz József püspöknek – 1920. április 28.)

764 Szász Endre: *A Magyar Szövetség föloszlatásának rejtélye.* Újság, 1922. 24. évf. 150. szám, július 10. 1.

765 Barabás Béla *a Magyar Szövetség betiltásáról.* Arad és Vidéke, 1922. 42. évf. 145. szám, július 9. 1.

rális egyesületként és nem politikai szervezetként módosítja az alapszabályát, s az megfelel az előírásoknak, megkapja a működési engedélyt.⁷⁶⁶

Az újabb felfüggesztő határozat kihatott az esküre jelentkező magyar tisztviselők ügyének további intézésében is. A Magyar Szövetség keretein belül 1921 őszétől működött az ún. „alkalmi bizottság”, amely a trianoni békeszerződést követően esküre jelentkező, de állást nem kapott tisztviselők sérelmes ügyeit volt hivatott képviselni.⁷⁶⁷ A bizottságot az egykori táblabíró, dr. Tóth György és Naláczy István kezdeményezte és vezette, akik azzal a kéréssel fordultak Meteşhez, hogy a tisztviselőkre vonatkozó lefoglalt iratokat adja ki, mert azok nélkül nem tudják megtartani a következő tanácskozását. Az engedélyt megkapták. Tóth az augusztusi nagygyűlésen foglalta össze a bizottság addig kifejtett tevékenységét. Legnagyobb eredménynek azt tartotta, hogy a nyugdíjazandó tisztviselők számára engedéllyel működő nyugdíjasok szervezetét sikerült elindítani Temesváron, Kolozsváron és Marosvásárhelyen. Az érdekvéonyesítés területén a legnagyobb kihívást az jelentette, hogy a magyar tisztviselők a Magyar Szövetség felfüggesztésével teljesen eszköztelenné váltak a kormányzati döntésekkel szemben. A bizottság tagjai ezért elhatározták, hogy megalakítják az Állás nélküli Magyar Tisztviselők Egyesületét, és memorandumban kéri a királyt a tisztviselők állásukba való visszahelyezéséről.⁷⁶⁸ Hamarosan választ is kaptak Bukarestből, amelyben az alsó- és a középfizetési kategóriába tartozó állami tisztviselők fizetésének sürgős elintézését helyezték kilátásba. A főtisztviselőket azonban továbbra is megtagadták.⁷⁶⁹

6.9. A MAGYAR SZÖVETSÉG POLITIKAI „ÖRÖKÖSE”, A MAGYAR NEMZETI PÁRT. A FÚZIÓ ÚTJÁN

A Magyar Szövetség a belügyminiszter engedélyével – a betiltási rendeletről függetlenül – 1922. augusztus 6-án Kolozsváron megtarthatta nagygyűlését. A napirendben

766 *Văitoianu belügyminiszter indokolja a Magyar Szövetség betiltását.* Arad és Vidéke, 1922. 42. évf. 148. szám, július 14. 2.

767 Tóth György kimutatása 1922. áprilisban: 1600 esküt tett tisztviselő, akik nem kaptak nyugdíjazást. 1600 olyan tisztviselőt írt össze, akik semmiféle gondoskodást nem kaptak. Nem tartozik e szám közé: vasutas, postás, tanító, tanár, akik nem az államnál kaptak munkát, hanem pl. utóbbiak az egyházi iskolákban. 150–160 pénzügyi és tisztviselő, akik kaptak munkát. A bíróságoktól 440 tisztviselő van alkalmazás nélkül, köztük bírók, ügyészek. A tanügyi alkalmazottak: 71 óvónő, 193 tanító, 56 tanár, 7 tanfelügyelő nem volt állásban. *Akik még itthon maradtak.* Keleti Újság, 1922. 5. évf. 90. sz. 21. 4.

768 *Megalakult az Állás nélküli Magyar Tisztviselők Egyesülete.* Újság, 1922. 24. évf. 150. szám, július 10. 3.

769 *Távirati választ küldött a király.* Újság, 1922. 24. évf. 157. szám, július 16. 3.

két feladat szerepelt: a tisztújítás és az alapszabály elfogadása.⁷⁷⁰ A nagygyűlést megelőzően élénk vita bontakozott ki a két magyar párt és a Magyar Szövetség viszonyáról, s általában a politikai képviselet módjáról. Az alternatíva ez volt: azt deklarálják, hogy a Magyar Szövetség a magyar pártokat képviselő közös pártszövetség, vagy azt, hogy a napi pártpolitikától független kulturális szervezet. Az eltérő álláspontok ellenére a vita konstruktív volt, mert ekkor körvonalazódott az egységes pártalakítás terve, a fúzió, amely 1922 végén meg is valósult.

Az Erdélyi Néppárt, amely magát „a demokratikus magyarság egyetlen politikai szervének” tekintette, a Szövetség augusztusi nagygyűlésére készülve július 15-én megbeszélést tartott. A kolozsvári magyar zsidóságot a világháború előtt banktisztviselőként dolgozó, majd újságíró Gombos Benő képviselte. Kecskeméthy István vezetésével a néppártiak indítványt készítettek elő, amely a Magyar Szövetség demokratikus átszervezését irányozta elő az egység fenntartása céljával. Attól tartottak ugyanis, hogy a Szövetséget harmadszor is betilthatják, amennyiben annak alapszabálya nem felel meg a békeszerződés alapelveinek és az egyesületekről szóló előírásoknak. A román kormány és Metes arra hivatkoztak, hogy a Szövetség szervezeti formája nem tisztázott, mert se nem párt, se nem egyesület.⁷⁷¹ Fábíán László és Szász Endre úgy vélték, hogy a Magyar Szövetség nem emelkedett felül a pártkereteken, és a választásokon pártpolitikai szervezetként folytatott aktivitást a Magyar Nemzeti Párton keresztül. Kecskeméthy és Zágoni pedig amellet érveltek, hogy olyan szervezeti reformra van szükség, amely nem pártpolitikai alapú. A gyűlés az alábbi határozatot fogadta el: „a Magyar Szövetségnek ki kell kapcsolni működési köréből a politikát, s egyedüli célja a kisebbségi jogok védelme s az e körüli sérelmek elleni állásfoglalás lenne.”⁷⁷² Lényegét tekintve a Magyar Szövetségre vonatkozó javaslat egyféle jogvédő és kulturális szervezetet vázolt fel, elkülönítve azt a pártpolitizálástól.⁷⁷³ Bernády György ugyanerről a kérdésről egészen más álláspontot képviselt, amelyet a magyar nyilvánosságban renegátnak tartott Székelyföld című lapban közölt július végén: „A Magyar Szövetség, mint kulturális vagy más egyesület nem kell”, helyette a magyar kisebbség minden irányú kérdését felölelő egységes politikai szervezetre van szükség. Bernády az erdélyi magyarság pártokra való szakadását végzetes veszedelemnek látta, ezért a politikai egység útját kereste, amelyet a Magyar Nemzeti Pártban jelölt meg. Kikötötte, hogy a párt legyen demokratikus, szabadelvű és nemzeti. Ez a terve megegyezett az

770 Összehívták a Magyar Szövetség nagygyűlését. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 139. szám, június 24. 2–3.

771 A Magyar Néppárt a Szövetség demokratizálásáért. Újság, 1922. 24. évf. 154. szám, július 13. 4.; A Magyar Néppárt a Magyar Szövetség újjászervezéséért. Újság, 1922. 24. évf. 157. szám, július 16. 4.

772 A Néppárt ki akarja zárni a politikát a Magyar Szövetségből. Újság, 1922. 24. 158. szám, július 18. 1–2.

773 A Magyar Néppárt értekezlete. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 157. szám, július 16. 2–3.

1920-as *Nyílt levél*ben kifejtettekkel.⁷⁷⁴ Grandpierre Emil az Ellenzékben kifogásolta Bernády véleményét, és a Magyar Szövetség pártérdekeken felül álló egyetemességét hangsúlyozta.⁷⁷⁵ Az volt az álláspontja, hogy a magyarság parlamenti képviselését ellátó párt, egy *egységes magyar nemzeti párt* a Magyar Szövetségnek alárendelve működjön. A Szövetség ilyen típusú fenntartásához azért ragaszkodott, mert tartott a pártpolitikai konfliktusoktól, amelyekben a magyar politikai közösség szétforgácsolódását látta.⁷⁷⁶

A néppárti gyűlés második pontjában a Magyar Szövetség alapszabály-tervezetét vitatták meg. A Szövetség elnökségének is megküldött javaslatuk alapján előbb a vidéki szervezetek vezetőségét kívánták megválasztani, amelyekből a központi vezetés alakulna, hogy a Szövetség alulról felfelé, valóban demokratikusan épüljön fel. A megbeszélésen kitértek a Néppárt politikai építkezésére is. Paál Árpád szerint a Magyar Nemzeti Párt „a múltnak elszakadt szálait keresgéli”, de „a Néppárt a reális államjogi viszonyokat veszi alapul az itteni magyarság boldogulásához.” A Néppárt célja ezért – a világnézeti különbségek elfogadásával – a széles értelemben vett erdélyi magyar társadalom képviselése, amely keresi az együttműködés lehetőségeit a többi erdélyi népcsoportokkal. „Ennek egyedüli útja a becsületos értelemben vett regionalizmus, ami csak látszólag állambontó tendenciájú, mert [...] végeredményben a konszolidációt segíti elő.” A demokrácia és a föderalizmus programjával ezért mielőbb szükséges a Néppártot országos párttá szervezni – választa fel Paál a politikai elképzeléseit.⁷⁷⁷

A Magyar Szövetség vezetősége eközben az augusztusi nagygyűlés megszervezésén dolgozott. Jósika Sámuel és Sándor József személyesen utaztak Bukarestbe, hogy megbizonyosodjanak a nagygyűlés engedélyezéséről. A kolozsvári gyűlésre megkapták az engedélyt, de minden vidéki szövetségi rendezvényt betiltottak.⁷⁷⁸ Az előkészületek politikai tétjét egy bukaresti hír is emelte. A belügyminisztérium Paál Árpádot a fővárosba kérte, hogy tárgyalásokat folytasson az erdélyi nemzetiségi ügyekről. A román kormány csehszlovákiai mintára eltervezte, hogy a belügyminisztériumban az erdélyi ügyek intézésére külön ügyosztályt létesítene. Élére három erdélyi miniszteri tanácsost kívántak kinevezni: egy román, egy szászt és egy magyart, nevezetesen Paál Árpádot. Politikai függetlenségére és újságírói munkájára hivatkozva Paál a kérést

774 Bernády György *az erdélyi magyar egységért*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 166. szám, július 27. 1.

775 Grandpierre Emil: *Magyar Szövetség és politika* (1). Ellenzék, 1922. 43. évf. 163. szám, július 23. 1.

776 Grandpierre Emil: *Magyar Szövetség és politika* (2). Ellenzék, 1922. 43. évf. 167. szám, július 28. 1.

777 *Milyen lesz a Magyar Szövetség*. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 174. szám, augusztus 5. 3.

778 Jósika báró *a Magyar Szövetség ügyében Bukarestbe utazik*. Újság, 1922. 24. évf. 159. szám, július 20. 3.; *A kormány engedélyezte a Magyar Szövetség nagygyűlését*. Újság, 1922. 24. évf. 162. szám, július 22. 1.; *A magyar Szövetség vezetői Bukarestbe utaztak*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 166. szám, július 27. 2.

visszautasította, azzal a kiegészítéssel, hogy nyitott bárminemű magyar kérdésben konzultálni a kormánnyal.⁷⁷⁹

A nagygyűlést megelőző napon (augusztus 5-én) került sor a Szövetség központi választmányi ülésére, ahol a pártpolitikai célok felvállalása vagy annak elhagyása állt a vita középpontjában. Az intézőbizottság – eleget téve a kormány kérésének – a pártpolitikai cél elhagyását javasolta előterjeszteni. Paál Árpád eltért pártja álláspontjától, amikor a néppárti határozattal ellentétben politikai célok felvállalása mellett foglalt állást. Sándor József is a pártpolitikai célok felvállalását javasolta: nem egyesületre, hanem egyetlen magyar nemzeti pártra van szükség, mert az egyesületek szigorú ellenőrzése nem teszi lehetővé, hogy a Szövetség egyszerre több területet (közművelődés, közgazdaság, politika, jótékonyosság stb.) magára vállaljon – fejtette ki gondolatait a parlamenti képviselő. A Néppárttal szemben azt a konzervatív körökben elfogadott véleményt róta fel, hogy a kormány tudatosan felhasználta az Erdélyi Néppártot a Szövetség sorainak megbontására. A román politika szerette úgy tálalni az erdélyi magyar belpolitikai ellentétet, hogy a Kós és Kecskeméthy vezette demokratikus, progresszív csoportot a Grandpierre és Jósika irányítása alatt álló arisztokrata, irredenta irányvonal kirekeszti. Sándor ezért azt javasolta, hogy a programjában Szövetség ne mondjon le önként a politikai célú követeléseiről, ellenkezőleg: vállalja fel a harcot, és törekedjen a politikai egység megteremtésére. A központi választmány, bár az ülésén megszavazta, hogy a Szövetség alapszabályából kerüljön ki a nyílt politikai szerepvállalás, ezt a javaslatot végül a nagygyűlésen felülbírálták.⁷⁸⁰

A Magyar Szövetség azon meghatározó emberei – Grandpierre Emil, gróf Bethlen György, Haller Gusztáv Kolozsvárról, báró Szentkereszthy Béla, Pál Gábor Székelyföldről, Szele Béla Brassóból⁷⁸¹ – akik a Magyar Nemzeti Párt mögött álltak, a Szövetség központi választmányi ülését követően a kolozsvári Központi Szállóban ugyanazon nap este országos pártgyűlést tartottak. Fekete-Nagy Béla köszöntőjében a magyar kisebbség bizonytalan intézményes helyzetéről beszélt: „Ezért kell a magyarságnak gondoskodni egy olyan szervről, mely a román állam mai törvényei védelme alatt is, minden körülmények között működhethet és küzdhet a Magyar Szövetség programjáért [...] Ilyen szerve a magyarságnak a Szövetség programja alapján álló politikai párt lehet.”⁷⁸² Grandpierre Emil lényegében megismételte az Ellenzékben közölt korábbi véleményét: a Magyar Nemzeti Párt az a politikai szervezet, amely a Magyar Szövetség

779 Paál Árpádot megkínálták a magyar kisebbségi ügyek képviselésével. Újság, 1922. 24. évf. 163. szám, július 23. 1.

780 A Magyar Szövetség nem mondhat le a politikáról. Ellenzék, 1922. 43. évf. 176. szám, augusztus 8. 1.

781 További fontosabb személyek, akik a Magyar Szövetség tagjaként a Magyar Nemzeti Párt 100-as bizottságának tagjai, például: Gabányi Imre (Kolozsvár), Albrecht Lajos (Bánffyhad), gróf Beldi Kálmán (Zsibó), Barabás Béla (Arad), Cziffra Kálmán (Nagyvárad), dr. Morvay Zsigmond (Nagyvárad), Orbán Balázs (Marosvásárhely), Szabolcska Mihály (Temesvár).

782 A Magyar Nemzeti Párt nagygyűlése. Ellenzék, 1922. 43. évf. 176. szám, augusztus 8. 1–3.

programját felvállalva a magyar nemzeti kisebbséget képes összefogni és vezetni. Székely Endre párttitkár ismertette a párt szervezeti szabályzatát: a párt tagja lehet minden 20. életévét betöltött férfi vagy nő, aki a párt programjával egyetért; a párt választókerületenként helyi tagozatot alakít, ha ezt legalább háromszáz fő elhatározza; a tisztviselőket négyévi időtartamra választják. Gabányi Imre a párt alakítását két tényezővel magyarázta, egy külsővel – a román kormány magyarellenes politikájával – és egy belsővel: a „be akarunk illeszkedni az állam keretébe” érvalappal. Kiemelten fontosnak tartotta a magyar egység megőrzését, és a legfontosabb politikai programnak az állampolgári egyenlőség kiharcolását deklarálta. Utolsó felszólalóként Sándor József jelentkezett, aki a romániai magyarság egyetlen hiteles és kellő támogatottsággal bíró politikai pártjaként a Magyar Nemzeti Pártot nevezte meg: „Azok, akik a magyar nemzeti kisebbség aktivitását megindítottuk, az elején csak öten voltunk: Grandpierre Emil, Paál Árpád, Zágoni, Róth Hugó és csekélységem. [...] A munkát, amelyet a Magyar Szövetség tavalyi nagygyűlése elfogadott Paál és Zágoni világnézetét és meggyőződését fejezik ki. [...] A tavalyi nagygyűlés kimondotta, hogy ez a program kötelező lesz az alakulandó pártra nézve. Ez nem pártokat, hanem csakis pártot határozott el, de a balszárnyon, [...] a Néppárt, az ő vezetői által készített programtól eltért. Ezért kérem kimondani, hogy mi vagyunk a Magyar Szövetség egész politikai irányának örökösei.” Sándor József javaslatát a Magyar Nemzeti Párt gyűlése elfogadta, s azzal egészítette ki, hogy kezdeményezik a két párt egyesülését: „a fúzió, illetve egyesülés érdekében érintkezésbe lép [a Magyar Nemzeti Párt – F. N.] a Magyar Néppárttal s e célból egy 5 tagú bizottságot küld ki.”⁷⁸³

6.9.1. Az utolsó felvonás: politikamentes Magyar Szövetség?

A Magyar Szövetség nagygyűlését a kolozsvári református teológia nagytermében, augusztus 6-án délután nyitották meg. Az elnöki emelvényen Ugron István ügyvezető elnök, Grandpierre Emil, Haller Gusztáv, Albrecht Lajos alelnökök, Naláczy István és Deák Gyula titkárok foglaltak helyet. Naláczy István felolvasta az alapszabály-tervezetet, amely magában foglalta a szervezeti struktúrát, a tagok jogait, a tisztségviselők feladatait, illetve hogy felosztatás esetén a Szövetség vagyona az EMKE-re, annak esetleges megszűntetésekor az EME-re száll. Megfogalmazták, hogy „Románia magyarsága, mint nemzeti kisebbség egy szervezetben egyesül”, amelynek célja „Románia magyarsága kulturális, közgazdasági és jogi érdekeinek biztosítása”. Egy ponton heves vita bontakozott ki: az 1921-es felálláshoz képest a legnagyobb változást az jelentette, hogy a központi választmányt megszüntették, az intézőbizottságot kibővítették, illetve a nagygyűlés hatáskörét szűkítették.⁷⁸⁴ Gombos Benő jegyezte azt az indítványt, amely

783 *A Magyar Nemzeti Párt nagygyűlése*. Újság, 1922. 24. évf. 176. szám, augusztus 8. 2.

784 Az 1921. évi alapszabály szerint a Magyar Szövetség szervezeti felépítése a következő volt: nagygyűlés, központi választmány (70 fő, amely 1922 augusztusára 150-re emelkedett), megyei, járási és települési választmányok, a központi tisztikar (elnök, ügyvezető alelnök, öt alelnök, tit-

arra vonatkozott, hogy az intézőbizottságba delegált megyei választmányok korábban csak tanácskozási joggal bíró küldöttei szavazati jogot is kapjanak.⁷⁸⁵ Hinléder Jenő ezzel szemben helyesebbnek gondolta azt, hogy az intézőbizottság csak harminc főből álljon. A Gombos-féle indítványt Zágoni, Paál, Inczedy-Joksmán, Issekutz Viktor és Jakabffy Elemér támogatta. Jakabffy szerint ezzel az a belső magyar egység és közösségi érzés segíthető elő, amely által „a krassó-szörényiek és a bánágiak erdélyi magyar mentalitást akarnak szerezni”. A javaslat ellen Gyárfás Elemér emelt kifogást, aki a székelyföldi megyei szervezetek túlsúlyától tartott, hiszen a százhuszszes Háromszék tizenkétszer annyi képviselőt küldhet a nagygyűlésbe, mint a tízezer magyart számláló Fogaras megye. A nagygyűlés Hinléder javaslatát fogadta el hetvenhat igen és harmincnolc nem ellenében.⁷⁸⁶

Ugron István ezt követően a tisztújítást konferálta fel, amire azért került sor, mert az elnökség mandátuma egy év után lejárt. Domahidy Elemér, Hajdú vármegye volt főispánja a választásokat nem tartotta időszerűnek, és arra kérte az egybegyűlteket, hogy a jelenlegi elnökség folytathassa munkáját. Paál Árpád egyetértett a főispánnal, akiktől a Néppárt, illetve a Szövetség és a Nemzeti Párt közti ellentétek konszolidálását várta el. A vezetők és a delegáltak figyelmét felhívta az új román alkotmányról folyó parlamenti vitára: a választási eredmények tükrében a magyarság érdemben nem tud részt venni abban, de azt megteheti, hogy a Magyar Szövetség világossá teszi a magyar nemzet alkotmányos elismerésének igényét. „Követeli [...] a többi nemzetiség mellett szintén egyik államalkotó tényezőként való elfogadását. A Magyar Szövetséget a kormány, mint a magyar nemzet összességének képviselőjét engedélyezze.”⁷⁸⁷ Paál javaslata megértésre talált a gyűlésen, és az alkotmányozásban való részvétel érdekében tárgyalóbizottság felállításáról döntöttek Jósika Sámuel vezetésével. A Szövetség vezetősége a nagygyűlést követően memorandumot juttatott el a román kormánynak, amelyben kifejtették, hogy a párizsi béke- és kisebbségi szerződések értelmében a romániai magyarság „a nemzeti kisebbség új közjogi fogalma” alapján kezdte meg a szervezkedését egy pártok felett álló szervezeti formában a román politikai körök jóváhagyásával. A Szövetség célja az, hogy magyar nemzetiségű népcsoportként, Románia teljes jogú kulturális, politikai, gazdasági, önkormányzati jogokkal bíró közösségeként elismerjék. Felsorolták azt a hét ügyet, amelyekben a Szövetség korábban már a

kár, pénztáros, ellenőr), illetve az intézőbizottság (21 fő, amely a központi tisztikar és a nagygyűlés maga által választott 10 tagjából állt).

Az 1922-es tervzet szerint az intézőbizottság felépítése: a nagygyűlés által saját tagjaiból választott 30 fő, az elnök és alelnökök, a két titkár, illetve a tanácskozási joggal bíró megyei választmányok 1-1 küldöttje és a központi tisztikar többi tagja (pénztáros, ellenőr, ügyész). *A Magyar Szövetség új szervezeti szabályainak tervezete*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 175. szám, augusztus 6. 1–2.

785 *A Magyar Szövetség demokratizálása*. *Újság*, 1922. 24. évf. 183. szám, augusztus 19. 2–3.

786 *Gyűlésezik a Magyar Szövetség*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 176. szám, augusztus 8. 3.

787 *A Magyar Szövetség követeli nemzeti egyéniségének államalkotó tényezőként való elismerését*. *Újság*, 1922. 24. évf. 176. szám, augusztus 8. 1–2.; *Gyűlésezik a Magyar Szövetség*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 176. szám, augusztus 8. 3–4.

kormányhoz fordult, de azok megoldást nem nyertek: a telepések ügye, az esküt nem tett tisztviselők visszavétele, illetve nyugdíjaztatása, a székelyföldi törvényszékek és bíróságok visszaállítása, a Csíki Magánjavak méltányos megoldása, az aradi nőegylet engedélyeztetése, a Magyar Szövetség karitatív jellegű tevékenységének engedélyezése, az Ellenzék szerkesztőségét ért támadások kivizsgálása.⁷⁸⁸

Az alapszabály módosítása és a memorandum nem hozott érdemi változást a Szövetséggel szemben tanúsított kormányzati magatartásban. A bánági szervezkedés elé továbbra is korlátokat állítottak. Azt a megtévesztő információt közvetítették a bánági magyarok felé, hogy a Magyar Szövetség csak a Királyhágón túl, tehát a történeti Erdély területén belül fejtheti ki működését. Jósika Sámuel és Ugron István személyesen keresték fel Bukarestben a belügyminisztérium illetékes szervét, hogy engedélyezzék a történeti Erdélyen kívüli szervezkedést, de az engedélyt nem kapták meg. A Temesvári Hírlap írója, Barabás Béla azt vetette fel: ha valóban nem szervezhető meg a Magyar Szövetség, akkor Bánáti Magyar Szövetség néven szervezzék meg magukat. A megalakulást követően pedig vegye fel a kapcsolatot Kolozsvárral, és lépjenek szövetségre egymással.⁷⁸⁹ Erre végül nem került sor, mert 1922 őszén Bukarestből ismét kifogással éltek a Magyar Szövetség alapszabálya ellen, ami immár végérvényesen a szervezet megszüntetéséhez vezetett. A belügyminiszter egyfelől homályosnak ítélte a lefektetett irányelveket, másfelől továbbra is fenntartotta azt a korábbi román álláspontot, hogy a Szövetség hatósági jogköröket vindikál magának.⁷⁹⁰

A Magyar Szövetséggel szemben tanúsított állandó ellenséges román kormányzati magatartás mögött valójában az állt, hogy Brătianu nem volt hajlandó elismerni a párizsi kisebbségi szerződést, amit kormányra kerülve sem kívánt végrehajtani, de legkevésbé a parlamenti többségét nem akarta kockáztatni az alkotmányozás során a nemzetiségek irányába tett esetleges engedményekkel. Brătianu a román békedelegáció vezetője volt a párizsi békekonferencián. Mellette foglalt helyet Alexandru Vaida-Voevod, az erdélyi Kormányzótanács tagja, illetve Viorel Virgil Tilea, előbb Maniu, majd Vaida-Voevod személyi titkára. Nagy sajtófigyelmet kapott Brătianu ellenállásra és zsarolásra épített taktikai magatartása, amikor otthagyta a konferenciát, válaszul arra, hogy az antanthatalmak az 1916. évi titkos bukaresti szerződést semmisnek nyilvánították, illetve az új államokkal kisebbségi egyezményeket kívántak aláírni. A román politika célja egyértelmű volt: a titkos szerződéseknek érvényt szerezve a területszerzés maximumát elérni. Brătianuval szemben a Vaida-Voevod mögött álló politikai erők – Nicolae Iorga és az ún. caranisták Erdélyből, Bessarábiából és Bukovinából – hajlottak a párizsi békeszerződés mielőbbi aláírására. A román kormány előtt két út állt: vagy elfogadja a konferencia legfelsőbb tanácsának feltételeit, vagy veszé-

788 *A Magyar Szövetség memoranduma*. Ellenzék, 1992. 43. évf. 192. szám, augusztus 27. 1–3.;

A Magyar Szövetség a kormányhoz. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 176. szám, augusztus 8. 3–4.

789 *A Bánáti magyarság*. Temesvári Hírlap, 1922. 20. évf. 172. szám, augusztus 2. 1–2.

790 *A Magyar Szövetség*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 247. szám, november 1. 1.

lyezteti nyugat felé az országhatárt és Besszarábia csatlakozásának elismerését. Szorult helyzetében Brătianu miniszterelnök beadta lemondását, székét átmeneti jelleggel Arthur Văitoianunak adta át. Brătianu, miután 1922-ben ismét miniszterelnök lett, továbbra sem módosította érdemben álláspontját a kisebbségi szerződés kérdésében.⁷⁹¹

6.9.2. A Magyar Nemzeti Párt: az alkotmányreform vitája és részvétel a koronázáson

Szeptember 4-én a Magyar Nemzeti Párt országos tanácskozást tartott, hogy megválassza a párt tisztikarát, megbeszélje a vidéki szervezkedés megindítását, illetve kialakítsa álláspontját a Brătianu-kormány őszre tervezett alkotmányreformjáról. A párt országos elnökének Grandpierre Emilt, társelnököknek gróf Béli Kálmánt, Hevesy Józsefet és Sándor Józsefet választották.⁷⁹² A párt vidéki építkezését illetően eltérő vélemények fogalmazódtak meg. Ugron István példaként állította a romániai magyar politikai építkezés elé az 1918 előtti szász és román politikai mozgalmakat, amelyekben komoly feladatot kaptak a vidéki szervezetek, a nemzetileg elkötelezett tagság és birtokos osztály. Ugron ebből azt a következtetést vonta le, hogy a Magyar Nemzeti Párt vidéki szervezeteit a birtokos osztályra kell építeni. Grandpierre kritikusan, de taktikusan reflektált Ugron állásfoglalására, és kijelentette: „a párt a széles magyar rétegeken osztálykülönbség nélkül épüljön fel, mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a nemzeti érzés ezek egyikében sem gyengült meg.” A gyűlés legfontosabb napirendi pontja az alkotmányreformról szólt, amelynek Balogh Arthur volt az előadója. Tiltakozott a parlamenti eljárással szemben, mert a tervezet előkészítésébe a magyar nemzeti kisebbség megválasztott képviselőit nem vonták be, s az alkotmányba nem tervezték beépíteni a kisebbségi jogokat garantáló passzusokat, miközben azt a kisebbségi szerződés a törvényhozás részére előírta. Követelte az egyéni, az egyesületi (párt, szak-szervezet stb.), a gazdasági és a politikai szabadságjogok, a vallás és a felekezetek egyenjogúságának tiszteletben tartását; az állam felügyeleti jogának fenntartása mellett a felekezetek szabadoktatáshoz való jogát; a politikai perek és a politikai rendőrség megszüntetését; a szabad anyanyelv használatát (bíróság, sajtó, gazdaság, közigazgatás stb.); a progresszív adórendszert; a nőkre is kiterjedő egyenlő, szabad, titkos választójogot; az önkormányzatok visszaállítását; a nemzetiségi kérdésben az erdélyi nemzetek autonómiáját (nemzeti nyelven saját önkormányzatiság, közigazgatás, igazságszol-

791 Tilea: *Románia diplomáciai működése...* 1926. 15–23.; Iancu: *The Ruling Council*, 1995. 49–51.

792 Az elnök és társelnökök mellé alelnököket is választottak: Andrásovszky Danó, Pekry Sándor, dr. Hajdú Frigyes, Pál Gábor, Szakáts Péter, báró Szentkereszthy Béla, titkár Székely Endre, pénztárnok Székely Viktor, ellenőr dr. Óvári Elemér, jegyzők dr. Kovács András, dr. Szeghő Imre és dr. Peiella Ernő. Az országos intézőbizottságnak négy kolozsvári tagja dr. Várady Aurél, Gabányi Imre, gróf Bethlen György és dr. Róth Hugó, vidéki tagok dr. Gyárfás Elemér, dr. Szele Béla, dr. Sebessy János és Korossy György.

gáztatás, saját hivatalnoki kar). A gyűlés a tiltakozó beszéd pontjait határozatba foglalta, és megküldte (román és francia nyelven) a parlament képviselőinek.⁷⁹³

Az 1923-as alkotmánytervezetbe nem építették be a kollektív jogokat. A kidolgozott alaptörvényszöveg csak egyéni szabadságjogokat (lelkiismereti, tanítási, gyülekezési, sajtószabadság) biztosított Románia minden állampolgárának, legyen akár német, magyar, orosz nemzetiségű. Hans Otto Roth szász képviselő is kifogásolta a tervezetet. Kifejtette, hogy a kisebbségek nem akarnak államot az államban, de az alkotmányban rögzíteni szükséges a nemzetiségek külön jogait. Kiss Géza, aki a román liberális párt listáján nyert mandátumot, elégségesnek tartotta belső egyezmény útján rendezni a kisebbségi kérdést. Külön kollektív jogokat nem kért, csak annak megszövegezését kérte, hogy a nem román állampolgároknak a románokkal egyenlő jogai legyenek.⁷⁹⁴ Grandpierre Emil elhatárolta magát Kiss Géza felszólalásától, azt nem tekintette a magyarság legitim álláspontjának, mert az a liberálisok egységes nemzetálm-koncepcióját képviseli.⁷⁹⁵

A Ferdinánd király koronázásán⁷⁹⁶ való részvétel nemcsak szimbolikus, de a politikai legitimitáció szempontjából kardinális kérdésként merült fel. A Román Nemzeti Párt 1922 szeptemberében bejelentette, hogy nem vesz részt a koronázási ceremónián, mert szerintük a liberális kormány 1922-ben erőszakkal szerezte meg a hatalmat, a Nemzeti Párt jelöltjeit csalással likvidálták, illetve a liberális kormány nem képviseli az erdélyi románság érdekeit a parlamentben. Maniuek saját érdekükben arra akarták felhasználni a belpolitikai konfliktust, hogy a gyulafehérvári egyesület kimondó nemzetgyűlés évfordulóján erdélyi román politikai gyűlést hívjanak össze. Brătianu átlátta az ellene irányuló tervet, és nem engedélyezte az RNP gyűlést.⁷⁹⁷ A magyar politikai elit választás elé került: ha a koronázáson való részvételt elutasítják, az elszigetelődést választják. Ha részt vesznek, szimbolikusán kifejezik, hogy a magyar kisebbség részt kíván magának az állami életből, de ez a magyar politikai jobboldal nemtetszését vonhatja maga után. Grandpierre reálisan közelítette meg a kérdést: „mi kormányzópartot alkotni soha nem fogunk, konkrét politikai célok előmozdítására a

793 *A Magyar Nemzeti Párt állásfoglalt az alkotmányreformmal szemben.* Ellenzék, 1922. 43. évf. 199. szám, szeptember 5. 1–2.

794 *Hans Otto Roth a kisebbségek jogaiért.* Ellenzék, 1922. 43. évf. 284. szám, december 16. 1.

795 Grandpierre Emil: *A kisebbségek az alkotmányban.* Ellenzék, 1922. 43. évf. 285. szám, december 17. 1.

796 A koronázási ünnepség több helyszínen és több napon keresztül zajlott 1922. szeptember és október fordulóján. Ferdinánd és felesége, Mária vonaton érkezett Gyulafehérvárra, előtte Kolozsváron tettek látogatást. Az október 15–17-én Gyulafehérváron megtartott ünnepségre 10–15 ezer látogató gyűlt össze. A ceremónia utolsó felvonására októberben elején, Bukarestben került sor. *Ferdinánd ünnepélyes bevonulása Bukarestbe.* Ellenzék, 1922. 43. évf. 235. szám, október 18. 1.

797 *A nemzeti párt óvást emel a koronázás mostani megtartása ellen.* Ellenzék, 1922. 43. évf. 203. szám, szeptember 10. 2.; *Az RNP aradi tagozata részt vett az ünnepségen.* Ellenzék, 1922. 43. évf. 234. szám, október 17. 3.

koronázás alkalmát fel nem használhatjuk”. A részvétel mellett szóló másik érv a dinasztikus hagyományokból vezethető le, amit Grandpierre így indokolt: „Jelenlétünk a magyar nép hagyományos hódolatának kifejezése a koronás király iránt, [...] hogy a király személye minden politikai küzdelem felett áll.”⁷⁹⁸ A magyar politikai elit a koronázáson való részvétel mellett döntött. A Magyar Nemzeti Párt nevében Jósika Sámuel szenátor és Sándor József képviselő memorandumot juttatott el az uralkodónak. Követeléseikbe a gyulafehérvári határozat és a kisebbségi szerződés mielőbbi végrehajtását, a Magyar Szövetség engedélyezését foglalták bele, s kifejtették, hogy a Magyar Nemzeti Párt az egyedüli szervezet, amely a magyar kisebbség reprezentánsa, és képviselői „nem tartoznak az egyik román vagy más nem magyar nemzeti párthoz sem, és nem számíthatják maguk közé azt a pár magyar vagy magyar eredetű szenátort, illetve képviselőt sem, akik [...] a kormány által önkényesen kinevezettek” [utalás Kiss Géza képviselőre – *F. N.*]. A gyulafehérvári királyi ceremónián a magyarság képviselőiben tiszteletüket tették a Magyar Szövetség és a Magyar Nemzeti Párt vezetői, a parlamenti képviselők, illetve a felekezetek részéről Majláth Gusztáv Károly, Glattfelder Gyula és Nagy Károly püspökök.⁷⁹⁹

6.10. A MAGYAR PÁRTOK EGYESÜLÉSE: AZ ORSZÁGOS MAGYAR PÁRT ÉS A POLITIKAI INTEGRÁCIÓ KERESÉSE

Barabás Béla a „hadizónás, ostromállapotós” Aradról nézve terjedelmes cikkében azt veti fel, hogy nem érti, miért van két magyar párt Erdélyben, ahol a politikai szereplőknek az egységet kellene keresniük a különállás helyett. A történeti Erdély a hozzá kapcsolt új területekkel, új emberekkel és új városokkal, Arad, Temesvár, Nagyvárad, Szatmár, Nagykároly népességével egyazon közösséget alkot, és az erdélyi ügyekbe a korábbiakkal ellentétben joguk van beleszólni – írja Barabás.⁸⁰⁰ Grandpierre Emil az erdélyi magyar politikai közösség helyzettudatának változásában szerepet játszó gondolati elemeket hangsúlyozza, s fő politikai követelésként a magyar kisebbség közjogi alanyiségének elismerését fogalmazza meg. „Ma már helyzetünkkel tisztában vagyunk. Mindnyájan hirdetjük és valljuk, hogy magyar nemzeti kisebbség vagyunk Romániában, közjogi alanyisággal bíró része az államnak. [...] Tisztában vagyunk

798 Grandpierre Emil: *Koronázás*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 233. szám, október 15. 1.

799 Politikusok: báró Jósika Sámuel, Fülöp Béla szenátorok, Sándor József, Zima Tibor, Kiss Géza képviselők, illetve Jakabffy Elemér, Gyárfás Elemér, Betegh Miklós. Egyházi személyek: Majláth Gusztáv, Glattfelder Gyula, Bjelik Imre katolikus püspökök, Nagy Károly református püspök, illetve Páll István és Hámon Róbert kanonokok. *A Magyar Nemzeti Párt memorandumot intézett Ferdinánd királyhoz a koronázás alkalmából*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 233. szám, október 15. 3.

800 Barabás Béla: *Az egységes magyarság*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 222. szám, október 3. 1.

azzal, hogy jogainkat egyedül magunknak kell kivívnunk, hogy ebben a küzdelmünkben semmi segítségre nem számíthatunk.”⁸⁰¹

A Magyar Nemzeti Párt öttagú bizottsága októberben azzal a céllal kereste fel az Erdélyi Néppárt vezetőségét, hogy a fúzió lehetőségéről egyeztessenek. A tárgyalások sikerrel jártak, a két szervezet a hónap végére megegyezett arról, hogy feloszlatták magukat, és egy új pártban, a Magyar Pártban egyesülnek.⁸⁰² A döntést előmozdította, hogy időközben a Szövetség működése ellehetetlenült (október végén harmadszor is betiltották). Văitoianu belügyminiszter nem hagyta jóvá az augusztusi nagygyűlésen elfogadott alapszabályt, mert azt jogszabályba ütközőnek ítélte, s kifogást emelt az ellen, hogy a Szövetség nyíltan aktív politikai szerepvállalásra törekszik.⁸⁰³

A két párt egyesülésének eljárását a következőképpen képzelték el: a húsz éven felüli magyarok minden választókerületben küldötteket választanak maguk közül a Kolozsváron december végén tartandó alakuló nagygyűlésre, s közösen mondják ki az új párt létrehozását.⁸⁰⁴ Grandpierre Emil és Kecskeméthy István pártelnökök közös kiáltványt fogalmaztak meg, amelyben egyesülésre kérték fel a két párt tagságát és a magyarság csatlakozását az új párthoz. Számot vetettek a belső ellentétekkel, illetve azzal, hogy a megpróbáltatások sorozata nemzedékük vezetőitől a közös gondolkodást követeli meg. „Mi, ez a mai nemzedék vagyunk hivatva, hogy sorsunk fonalát nagy megrázkódtatások viharán túl is tovább fonjuk és tovább vezessük.” A kisebbségi magyarság első politikai vezetői a saját erőből történő küzdelmet, a pártellentétek meghaladását és az összefogást emelik ki.⁸⁰⁵

Az első delegált választógyűlést Sepsiszentgyörgyön, 1922. november 21-én tartották: a Magyar Nemzeti Pártot feloszlatták, amelyet Magyar Párt néven újjáalakítottak, és megválasztották a küldötteket.⁸⁰⁶ A soron következő, fúzióról szóló gyűlésre Kolozsváron került sor öt nappal később. Kecskeméthy István az egyesülést történelmi pillanatnak nevezte. Grandpierre Emil felidézte a belső ellentéteket, amelyeket nem ideológiai, hanem eltérő módszertani különbségekre vezetett vissza. A saját belső erőre való építkezésre hívta fel a figyelmet, amelyben elsőként az egyházakra, a tisztvise-

801 Grandpierre Emil: *Egységes párt*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 245. szám, október 20. 1.

802 A Néppárt részéről Kecskeméthy István, Szathmáry Ákos, Zágonyi István, Berkes Salamon, Nagy János és Gombos Benő, míg a nemzeti párt részéről Sándor József, Óvári Elemér, Várady Aurél, Hevesy József, Kovács Kálmán és Guráth Béla vettek részt a tárgyalásokon. *A magyar pártok kimondták a fúziót*. *Keleti Újság*, 1922. 5. évf. 240. szám, október 22. 3.

803 *A Magyar Szövetségről döntött a kormány*. *Keleti Újság*, 1922. 5. évf. 246. szám, október 31. 4.

804 *Megegyezés a Magyar Nemzeti Párt és a Magyar Néppárt között*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 240. szám, október 24. 2.

805 *Egy táborban*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 258. szám, november 15. 1.

806 Máthé István, Kelemen István, Pál Ferenc, Gyárfás Pál, Lőrinczi István, Nagy János, Lázár Ferenc, Osváth Árpád, Viola Sándor, Szakáts Péter, Sebesi János, Nagy Lajos, Forró Géza, Frölich Ottó, Ugron Zoltán, Ferenczi Gyula, Hubay Károly, Guráth Béla, Reményik Sándor költő, Kovács Áron, Vásárhelyi János, Benedek Elek író, Kirchknopf Gusztáv és Hirschler József prelátus-kanonok. *Székelyföld magyarsága a Magyar Pártban*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 263. szám, november 21. 2.

lő-mozgalom tagjaira, a birtokos középosztályra és az erdélyi kötődésű politikai csoportokra számított, de világosan kijelölte azt is, honnan és kikre nem tart igényt. „Nem várunk segítséget sem Budapestről, sem Bécsből, sem az emigránsoktól” – írta Grandpierre. Sándor József a magyar társadalmi és politikai szerveződéséről beszélt: az autonómiáról, a választási rendszer demokratizálásáról, a felekezeti iskolák szabad működéséről. Berkes Salamon a magyar anyanyelvű zsidóság nyelvhasználatát érintő jogsérelemét, Kirchknopf Gusztáv a magyar lutheránusok felekezeti autonómiájának korlátozását hozta fel. Zágoni a politizálás gyakorlati tennivalóiról szólt, a városi autonómia visszaállítását, a kereskedők, iparosok, szellemi és fizikai munkások érdekeinek felkarolását állította a fókuszba. A beszédek után a jelölőbizottság előterjesztésére megválasztották a helyi vezetőséget, amelynek többségét a volt nemzeti pártiak adták, kivéve Berkes Salamont, illetve a delegáltak közül Kecskeméthyt és Mestitzet.⁸⁰⁷ A bánági magyarok elé állított adminisztrációs akadályok fokozatos elhárulását a temesvári és a temes-torontáli pártalakulás jelezte. Szabolcska Mihály a gyulafehérvári határozatokat kérte számon, Veterány Viktor a helyi előkészítő bizottság nevében a kétmillió magyar valós parlamenti képviselőtéről beszélt. Egyhangúlag megválasztották a vezetőséget: elnökének Fülöp Béla szenátort, a tizenkilenc fős intézőbizottságot, az ötven tagú választmányt, illetve a kolozsvári országos nagygyűlés küldöttségét. Ambrózy Andor az OMP országos vezetőségébe, Zágoni István pedig a központi választmányba is bekerült.⁸⁰⁸

A Magyar Párt Nagyenyedén december 17-én alakult meg, elnöknek Fogarassy Albert nyugalmazott rektort választották.⁸⁰⁹ A Csík megyei magyarság december 19-én bontott zászlót, az előkészületeket a helyi Magyar Szövetség vezetősége vállalta magá-

807 A kolozsvári Magyar Párt elnöke: Hevesy József. Alelnökök: dr. Berkes Salamon, gróf Bethlen György, Ferenczy Gyula (a Magyar Szövetség és az EMKE ellenőre), dr. Várady Aurél. Titkárok: dr. Nagy János, dr. Naláczy István, pénztáros Kapcza Imre, ellenőr Deák Ferenc, jegyzők: Nagy Kálmán, Szabó Géza, Szilágyi Márton, Útő Lajos. A december 28-i országos nagygyűlésre Kolozsvárról a következő tagokat delegálták: Balázs István, dr. Balogh Arthur, Cseh József, dr. Fehér Dezső, Fekete-Nagy Béla, dr. Gabányi Imre, dr. Grandpierre Emil, György Dénes, dr. Hevesy József, dr. Kecskeméthy István, Mestitz Ferenc, dr. Róth Hugó. *Egy táborba tömörül a csatolt részek magyarsága*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 268. szám, november 28. 1–3.

808 Társelnökök: báró Ambrózy Andor, Gyertyánffy László dr. (Gyér), Kabos Ármin, Mágori Lajos (Újszentes), Nemes József, Szabolcska Mihály, Székely László, Tornya Gyula dr. (Csák). Ügyvezető elnök: Veterány Viktor dr., főtitkár: Osztie Andor, titkárok: Kovács Béla dr., Uhlyárik Béla dr., pénztáros: Csongor Árpád, ügyészek: Aczél Oszkár dr., Feld Kálmán dr. Ellenőrök: Horváth Antal, Ivánovits Lajos, Tedeschi Jenő. A december 28-i gyűlés küldöttjei: dr. Fülöp Béla, Zágoni István, báró Ambrózy Andor, Gyertyánffy László dr., Veterány Viktor dr., Mágori Lajos, Osztie Andor, Várnay Elemér dr., Kabos Ármin.

809 Alelnökök dr. Asztalos Kálmán, Bulla Béla, Papp János, titkár dr. Szabó András, Winkler Gyula, ellenőr Szigethi Béla, jegyzők dr. Uray László, Solymossy Bálint, Benkő Gyula, Wohlfarth Lőrinc. 100 tagú választmányt állítottak fel.

ra.⁸¹⁰ Kiemelt témaként az oktatás ügye és a választói névjegyzék került napirendre. Nagy Jenő indítványára kötelezettséget vállaltak „a magyar kultúra végvárainak, a felekezeti iskoláknak megmentése érdekében”. A választói jegyzék kiigazítása céljából – amely a kerület választóinak csak harmadát tartalmazta – határozatot küldtek a kolozsvári Magyar Párthoz, hogy az ügyet vegyék majd fel a párt országos politikai követeléseibe közé.⁸¹¹ Gyulafehérváron december 20-án került sor az alakuló ülésre, ahol helyi elnöknek Balázs Ferenc prelátus-kanonokot és Rass Károly főgimnáziumi tanárt, írótt választották meg.⁸¹² A Magyar Párt marosvásárhelyi és Maros-Torda megyei szervezete Bernády György kezdeményezésével alakult meg közvetlenül karácsony előtt.⁸¹³

Balogh Arthur a decemberi nagygyűlés előtt publikált cikkében Erdély regionális történetére és a magyar politika demokratikus hagyományaira hívta fel a figyelmet. Az erdélyi fejedelemség kora és a trianoni idők között von párhuzamot. Erdély (Báthory István, Bethlen Gábor és a Rákócziak mint történelmi példaképek) a bécsi önkényuralommal (analóg értelemben a bukaresti kormányokkal) szemben az alkotmány, a nemzeti és a vallásszabadság védelmezői voltak. A kisebbségi magyarság politikai célja ezért a párizsi békeszerződésekben lefektetett demokratikus jogok kiharcolása – fogalmazott Balogh.⁸¹⁴ Fekete-Nagy Béla a román alkotmánytervezethez írt véleményt. Szerinte a nemzetiségi kérdéstről a magyar és a román elit háromféleképpen gondolkodik: a gyulafehérvári határozat, a párizsi különegyezmény (kisebbségi szerződés) és a fegyveres megszállás viszonyítási rendszeréből. Megállapításában az első a wilsoni elvekkel, a nemzetek egyenjogúságának elismerésével áll összhangban, de csak regionálisan, Erdélyre értelmezve. A második esetben az erdélyi nemzetiségek a kisebbségi különegyezményt úgy értékelik, hogy az abban foglaltak Romániára nézve kötelező érvényűek és a román alkotmányba beépítendőek, míg a román nemzetállami érdek szempontjából a nemzetközi egyezmény sérti Románia szuverenitását. Kisebbségi szempontból az Erdély meghódítását hangsúlyozó álláspont következménye az, hogy a győztes fél önkényes politikát folytat, amikor egyoldalúan állapítja meg a nemzeti

810 Az elnökségi tisztséget ideiglenesen Incze Domokos főesperes vállalta. Titkárok Kovács Károly, Imre Gábor, Makkay Domokos, jegyző Adorján Imre. A december 28-i országos nagygyűlésre a vármegyei Magyar Párt részéről 22 kiküldöttet választottak.

811 *A Csík megyei magyarság*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 288. szám, december 21. 5.

812 Alelnökök: Régen István, Risznei Ödön. A decemberi nagygyűlésen Rass Károly és Király Géza képviselték a helyi magyarságot. *A Magyar Párt Gyulafehérvárt*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 292. szám, december 28. 5.

813 Az elnöki tisztséget Bernády György töltötte be. Alelnökök: dr. Hajdu István, Bustya Lajos, dr. Sebestyén Miklós. A vidéki kerületek vezetői: dr. Szoboszlai László (Nyárádszereda), Orbán Károly (Mezőmadaras), K. Nagy Árpád (Székelykál), Kiss Lajos református lelkész (Magyaró). *Megalakult az Egységes Magyar Párt marosvásárhelyi és Maros-Torda megyei szervezete*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 291. szám, december 24. 5.

814 Balogh Arthur: *Erdély lelke*. Ellenzék, 1922. 43. évf. 291. szám, december 24. 1.

kisebbségek részére adható jogok mértékét.⁸¹⁵ Rass Károly író a Magyar Párt megalakításakor az egység és a nemzeti elv követelményét hangsúlyozta. „Minekünk csak egy politikai hitvallásunk van, ez az egy szó: magyar. [...] A nyugati kultúra távoli sugarat mi fogtuk fel itt reflektorainkkal, s hintettük áldásait. Azt akarjuk, hogy ez a magyar kultúra a mienk legyen a jövőben is. [...] Ennek a politikai programnak lesz képviselője a Magyar Párt.”⁸¹⁶

Az Országos Magyar Párt kolozsvári alakuló nagygyűlésére 1922. december 28-án kétszázharmincegy küldött regisztrált. Kecskeméthy István és Grandpierre Emil nyitotta meg a tanácskozást. Hajdu István marosvásárhelyi küldött foglalta össze a kisebbségi egyezmény és a gyulafehérvári határozatok alapján a kisebbségeket megillető jogokat, s az előzetes egyeztetések alapján a párt elnökének Jósika Sámuel javasolta. Székfoglalójában a báró kifejtette, hogy az új párt a volt Magyar Szövetség programja alapján áll. Az Országos Magyar Párt nyolcpontos programját Várady Aurél ismertette: 1) a magyar nemzeti kisebbség közjogi alanyiségének alkotmányos elismerése, a nemzeti autonómia és a demokratikus választójog biztosítása, 2) a törvényhatósági és községi autonómia (önkormányzat) visszaállítása, a közigazgatás decentralizálása, 3) a törvényhozói, bírói és közigazgatási hatáskörök szigorú elhatárolása, a rendeleti kormányzás megszüntetése, 4) a vallás- és lelkiismereti szabadság, a rekvirált ingóságok és ingatlanok visszaadása. Az egyházakat az állam felügyeleti joga mellett minden fokon (elemi iskoláktól az egyetemig) megillető iskolafenntartó és alapítójog védelme, a tanítási és tanulási szabadság fokozott biztosítása. 5) A magán- és a közösségi tulajdon védelme, a lakásrekvirálás, illetve a földreform felülvizsgálata. 6) Sztrájkjog, munkásvédelem, progresszív adórendszer, a létminimum bevezetése. 7) A hadseregben az anyanyelv szolgálati nyelvként való engedélyezése. 8) Bírói végzés nélkül senki meg nem fosztható a személyes szabadságától, az internálások leállítására; az egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság biztosítása. A további hozzászólók lényegében megerősítették a programot. Sándor József a választói névjegyzék kiegészítéséről, Kovács Kálmán, az unitárius egyház főtanácsának titkára a felekezeti iskolákkal szembeni törvénytelenségekről, Zágonyi István a személyes szabadság védelméről (internálások, kiutasítások), illetve a köztisztviselők ügyének felkarolásáról, Fekete-Nagy Béla a magyar tőkés gazdasági társaságok védelméről, Jakabffy Elemér a renegátnak tartott Kiss Géza parlamenti magatartásáról beszélt.⁸¹⁷

A jelölőbizottság ezután megtette javaslatait a vezetőség megválasztására: száztagú választmányt, annak tagjaiból harminchat tagú intézőbizottságot választottak, majd a szervezeti szabályzat elfogadására került sor. Az elnök a folytonosság jegyében a magyarság körében köztiszteletnek örvendő báró Jósika Sámuel lett. A magyar főrendi-

815 Fekete-Nagy Béla: *Gondolatok egy törvénytervezetről*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 291. szám, december 24. 2.

816 Rass Károly: *Magyar Párt*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 292. szám, december 28. 2.

817 *Megalakult az egységes Magyar Párt*. *Ellenzék*, 1922. 43. évf. 293. szám, december 28. 1–3.

ház utolsó elnöke és konzervatív gondolkodású politikus a Magyar Szövetség elnöki posztját követően került az OMP élére. Tizenkét alelnököt választottak. Közülük a régi Magyarországon Ugron István diplomataként szolgálta az Osztrák–Magyar Monarchiát,⁸¹⁸ Sándor József (Szabadelvű Párt), Jakabffy Elemér (Nemzeti Munkapárt), Barabás Béla (Függetlenségi és 48-as Párt), Kecskeméthy István (Függetlenségi és 48-as Párt) országgyűlési képviselők voltak, megyei szintű pozíciót báró Szentkereszthy Béla főispán és kormánybiztos töltött be, polgármesterként Haller István (Kolozsvár) és Bernády György (Marosvásárhely) működött. Az OMP ügyvezetői teendőit Grandpierre Emil látta el, aki 1918 előtt törvényszéki bíró volt Kolozsváron. A bánági magyarságot és egyházat Szabolcska Mihály költő, temesvári lelkész és báró Ambrózy Andor volt konzul, földbirtokos, a bánági evangélikus egyházmegye felügyelője, illetve Nagyváradot és környékét Thury Kálmán ügyvéd képviselte. Ambrózy 1920-ban részt vett az Erdélyi és Bánáti Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület Kirchnopf Gusztáv kolozsvári lelkész által kezdeményezett megszervezésében, s egy időben a bánági OMP tagozatának elnöki posztját is betöltötte. Thury a Királyhágóntúli Református Egyházkerület főgondnoka volt a két világháború között.⁸¹⁹

A vezetés az egykori országgyűlési képviselők, az egyháziak, az arisztokrácia és az értelmiség viszonyrendszerét tükrözte. Az OMP politikai irányítása a „régí vezetők”, a lojalisták és a konzervatívok kezében összpontosult azzal a jelentős változással, hogy míg a társadalomban a vezető szerepet korábban az arisztokrácia és a művelt középosztály töltötte be, a világháború után mindkettő csak megfogyatkozott erővel vállalt szerepet. Az *arisztokráciát* százados társadalmi befolyása, hagyománya, vagyona és képességei predesztinálták a közügyek intézésére. A romániai földreform válságos helyzetbe sodorta az úri osztály képviselőit, de a románosító törekvések ellenében is megmaradtak magyarnak, ezáltal igen fontos elemét alkották az erdélyi magyar nemzeti életnek. Az *erdélyi magyar középosztály* – amelyhez a magyar anyanyelvű és kultúrájú zsidó népesség is kötődött – megfogyatkozva került ki a háborúból, s helyzetüket tovább rontotta, hogy 1918 után tízezrek hagyták el Erdélyt. Sorsuk összefonódott a városok életével, ahol a magyarság jelentős erőt képviselt. Grandpierre Emil, Ligeti Ernő, Barabás Béla, Janovics Jenő, Bernády György, Zágony István és társaik művelt középosztálybeli polgárokként vállaltak politikai és nemzetépítő feladatokat. A vezetői összetétel azzal is járt, hogy a magyar *kereskedő és iparosréteg, az ipari munkásság*, illetve a magyar társadalom többségét, ezáltal alaprétegét jelentő *földművelő nép* – minden politikai kinyilatkoztatás ellenére is – képviselő nélkül maradt a pártban.⁸²⁰ A képviselő megszervezése nemcsak politikai, hanem társadalmi szem-

818 Tefner Zoltán: *Ugron István és a német külpolitika 1918 áprilisában–májusában*. Századok, 2011. 145. évf. 6. sz. 1417–1454.

819 Orbán, Református Szemle, 2007. 100. évf. 4. sz. 826–827.

820 György Béla: *Hatalom és társadalom kisebbségben. Párt és belső ellenzéke (1926–1927)*. Regio, 2004. 15. évf. 4. sz. 85–86.

pontból is szükségesnek mutatkozott a magyar politikai közösség életében. 1922 tavaszán a székelyhídi járás területén, Bihardiószegen nyolc iparos veszítette el megélhetését politikai okok miatt. A magyar–román határszakaszon fekvő Zichy-kastélybirtok ügyében, amelynek helyzete bizonytalan volt, a határmegállapító bizottság korábban aláíratott a helyiekkel egy kérvényt, mely annak eldöntését sürgette, hogy az érintett terület Romániához vagy Magyarországhoz kerüljön-e. Az említett iparosok hónapokkal később idézést kaptak a főszolgabírótól, aki iparüzési engedélyüket – államellenes magatartás vádjával – megvonta.⁸²¹

A munkások élethelyzetében a háború okozta veszteségek, a gazdasági vállalatok tulajdonjogában beállt változások, az érdekvédelmet korlátozó intézkedések s a gazdasági életre ható román nemzeti politikai aspirációk nem maradtak hatás nélkül. Szászrégenben 1923 januárjában négyszáz munkást küldtek el egy fűrészmalomból, miután az igazgatóság a napi nyolc óra munkaidőt minden egyeztetés nélkül tízre emelte. A munkások kollektív szerződésébe foglalt segílyt áprilisban sem utalták ki a részükre. A szászrégeni bőrgyárban történt az a másik eset, hogy a dolgozók szakszervezet létrehozását határozta el, de a szervezkedést elindító vezetőket csakhamar átadták a rendőrségnek, s többüket meg is verték. A Maros mentén fekvő, magyar többségű Ratosnya munkáslakásairól egy korabeli leírás így számol be: „a munkáslakások majdnem mind lakhatatlan állapotban vannak. A szél keresztül-kasul jár ezekben a lakásokban, melyeknek lakói az időjárás viszontagságainak vannak kitéve”. Déda-bisztrán sem volt jobb a helyzet, Kovács László tíztagú családjával egy olyan kunyhóban lakott, amelynek „rendes fedele sincs [...] ezernyi bogár mászik a kunyhó falain, emiatt, ha az ételt fedél nélkül teszik az asztalra, egy pár perc alatt megtelik a mennyezetről behulló bogarakkal”. 1923 tavaszán a Maros völgyében működő fafeldolgozó és egyéb üzemekben négyezer főre becsült sztrájkra került sor a jobb fizetésért, a munkaidő csökkentésért és a megfelelő munkafeltételekért.⁸²²

Venczel József (1913–1972) erdélyi társadalomkutató az alábbiakban összegezte – némi módosítással helyesen – az impériumváltás utáni erdélyi magyar társadalom belső struktúrájában bekövetkezett rendkívüli változásokat: „az erdélyi magyarság kiszakadt ezzel a közép-európai magyar nemzettestből s mint kisebbségi népcsoport új életkeretbe állíttatott. A kisebbségi életkeret viszont szükségszerűen építi át az erdélyi magyar társadalom belső struktúráját: az arisztokrácia elveszíti feudális jelentőségét, a kapitalista réteg idegen érdekek szolgálatába húzódik, a hivatalnok-középosztály meggyérül, és a maradék megnémul; életerős társadalmi rétegeként csak a papi, nevelő és szabadpályák „értelmisége”, valamint a földművesek, iparosok, kereskedők és munkások kategóriája vehető számba. A tulajdonképpen kétrétegűvé egyszerűsödő erdélyi magyar társadalom az egyének és társadalmi funkciók viszonyát is válság elé

821 ANR Județean Bihor. Prefectura Județului Bihor Manifestări Antiromânești fond, dosar nr. 97/1922 Nr. fundamental 4221/1922.

822 PIL Fond 886. 89.

állítja: az értelmiségnek kénytelen-kelletlen a vezetés kínálkozni feladatul a lassacskán, de épülő népközösségi szervezetekben” (EMKE, EME, OMP, Katolikus Népszövetség, szövetkezetek stb.).⁸²³

A Magyar Szövetség belső politikai megosztottsága az új pártban is tovább élt, ami a jobb- és baloldal, illetve reformista csoport ellentétében jegecesedett ki. A vezetésen belül a progresszívak a jobboldali túlsúlyt a sajtóban elfoglalt pozícióikkal ellensúlyozták. A politikai válaszfalak – a magyarorszáigival ellentétben – csak elsőre tűnnek élesnek, mert a kisebbségi életkeret és a román nemzetállami elnyomás kényszere alatt a különbségek elmosódtak, egyes pontokban kiegyenlítődték. A pártegységet a realpolitikán és szükségszerűségeen túl a két csoport kisebbségpolitikai felfogása biztosította. Az Országos Magyar Pártra mint a magyar kisebbség érdekképviselőjében az egyetlen közös politikai támaszra tekintettek. A másik összekötő elem az volt, hogy konzervatív oldalról indult meg a romániai politikai életbe való integrálódás a csucsai paktummal, amely a Paál képviselte baloldalnak is első számú követelése volt. 1923/24-ben a politikai stratégia közössége, a kisebbségpolitika erősebb volt, mint az önszerveződés prioritásaira vonatkozó elképzelések (egyházi, illetve társadalmi tömegszervezetek, azaz a folytonosság vagy új önszerveződési formák intézményesítése). Visszatekintésében Grandpierre a két csoport között a különbséget a nemzeti autonómista szervezkedés (Grandpierre) vagy a pártszervezkedés és Erdély autonómiájának (Paál, Kós) célkitűzésében látta. A diplomáciai jelentések ezzel szemben inkább a politikai, a generációs és a társadalmi különbségeket hangsúlyozták. A Keleti Újság publicistái a differenciákat a magyar munkás- és paraszti rétegek nyelvi alapon történő társadalmi megszervezésében, a népkisebbségi eszmének az egyetemes szabadságjogokkal való összekapcsolásában, valamint a magyarországi Bethlen-kormányzat kritikus megítélésében érzékeltették. A belső törésvonalakat az első világháború előtti politikai és társadalmi adottságokból kiindulva a belső integrációhoz, a Magyarországhoz és az új államhatalomhoz való eltérő viszonyulások is meghatározták.⁸²⁴

6.10.1. Paktumtól paktumig

A magyar uralom alatt a román nemzeti mozgalom önkormányzati jogokat és nemzeti létének elismerését követelte. Gróf Tisza István miniszterelnök olyan feltételeket kívánt kialakítani, amelyek mellett a magyarországi románság kulturális, oktatási, gazdasági és szociális boldogulása biztosított. Tisza hajlandónak mutatkozott – az általános választójog és az etnikai alapú önkormányzat kérdéseitől eltekintve – kompromisszumos megoldást keresni a román politikai és egyházi vezetőkkel bizonyos politikai követelésekben is. Konceptiója azonban a nemzetiségi vezetők nézőpontjából már a világháború előtt sem volt elfogadható, s a fokozatos jogkiterjesztés elvét a vi-

823 Venczel József: *Metamorphosis Transilvaniae*. In: Székely András Bertalan – Venczel József (szerk.): *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Budapest, 1988. 146.

824 Bárdi: *Otthon*, 2013. 107–114.

lágháború elsodorta, mert fogalomkészlete nélkülözötte a nemzeti mozgalmak által óhajtott kollektív jogokat és jogvédelmet. A világháborút követően, a román impérium alatt a magyar nemzeti mozgalom is önkormányzati jogokat és társnemzeti státust követelt magának. Ahhoz, hogy az új állam közéletében érdemben részt vehessen, a magyar politikai elitnek előbb meg kellett teremtenie a feltételeket. Az OMP nyugodt működését semmi sem garantálta, vezetői is bizonytalanok voltak, ami abból a rossz tapasztalatból táplálkozott, amit a Magyar Szövetség ellehetetlenítése során és az 1922. évi kudarcos országgyűlési választásokon átéltek. A Nemzeti Liberális Párt nem kímélte ellenfeleit, a Maniu vezérlete alatt álló erdélyi Román Nemzeti Pártot és az alig talpra állt magyar jelöltek többségét is elsöpörték. Az új alkotmányt az ellenzéki RNP sem szavazta meg, annak vitájában nem vett részt. A Brătianu-kormány alkotmányozó működését a magyar politikai közösség úgy élte meg, mint akit a közéletből ki akarnak szorítani. Az erre egyértelműen utaló kormányzati törekvés abban is megmutatkozott, hogy az alkotmánytervezetből kihagyták az Alexandru Vaida-Voevod által aláírt, az 1919. évi nemzetközi egyezményben kikötött kisebbségi jogok elismerését és biztosítását. Az eszközökben és befolyásában gyenge háromfős magyar parlamenti frakciónak nem volt érdekérvényesítő képessége azzal együtt sem, hogy Bernády György valamiféle hídszerepet töltött be Bethlen István és Brătianu miniszterelnökök között.

A kedvezőtlen atmoszférában nem lehetett remélni, hogy az adott erőviszonyok között a magyarság egymagában, kizárólag önerejére támaszkodva elérhesse a kitűzött politikai céljait. Bernády György a liberálisok, Sándor József viszont az RNP felé kopogtatott. A többi kisebbséggel való együttműködés nem volt reális, szervezett egységet csak a szászok és a zsidóság alkotott, kettejük közül is csak az előbbieket örvendhettek parlamenti képviselőnek. Kétséges volt az is, hajlandóak lettek-e volna együttműködni a magyarokkal, miután éppen a korábban fennállott kapcsolatok megszakításának árán szereztek maguknak szerény belépőhelyet a román közéletbe. A tanácstalanságnak és iránykeresésnek e nehéz hónapjaiban terelődött néhány magyar vezető figyelme az ellenzékben lévő Alexandru Averescu tábornokra, aki kormányra kerülve – már a püspökök eskütételétől kezdve – a liberálisoknál jóval megértőbb kisebbségpolitikát folytatott. Averescunak erdélyi kérdésekben az RNP-ből távozó Octavian Goga volt a reprezentánsa, akit a magyarok korábbról már jól ismertek. Averescunak, hogy ismét megerősödjön, támogató tömegekre volt szüksége Erdélyben. Az OMP az erdélyi magyarság helyzetének méltó és jogos rendezését remélte az együttműködéstől, a másik oldal pedig jelentős szavazótömegek megnyerésében bízott – s a fiatal Nagy-Románia mielőbbi konszolidálásában.⁸²⁵

825 Gyárfás Elemér Octavian Goga és Constantin Bucșan régről ismerték egymást. Gyárfás Bucșan osztálytársa volt a nagyszombati állami főgimnáziumban, Gyárfás elmesélése alapján jó barátságban voltak. Goga két osztállyal felettük járt, aki magyar önképzőkörökben is feltűnt ifjú éveiben.

Az ajánlat az Averescu tábornok vezetése alatt álló Néppárt részéről érkezett 1923 nyarán. Octavian Goga sógora, Constantin Bucşan későbbi belügyminiszter lépett összeköttetésbe Szele Bélával, aki ezt jelentette Grandpierre Emil ügyvezető alelnöknek. Az előzetes megbeszélések – melyeken részt vett Grandpierre Emil, Hajdu István, Szele Béla, Gyárfás Elemér – kedvező mederben folytak, s október végén Bukarestben a felek a konkrétumokban is megállapodtak, amit Averescu, Bucşan, Goga, Grandpierre, Szele, Gyárfás, Hajdú és Pál Gábor láttak el kézjegyükkal. Jósika Sámuel elnök 1923 nyarán elhunyt, az elnöki teendőket Ugron István vette át, de a vele szemben táplált belső megosztottságot nem tudta kezelni, és részben ezért nélküle folyt a Néppárttal való tárgyalás. Averescu a magyar vezetőkkel csak november végén találkozott személyesen a csucsai Goga-kastélyban, amely találkozó nyilván nem maradt titokban. Később a sajtó a megállapodást „csucsai paktumnak” nevezte el, holott az valójában Bukarestben 1923. október 23-án kötött meg. Visszaemlékezésében Gyárfás Elemér megemlítt egy személyes mozzanatot is az Averescuval való találkozásáról. A tábornok bizalmasan odasúgta a fülébe: „Ha Tisza István ilyen megállapodást tudott volna kötni az erdélyi románokkal, már életében szobrot emeltek volna neki!” Amire Gyárfás így felelt: „Ha az erdélyi románok akkori vezetőiben lett volna annyi önzetlen, áldozatkész megértés az ország magasabb érdekei iránt, mint bennünk, akkor is létrejött volna a megegyezés.”

A paktum az OMP és a Néppárt szoros együttműködését irányozta elő mind a képviselőházban, mind a pártok életében, amit a felek eredetileg titokban kívántak tartani. Megállapodtak abban, hogy a zavartalan működés érdekében a Magyar Párt elfogadja a Néppárt elnökének a paktum keretén belül adott politikai utasításait, illetve az OMP a Néppárt végrehajtó bizottságában ötfős delegációval képviselteti magát. A program nyolc fejezetet tartalmaz, amely az alábbi követeléseket tartalmazta: 1) a választói névjegyzék kiegészítése, parlamenti egység, 2) az egyházi autonómia elismerése, és részükre állami támogatás, 3) a magyar, illetve felekezeti iskolák szabad működtetése, 4) a magyar közösségi (egyesületi, egyházi, alapítványi, közbirtokosi) vagyonok visszaszolgáltatása, 5) a közalkalmazottak ügyének megoldása; a törvények és miniszteri rendeletek magyar nyelven való közzététele; a túlnyomóan magyar lakta területeken a magyar nyelv párhuzamos használata; kisebbségi ügyosztály felállítása a belügyminisztérium keretén belül; a közigazgatásban a magyarok arányos alkalmazása, 6) ahol a lakosság legalább huszonöt százaléka magyar anyanyelvű, számarányának megfelelően magyar nemzetiségű vagy a magyar nyelvet ismerő bírák és tisztviselők alkalmazása, 7) az agrártörvény pártatlan végrehajtása; a Csíki Magánjavak körüli problémák arányos megoldása, 8) a kivételes intézkedések, rekvirálások és lakások kényszerbérbevételének megszüntetése, illetve rekvirált lakások visszaadása. A nem-

zetiséghez való tartozás alapját egyedül az illető állampolgár bevállása képezheti. Piros-fehér-zöld színek szabad használata.⁸²⁶

A pártok közti szövetség megerősítette az OMP helyzetét, ami lehetőséget teremtett a romániai politikai rendszerbe való bizonyos fokú integrálódásra, s ezután a regionális és nemzeti törekvések mentén kialakított célok is realisabban jelenhettek meg a magyar politikai programban. Újabb fordulatra akkor került sor, amikor a liberális kormány a néppárti paktum mintájára általános politikai megállapodást kívánt kötni az OMP-vel. Ennek közvetlen oka az volt, hogy 1926-ban közigazgatási választásokat tartottak, és a Liberális Párt megfogytakozott népszerűségével nem remélhette, hogy Erdélyben a magyarság támogatása nélkül jelöltjeit bejuttathatja a választott tanácsokba. Brătianu engedélyt adott Tancred Constantinescu miniszternek, hogy felkeresse az OMP-t, és igyekezzen a választások előtt megállapodni Ugron István elnökkel, aki a tárgyalásokba Bernády György mellé bevonta gróf Teleki Artúrt, Toldalagi Mihályt és Paál Árpádot. A liberálisokkal való választási megállapodás aláírása előtt, 1926. februárban Ugron István egyoldalúan felmondta a csucsai paktumot a Néppárttal, ami tovább súlyosbította a belső konfliktusos helyzetet. Gyárfás Elemér helytelenítette a csucsai paktum felbontását, Sándor József továbbra is az RNP-vel való együttműködést kereste, illetve a pártvezetés működését kritizáló belső kör – Krenner Miklós vezetésével – reformcsoportot alakított. A liberálisokkal létesített választási megállapodást az OMP vezetése – mérsékelt helyesléssel ugyan, de végül is – elfogadta. Döntésük háttérében meghatározó indok volt az, hogy miután a Kormányzótanács 1919-ben feloszlatta az önkormányzati képviselőtestületeket, a városokban és a magyarlakta megyékben lehetőség nyílt politikai pozíciók megszerzésére. 1926. február 12-én megjelent a pártvezetőség felhívása, hogy a magyar választók a megállapodás értelmében a liberális párttal szavazzanak együtt a februári közigazgatási választásokon.⁸²⁷

Az új közigazgatási törvény előírása arányos választási eljárásról rendelkezett, a gyakorlatban azonban a rendszer erősen torzított, a városi többséget adó magyar és német nemzetiségűeket diszkriminálva.⁸²⁸ Az eredményt néhol az is befolyásolta, hogy a felhívás ellenére a magyar választók nem voltak egységesek. A kormányzó Liberális Párt és az OMP közös listája végül harminc városban győzött, ellenben tizen-

826 Gyárfás Elemér: *Az első kísérlet. Az Averescu-paktum előzményei, megkötésének indokai, szövege, módosításai, következményei, felbomlása és tanulságai.* Magyar Kisebbség, 1937. 16. évf. 2. szám, január, 41–71.

827 Gyárfás Elemér: *Az első kísérlet. Az Averescu-paktum előzményei, megkötésének indokai, szövege, módosításai, következményei, felbomlása és tanulságai.* (Befejező közlemény.) Magyar Kisebbség, 1937. 16. évf. 3. szám, január, 77–86.; Szász Zsombor: *A csucsai paktum.* Magyar Szemle, 1937. 30. kötet, május–augusztus, 353–363.; Bárdi: *Otthon*, 2013. 114–168.; György Béla: *Reformmozgalom a romániai Országos Magyar Pártban (1926–1927).* Magyar Kisebbség, 2003. 8. évf. 27. szám.

828 Az arányosítást a törvény (190. és 191. szakaszai) jelentősen korlátozták. A számszerűleg kisebbségben maradt listák ennek értelmében csak a mandátumok 1/5-ét kaphatták meg, ezt is csak akkor, ha a leadott szavazatok 20%-át elérték.

kilencben elbukott. Több városban is egyesültek az ellenzékiek, és mintegy tizenöt helyen nyertek, egyébként a magyar szociáldemokraták és a zsidóság egy részének támogatása mellett. Önállóan az RNP két, a szászok pedig három helyen nyertek, míg Brassóban közös magyar–szász kisebbségi lista győzedelmeskedett. A brassói választás volt az első helyi szintű kísérlet a kisebbségek közös indulására. A leadott közel hatezer-kétszáz szavazatból több mint felét a magyar–szász kooperáció vitte el az összes román, valamint szociáldemokrata szavazatokkal szemben. Politikai szempontból fontos győzelem volt Marosvásárhely, amelynek élére a városépítőként ismert Bernády György került. Hét város eredményei alapján megközelítőleg rekonstruálható, hogyan tükrözte a tanácstagok száma az 1926. évi helyi választások nyomán az adott település etnikai megoszlását. Az 1910. évi népszámlálási adatok értelmében, táblázatos formában feltüntetett helységek megközelítőleg kilencven százalékban magyar települések voltak. Bár a helyek száma a magyarságnak kedvezett, a döntéshozatali mechanizmus a románságnak volt előnyösebb.⁸²⁹

Város	Tanácstagok			Nemzetiségek		
	Kinevezettek	Választottak	Összesen	Magyar	Román	Zsidó
Marosvásárhely	16	24	40	15	8	1
Gyergyószentmiklós	5	16	21	14	2	-
Kézdivásárhely	8	12	20	10	2	-
Nagyszalonta	7	15	22	12	3	-
Nagykároly	10	15	25	7	7	1
Zilah	10	16	26	10	5	1
Csíksereda	8	12	20	9	3	-
Összesen	64	110	174	77	30	3

A taktikai és helyi jelentőségű sikernek komoly ára volt. A Liberális Párttal szövetségben lefolytatott közigazgatási választások után alig egy hónappal Brătianu lemondott, és Ferdinánd király Averescu tábornokot nevezte ki ideiglenes miniszterelnöknek, aki a sajátos román politikai szokásjog alapján a soron következő országgyűlési választásokat (1926-ban) meg is nyerte. Averescu kormányt alakíthatott, aminek következtében Ugron lemondott, akinek a helyét gróf Bethlen György vette át. A Néppárt és az OMP közti szakadást az a reálpolitikai helyzet oldotta fel, hogy Averescunak szüksége volt a magyarok támogatására az RNP és a Liberális Párt ellenében, ezért – részben megtartva a csucsa paktum pontjait – „választási kartellt” kötöttek. Az Országos Magyar Párt történetének legnépesebb csoportját küldte 1926-ban a parlamentbe, tizenöt képviselőt és tizenkét szenátort. Averescu kormánya nem volt hosszú életű,

829 Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. 1930. 12–16., uo. 16–25.

hiszen a román pártok leggyöngébbikére támaszkodott a liberálisokkal és az RNP-vel szemben. Egyévi kormányzást követően, illetve Ferdinánd király halála után sorozatos támadások eredményeképpen Brătianu kikényszerítette Averescu távozását, aki a magyarokkal kötött választási megállapodásban lefektetett vállalásait sem valósíthatta meg. 1927-ben megbukott az az elgondolás, hogy a Magyar Pártnak választási taktikában hozzá kellene idomulnia a mindenkori kormányokhoz. A vezetőség és a reformcsoport a politikai orientáció kérdésében is megosztott volt, egyesek a kisebbségekkel való összefogást preferálták, míg mások (Krenner, Bernády) a Liberális Párttal vagy a Nemzeti Parasztpárttal (Kós Károly) keresték volna az együttműködést. Pártszakadásra nem került sor, az OMP, ha belső feszültségekkel és eltérő elképzelésekkel is, de 1938-as feloszlataáig egységes maradt, és önállóan indult a választásokon.⁸³⁰

830 Gyárfás, Magyar Kisebbség, 1937. 16. évf. 3. szám, január, 87–99.

7. ÖSSZEGZÉS. FOLYTONOSSÁG ÉS ÚJ POLITIKÁK

A 20. század eleji Erdély interetnikus társadalmi és politikai viszonyait egyszerre több, egymással összefonódó folyamat határozta meg. A nemzetiségi mozgalmak látványosan megerősödtek, illetve a kapitalista gazdaság szerkezet irányába történő átalakulás intenzív hatást gyakorolt Erdélyben is. Az erdélyi román, magyar és szász nemzetek egymáshoz való viszonyát egyszerre befolyásolta, hogy egymás mellett, párhuzamosan zajlott egy állami-birodalmi és regionális szintű nemzetépítés. Az Erdélyről szóló viták lehangsúlyosabban a birtokviszonyok, a választójogi reform, a nemzetiségi kérdés megoldatlansága, illetve a régió állami hovatartozása körül bontakozott ki. 1918 előtt az egymással is konkuráló erdélyi magyar politikai csoportok, ha más és más eszközöket javasoltak is például a választójog kérdésében, lényegében az ezeréves államiság és a magyar állam története köré szerveződő identitáspolitikából kiindulva egyazon célt tűztek maguk elé: az erdélyi magyar dominancia megőrzését. Társadalmi mozgalmat indítottak, részt kívántak venni lokálisan és regionálisan a mindennapokban, az erdélyi kérdést önvédelmi stratégiává politizálták át, illetve kívülről és alulról támadták a kormányzó párt által működtetett közigazgatási rendszert és képviselőit. A különböző javaslatcsomagjaikban egyszerre kaptak helyet az egymást erősíteni kívánó gazdasági, társadalmi (bank, ipar és kereskedelem fejlesztése, az elvándorlás megfékezése, birtokpolitika) és a tisztán nemzeti célzatú tartalmak. Ide tartozik például a kultúróna tervezete – amely majd bumerángxént fog visszaütni a romániai magyar kisebbségre a két világháború között – vagy a románok kivándoroltatásának szándéka. Az erős állami jelenlét mellett foglaltak állást azon az áron is, hogy például az állam csökkentse a városi magyar lakosság pénzügyi terheit, kihagyva ebből a román és német lakosságot. A helyi társadalmi, politikai viszonyokat befolyásolni kívánó „váltakozó” eszközökben nem volt hiány, amit számos nyugat-európai példa csak felerősített. S mindeközben a magyar uralom alatt a román nemzeti mozgalom nemzeti létének önkormányzati jogokkal felruházott elismerését követelte.

A vesztes világháború minden korábbi állapotot megváltoztatott Magyarország vonatkozásában, ami jelentős mértékben befolyásolta a magyar politikai szereplők gondolkodását és cselekvési lehetőségét. Az államhatárok megváltozásával járó nagy átalakulást követően a román impérium alá került magyar politikai közösség követelt immár magának önkormányzati jogokat és társnemzeti státust, és kereste a többség által elfogadott egyéni és közösségi szintű integrálódás útját. Az impériumváltást követően a kényszerhelyzethez igazodva a *folytonosság* igénye – gazdasági, kulturális és politikai életben való pozícióőrzés – mellett új elemek kerültek előtérbe: a megszakí-

tottságból fakadó kihívásokra adható *alkalmazkodás* válasza és a *másság* kifejezése egy eltérő és többségi román kultúrával szemben; *önszerveződés* egy kisebbségi társadalom és intézményesülés megszervezéséért; politikai-kulturális *integráció*, amely magában foglalja a magyar zsidóság és a munkásság százezreit.

A *folytonosság* a romániai magyar politikai gondolkodás fontos részévé vált. Az erdélyi magyarság egyik politikai követelése az egyenjogúság elve mentén arra irányult, hogy Románián belül elismerjék államalkotó nemzetnek. A kisebbségi magyar elit ezt azzal magyarázta, hogy a trianoni békeszerződés ratifikálását követően a hosszú történeti múlttal és intézményes háttérrel rendelkező romániai magyarság kényszer hatására vált ki Magyarországból. A háborús összeomlás az élet számos területén *megszakította* a korábbi életformát. Az egyéni sorsok alakulásában jelentős hatást gyakorolt a családi kapcsolatok szétszakadása (Magyarországra repatriálók tízezrei stb.) és a személyes magántulajdon megsértése (ingó és ingatlan rekvirálása stb.). Az impériumváltással a köztisztviselők ezreit bocsátották el állásukból, a korábbi közigazgatási és helyi döntéshozatali rendszer (korlátozott önkormányzatiság) nyelvében (magyar helyett román) és működésében (centralizáció) is megváltozott. A romániai földreform rendkívül kedvezőtlenül érintette a földbirtokos arisztokráciát, közbirtokosságot, az alapítványi javakat, illetve a társadalmi szervezeteket és a felekezeteket. A magyar nyelvű oktatás területén hasonlóan radikális és a magyarokra nézve negatív változások következtek be a román állami oktatás kiterjesztésével.

Az *önszerveződéssel* és *mássággal* összefüggő kérdések szerteágazók. A domináns pozícióból kisebbségbe került magyarságnak új és saját közösségében érvényes modernizációs válaszokat kellett megfogalmaznia az új állam keretein belül. Az új helyzettel való szembenézés a kisebbségi életformából következően maga után vonta a kiszolgáltatottság fenyegetettségét, illetve a szolidaritás és a demokratikus értékek fokozott követelését és számonkérését. Az erdélyi magyar politikai közösségen belül – a trianoni Magyarország radikalizálódásával ellentétben – 1919-et követően a nyilvános bünbakképzés nem tudott teret nyerni. A vélt magyar nemzeti egység megteremtése érdekében a zsidóság és a munkásság nemzetbe történő integrálásának programja értékelődött fel. A kisebbségi kontextus az alkalmazkodási stratégiák területén sokszínűséget követelt meg, amely a Bukarest–Budapest nemzetközi dimenzió (Nemzetek Szövetsége, más nemzeti kisebbségekkel való együttműködés) hármában írható le.

A *regionalizmus* egy következő tájékozási pont, amely hatással volt a többség-kisebbség elhelyezkedésének viszonyában. Az erdélyi magyar politikai program egyik központi eleme Románia decentralizálása, amelyben a történeti Erdély és belső régiója, a Székelyföld mint autonóm közigazgatási terület jelenik meg. Kétféle elképzelés fogalmazódott meg. Az egyik a Románia föderalizálását, Erdély sajátos nemzetiségi viszonyait szem előtt tartó opció, amely elemeiben hasonlított a Jászi-féle kantonális tervezethez. A másik a nemzeti intézményépítést, a saját etnikulturális közösség épí-

tését preferáló nemzeti autonómiaterv. Ez a kollektív jogokat elismerő kisebbségi törekvés több pontban is megegyezett az 1918 előtti román regionális elit céljaival, az autonóm felekezeti oktatás biztosításával, az anyanyelvi jogok széles körű garanciájával az oktatásban, a közigazgatásban, a bíróságokon. A decentralizációs küzdelem összefonódott a romániai politikai rendszer demokratizmusának kérdésével is. A századforduló óta – a függetlenségi pártiak és a progresszívek által – követelt demokratikus választójog 1920-at követően is napirenden maradt. Az új román állam, bár lehetővé tette az általános választójogot, számos akadályt gördített annak gyakorlása elé. A progresszívek és konzervatívok immár közösen követelték a romániai magyarság etnikai számarányának megfelelő demokratikus parlamenti részvétel biztosítását, a szabad politikai szervezkedés és érdekérvényesítés tiszteletben tartását. Zima Tibor parlamenti képviselő 1922 júliusában a következő kérdést vetette fel a nagy átalakulásban: „ez a generáció már nehezen fogja emancipálhatni magát világot rengető események hatása alatt beidegzett felfogásoktól, amelyek a múltban osztályhelyzetét, pártállását, gondolkodását egész szellemi lényét determinálták. Képes lesz-e pl. ez a generációt egységesen és feltétel nélkül ráhelyezkedni a tiszta demokrácia platformjára, amelyre kisebbségi helyzete szükségszerűen utalja Románia magyarságát?”⁸³¹ Paál Árpád a korántsem szónokinak szánt kérdésre azt felelte, hogy az erdélyi és az itt élő nemzetek érdekeihez illeszkedő államberendezkedést kell megtalálni – ami lényegében Románia föderális berendezkedését irányozta elő. Paál a Kós-féle Néppárt programjával megegyező gondolatot a következőképpen fogalmazta meg: „mi erdélyi népkisebbségek a regionalizmust szülőföldünk és az állam közötti legszervezettebb összefüggés megteremtőjének és fenntartójának tudjuk felismerni. Erdélyi népkisebbségi tagoltságainak, tehát egész országra nézve a legnehezebb népkisebbségi kérdéseknek a megoldására függ attól, hogy regionalista alkotmányrendszer érvényesüljön Erdélyben és a többi csatolt területeken. Nem elkülönülés ez, hanem a különös részleteknek országos szervezetbe való belevitele.”⁸³²

A magyar kisebbségtörténetben az első meghatározó nemzedéket *elszakadt magyarságnak* nevezték. Kós Károly, Zágoni István, Paál Árpád, Bernády György, Bethlen György, Pál Gábor, Jakabffy Elemér, Balogh Arthur és sok más társuk az 1918 előtti, otthon maradt regionális politikai és szellemi elithez tartoztak, illetve egy részük az annak keretét adó Erdélyi Szövetséghez. Az első nemzedék a világháború előtti Magyarországon szocializálódott, és az új viszonyok között többségiből kisebbségivé válva vett részt a közéletben.⁸³³ Ezek az eltérő világnézetű nemzetépítő aktivisták közösen hozták létre az első romániai magyar szervezetet, a Magyar Szövetséget, majd

831 Az erdélyi néppárt nagygyűlése és a magyar képviselők. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 154. július 13. 2.

832 Paál Árpád: A Magyar Párt történelmi hivatása. Keleti Újság, 1922. 5. évf. 268. szám, november 26. 1–2.

833 Bárdi: *Otthon*, 2013. 481.

a magyar politikai közösség belső politikai törésvonala mentén pártjaikat, előbb az Erdélyi Néppártot és ellenpárját, a Magyar Nemzeti Pártot. A Magyar Szövetség a nemzeti egység jelszavával lépett fel, az Erdélyi Néppárt a progressziót és Románia föderalizálását, míg a Magyar Nemzeti Párt a nemzeti autonómia programját képviselte. A két csoportnak megvolt a maga nyilvános fóruma, a forradalmi hagyományokat képviselő Keleti Újság és Napkelet, illetve a konzervatívabb Ellenzék és Pásztortűz. Ezek a lapok, ha időnként egymás konkurenseként is, de együtt reprezentálták a *más-ságot* és a *folytonosságot*, illetve az *önszerveződést* és *integrációt*.

A tudás, az elvek, a rátermettség és az erkölcsi normák egyénenként ugyan váltakozó kontextusban befolyásolják az életpályák irányát, de a megörökölt történelmi helyzet határolja körül a cselekvés lehetőségeit. Nem eleve elrendelésről vagy belenyugvásról van szó, hanem arról, hogy az egyén számol vele; az értelmiség pedig hivatása alapján az „objektív szituáció” megváltoztatására vállalkozik. A változtatás szándékával születnek új eszmék, fejlődik a tudomány, művészet, változik a politikai magatartás. Kelet- és Közép-Európa térségében a társadalom létezési formáit a megszakítottság jellemezte, semmint az ígéretesen dinamikus mozgások. A változások mögött gyakran nagyhatalmi konfliktusok álltak, amelyek egyéni és közösségi szinten *helyzettudat-változásokat* kényszerítettek ki. A pusztítástól való félelem mellett egyszerre voltak jelen a követendő példák is, ami felkészülési lehetőséget biztosított a differenciálódó erdélyi politikai közösség tagjainak. Benkő Samu szerint ez a gondolkodásmód együtt járt azzal, hogy a vezető elit önmagát egyetemesen elfogadott mércével mérje, s az egyéni célt, közösségi feladatvállalást, az alkotásban elért eredményt pedig aszerint értékelje, hogy az mennyiben van összefüggésben az európai szellemi élet vonulataival.⁸³⁴ Az államhatalom-változás időszakában, amíg a magyarországi belpolitikai életben minden, ami a wilsonizmushoz, az emberi jogokhoz, a demokráciához, a politikai kollektív jogokhoz, az asszimilációhoz, a fejlődéshez kötődött, negatív jelentést kapott, addig Erdélyben ezek – ha jelentésükben módosultak is – továbbra is érték-ként voltak jelen a politikai diskurzusban. A történelmi Magyarország széthullása megkövetelte a kisebbségi magyarság helyzettudat-változásából fakadó számvetést, ami olyan politikai és társadalmi tartalmak újragondolását követelte meg, mint az államhatalom, a demokrácia, a nemzet, az autonómia, a függetlenség, a kultúra, a hagyomány, a szolidaritás. Új alternatívák elé került a magyar vezető réteg, amelyek közt maga is a felszabadulás lehetőségeit kereste, igyekezett megszabadulni a rá nehezedő elnyomás és centralizáció alól. Ha az értelmiségi és politikai élet rossz közérzet légkörébe került is, és az alkotó munka elé akadályok gördültek, a kisebbségi élet erkölcsi normái akkor is megkövetelik – legalább kognitív szinten –, hogy az önérdék és a közérdek összehangolása, a közösségi felelősségtudatból fakadó nagyobb szolidaritás, a nép érdekeinek felismerése és a vele való azonosulás megvalósuljon.

834 Benkő Samu: *A helyzettudat változásai*. Bukarest, 1977. 8–9.

A KÖTET SZERZŐJE KÖSZÖNETET MOND

- Bárdi Nándor, Egry Gábor, Szász Zoltán, A. Sajti Enikő, Fodor János és Zahorán Csaba történészeknek, akik kiváló szakmunkáikkal fontos információs forrást és szakmai észrevételeikkel jelentős segítséget nyújtottak e könyv megírásához.
- Sipos József és Horváth Csaba történész barátainak, akik történeti problémákról folytatott beszélgetéseik során világitottak meg olyan nézőpontokat, amelyek segítettek a történeti tájékozódást.

ERDÉLYI MAGYAR KRONOLÓGIA: 1916–1922

1916

március

Erdély védelmére tartalékolt 70. honvédosztályt átcsoportosítják az orosz frontra.

június–július

1916 június–júliusában a háború egyik legintenzívebb hadművelete, a Bruszilov-offenzíva zajlik a cári Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia között. A Monarchia egymilliós embervesztéssel szembesül, és haderejének irányítását fokozatosan átveszik a németek.

augusztus 16.

A Brătianu-kormány titkos szerződésben csatlakozik az antanthatalmakhoz. A nyugati szövetségesek Románia hadba lépéséért cserébe területi engedményeket – Bukovina, a Bánság, a történeti Erdély és az attól nyugatabbra fekvő megyék – ígérnek.

augusztus 27.

A román koronatanács az antanttal megkötött bukaresti titkos egyezmény értelmében hadat üzen korábbi szövetségeseinek, az Osztrák–Magyar Monarchiának.

szeptember

Székelyföld nagy része, illetve Brassó és Fogaras ideiglenesen román megszállás alá kerül. A magyar kormány Kolozsvár központtal külön erdélyi kormánybiztosságot szervez. Bethlen István Pro Transsylvania néven segélyakciót indít a menekültek segítségére.

szeptember 19.

Katonai jelentések alapján mindösszesen negyvenötezer katonát tudnak felsorakoztatni Erdélyben.

szeptember 26–29. és október 7–9.

A Falkenhayn német tábornok vezetése alatt egyesített osztrák–magyar és német birodalmi haderő meghátrálásra kényszeríti a nagyszebeni, majd a brassói ütközetben a román csapatokat.

október 2.

A kormány kiadja a visszatelepítési rendeletet. Először a köztisztviselők, majd a mezőgazdasági és az ipari munkások térhetnek haza.

október 15.

A német–osztrák–magyar csapatok visszafoglalják Kézdivásárhelyt és Sepsiszentgyörgyöt.

november 21.

I. Ferenc József osztrák császár és magyar király halála.

december 6.

August von Mackensen tábornagy vezetésével a német–osztrák–magyar sereg elfoglalja Bukarestet.

december 9.

A román kormány fegyverszünetet köt a központi hatalmakkal Foksányban.

december 30.

Károly koronázási ünnepsége Budapesten. A királyi koronázási domb megtervezésével Kós Károlyt bízzák meg.

1917

január

A kelet-magyarországi vármegyéket belső és külső hadműveleti területekre osztják.

február 20.

A román katonai betörés miatt fél évig szünetelő sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium megkezdí az 1916–1917. évi tanévet.

március 3.

Bethlen István parlamenti beszédében Erdély aktuális feladatait (kártalanítás, ha-zaárulók elítélése) és a régió rekonstrukciójával foglalkozó nemzeti elvű programját (infrastruktúra, gazdasági és társadalmi modernizáció) ismerteti. A térség stabilitása előtt álló legnagyobb kihívásnak a nemzetiségi kérdést jelöli meg.

március 24.

IV. Károly osztrák császár és magyar király különbéke-kísérlettel fordul a francia kormányhoz.

május 23.

Tisza István gróf miniszterelnök és kormánya az uralkodóval kialakult konfliktus miatt benyújtja lemondását.

június 6.

Megalakul a Választójogi Blokk. Tagjai: Függetlenségi és 48-as Párt, Országos Polgári Radikális Párt, Vázsonyi-féle Demokrata Párt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Célja az általános és titkos választójog kivívása.

június 14.

Megjelenik *Az erdélyi kérdés* programszöveg, amelyet vélhetőleg Apáthy István fogalmazott meg az Erdélyi Szövetség újjáalakítása céljából.

június 15.

Gróf Esterházy Móric alakít kormányt. Ugron Gábor belügyminiszter (1917. június – 1918. január), az Erdélyi Szövetség tagja bejelentette, hogy Erdély újjáépítését a Szövetség 1914-es programja alapján kívánja megkezdeni.

augusztus 23.

Az Esterházy-kormány lemondása után az uralkodó – harmadszor is – Wekerle Sándort nevezi ki miniszterelnöknek (1917. augusztus 23. – 1918. október 30.).

szeptember 23.

A kolozsvári Függetlenségi és 48-as Párt (élén Apáthy István), a Szociáldemokrata Párt (Nagy Balázs) és a Polgári Radikális Párt (Janovics Jenő színházigazgató) közös Választójogi Liga-nagygyűlést tart a választójog demokratizálásáért. Az Erdélyi Szövetség Vezető Tanácsa Kolozsváron ülésezik, hogy a Szövetség újjáalakulási gyűlését előkészítse. Az ülésen jelen volt többek között Apáthy István, Ugron Gábor, Bethlen István, Paál Árpád.

szeptember 30.

Az Erdélyi Szövetség újjáalakuló gyűlése Kolozsváron.

november 1.

Wekerle Sándor kormánya minisztériumi utasítással (4000/1917. M. E. rendelet) megtiltja a keleti-délkeleti államhatár mentén fekvő földbirtokok eladását és vásárlását, valamint tíz évnél hosszabb időtartamú bérbeadását, s kiköti az állam elővásárlási jogát. A birtokforgalmi ügyletek szabályozását az akkor létesített Erdélyi Ingatlanforgalmi Bizottság jogkörébe utalta, amely Bethlen István vezetésével működik.

december 21.

Vázsonyi Vilmos választójogért felelős miniszter betérjeszti a választójogi törvényjavaslatot. A választásra jogosultak számát 1,8 millióról felemelte volna 3,5 millióra.

1918

január 8.

Woodrow Wilson amerikai elnök a kongresszushoz intézett üzenetében meghirdeti a háború utáni békerendezésre vonatkozó 14 pontos programját.

január 28.

Az Erdélyi Szövetség Vezető Tanácsa báró Petrichevich-Horváth Emil javaslata értelmében szigorítaná a földeladást, illetve újak vásárlását irányozta elő a magyar kisbirtokosság megerősítése és a magyar kivándorlás megfékezése szándékával. A kormánynak javasolják, hogy Erdélyben rajzolják át a választókerületeket, illetve a Romániával határos megyékben ún. határőrvidéket alakítsanak ki.

március 3.

Aláírják a breszt-litovszki békét a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország között.

április 8.

Az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei kimondják római kongresszusukon, hogy céljuk az állami önállóság megteremtése.

május 7.

Bukaresti különbéke: a központi hatalmak (Osztrák–Magyar Monarchia, Németország, Törökország, Bulgária) és Alexandru Marghiloman román miniszterelnök egyezménye, amely lezárja a román vereséggel végződő 1916–1917-es Magyarország ellen indított háborút. Románia lemond Dobrudzsa egy részéről Bulgária javára.

május 28.

A Polgári Radikális Párt és a Függetlenségi és 48-as Párt közös nagyváradi gyűlése. Károlyi Mihály és Jászi Oszkár közös függetlenségi-radikális népgyűlésen pecsételik meg összefogásukat.

május 29.

Az USA kormánya helyeslőleg tudomásul veszi az április 8-i római nemzetiségi kongresszus határozatait.

június

Gróf Apponyi Albert vezetése alatt álló vallás- és közoktatásügyi minisztérium bezűnteti a Romániával határos ún. kultúrzóna területén 311 román felekezeti iskola 477 tanítójának mindennemű államsegélyét. Az év folyamán a román tanítóképző intézetek ellenőrzése céljából miniszteri biztosokat neveznek ki.

szeptember 11.

Az erdélyi királyi kormánybiztosság működését felfüggesztik.

október 12.

A francia kormány elismeri a románok emigráns szervezetét, a Take Ionescu vezetete Román Egység Nemzeti Tanácsot (október 6). Anglia külügyminisztere, Balfour november 11-én levélben üdvözli a román nemzeti törekvéseket. Olaszország ezt november 22-én teszi meg, és végül Lessing amerikai külügyminiszter is kifejti, hogy az „Egyesült Államok kormánya nem közönyös a román nép aspirációival szemben”.

október 16.

Károly osztrák császár bejelenti Ausztria föderatív átalakulását.

október 17.

Tisza István elismeri a háború elvesztését.

október 23–24.

A Magyar Nemzeti Tanács megalakulása Budapesten. Elnök: Károlyi Mihály.

október 28.

A kolozsvári Károlyi-, Polgári Radikális és Szociáldemokrata Párt állást foglal az Ausztriától való elszakadásról és Magyarország függetlenségéről. Megalakítják az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot Kolozsváron.

október 29.

A Szászok Központi Tanácsának kibővített nagyválasztmánya a nagyszebeni gyűlésen Magyarország mellett foglal állást.

október 30.

Temesváron megalakul a Bánáti Nemzeti Néptanács, amely a Bánság jövőjét önálló államként képzei el.

október 31.

A Budapesten és a nagyvárosokban kitört tüntetések és sztrájkok hatására József főherceg kinevezi Károlyi Mihály vezette koalíciós kormányt.

Budapesten megalakul a magyarországi és erdélyi Román Nemzeti Tanács, amely központját november 2-től Aradra helyezi át.

november 1.

A Román Nemzeti Tanács, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és Wilhelm Melzer szász országgyűlési képviselő közös proklamációban együttes fellépésre szólítják fel Erdély nemzetiségeit a belső rend, a személy- és vagyónbiztonság közös védelmében.

november 3.

Az Osztrák–Magyar Monarchia és az antanthatalmak fegyverszünetet köt.

november 5.

A magyar és a román nemzeti tanácsok ötponos megegyezése a fegyveres erő kérdésében. 1) A román ajkú katonák román ajkú tisztek alá helyezendők el, és fordítva. 2) A román, a magyar és a német nemzeti tanácsok egyöntetűen elismerik Siegler Konrád tábornokot az erdélyi haderők főparancsnokának. 3) A főparancsnok mellé mindhárom nemzeti tanácsból 2-2 katonai népbiztost állítanak. 4) Az állandó kapcsolattartás érdekében a főparancsnok mellé egy román, egy magyar és egy német szárnysegédet osztanak be. 5) A napiparancsokat három nyelven közlik.

november 9.

A Román Nemzeti Tanács memorandumot juttat el a magyar kormányhoz, amelyben huszonhat vármegye területén követeli „a teljes kormányzóhatalmat”.

november 10.

Románia az antant oldalán 1916-ot követően ismét háborúba lép a központi hatalmakkal szemben.

november 12–14.

A Magyar Nemzeti Tanács küldöttsége Aradon tárgyalásokat folytatott az erdélyi Román Nemzeti Tanács vezetőivel. Jászi Oszkár nemzeti autonómiát kínál, de Iuliu Maniu vezette román tárgyaló csoport a teljes önállósághoz ragaszkodva elutasítja az ajánlatot.

november 13.

A Károlyi-kormány és az antant aláírja a belgrádi katonai konvenciót. A 18 pontos katonai egyezmény kijelöli Magyarország számára a demarkációs vonalat (Dráva–Pécs–Baja–Maros–Beszterce-szakasz).

IV. Károly király eckartsauai nyilatkozatában kijelenti: „Ennélfogva minden részvételtől az államügyek vitelében lemondok, és már eleve elismerem azt a döntést, mellyel Magyarország jövőendő államformáját megállapítja.”

november 13–14.

A román reguláris csapatok a békási, az ojtózi, a gyimesi és a tölgyesi szorosnál magyar területre vonulnak. Lugos szerb megszállása.

november 15.

Habsburg Károly lemondó levele a magyar nemzethez.

Majláth Gusztáv Károly (katolikus), Nagy Károly (református), Ferencz József (uniárius), Theodor Teutsch (evangélikus) püspökök egyetértésével megalakul a Felekezetközi Központi Tanács Kolozsváron.

november 16.

Gyimesbükk, Csíkszentmárton, Bélbokor, Csíkszereda román megszállásának kezdete.

Budapesten kikiáltják a Magyar Népköztársaságot.

november 19.

A magyar hadügyminiszter elrendeli a legfiatalabb öt korosztály behívását az új magyar hadsereg felállításához.

november 21.

Megalakul az Erdélyi Zsidó Nemzeti Tanács. A szövetség az erdélyi zsidóság részére határozatba foglalja, hogy az erdélyi román, a magyar és a szász nemzetek ismerjék el a zsidó nemzet létét és ebből kifolyólag önrendelkezési jogát.

november 22.

Az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács megalakul Kolozsvárt Sándor József elnökletével.

november 23.

Paál Árpád, a Székely Nemzeti Tanács elnöke a Károlyi-kormány megbízásából Udvarhely vármegye alispánja.

november 25.

Újvidéken a dél-magyarországi megyék szerb képviselői kimondják Bácska, a Bán-ság és Baranya Magyarországtól történő elszakadását és a Szerb Királysághoz történő csatlakozását.

november 26.

Kézdivásárhelyi székely nagygyűlés, ahol a székelyek Magyarország területi integritása mellett foglalnak állást.

A Kolozsvári Katonai Kerület parancsnokágát, Siegler Konrád altábornagy nyugdíjazását követően Kratochvil Károly ezredes veszi át.

november 29.

A Székely Nemzeti Tanács és a Magyar Nemzeti Tanács Marosvásárhelyen 5000 fős tiltakozó demonstrációt tart. Magyarország területi integritását és a nemzetiségek önrendelkezéséhez való jog biztosítását követelik a wilsoni elvekre hivatkozva.

november 30.

Két székely újoncokból álló csapattest a rend fenntartására Kolozsvárra érkezik.

december 1.

Szászrégen román megszállása, amelyben részt vesznek az erdélyi román tisztek is.

A gyulafehérvári román nemzetgyűlés. Az erdélyi románok határozata arról, hogy Romániához kívánnak tartozni.

december 2.

A román Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) megalakítása. Elnöke: Maniu Gyula.

december 3.

Marosvásárhely román megszállása.

december 4.

A román hadsereg Marosvásárhelynél átlépi a demarkációs vonalat. Bartha Albert hadügyminiszter tiltakozását fejezi ki a Budapesten székelő Vix francia vezérkari ezredesnél, hogy a románok a fegyverszüneti egyezmény értelmében nem léphetik át a demarkációs vonalat.

december 6.

Székelyudvarhely román megszállása befejeződik. Összeütközésekre kerül sor a románok és magyarok között: a magyar kincstári bányáknál, Erzsébetbányánál és Oláhláposbányánál a helyi lakosok ellen mintegy 300 fegyveres román támad a környékbeli Alsó- és Felsőszőcs és Libas községekből. Magyarláposon is összetűzések történnek, ahol 10 fő meghalt, 15-en megsebesültek.

december 8.

Megalakul a Károlyi-kormány jóváhagyásával az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács helyébe lépő Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság. Vezetője Apáthy István fő-kormánybiztos.

Brassó román megszállásának kezdete.

A Székely Nemzeti Tanács kérvényben fordul Bartha Alberthez egy székely huszár-ezred felállítása ügyében.

december 11.

I. Ferdinánd román király proklamálja Erdély egyesülését a román királlyal.

december 18.

Neculcea tábornok megüzeni Apáthynek: az antant fölhatalmazása folytán megszállja Kolozsvárt. Ha ellenállás lesz, löveti a várost. Apáthy válasza: Kolozsvár nem áll ellen.

december 19.

Megjelenik az Új Kelet zsidó lap Kolozsváron.

december 22.

A gyulafehérvári román nemzetgyűléssel szemben a magyar és a székely nemzeti tanácsok önrendelkező nemzetgyűlést tartanak Kolozsváron. A tömeget 40 000 főre becsülik.

Dés, Torda román megszállása.

december 24.

Gherescu román tábornok bevonul csapatai élén Kolozsvárra.

Megjelenik a Keleti Újság Kolozsváron.

december 26.

Neculcea tábornok Kolozsvárt 19 pontból álló rendeletet tesz közzé: a megszállást követően ostromállapot lép életbe; a gyülekezési szabadságot felfüggesztik; mindenkinek, aki nem kolozsvári lakos, három napon belül el kell hagynia a várost.

december 31.

Román–magyar (Berthelot–Apáthy) megállapodás Kolozsváron a hadseregeket elválasztó, 15 km-es semleges övezetről.

december–január

Paál Árpád kidolgozza a Székely Köztársaság programját, amely egy semleges államalakulat tervét vázolja fel.

1919

január 8.

Az erdélyi szászok állást foglal Erdély és Románia egyesülése mellett, cserébe a szász önkormányzatiság garantálását kérve.

Az erdélyi vármegyék élére a román Kormányzótanács prefektusokat nevez ki.

január 11.

Arad, Békés, Nagyvárad, Szatmárnémeti az új demarkációs vonal. A magyar tisztviselők nem tesznek esküt arra hivatkozva, hogy Erdély kérdésében a párizsi békeszerződés még nem döntött.

január 15.

Grandpierre Emil vezette bizottság tárgyalást folytat Maniuval Nagyszebenben. A magyar álláspont: a közigazgatás Erdély magyar lakta területein legyen magyar, a románokon román, a vegyeseken vegyes. A tisztviselőktől ne követeljenek esküt, hanem elégedjenek meg fogadalommal. A román Kormányzótanács a javaslatot nem fogadja el.

január 16.

Apáthy István főkormánybiztost letartóztatják, és Nagyszebenbe internálják. A vád ellene: bolsevizmus hirdetése, a Cigányiban történt kilenc román katona halála.

január 18.

Megnyitják az első világháborút lezáró párizsi békekonferenciát, ahová a vesztes államok nem kapnak meghívást.

január 19.

Kolozsvár magyar tisztviselői megtagadják az eskütételt.

január 20.

A máramarosi Kőrösmezőn megalakul a Hucul Köztársaság a helyi születésű Sztepan Klocsurak volt osztrák–magyar katonatiszt vezetésével.

január 24.

A Román Kormányzótanács I. sz. dekrétuma értelmében a hivatalos nyelv Erdélyben a román.

január 28.

A ruténok deklarálják különválásukat. 420 rutén küldött kimondja a 420 000 ruszin képviselőjében, hogy Ukrajnához kívánnak tartozni.

A román hatóságok felszámolják a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosságot.

január 29.

Arad francia megszállása.

január

Az erdélyi magyar tisztviselőmozgalom megszervezése. Vezető: Grandpierre Emil kolozsvári törvényszéki bíró. Vasutassztrájk Erdélyben.

február 16.

Vasile Goldiş vallás- és közoktatásügyi reszortfelelős elrendeli volt magyar állami iskolák tanszemélyzetének hűségeskü letételét.

február

Kolozs vármegye területén megszűnik a magyar közigazgatás.

február 20–21.

Szerb impérium Temes vármegyében és Temesváron.

Temesváron a magyar vasutasok sztrájkba lépnek, Lugoson kétnapos munkaszünetet hirdetnek a munkások, a tisztviselők és a kereskedők is.

március 21.

Kikiáltják a Magyar Tanácsköztársaságot Budapesten, amire válaszul a román Kormányzótanács katonai mozgósítást rendel el.

április 4.

Issekutz Aurél lugosi alispán Farret Leon tábornok engedélyével rendeletet ad ki, amely értelmében a párizsi békekonzferencia döntéséig a Bánság továbbra is Magyarországhoz tartozik.

április 16.

Általános román támadás Magyarország ellen.

Pósta Béla kolozsvári egyetemi tanár halála.

április 20.

Nagyvárad román megszállása.

április 30.

A román csapatok elérik a Tisza vonalát.

május 5.

Gróf Károlyi Gyula erdélyi származású arisztokrata megalapítja az aradi ellenkormányt. Károlyi maga mellé veszi Barabás Bélát, Arad vármegye főispánját és Varjassy Lajos alispánt.

augusztus 1.

A Magyar Tanácsköztársaság bukása.

augusztus 4.

A román hadsereg bevonul Budapestre.

augusztus 10.

Bánsági sváb nagygyűlésen kimondják, hogy a svábok Romániához kívánnak tartozni.

augusztus 24.

Az esküt nem tett magyar tisztviselőket és ügyvédek megfosztják választói joguktól.

szeptember 10.

A 3911. sz. rendelet törvénnyel életbe lép az erdélyi agrárreform.

szeptember 12.

Megszüntetik a kézdivásárhelyi, a csíkszeredai és a székelyudvarhelyi törvényszékeket.

október 10.

A román Kormányzótanács Kolozsvárra teszi át székhelyét.

november 2–8.

Az első általános parlamenti választások Nagy-Romániában, amelyen a magyarság nem vesz részt.

november 14–16.

A román csapatok kivonulnak Budapestről.

december 1.

A magyar kormány meghívást kapott a békekonferenciára.

december 9.

Románia aláírja az ún. kisebbségi szerződést a szövetséges és társult főhatalmakkal (antant).

1920

április 2.

Megszűnik a román Kormányzótanács.

május

Bernády György volt marosvásárhelyi polgármester megjelenteti három röpiratát. A *Nyílt levél* egy magyar politikai párt megalakítását kezdeményezi. A másik kettő egyfelől a magyarságot ért sérelmeket foglalja össze (*Emlékirat*), másfelől a magyar tisztviselők élethelyzetét kívánja orvosolni (*Előterjesztés a magyar tisztviselők és ügyvédek eskütétele*).

május 15.

Az Erdélyi Gazdasági Egylet deklarációban tiltakozik a földreform ellen.

június 4.

Aláírják az I. világháború győztes hatalmai Magyarország képviselőivel a versailles-i Nagy-Trianon-kastélyban a háborút lezáró magyar békeszerződést. Romániához kerül Erdély, Máramaros, az Alföld keleti szegélye (Partium) és a Bánság egy része.

augusztus 12.

Az erdélyi magyar egyházfők memorandumot küldenek a román kormánynak. A felekezeti autonómia tiszteletben tartását kérik a román államtól.

november 5.

Belügyminiszteri rendeletben szabályozzák az emigrációt, amely külön nemzeti-séggként kezeli a magyarokat, a székelyeket és a zsidókat. Rendelet 1. fejezete: „Megengedik a Magyarországra való repatriálást mindazon erdélyi magyar és székely ifjagnak, valamint az Amerikába való repatriálást Románia egész területéről azoknak a zsidó ifjagnak, akik már fel vannak véve a sorozási lajstromokban, vagy pedig fegyverben vannak.” A 2. fejezetben meghatározzák, hogy a magyarokon, a székelyeken és a zsidókon túl kikre vonatkozik a rendelet. Ezek szerint az 1874–1896, illetve 1898–1917 között született, „idegen nemzetiségű erdélyi polgárookra is, továbbá a volt osztrák–magyar hadsereg tényleges és aktív tisztjeire”. A 3. fejezet értelmében, aki emigrálni kíván, azt önkéntesen teszi, és végleg elhagyja Romániát, vissza nem térhet. A 4. fejezet a kiskorúakra vonatkozik, akiknek szüleiktől írásos igazolást kellett kéri, amelynek értelmében elhagyhatták az országot.

november 15.

A magyar nemzetgyűlés 1920. november 15-én ratifikálja, és 1921. július 26-án a XXXIII. törvénycikkkel kihirdeti az első világháborút lezáró trianoni békeszerződést.

november 16.

Az Erdélyi Irodalmi Társaság kétévi szünetet követően megtartja első ülését.

november 21–24.

Erdélyi cionista konferencia.

november 30.

A felekezeti iskolák tanárait arra kötelezik, hogy vizsgát tegyenek földrajzból, alkotmánytanból és román nyelvből. A teológiai tanárokat nem érintette a vizsgakötelezettség.

Rendelet a román nyelvű címerfeliratokról és cégtablákról.

december 5.

Az Erdélyi Gazdasági Egyesület Kolozsvárt az agrárreform ellen tiltakozó gyűlést rendez, melyen a szászok is részt vesznek.

december 11.

Marosvásárhelyen a zsidó hitközség három imaházát, a rabbinátus hivatalos helyiségét, a Palesztina Hivatalt és a zsidó szövetség helyiségét elrekvirálta a helyi lakásügyi kormánybiztos, Seibringer.

A református tanárok Nagyenyeden egyesületet alakítanak, melyet nem engedélyeznek.

december 12.

Az erdélyi magyar egyházfők memoranduma Octavian Goga kulturális és oktatási miniszterhez. Tiltakoztak a nyelvhasználatot és az egyházi autonómiát sértő rendeletek ellen.

december 15.

A Magyar Szövetség előkészítő ülésére ötös bizottság alakul. Tagjai: Grandpierre Emil, Paál Árpád, Róth Hugó, Sándor József, Zágoni István.

december 25.

Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád megjelenteti a *Kiáltó Szó* programszöveget. Síkra szállnak a romániai magyarság politikai aktivitása érdekében, és kezdeményezik a Magyar Szövetség létrehozását.

1921

január 9.

A Magyar Szövetség előkészítő ülése Kolozsváron, ahol többek között részt vesz Grandpierre Emil, Paál Árpád, Zágoni István, Költő Gábor.

január 19.

Címtábla-percek Kolozsváron. Százhet büntetés, akik között orvosok, ügyvédek, kereskedők vannak. Szász és magyar városokban csak román nyelvű táblákat engedélyeznek.

január–február

Grandpierre Emil cikksorozatban kifejti a magyar autonómia tervét az Ellenzékben. Románia föderalizálása helyett a nemzeti elvre helyezi a hangsúlyt.

február 22.

Temesvár magyarsága csatlakozik a Magyar Szövetséghez.

február 23.

Háromszék vármegyében megalakul a Magyar Szövetség helyi szervezete, elnöke báró Szentkereszthy Béla.

február 24.

A budapesti kormány döntése arról, hogy az *erdélyi központ* tagjait, Grandpierre Emil vezetésével a maga hivatalos megbízottainak tekinti.

március 1.

Mátyás király szülőházáról Kolozsvár tanácsa leveteti a megjelölő magyar feliratot.

március 5.

Metes prefektus az összes kolozsvári magyar lapot további intézkedésig betiltja azaz az indokolással, hogy bírálták a román hatóságok intézkedéseit. A betiltás tíz napig van érvényben.

március 17.

Székely küldöttség tiltakozik a földreform ellen Bukarestben.

március 19.

Majláth Gusztáv erdélyi, Glattfelder Gyula csanádi és Széchenyi Miklós nagyváradi katolikus püspökök, illetve Teutsch szász lutheránus egyházfő leteszi az esküt Romániára Bukarestben.

március 27. – április 5.

IV. Károly első visszatérési kísérlete Magyarországra, amely komoly belpolitikai vitát generál Romániában is.

április 1.

A magyar határral szomszédos területek – Máramaros, Szatmár, Szilágy, Bihar és Arad megyék, az egész Bánság – kivételével a hadiállapot megszűnik.

április 9–10.

Az erdélyi protestáns püspöki kar esküje.

április 15.

Arad, Szeben, Fogaras és Brassó megyék közigazgatását közvetlenül Bukarest alá rendelik.

május 7.

Megnyílt a temesvári tőzsde.

május 19.

A közlekedési minisztérium bezáratta a magánvasutakat, amelyeknek az igazgató-ságai többségében Magyarországon voltak.

június 5.

Kós Károly közreműködésével megalakul az Erdélyi Néppárt Bánffyhunyadon.

június 21.

Udvarhely megyében megalakul a Magyar Szövetség

július 3.

Féléves akadályoztatást követően Csík megyében Pál Gábor kezdeményezésével megalakul a Magyar Szövetség.

július 6.

A Magyar Szövetség alakuló nagygyűlése Kolozsváron. Elnök: báró Jósika Sámuel.

július 20.

Budapesten Starcea ezredes megbeszélést folytat gróf Bánffy Miklós külügyminiszterrel. Bánffy javasolja, hogy Kolozsváron egy repatriáló irodát állítsanak fel, amely Erdély és a Bánság lakosainak az ügyét kezelné.

augusztus 9.

A politikai foglyok szabadon bocsátását követeli a Magyar Szövetség. A memorandumot báró Jósika Sámuel, Haller Gusztáv és Kós Károly írják alá.

augusztus 20.

Temesvárt betiltják a Szent István-napi nagymisét, melyet Glattfelder püspök celebrált volna.

október 31.

Meşhes prefektus rendeletben felfüggeszti a Magyar Szövetség működését.

december 14.

A tiszántúli református egyházkerület Romániához csatolt egyházmegyei Nagyváradon önálló Királyhágóntúli Egyházkerületté alakul.

1922

január 31.

A Magyar Szövetség székelyudvarhelyi szervezete megalakítja a Magyar Nemzeti Pártot. Döntés születik arról, hogy részt vesznek a soron következő parlamenti választásokon.

február 8.

Román szélsőséges csoportok feldűlják Kolozsváron az Ellenzék irodáját.

február 11.

Az Erdélyi Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt döntése arról, hogy az 1922-es választásokon közös listát állít.

Az Erdélyi Zsidó Néppárt megalakítása Kolozsváron.

február 12.

A Magyar Nemzeti Párt kolozsvári alakuló nagygyűlése.

A Siguranța bukaresti vezetősége rendeletet ad ki, amely minden magyar nyelvű nyomtatván Erdélybe való behozatalát megtiltja.

február 26.

A magyar országgyűlési képviselők jelöléseit a legtörvénytelenebb kifogásokkal csaknem mindenütt visszautasítják.

március 1.

Indokolás nélkül megvonják az Ellenzék postai szállítási jogát hat hónapra.

március 6–10.

Szenátor- és képviselő-választások Romániában. Képviselőként Bernády György, szenátorként Pál István, Fülöp Béla nyernek mandátumot. A május végi képviselői pótválasztásokon Sándor Józseffel, Zima Tiborral, illetve szenátorként Jósika Sámuelrel egészül ki a parlamenti magyar képviselet.

május 5.

Újjáalakul a Tanítóegyesület, amely az erdélyi és a bánági magyar nyelvű iskolák tanítókat tömörítette. Székelyudvarhelyen 300 tanító csatlakozott Gyerkes Mihály vezetésével.

május 6.

A Keleti Újság a központi repatriáló hivatal vezetőjére, Puticiu rendőrprefektusra hivatkozva 18 hónap statisztikája alapján 42 368 fő repatriálásról számol be.

május 16.

Erdélyi Gazdasági Egyesület küldöttséget (gróf Bethlen György) meneszt Bukarestbe, amely memorandumot nyújt át a földtörvény revíziója, az adóreform és a munkásbiztosítás sérelmes pontjai kérdéseiben.

június 25.

Megalakul a Romániai Magyar Dalosszövetség.

július 7.

A Magyar Szövetség működését másodszor is felfüggesztik, iratait és irodáit lefoglalják.

július 10.

A Magyar Szövetség felfüggesztését követően a magyar tisztviselők megalakítják az Állásnélküli Magyar Tisztviselők Egyesületét, és memorandumban kérik a királyt a tisztviselők állásukba való visszahelyezésére.

július 31.

A magyarság Segesvárt országos emlékünnepe keretében ünnepli meg Petőfi Sándor születésének centenáriumát.

augusztus 5.

A Magyar Nemzeti Párt országos alakuló nagygyűlést tart Kolozsváron. Elnök: Grandpierre Emil. A nagygyűlés Sándor József indítványára kimondja, hogy az erdélyi magyarság egysége érdekében fúzióra kíván lépni a Magyar Néppárttal.

szeptember 17.

Erdély minden magyar templomában – felekezeti különbség nélkül – kihirdetik az egyetemes egyházi adót, melyet valamennyi magyar felekezet egységesen fejenként 30 lejben állapított meg.

szeptember 27.

Apáthy István halála Szegeden.

október 15.

Ferdinándot Gyulafehérváron Románia királyává koronázzák. A Magyar Szövetség és a magyar egyházfők részt vesznek a koronázási ceremónián.

október 28.

A kormány módosított alapszabályokkal sem engedélyezi a Magyar Szövetség működését. A Magyar Nemzeti Párt és a Magyar Néppárt között létrejön az elvi megegyezés az egyesülés tárgyában.

november 30.

Sándor József a kamarában sürgős intézkedéseket kér a kolozsvári zsidóüldözések ellen.

december 21.

Sándor József a kamarában beszédet mond a válaszfelirathoz, és visszautasítja Ionel Brătianu állítását, hogy Romániában nincsenek kisebbségek.

december 28.

Az Országos Magyar Párt kolozsvári alakuló nagygyűlése 231 küldött jelenlétében.
Elnök: báró Jósika Sámuel. Ügyvezető alelnök: dr. Haller Gusztáv. Titkár: dr. Naláczy István.

ÉLETRAJZI JEGYZETEK

Apáthy István (Pest, 1863 – Szeged, 1922) nemzetközileg elismert zoológus, MTA-tag, 1890-től a kolozsvári egyetem tanára. Az Unió szabadkőműves-páholy főmestere. A kolozsvári függetlenségi párt helyi elnöke. Az 1918-as októberi forradalom idején a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottságának elnöke, Jászi Oszkárral közösen részt vesz a románokkal folytatott aradi tárgyaláson. 1919. januári letartóztatásáig a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság főkormánybiztosa. 1920 nyarán repatriál, Szegeden, a kolozsvári egyetem új otthonában megszervezi az állattani intézetet.

Balás Károly (Balassagyarmat, 1877 – Körmend, 1961) közgazdász, egyetemi tanár, MTA-tag (1929–1949). 1909-ben megalakítja a Kassai Magyar Társadalomtudományi Egyesületet. Népesedési és jövedelemelosztási kérdésekkel, tőke-kamatelmélettel és szociálpolitikával, valamint pénzügytannal foglalkozik. 1939-ben a Magyar Élet Pártja programjával országgyűlési képviselővé választják.

Balogh Arthur (Abony, 1866 – Kolozsvár, 1951) jogász, egyetemi tanár, politikus, az MTA tagja. 1904-től a kolozsvári egyetem államjogi tanára. 1919-től a kisebbségi jog szakértőjeként az OMP egyik vezetője, több ízben szenátor a román parlamentben. 1940-től behívott magyar országgyűlési képviselő. Számos újságban publikál, az *Ellenzék*, a *Pásztortűz*, a *Magyar Kisebbség* és a *Keleti Újság* munkatársa is.

Barabás Béla (Arad, 1855 – Arad, 1934) Aradon a Függetlenségi és 48-as Párt vezetője, 1892-től huszonhat éven át magyar országgyűlési képviselő. 1914-ben Károlyi Mihály kísérője amerikai útján. 1917-ben Arad megye főispánja, 1922-től az OMP egyik vezetője, 1926-tól a bukaresti parlament szenátora. Jelentős publicisztikai tevékenységet fejtett ki országos és helyi lapokban. Szerkesztője az Arad és Vidéke politikai napilapnak, főszerkesztője az Aradi Magyar Újságnak. Főbb munkái: *Amikor Kosuth Lajost hazahívták* (1923), *Emlékirataim* (1929).

Barabás Endre (Középajta, 1870 – Budapest, 1945) tanár, pedagógiai szakíró. A Kolozsvári Állami Tanítóképző tanára, majd a Dévai Állami Tanítóképző igazgatója. 1919 májusában a román hatóságok letartóztatják, és kiutasítják Romániából. 1919-től Budapesten először a miniszterelnökségi sajtócenzúra, a Bocskay Társaság, majd a Népies Irodalmi Társaság munkatársa. Az oktatással kapcsolatos fontosabb munkái:

A romániai magyar nyelvű oktatásügy első tíz éve 1918–28 (1929), A magyar iskolaiügy helyzete Romániában 1918–40–41 (1941).

Bánffy Dezső báró (Kolozsvár, 1843 – Budapest, 1911) országgyűlési képviselő a szilágysomlyói, illetve a belső-szegedi választókerületekben, főispán (Belső-Szolnok, Szolnok-Doboka vármegyékben). A képviselőház elnöke (1892–1895), majd miniszterelnök (1895–1899). 1875 és 1904 között a Szabadelvű Párt tagja, annak feloszlását követően megalakítja az ellenzéki Új Pártot (1904–1906), és csatlakozik az ellenzéki szövetséghez, 1906 márciusában kiválik a koalícióból.

Beksics Gusztáv (Gamás, 1847 – Budapest, 1906) ügyvéd, hírlapíró, politikus. 1884 és 1904 között Sepsiszentgyörgy választókerület szabadelvű párti országgyűlési képviselője. 1905-ben a báró Bánffy Dezső alapította Újpárt jelöltje, de mandátumot nem szerez. Az erdélyi nemzetiségi kérdéssel összefüggő jelentősebb munkái: *A román kérdés és fajok harca Európában és Magyarországon* (1895), *A nemzeti politika programja Erdélyben és a Székelyföldön* (1896).

Bethlen György gróf (Kolozsvár, 1888 – Kolozsvár, 1968) földbirtokos, politikus. 1918 előtt a Szabadelvű Párt, majd a Nemzeti Munkapárt politikusa, országgyűlési képviselő. 1922-ben a Magyar Nemzeti Párt tagja, majd az OMP elnöke 1926 és 1938 között. A Magyar Népközösségben nem vállal szerepet, 1940 után perifériára szorul.

Bernády György (Bethlen, 1864 – Marosvásárhely, 1938) gyógyszerész, jogász, Marosvásárhely polgármestere (1902–1912, 1926–1929). 1896-ban szabadelvű programmal Marosvásárhelyen országgyűlési képviselőnek választották. 1918-ban Székelyföld iparfejlesztési miniszteri biztosa és a Gróf Mikes Zabolai Erdőgazdasága és Fűrésztelepei Rt. igazgatótanácsosa. 1920-tól aktív résztvevője a kibontakozó magyar politikai szervezkedésnek. 1922-től romániai országgyűlési képviselő. 1930-ban kiválik az Országos Magyar Pártból, és megalakítja a Polgári Demokratikus Blokkot.

Bethlen István gróf (Gernyeszeg, 1874 – Szovjetunió, 1946) a bécsi Theresianumban, majd a budapesti egyetem állam- és jogtudományi karán tanul. 1901-től országgyűlési képviselő. Számos szervezet tagja (OMGE, Erdélyi Szövetség stb.). 1919 őszén titkos erdélyi miniszter. 1921 és 1931 között Magyarország miniszterelnöke, lemondását követően Horthy Miklós kormányzó tanácsadója, az angolszász orientációjú külpolitika támogatója. 1946-ban szovjet fogságban hunyt el.

Bíró Balázs (?) ügyvéd, kamarai titkár, az Erdélyi Római Katolikus Státus jogtanácsosa, egyetemi magántanár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület jog- és társadalomtudo-

mányi szakosztályának tagja, az Erdélyi Szövetség alapítója. Az 1918 novemberében alakított Magyar Egyházak Felekezeti Központi Tanács tagja.

Bodor Antal (Kolozsvár, 1878 – Budapest, 1955) gazdasági szakíró, a magyar falukutatás egyik úttörője. A kolozsvári takarékpénztárnál ügyészhelyettesként kezdi működését, 1905-ben a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének megbízásából megszervezi a bank vidéki kirendeltségeit. 1908-ban alapítja és 1914-ig szerkeszti Szegeden az Alföldi Gazda, illetve a Magyar Föld c. folyóiratokat. 1920-tól az Országos Faluszövetség főtitkára.

Borojević von Bojna, Svetozar (Umetići, 1856 – Klagenfurt, 1920): az Osztrák–Magyar Monarchia első nem német származású tábornagyaként szolgált az első világháborúban. 1878-ban részt vesz Bosznia-Hercegovina okkupációjában. Az I. világháború során az orosz, majd az olasz hadszíntéren irányítja sikerrel a parancsnoksága alá rendelt seregtesteket, utóbbi kapcsán az „Isonzó oroszánjaként” emlegetik. Több egykori délszláv származású osztrák–magyar katonatiszthez hasonlóan 1919 nyarán felajánlja szolgálatait a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság hadseregének, de elutasítják, mert korábban a végsőkig kitartott az ellenséges Habsburg-birodalom mellett.

Brandsch, Rudolf (Medgyes, 1880 – börtönben Romániában, 1953) népiskolai igazgató, evangélikus lelkész. 1910-től a magyar, 1919-től a román parlament tagja 1933-ig, 1930/31-ben kisebbségi államtitkár-helyettes. Megosztó politikus, aki élesen szembefordult a magyar politikai közösséggel, nyíltan a román kormányzó hatalom mellé állt, s idővel a Német Népkegyesség is kizárta tagjai közül.

Csutak Vilmos (Zágon, 1878 – Sepsiszentgyörgy, 1936) latin- és történelemtanár, helytörténész. 1916-tól a Székely Mikó Kollégium igazgatója, a Székely Nemzeti Múzeum őre, majd igazgatója (1916–1936). Az impériumváltást követően részt vesz a kisebbségi magyarság politikai képviselőinek megszervezésében, Háromszéken a Magyar Nemzeti Párt egyik alapítója 1922-ben.

Désy Zoltán (Nagyölyves, 1862 – Zaleszczyki, Galícia, 1915) politikus, 1896-ban Maros-Torda vármegye alispánja, majd Szolnok-Doboka vármegye főispánja. 1905-ben függetlenségi párti programmal országgyűlési képviselő. 1906-tól a koalíciós kormányban pénzügyminiszteri államtitkár. 1910-ben Kossuth-párti programmal nyer parlamenti mandátumot Marosvásárhely 2. választókerületében. Ő robbantja ki a hírhedt Lukács-féle panamapert. Önkéntes jelentkezőként kerül az I. világháborúban a frontra, ott is hal meg.

Farkas Mózes (Huszt, 1881 – Budapest, 1941) ügyvédként 1910-ben részt vett a Renner Testvérek és Társai bányász megalapításában, amelynek vezérigazgatója lesz. A két világháború között a Romániai Nagyiparosok Országos Egyesülete kolozsvári igazgatóságának vezetője. Zsidó etnikuma mellett magyar érzelmű; 1922-ben a zsidók palesztinai kitelepítéséért felelős Keren Hajezsod elnöki funkcióját is elvállalja. A két világháború közti időszak erdélyi magyar kulturális életét jelentős anyagi hozzájárulásokkal támogatja.

Fáy József (? , 1892 – ?, 1927). A Fáyok a 12. századra visszavezethető nemesi család, amelynek tagjai közé tartozott többek között Fáy András (1786–1864) író, reformkori képviselő és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár (a mai OTP Bank Rt. elődje) alapítója. Fáy József 1919-ben Udvarhely megyéből szerez képviselői mandátumot, a Magyar–Székely Nemzeti Demokrata Párt alapítója. Ferdinánd király javaslatára a tokiói román követség élére nevezik ki.

Ferdinánd román király, németül Ferdinand Viktor Albert Meinrad von Hohenzollern-Sigmaringen (Sigmaringen, 1865 – Bukarest, 1927), 1914-től Románia királya.

Gálffy Ignác (Szombatfalva, 1859 – Miskolc, 1940) pedagógus, iskolaigazgató, muzeológus. A székely főnemesi Gálffy család tagja, Budapesten szerez matematika-fizika szakos tanári diplomát. A miskolci Fiú Felső-Kereskedelmi Iskola igazgatója 1921-ig. Ő vezeti be – elsőként az országban –, hogy telente jégpályát létesítsenek. Alapítója a Borsodi-miskolci Múzeum Egyesületnek. 1907-ben az ő javaslatára hozták létre a székely akció keretében a Székely Nemzeti Alapot. (Napjainkban Miskolcon adják át az ő emlékére a Gálffy Ignác-életműdíjat.)

Gombos Benő (?–?) a világháború előtt banktisztviselő, kolozsvári közíró, több lapban jelennek meg írásai (Ellenzék, Magyar Kisebbség). Az Erdélyi Néppárt tagja, majd belép az OMP-be, 1924-től annak központi ellenőre. A zsidóságon belül az asszimiláns irányzathoz tartozik.

Grandpierre Emil (Nagykanizsa, 1874 – Budapest, 1938) jogász, bíró, politikus, író. 1899-től a kolozsvári törvényszéken joggyakornok, majd törvényszéki tanácsvezető bíró. A Károlyi-kormány 1918. december 1-től kinevezi Kolozsvár és Kolozs megye főispán-kormánybiztosává. A kisebbségi sorsba jutott magyarság konzervatív politikai vezéregyénisége, az Ellenzék vezércikkírója. Az 1921-ben megalakult Magyar Szövetség ügyvezető alelnöke, 1922-ben a Magyar Nemzeti Párt elnöke, majd az OMP alelnöke. 1925-ben telepszik át Magyarországra. A Minerva Rt. egyik támogatója, tőle származik a Pásztortűz és a Magyar Nép alapításának ötlete és címe.

Gyárfás Elemér (Borzás, 1884 – Bukarest, 1945) ügyvéd, politikus, bankár, egyházi (laikus) tisztségviselő, újságíró. Kolozsváron, Budapesten, Párizsban végez jogot. 1917-től Kis-Küküllő vármegye főispánja. Az 1918-as forradalom alatt a helyi Nemzeti Tanács elnöke. Több szervezet aktív szervezője: Erdélyi Szövetség, Magyar Nemzeti Párt, Országos Magyar Párt. 1926-tól Csík megye szenátora. 1933-tól az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke.

Goga, Octavian (Rășinari, 1881 – Csucs, 1938) újságíró, költő, politikus. Budapesten és Berlinben végzi egyetemi tanulmányait, az ASTRA román közművelődési egyesület titkára, az RNP tagja. Ady Endre barátja. 1914-ben Romániába költözik, a háború után Alexandru Averescu Néppártjában vállal szerepet. Többször tölt be miniszteri hivatalt. 1935-ben A. C. Cuzával megalapítja az antiszemita Nemzeti Keresztény Pártot, 1937-től román miniszterelnök.

Hajdu István (? , 1886 – Marosvásárhely, 1924) közíró, szerkesztő, jogász. Marosvásárhelyen nyit ügyvédi irodát. Osvát Kálmán utódjaként mint politikai irányító veszi át a Zord Idő felelős szerkesztői tisztségét Berde Mária, Dékány Kálmán és Molter Károly mellett. Az OMP alapítója. 1923. október 23-án a Goga–Averescu-féle Néppárt és az OMP ún. csucsai paktumának egyik aláírója. A Székelyföld című marosvásárhelyi napilapot 1924-ben felelős szerkesztőként jegyzi.

Herczeg Ferenc (Versec, 1863 – Budapest, 1954) író, újságíró, jogász, országgyűlési képviselő (1896–1901; 1904–1906; 1910–1918). Belső munkatársa a gróf Tisza István által alapított Az Újságnak. A Tanácsköztársaság alatt fogházba kerül. A két világháború között népszerű író Magyarországon. Az Új Idők című hetilap főszerkesztője. A Magyar Revíziós Liga elnöke (1927–1945). Az MTA tagja, a Petőfi Társaság elnöke (1904–1919). *Az élet kapuja* című regénye alapján Nobel-díjra jelölik.

Jakabffy Elemér (Lugos, 1881 – Szatmárnémeti, 1963) katolikus örmény származású nemesi családban született földbirtokos, jogász, szerkesztő, termékeny közíró, az MTA külső tagja. 1910-től magyarországi, majd romániai parlamenti képviselő. Az OMP vezető politikusai közé tartozik, többek között Krenner Miklóssal, Balogh Arthurral és Paál Árpáddal az OMP reformszárnyában is részt vesz. Egyik alapítója a Magyar Kisebbség folyóiratnak. Nemzetiségpolitikusként a romániai magyar kisebbség képviseletében többször részt vesz a genfi nemzetközi népkisebbségi konferenciákon.

Jancsó Benedek (Gelence, 1854 – Budapest, 1930) pedagógus, nemzetiségtörténeti szakértő. Kolozsváron doktorál, az MTA levelező tagja. A Budapesti Hírlap munkatársa. A polgári radikális Társadalomtudományi Társaság ellenében alakult Társada-

lomtudományi Egyesület vezetője (1907). 1905-től haláláig alelnöke az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek. A Székely Nemzeti Tanács vezető személyisége. A háború után a szegedi Ferenc József Tudományegyetem tanára. Legismertebb műve: *A román irredentista mozgalmak története* (1922).

Janovics Jenő (Ungvár, 1872 – Kolozsvár, 1945) színész, színházi és filmrendező, színingazgató, forgatókönyvíró, politikus. A Polgári Radikális Párt kolozsvári tagozatának vezető egyénisége. A Kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója és az erdélyi filmgyártás kezdeményezője, szervezője. 1913-ban az ő felügyelete mellett készül el Kolozsváron az első erdélyi film, a *Sárga csikó*. Ugyanitt 1913 és 1920 között több mint 50 filmet készítenek, amelyek megvalósításában Janovics is közreműködik. 1918 őszén a Magyar Nemzeti Tanács alelnöke. 1944 tavaszán zsidó származása miatt a nyilasok elől barátaiak bújtatták feleségével, Poór Lili színésznővel együtt.

Jászi Oszkár (Nagykároly, 1875 – Oberlin, USA, 1957) társadalomtudós, egyetemi tanár, szerkesztő, politikus. A Huszadik Század c. társadalomtudományi folyóirat szerkesztője. A Társadalomtudományi Társaság tagja. A polgári radikális nézetrendszer szellemi egyénisége. Az Országos Polgári Radikális Párt alapítója és vezetője. 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács tagja, a Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli minisztere. 1919-ben emigrál Bécsbe, onnan az Egyesült Államokba.

Kecskeméthy István (Paks, 1864 – Kolozsvár, 1938) orientalista, műfordító, szerkesztő, politikus. A héber és arab nyelv, valamint az ószövetségi tudományok professzora a kolozsvári egyetem Református Teológiai Fakultásán (1895–1935). Az EME és a Károlyi Gáspár Irodalmi Társaság rendes tagja. Függetlenségi párti képviselő (1906–1910), az I. világháború után Kós Károllyal együtt a Magyar Néppárt egyik szervezője és elnöke (1922), majd az OMP reformcsoportjának tagja.

Kenéz Béla (Szolnok, 1874 – Budapest, 1946) közgazdász, az MTA levelező tagja. 1907 és 1917 között a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, 1917-től a Budapesti Tudományegyetem oktatója. Tagja a kolozsvári Patronage Egyesületnek, az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, az Erdélyi Háziipari Szövetkezetnek, választmányi tagja a Magyar Társadalomtudományi Társaságnak, tagja az Országos Ingatlanforgalmi Bizottságnak. A Tanácsköztársaság alatt az egyetemi oktatástól eltiltják, de utána élete végéig tanít. 1920-ban csatlakozik az Országos Kisgazda- és Földműves Párthoz, majd az Egységes Párt (Bethlen István) tagja. 1922 és 1939 között országgyűlési képviselő. Károlyi Gyula kormányában kereskedelmi miniszter (1931–1932). A Magyar Revíziós Liga társelnöke.

Király Aladár (?–?) a kolozsvári ügyészség vezetője. A koalíciós kormányzat (1906–1910) alatt alispán Kolozsváron. Részt vesz a Magyar Szövetségben, 1917-től Háromszék főispánja. 1918-ban a román prefektus karhatalommal eltávolítja az ügyészségről. Kiutasítják Erdélyből. Közreműködik a Székely Nemzeti Tanács megalakításában.

Kós Károly, eredeti nevén Kosch Károly (Temesvár, 1883 – Kolozsvár, 1977) építész, író, szerkesztő, politikus. 1912-ben Sztánán Kalotaszeg címmel lapot indít. 1917/18 során állami ösztöndíjjal Isztambulba megy tanulmányútra. 1919-ben megalakítja a Kalotaszegi Köztársaságot. Alapító tagja az Erdélyi Néppártnak (1921) és 1922-ben Vasárnap címmel képes politikai újságot szerkeszt. A második világháború után a Magyar Népi Szövetség Kolozs megyei elnöki tisztségét töltöti be, majd 1946 és 1948 között nemzetgyűlési képviselő.

Költő Gábor (?–?) jogász, közíró, konzervatív politikus. Kolozsvári törvényszéki bíró 1918 előtt. Grandpierre Emillel az erdélyi magyar tisztviselő ellenállási mozgalom egyik vezetője. Az Unitárius Irodalmi Társaság (1919–1950) egyik alelnöke. Unitárius iskolai felügyelőgondnok.

Lázár István, gróf (Bánffyhunad, 1864 – Brassó, 1920) jogi végzettségét Nagyszebenben szerzi. 1900-tól Brassó, 1903-tól Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely főispánja. 1910-től a Nemzeti Munkapárt programjával a bánffyhunyadi kerület országgyűlési képviselője. 1913/14-ben az Országgyűlés alelnöke. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) elnöke (1909–1920), az Erdélyi Római Katolikus Státus Igazgatótanácsának alelnöke.

Mangra, Vasile/Vazul (Hegyközszáldobágy, 1852 – ?, 1918) román nemzetiségi politikus és publicista, aradi teológiai tanár. 1893-ban politikai magatartása miatt felfüggesztik állásából. 1900-ban nagyváradi görögkeleti püspöki helynök. 1902-ben aradi püspökké választják, de az uralkodó nem erősíti meg. Később a magyar–román együttműködés (erről írt könyve: *Magyarok és románok*, 1918) és a kormány híve, s ekkor elnyeri a görögkeleti érsekmetsropolitai széket is. A közoktatási és a zárszámadási, valamint az Erzsébet királyné emlékszobor-bizottság tagja.

Maniu, Iuliu (Szilágybadacsony, 1873 – máramarosszigeti börtön, 1953) jogász, politikus, miniszterelnök. Joghallgató a kolozsvári, a budapesti és a bécsi egyetemen, jogi doktor Budapesten (1896). A Román Nemzeti Pártban a passzivitás feladásáért száll síkra, 1906-tól parlamenti képviselő, 1918-ban a román Kormányzótanács elnöke. Két ízben román miniszterelnök. A királyi diktatúra alatt és az Antonescu-kor-

szakban ellenzéki politikus. 1947-ben perbe fogják, 1953-ban a máramarosszigeti börtönben hal meg.

Marton Ernő (Dicsőszentmárton, 1896 – Tel-Aviv, 1960) ügyvéd, politikus, cionista ideológus, az Új Kelet főszerkesztője. 1930-ban a Zsidó Párt színeiben Kolozsvár alpolgármestere, 1931 és 1933 között parlamenti képviselő. 1944 márciusában közreműködik az erdélyi zsidóság mentési kísérleteiben. Tel-Avivban telepedik le, ahol újraindítja a ma is működő Új Keletet.

Paál Árpád (Brassó, 1880 – Nagyvárad, 1944) szerkesztő, közíró, jogász, politikus. 1908 és 1918 között Székelyudvarhelyen vármegyei főjegyző, 1918. november 3-án megválasztják a székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács elnökévé. Kidolgozója a Székely Köztársaság koncepciójának. 1919-től a kolozsvári Keleti Újság, 1920-tól 1924-ig a Napkelet, 1924-től 1927-ig az Újság főszerkesztője. Az Országos Magyar Párt (OMP) egyik alapítója, 1927-től 1931-ig Szatmár megye képviselője a román országgyűlésben. 1932-től haláláig az Erdélyi Lapok főszerkesztője. 1940 és 1942 között az Erdélyi Párt színeiben behívott képviselő a magyar országgyűlésben. Nagyvárad 1944. évi bombázásakor halt meg otthonában.

Pál Gábor (Csíksomlyó, 1883 – Csíksomlyó, 1968) jogot végez Kolozsváron, majd Svájcban és Münchenben tanul, ügyvédi vizsgát tesz 1908-ban. 1911-től a Csíki Hírlap felelős szerkesztője. 1918 őszén a Károlyi-kormány Csík vármegye főispánjává nevezi ki. Aktív tagja a Magyar Szövetségnek, majd a Magyar Nemzeti Pártnak. Az OMP megyei szenátoraként 1928-tól, majd képviselőként 1931-től következetesen képviseli a székelység sérelmeit, a genfi bíróság elé viszi a román állam által elkobzott csíki magánjavak ügyét.

Petrichevich-Horváth Emil báró (Dés, 1881 – Budapest, 1945) ügyvéd, politikus. Az Erdélyi Szövetség (1913) egyik alapítója, 1917/18-ban Nagy-Küküllő vármegye főispánja, 1919–1924 között az Országos Menekültügyi Hivatal vezetője, 1919-től belügyi államtitkár, 1921–1926 között népjóléti államtitkár, Bethlen István politikai szövetségese.

Pordea Gyula (?–?) kolozsvári román ügyvéd, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának tudományos előadója, a Román Nemzeti Párt tagja. Neve két emlékezetes eseményben tűnik fel. Először, 1914-ben 34 román vádlott védelmét látja el a kismajtényi bűnperben, amelyet görögkatolikus hívek és lelkészek ellen, hatóság elleni erőszak büntette miatt indítottak. Védőbeszédében kiemeli, hogy „a per nem a kismajtényi harmincnégyek pere, hanem az egész magyarországi románság küzdelmének egy jelenete”. Másodszor, 1918 novemberében a Ko-

lozs megyei Jósikafalván történt vérontás kivizsgálására vegyes bizottságot állítanak fel – Pordea ennek is tagja.

Pósta Béla (Kecskemét, 1852 – Kolozsvár, 1919) 1899-től 1919-ig a kolozsvári egyetem régészeti tanszékének professzora, az Erdélyi Nemzeti Múzeum tagja, az első kétnyelvű magyarországi régészeti folyóirat megindítója, 1907 és 1919 között a magyar múzeumok országos régészeti főfelügyelője. 1913-tól Kolozsvár törvényhatósági bizottságának tagja, 1913-ban az Erdélyi Szövetség alapítója. 1918-ban a 48-as Alkotmánypárt kolozsvári elnöke.

Prónay Dezső báró (Pest, 1848 – Acsa, 1940) jogász, politikus. 1871-től országgyűlési képviselő, párton kívüli, ellenzéki érzelmű. Tagja a főrendiháznak. 1883 és 1917 között a magyarországi evangélikus egyház egyetemes felügyelője.

Rass Károly (Aranyosgyéres, 1872 – Kolozsvár, 1962) irodalomtörténész, író. 1896-tól Gyulafehérváron a Római Katolikus Főgimnázium magyar–német szakos pap tanára. 1916-tól az Erdélyi Római Katolikus Irodalmi Társaság elnöke, 1922-től az Erdélyi Irodalmi Társaság tagja és az OMP tagja. Főszerkesztője a Gyulafehérváron megjelent Közművelődésnek (1916–1919), társszerkesztője a Minerva Könyvtárnak. Az elsők között rajzolja meg Reményik Sándor költői pályájának 1926-ig terjedő szakaszát, kimutatva transzilvanizmusának mély humánumát és a természeti képekből kibomló sajátos szimbolikáját.

Ravasz László (Bánffyhunяд, 1882 – Leányfalu, 1975) református lelkész, a Kolozsvári Teológiai Akadémia tanára (1907–1921), az Unió szabadkőműves-páholy tagja (1910–1917), 1921-ben repatriál. A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke (1921–1948). Szerkesztője a Protestáns Szemle, Református Szemle és Az Út című lapoknak. A felsőház tagjaként megszavazza az első és a második zsidótörvényt, a harmadikat viszont elutasítja. Magyarország német megszállása után részt vesz az embermentésben. 1948-ban Rákosi Mátyás nyomására minden tisztségéről lemond. Az 1956-os forradalom leverése után az egyházi ébredést szorgalmazó Megújulási Mozgalmat szervezi.

Réz Mihály (Maroscsapó, 1878 – Genf, 1921) jogász, az eperjesi evangélikus jogakadémia és a kolozsvári egyetem jogtudományi tanára, az MTA levelező tagja. Dicsőszentmártonban szolgabíró 1901 és 1907 között. A Magyar Figyelő c. lap belső munkatársaként publikál (1911–1918). 1918-ban Budapestről rövid időre hazatér Erdélybe, de a román hatóságok zaklatását követően ismét el kell hagynia Romániát. 1920/21-ben Genfben a Népszövetség magyarügyekkel foglalkozó titkárságának vezetője. Súlyos betegség végzett vele 1921-ben.

Roth Ottó (Nagymutnok, 1884 – Temesvár, 1956) ügyvéd, szociáldemokrata politikus. Temesváron helyi képviselő az első világháború alatt. Közreműködésével 1918. október 31-én alakul meg a Bánáti Nemzeti Tanács. A két világháború között főként ügyvédként tevékenykedik.

Sándor József (Bukarest, 1853 – Kolozsvár, 1945) közíró, kultúrpolitikus. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület egyik alapítója, 1890-től örökös titkára. Az első világháború előtt a romániai református egyház főgondnoka. 1887-től az Unió szabadkőműves-páholy tagja. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület egyik alapítója. 1896-ban szabadelvű programmal Kovásznán képviselővé választják, 1906-ig a magyar parlament tagja, Bánffy Dezső támogatója. Az 1918 őszen megalakult Erdélyi Székely Nemzeti Tanács elnöke. A Magyar Szövetség (1921/22), majd az OMP tagja. Az 1922-es román parlamenti választásokon az alkotmányozó országgyűlésbe bekerült három magyar képviselő egyike, 1926-tól 1938 végéig Háromszék megye szenátora.

Sulyok István (Lugos, 1891 – Németország, 1945) Krassó-Szörényi vármegyei járási szolgabíró 1912-től 1918-ig. A Krassó-Szörényi Lapok tulajdonosa. 1918 őszen a helyi radikális mozgalom vezetője. Egyik alapítója a Magyar Kisebbség c. folyóiratnak 1922-ben. 1924-től az Ellenzék szerkesztőségéhez szegődött, 1927-ben az erdélyi magyarság nemzetközi jogvédelmére létrehozta a Romániai Magyar Népliga Egyesületet. A szélsőjobboldali nagyváradi Erdélyi Lapok kolozsvári szerkesztője. 1932-től képviselő a román parlamentben. 1939-ben áttelepül Magyarországra, ahol a jobboldali, szélsőséges nacionalista Magyarság munkatársa lesz.

Szabolcska Mihály (Tiszakürt, 1861 – Temesvár, 1930) 1899 és 1928 közt temesvári református lelkész. 1899-től a Kisfaludy Társaság tagja. 1928-tól Budapesten él, az MTA tisztviselője és a Kisfaludy Társaság titkára. A népi-nemzeti költészet utánpótlásának, a Petőfi-epigonok úgynevezett hazafias költészetének egyik legismertebb képviselője. 1920-tól aktív kisebbségi politikus, kezdeményezője a Magyar Szövetségnek, az OMP-nek.

Szász Zoltán (Kolozsvár, 1877 – Budapest, 1944) író, újságíró, jogász. Számos lapban jelennek meg írásai (Pesti Napló, Nyugat, Pesti Hírlap, Világ, Toll, Szellem, Keleti Újság). A Polgári Radikális Párt tagja. A Tanácsköztársaság, majd az ellenforradalmi terrort támadó cikkeiért mindkét rezsim börtönre ítéli. Több esszéjét szentel a magyar-zsidó együttélésnek a Keleti Újságban. 1926-ban jelenik meg *Magyar és zsidóság* című könyve.

Schullerus, Adolf (Fogarás, 1864 – Nagyszeben, 1928) evangélikus lelkész, nyelvész, néprajzkutató, politikus. Iskolaprogramot indít, amelyben szorgalmazza a bán-

sági svábok nemzeti öntudatra ébresztését. 1918. október 29-én megválasztják a Szász Nemzeti Tanács elnökévé. Az 1919. január 8-i megyesi gyűlésen támogatja Erdély Romániához csatolását. 1919-től a Német Párt szenátora.

Ugron Gábor (Marosvásárhely, 1880 – Bakonybél, 1960) politikus, miniszter. 1906-tól Ugocsa, majd 1907-től Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely főispánja. 1910-ben, a koalíció bukása után lemond főispáni tisztségéről. Az Erdélyi Római Katolikus Státus Igazgatótanácsának tagja, az udvarhelyi országos katolikus autonómia kerület választott képviselője. 1913-ban Andrássy Gyula Alkotmánypártjához csatlakozik. 1915-ben – Désy Zoltán halálát követően – a megüresedett marosvásárhelyi 2. választókerületben parlamenti mandátumot szerez. Az Esterházy- és a Wekerle-kormányok belügyminisztere. 1918 márciusa és júniusa között Erdély királyi biztosa. A polgári demokratikus forradalom idején megszervezi a Székely Nemzeti Tanácsot. Részt vesz a Nemzeti Szabadelvű Párt megalakításában, 1926-ban csatlakozik Bethlen István Egységes Pártjához.

Vákár P. Arthur (Gyergyószentmiklós, 1879 – Gyergyószentmiklós, 1958) jogász, 1904-től a Csíkvármegye c. politikai hetilap kiadója, az EMKE, az EKE és az Erdélyi Szövetség tagja. A Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság Csík vármegyei kormánybiztosa. 1919-től a Gyergyói-medence közhatóságának vezetője. Letartóztatják; egykori osztálytársa, Iuliu Maniu menlevele segítségével kiszabadul és emigrál. 1919 őszén Bethlen Istvánnal megalakítja az Erdélyi Menekültek Segítő Hivatalát, 1920-tól az Országos Menekültügyi Hivatal helyettes vezetője. 1916-ban ő az egyedüli politikus, aki az Országházban a törökországi örmény népiirtás ellen szólal fel.

Vékás Lajos (Barátos, 1885 – Győr, 1962) középiskolai tanulmányait Sepsiszentgyörgyön, a Székely Mikó Kollégiumban végzi, ügyvédi oklevelet és jogi doktorátust Kolozsváron szerez. 1905-től 1919-ig törvényszéki bíró. 1920–1922 között a Minerva Rt. ügyvezető igazgatója, 1923-tól 1940-ig vezérigazgatója. Tagja az Országos Magyar Párt Központi Intézőbizottságnak. A magyar közigazgatással együtt hagyja el Erdélyt 1944 őszén.

Willer József (Kecskemét, 1884 – Budapest, 1972) köztisztviselő, politikus, lapszerkesztő, muzsikus. Budapesten végzi az egyetem jogi karát és a zeneiskolát. 1905–1907 között szülővárosa szolgálatában áll. 1913 és 1919 között alpolgármester-helyettes Lugoson. A román hatalomátvétel után elveszti köztisztviselői állását. Jakabffy Elemérrel és Sulyok Istvánnal Lugoson megindítja a Magyar Kisebbség c. folyóiratot, 1925-től a Brassói Lapok c. napilap szerkesztője. Az 1926-os és 1927-es romániai választásokon Csík vármegyében parlamenti képviselővé választják. Bethlen György bizalmas híve és munkatársa.

Weiss Sándor (Munkács, 1888 – bergen-belseni koncentrációs tábor, 1944) újságíró, szerkesztő. Jogot végez a kolozsvári és a budapesti egyetemen. A háború idején tartalékos tisztként szolgál. A Keleti Újság igazgatótanácsának tagja 1924-ig. 1924-től a román parlament tagja (OMP). 1919-től rendszeresen ír az erdélyi lapokba (Keleti Újság, Napkelet, Független Újság), főképp a magyar–zsidó viszonyról és az antiszemitizmusról.

Weissburg Chaim (Diósfalu, 1892 – Izrael, 1959) ügyvéd. Budapesten belép az 1903-ban alapított Makkabea zsidó főiskolás szervezetbe. 1915-ben orosz fogságba esik, ahol fogolytársai körében terjeszti a cionista eszméket. 1918-as hazatérését követően Erdélyben telepedik le, aktívan részt vesz az erdélyi cionista intézményrendszer kiépítésében. Főként a Palesztina-munka területén, erdélyi zsidók palesztinai letelepítésében vállal részt. 1925-ben maga is alijázott (Palesztinába települt).

Zágoni István (? , 1887 – ?, 1959) újságíró, szerkesztő. Kolozsváron a Függetlenségi Párt lapjának szerkesztője 1913 és 1915 között. Az Erdélyi Szövetség tagja. 1919-től 1925-ig és 1927 után a Keleti Újságnak – az OMP hivatalos lapjának – a munkatára. A kettő között a Paál Árpád vezette Az Újság felelős szerkesztője. 1921-ben Kós Károlylyal és Paál Árpáddal közösen adja ki a *Kiáltó Szót*. 1924-ben egyike az Erdélyi Szépmíves Céh alapítóinak. 1923-tól Kolozs megye képviselőjeként az OMP intézőbizottságának tagja. 1927-től az Erdélyi és Bánsági Kisebbségi Újságíró-szervezet ügyvezető elnöke. 1935-ben államellenes izgatás vádjával hadbírószági eljárást indítanak ellene. 1940 után Budapestre költözik.

IRODALOM

- Ablonczy Balázs – Richly Gábor: *Jászi Oszkár*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris, Budapest, 1998. 134–155.
- Ablonczy Balázs: „Bethlen István erdélyisége”. Kommentár, 2013/5.
- Ablonczy Balázs: *Keletre magyar! A magyar turanizmus története*. Jaffa Kiadó, Debrecen, 2016.
- A kolozsvári református kollégium értesítője az 1916–1917. iskolai évről*. Kiadja: Az előljáróság. Gombos Ferenc „Lyceum” Könyvnyomda, Kolozsvár, 1917.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 42. kötet, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1912.
- A marosvásárhelyi ref. kollégium államilag segélyezett főgimnáziumának értesítője az 1916–1917-ik iskolai évről*. Kiadja: Paál Gusztáv kollégiumi igazgató. Benkó László Kollégiumi Könyvnyomda, Marosvásárhely, 1917.
- Albrecht Ferenc: *Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához*. Magyar Kisebbség, 1927–1930.
- Amire a magyar nemes testőrök példája tanít*. In: *Ünneplő beszédek* [1. sor. Szerzői kiad.] Husvéth és Hoffer, Lugos, 1934.
- Apáthy István: *A fejlődésnek nevezett átalakulásról*. (Rectori székfoglaló beszéd, melylyel dr. Apáthy István 1903. szeptember 27-én a Kolozsvári Tudományegyetem 1903/4. tanévét megnyitotta.) Kolozsvár, 1904. 1–35.
- Apáthy István: *A „Múzeumi Füzetek”*. Szerkesztői előszó. *Múzeumi Füzetek*. 1906. 1. kötet, 1. és 2. füzet. II.
- Apáthy István: *Vagyok, aki voltam*. 1906.
- Apáthy István: *A nemzetalkotó különbözésről*. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908. 1. évf. 7. szám.
- Apáthy István: *A fejlődés törvényei és a társadalom*. Budapest, 1912.
- Apáthy István: *A socialismus az emberi továbbfejlődés szempontjából*. Budapest, 1913.
- Apáthy István beszéde*. Előadta Budapesten, 1914. május hó 2-án az iskolák államosítása és felekezettelensége érdekében tartott népgyűlésen. Különnyomat az Új Korszak 1914. május hó 22. számából. Világosság Könyvnyomda Rt., Budapest.
- A. Sajti Enikő: *A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai (1918–1941)*. Regio, 1997. 8. évf. 2. sz. 3–31.

- A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó-Kollégium ötvennyolcadik értesítője. 1916–1917.* Szerkesztette: Csutak Vilmos igazgató. Jókai-Nyomda Rt. könyvnyomda, Sepsiszentgyörgy, 1917.
- A szamosújvári M. Kir. Állami Főgimnázium 23-ik évi értesítője az 1916–1917. iskolai évről.* Közli: Dömötör János igazgató. Todorán Endre „AURORA” Könyvnyomdája, Szamosújvár, 1917.
- A székelyudvarhelyi Református Kollégium értesítője az 1916–1917-ik iskolai évről.* Szerkesztette: Biró Sándor helyettes-igazgató. Becsek D. Fia Könyvnyomda, Székelyudvarhely, 1917.
- Asztalos Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv.* Budapest, 1931.
- A választójogi bizottság a nők választójogáról.* Közzétette: Jakabffy Elemér. Lugos, 1918. június 20.
- Az erdélyi róm. kath. státus kegyesrendiek vezetése alatt álló kolozsvári főgimnáziumának értesítője az 1916–1917. évi tanévről.* Közzéteszi: Rietly Károly igazgató. Szent Bonaventura Könyvnyomda, Kolozsvár, 1917.
- Az Erdélyi Szövetség alakuló ülésének iratai, 1913. december 7.* Lyceum ny., Kolozsvár, 1914.
- Az Erdélyi Szövetség programjának tervezete.* 1914. Összeállította: Apáthy István, Kenéz Béla, Pósta Béla, Thorma Miklós.
- Az Erdélyi Szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megalapított szervezete, munkaterve és megválasztott vezetőtanácsa.* Lyceum, Kolozsvár, 1917. (Újjonnan közölte: Bárdi Nándor. Magyar Kisebbség, 2003. 2–3. sz. 106–114.)
- Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-én megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok.* Magyar Kisebbség, 1925. 4. évf. 1. szám, január, 27–32.
- Bagi Zsolt: *Politikai cselekvés és új tömegtársadalom.* Magyar Filozófiai Szemle, 2016. 60. évf. 4. sz. 89–103.
- Balaton Petra: *A székely társadalom önszerveződése: a székely társaságok.* I–II. Korunk, 2010. 21. évf. 1. sz. 78–85., illetve 2. sz. 71–78.
- Balás Károly: *Telepítéseink főszempontja.* Közgazdasági Szemle, 1909. 33. évf. 41. kötet.
- Balázs Imre József: *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.
- Balázs Sándor: *Magyar Képviselőt a királyi Románia parlamentjében.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.
- Balázs Sándor: *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2012.
- Balla Tibor alezredes: *A központi hatalmak legnagyobb győzelme az olasz hadszíntéren: a caporettói áttörés.* Honvédségi Szemle, 2017. 145. évf. 5. sz. 111–121.
- Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme: a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján.* Ludwig Voggenreiter Verlag, Berlin, 1928.

-
- Balogh Artúr: *Jogállam és kisebbség*. Az előszót írta Fábíán Ernő. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999.
- Bangha Béla S. J.: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Szent István Társaság, 1920.
- Barabás Endre: *A nemzetiségi bankok székelyföldi actiója*. Közgazdasági Szemle, 1904. 28. évf. 32. k. 815–825.
- Barabás Endre: *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940*. Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt., Kecskemét, 1944.
- Baranyai Zoltán: *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Ludwig Voggenreiter Verlag, Berlin, 1925.
- Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918–1940*. Doktori értekezés, Pécs, 2010.
- Baumgartner Bernadette: *A szatmári svábok és a német népi mozgalom Romániában, 1918–1940*. Múltunk, 2010. 2. sz. 152–186.
- Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920*. Aetas, 1993. 3. sz. 76–118.
- Bárdi Nándor: *A Keleti Akció. A romániai magyar intézmények magyarországi támogatása az 1920-as években*. Regio, 1995. 6. évf. 3. sz. 89–134.
- Bárdi Nándor: *A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között*. Regio, 1997. 8. évf. 2. sz. 32–68.
- Bárdi Nándor: *Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére (A magyar elképzelések 1918–1940)*. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. TLA, Budapest, 2000. 137–180.
- Bárdi Nándor: *Az értelmezés kereteinek keresése*. Regio, 2000. 11. évf. 2. sz. 281–286.
- Bárdi Nándor: *Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozata*. Magyar Kisebbség, 2003. 8. évf. 2–3. sz. 93–105.
- Bárdi Nándor: *Az ismeretlen vízmosás és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1923–1924*. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika*. TLA, Budapest, 2003. 153–195.
- Bárdi Nándor: *Összefarkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára*. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. TLA, Budapest, 2004. 251–274.
- Bárdi Nándor: *A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938*. Kisebbségkutatás, 2007. 16. évf. 1. sz. 7–18.
- Bárdi Nándor: *Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közötti történetében*. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. 303–326.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013.

- Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története*. III. kötet. 1867–1990. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016.
- Benedeczky István: *Apáthy István a tudós és a hazafi*. Szenczi Molnár Társaság, Budapest, 1995.
- Benkő Samu: *A helyzettudat változásai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.
- Berger, Stefan – Miller, Alexei: *Building Nations In and With Empires – A Reassessment*. In: Berger, Stefan – Miller, Alexei (eds.): *Nationalizing Empires*. Central European University Press, Budapest, 2015. 1–30.
- Bernády György: *Nyílt levél*. 1920. május 15. Kosmos Grafikai Műintézet Rt., Marosvásárhely.
- Bethlen István: *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest, 1912.
- Bethlen István: *Magyar birtokpolitika*. In: Bizony László (szerk.): *A keleti határról: a magyar szupremáció veszedelme Erdélyben*. A szerző saját kiadása, 1912.
- Bethlen István: *A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest, 1913.
- Bibó István: *Az európai egyensúlyról és békéről*. In: *Válogatott tanulmányok 1935–1944*. Budapest, 1986.
- Biczó Gábor: *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 2004.
- Bíró Rózsa: *Kós Károly politikai iratai a Székely Nemzeti Múzeumban*. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*. Sepsiszentgyörgy, 2008.
- Bíró Sándor: *Kisebbségben és Többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.
- Bodor Antal: *Az erdélyrészi pénzügyintézetek*. Közgazdasági Szemle, 1904. 28. évf. 32. k.
- Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Parlament, pártok, választások*. ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest, 2014.
- Borsi-Kálmán Béla: *A Bánság és Temesvár a századfordulón és az első világháború előestéjén*. I–II. rész. Pro Minoritate, 2000. ősz–tél, 170–205., illetve 2001. tavasz, 158–199.
- Bourdieu, Pierre: *Az identitás és a reprezentáció*. Szociológiai Figyelő, 1985. 1. évf. 1. szám.
- Bölny József – Hubai László: *Magyarország kormányai 1848–2004*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- Brubaker, Rogers: *Csoportok nélküli etnicitás*. Ford. Neményi László. Beszélő, 2001/7–8.
- Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930.
- Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. História Könyvtár, Budapest, 1997.

-
- Éger György – Langer, Josef: *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.
- Egry Gábor: *Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1861–2003). Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében*. Múltunk, 2006. 3. sz. 4–34.
- Egry Gábor: *Közvetlen demokrácia, nemzeti forradalom. Hatalomváltás, átmenet és a helyi nemzeti tanácsok Erdélyben, 1918–1919*. Múltunk, 2010/3.
- Egry Gábor: *Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője 1913–1918*. Századok, 2013. 147. évf. 1. sz. 3–31.
- Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.
- Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. 1930.
- Falusi Norbert: *A romániai magyar oktatás kezdetei 1918–1922*. In: Glässer Norbert – Mód László (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. Szeged, 2018. 362–364.
- Farkas Márton: *Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban*. Budapest, 1969. 298–306.
- Farkas Zoltán: *A hatalom és az uralom fogalma*. Politikatudományi Szemle, 2011. 20. évf. 2. sz. 31–49.
- Fiziker Róbert: *IV. Károly békekísérletei (1916–1917)*. In: Németh István (szerk.): *Az első világháború*. Budapest, 2014.
- Fodor János: *Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918–1922*. Múltunk, 2016. 2. sz. 148–186.
- Fráter Olivér: *Erdély román megszállása 1918–1919-ben*. Kisebbségkutatás, 2000. 9. évf. 2. sz. 242–263.
- Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben*. Hamvas Intézet, Budapest, 2003.
- Gálffy Ignác: *Az Országos Székely Szövetség és a Székely Nemzeti Alap*. Klein és Ludvig Nyomda, Miskolc, 1913.
- Gálocsy Árpád: *A népek önrendelkezési joga*. Pfeifer Ferdinánd Könyvkereskedése, Budapest, 1920.
- Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009.
- Gidó Attila: *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016.
- Gidó Csaba: *Udvarhely megye közigazgatás-története impériumváltástól impériumváltásig (1918–1940)*. In: Kolumbán Zsuzsánna – Róth András Lajos (szerk.): *AREO-*

- POLISZ. *Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XIV.* Areopolisz Egyesület, Székelyudvarhely, 2015.
- Glant Tibor: *A 14 pont története és mítosza.* Külügyi Szemle, 2009. 8. évf. 4. szám.
- Gottfried Barna: *A Székely hadosztály 1918–1919.* Székelyföld, 2007. 11. évf. 2. sz. 73–103.
- Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918.* II. kötet. 1934.
- Gróf Bánffy Miklós: *Emlékeimből.* Kolozsvár, 1932.
- Gróf Tisza István *összes munkái.* 4. sorozat, ötödik kötet. Franklin-társulat, Budapest, 1933.
- Gyáni Gábor: *Polgárosodás mint zsidó identitás* (Karády Viktor: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció*). BUKSZ, 1997. 9. évf. 3. sz. 266–276.
- Gyáni Gábor: *A nemzeti történetírás válaszüton.* Limes, 2012. 25. évf. 4. szám, I. kötet, 5–18.
- Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák.* Erdélyi Irodalmi Társaság, Cluj-Kolozsvár, 1923.
- György Béla: *Reformmozgalom a romániai Országos Magyar Pártban (1926–1927).* Magyar Kisebbség, 2003. 8. évf. 27. sz.,
- György Béla: *A romániai Magyar Országos Párt története (1922–1938).* Doktori disszertáció, ELTE, Budapest, 2006.
- György Lajos: *Az erdélyi magyar időszaki sajtó öt esztendeje 1919–1923. Az időszaki sajtó öt éves termése, újságíró-szervezetek.* Erdélyi Almanach, 1925.
- Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosys Transylvaniae.* Transzilvánia, Cluj, 1937.
- Gyurgyák János: *Magyar fajvédők.* Osiris Kiadó, Budapest, 2012.
- Haefler István (szerk.): *Országgyűlési almanach 1935–1939.* Budapest, 1940.
- Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.* Osiris Kiadó, Budapest, 2014.
- Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Hatos Pál: „*Mikor Magyarország Erdély volt*”. Kommentár, 2011/4.
- Hollósi Gábor: *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949).* Szerzői kiadás, Debrecen, 2007.
- Horváth Emil báró: *Erdély és az oláh kérdés.* Horgos és Medgyesi Könyvnyomdája, Dés, 1912.
- Horváth Emil báró: *A választójogi reform és Erdély.* Horgos és Medgyesi Könyvnyomdája, Dés, 1913.
- Horváth Szabolcs Ferenc: *A romániai Országos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz a harmincas években.* Magyar Kisebbség, 2003. 8. évf. 28–29. (2–3.) szám.
- Horváth Sz. Ferenc: *Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről.* In: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változás-*

-
- ban. *A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a 20. században*. Budapest, 2005.
- Horváth Sz. Ferenc: *Az egyensúly embere. Katolikus válságtudat és vezetésvágy Gyárfás Elemér politikai gondolkodásában*. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség*. Zenta, 2012. 97–125.
- Hroch, Miroslav: *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában*. Regio, 2000. 11. évf. 3. sz. 3–27.
- Hunyadi Attila: *Nemzetgazdasági önszerveződési modellek Erdélyben. Az erdélyi magyar, szász és román szövetkezetek kölcsönhatásai*. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum, Somorja, 2006. 189–217.
- Iancu, Gheorghe: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania: 1918–1920*. Fundația Culturală Română, Cluj, 1995. 15–24.
- Illés Gábor: *Választójogi viták 1905 után Tisza István és Jászi Oszkár között*. Kommentár, 2012/6.
- Jakabffy Elemér: *Mit kell tennünk elsősorban a gazdasági cselédkérdés megoldása érdekében?* Budapest, 1904.
- Jakabffy Elemér országgyűlési képviselő beszéde a Krassó-Szörény várm. törvényhatósági bizottságának 1912. évi szeptember hó 5-én megtartott ülésén a kormány iránt való bizalom tárgyában. Lugos, 1912.
- Jakabffy Elemér országgyűlési képviselő beszéde a Krassó-Szörény vármegye választmányának 1917. évi október hó 12-én tartott ülésén a Wekerle kormány üdvözlése tárgyában. Lugos, 1917.
- Jakabffy Elemér: *A románok hazánkban és a Román Királyságban. Kultúr- és szociálpolitikai tanulmány*. Singer és Wolfner, Budapest, 1918.
- Jakabffy Elemér: *Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásaiban*. Magyar Szemle, 1928. IV. kötet, 9–12. szám.
- Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Budapest, 1939.
- Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. II. kötet. Budapest, 1899.
- Jancsó Benedek (szerk.): *Tájékoztató az Országos Magyar Szövetség céljairól, feladatairól és eszközeiről*. Pátria Irod. Vállalat és Nyomdai R.-társ nyomása, Budapest, 1903.
- Jancsó Benedek: *Erdély és a nagyromán aspirációk*. Kiadja a Szabad Lyceum, Budapest, 1918.
- Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Budapest, 1920. (Reprint, 2004.)
- Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1912.

- Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából. Huszadik Század*, 19. évf. XXXVIII. kötet, 1918. július–december, 97–111.
- Jászi Oszkár *publicisztikája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1911. évi VI. rendes közgyűléséről*. 1912.
- Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1913. évi VIII. rendes közgyűléséről*. 1913.
- Katona Csaba: „*Háború van-e már Romániával?*” *Pro Minoritate*, 2016. tél, 37–49.
- Kántor Zoltán: *Kisebbségi nemzetépítés*. *Regio*, 2000. 11. évf. 3. sz. 219–241.
- Kelemen Elemér: *A magyarországi népoktatás a dualizmus korában*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvőképző Főiskolai Karának tudományos közleményei XIX. Filozófia–művelődés–történet, 2001.
- Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. 1913–1914*. VI. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.
- Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. 1914–1916*. VII. kötet. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1999.
- Kenéz Béla: *Javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására*. Pesti Könyvnyomda Rt., 1913.
- Kenéz Béla: *Nép és föld*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1916.
- Kertész Jenő: *A tíz év előtti Erdély napjai*. *Korunk*, 1929. 3. szám, március.
- Képviselelőházi napló*, 1910. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomda, Budapest.
- Kiss Tamás: *Támponok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához I*. *Pro Minoritate*, 2010. nyár, 3–28.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: *A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása*. *Magyar Kisebbség*, 2013. 68. évf. 2. sz. 7–40.
- Kiss Tamás: *Marginalizáció, etnikai párhuzamosság és aszimmetrikus akkomodáció. Az erdélyi magyar közösséget érintő társadalmi és politikai folyamatok*. *Magyar Kisebbség*, 2015. 20. évf. 1–2. sz. 30–64.
- K. Lengyel Zsolt: *Az elnapolt alternatíva (Paál Árpád és az erdélyi autonómia 1919/1920)*. *Korunk*, 1991. 2. évf. 10. sz. 1265–1269.
- K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.
- K. Lengyel Zsolt: *Hanyatlástól összeomlásig. A nagymagyar nemzettudat válsága az ótranszilvanizmus idején*. In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk.: Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2016. 211–232.
- K. Lengyel Zsolt: *Erdély újjáalkotásának a magyar terve 1917/1918 során*. *Korunk*, 2017/2.

-
- Kocsis Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869–1923)*. Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem, 2006. 126–140.
- Kós Károly: *Életrajz*. Sajtó alá rendezte és utószó Benkő Samu. Helikon, Budapest, 2014.
- Kós Károly – Paál Árpád – Zágoni István: *Kiáltó Szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*. Cluj-Kolozsvár, 1921. (Hasonmás kiadás: Kapu könyvek, Idegennyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalata, 1988.)
- Köpeczi Béla: *Egy kitagadott: Moldován Gergely (1845–1930)*. Kisebbségkutatás, 2000. 9. évf. 2. szám.
- Köpeczi Béla: *Moldován Gergely, a lapszerkesztő*. Kisebbségkutatás, 2001. 10. évf. 1. szám.
- Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól az első világháborúig*. 2. kötet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.
- Kupán Árpád: *A romániai magyarság első politikai szervezkedése*. 2011. október 17. <http://www.varad.ro>.
- László Márton: *Maros-Torda/Maros megye közigazgatása 1919–1938 között*. In: Kolumbán Zsuzsanna – Róth András Lajos (szerk.): *AREOPOLISZ. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XIV*. Areopolisz Egyesület, Székelyudvarhely, 2015.
- L. Balogh Béni: *1916 – A fordulat éve. Románia hadba lépése és az erdélyi románság*. Pro Minoritate, 2016. tél, 18–25.
- Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete*. Fraternitas Rt., Kolozsvár, 1941.
- Lipcsey Ildikó: *Románia és Erdély a XX. században*. Buffalo–Toronto, 2006.
- Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*. Budapest, 1978.
- Litván György: *Jászi Oszkár*. Osiris, Budapest, 2003.
- Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, nation building and ethnic struggle, 1918–1930*. Ithaca and London, 2000.
- Lőrincz D. József: *Székelyföld liminális helyzetei*. Pro Minoritate, 2009. ősz, 198–205.
- Marchut Réka: *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*. Pro Minoritate, 2014. tél, 3–22.
- Markó Bálint: *Apáthy István*. In: Kovács-Kiss Gyöngy (szerk.): *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Kolozsvár, 2009. 9–36.
- Marton József: *Az erdélyi római katolikus egyházmegye intézményei a két világháború között*. Korunk, 2002. 13. évf. 4. sz. 17–27.
- Marton József: *A trianoni békeszerződés hatása az erdélyi egyházmegye igazgatására*. Iustum Aequum Salutare, 2010. 6. évf. 1. sz. 79–89.
- Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1867–1919*. ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest, 2003.
- Mikó Imre: *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség*. Korunk, 1973. 32. évf. 8. szám.

- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig.* Optimum Kiadó, Budapest, 1988. (Reprint kiadás.)
- Miskolczy Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon.* Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest, 2005.
- Moldován Gergely: *A magyarországi románok története.* Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, Budapest, 1913.
- Moldován Gergely: *Şaguna András.* Budapest, 1916.
- Molnár B. Lehel: *Az Erdélyi Unitárius Egyház intézményrendszere.* Korunk, 2002. 13. évf. 4. sz. 31–39.
- Monoki István: *A magyar időségi sajtó a román uralom alatt. 1919–1940.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1941.
- Monoki István: *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt. 1919–1940.* II. kötet. *Hírlapok és folyóiratok.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1941.
- Morován Zsolt: *Réz Mihály.* Valóság, 1998. 2. sz. 47–70.
- Nagybaczoni Vitéz Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat.* I. kötet. Budapest, 1922.
- Nagy Botond: *Háromszék közigazgatása 1918–1940 között.* In: Kolumbán Zsuzsánna – Róth András Lajos (szerk.): *AREOPOLISZ. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XIV.* Areopolisz Egyesület, Székelyudvarhely, 2015.
- Nagy György: *Erdélyi magyar szellemi élet a két háború között (1918–1940).* I–II–III. Korunk. 1999. X/2. február, X/3. március, X/5. május.
- Nagy Miklós: *Erdély jövője.* Budapesti Szemle, 1926. 204. kötet, 339–359.
- Nagy Nándor: *Apáthy Istvánról és a Kolozsvári Állattani Intézetéről.* Collegium Biologicum, 1998. 2. sz. 91–96.
- Nagy Péter Tibor: *Nemzetiség és oktatás a dualizmuskori Magyarországon.* Educatio, 1993/II. sz. 253–269.
- Napkelet 1920–1922. Antológia.* Válogatta, az előszót írta és a függelékét összeállította Mózes Huba. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004.
- Nicola Girasoli: *A nemzeti kisebbségek fogalmáról.* Budapest, 1995.
- Oláh-Gál Elvira: *Pál Gábor élete és munkássága (I. rész).* Székelyföld, 2011. 15. évf. 1. szám, január, 89–104.
- Oláh-Gál Elvira: *Pál Gábor élete és munkássága (II. rész).* Székelyföld, 2011. 15. évf. 2. szám, február, 94–130.
- Orbán László: *A Romániai Magyar Evangélikus-Lutheránus Egyház megszületése.* Református Szemle, 2007. 100. évf. 4. sz. 821–833.
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Ormos Mária: *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.
- Palotai Mária: *A Pásztortűz elődje: az Erdélyi Szemle.* Kisebbségkutatás, 2003. 12. évf. 1. sz. 182–185.

-
- Pintér Csaba: „Azt hiszem, háborúba megyünk...” Kókay László brassói naplója a román hadba lépés idejéből. http://nagyhaboru.blog.hu/2016/08/27/_azt_hiszem_haboruba_megyunk.
- Pomogáts Béla: *A kulturális regionalizmus*. Regio, 1991. 2. évf. 2. sz. 89–97.
- Pomogáts Béla: *A magyar irodalom köztársasága. Irodalomtörténeti tanulmányok*. Nap Kiadó, Budapest, 2014.
- Pomogáts Béla: *Temesvár a magyar irodalomban*. Forrás, 2016. 48. évf. 4. sz. 48–60.
- Popovici, Aurel C.: *La question Roumaine en Transylvanie et en Hongrie*. Paris, 1918.
- Pósta Béla: *A magyar nemzet és a művészetek. A kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem 1910/11. évi pályakiosztó ünnepélyén*. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1911.
- Pósta Béla: *A moszlim művészet hatásának példái Erdélyben*. Turán, 1917. 4–5. szám, április–május, 192–236.
- Pölöskei Ferenc: *Tisza István nemzetiségi politikája az első világháború előestéjén*. Századok, 1970/1. 3–34.
- Pölöskei Ferenc: *Birtokviszonyok és viták a századfordulón (Tisza István, Darányi Ignác, gróf Károlyi Sándor, Rubinek Gyula)*. Agrártörténeti Szemle, 2007. 48. évf. 1–4. sz. 145–169.
- Pölöskei Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, 2014.
- Rácz Lajos: *Erdély vasút-politikája. Gazdaságpolitikai tanulmány*. Marosvásárhely, 1917.
- Réz Mihály: *A magyar fajpolitika*. Budapest, 1905.
- Réz Mihály: *Erdélyi politika*. In: *Magyarság és demokrácia. Hírlapi cikkek*. Budapest, 1906.
- Réz Mihály: *Erdélyi politika*. In: *Nemzeti politika*. Pallas Rt. Nyomdája, Budapest, 1907.
- Réz Mihály: *A magyarság uralma és a kor szelleme. Publicisztikai dolgozatok*. Pallas Rt. Nyomdája, Budapest, 1909.
- Réz Mihály: *A politikatudomány határai*. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1909. 2. évf. 1. szám.
- Réz Mihály: *A nemzetiségi kérdésről*. Magyar Figyelő, 1912. 2. évf. 4. kötet.
- Réz Mihály: *A kor szelleme és a választói jog*. In: *Választójog*. A Magyar Figyelő kiadása, Budapest, 1913.
- Réz Mihály: *A választójogról*. In: *Választójog*. A Magyar Figyelő kiadása, Budapest, 1913.
- Réz Mihály: *A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából*. Huszadik Század, 19. évf. XXXVIII. kötet, 1918. július–december, 1–17.
- Réz Mihály: *A történelmi realizmus rendszere*. A Studium kiadása, Budapest, 1924.
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1981–2010.
- Romsics Ignác: *Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. Magyarságtudatás Évkönyve*, 1987. 49–64.

- Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Második, átdolgozott kiadás. Osiris, Budapest, 1999. (Első kiadás: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.)
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 2004.
- Romsics Ignác: *Bethlen István életpályája*. Kommentár, 2013/5.
- Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Helikon, Budapest, 2018.
- Sas Péter: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus*. Egyháztörténeti Szemle, 2002. 3. évf. 2. szám.
- Schivelbusch, Wolfgang: *The culture of defeat: on national trauma, mourning and recovery*. New York, 2003.
- Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 3. Századvég*, Budapest, 2018.
- Schuller Balázs: *Impériumváltás a Zsil-völgyében, 1918*. Bányászati és Kohászati Lapok, 2005. 138. évf. 3. szám.
- Sebestyén Mihály: *Másnap. Adalékok Bernády György 1919–1920-as pályaképéhez*. I–II. rész. Látó, 1999. 10. évf. 1. sz. 71–95. és 2. sz. 86–108.
- Sigmirean, Cornel: *Átalakuló identitások. A Monarchia iránti hűségtől a nemzeti identitásig*. Pro Minoritate, 2016. tél, 26–36.
- Sipos József: *A pártok és a földreform 1918–1919-ben*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
- Suba János: *Karhatalmi formációk Magyarországon 1918–1920*. Rendvédelem-történeti Füzetek, 2008. 15. évf. 18. sz. 1–12.
- Sütő-Nagy László: *Az Erdélyi Szemle történetéből*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1971. 75. évf. 41. sz. 503–512.
- Szabó Csongor: *Csik megye közigazgatása, 1918–1940*. Magyar Kisebbség, 2014. 19. évf. 3–4. sz. 209–231.
- Szabó Ildikó: *Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban*. Politikatudományi Szemle, 2006. 15. évf. 1. szám.
- Szabó István: *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon*. Iustum Aequum Salutare, 2010. 6. évf. 1. sz. 103–117.
- Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867–1918*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2015.
- Szarka László: *Kényszerközösségek és védtelen védhatalom*. In: Szarka László (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek*. MTA, Budapest, 2002. 17–30.
- Szarka László: *A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén*. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. Kisebbségkutatás, 2008. 17. évf. 2. szám.
- Szarka László: *A nemzetiségi kérdés alakváltozatai a Nagy Háború éveiben*. Adalékok a magyar kormányok erdélyi politikájának történetéhez. Pro Minoritate, 2016. tél, 3–17.

-
- Szász Zoltán: *A Tisza-féle magyar–román „paktumtárgyalások” feltételrendszere*. Történelmi Szemle, 1984/1–2. 182–191.
- Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Budapest, 1986.
- Szász Zoltán: *Tisza István és a nemzetiségek. A román ügy*. In: Ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Tisza István, két korszak határán*. Budapest, 2016. 93–118.
- Tefner Zoltán: *Ugron István és a német külpolitika 1918 áprilisában–májusában*. Századok, 2011. 145. évf. 6. sz. 1417–1454.
- Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária: *A kolozsvári Minerva története és bibliográfiája (1920–1948)*. Minerva Művelődési Egyesület Kiadója, Kolozsvár, 2015.
- Tilea, Viorel Virgil: *Románia diplomáciai működése 1919 novembertől 1920 márciusáig*. Lugoj-Lugos, 1926.
- Tokaji László: *Eladó ország. Az erdélyrészi földbirtok-forgalom utóbbi 10 évi adatai. Az erdélyrészi földbirtok-politika feladatai. Az állam és a társadalom teendői*. A szerző kiadása, Kolozsvár, 1913.
- Tóth Szilárd: *Hungarian Elites in the Romanian Parliament during the Interwar Period*. In: Radu, Sorin – Maner, Hans-Christian (eds.): *Parliamentarism and Political Structures in East-Central and Southeastern Europe in the Interwar Period*. Lucian Blaga University of Sibiu Publishing House, Sibiu, 2012.
- Umbach, Maiken: *Introduction*. European Review of History–Revue européenne d’histoire, Vol. 15. No. 3. June 2008. 235–242.
- Vákár P. Arthur: *A határörvidékek fejlesztéséről és újjászervezéséről*. Kossuth Könyvnyomda, Gyergyószentmiklós, 1918.
- Vasvári Ferenc: *A Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalakulása*. Acta Sociologica, 2007. 2. évf. 1. sz. 90–105.
- Vermes Gábor: *Tisza István*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Vincze Zoltán: *A Keleti Intézet Pósta Béla-i terve*. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2003. 640–653.
- Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*. Kolozsvár, 2014.
- Zágoni István: *A választójog Erdélyben. Kenéz Béla egyetemi professzor nyilatkozatával*. Gombos Ferencz könyvnyomdájában, Kolozsvár, 1913.
- Zahra, Tara: *The ‘Minority Problem’ and National Classification in the French and Czechoslovak Borderlands*. Issue: 02. May 2008. *Contemporary European History*. Vol. 1. 137–165.
- Zangwill, Israel: *The Melting-Pot. Drama in four acts*. New York, 1914.
- Zeidler Miklós: *Trianon*. Budapest, 2003. 350–353.

RÖVIDÍTÉSEK

- ANR Judeţean Bihor – Arhivele Naţionale ale României, Serviciul Judeţean Bihor, Oradea
- ANR Judeţeană Cluj – Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Judeţeană Cluj, Cluj-Napoca
- ANIC Bucureşti – Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti
- ERE IL – Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára, Kolozsvár
- ERK SL – Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára, Kolozsvár
- EUEGyl – Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár
- HM HIL – Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
- MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- PIL – Politikátörténeti Intézet Levéltára, Budapest

KORABELI SAJTÓ

A Nap, 1914
Arad és Vidéke, 1922
Aradi Friss Újság, 1922
Belügyi Közlöny, 1917
Békésmegyei Közlöny, 1913
Budapesti Hírlap, 1911, 1913–1914
Brassói Lapok, 1916
Csíki Lapok, 1913–1914, 1917, 1921
Csíki Hírlap, 1911–1914
Ellenzék, 1920–1922
Ellenzéki Hírlap, 1914
Erdélyi Szemle, 1917
Huszadik Század, 1913, 1918
Keleti Újság, 1919–1922
Kolozsvári Hírlap, 1913–1914, 1918
Kolozsvári Újság, 1913, 1918–1919
Korunk, 1929
Közgazdasági Szemle, 1904, 1909
Magyar Figyelő, 1911–1912, 1916–1918
Magyar Kisebbség, 1922, 1925
Magyar Szemle, 1928
Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908–1909, 1913–1914
Magyarországi Rendeleték Tára, 1867–1945, 1917
Munkás, 1922
Nagybánya, 1916
Nagyvárad Esti Lap, 1922
Nagyvárad Hétfői Lap, 1921
Napkelet, 1920–1922
Népszava, 1912, 1914, 1917–1918
Nyírvidék, 1914
Pásztortűz, 1921–1922
Székelyország, 1914
Székely Közélet, 1921
Szabadság, 1921

Szamos, 1916, 1919
Szatmármegyei Est, 1914
Szarvas és Vidéke, 1913
Unitárius Közlöny, 1916
Újság, 1922
Új Kelet, 1918
Új Magyar Szemle, 1920
Temesvári Hírlap, 1922
Világ, 1924

NÉVMUTATÓ

- Ábrahám János 244
Abrudbányai Ede 88
Aczél Oszkár 287
Adorján Ákos 216
Adorján Emil 230
Adorján Imre 228, 288
Ady Endre 79, 102, 225, 323
Ágh Endre 72
Ágoston Palkó János 244
Ajtay József 99
Alajos Domokos 216
Albani, Tiron 138
Albrecht Lajos 80, 216, 235, 244, 253–254, 279–280
Ambrózy Andor 287–290
Andrásovszky Danó 283
Andrássy Gyula, id. 122
Andrássy Gyula, ifj. 28, 32, 37, 53, 61, 74–76, 122, 124, 143, 329
Apáthy István 15, 29–30, 33, 41, 43, 46–47, 61–64, 66, 68, 70–73, 78–80, 82–85, 88–89, 92–93, 97, 100–109, 112, 127, 138–139, 146, 148–151, 155, 158–159, 215, 254, 304–305, 309–310, 317, 319
Apor János 61
Apor József 236
Apponyi Albert 8, 21, 28, 37–39, 45, 53, 55, 62–63, 66, 69, 74–76, 82, 84, 88, 101, 112, 123, 208, 218, 306
Áprily Lajos 15, 164, 192
Ardelean, Ioan 139
Árkosi Jenő 263
Árkossy Lajosné 215
Arz von Straussenburg, Arthur 51
Asztalos Kálmán 231, 241, 287
Augusztinovich Pál 159
Averescu, Alexandru 179, 189–190, 217, 219, 228, 251, 261–262, 293–297, 323
Avramescu, Gheorghe 148
Babits Mihály 168
Băcilă, Traian 54
Baciu, Aurel 188
Baján Gyula 72
Bakos János 241
Bala Béla 231
Balás Károly 20–21, 319
Balássy Dénes 257–258
Balássy Kálmán 228
Balázs András 217, 265
Balázs Ferenc 288
Balázs István 266, 287
Bálint Dénes 153, 225
Bálint János 188
Balla Tibor 143, 332
Balogh Arthur 125, 182, 199–200, 204, 216, 283, 287–288, 300, 319, 323
Bánffy Albert 238
Bánffy Dániel 215
Bánffy Dezső 97, 102, 320, 328
Bánffy György 80, 215
Bánffy Kázmér 78
Bánffy Miklós 103, 140, 167, 184, 240, 251, 315
Bangha Béla 186
Bányai László 244
Bányay Károly 235
Barabás Béla 29, 77, 79, 222, 232, 274–275, 279, 282, 285, 290, 311, 319

- Barabás Endre 14, 17, 47, 319
 Barabás Samu 89, 151, 162
 Bárány Lukács 71
 Barbini, M. Alexandru 54
 Barbier, Vasile 128, 154
 Barcsay Andor 71
 Barcsay Tamás 215–216
 Bárdos Péter 216, 238
 Bárd Oszkár 14, 168, 191
 Bariț, George 16
 Barta Lajos 168
 Bartha Albert 77, 141, 147, 309
 Bartha Ferenc 228
 Bartha Lajos 239
 Bartha Miklós 14–15
 Barthos Ferenc 215
 Barthos Sándor 246
 Bartók Ferenc 216
 Bartók György 215–216
 Bartók István 265
 Barzilay István 167
 Báthory István 288
 Batthyány Gyula 53
 Batthyány Tivadar 53, 75–76, 139, 146,
 273
 Battlay Dezső 72
 Bauer, Otto 192
 B. Bürger Albert 71
 Beck Lajos 62
 Bedő József 225
 Bedő Sándor 81, 85, 173, 256
 Beksics Gusztáv 14–16, 320
 Béldi Ákos 80, 173
 Béldi Ferenc 215, 238
 Béldi Kálmán 80, 229, 232, 235, 241, 279,
 283
 Beles Jenő 232
 Bélteky Lajos 274
 Bencze Anna 159
 Benedek Elek 134, 166, 173, 286
 Bene Ferenc 241
 Benke Antal 228, 233
 Benkő Elek 71, 88
 Benkő Gyula 287
 Benkő Samu 301
 Berde Mózsa 159
 Berinkey Dénes 27, 108
 Berkes Salamon 286–287
 Bernády György 47, 57, 78, 80–81, 173,
 181, 188–190, 228, 236–237, 256, 259,
 262–263, 277–278, 288, 290, 293,
 295–297, 300, 312, 316, 320
 Berthelot, Henri Mathias 108, 147, 149,
 310
 Berzeviczy Albert 21
 Betegh Miklós 47, 78, 164, 285
 Betegh Pál 14, 49
 Bethlen András 20
 Bethlen Balázs 77
 Bethlen Gábor 10, 130, 288
 Bethlen György 80, 164, 171, 180–181,
 215–216, 223, 235, 258, 279, 283, 287,
 296, 300, 317, 320, 329
 Bethlen Györgyné 170
 Bethlen István 15–19, 22–23, 27, 28, 33,
 39, 47, 56–57, 61–62, 66, 70, 71, 80–
 81, 85, 88–91, 93, 97, 99, 107–108,
 115, 123, 140, 155, 183, 185, 187, 195,
 224, 251, 255, 270, 293, 303–305, 320,
 324, 326, 329
 Bethlen Ödön 65, 77, 79–80
 Bethlen Sándor 70, 78
 Betlendi Márton 244
 Bíró Balázs 63, 66, 71, 85, 89, 100, 162,
 254, 320
 Bíró Benedek 228, 233,
 Bíró Géza 263
 Bíró József 228
 Bíró Mihály 228
 Bismarck, Otto von 115
 Bjelik Imre 285
 Blénessy Dénes 228

-
- Bocsánczy László 173
Bocskor Béla 228
Bod László 242, 244
Bodor Antal 17, 321
Bodor László 228
Bodor Pál 188
Boér Elek 61, 162
Boeriu, Augustin 54
Boeriu, Ioan 54
Bogdán Arthur 226, 267
Boilă, Iosif 158
Boilă, Romul 135, 145
Bokányi Dezső 82, 134, 139, 141
Bokor Márton (ref. lelkész) 242–244
Bokor Márton (mészáros) 244
Bolgár Ferenc 77
Bomberg Frigyes 232
Boncilla, Ion 230
Boncza Berta (Csinszka) 79
Bontescu, Victor 145
Bornemissza János 143
Borojević, Svetozar 143
Boros György 162
Both István 232
Botka Béla 77
Botka Sándor 149
Bozóky Sándor 72
Böhm Stromfeld Aurél 148
Böhm Vilmos 148
Böjthe Ferenc 267
Bölöni György 256
Bölöni Zoltán 71, 88, 231–232
Brandsch, Rudolf 140, 177, 321
Branişte, Valeriu 36
Brătianu, Ion I. C. 51, 129, 139, 144, 218, 219, 251, 260–262, 282–284, 293, 295–297, 303, 317
Brătianu, Vintilă I. C. 260, 274
Breban, Alexandru 54
Brediceanu, Caius 251
Breschler, ? 256
Bruszilov, Alekszej Alekszejevics 50–51, 303
Bucşan, Constantin 293–294
Budai János 244
Bugyi Antal 72
Bujanovics Gyula 38
Bulla Béla 287
Burdea, Constantin 25, 37
Bustya Lajos 288
Buzás Pál 244
Bürger Albert 188
Chamberlain, Austen 200
Chirtop, Zosim 150
Cholnoky Jenő 109
Cicio Pop, Ştefan 29, 39–40, 54, 138–139, 145
Ciffra Kálmán 77
Ciocan, Ion 37
Clemenceau, Georges 196
Coandă, Constantin 144, 261–262
Comaniciu, ? 128
Comşa, Nicolae 150
Constantinescu, Alexandru 241
Constantinescu, Tancred 295
Czeglédi Jeremiás 230
Czeglédi Miklós 61, 71
Cziffra Kálmán 279
Csaba Adorján 77
Csajthay Ferenc 15
Császár Gábor 216, 244
Csatth Sándor 73
Cseh József 266, 287
Csetri János 100
Csiszár Gyula 216
Csízhegyi Sándor 266
Cs. Lázár László 241
Csoma Sándor 244
Csongor Árpád 287
Csöregi András 244

- Csutak Vilmos 59, 226, 229, 240, 267, 321
- Dálnoki Kovács Áron 216
- Damian-Ştrengar, Sava 148
- Dániel Arnold 33
- Dániel Lajos 179
- Danzig Illés 167
- Darányi Ignác 16, 20, 23, 63
- Darvas Simon 167
- Dávid Ignác 228
- Dávid János 228
- Dávid Péter 228
- Deák Ferenc (az OMP tisztségviselője) 287
- Deák Ferenc (igazságügy-miniszter) 65
- Deák Gyula 280
- Dellimanics Lajos 77
- Dembrowszki Lukács 72
- Déry Tibor 168
- Derzsi János 159
- Desbordes Ernő 235
- d'Espèrey, Franchet 142
- Désy Zoltán 62, 66, 70–71, 321, 329
- Dienes László 168, 256
- Dinogén János 88
- Diószeghy Zsigmond 77, 89
- Dobó Ferenc 165–166
- Dóczy Endre 239
- Domahidy Elemér 281
- Dózsa Andre 65, 169, 209, 216, 239, 252, 275
- Dula Máté 75
- Ébert András 257
- Ébert Ernő 179, 256
- Ehrich Sándor 226
- Eisler Mátyás 207
- E. Kovács Gyula 275
- Élthes Gyula 166, 228–229, 264
- Élthes Zoltán 228
- Embery Árpád 264
- Endes Miklós 254–256
- Eöttevényi Nagy Olivér 77
- Eötvös József 119
- Erdődy Imre 216
- Erőss Péter 228
- Esca, Aurel 155
- Esterházy Móric 27, 55, 74–75, 92, 122, 304–305, 329
- Fábián László 277
- Fachs Benjámín 230
- Falkenhayn, Erich von 51, 303
- Faragó Miklós 167
- Farkas Anna 170
- Farkas Gejza 33
- Farkas Mózes 164, 211, 215, 322
- Fay Dániel Lajos 256
- Fáy József 179, 233, 322
- Fazakas Gáspár 264
- Fehér Dezső 287
- Fejér Gerő 71
- Fejérváry Géza 26–27, 102
- Fekécs Tivadar 226
- Fekete Andor 236, 241
- Fekete András 179, 256
- Fekete Bíró Ferenc 244
- Fekete-Nagy Béla 215–216, 266, 279, 287–289
- Feld Kálmán 287
- Ferdinánd, I. (román király) 54, 100, 144, 151, 161, 182, 209, 261, 284, 285, 296–297, 309, 317, 322
- Ferenc Ferdinánd (trónörökös) 35–36
- Ferenc József (császár és király) 26, 54, 73, 122, 304
- Ferencz József 148, 162, 171–173, 182, 216–217, 256, 266, 275, 308
- Ferenczy Géza 71, 218, 225–226, 235, 267
- Ferenczy Gyula 164, 173, 235, 248, 287

-
- Ferenczy Lajos 88, 215–216, 239
Filipescu, ? 250
Fischer József 223
Flueraş, Ioan 138–139, 145
Fogarassy Albert 88, 287
Forró Géza 286
Fothi József 72
Földes Béla 84
Frâncu, Amos 139
Friedrich István 27
Fritz László 63
Frölich Ottó 229, 241, 286
Fuchs Benjámin 230
Fülöp Béla 225, 263, 285, 287, 316
Fülöp Mózes 239
Füzi Bertalan 166
- Gaál Elemér 216, 238
Gaál Endre 154
Gaál Ernő 241
Gaál Jenő 97, 103, 105, 238
Gaál Miklós 239
Gaál Péter 238
Gabányi Imre 216, 266, 279, 280, 283, 287
Gabriel, Teodor 54
Gagyhy Dénes 47, 256–257
Gagyí Jenő 99
Gálffy Ignác 48–49, 322
Gálfi Lőrinc 218
Gál Imre 229
Gál István 135
Gál Kelemen 162
Gál Sándor 71, 140
Garbai Sándor 27, 74
Gáspár János 71
Gáspár József 228
Gáspár Máté 228
Gazda Endre 232
Gelli Gyula 244
Gellner, Ernest 11
- Gidófalvy István 65
Giesswein Sándor 74, 130
Giszkalay János 167
Glant Tibor 184
Glasner Mózes 167, 207
Glattfelder Gyula 182, 217, 285, 315
Glücklich Vilma 82
Goga, Octavian 217–218, 227, 249, 272, 293–294, 314, 323
Gombos Benő 277, 280, 286, 322
Gombos Mihály 245
Goldbach, Anton 143, 147
Goldiş, Vasile 75, 138–139, 145, 311
Goldscheid, Rudolf 105
Görög Ferenc 241
Görög Joachim 228, 232–233, 262
Grandpierre Emil (írói nevén Nagy Péter) 15, 128, 134, 151, 155, 162, 164–166, 173–175, 177–178, 180–183, 204–205, 214–216, 218–220, 224, 229, 233, 235, 237–238, 246, 250, 255, 257–258, 264–267, 271, 273, 278–280, 283–287, 289–290, 292, 294, 310–311, 314, 317, 322, 325
Grapini, Enea 138–139
Gratz Gusztáv 40
Grois László 165, 215–216
Groza, Petru 208, 228–229, 236
Gruber, Max von 106
Guráth Béla 286
Gvidó Béla 173, 230
- Gyallay Pap Domokos 164
Gyalókey Sándor 78
Gyalui Rosenberger Sándor 266
Gyárfás Elemér 24–25, 78, 86, 88–90, 93, 96, 129–130, 132, 164, 171, 217, 223, 230, 234–235, 237, 241, 262, 265, 281, 283, 285, 293–295, 323, 336
Gyárfás Endre 256
Gyárfás Pál 229, 256, 284

- Gyertyánffy László 287
 Győrffy Gyula 71, 140
 Győrfy István 99
 György Dénes 287
 György Fazakas András 228
 Györgypál Domokos 78, 155, 228, 241

 Haáz Rezső 135
 Hadik János 75
 Hadnagy Mihály 264
 Hajdú Frigyes 283
 Hajdu István 190, 228, 236, 241, 265, 288,
 289, 294, 323
 Hajnod L. Ferenc 228
 Halász József 152
 Haller Gusztáv 61, 149, 151, 215–216,
 235, 238, 279–280, 315, 318
 Haller Jenő 88
 Hámon Róbert 285
 Hámor Ferenc 263
 Hanák Péter 5
 Hankó Veress Károly 216, 239
 Hantos Elemér 24
 Hantz Mihály 81
 Harcsák Géza 274
 Harşia, Ioan 228
 Hatfaludi Ferenc 244
 Haţieganu, Emil 96, 139, 145, 227
 Hátszegi Ernő 167
 Havadtóty Sándor 267
 Havas László 215
 Hegedűs Lóránt 25
 Hegedűs Nándor 167
 Henrys, Paul-Prosper 144
 Herczeg Ferenc 194, 323
 Herepey Iván 179
 Hevesy József 215–216, 266, 283, 286–
 287
 Hinléder Fels Jenő 267, 281
 Hirschfeld Károly 216
 Hirsch Hugó 228

 Hirschler József 71, 216, 286
 Hobsbawn, Eric J. 11
 Hoffman Géza 105, 164, 169
 Hornyánszky Gyula 103
 Horthy Miklós 156, 272, 320
 Hortopan, Victor D. 252
 Horváth Antal 287
 Horváth Emil 32–33, 79, 146
 Horváth József 234
 Hory András 166
 Hubay Károly 266, 286
 Huber Imre 215–216
 Hucik Elemér 72
 Hunyady Sándor 165
 Huszár Ádám 88
 Huszár Károly 27

 Ignácz László 241
 Ignotus (Veigelsberg Hugó) 165, 192
 Imre Gábor 288
 Imre József 244
 Imre Mihály 55
 Incze Domokos 71, 288
 Inczedy-Joksmann Ödön 78, 81, 170,
 235–236, 241, 265, 281
 Indig Ottó 165
 Ionescu, Take 189, 190, 251–252, 261–
 262, 272, 306
 Iorga, Nicolae 282
 Issekutz Viktor (Győző) 25, 77, 230, 241,
 281, 311
 István, I., Szent (magyar király) 130, 147,
 315
 Ivánovits Lajos 287

 Jaczkovics Mihály 73
 Jakab Gazsi János 244
 Jakabffy Elemér 36, 38, 47, 93, 120–125,
 142, 147, 169, 194, 199, 223, 241, 281,
 285, 289–290, 300, 323, 329
 Jakabffy Imre 121

-
- Jakits István 267
Jancsó Benedek 14–15, 17, 47, 51, 93, 97–99, 101, 103, 105, 134–136, 140, 155, 183, 323
Jancsó Ödön 231
Janovics Jenő 61, 79–80, 82, 138, 148, 151, 168, 180, 191, 290, 305, 324
Jász Dezső 168
Jászi Oszkár 29–30, 33, 41, 45–47, 63–64, 74, 79, 96–97, 100, 103–104, 108, 118–120, 132, 135, 138–140, 146, 185, 192, 227, 268–270, 273, 299, 306–307, 319, 324
Jékey Sándor 77
Jelen Gyula 266
Jenei Aladár 216
Jeney Endre 231
Jimó Lajos 88
Joanovich Sándor 76
Jogomán Antal 88
Jókai Mór 275
Jordáky Lajos 146, 151
Jósika Gábor 162, 173
Jósika János 151
Jósika Sámuel 53, 80, 173, 181, 209, 233, 235, 238, 248, 250, 263, 265, 271, 278, 281–282, 285, 289, 294, 315–316, 318
Jouvenel, Henry de 200
Józsa Kálmán 29, 79
József Ágost (Habsburg királyi herceg) 137
József Ferdinánd (Habsburg főherceg) 51
József Lajos 229, 267
Juhász Gyula 15, 166
Jumanca, Iosif 138, 139, 145, 189
Justh Gyula 28, 53, 61–64, 66, 127

Kabos Ármin 287
Kacsó Lajos 236
Kacsó Sándor 166
Kaczér Illés 167

Kádár Imre 15, 165, 167–169, 180, 190–192, 194, 205–206, 232, 270
Kádár János 25
Kaizler György 77
Kállay Ubul 71
Kálmán Gusztáv 80
Káló Bandi János 244
Kapcza Imre 287
Kapdebó Szilárd 242, 244
Karácsony János 230
Károly, I. (román király) 36
Károly, I. (osztrák császár = IV. Károly magyar király) 41
Károlyi György 53
Károlyi Gyula 115
Károlyi Mihály 27–28, 39, 53, 62, 66, 74, 76, 96, 107–108, 123, 137–138, 145–146, 185, 268–269, 270, 306–307, 319
Károlyi Sándor 16
Kasztner Rezső 167
Katona Imre 72
Kecskeméthy István 29, 79, 139, 151, 238, 244–246, 248, 266, 277, 279, 286–287, 289, 290, 324
Kecskeméti Lipót 208, 230–231
Kedves Gyula 72
Kelemen István 286
Kemény Ákos 78, 173, 236, 266
Kemény Árpád 47, 62, 64, 72, 82, 85, 89, 101, 162
Kemény Kálmán 80
Kemény Pál 80
Kenéz Béla 29, 31–33, 61, 63, 66, 89, 93, 101, 111, 113–115, 324, 338
Keresztes István 229
Keresztszegy Lajos 179
Kertész Jenő 150–151, 263
Khuen-Héderváry Károly 8, 27, 37, 240
Kintzig János 77
Király Aladár 61, 78, 85–86, 325
Király Géza 288

- Király Pál 162
 Kirchknopf Gusztáv 140, 161, 216, 286–287, 290
 Kisfaludi Árpád 216
 Kispán László 241
 Kiss Ágoston 228
 Kiss Ernő 232
 Kiss Géza 179, 284–285, 289
 Kiss Lajos 288
 Kiss Mór 65
 Kiss Sándor 238
 Klebelsberg Kunó 80, 97, 123
 K. Nagy Árpád 288
 Kókay László 56
 Kolcsár Márton 244
 Kolosváry Bálint 162–163, 172, 180–181, 183, 193, 204, 215–217, 255, 258
 Kolumbán Lajos 135
 Konopi Kálmán 167
 Kónya Kálmán 267
 Koós Mihály 24, 57
 Koródi János 233
 Korossy György 141, 283
 Korpos B. János 244
 Kósa Béla 88, 232
 Kós Károly 14–15, 162, 167–168, 175, 177, 180, 188, 191, 203–204, 215–216, 229, 233, 235, 238, 241–244, 247–249, 262, 269, 274, 297, 300, 304, 314–315, 324–325, 330
 Kossuth Ferenc 28
 Kovács András 215–216, 228, 283
 Kovács Áron 216, 286
 Kovács Béla 287
 Kovács Dénes 159
 Kovács Dezső 215
 Kovács Dezsőné 170
 Kovács Elek 236–237, 241
 Kovács Gyárfás 228
 Kovács János 216
 Kovács Kálmán 216, 218, 229, 266–267, 286, 289
 Kovács Károly 288
 Kovács László 291
 Kovács Lázár 264–265
 Kovácsy Albert 188, 228
 Kováts Kálmán 226
 Kozka János 241
 Költő Gábor 65, 134, 151, 155, 162, 175, 180–181, 183, 204, 215–216, 254, 314, 325
 Kövér György 32
 Kratochvil Károly 147–149, 308
 Krenner Miklós (Spectator) 125, 165, 167, 169, 191, 224, 295, 297, 323
 Kubán Endre 225
 Kudor Márton 244
 Kugler Vilmos 228
 Kun Béla 80, 109, 268–269
 Kunfi Zsigmond 141
 Kutkafalvy Miklós 72
 Lajos Dénes 72
 Lakatos András 244
 Lansing, Robert 138
 Lányi József 230
 László Dezső 228, 233
 László István 228
 László László 88
 Lazăr, Aurel 138–139, 145
 Lázár Ferenc 286
 Lázár István 29, 325
 L. Balogh Béni 55–56
 Leitner Mihály 223
 Lemeni, Ioan (Leményi János) 42
 Lemeny-Rozvan, Eleonora 145
 Lénárt István 274
 Lendvay Emil 22
 Lengyel Béla 179
 Lengyel György 78
 Lengyel Zoltán 78

-
- Lichnovszky Ferenc 215–216
Ligeti Ernő 165–167, 169, 183, 191, 290
Linder Béla 144
Linz, Juan J. 11
Lloyd George, David 196
Lőrinczi Dénes 239
Lőrinczi István 229, 286
Lőrincz Sándor 238
Lukács Béla 48
Lukács László 19, 27, 28, 80
Lupu, Nicolae 261
- Mackensen, August von 144, 157, 304
Mágori Lajos 287
Magyar Mihály 71
Majláth Gusztáv Károly 162, 182, 216–
217, 254, 257–258, 285, 308, 315
Major József 243–244
Makfalvi János 244
Makkai József 215–216
Makkai Sándor 164
Makkay Domokos 288
Malatinszky Lajos 77
Mangra, Vasile 37, 80, 325
Maniu, Iuliu 325
Márai Sándor 168
Mára László 77
Marczali Henrik 103
Marghiloman, Alexandru 144, 161, 261,
306
Mária királyné (I. Ferdinánd király fele-
sége) 209
Mária Terézia (osztrák császárnő) 24
Márki Sándor 109, 162
Marthy Ferenc 152
Marton Ernő 167, 326
Matei, Andrei 208
Máthé István 229, 286
Matorny Imre 208
Matskássy Pál 216
Matterni Imre 230
- Mátyás (Hunyadi, magyar király) 130
Medve Zoltán 77
Mélik Jeromos 238
Melo, Franco 199, 200
Melzer, Wilhelm 23, 307
Menyhárt Gáspár 151
Merza Lajos 162
Merza Vilmos 228
Mestitz Ferenc 248, 287
Meteş, Petru 218, 249–251, 274–277, 314
Meţianu, Ioan 39–40
Mezei Ödön 134–135
Mihali, Theodor 36–39, 96, 138, 150,
215, 220, 227
Mihu, Ioan 37
Mikes Zsigmond 78, 188
Miklós Armand 22
Miklós Béla 230
Miklós István 162
Miklós István 73
Mikó Bálint 80
Mikó Imre, gróf 16
Mikó Imre, író 121, 169, 183
Mišić, Živojin 144
Miskolczy Ferenc 77
Mocsáry Lajos 31, 131
Moldován Gergely 14, 41–42
Moldován Pál 14
Moór Gyula 161
Móricz Zsigmond 166
Morvay Endre 179, 256
Morvay Zsigmond 231, 279
Moşoiu, Traian 147–148, 151
Mózes Huba 168
- Nádas Miklós 72
Nagyatádi Szabó István 39, 114
Nagybaczoni Vitéz Nagy Vilmos 51
Nagy Balázs 80, 305
Nagy Dániel 191
Nagy Endre 173, 262

- Nagy Ferenc 244
 Nagy György 23, 179
 Nagy János 215–216, 229, 266, 286–287
 Nagy Jenő 227–229, 233, 241, 288
 Nagy Kálmán 287
 Nagy Károly 80, 162, 172–173, 216, 265, 285, 308
 Nagy László 181
 Nagy Miklós 242, 244, 340
 Nagy Mózes 239
 Nagy-Sütő László 14
 Nagy Vilmos, ld. Nagybaczoni Vitéz
 Nagy Vilmos
 Nagy Vince 73
 Naláczy István 216, 276, 280, 287, 318
 Neamțiu, Valer 128, 153
 Neculcea, Constantin 108, 149, 151, 309–310
 Nemény Vilmos 91
 Nemes Elemér 241
 Nemes Ferenc 215–216
 Nemes József 287
 Németh Zoltán 72
 Nesselrode Károly 179
 Neugeboren Emil 139
 Nicolescu, Constantin D. 153
- Nyegre Lázsió 77
 Nyirő József 168, 191, 239, 266, 269
- Oláh Dániel 226
 Olasz Béla 230
 Orbán Balázs 225, 236–237, 279
 Orbán Károly 288
 Osváth Árpád 286
 Osvát Kálmán 168, 190, 323
 Osztie Andor 287
 Óvári Elemér 215–216, 283, 286
 Óvári Kázmér 266
 Óváry Károly 267
- Őz Lajos 241
- Paál Árpád 47, 82–83, 125, 128, 132–136, 153, 155–156, 162, 165–169, 175, 177, 180–183, 188, 190–193, 202–205, 215–216, 222–223, 227, 241–242, 244, 247–248, 253, 255, 257–258, 267, 269, 273–274, 278–281, 292, 295, 300, 305, 308, 310, 314, 323, 326, 330
- P. Ábrahám Dezső 139
 Pál Ferenc 264, 286
 Pál Gábor, id. 125
 Pál Gábor, ifj. 72, 93, 125–126, 128–129, 154, 164, 166, 227–229, 233, 235, 240–241, 256, 264–265, 279, 283, 294, 300, 315, 326
 Pál István 229, 263, 316
 Páll István 285
 Palló János 99
 Palotai Mária 15
 Pap András 356
 Papp Antal 181
 Papp János 287
 Papp József 63, 71, 77, 151, 215–216
 Papp Lőrinc 264
 Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna 186
 Parádi József 53
 Parlaghy Lajos 215
 Pataky Sándor 88
 Péchy Imre 77, 232, 235, 241
 Pedura, ? 188
 Peidl Gyula 27
 Peielle Ernő 283
 Pekry Sándor 283, 266
 Pelle János 186, 270
 Perédy György 230
 Petala, Nicolae 214, 225, 250
 Péter Károly 215
 Pető Mózes 179
 Petres Kálmán 215

-
- Petrichevich-Horváth Emil 41, 44–45, 85–86, 305, 326
Petrichevich-Horváth Kálmán 71, 218
Pilisi Lajos 15, 53, 82
Pintér Csaba 57
Pitroff József 244
Piusz, X. pápa (Szent) 73
Ploetz, Alfred 105
Pócs Márton 244
Pogány Béla 77
Pogány Mihály 225
Pokorny Lőrinc 266
Pomogáts Béla 7, 13, 225
Popescu, Adrian 188
Pop, Iosif 243
Pop, Iulian 151
Popovici, Aurel C. 35, 341
Pordea, Iuliu (Pordea Gyula) 64, 326–327
Poruțiu, Valentin 151
Pósta Béla 29, 61, 63, 66, 69, 71, 79, 82, 85, 89, 93, 101, 109–111, 114, 151, 311, 327
Pósta Bertalan 88
Precup, Emil 155
Prie, Octavian 275
Primipilus 100
Prohászka Ottokár 130
Pröhle Vilmos 110
Prónay Dezső 72, 327
Prónay Gábor 71–72
Puchner, Anton/Antal 42
Pusha Benjamin 208
Puskás Lajos 135
Purgly László 77
- Rác Gyula 33
Rác Lajos 71, 86–87, 91, 341
Radó Sándor 236
Radu, Dimitrie 54
Rahó András 72
- Rainprecht Antal 77
Rass Károly 288–289, 327
Rata, Vasile J. 151
Ráthy Károly 248
Ravasz István 147
Ravasz László 10, 30, 65, 80, 100, 162, 215, 217, 270–271, 327
Régen István 288
Reiter József 266
Reményik Sándor 15, 164, 194, 257, 286, 327
Renner, Karl 120, 219
Renoiu, Iosif 138
Réz Mihály 14, 18, 30, 33, 41, 43–44, 65, 80–81, 93, 115–120, 151, 255, 327
Risznei Ödön 288
Roman, Dionisie 150
Roman, Visarion 34
Rombauer Tivadar 255
Romsics Ignác 28, 45, 57, 66, 70, 83, 94–95, 97, 100, 138, 140–141, 144, 148, 150, 152, 159
Rónai János 141
Rosenberg Sándor 215
Roth, Hans Otto 140, 263, 284
Róth Hugó 235, 250, 280, 283, 287, 314
Roth Ottó (temesvári szociáldemokrata politikus) 139, 141, 328
Rousseau, Jean-Jacques 119
Rubinek Gyula 16, 20, 114
Rudibo-Zichy Iván 166, 240
Rugonfalvy Kiss István 96–97
Russu, Ștefan 188
- Șaguna, Andrei 42
Salamon Rezső 72
Sámodi István 215
Sándor János 80
Sándor József 15, 22, 24, 62, 72, 89, 129, 146, 148, 162, 164, 172, 215–216, 235, 243, 248, 250, 260, 262–263, 265, 275,

- 278–280, 283, 285–287, 289–290, 293,
295, 308, 314, 316–317, 328
- Sándor László 140
- Sánta Illés 55
- Sári Sándor 72
- Sárkány Lajos 173
- Sárossy Károly 264
- Sas László 167
- Savu, Constantin 226
- Schivelbusch, Wolfgang 184
- Schlett István 6, 9, 187, 195
- Schullerus, Adolf 140, 328
- Sebesi János 133, 229, 235, 240, 265, 286
- Sebess Dénes 23, 89, 99, 140
- Sebessy János 283
- Sebestyén Balázs 237
- Sebestyén Miklós 288
- Seprődi János 266
- Serényi Béla 75
- Siegescu, Iosif 37
- Siegler Konrád 147, 307–308
- Silay István 216
- Silbermann Jenő 231
- Simó Géza 168
- Simonyi-Semadan Sándor 27
- Sipos Aladár 238
- Sipos Iván 91
- Slavici, Ioan 34
- Slepkovszky János 73
- Solymossy Bálint 287
- Somló Bódog 139
- Somogyi István 78
- Somogyi Kálmán 232
- Spectator, ld. Krenner Miklós
- Steuer György 77
- Stief Jenő 164
- Stocker József 230
- Striegl F. József 139
- Suciu, Ioan 145
- Suciu, Valer 228
- Suciu, Victor 188
- Sulyok István újságíró 125, 169, 194, 223,
241, 252–253, 328–329
- Sulyok István ref. püspök 162, 208, 230
- Surdu, Bazil 138
- Surinya Balázs 230
- Sümeghy Vilmos 71
- Sütő-Nagy László 14
- Szabó András 287
- Szabó Dénes 265
- Szabó Dezső 195
- Szabó Ervin 33
- Szabó Ferenc 228
- Szabó Gábor 179, 256
- Szabó Géza 287
- Szabó György 228, 236
- Szabó Imre 167
- Szabó István 75, 160
- Szabó József 216, 266
- Szabolcska Mihály 173, 225, 275, 279,
287, 290, 328
- Szabó Márton 241
- Szabó Miklós 94
- Szádeczky-Kardoss Lajos 15, 65, 100, 109
- Szakáts Péter 230, 264, 283, 286
- Szakáts Zoltán, ifj. 265
- Szántó Samu 228
- Szász Endre 215–216, 266, 275, 277
- Szász Gyula 228
- Szász József 78
- Szász Zoltán 209–210, 328
- Szathmáry Ákos 244–248, 286
- Szebeny Gerő 155
- Széchenyi Imre 20
- Széchenyi István 24, 115
- Széchenyi Miklós 182, 217, 315
- Szeghő Imre 283
- Székely Aladár 33
- Székely András Bertalan 292
- Székely Béla 168
- Székely Endre 266, 280, 283

-
- Székely Géza 226
Székely László 225, 287
Székely Viktor 215, 223, 266, 283
Szekeres János 228
Szele Béla 81, 90, 166, 182, 235, 241, 255,
279, 283, 294
Szele Márton 215–216, 235, 250
Széll József 78
Szenkovics Aurél 88, 239
Szentimrei Imre 14
Szentimrei Jenő 15, 125, 165, 167–169,
191, 193
Szentiványi József 216, 244
Szentkereszthy Béla 47, 57, 76, 78, 80,
173, 226, 229, 240–241, 256, 266–267,
279, 283, 290, 314
Szentkereszthy Zsigmond 65, 80, 162
Szentmiklósi József 151, 164
Szereday Aladár 71
Szigethi Béla 287
Szilágyi András 216, 248
Szilágyi Márton 287
Szilassy László 228
Szini Lajos 240
Szoboszlai Gábor 241
Szoboszlai László 236, 288
Szombati-Szabó István 191
Szopos Domokos 228
Szopos József 228
Szócs Károly 226
Szóts Géza 179
Szóts János 100
Szterényi József 76, 81
Szurmay Sándor 75
- Tabéry Géza 168, 182, 191, 230
Takács Károly 228
Tako Géza 231
Tămașiu, Simion 151
Tănăsescu, Constantin 250
Tarbaj József 72
- Tăslăuanu, Octavian 155
Tauber József 228
Tedeschi Jenő 287
Teleki Árpád 216
Teleki Artúr 295
Teleki Árvéd 71, 215
Teleki Ferenc 215
Teleki Géza 238
Teleki Pál 27, 104–105, 111, 155, 183,
271–272
Teutsch, Friedrich 16, 23, 162, 217, 308,
315
Thorma Miklós 64, 66, 71, 85, 90, 101
Thury Kálmán 290
Tigoianu, Dumitru 153
Tisza István 7–8, 14, 16, 23, 26–30, 33,
35–36, 38, 40–41, 43, 50, 53, 65, 74, 76,
93, 102, 114–115, 121–123, 126, 131,
188, 219, 292, 294, 304, 306, 323
Tokaji László 17, 19
Tolcsvai Lajos 244
Toldalagi Mihály 295
Tolnay Lajos 78
Tombor Jenő 148
Tomba László 257
Topu, Ioan 150
Tordai József 244
Tordai Vasady Lajos 116
Tornya Gyula 287
Tóthfalussy József 188, 228
Tóth Ferenc 244
Tóth György 250, 276
Tóth Szilárd 179
Török Andor 153, 226, 256, 265, 267
Török Bálint 167, 171, 215
Török Sándor 235
Trembeszky József 72
Trifon, Gavrilă 150
Truppel Győző 179
Tulogdi János 244

- Ugron Ákos 78
 Ugron András 77, 88–89
 Ugron Gábor 32, 61–62, 66, 71–72, 75–76, 78, 83–85, 87, 89, 90, 92, 99–100, 134–135, 140, 154–155, 173, 304–305, 329
 Ugron István 235, 241, 250, 252, 257–258, 265, 265, 280–283, 290, 294–296
 Ugron János 78
 Ugron Zoltán 264, 286
 Uhlyárik Béla 287
 Ujfalusi Jenő 58, 154
 Ujhelyi József 151
 Újvári Péter 167, 225, 242
 Újvárosi Miklós 242
 Uray László 287
 Urmánczy Nándor 53, 71, 146
- Ürmösi-Maurer Béla 155, 179
 Űtő Lajos 287
 Űtő Sándor 245
- Vaida-Voevod, Alexandru 35, 39, 54, 130, 138, 145, 261–262, 282, 293
 Văitoianu, Arthur (Artur) 189, 262, 275–276, 283, 286
 Vajda Ferenc 264
 Vákár P. Arthur 47, 89–91, 154, 329
 Váleentsik Ferenc 71, 153
 Vámbéry Rusztem 270
 Vámszer Géza 53
 Várady Aurél 215, 283, 286–287, 289
 Varga Gáspár 244
 Varga Márton 244
 Varjassy Lajos 77, 139, 311
 Várnay Elemér 287
 Varró Elek 264
 Vásárhelyi János 286
 Vasinei, Toma 150
 Vass Emil 215
 Vasu, Octavian 150
- Vatamány Sándor 72
 Vay Gábor 72
 Vázsonyi Vilmos 39, 74–76, 82–83, 94, 123–124, 304–305
 Vecerdea, Nicolae 153
 Vedó Attila 53
 Végh Endre 61
 Vékás Lajos 164, 329
 Velics Kálmán 152
 Velits Zoltán 77, 84
 Venczel József 159, 291–292
 Veres Emese-Gyöngyvér 53
 Veress Sándor 228
 Vertán Endre 71, 82, 85
 Vescan, Ioan 150, 152, 188
 Veterány Viktor 287
 Vezér László 162
 Vidoloic, Alexandru 54
 Vigyázó Ferenc 71
 Vilmos, II. (német császár) 36, 143
 Vince Pál István 244
 Vincze Ferenc 244
 Vincze Sándor 79–80, 82, 100, 109, 138–139, 146, 148, 151
 Viola Sándor 264, 286
 Vix, Fernand 148, 309
 Vlad, Aurel 138, 145
- Wagner Sándor 228
 Waldbaum Frigyes 78
 Wass György 238
 Weber, Viktor 143
 Weissburg, Chaim 167, 330
 Weiss Sándor 165, 208–209, 211, 270, 330
 Wekerle Sándor 26–27, 75–76, 87–88, 92, 122–123, 128, 133, 137, 143, 305, 329
 Wesselényi Ferenc 62
 Wesselényi Miklós 71
 Willer József 125, 169, 262, 329

Wilson, Woodrow 95, 148, 184–185, 196, 203, 305
Windischgraetz Lajos 76
Winkler Gyula 287
Wlassics Gyula 185
Wohlfarth Lőrinc 287
Wolff, Karl 16, 23

Yinger, Milton 206

Zágoni István 31–33, 71, 148, 151, 161, 168, 169, 175, 180, 182, 188, 192–194, 203–204, 210, 215–216, 234, 244, 246, 248, 266, 268–270, 274, 286–287, 289–290, 300, 314, 330

Zahra, Tara 200–201, 343
Zakariás János 23, 47, 71, 81, 85–86, 89–90
Zangwill, Israel 198
Zayzon Ferenc 59
Zeyk Károly 238–239
Zichy Aladár 75
Zichy Jenő 109, 111
Zigány Zoltán 33
Zima Tibor 262–263, 274, 285, 300, 316
Zinner Tibor 270
Zlamál Ágoston 71
Zombori László 89

Zsolt Béla 191

TARTALOM

1. ELŐSZÓ.....	5
2. BIRTOKPOLITIKA, VÁLASZTÓJOG, NEMZETISÉGI KÉRDÉS ERDÉLY REGIONÁLIS NÉZŐPONTJÁBÓL.....	10
2.1. Kik a regionális nemzetépítők?.....	10
2.1.1. Erdélyi magyar nemzetépítők: kulturális és politikai törekvések.....	14
2.2. A birtokpolitikai kérdés.....	16
2.3. A választójogi kérdés.....	25
2.4. A modern román nemzet és Tisza István román paktumtárgyalásai.....	33
2.4.1. Viták és közös pontok a nemzetiségi kérdésben a Nagy Háború előtt..	41
2.5. 1916 – A fordulat éve.....	50
3. AZ ERDÉLYI SZÖVETSÉG 1913–1918 – ERDÉLY MAGYAR ÖNVÉDELME ..	61
3.1. Előzmények, alakuló ülés, politikai fogadtatás.....	61
3.2. Az Erdélyi Szövetség programja, Marosvásárhely, 1914.....	66
3.2.1. A Nemzeti Népszövetség: az Erdélyi Szövetség országos keze.....	71
3.3. 1917 – nemzetépítők, ellenzékiek és forradalmárok a választójogért.....	74
3.4. Az Erdélyi Szövetség „magyar terve”.....	83
3.5. Az Erdélyi Szövetség funkciói és tagjainak eltérő szerepfelfogása.....	89
4. ERDÉLYI SZEMMEL NEMZETRŐL, NEMZETISÉGEKRŐL ÉS ERDÉLY JÖVŐJÉRŐL A NAGY ÁTALAKULÁSBAN.....	93
4.1. Bethlen István, Erdély vezető politikusa.....	93
4.2. Jancsó Benedek, a szakértő és kultúrpolitikus.....	97
4.3. Az Erdélyi Szövetség tudós hármasa: Apáthy István, Pósta Béla és Kenéz Béla.....	101
4.3.1. Apáthy István: eugenetika és állami politika a nemzetépítés szolgálatában.....	101
4.3.2. Pósta Béla: „A magyar a turáni népekhez tartozik”.....	109
4.3.3. Kenéz Béla: „a nép és a föld harmóniájának megteremtése”.....	111
4.4. Réz Mihály: „A nép nem demokrata”.....	115
4.4.1. Politikai gondolkodók vitában: Réz Mihály és Jászi Oszkár.....	118
4.5. Jakabffy Elemér: „e nemzet mint konszolidált egységes magyar állam, uralkodójával teljes egyetértésben”.....	120

4.6. Pál Gábor: „Erdély mostohája Magyarországnak”	125
4.7. Gyárfás Elemér: érdekközösség, regionális szembenállás, egységes magyar állam	129
4.8. Paál Árpád: „egyetemes ragaszkodás az ősoktól öröklött szabadsághoz”	132
4.8.1. A Székely Köztársaság alternatívája	135
5. ÁTALAKULÓ HATÁRHELYZETEK: HATALOMÁTVÉTEL – ELLENÁLLÁS; SZEMBENÉZÉS – KISEBBSÉGI ÚTKERESÉS	137
5.1. Nemzeti tanácsok, eltérő szándékokkal.....	137
5.2. Erdély katonai megszállása és a kolozsvári magyar nemzetgyűlés	142
5.3. A magyar impérium megszűnése.....	150
5.3.1. Tisztviselői ellenállás és munkássztrájk.....	155
5.4. A magyar intézményi szerkezet: egyház, nyilvánosság, egyesületek	159
5.5. Kezdeti útkeresés	171
5.5.1. A passzivisták és aktivisták konfliktusának feloldása: lojalisták és önjáró progresszívek	180
5.5.2. A háborús veszteséggel való szembenézés az új politika kialakításához.....	184
5.6. Az erdélyi magyar önazonosság a húszas évek első felében.....	187
5.6.1. Bernády György: Budapest és Bukarest között	188
5.6.2. „Itt a tordai országgyűlés levegője él”: regionalitás az összetartozásban	190
5.6.3. Új politikai és társadalmi kategória: nemzeti kisebbség.....	196
5.6.4. A Keleti Újság szerepe a kisebbségi társadalom építésének tudatosításában	202
5.6.5. A Kiáltó Szó és a Magyar Szövetség.....	203
5.7. Magyarság és zsidóság útválasztása	205
6. INTÉZMÉNY- ÉS PROGRAMTÖRTÉNET, 1920–1922: A MAGYAR SZÖVETSÉG, AZ ERDÉLYI NÉPPÁRT, A MAGYAR NEMZETI PÁRT ÉS A FÚZIÓ	213
6.1. A Magyar Szövetség előkészítése és a magyar püspökök eskütétele	214
6.2. Grandpierre Emil magyar nemzeti autonómiaterve.....	218
6.3. A „politikai-kulturális közösség” igénye: magyarság, zsidóság, munkásság	221
6.4. A Magyar Szövetség vidéki megindítása	225
6.4.1. A Magyar Szövetség alakuló nagygyűlése, Kolozsvár, 1921. július 6.....	233
6.4.2. Vidéki építkezés, a Központi Népiroda felállítása és a Szövetség első memoranduma	236

6.5. Az Erdélyi Néppárt megalakítása és hatása a két magyar politikai csoport viszonyában	242
6.6. A Magyar Szövetség működésének első felfüggesztése 1921 őszén.....	248
6.6.1. Értelmezési viták a Magyar Szövetségről, a politikai egységről és a pártalakításról	252
6.6.2. Diplomáciai jelentések a budapesti kormány részére	254
6.7. Részvétel az 1922. évi választásokon és a Magyar Nemzeti Párt megalakítása	258
6.7.1. A Magyar Nemzeti Párt – két pártban a magyarság.....	264
6.7.2. A progresszív Keleti Újság és a Napkelet magyarországi recepciója ...	267
6.8. „Vidéki kiskirályok” a politikában: a Magyar Szövetség másodszori felfüggesztése.....	273
6.9. A Magyar Szövetség politikai „örököse”, a Magyar Nemzeti Párt. A fúzió útján.....	276
6.9.1. Az utolsó felvonás: politikamentes Magyar Szövetség?.....	280
6.9.2. A Magyar Nemzeti Párt: az alkotmányreform vitája és részvétel a koronázáson	283
6.10. A magyar pártok egyesülése: az Országos Magyar Párt és a politikai integráció keresése	285
6.10.1. Paktumtól paktumig.....	292
7. ÖSSZEGZÉS. FOLYTONOSSÁG ÉS ÚJ POLITIKÁK.....	298
A kötet szerzője köszönetet mond	302
ERDÉLYI MAGYAR KRONOLÓGIA: 1916–1922.....	303
1916	303
1917	304
1918	305
1919	310
1920	312
1921	314
1922	316
Életrajzi jegyzetek.....	319
Irodalom	331
Rövidítések	344
Korabeli sajtó	345
Névmutató.....	347